

B/1452

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE
EGYETEMES
MONOGRAFIÁJA.

HAZÁNK EZREDÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPE ALKALMÁBÓL

KIADTA

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

I. KÖTET.

*Bács
jvö*

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJA.
1896.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE
CZIMERE.

Előszó.

Bács-Bodrogh vármegye közönsége hazánk ezredéves fennállásának magasztos ünnepét maradandó alkotással akarván a maga részéről megörökíteni, a multak iránt való kegyelete s az ősök iránti tisztelete jelét csak úgy vélte legméltóbb módon adhatni: ha ezredéves multunk történeteit megiratván, azt, mint a rég lezajlott évszázadok hű tükrét, a hon s e vármegye jelenkori nemzedékének szeméi elé tárja, hogy abból a jelen és jövő kornak gyermekei tanulságokat merítsenek s hogy egy ezredév letűnte után visszatekintvén a multa, új erőt gyűjtsenek egy másik ezredév küzdelmeihez.

E cél lebegett vármegyénk intéző köreinek szeme előtt, midőn mindjárt a millennáris mozgalmak országszerte történt megindulása kezdetén, Schmausz Endre akkori alispán, a megyei történelmi társulat elnöke, a vármegye törvényhatóságának egy megírandó Monografia iránt előterjesztést tett, a mit az elvben 1885. évi ápril 28-án tartott közgyűlésében elfogadván, a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat választmányát kérte fel az iránt, hogy a monografia tervezete és költségvetése tekintetében adjon véleményes javaslatot. A megyei történelmi társulat e tárgyban tett javaslatát a vármegye törvényhatósága több-kevesebb módosítással elfogadta s 1891-ik évi október 6-án Zomborban tartott közgyűlésében a monografia megírását végleg elhatározá s e célra a szükséges költségeket egyértelműleg megadta, egyúttal a monografia ügyeinek intézésére saját kebeléből Schmausz Endre alispán elnöklete alatt Karácson Gyula főjegyző, Mihályi János árvaszéki elnök, Czirfusz Ferencz kir. tanácsos, tanfelügyelő, Boromisza Tibor dr. kanonok, Szabó Péter ev. ref. esperes és

Molnár István Lajos dr. tanár személyében egy hét tagból álló monografiai bizottságot választott, a szerkesztési teendőket Molnár István L. dr. bizottsági tagra bízván.

E monografiai bizottság 1892. évi június hó 1-én a mű egyes részeinek megírására nyílt pályázatot hirdetett, s miután minden egyes rész elkészítésére jelentkezett kellő szakképzettségű író, ezeknek a megbízást a bizottság kiadta és a munka tervezetében megállapított fejezetrészek kijelölt szerzői megkezdték munkálkodásaikat.

A szükséges adatgyűjtési munkálatok végzésével az írók közül szintén többen lettek megbízva, s ezek közül Molnár István L. dr. szerkesztő a budapesti és bécsi levéltárakhoz küldetett ki általános tájékozódás szerzése végett, azután pedig Iványi István a bécsi állami levéltár, e sorok írója a budapesti országos levéltár átbúvárlására, Grosschmid Gábor a budapesti könyvtárakban való adatszerzésre, Thim József dr. a karlóczi gör. kel. szerb patriarchai levéltár átbúvárlására, Frankl István a kalocsai érseki levéltár s a megyei néprajz adatainak a vármegye egyes községeiben való összegyűjtésére, végül Jankó János dr. a sokac nép etnografiai adatainak a helyszínén való tanulmányozásával külön is megbízattak, a minék folytán a szükséges adatok anyaga össze lett gyűjtve.

Időközben a megyei monografiai bizottság és a szerkesztőség körében személyi változások történtek; nevezetesen Molnár dr. a szerkesztői tisztségről, a pozsonyi főgymnásiumhoz történt áthelyeztetése következtében, még 1893. évben lemondván, a szerkesztői teendők vitelét e sorok írója vette át; Schmausz Endre alispánnak f. évi augusztus hóban Szabadka szab. kir. város főispánjává történt kineveztetése és távozása után pedig a bizottság elnöke Karácson Gyula újonnan megválasztott megyei alispán lett; majd pedig Boromisza Tibor dr. bizottsági tag leköszönvén, az üresedésbe jött bizottsági tagsági helyekre Schmausz Endre szabadkai főispán, Hoffmann Károly dr. külai plébános és Molnár Károly dr. megyei főügyész választattak be, Czírfusz Ferencz bizottsági tag pedig, mint a ki történet-

tanári képezésével és szakirodalmi munkásságával erre jogosultságot szerzett, meg lett bízva, hogy a dolgozatok revíziójában s az adatok kiegészítésében vállalatunkat támogassa.

Az ekként kiegészített bizottság és az írók lelkiismeretes és buzgó munkásságának köszönhető, hogy a monografia részei mind elkészültek, az itt-ott mutatkozó hiányok pedig telhetőleg pótolttak; egyúttal a mű illusztrációinak és mellékleteinek megállapítása után a szükséges képeket részint budapesti, részint bécsi cégeknél elkészíttettük.

Az elkészült dolgozatok a szerzők által kellő időben beadatván, azok szabályszerű revíziója után, a mű I-ső kötetének nyomtatása mult évi augusztus hóban már megkezdett, még pedig az eredeti tervzet szerint akként, hogy a mű első kötete 40 nyomott ívnyi terjedelemben az általános történeti, a második kötete pedig mintegy 45 ívnyi terjedelemben a természeti, földrajzi, népisme, egyháztörténeti, kulturális és statisztikai részeket ölelje fel.

A mi a feldolgozott anyagot és apparátust illeti, a szíves olvasó tájékozása végett fel kell említenünk, hogy sem a történeti, sem a többi részeknél nem törekedhattunk a tárgy tökéletes kimerítésére. Oka ennek egy részt a rendelkezésre álló anyagi erő korlátozottsága s az idő rövidsége, más részt a források olykor teljes hiánya vagy legalább tökéletlensége volt. Ennek folytán az egyes tárgyak vagy szakaszok feldolgozásánál nem volt és nem is lehetett célunk kimerítő kutatásokba és tárgyalásokba bocsátkozni, mert ezt már monografiánk megszabott szűk terjedelme sem engedte volna; miért is arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló anyagi viszonyok közt az egyes fejezetekben adjunk annyit, a mennyit jelenlegi helyzetünkben, a jelenlegi irodalmi források felhasználásával, a legjobb igyekezet mellett adhattunk. Korántsem kecsegtetjük tehát magunkat azzal, hogy e mű egyes fejezetei az azokban foglalt tárgyat teljesen kimerítik, sőt magunk is érezzük lépten-nyomon a hiányokat s éppen azért, a midőn e dolgozatokat közreadjuk,

inkább számítunk a szíves olvasó elnézésére, mint túlszigorú ítéletére.

A mi a mű illusztrálását illeti, itt leginkább arra törekedtünk, hogy a vármegye régi emlékeit, a mennyiben azokat az idők vihara megkímélte, részint a helyszínen készült fényképek útján, részint pedig a budapesti országos levéltárban levő eredeti emlékekről készült hű hasonmások által tegyük szemlélhetővé.

Ezek előrebocsátása után hálával kell megemlékeznünk mindazokról, a kik vállalatunkat egy vagy másban támogatni szívesek voltak; nevezetesen köszönet illeti főkép a bécsi állami és a budapesti országos levéltár igazgatóságát, a magyar nemzeti muzeum könyv- és levéltárának, továbbá ugyanezen intézet régiségtárának és a magyar tudományos akadémia kéziratárának igazgató-őreit, továbbá a délmagyarországi muzeum társulat igazgatóságát, a kalocsai érseki és a karlóczaí gör. kel. szerb patriarchai levéltárak kezelősegeit s a vármegyei levéltárunk személyzetét is, a kik a vezetésük alatt álló levéltárak- és könyvtárakban a kutatást munkatársainknak készséggel megengedték, gyűjteményeikből pedig egyes clichéket, vagy lemásolás és lerajzoltatás végett egyes tárgyakat, átengedtek; köszönet illeti végül Czirfusz Ferencz kir. tanácsos bizottsági tagot is, mert hosszú idő óta összegyűjtött adatkészletét rendelkezésünkre bocsátotta.

És most átadjuk szerény művünket a nyilvánosságnak. A nagy római költővel mondjuk: „Vade liber“ . . . . Légy örök symboluma Bács-Bodrogh vármegye hazafias áldozatkészségének; légy hirdetője egy új ezredévre a tiz százados mult dicsőségének!

Zombor, 1896. január hóban.

A szerkesztő.

Tartalom.

Előszó. Dudás Gyula szerkesztőtől	I—IV.	1.
I-ső rész. A honfoglalás előtti kor és emlékei.		
Irta Dudás Gyula	1 — 76.	„
II-ik rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig.		
Irta Dudás Gyula	77—210.	„
III-ik rész. A török hódoltság kora. Írták Iványi		
István és Dudás Gyula . . .	211—318.	„
IV-ik rész. A XVIII. század története. Írták		
Iványi István és Dudás Gyula	319—483.	„
V-ik rész. A vármegye története 1792-től		
1848-ig. Irta Grosschmid Gábor	484—518.	„
VI-ik rész. Az 1848—49-ik évi események.		
Irta Thim József dr. . . .	519—552.	„
VII-ik rész. A szerb vajdaság. (1849—1860.)		
Irta Grosschmid Gábor . . .	553—607.	„
VIII-ik rész. Az alkotmányos élet 1861-ben. Irta		
Grosschmid Gábor	608—621.	„
IX-ik rész. A magyar provizorium (1861—1867.)		
Irta Grosschmid Gábor . . .	622—630.	„
X-ik rész. Az alkotmányos aera 1867-től		
1870-ig. Irta Grosschmid Gábor	631—640.	„

E kötetben foglalt ábrák jegyzéke.

- Bács-Bodrogh vármegye címere. (Címkép.)
Az u. n. római sáncok látképe. (32. l.)
A vaskúti halinok látképe, térrajza és átmetszete. (80. l.)
A bulkeszi Árpád-kori feliratos kő. (80. l.)
A báthmonostori dombormű. (80. l.)
A bácsi káptalan oklevele. (112. l.)
A titeli káptalan oklevele. (144. l.)
Bács vármegye hiteles kiadványa. (176. l.)
Bodrogh vármegye hiteles kiadványa. (208. l.)
A bácsi vár alaprajza. (240. l.)
A bácsi vár főtornya és egykori éléstára. (272. l.)
A zentai csata térrajza. (304. l.)
Kőbe vésett címer a bácsi várból. (352. l.)
A bácsi szent-ferenciek temploma. (352. l.)
A bácsi vár romjainak látképe. (416. l.)
A hegyesi csataemlék. (544. l.)
Bács és Bodrogh vármegyék a mohácsi vész előtt. (640. l.)

I. RÉSZ.

A honfoglalás előtti kor és emlékei.

A honfoglalás előtti kor és emlékei.

I.

Bevezetés. Az őscivilisatio. Első lakosok.

Bács-Bodrogh vármegye messze terjedő síkjain, hol a délibáb önmagát ringatva úzi szertelen játékát az utassal, a földnek költőileg szép pusztasága önkéntelenül a talaj vizsgálására utalja a figyelmes szemlélőt.

S ez a talaj, melyen a mi bölcsőnk is ringott, főleg történeti szempontból nevezetes, mert sok század, sőt ezredévek munkás embereinek hantvait takarja és számtalan emberöltő munkásságának töredékeit rejti magában.

Mint hazánk egyéb részei, úgy a Bácskaság is ezredévek óta táplálója az embernek, s annyi nép fordult meg itt, hogy azoknak neveit is alig ismeri a történelem.

Vármegyénk legrégibb története ugyanis az őshajdankor oly távoli időszakaiba nyúlik vissza, melyek nemesak a történelem látkörébe nem tartoznak, hanem a történet előtti időket látnokként fejtegető geologus szeme előtt is homályosak. Lelkünk azonban, ez az isteni szikra, nem elégszik meg a jelennek és a közelebbi multnak tudásával, hanem vizsgáló szemekkel betűzi a porlepte ősratokat; kutatja az idők vasfoga által letörölt s bemohosult emlékkövek titkait; lépten nyomon fürkészi az ősvényeket, melyeken elszállhasson a legmesszebb multba, hogy ott tudvágyát kielégítse, megszólaltassa az emlékeket és leolvassa onnan a késő kor unokái számára a történet műzsája előtt addig titkos emberi tettek emlékezetét.

És e munka gyakran édes gyümölcsöket terem. Megismerjük a földet, melyen élünk; az emberiség egykori képviselőit, ezek cselekedeteit, a népek szokásait és erkölceit, ezekből magunknak életszabályokat alkotunk, melyek iránytű gyanánt szolgálnak az élet gyakorta vészes tengerén.

Ha már általában üdvös és fontos a multakat fürkészni, kétszeresen fontos a saját multunkat kutatni, — azonban ez a mily fontos, ép oly nehéz is egyszersmind.

Minél inkább távoznak a jelentől; minél tovább eresztjük Ariadne fonalát a multak tömkelegében: annál kétesebbekké válnak utaink, kiapadnak történelmi forrásaink, s látthatárunkra oly sűrű homály ereszkedik, mely kutatásainknak lépten nyomon gátat vet.

Ezt tapasztaljuk Bács-Bodrogh vármegye legrégibb történetének megírása alkalmával is. Az őshajdankorban szerepelt népeket nyelv és nemzetiség szerint a tudomány nem ismervén, az archaeologok ez ismeretlen ősnépeket az általuk kifejtett civilisatio nyomai és a reánk visszahagyott eszközök s emlékek alapján kő-, bronz- és vaskori népekre osztották, természetesen a nélkül, hogy a kő, bronz és vastárgyak készítői alatt csakis egy helyben lakó avagy egy ugyanazon nemzetiségű népet értenének. Az archaeologia tanai szerint a kő, bronz és vastárgyak készítését nemcsak egy bizonyos népnek, hanem még csak egy bizonyos kornak sem szabad tulajdonítanunk, mert a kő, bronz és vaseszközök nemcsak egy helyen s nemcsak egy bizonyos korban alkottatott, hanem azok sok nép által, sokféle helyen, igen különböző időben lettek készítve.

A Bácskaság, mint az alföld egy része, nem volt s geologiai eredete és őstörténelmi multja alapján nem is lehetett önálló őscivilisatio székhelye, mert egykor víz borítá s a vizek távozása után messzevidéki népek telepedtek le itt, a kik magukkal messze vidéki civilisatiót hoztak, sőt egyáltalán kétséges a Bácskaságra, mint a magyar medenczét egykor borító tenger legmélyebben fekvő lapályára nézve, hogy a kőkorszaki civilisatio kifejlődhetett-e itt önállólag, a mennyiben nagyon valószínű, hogy itt önálló

kőkorszak soha sem létezett. Ezt nemcsak a kőemlékek eddigi teljes hiánya, hanem azon körülmény is támogatni és bizonyítani látszik, *mely szerint e terület csak nagyon későn válhatott a vizek miatt lakhatóvá.* Lehet, hogy mire területünkéről a víztömeg, *a geologusok által u. n. édes tenger (dulce mare)* egészen elszállott, s mire itt az első emberi coloniák megalakultak, hazánk más vidékein már rég beköszöntött a bronz, vagy ennek előhírnöke a réz cultura, a mely azután az új lakosokkal egyszerre költözött be e vidékre. Nézetünk szerint, bár megfelelő s e kérdés eldöntésére okvetlen megkívántató kutatások eredményeire ma még nem támaszkodhatunk, — valószínűnek tartjuk, hogy a Bácskaságnak önálló kőkora nem volt, vagy ha ilyen csakugyan létezett, úgy az minden esetre később kori volt hazánk egyéb vidékeinek kőkorszaki civilisatiojánál, sőt talán épen egészen összeesett a réz vagy bronz korszakokkal is.

Bármint álljon is a dolog, lett legyen a Bácskaságnak önálló kőkorszaki kulturája vagy sem, amyi tény, hogy vármegyénkben eddig palaeolith kőeszközök felszínre nem kerültek, vagy ha találtattak is ilyenek, az a szakköröknek nem jutott tudomására, a neolith-kori (csiszolt) kőeszközök pedig, milyenek itt-ott előfordultak,¹⁾ bizonyára jóval későbbi eredetűek a tulajdonképeni kőkorszaknál.

II.

A bronz-kor és emlékei. A kelták, bojok, eraviskok. Jazygok. Dákok.

A bronzból készült tárgyak, melyek vidékünkön már tetemes számmal fordultak elő, a történelem előtti időkben nagy szerepet játszottak. Közfelfogás szerint a bronz ismerete megelőzte jóval a vasét, bár vannak tudósok, a kik a vas használatát még régibbnek szeretnék tartani a bronzénál. Tény azonban, hogy a leletekben a vas csak a rómaiak koráig szerepel, míg a bronz tárgyak egészen a Kr. sz. előtti IX-ik századig felnyúlnak.

¹⁾ Pl. Zentán és Szabadkán. L. alább!

A bronz, mely rézből és ónból készül, nem európai találmány, s ma már körülbelül bizonyos, hogy a phoinikiai nép kereskedelme útján jutott földrészünk keleti, déli és nyugati részeire.¹⁾ Az ázsiai eredetű bronz azonban, mely földrészünkön, vagy legalább annak egy jó részén, a rézből készült eszközök használatát szorította ki,²⁾ itt csakhanar annyira meghonosult, hogy a legkülönbözőbb jellegű eszközök anyagává vált. Főleg a görög és az etrusk (itália) bronz tárgyak technikai kivitele emelkedett tökélyre, s ezek közül az etrusk műipar típusai azért is nevezeteseek, mert azok a nyugat-európai bronz kultúra fejlődésére és terjedésére nagy befolyást gyakoroltak. De míg egyrészt a leletek azt mutatják, hogy bizonyos időben bizonyos helyek lakói csakis importált eszközökkel éltek, addig másrészt az is tagadhatlan, hogy utóbb az egyes vidékek helyi bronzipara is kifejlődött, sőt önálló típusokat is hozott létre. E típusokon azonban a külső befolyás nyomai megmaradtak elamnyira, hogy a közép- és nyugat-európai országok leletein vagy az itáliai (etrusk), vagy az ázsiai befolyást konstatálhatni. Egyébiránt a bronz kulturát általában a technika fejlettsége és a típusok minősége szerint két önálló korszakra szokták osztani, t. i. a hallstatti és a latène-i periodusra, a melyek közül az első körülbelül a Kr. sz. előtti IX. századig nyúlik vissza,³⁾ az utóbbi pedig már a vaskorszakkal egészen egybeesik. A magyarországi bronzleletek rendszerint a hallstatti leletek típusaira hasonlók s így azzal körülbelül egyidősek. A hallstatti tárgyakon az itáliai befolyás félreismerhetlen, de vannak idomok, melyek — mint a tekercs-fibulák (Spiral-fibel), — egészen önálló inventióra vallanak, s melyek e periodus speciális típusait képezik.

A hazánk és így vármegyénk területén előforduló bronz tárgyak készítői az archaeologiai közhit szerint azon *kelta* népek valának, a melyek e vidéket Kr. sz. előtti III. századtól fogva

¹⁾ Rougemont-Kerl.: Die Bronzezeit. 153. lap.

²⁾ Pulszky F.: A rézkor Magyarországhban. 1—5. l.

³⁾ Pulszky Fer. előadása az orsz. régészeti társulat 1888. febr. 28. ülésén. Arch. Ért. VIII. k. 179. l.

egészen a római uralomnak Pannoniában való megerősödéséig lakták. A kelta nép meglehetősen fejlett műiparral bírt, s visszamaradt emlékei e népet e terület archaeologiai szempontból legjelentősebb lakói sorába emelik. Ezért tulajdonítanak némelyek a bronzkori leleteknek oly kiváló fontosságot, s ezért tekintik a keltákat az őscivilisatio egyik legnevezetesebb tényezőjének.¹⁾

Sajnos azonban, hogy míg a bronz leletek hazánk más vidékein meglehetősen nagy számmal kerültek már eddig is felszínre, addig vármegyénk területén aránylag nagyon is csekély adatra támaszkodhatunk. A leletek csekély számának oka pedig nem a bronzkori tárgyak hiányában, hanem egyenesen abban keresendő, hogy rendszeres kutatások nálunk még eddig nagyon ritkán történtek, s hogy ha némely lelet véletlenül került napfényre, az többnyire avatatlan kezekbe jutott s a tudomány számára nem lőn megmentve. Ez az oka, hogy a vármegyei történelmi társulat zombori, s a megyei középiskolák helyi muzeumainak legnagyobb részében csak kevés bronz tárgyat találunk; s ez az oka, hogy általában felette kevés azon bronz leletek száma, a melyekről a tudományos körök értesülést nyertek. S habár vármegyénk széles területén a régebbi és közelebbi multban több helyütt történtek szakszerű ásatások, hangsúlyoznunk kell, hogy az itt bemutatandó leletek mind más alkalmakkal és egészen véletlenül kerültek felszínre.

A vármegyénk területén eddig előfordult bronz leletek között legnevezetesebb a *szabadkai*.²⁾ E város részben egy hosszas löszből való dombháton terül el, a mely már régebben oly színben tűnt fel, mint az ember egykori ősi tanyája. A lakosok a város e részén többször találtak ősi sírokra, s ezen sírokból néhány cserépedény az ottani gymnasium kisded muzeumba is eljutott. A dombhát külső részén, az u. n. zentai temető közelében, a Macskovics-féle téglarétegű telepen, 1882-ben érdekes leletre bukkantak a munkások, a mennyiben ott egy csomóban

¹⁾ *Pulszky F.*: A kelta uralom emlékei. 44. l.

²⁾ *Dr. Hampel J.*: A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. k. 136. l.

bronz eszközök és tárgyak voltak felhalmozva. E lelet a bronzkori kisebbszerű kincsekhez tartozik, s minden jel oda mutat, hogy itt nem sírlelettel, hanem egy óvatosan elrejtett kincsesel van dolgunk. A leletben török eszközök és fegyverek, továbbá bronz vagy réz rögek találtattak, a mi arra mutat, hogy e tárgyak valamely őskori fegyverkovács tulajdonát képezték, a kinek e helyen öntőműhelye is lehetett, s a ki e tárgyakat, mint vagyonát, ismeretlen körülmények között elrejté. A lelet tárgyait, melyek nagyobb része a városi főgymnasium muzeumába került, sarlók, kardok, fűrészek, gombok, tokos vésők, füles vésők, nyíl- vagy lándzsa-hegyek és kéz- vagy láb-perecek képezik, a melyekhez, mint említtök, néhány olvasztott nyers réz vagy bronz rög járul.¹⁾

E tárgyak archaeologiai jellegére nézve el lehet mondani, hogy azok semmi újat és semmi különlegest nem tartalmaznak, a mennyiben legnagyobb részt analóg jellegűek a hazánk területén lelt hasonló tárgyakkal, a sarlók itt is meglehetősen lapos és keskeny félkör idomú alakot mutatnak, egyszerűen símitott gerinccel és a gerinc végében a fogás könnyítésére rendelt dudorral. Ily sarlók a szomszédos szeged-öthalmi, továbbá a pilini, borjasi stb. ásatásoknál és számos más helyütt is kerültek már elő.²⁾ A kardnak typusa szintén ismeretes; a penge, mint a töredék mutatja, két éllel és a közepén gerinccel bírt; alakja a nád levelére emlékeztet. A fogantyú a pengével egy egészet képez, de nem tömött ércből készült, hanem mint a rajta levő lyukak mutatják, kívülről fa- vagy csontbéléssel bírt. Ily idomú és szerkezetű kardokat, a korábbi számos lelettől eltekintve, legutóbb Csókán (Torontál m.) is találtak.³⁾ A vésők (füles és tokos), kar- vagy láb-perecek, valamint a nyíl- vagy lándzsa-hegyek szintén megegyeznek a hazai más leletek tárgyainak típusaival, csupán egy fűrész darab vonhatná magára behatóbban figyelmünket, mely a ritkább tárgyak közé tartozik. A töredék azonban oly kicsiny, hogy abból nem lehet tisztán kivenni,

¹⁾ *Irányi I.*: Szabadka tört. I. k. 23. l. *dr. Dudás Gy.*: Bronzkori emlékek a Bácskaságon. Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. Évkönyve. 1888. évf. 123. l.

²⁾ *Dr. Hampel J.* i. m. I. k. 88. tábla.

³⁾ *Arch. Ért.* VIII. k. 157. l.

vajjon e tárgy valóban fűrész darabját képviseli-e, vagy valamely más eszköz része volt.

Szabadkán kívül *Bácsban* is került elő bronz tárgy. A bácsi leletet egy bronzból készült kard képviseli, mely ismeretlen körülmények között már régebben, véletlenül találtatott s a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. E kard stylus és technika tekintetében többé-kevésbbé szintén megegyez a szeged-öthalmi leletekkel.¹⁾ Említendő továbbá, hogy *Zentán* a csárdai műút készítése alkalmával, az u. n. csésztói kanyarulat táján, alig egy méternyi mélységben a munkások őskori sírra bukkantak, a melyekben azonban emberi csontokon és a szokásos cserépedényeken kívül egyéb tárgy nem igen találtatott. Csupán egy sírban fordult elő állítólag egy bronz karperec és egy tekercs fibula, a mely tárgyak azonban a munkások kezeiből már csak töredékekben kerültek ki. A tömör idomú karperec hasonló volt a fentebb tárgyalt szabadkai leletek karperecéhez, a fibula töredékei pedig a hallstatti periodust jellemző s hazánkban sűrűn előforduló tekercs-fibulák közé tartozott.²⁾

E leleteken kívül a szabadkai határban állítólag egy bordás buzogányt, Csantavéren pedig egy nagyfejű szöveget vagy tűt találtak bronzból.³⁾ Ezekhez csatlakoznak végül ama bronztárgyak, melyek a vármegyei történelmi társulat gyűjteményében őriztetnek. Ezek között első hely illeti a *topolya-zobnaticai* leletet. A Kis-féle zobnatica-pusztai tanyán 1887-ben részint építkezés, részint faültetés közben több régiséget találtak. A talált tárgyak a következők: egy köralakú őrlőkő, közepén lyukkal, mely a földben egy part oldalban, mintegy 3 dcm. mélyen, égettnek látszó vöröses földben vízszintesen feküdt; mellette pedig egy fordított tányér alakú kődarab találtatott, mely a gabna magnak a lapos kövön való szétzúzására vagyis őrlésére szolgálhatott. Találtak még több emberi csontvázat, s ezek mindegyike mellett kisebb nagyobb csuprot, melyekből szintén sikerült két darabot ép

1) *Dr. Lenhossék*: A szeged-öthalmi ásatások. 22. l. *Dr. Hampel J.*: i. m. II. k. 6. l.

2) *Arch. Értesítő* 1885. évf. 394. l. *Dr. Hampel J.*: i. m. II. k. 172.

3) *Icinyi I.*: i. m. I. k. 24. l.

állapotban kivenni. Egyik csontváz nyaka tájékán bronzhoz hasonló csatfélét találtak, mellette két lapos, hosszúkás, csiszolt kék színű gyöngy feküdt, de ezeket valaki elvitte, a két gyöngy között pedig egy dió nagyságú, fehér, gömbölyű tárgy, mely a kézben szétmállott s valószínűleg csontból volt. Ugyane csontváz dereka táján találtak egy forgó karikafélét bronzból, mellette egy késhez hasonló vastárgy, mely annyira elrozsdásodott, hogy a kivétel alkalmával számos apró darabra hullott szét. E csontváz lábánál végül egy kis csinos alakú csupor taláztatott, mely körül volt szórva mintegy 100 darab babszem nagyságú, gömbölyded gyönggyel. E leletből a vármegyei muzeumba egy bronz tű, egy bronz kapocs (fibula), egy bronz karika és egy bronz fibularész, továbbá közel 200 db fűrott gyöngyszem és több cserépedény került.¹⁾ E tárgyakhoz csatlakozik még vármegyei gyűjteményünkben egy bronz nyakék kettős sodronyból fonva, két masszív karperec, két gyűrű és egy csengő fülönfüggő.

Ugyancsak a kelta-kori emlékek sorába sorolandók azon cserépedények is, a melyek vármegyénk területén itt-ott felszínre kerültek. Ilyen edények, u. n. urnák, melyek az elhunytak hantait rejtették magukban, eddig a zenta-tornyosi pusztán, továbbá a zombor-bukováci szállások közt taláztatnak. Előbbiek a nemzeti muzeumba, utóbbiak a vármegyei történelmi társulat gyűjteményében őriztetnek.

Mindezen emlékek a keltákat, mint e terület legrégibb lakóit teszik jellemzetessé előttünk; a kik úgylátszik, a Kr. sz. előtti III. században telepedtek le vidéünkön. E nép egyébként már régibb idő óta lakta földrészünk nyugati tájait s a harmadik században kezdett költözködni kelet felé. Ekkor, a Kr. e. 280—218. évek között a Rajnán át a Duna felé, részint Itália északi részeibe, részint pedig a Balkán félszigetre költöztek, sőt egy részök Ázsiába is átment. E vándorlásuk által nemcsak a római birodalmat remegtették meg, hanem főleg a Duna vidékén idéztek elő nagy változást.²⁾ Hazánk területén ez időben lakott

¹⁾ Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. Évkönyve. 1889. évf. 78. l.

²⁾ T. Mommsen: Röm. Gesch. I. 330. *Hunfalczy*: Magyarország ethnograph. 63. l.

néptöredékeket a történelem alig ismeri. Amennyit tudunk csupán, hogy a kelták költözködése előtt e vidéken a *géták* és a mai erdélyi részeken a már Herodotos által emlegetett *agathyrsok* laktak. A kelták a III. században hazánk területén Pozsonytól Belgrádig mindent elfoglaltak, minek következtében a géták északra kerülve az agathyrsokat szorítják ki Erdélyből. E nép thrák eredetű népesség volt s most Erdélyben megtelepedve, a később híressé lett *dák* nemzetté alakult.

Az eddigi történeti kutatások után kétségtelen, hogy vidékünk a III. századtól fogva Pannoniával együtt kelta uralom alá került, a kiknek egyes törzsei: a *bojok* és *eraviscusok* telepedtek le itten. Ugy látszik, őket a Tisza választotta el keleti szomszédaiktól, a dákoktól s így részben talán az eraviscusokkal ők voltak lakói vármegyénknek is egészen az I-ső század közepéig. A bojokat t. i. Bóerebistes dák fejedelem (90—57. Kr. e.) törte össze, kikkel hosszas háborúkat viselt s győzelmei folytán végre is arra kényszeríti őket, hogy e vidékről kiköltözzenek, mely időtől fogva e tájat a görög és római írók bojok pusztájának (deserta Boiorum) nevezték el.¹⁾

Valószínű azonban, hogy vidékünket a boj törzsön kívül részben az eraviscok s a scordiscok is lakták, a kiket mint pannoniai gall törzseket említ Ptolemaeus.²⁾ E gall törzsek tartózkodási helyeit nagyon nehéz tüzetesen meghatározni, s az idézett classicus író is csak annyit állít, hogy Pannónia keleti részét lakják az eraviscusok és scordiscok, de hogy e keleti rész alatt tulajdonkép mit kell érteni, s a mi a fő, lehet-e abba a Duna balpartján elterülő vidéket is beleszámítani, azt nem tudhatjuk. Minden jel oda mutat azonban, hogy e barbár népek a Tisza-Duna közére is kiterjeszkedtek, mert Plinius a Kr. utáni első század közepe táján a Dunán túl lakó barbár népek közt ismeri az eraviscusokat is.³⁾ Salamon Ferencz szerint e nép a budai hegyektől egész a Dráva folyóig lakott, s így szintén

1) *Hunfalvy*: M. Ethnographia. 64. l.

2) Ptolemaeus Geographia. II. k. 15. fej.

3) Hist. Nat. III. 25.

csak az a nézet nyer valószínűségben, hogy az eraviscusok a Bácska területét is érintették.¹⁾ Legújabbán egyik jeles tudósunk foglalkozott e nép történetével, s bár annak tudományos szempontból valóban becses magánrajzát adta, tanulmányában a kérdés e részére nem terjeszkedik ki.²⁾

A bojok elűzése után nem sok ideig maradhatott gazdátlanul a Tisza-Dunaköz vidéke, mert távozásuk után Boerebistes dákok hadai uralták, a dákok e hatalmas fejedelmének elhunytá után pedig egy egészen új néptöredék költözött ide körülbelül az actiumi csata táján (Kr. e. 31.). Ez új néptöredék a római írók által *jazyg* néven nevezett nép volt, mely ez ideig, mint a nagy sarmata nép tagja, a Fekete tenger mellékén lakott s ismeretlen okok folytán most ősi lakhelyét elhagyva, a Kárpátok szorosain át hazánk területén s főleg a Duna és Tisza között termékeny síkságra települt át. Volt-e részök a jazyg-oknak, kiket az írók „metanastae“ (kivándorolt) néven neveznek, abban, hogy a dákok birodalom Boerebistes fejedelem halála után oly gyors hanyatlásnak indult, mint azt némely író véli,³⁾ bizonyosan nem lehet tudni. Tény azonban, hogy a jazygok egyike valának a legharciasabb nomád népeknek, a kik ez időtől fogva nemcsak állandó lakói maradtak néhány évszázadon át vidékünknek, hanem a kik az épen ez időtől szomszédossá vált római birodalomnak is hatalmas ellenfelei gyanánt szerepeltek. A sarmata-jazyg nép belső életéről keveset tudunk, mert mindössze is csupán a rómaiakkal való hadakozásaikból ismerjük őket. Annyi bizonyos csupán, hogy törzsszerkezetben, kisebb-nagyobb telepeken laktak a Tisza-Dunaköz és így vármegyénk vidékét is, s harcias természetük és vidékük mocsaras volta következtében az általuk lakott Duna és Tisza közötti földnyelv átléphetlen határt képezett Dácia és Pannonia között.⁴⁾

Abban az időben, midőn a jazygok a Kr. e. I-ső század

1) *Salamon*: Budapest tört. I. k. 116. l.

2) *Hampel J. dr.*: Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiség. 1892. évf. IV. k. 34—44. l.

3) *Borovszky S.*: A dákok. 37—38. l.

4) *Mommsen*: Röm. Gesch. V. k. 197. l.

második felében vidékünkön megtelepedtek, a dunántúli részeket, mely Pannonia nevet viselt, a kelta eredetű u. n. pannon népek (eravisci, scordisci etc.) lakták,¹⁾ a tiszántúli részeket pedig Erdélylyel (a tulajdonképi Dáciával) a hanyatlásnak indult dákok tartották megszállva. A mai dalmát-horvát partvidéken Illyria, a Duna és Száva jobbpartjain, a mai Szerbia és Bosznia helyén: Moesia tartomány terült, melynek lakói illyr és thrák népek valának.

A római birodalom e tájban Illyriát és Moesiát már elfoglalva tartá s hogy a római sasok csakhamar mind közelebb és közelebb jutottak a mi vidékünkhöz, azt az e században elhatalmasodott dákoknak lehet tulajdonítani, a kik Boerebistes életében feldúlták Illyriát, sőt betörték Macedoniába és a szomszédos területekre is és így a római birodalom intézőinek figyelmét magukra vonták. Maga Julius Caesar, Gallia meghódítója, volt az, ki legelőször foglalkozott a dák nép leigázásának eszméjével. Pompejusnak a pharsalusai csatában való megveretése után, Publius Vatinius küldetett erős sereggel Illyriába, úgy látszik, épen Caesar halálának évében és csakis mint előőrse egy főseregnek, melylyel maga a dictátor a hatalmasan terjeszkedő dákokat a római birodalomnak alávetni és az egész Dunavidék viszonyait rendezni szándékozott. Brutus és Cassius főre azonban meggyűlöltte ezen terv kivitelét.²⁾

Az actiumi csatával egyidejűleg (Kr. e. 31.) dőlt romba Boerebistes dák fejedelem szép és hatalmas birodalma, mit részben talán a jazygok bevándorlása s a dákoknak azokkal folytatott eredménytelen harca is okozhatott. Boerebistest, kinek uralkodása alatt a dákok hatalmuk tetőpontját érték el, Kr. e. 40 körül fellázadt alattvalói letaszították trónjáról, és utána a dák birodalom külön királyok alatt négy részre szakadt, minek következtében a dákok ereje nagyon megfogyott.³⁾

Eközben Caesar unokaöccse, Octavianus, ismét felvette a dákok legyőztetésének tervét, nagy sereggel fogván hozzá az

³⁾ Ptolemaeus: Geogr. II. k. 15. l.

¹⁾ Mommsen: Röm. Gesch. V. k. 8. l.

²⁾ Borovszky S. i. m. 37—38. l.

alsó dunai tartományok leigázásához. Kr. e. 35-ben rövid idő alatt, de nagy fáradsággal győzött le egy néptörzset a másik után, meghódította a japudokat, Segesticát (a későbbi: Siscia, Sziszek) pedig ostrommal vette be. A pannon népeknek e volt fő erőssége lett most főtámpontul kiszemelve a dákok ellen készülő háborúra, melyet Octavianus már a legközelebbi időben megkezdeni határozott. Kr. e. 34- és 33-ban meghódításra kényszerítették a rómaiak a dalmátokat is, és erre már következnie kellett volna a dák háborúnak, de a Rómában kitört polgárháború ismét közbelépett.¹⁾

Az actiumi csata után (Kr. e. 31.) Octavianus az egyeduralmat Rómában elnyervén, a harcok az alsó Duna vidékén ismét megújultak; mert ő M. L. Crassust, a hasonló nevű triumvir unokáját, 30-ban Kr. e. Moesiába (a mai Szerbiába) küldte, hol röviddel azelőtt Diconus, a dákok egyik királya, szövetségbe a bastarnokkal, magának a triballok és dardanok törzseit is alávetette volt. A dákok és bastarnok legyőzése után, éppen midőn a tél beállott, igázták le a rómaiak egész Moesiát, nem különben a többi dunai tartományokat is úgyszólván minden nagyobb küzdelem nélkül.

A következő (Kr. e. 29.) évben, midőn Crassus Moesia elfoglalását befejezte, az akkor egymással viszálykodásban levő dák királyok egyikétől, Rolestől, segítségül hivatott a másik dák fejedelem ellen, kinek neve Dapyx volt. Crassus nem is kérte magát sokáig, hanem a lehető leggyorsabban átkelt a Dunán, és éppen jókor érkezett meg arra, hogy a két ellenfél közötti csatát eldöntse. Dapyx erre egy megerősített helyre húzódott, de Crassus által ostromoltatva, árulás következtében legyőzetett.

E hadjáratokkal csaknem egyidejűleg tervezte Octavianus a középső Duna vidékének behódoltatását is, melynek lakói, a pannon népek, a Száván át mind sűrűbb becsapásokat intéztek a dalmáciai és noricum (Ausztria) tartományokba. E pannonok Kr. e. 16-ban valóságos rabló hadjáratot indítottak Histriába (Itália), két év múlva pedig nyílt lázadásba törtek ki, és csak

¹⁾ *Roesler*: Das vorröm. Dacien. Sitzungs. XLV. B. 322—323. l.

a félelmes Agrippa római hadvezér megjelenése csillapította le mozgalmait (Kr. e. 13.). Holta után azonban megújultak azok, és Tiberius három hadjáratban (Kr. e. 12—10.) küzd ellenök.

Nem tartozik ide Pannónia meghódításának részletes története s azért elég talán e helyütt röviden érintenünk, hogy e harcok eredménye a dunai határ megállapítása volt. Pannónia még Octavianus Augusztus uralma alatt (Kr. u. 14-ig) végleg meghódított s így a jazygok szomszédosává már a Kr. utáni első század elején lettek a rómaiak. E tartomány gyarmatosítása és rendezése azonban nagyon lassan haladt s úgyszólván Trajanus császár koráig a helyőrség is igen csekély volt.¹⁾

Pannónia elfoglalása után a caesarok figyelmét a felső dunavidéki germánok, svevék, markomanok, kvadok stb. elleni hadjáratok foglalták el, s talán ennek lehet tulajdonítani, hogy ez időben a tiszta-dunaközi vidéken lakó jazygokról, sem a tiszántúli dákokról semmit sem hallunk mindaddig, mígnem Kr. u. 80 körül a dákok Domitianus császár idejében ismét nagyobb hatalomra és tekintélyre vergődtek. Az uralkodói hatalmat, mely Boerebistes óta több törzsfőnök kezében szét volt forgácsolva, most a híres *Decebalus* egyesítette, kit utóbb Traján császár a Kr. u. 101—106-ig tartó háborúban legyőzván, Dácia (vagyis a mai Erdély és a temesi részek) a római birodalomhoz csatoltatott.

III.

A római kor és emlékei.

Miután a dák háború be lett fejezve s Dácia a birodalomhoz csatoltatott, Trajanus legott arra fordította figyelmét, hogy a Tisza-Dunaközön lakó *jazygok* ellenében biztosítsa az új tartományt. E végből úgy ő, mint utódai hosszas háborúkat viseltek a vidékünkön lakó jazygokkal, mely népet az egykorú írók többnyire sarmatáknak nevezik. A harcok főleg Marcus Aurelius császár

¹⁾ *Mommsen*: i. m.

(Kr. u. 161—180.) korában ismétlődtek, a ki nemcsak a felső dunavidéki markomann és quad törzseket, hanem a jazygokat is legyőzte és arra kényszerítte (175. körül Kr. u.) őket, hogy a Duna folyó balpartjától 76 stadiumnyi (14·05 km.) távolra visszavonuljanak.¹⁾ Marcus császár utódai alatt a jazygok újra sok bajt okoztak a római tartományoknak s még a III-ik század elején Commodus és Caracalla császárok (192—218.) is hasztalan küzdöttek vidékünk e harcias lakói ellen.²⁾

Eközben Dácia keleti határán az eddig a rómaiak előtt ismeretlen góthok tünedeztek fel s e tartományt Kr. u. 238. óta kezdték szorongatni. Tíz év múlva (Kr. u. 248.) már betörték e provinciába, mely betörés kezdetét képezte a góth hódító hadjáratok ezután következő sorozatának. A gyenge Gallienus császár uralma alatt (Kr. u. 253—260.) Dácia egészen sorsára hagyatott. Hogy a birodalom miképen vesztette el a tartományt, erről egykorú adatok nem maradtak fenn. Kr. u. 255-ben e vidék és a Maros s Tisza vidéke még úgy látszik Rómának hódolt, mert ez évből Dáciában veretett érmekekkel birunk. A rómaiak eleinte nem hagyták el e tartományt egészen, sőt a temesi bánság területén két legió is tanyázott, melynek emléke fennmaradt; a Duna, Tisza és Temes folyók között pedig néhány erőd állandóan római kézben maradt, de a tulajdonképeni dáciai (erdélyi) területről gyorsan távoztak a római csapatok, mert a Kr. u. 360-as évek elején már Moesiában állomásoztak,³⁾ Dáciának csak némely dunaparti pontjait tartották még megszállva, de azt is rövid ideig, mert a mi Gallienus alatt már tényleg megtörtént, Aurelianus császár alatt formailag is megerősítettett, ugyanis Kr. u. 271-ben ő végkép lemondott Dáciáról, visszavonván az ott még fennálló előőrsöket, az elűzött vagy kivándorlásra hajlandó lakóknak pedig új lakhelyeket adatott Moesiában, mely most „Aureliani Dacia“ nevet nyert, a régi Trajáni Dácia pedig a népvándorlás zúgó árjainak zsákmánya lett.⁴⁾

1) Dio Cassius, 19—20. feje.

2) Mommsen i. m. V. 215.

3) K. Gooss: Studien 73—74.

4) Mommsen i. m. V. k. 223. l.

Mialatt Dáciával ezek történtek, a Tisza-Dunaköz vidékéről nincsenek tudósítások és így úgy látszik, hogy a jazygok ezen idő alatt békében maradtak. A rómaiak azonban e terület uralmáról nem mondtak le oly könnyen, mint Dáciáról, mert a III. század végéről oly adatok is maradtak fenn, a melyek a Duna-Tisza-köz védelmének erősítését és biztosítását árulják el. A tudósok nézete ugyanis hosszabb ideig elágazó volt az iránt, vajjon a Pannoniában, Sirmiumban (Szerémség) és Dáciában megfészkeltek-e olykor-olykor s alkottak-e állandó telepeket e folyók közein is.¹⁾ A régészeti vizsgálatok ma már többé-kevésbbé megdöntötték azok állítását, kik azt szerették hangoztatni, hogy a rómaiak, — minthogy tartományaik számára mindenütt a természetes határokat iparkodtak megtartani, a Dunán túl állandó telepeket nem alkottak. De ezen principium csak részben lőn megcáfolva, mert ámbátor a bűvárlatok kiderítették, hogy a Duna balpartján itt-ott római telepek és castrumok léteztek, másrészt mind maig sem bizonyos, vajjon e folyótól távolabb eső részeket bírták-e állandóan vagy hosszabb ideig a rómaiak. Mint annyi más kérdésnek megoldására, úgy látszik, itt is a közép út követése vezet. Ugyanis minden jel oda mutat, hogy a rómaiak a Dunát és Temest több helyütt átlépték, e folyók túlsó partjain is uralkodtak, de e folyóktól messze — legalább a Tisza-Dunaköz vidékén, — nem távoztak. A Kr. u. VI. századbéli görög író említé, hogy a római császárok, a dunamelléki barbárokat föltartóztatandó, a folyónak egész vonalán erődöket emeltek és pedig nemcsak a jobb-, de a balparton is, hogy a közlekedést biztosítsák.²⁾ Hazánkban a Duna balpartján eddig számos római erődnek jöttek nyomára, s ki van mutatva, hogy itt a folyó balpartján is pl. Aquincum (Ó-Buda), Banonia (Bánostor) és Margummal szemben erős castrumok léteztek; sőt mi több, a Vág, Garam és Ipoly folyók közötti vidék egy

¹⁾ Némelyek a Szeged-öthalomban talált római jellegű sírok nyomán azt következtetik, hogy a Tisza-Dunaközön ideiglenes római telepek léteztek (l. *Lenhossék: Szeged-öthalom ásatások*, 19. l.)

²⁾ *Procopius: De dedicatione Just. imp.* LIV. k. 5. fejt.

része, továbbá a Tisza és Duna alsó szögletében, a mai Ujvidéket és Tisza-Földvárt összekötő sáncon alul Titelig terjedő földterület szintén római birtokként szerepelt. A Peutinger-féle római földabroszon azonban a közép Duna balpartján római telep sehol sincs jelezve, de tudvalevő, hogy e térkép e kérdésre nézve már csak koránál fogva sem vehető irányadónak.¹⁾

Vármegyénk hajdanának földterítésére nem kevésbé fontos azon tudományos harc, mely még ma sincs eldöntve, s mely Dácia nyugati határa iránt folyt. E tartomány nyugati határait nézve az ó-kori írók nem nyújtanak biztos adatokat, s legtöbb súlyt egyedül Ptolemaios nézete érdemel, ki e határvonalul a „Tibiscus“ folyót jelöli. A Tibiscust hosszú időn át némelyek Tiszának, mások a Temesnek tartották, ma már azonban Ortvay és mások kimutatták, hogy e folyó nem lehet más, mint a Temes.²⁾ Az európai hírű tudós, Mommsen, maga is a Temest tekinti Dácia nyugati határvonalának, bár a római uralomnak a Tiszáig való terjedését másrészt maga is elismeri, mert az általa szerkesztett idevonatkozó térképen Szegedtől Erdély felé a Maros mentén egy római utat határozottan megjelöl.³⁾ A régebbi és újabb térképészek közül Dácia nyugati határánál Kőnig, Menke, Spruner stb. a Dunát, Del Isle, Coronelli stb. a Tiszát tüntetik fel; végre mások e határt egy oly ideális vonal által akarnák jelezni, mely Eszéktől a Dunáig, onnan a bácskai u. n. római sáncokon át a Tiszáig, innen a Begán fölfelé a Marosig s ezen át északnak a Tiszával párhuzamosan T. Polgárig, honnan keletnek fordul Erdély északi részei felé.

Az eddigi vizsgálatok azt deríték ki, hogy Dácia nyugati határvonalát az alsó Tisza állandóan és különösen nem képezte. Csak valószínű, hogy a Tisza környékén T.-Földvártól fölfelé a Marosig olykor-olykor megfordultak s hogy e folyó hajózási vonalul szolgált. Római építmények vagy erődök romjaira eddig a Tiszának sem bal, sem jobbpartján nem akadtak, s nem is

¹⁾ *E. Desjardins*: La table de Peutinger etc. Segment. IV.

²⁾ *Dr. Ortvay T.*: Magyarország régi vízrajza. II. k. 343. l.

³⁾ *Corpus Inscript. Latinorum*. III. k. 2. tábla.

valószínű a legkevesbbé, hogy e folyó, valamint a Maros, Aranka és Bega által öntözött s állandóan mocsárokkal borított vidéken a rómaiak megtelepedtek volna.

Hogy a vármegyénk területét azonban legalább részben uralták a rómaiak, tanúsítja első sorban azon régészeti fölfedezés, mely szerint a római castellum Onagrinum bácskai területen a mai Begecs mellett feküdt. A Kr. utáni III-ik század vége felé az egykorú Idatius-féle Fasti szerint 294-ben a sarmata-jazygok által lakott területen Aquincum (Ó-Buda) és Bononiával (Bánostor) szemben castrumok épültek. Bononia (a régebbi Malata) ősi római határhely volt s a mai Bánostornak helyén állott. Onagrinum erősséget már Schönwisner is e tájon a Duna balpartján kereste Futak táján, Mommsen is ezen a vidéken, de a jobboldalon Petrovác körül.¹⁾ Legújabban Fröhlich Róbert régészünk foglalkozott e kérdéssel, s kutatásait siker koronázta, amennyiben sikerült e római erőd romjait Begecs falunál fölfedezni. Ezen erődöt állítólag Diocletianus császár korában annak egyik caesarja, a Pannonia secunda igazgatásával megbízott Maximianus építtethette a Contra Aquincum nevű másik erőddel együtt, még pedig azon okból, mert ez időben a sarmata-jazygok ellen folytak némi harcok s az új castrumok mintegy támpontjai lehettek e hadjáratoknak. Írott feljegyzésből Onagrinumról mindössze csak annyit tudunk, hogy itt a III-ik század végén az Augustusról nevezett segédcsoport, továbbá a Jovia és Herculia nevű legiók egy-egy százada tanyázott, mely utóbbinak bélyeges tégláiból is került elő a begecsi kutatásoknál.²⁾ Magának a castellumnak romjairól azonban semmit sem tudunk, mert Fröhlich ott ásásokat nem végzett s csupán csak annyi való, hogy Begecs mellett, a nép által „Kuva vára“ név alatt ismert terület sáncok és rommaradványok nyomait mutatja.³⁾ E castellum kiásatása és végérvényes megállapítása tehát még a jövő régészeire vár, s ennek annál nagyobb érdeklődéssel nézhetünk eléje, mert

1) Dr. Fröhlich R.: Castellum Onagrinum. Arch. Ért. IX. k. 98. l.

2) „Leg. VI. H.“ felirattal. U. o. 103. l.

3) U. o. IX. k. 101. l.

némelyek állítása szerint e helyen a középkorban a lúres kőí káptalan állott.¹⁾

De bárhol állott is a castellum Onagrinum a bácskai területen, annyi bizonyos, már ezen erődök emelése is mutatja, hogy a Kr. u. III. század végétől fogva mindinkább nagyobb gond fordított a dunai határvonalra s hogy az a nagy népmozgalom, mely a következő században teljes erejével kitört, már ekkor is jelentkezett kisebb jelenségekben. Éppen ez volt oka, hogy a római császárok Diocletian korától (284.) fogva többször személyesen megfordultak a középső Duna tájain és Sirmiumban, mint egyik főhelyükön, velők mind gyakrabban találkozunk. Sőt, bár a történetírók erről mit se szólnak, mégis a felirati emlékekből bizonyos, hogy a császárok a III-ik század végén a sarmaták-nak nevezett jazygok-kal többször harcban állottak, s ezen hadjáratok, melynek kiindulási pontja mindig Sirmium (Mitrovic) és vidéke volt, nagyobb részt vármegyénk területén folytak. Diocletiantól fogva Probus császárig majd minden imperator megfordult a Szerémségben, sőt ez utóbbiról tudjuk, hogy katonáit itt állandóan foglalkoztatta, sőt a barbárokkal határos részekben telepeket és erősségeket építtetett.²⁾

A következő században még inkább koncentrálódott a császárok figyelme a középső Duna-vidék tájaira, mert az itteni népmozgalmak mind nagyobb arányokat öltöttek. S ettől eltekintve a római birodalom keleti és nyugati részei közt épen ez a vidék (Sirmium és Pannonia) képezte az összekötő kapcsot, ennek biztosítása tehát nemcsak állami érdek, hanem az uralkodók személyes érdeke is volt, mert Antonius Pius kora óta sokszor épen e vidéken intéztetett a birodalom sorsa. Mutatja ezt már az a körülmény is, hogy midőn Julianus Germániában császárrá kiáltatott, első dolga volt a Dunán lefelé Sirmiumba sietni, hol a pannoniai legiókat egyesítve, könnyen arathatott győzelmet Constantiuson. A III. század óta a császárok legtöbb gondot a Duna vidékére fordítottak, ők maguk is legnagyobb részt itt

¹⁾ Steltzer F.: Geschichte der Bácska. 17. l.

²⁾ Hampel J.: Aquincum története. 36. l.

tartózkodván, mert a birodalom sorsát a dunamelléki tartományok sorsával látták elválaszthatlanul összekapcsolva.¹⁾

A IV. században, mely egyúttal a római uralom utolsó korszakát jelzi, a vidékünkön lakó jazygokkal sűrű harcai folytak a császároknak. Erre nézve bizonyára befolyással volt az is, hogy a nagy népvándorlás e században vette kezdetét, és az ázsiai néptörzsek nyugatra való költözködése mintegy a római birodalom dunai határait szorította a tiszavidéki sarmata-jazygokat. Ez a helyzet különösen akkor állott be, midőn a góthok Dáciát elfoglalták s onnan lassankint a Tisza felé terjeszkedtek. Bizonyos azonban, hogy a góthok a IV. század közepéig nem foglalták el a Tisza vidékét, mert e korban még területünkön egész a hunok megjelenéséig a jazygokat találjuk. Mielőtt azonban letünnének a történet színpadáról, még két ízben adnak életjelt magukról. II. Constantius császár Kr. u. 358-ban a telet Sírmiumban tölti s itt értesült arról, hogy a quadok és jazygok egyesült erővel pusztítják Pannoniát és Moesiát. Ő tehát e miatt 359. évi kora tavasszal hidat veret a Dunán és a barbárokat saját földeiken támadta meg. Miután Sírmiumból kiindulva ment a Duna felé, itt csak vármegyénk alsó részébe juthatott seregeivel, s hogy ez valóban így volt, mutatják a hadjáratot leíró egykorú Ammianusnak idevonatkozó ama szavai, mely szerint a császár „e háborút Sarmatia azon részében viselte, mely alsó Pannoniával határos.“²⁾ Már pedig tudva van, hogy Pannonia Secundával szemben a mai Bácska területe feküdt, mely azon időben a sarmata-jazygok földje volt, tehát nem római terület.

E századból még egy ízben, s mindössze csak annyit hallunk a jazygokról, hogy Theodorus császár a góthok leveretése után a birodalmát egyaránt háborgató jazygok ellen készült, midőn 375. körül a hunok betörése e vállalatot megakadályozá. E nép tehát a hunok betörése után valószínűleg a hódító elemmel egyesült s ettől fogva nevével nem találkozunk többé a történelemben. A hunok betörése egyúttal vidékünk történetének

1) *Hampel J.*: Adalék Pannonia történetéhez. 6. l.

2) *Ammianus Marcellinus*: *Rerum Gestarum*. XVII. könyv. 12. feje.

ó-korát is befejezi, s ezzel vette kezdetét a nagy népvándorlás, a mely nemcsak hazánknak, hanem egész földrészünknek geografiai és néprajzi átalakulását idézte elő.

Mielőtt azonban a hazánk és vármegyénk területén végbe ment események vázolását folytatnók, egy rövid pillantást kell szentelnünk vidékünk római és jazygkorabeli emlékeinek méltatására. A jazyg népről, a fentebb közölt általános vonatkozásokon kívül, semmi írott tudósítással nem bírva, e helyütt e népnek specialiter ismert emlékeivel sem foglalkozhatunk. Mivel azonban a Kr. utáni I-ső századtól a IV. század második feléig e nép a rómaiakkal közösen osztozott vidékünk birtoka felett, mindazt érintenünk kell, a mit a traditio és korábbi vagy későbbi írók a jazygok és rómaiak itteni uralma emlékei gyanánt tekintettek, vagy azok gyanánt tartanak a mai nap is.

Előre kell bocsátanunk, hogy vármegyénk területén, mind a jazygok, mind pedig a rómaiak uralmával tisztán csak egyes városok vagy helységek, továbbá bizonyos földművek hoztak eddig kapcsolatba.

A mi a helységeket illeti, némelyek a jazygokat városokban és községekben lakó népnek akarták feltüntetni s azt állíták, hogy a Tisza-Dunaköz területén ily helységeik léteztek. A történeti térképeken Zorubara, Ziridava stb. helységek neveivel találkozunk mint jazyg helynevekkel,¹⁾ de hogy ezek valójában léteztek-e és hol feküdtek, ma már nem lehet eldönteni. Hasonlóképp vagyunk a római telepekkel is. Ugyanis jólehet bizonyos, hogy a rómaiak vidékünk egyes részeit megszállva tartották, talán fentebb ismertetett Onagrinum nevű castellumon kívül egyetlen római helységet sem lehet kimutatni az ó-kori feljegyzésekből. Magának Onagrinumnak fekvése sem bizonyos,²⁾ mert bár az egykorú följegyzés szerint Bononiával (Bánostor, Szerém m.) szemben feküdt, az egyik régészünk által nagyjából megvizsgált romokról Begecs község mellett, egyáltalában nincs még beigazolva, hogy azok római maradványok, mert szakszerű ásatások nem tétettek

1) *Spruner és Kiepert*: Atlas antiquus.-ai.

2) *Fröhlich R.*: Castellum Onagrinum. Arch. Ért. IX. k. 98. stb. 1.

s így a hypothezis, hogy a castellum csakugyan ott volt-e, nincs kellőképp beigazolva. Valószínű azonban, hogy a rómaiaknak több kisebb-nagyobb telepe volt vármegyénk területén, első sorban talán azon helyeken, ahol római téglák, feliratos kövek, érmek és egyéb emlékek találtattak, mint Bácsban, Titelben és Báthmonostoron.

Ezen szórványosan előforduló emlékek ismertetését alább fogván röviden adni, e helyütt a vármegyénk területén létező földművekkel óhajtunk behatóbban foglalkozni, melyek „római sáncok“ nevezete alatt ismeretesek s ha talán nem is egészen római eredetűek, de minden esetre a Bácskaság római-jazygkorával függnek össze.

A hazánk térein itt-ott elnyúló, tekervényes és szabálytalan alakú sáncokat a nép sok helyütt közönségesen ördög-árkok-nak nevezi, és ma már a hazai régiségtudomány némely művelője e néven nevezi mindazon földműveket, melyeknek eredete ismeretlen s melyek a szoros értelemben vett római védművekkel analog jelleggel nem látszanak birni. Tudós régészünk, Rómer, e nevezetet alkalmazta azon bácskai földműre is, mely Apatintól körülbelül Ó-Becséig húzódik s eladdig a tudományos és laikus közvélemény által egyaránt „*kis római sánc*“ névvel jelöltetett, ezen elnevezés által megkülönböztetni akarván a vármegyénk területén levő ama másik sáncot, mely Ujvidék és Tisza-Földvár között fekszik s a „nagy“ római sáncok nevet viseli.¹⁾

E bácskai ördög-árkok, vagyis Rómer nézete szerint, helytelenül úgynevezett „*kis római sánc*“, a Duna mellől Apatintól indul kelet-délkeletnek szabálytalan, mintegy 25 mértföldnyi (175 km.) vonalban a Ferencz-csatornával majdnem párhuzamosan Goszpodince község határáig, honnan északnak fordul és Ó-Becse körül vész el.²⁾ Rómer az általa szerkesztett régészeti térképen e sáncot Ó-Becsétől egyenes északi irányban egészen Ó-Kanizsáig,

1) *F. Fl. Rómer: Mouvement Archéologique en Hongrie. 74—76. l.*

2) A tudós régésznek „Carte préhist. de Hongrie“ c. jeles térképén e sánc elég pontosan van rajzolva; e szerint Apatint északról, Pr.-Szt.-Ivánt délről, Doroszlót délről, Bogoevát északról, Hódsághot délről, Parabutyot északról, Pivnicát délről, D.-Szt.-Ivánt délről, Kulpint északról, Alpárt délről és Járeket északról érinti.

illetőleg a Kőrös-érnek a Tiszával való egyesüléséig folytatólag rajzolja, s így az itt elhúzódnó u. n. orompartokat szintén e sánc folytatásának tekinti. Mennyiben helyes e felfogás s hogy az orompartokon sáncok nyomait ma lehetne-e fölfedezni, nem tudjuk, de ama körülmény, hogy a XVII. századbeli tudós, Marsigli, a Kőrös-ér torkolatánál egy még meglehetősen ép dispositióban levő földerődítményt talált és írt le,¹⁾ minden esetre arra mutat, hogy a rómaiak vagy a barbárok e vidéken is szükségét látták az erődítéseknek.

A sánc — Apatin-Ó-Becse közötti egész vonalán — legnagyobb magassága 2, s legnagyobb szélessége a 6 métert sehol sem haladja meg. Rómer különben 1866-ban Apatin vidékén vevén méreteket, a következő adatokat jegyezte föl: az általa Akovicznak (tulajdonképen: Junakovics) nevezett erdő felé vivő út mentén levő keresztnél az árok szélessége 3, mélysége 0.65 m., a töltés szélessége 20, magassága 6 m. Innen 416 méter távolságra az árok egészen szűk, a töltés alapszélessége 16, felső szélessége 4 m. Onnan ismét 172 m. távolságra a töltés alapszélessége 16, felső szélessége 4, magassága 3 m. Onnan 344 m. távolra már árok nem volt látható, a töltés alapszélessége 16, felső szélessége 4, magassága 3 m. 160 méterrel távolabb a töltés alapja 16, felső része 8 m. széles, 3 m. magas. 160 méterrel még távolabb az árok 1 m. mély, a töltés alapszélessége 20, magassága pedig 10 méter.²⁾

Rómer e méretek alapján inkább hajlandó e sáncot a Duna árja elleni, semmint hadászati védműnek tartani. A tudós régésznek ezen véleményét azonban mindenekelőtt az a körülmény cáfolja meg, hogy e sánc folytatása, miként épen ő maga rajzolta, Ó-Becsétől a Tisza vonalán észak felé a mai u. n. orompartokon (Telecska) húzódott a Kőrös-érig. A sáncnak ezen része, egyáltalán nem lehetett víz ellen való védmű, mert az orompart elannyira magasán fekszik, hogy azt a Tisza árja soha el nem

¹⁾ E földművet, melyről alább még lesz szó, Marsigli „Feudvar“-nak nevezi. (Danub. Pann. Mys. II. 57.)

²⁾ Rómer i. m. 75. l.

boríthatta. Itt tehát egyáltalában nem kellett víz elleni gát, még akkor sem, midőn esetleg vármegyénk déli része ki volt téve a Duna és Tisza árjának. Azt pedig csak fel nem tehetjük, hogy e sánc egyik része mint víz elleni, másika pedig hadászati erődtítmény lett volna. De hogy nem vízi, hanem valóban hadászati védmű volt e sánc, még egy más, szintén figyelemre méltó tényálladék bizonyítja. Baja határában van ugyanis egy egészen hasonló jellegű földsánc, s ezt Rómer szintén lerajzolta, mely onnan Jankovácson keresztül Pest vármegyébe csap át s északkeleti irányban halad Halas mellett Csongrád felé, hol a Tiszán átkel és Kőrös-Ladány körül vész el. Ez ördögárok korántsem víz elleni védmű, hanem hasonló ama többi sáncokhoz, melyek hazánk egyéb vidékein is találhatók s melyek kétségkívül mind hadászati célokra készültek. Nem valószínűtlen tehát, hogy a bácskai kis rómainak nevezett sánc e sánccal eredetre vagy rendeltetésre nézve összefüggött, bár ennek eldöntését a jövőben eszközrendő behatóbb kutatásokra kell egyelőre bízunk.

A bácskai kis római sánc vonalán kő vagy egyéb épület anyagra eddig egész hosszában tudtunkkal egy helyütt sem akadtak, és csak az itt-ott feltűnedező római vagy barbár érmekek mutatják ez építmény régiségét. E földmű már a múlt század második felében fölkelté a tudósok figyelmét úgy, hogy — Marsigli gróf után, — Katona István, ki e vidék történetét a század végén írta volt meg, könyvében a vélemények egész sorozatát adhatta elő e tárgyra nézve.¹⁾ Ő volt egyszersmind az első, a ki e sánc római eredetét tagadta, bár határozott véleményt e földmű eredetét illetőleg nem mond. De lássuk a Katona előtti véleményeket. A híres Marsigli,²⁾ valamint Schönwisner határozottan római védműveknek tartották a bácskai sáncokat, sőt ez utóbbi azok építését, Dio Cassiusnak ismert adata alapján, épen Marcus Aurelius császár korába helyezé. Wagner az u. n. kis római sáncot nem védműnek, hanem egy, Pannoniából Dáciába vezető katonai útnak (via militaris) decla-

1) *Katona*: Historia eccl. Coloc. I. k. 7—42 l.

2) *Marsigli*: Danubius Pann. Mys. II. k. 7. l.

rálta.¹⁾ Katona pedig mindezen vélemények ellenében csak azt hozta fel, hogy miután a régi írók a Tisza és Duna közötti védnművekről egy szóval sem emlékeznek, tehát lehetetlen, hogy az itteni sáncok római eredetűek volnának.²⁾

Újabban tudósaink közül főleg dr. Rómer tette a bácskai sáncokat behatóbb tanulmány tárgyává s kutatásaink eredménye — jólehet egészen más alapon — az u. n. kis római sáncra vonatkozólag Katonának adott igazat. A németországi természetbúvárok- és orvosoknak 1876. évi gráci gyűlésén Rómer ugyanis e sáncokról a többi közt így nyilatkozott: „Azon földművek, melyek Apatin vidékéről a Tisza és Duna partjaival csaknem párhuzamosan délfele húzódnak és kis római sáncoknak neveztetnek, a védnműveknek semmiféle jellegével nem bírnak, és így én inkább a kitörő vizek elleni töltéseknek, mintsem védnműveknek tartom; hogy ha azonban azok mégis hadi célokra szolgáló sáncok lennének, úgy bizonyára nem a rómaiak által emeltettek.“³⁾

Rómer tekintélye mellett azok állításai, kik még folyton e sánc rómaisága mellett kardoskodnak, alig vehető számba. Azok kedvéért azonban, kik előtt vélemény szempontjából talán nincsen tekintély, legyen szabad itt még egyet-mást megjegyeznünk. A rómaiak tudvalevőleg több helyütt hagytak ránk általuk emelt védnműveket, mint Angliában a „vallum Hadriani“-t, Németországban a „línes Romanus“-t és Dobrudzsában a „vallum Trajani“-t. Ezek tanulmányozása alapján Jähm berlini tanár egyik újabb művében közli a római védnművek rajzait, melyekben a jellemző motívumot az egyenes irányú töltés s a bizonyos meghatározott közönként épített négyszögű erőd képezik.⁴⁾ Ez az, a mire Rómer fentebb idézett szavaiban hivatkozik. Ez azon jelleg, mely miután az u. n. nagy római sáncnál (Ujvidék és T.-Földvár között) szerinte meg van, ennélfogva azt római

¹⁾ *Wagner*: Hist. Leopoldi Magni. II. k. 341. l.

²⁾ *Katona* i. m. 41—42. l.

³⁾ *Tageblatt der 48-ten Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz.* 1875. Nr. VII. S. 279.

⁴⁾ *M. Jähm*: Atlas zur Geschichte des Kriegswesens. Taf. 21.

eredetűnek, miután pedig az u. n. kis római sáncnál nincs meg, tehát azt nem is római eredetűnek kell tartanunk. Hogy az Apatintól Ó-Becséig húzódó sánc sem római eredetű, még egyéb körülményekből is kitűnik. Nincsenek adataink és nem is valószínű, hogy a rómaiak a Dunától azon a részeken, hol ma Baja és Zombor áll, messzebb foglalásokat tettek volna. De katonai út sem lehetett, mert jellege attól teljesen elüt. Hivatkoznak azonban némelyek a Bácskában itt-ott található római téglákra, a sánc vonalán előforduló érmekekre s végre a Szabadkán levő római sírkőre. Mindezek kétségkívül tagadhatlan nyomai a rómaiságnak, de korántsem döntő bizonyítékok arra nézve, hogy e nép építette volna a neki tulajdonított *kisebb* sáncot. A bácskai római téglák bizonyára a dunamelléki római castellumok vagy egyéb telepek romjaiból használtatták fel a későbbi lakosok által a községi épületek építésére; az érmeke pedig, melyek nemcsak a sáncok körül, hanem az egész Tisza-Dunaközön mindenütt találhatók, csak azt a befolyást mutatják, melyet a rómaiak a szomszéd barbár népekre az értékjelző dolgában is gyakoroltak.¹⁾ Nagyon is sok példa van arra, hogy a barbárok forgalmi eszközül a római pénzt elfogadták, sőt itt-ott utánoztak is. A mi végre a szabadkai sírkövet illeti, az minden valószínűség szerint a Duna vidékéről került oda.²⁾

A fentebbiek kellő bizonyítékul szolgálhatnak arra, sem hogy a bácskai hosszabb sánc nem római voltát tovább is bizonyíthatni kellene. Igaz ugyan, hogy a Tisza-Dunaköz őskori története még mindig oly labirintus, melyben az uralkodó homály miatt eligazodni felette bajos; csak a római és görög írók egy-egy mécse világít be itt-ott; csak az általuk e vidék jellemzéséről oda vetett pár száraz sor az egyedüli támpont, melyből kiindulva, e két folyó közének hajdankorát legalább hozzávetőleg sejtethetjük. Mint már fentebb láttuk, Strabon és Ptolemaios nyomán tudjuk, hogy e vidék legrégibb ismert lakói a kelták, majd pedig sarmata-jazygok valának. A keresztény időszámítás első száza-

1) *Dudás Gy.*: Bács-Bodrogh vm. Régészeti Emlékei. 28. l.

2) *Iványi L.*: Szabadka tört. I. k. 27. l.

dának elején a rómaiak egész a Dunáig terjesztették birodalmuk határait, minek következtében a jazygok közvetlen szomszédságába léptek. Megkétszereződött a szomszédság a Kr. utáni II-ik század elejétől fogva, midőn Trajanus császár Dáciát elfoglalta, s a Tisza-Dunaköz vidéke mint egy ék szerepelt a tiszán- és dunántúli rómaiak között. A sarmata-jazyg nép, mint szintén már fentebb láttuk, rabló, nomád népség vala, mely nem tartá tiszteletben a római határokat, sőt, mint tudjuk, nagyon is sűrűn háborgatta azokat. A második századbéli írók, főleg Dio Cassius, gyakori csatározásokról szólnak, sőt ugyancsak ez írók adatai szerint egy-egy császár, mint pl. Marcus Aurelius, ideje legnagyobb részét a Duna mellékén, a barbárok elleni háborúval kénytelen tölteni. Némelyek Dio Cassiusnak egy adatára hivatkozva azt állíták, hogy a jazygok akkor, Marcus Aurelius császár által a Kr. utáni 172-ik évben először megverettek, a császár parancsára a Dunától 76 stadiumnyira (14·05 km. = 2 mértföld) távozni kényszerültek; a rómaiak tehát ekkor a jazygok által üresen hagyott területet a mai u. n. kis római sánccal öveztek.¹⁾ Ez állítást azonban a hivatkozott író művéből korántsem lehet beigazolni. Dio Cassius a 172. évi ütközet elbeszélésénél egy szóval sem emlékezik meg erről, s csak a 174. évi markoman háborúnál említi, hogy ezek 38 stadiumnyira köteleztettek a Dunától visszavonulni.²⁾ Van azonban ez írónak egy más adata, melyre hivatkozni talán több szerencsével lehetett volna. Feljegyzé ugyanis Dio Cassius, hogy a midőn a császár Kr. u. 176-ban a keleten kitört lázadás folytán, a sarmata-jazygokkal megbékélni kénytelen, egyéb föltételek között rábirta azokat arra is, hogy a Dunától 76 stadiumnyira (14·05 km.) távozzanak.³⁾ Azonban míg egyrészt a görög író a rómaiak térfoglalásáról és azok által netán épített védművekről egy szóval sem emlékezik; addig másrészt, úgy véljük, hogy ha a rómaiak akár ekkor, akár már előbb sáncokkal kerítették volna a sarmata-jazygok és markomanok

¹⁾ *Schöncvisner, Katonánál* (Hist. eccl. Colocensis) I. 38. *Rónay István* „Bács-Bodrogh“ 1878. évf. 151. l.

²⁾ *Dio Cassius*: Hist. Romana. LXXI. k. 6. fej.

³⁾ U. o. 19. fej.

által elhagyott területet, úgy e sáncok nyomainak az egész közép dunai vonalon fenn kellene lenniök.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azok állításait sem, kik a bácskai sáncokban valamely avar „gyűrű“-nek romjait vélik feltalálhatni. Maga Rómer is adott már ama véleményének kifejezést, mely szerint az általa Somogyban és Tolnában fölfedezett sáncok e földművel összefüggő egészet képezhettek, sőt Ortway ezeknek a Csörszárka, valamint a bihari, erdélyi és aradmegyei sáncokkal való összeköttetését, a népvándorlás korában, valószínűnek tartja.¹⁾ Újabban pedig Szabadka város érdekes monographusa, Iványi, kockáztatta azt az állítást, hogy a bácskai sáncok tulajdonképen avar gyűrűk, melyekkel azok szállásaikat szokták körülövezni.²⁾ Mindezen állítások bebizonyítása azonban eddig nem sikerült, s ha sikerülne, úgy ezáltal csakis a földmű barbárkori eredete igazolhatnák. Avarkori „ring“-nek, (győr, gyűrű,) a tiszadunaközi sáncok már építési módjuk és nagyságuknál fogva sem válnak be, mert az avarok által épített gyűrűk, mint az egykorú tudósításokból ismeretes, egészen más módon és jóval kisebb alakban épültek.³⁾ A kérdéssel foglalkozó némely szakember azon megjegyzése tehát, mely szerint e sánc nagyon is nagy gyűrűvé növi ki magát, ha teljesen kiegészítve képzeljük, kétségtelenül alapos.⁴⁾

És most elérkeztünk azon ponthoz, a hol azon kérdésre kellene felelnünk, vajjon ha e sánc nem római, de nem is népvándorláskori eredetű, tehát mely korban s mely nép által emeltetett? A historiai és régészeti apparatus az egész Tiszadunaköz multját illetőleg sokkal kisebb, senhogy a pozitív igazságot könnyű szerrel ki lehetne mutatni. De az u. n. római sánc egy figyelmen kívül hagyott sajátága s egy eddig kelleg nem méltatott római író adatai nyomán talán sikerül azon homályon áthatni, mely ama földműnek eredetét és rendeltetését

1) Arch. Értesítő. 1875. évf. 257—261. l.

2) *Iványi I.*: i. m. I. k. 30. l.

3) *Dr. Márki S.*: Szentannai avar ring. Arch. Ért. 1883. 112. l.

4) *Radics Gy.* cikke. Újvidék. 1879. 34. sz.

födi, s talán sikerül felismerni a nyomokat, melyek idővel biztosabb eredményre vezethetnek.

A sajátság, melyről itt szólni kívánunk, kettős körülményben nyilvánul. Egyik abban, mely szerint a sánc észak ellen van fordítva, vagyis annak árka (fossatum) az egész vonalon az északi, a töltése (agger) pedig a déli oldalon létezik. A másik körülmény abban áll, hogy e sánc a Rómer szerinti tulajdonképeni római sáncot, mely Ujvidéktől Tisza-Földvárig húzódik, két helyütt metszi. Ezekről, míg egyrészt bizonyos, hogy e sánc csakis a Tisza-Dunaköz alsó felében lakó népet védhette, más részt tagadhatlan, hogy a római sáncnál korábbi eredetű. Kellett tehát lenni egy oly néptöredéknek, mely az alsó Duna és Tisza vidékét lakta, s mely szükségesnek tartá a védekezést északi szomszédai ellen. E néptöredék teljesen a folyókra támaszkodhatott s azok által öntözött területen nomád életet élt.¹⁾

Ha a ránk maradt írók adatait vizsgáljuk, egészben véve csak az antiochiai Ammianus Marcellinus az, a ki föltevésünk alapos voltát talán igazolni képes. Művének tizenhetedik könyvében Constantius római császárnak a sarmata-jazygok és kvadok elleni (Kr. u. 358—359. évi) háborúját adván elő, egyúttal a jazygok viszonyait is festi.²⁾ Tőle tudjuk, hogy emez a Tisza-Dunaközön lakó nép a IV. század közepe táján két ellenséges táborra oszlott, t. i. a szolgák (servi) és szabadok (urak, domini) táborára, mint ő azokat nevezi. Azt mondja ugyanis, hogy a sarmaták egy része megunván urainak zsarnokoskodását, azok ellen fellázadt s tőlük elválva ama vidékre vonult, hol a Tisza a Dunába szakad.³⁾ Ammianus nem említi, de kétségtelen, hogy az alattvalóik egy részétől megfosztott sarmaták tettek kísérletet az engedetlen néptöredék meghódoltatására, sőt bizonyára a két fél között hevesebb harcok is folytak. Legalább történeti tény, hogy az ellenségeskedés köztük Kr. u. 358-ban, midőn Constantius császár a „szolga“ sarmaták ellen indult, még mindig

¹⁾ *Dudás Gy.* i. m. 32. l.

²⁾ *Rerum Gestarum.* lib. I. p. 138—142.

³⁾ U. o. XVII. könyv, 13. feje.

oly nagy, hogy a már előbb meghódolt felsőbb vidéki „szabadok“ a császárnak önként felajánlák e szolgák leverésére karjaikat. Ily körülmények között könnyen feltehető, hogy az u. n. szolga sarmaták, kiknek neve alatt bizonyára valamely, a tulajdonképeni sarmata-jazygok által meghódított s azok igájától magát megszabadított rokon néptöredék rejlik, — ezen korban saját védelmére emelte a bácskai hosszú sáncot. Ammianus nem tesz említést arról, hogy a szolga sarmaták saját védelmükre erőműveket is emeltek volna, de előadásában ezt mintegy sejteti velünk, midőn azok stratégiailag biztos és erős helyzetéről szól.¹⁾

Tekintve a római író ezen adatait; tekintve továbbá azon rendeltetést, melynek az Apatin-Ó-Becse közötti sánc egykor megfeleltethet; tekintve végre ama körülményt, hogy a sarmata-jazygok kora óta, úgy szólva, egyetlen nép érdekében sem állhatott az alsó Tisza szögletébe zárkozni; mindezek alapján kétség alig férhet ahhoz, hogy a kérdéses földmű csakugyan a jazygoktól ered, s ezen véleményünknek a magunk részéről már 1885-ben is kifejezést adtunk.²⁾ Azóta Fröhlich Róbert foglalkozott csupán behatóbban a vármegyénk területén levő sáncokkal s kutatásainak eredménye teljesen megközelíti az általunk hangoztatott hypothezist. Tanulmányainak eredményeként ugyanis odanyilatkozik e régész, hogy a bácskai földművek mindenesetre nem római, hanem barbár eredetűek, és hogy a hosszabb sáncot a hun birodalom felbomlása után vidékünkre betelepedett s egymással folyton háborúskodó népek építették, míg a rövidebb sáncot, melyről mi még alább külön szólunk, minden valószínűség szerint a sarmata-jazygok építették.³⁾ Mindezen állításokhoz természetesen még sok szó fér, sőt annak idején ez ügyben Fröhlichel szemben magunk is szót emeltünk,⁴⁾ e helyütt azonban a combinatio pusztá főlemlítése után áttérünk a

---

1) U. o.

2) Bács-Bodrogh vm. tört. társ. Évkönyve. 1885. 12–13. l.

3) Arch. Ért. 1887. évf. 309–310. l.

4) *Dudás Gy.*: A bácskai római sáncok. Pesti Napló. 1887. 327. sz.

vármegyénk területén levő rövidebb sánc ismertetésére, melyet Rómer után mi is római eredetűnek tartunk.

Az Ujvidéktől T.-Földvárig terjedő u. n. nagy római sáncot (limes Romanus) legelőször és legkimerítőbben Marsigli gróf ismertette. A XVIII. század e nagy tudósa a többi közt 1694-ben járt vidékünkön, s hadászati teendőin kívül elég alkalmat talált arra, hogy e sáncot is beható tanulmány tárgyává tegye. Bár tudósaink közül újabban többen foglalkoztak e földmű vizsgálataival, nálánál kimerítőbben eddig nyilvánosan senki sem ismertette. Ő nemcsak megvizsgálta és bejárta az egész sánc vonalát, de felmérte és le is rajzolta, mely rajza szintén nyilvánosságra jutván, abban e földműről a leghitelesebb relatiót bírjuk. Akik azóta e sáncról írtak, mint Griseliní, Schönwisner, Katona stb., autoptikai tapasztalatokkal csak ritkán s csak csekély részben bírtak, s jobbára távolból vagy épen hírből ismerték e földművet. Újabban Rómer foglalkozott vele behatóbban, de bár ő helyszíni szemlét tartott s a sánc rómaiságának kétségtelen voltáról közvetlen tapasztalata által győződött meg, kimerítő ismertetést e tárgyban soha sem tett közzé. Marsigli adatai tehát reánk nézve ma is igen fontosak, jólehet a földmű az azóta lefolyt közel 200 évnyi időköz alatt némi változáson mehetett keresztül. Lényegében azonban nem változott meg, mert legfeljebb a sánc (fossatum) mélysége és a töltés (agger) magassága, továbbá az ott létezett építkezési maradványok szenvedhettek módosulást, de a földmű helyzete és általános mérete változatlanul maradtak. Másrészt Marsigli adatainak fontosságát növeli ama körülmény, hogy azok e földmű 200 év előtti állapotát tárják elénk, tehát oly korból valók, a midőn még bizonyára jobb dispositióban volt ez emlék s így a tudós bűvár annál behatóbban tanulmányozhatta. E sorok írója 1882-ben, tehát Marsigli után épen 188 évvel később láthatta először és szemlélhette bővebben e földművet, s bizony csodálkozással constatálta, ezen, addig csak hallomás után ismert nagyszerű mű szánandó pusztulását. A Járek és Goszpodinceze községek között elhúzódo vonalrész, bár még mindig oly impozánsul emelkedik ki és elég ecclatansul

hirdeti a rég letűnt római népnek egykori hatalmát, mindazáltal eredeti alakjából annyira ki lőn az idő viszontagságai által vetkőztetve, hogy a védmű teljes reconstitúciója még képzeletben is alig lehetséges. És mint utólag értesültünk, a sánc egész vonala a legkevésbé sincs ma már jobb dispositióban az általunk szemlélt résznél. Nagy része annyira leszántatott vagy leásatott, azonkívül évente ültetvények- és veteményekkel annyira elborítottatik, hogy szakszerű kutatást csak nagynehezen lehetne eszközölni. Ezekből is kitűnik tehát, hogy Marsigli megfigyeléseit eléggé meg nem becsülhetjük.

Az Ujvidék-T.-Földvár közötti védmű a más vidékeken előforduló római limes-ekkel megegyezőleg földből épült töltésből és sáncból állott, mely a mai Ujvidék táján létezett fő erődtől indult ki s északkeleti irányban haladt a mai T.-Földvárig, hol szintén egy erőd létezett. A földmű egész hosszát Marsigli 25,000 lépésnyinek találta. Az agger, valamint a fossatum átmetszete csonka kúp alakját mutatta, vagyis a töltés teteje és a sánc feneke síma volt. A töltés magassága 10, alsó szélessége pedig 5 lépés; a sánc mélysége 7, szélessége 20 lépés. A földből készült töltés közönkint keresztben 72 nyílással bírt; a belső oldalon ezenkívül félkör alakú bevágások, szám szerint a sánc egész hosszában 53 volt észlelhető. Végre ugyancsak a belső oldalon egymástól bizonyos távolságban négyszögű erődök nyomain mutatkoztak. Ezen erődök hossza 220, szélessége 100 lépésnyi vala, az agger mentén mindkét nyílással és három felől sánccal ellátva. A töltésen levő nyílások a sáncon belül és kívül eső területen való közlekedésre tartattak fenn; egyszersmind ezek háború esetén kirohánási helyekül szolgáltak. A félkör alakú bevágások rendeltetési célja bizonyára a védelem könnyítése volt; ezekben a harcosok az ostrom idején csoportokra osztva örködték, s talán az ellenség rongálására és visszaűzésére szolgáló catapulták és balisták is itt valának felállítva.¹⁾ A mi

---

¹⁾ Marsigli e bevágások rendeltetését nem volt képes megfejteti s egész őszintén megjegyzi: „quarum usum licet in ejus cognitione multum studii ac labores impenderim, plane ignoro.“ (Danub. Pann. Mýs. II. k. 8. l.)

végre a négyszögű erődöket illeti, ezek állandó katonai táborok valának, s egyrészt az őrség lakhelyétül, másrészt őr- és kém-tornokokul szolgáltak.¹⁾

Nagy szolgálatot tett a tudós bűvár az utókornak az által, hogy ama két erődöt is leírta és lerajzolta, melyek e sánc két végső pontján a Duna és Tiszánál állottak. Ez erődök nyomai ma már aligha vannak fenn s így Marsigli idevonatkozó jegyzetei kétszerte becsesebbek. A Duna mellett levő erőd, a mai Ujvidék feletti fensíkon állott; e részt nevezik ma is Csenej névvel, maga Marsigli pedig e névvel jelölte a térképén az erődöt. Ez egy sánccal kerített hosszas négyszög alakú földmű volt, melynek északi fele hegyben végződött. Általános hossza 60, szélessége pedig 25 ölnyi volt.²⁾ A lines tiszai végén egy másik erőd létezett. Ez a mai T.-Földvárnál a folyó és a Cerna-bara nevű mocsár által övezett szigeten feküdt. Egy egyenszárú háromszög alakú földsánccal volt bekerítve s egész hossza körülbelül 170 ölet tett ki. Ezen erőd a lines tiszai végénél valamivel feljebb állott, miért is Marsigli azt oly őrhelynek vélé, melynek rendeltetése a Tiszán és a mocsarakon lappangó kalózok és rablók féken-tartása lehetett.³⁾ Minthogy azonban a lines ezen tiszai vége már Marsigli idejében is megszakadva s nem valamely földműre támaszkodva végződött, bizonyosnak vehető, hogy a tiszaföldvári erőd egykor magával a földsánccal volt összekötve, de ezen összeköttetést a jobbpárt felé gravitáló folyó árja a századok folyama alatt elsodorta és megsemmisítette.

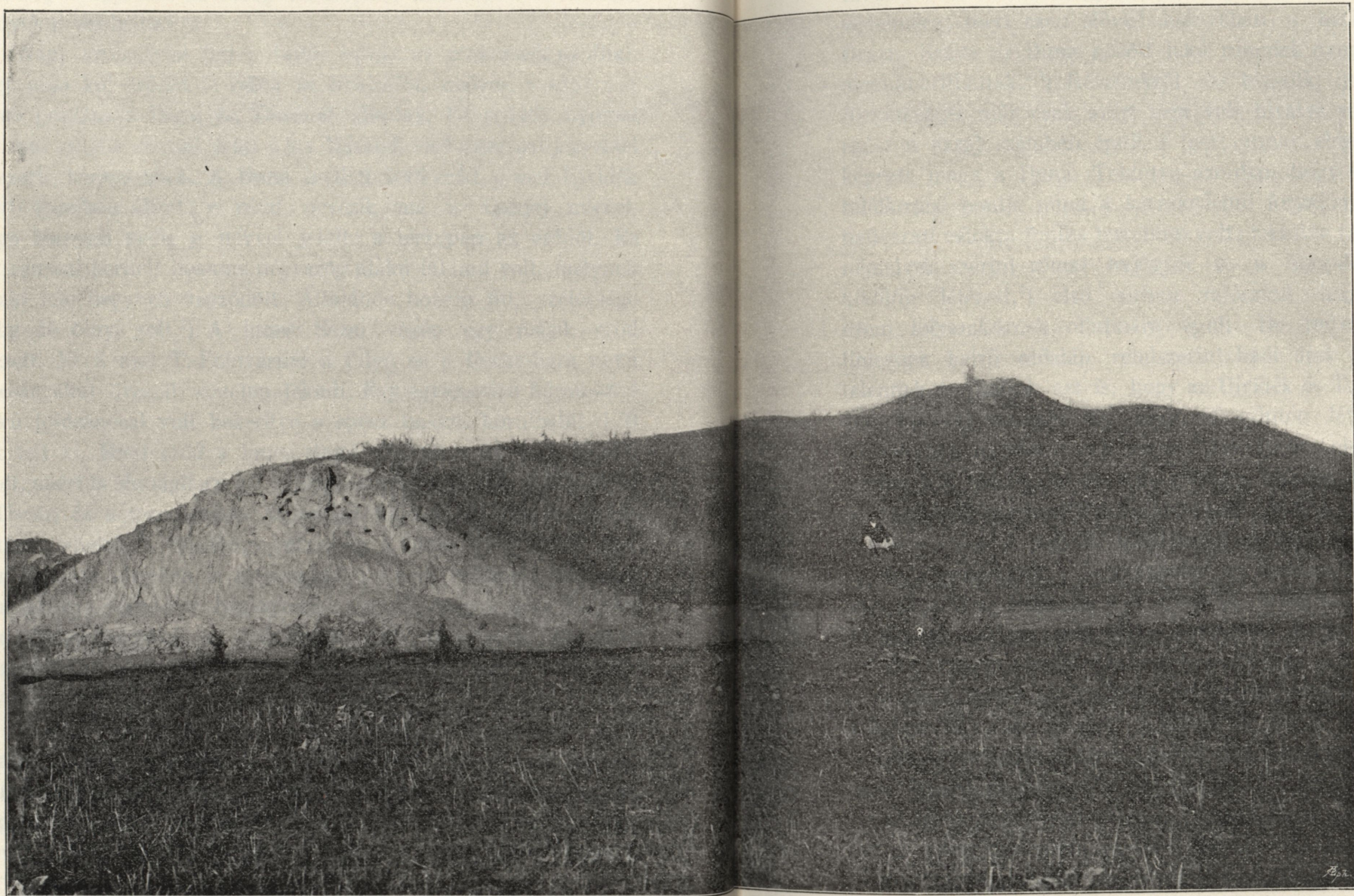
A linesnek e rövid ismertetése után szólnunk kell még valamit annak eredetéről és rendeltetéséről. Sem a régi, sem az újabbkori írók még csak meg sem kísérelték e földmű eredetét magyarázni, maga Marsigli is csak rendeltetését vázolja pár szóval. „Nem lehet kételkedni a felett — úgymond, — hogy e

1) Főleg ezen erődök jelenléte győzte meg Rómert arról, hogy e földművet valóban római eredetűnek nyilvánítsa, mondván: „Ceux là sont de vrais remparts romains, construits tout-à-fait régulièrement, avec des camps établis à des distances égales, et conservent dans toute leur étendue le caractère des forts romains.“ (Mouv. arch. en Hongrie, 39—40. l.)

2) *Marsigli* i. m. II. k. 9. l. Rajzát közli a mellékletek közt tab. III. fig. 32. alatt

3) U. o. II. 58. Rajzát közli a mellékletek közt. tab. XXII. fig. 20. alatt.

Az u. n. római sáncok látása Járek mellett.
(Eredeti fénykép.)

földmű azon nagyszámú fegyveresek befogadására épült, kik hivatva voltak ama nagy katonai emporiumnak, a Szerémségnek védelmére; mert ezen elővéd hiányában a barbár kalózok a Dráva, Száva és Duna között lakó rómaiak nyugalmaát könnyen meghiáboríthatták.¹⁾ Részünkről azt hisszük, hogy e földmű a Szerémséget már csak azért sem volt hivatva védeni, mert nem egészen azzal szemben épült s mert annak eléggé erős limesét képezte maga a Duna. Tekintve azonban, hogy a Duna és Tisza találkozási pontja mind a kereskedelmi forgalomra, mind pedig hadászati célokra fontos terrenum volt; tekintve továbbá, Titelben némelyek szerint római hajógyár és a tisza-dunai flotillának kikötője létezett,²⁾ első sorban valószínű, hogy e földmű az itteni folyanköznek oltalmára épült. De tudva azt, hogy a limesnek belső oldalán rendszerint hadi utak léteztek, kétségtelennek tarthatjuk azt is, hogy az Ujvidék és T.-Földvár közötti védmű belső vonalán oly hadi út szintén létezett, minőt a rómaiaknak minden meghódított földterületen első gondjuk volt építeni,³⁾ s melyen át a szárazföldön Sirmiumból legrövidebb és legjobb úton lehetett a katonaságot a temesi részekre s onnan Dáciába vinni. A folyók találkozása és egymásba ömlése által képezett pontoknak a kereskedelmi és hadászati forgalom szempontjából való fontosságát a rómaiak mindenkor felismerték s iparkodtak azokat előnyükre fordítani. Maga a titeli fensík délkeleti csúcsa, annál fontosabb positionak látszott, mert a két folyó felett egyaránt uralkodó helyzettel bírt s a környéken más hasonló hely nem létezett. A Tisza és Duna balpartját óriási mocsárok borították s így a Titellel szemben fekvő Szlankamenen kívül szilárd pont nem is kínálkozott. De Szlankamen, bár egy római telep (Acimincum) ott is létezett, bármennyire biztosítva volt a vizek árja ellen, egyrészt mert a Tiszától kissé távolabb feküdt, másrészt pedig — és ez a legfontosabb, — mert magas hegységen állott s a hajók számára kedvező révül nem szolgálhatott,

1) *Marsigli* i. m. II. k. 7. l.

2) *Bács-Bodrogh*. 1878. 82—83. l. *Egyet. Encykl.* V. k. 99. l.

3) *G. r. Rittershain*: Die Reichspost d. röm. Kaiser. (Samml. gem. Wissenschaft. Vortrage. 339. Heft. 19. S.)

ennélfogva azon célnak, melyre Titel hivatva volt, meg nem felelt. Egyébiránt a rómaiak általános stratégiai szempontból sem szerették telepeiket és erődjeiket hegyekre építeni, mint ezt hazánk területén a többi közt Aquincum (Ó-Buda) példája legékesebben bizonyítja. „A hódító római sasok — mondja egyik jeles tudósunk — nem telepedtek magas bércekre; áthatoltak az Alpeseken és a Duna szorosain is; lehetetlen helyeken vezetett útjaik a szentgotthárdi és monteenisi munkák századának embereit is bámulatra ragadják; vasakaratuknak természet és ember egyformán engedelmeskedett: de lakni, otthonukat védeni, az imperium határait gyarapítani, a világot leigázni a sík földön, síkról merték és tudták.“¹⁾

A mi az Ujvidék-T.-Földvár közötti védmű korát illeti, erre nézve biztos adatok nem maradtak fenn. Az ó-kori írók nem emlékeznek róla, s így nincs oly biztos támpont, melynek alapján csak hozzávetőleg is egykorú följegyzés tekintélyével lehetne eloszlatni ama homályt, mely e földmű eredetét borítja. Csak egyes távoli adatokra támaszkodva s a történelmi fejlemények figyelembe vétele alapján lehet némileg sejteni azon tényezőket, melyek annak megalkotását szükségessé tették; s csak távoli források és a dunai római tartományok megalakulásának, fejlődésének és viszontagságainak ismerete alapján lehet valamikép meghatározni ama kort, melyből az eredhet. Szükséges e végre, hogy mindazon mozgalmakat szemügyre vegyük, melyek a Közép-Duna mentén a rómaiak megjelenésétől fogva egész a dunai védvonal feladásáig közöttük és a barbárok között lefolytak. E mozgalmakat azonban, melyek bővebb tárgyalásával már főntebb foglalkoztunk, most csak röviden s csak annyiban fogjuk érinteni, a mennyiben e bácskai földmű korának földerítésére azt szükségesnek tartjuk.

Mínthogy Trajanus császár Dácia nyugati határainak megerősítésével sokat foglalkozott, sőt azt, mint egyik tudósunk állítja, be sem fejezhette,²⁾ épen nem valószínű, hogy e korban

1) *Torma K.*: Az aquincumi amphitheatrum. 4. l.

2) *Torma K.*: A limes Dacicus. 104. l.

már a Tisza-Dunaközön is erődítések történtek volna. Közvetlen utódai a dunántúli részekre kevés gondot fordítottak, sőt maga Hadrianus a dunai híres hidat is lerontotta. Csak Probus császárról tudjuk, hogy katonáit a Szerémségben állandóan foglalkoztatta, sőt a barbárokkal határos részeken telepeket és erődöket építtetett. E császár azonban a szóbanforgó földművet már csak azért sem építhette, mert — mint már fentebb volt alkalmunk megjegyezni — a bácskai u. n. kis római sánc és ezen földmű között bizonyos viszony létezik, mely a két építmény eredetére és korára legalább viszonylagos adalékot szolgáltat. Az egyenesen haladó római limes ugyanis két helyütt metszi a görbe irányú u. n. római sáncot (vagyis ördögárkot), mely körülmény azt sejteti, hogy a limes később épült, mint az ördögárok.¹⁾ Nem lehet ugyanis föltételezni, hogy a barbárok ha földsáncukat, a mai ördögárkot, akkor építik, a midőn már a római limes — bár a rómaiaktól elhagyatva is — fenállott, hogy ez esetben ők a limest görbe sáncukkal metszették volna át. A római limes átmetszésének semmi értelme nem lett volna, mert mint az ördögárok vonala mutatja, a barbárok földsáncuk irányát épen a limes táján változtatták át nyugat-keletiből délészakira; már pedig épen ott, hol ők e változtatást eszközölték, maga a limes iránya is többé-kevésbé ezen irányban halad, úgy, hogy az esetben, ha akkor, midőn a barbárok e sáncukat készítették, a limes már fönállott, úgy bizonyára nem metszették volna azt át, nem csináltak volna fölösleges munkát, hanem bizonyára felhasználják saját sáncuk kiegészítésére a limes ama részét, melynek iránya épen arra haladt, a merre ők a sánc irányát vinni akarták. Okvetlen fenn kellett már állnia tehát a bácskai hosszabb sáncnak (ördögárok) akkor, midőn a rómaiak e vidéken a limest építeni kezdték, mert a limes egyenes iránya is mutatja, hogy a már akkor létező ördögárok tekintetbe vétele nélkül történt annak tervezése.²⁾ A limes egyenes irányban

¹⁾ Újabbban *Fröhlich* Róbert dr. e metszett részt külön sáncnak nézve, azon tévedésbe esett, hogy e tárgyra vonatkozó s általunk már fentebb idézett dolgozatában három különböző sáncról beszél. (Arch. Ért. VII. köt. 21. l.)

²⁾ *Dudás Gy.*: Bács-Bodrogh vm. Régész. Emlékei. 74—75. l.

haladva metszi át két helyütt az ördögárkot, mert a rómaiak fejlett építészeti tudománya ignorálhatta az útjába eső barbár földművet; de ellenben, ha a barbárok építik később az ő sáncukat, úgy primitív építészeti képzettségüknél fogva, bizonyára nem metszették volna át azon hatalmas limest, melyhez képest az övék igen hitvány volt, s melyet minden munka nélkül is előnyükre felhasználhattak.

Ha a barbárkori emlékekről szóló fentebbi megjegyzéseink s az ördögárokra vonatkozó állításaink nem minden alap nélküliek, s ha e szerint a bácskai hosszabb sánc valóban a Kr. utáni IV. században épült: úgy az imént elmondottak után bizonyosra vehető az is, hogy az Ujvidék-T.-Földvár közötti limes szintén legalább is e korból való. Említettük fentebb, hogy az Apatin és Ó-Becse közötti földmű minden valószínűség szerint a szabad és szolga sarmata-jazyg törzsek közötti viszályból veszi eredetét. Említők egyszersmind azt is, hogy a szolga sarmaták a Tisza és Duna alsó szögletében húzták meg magukat, s hogy Constantius császár Kr. u. 358-ban indult ellenök. A háború eleinte a barbárokra nézve kedvezőleg folyt, de utóbb a sarmata-jazygok a rómaiak által legyőzetvén, a császár által csaknem egészen megsemmisítették.¹⁾ Csak ekkor nyílhatott alkalom arra, hogy a sarmaták által megszállva tartott tiszai részek a rómaiak által elfoglaltassanak, s hogy a netaláni újabb támadások ellen a Tisza torkolata egy oly védmű által biztosíttassék, mely a barbárok által e században emelt, de ekkor már teljesen elhanyagolt és elhagyatott földművet két ponton átszelje. Mert a Szerémség és a Duna-Tisza összeszögelése által képezett vízközi vidék fontossága még e században korántsem szűnt meg, sőt ezen IV. század második felében egy időre még egyenesen e vidéken intéztetett az egész római birodalom sorsa. Mutatja ezt már az a körülmény is, hogy midőn Julianus Germániában császárrá kiáltatott, első dolga volt a Dunán lefelé Sirmiumba sietni, hol a pannoniai legiokat egyesítve, könnyen arathatott győzelmet Constantiuson. Antonius Pius kora óta a császárok legtöbb

¹⁾ *Amm. Marcell.* i. m. XIX. könyv, 11—12. fejt.

gondot a Duna vidékére fordítottak, ők maguk is legnagyobbbrészt itt tartózkodván, mert a birodalom sorsát a dunamelléki tartományok sorsával látták elválaszthatatlanul egybekapcsolva.¹⁾ Mindaddig tehát, míg Kr. u. 375-ben a góth háború ki nem tört, s míg a góthok az itteni római uralmat tönkre nem tették, Pannonia és Sirmium állandóan katonai telepekkel volt borítva. Ezen katonai telepekhez sorolandó az Onagrinum castellumon kívül azon bácskai földmű által védett terület is, melynek középpontja talán Titel lehetett, s melyet a góthok foglalásáig bizonyára szintén rómaiak laktak.

A fentebbiek szerint nincsenek határozott adataink arra nézve, hogy a rómaiak mely korban lakták a Tisza és Duna, valamint az Ujvidék-T.-Földvár közötti területet, s így azon telepek eredetét sem ismerhetjük, melyek e tájon fennállottak. Azok után, miket fentebb a limesről elmondtunk, valószínűnek látszik, hogy e föld darab a IV. században képezett római területet, de nem lehetetlen, hogy Titel és vidéke már előbb is rómaiak által volt megszállva. Hogy azonban a rómaiak e területet huzamosabb ideig egészben véve nem bírhatták, mutatja az, hogy itt állandó és nagyobb telepek nem alakultak s hogy ama pár erőd nevét sem ismerjük, melyek itt valósággal léteztek. Ezek között úgylátszik első és legfontosabb Onagrinum lehetett, melyről már megemlékeztünk. Ennek romjait mindenestre vagy Futak vagy Titel körül kell keresnünk. Tudva van, hogy a Kr. u. III. század végén épült, de hogy meddig állott fenn, erre nézve adataink nincsenek. A másik római telep Titel lehetett, hol már számos feliratos római kőemlék találtatott, de castrum vagy egyéb épületnek nyomain eddig napfényre nem kerültek. Így a régi telep helyirati viszonyait ma még nem ismerjük, s csak annyit lehet sejteni, hogy ott a folyókon cirkáló római flotilla számára állandó kikötő létezhetett. E kikötő, úgylátszik, erős és oly szabású volt, hogy veszély idején a hajóhad menhelyéül is szolgálhatott. Titeltől északra mintegy 8500 lépésnyire, a Tisza felől ugyanis az u. n. titeli fensíkon több hatalmas

¹⁾ *Hampel J.*: Adalék Pannonia történetéhez stb., 6. l.

bevágásnak nyoma észlelhető mai nap is, melyekről már Marsigli tesz említést.¹⁾ E bevágásokban téglalapírtkezésnek maradványai fedeztetek föl, mi arra mutat, hogy itt nagyobb építkezések történtek.²⁾ A titeli magas partban eszközölt bevágások aránylag könnyű munkával vitettek véghez s épen ez fejti meg azt, hogy a római flotilla állomáshelye nem Acimincum (Szlankamen), hanem Titel lón. De bár a titeli leletek nyíltan mutatják e helynek római korbéli szerepét, a helység környékének tüzetes átbúvárlása az egykor itt létezett római castrum fölfedezése érdekében kétségkívül kívánatos és szükséges volna.

A bácskai római telepekhez kell sorolnunk azon erődöket is, melyek maradványai ma már alig ismerhető fel, de a melyeket a két századdal ezelőtt e vidéken járt Marsigli ilyenekül felismert és megvizsgált. Ezek közé tartozott első sorban azon két földmű, melyek a római limes két végén léteztek, Marsigli szerint „Csenej“ és „Feldvár“ névvel nevezve. De ezekkel megegyező jellegű erődöket talált a tudós bűvár a mai Csúrog és Zsablya községek tájékán is. E két földmű, úgy látszik, kiegészítő láncszemét képezte azon védrendszernek, mely a mai Ujvidéktől a limes vonalán végig T.-Földvárig, s onnan a Tisza mentén Titelig terjedt. Ez erődök valószínűleg nem polgári telepek, hanem kizárólag katonai őrszemek valának. A Csúrog melletti erőd Marsigli szerint egy, a Tiszára támaszkodó sáncsal övezett földmű volt; ezzel szemben a folyó balpartján még egy, némileg hasonló sáncot fedezett föl, melyet Marsigli az ő térképén „Borgios“ néven jelöl.³⁾

A csúrogi földműtől délre a zsabylai határban, közvetlen a Tisza mellett volt a másik erőd. Itt egy a mai Ahnás-ér és a Tisza mocsárai által képezett nagyobb sziget volt, melynek legkeletibb oldalán félkör alakú sánc mutatkozott. E sánc nyugati irányban folytatással bírt, de mint Marsigli megjegyzé, már

1) *Marsigli* i. m. II. 59.

2) Bács-Bodrogh. 1878. évf. 83. l.

3) *Marsigli* i. m. II. 58.

ekkor is nagy részben le volt rombolva. A sziget sáncain belül, egy magasabb helyen, egy toronynak romjai mutatkoztak.¹⁾

Mennyiben lehettek s mennyiben voltak az itt említett földművek római erődök maradványai; mennyit változtatott azokon a századok vihara, vagy mennyit tettek ahhoz az ezen vidéken a római uralom óta megfordult népek, vajjon ki tudná megmondani? E pontok mind egy-egy kérdőjelek vármegyénk területén, melyeknek megfejtése és földerítése talán soha, vagy csak a legtüzetesebb munkálkodás árán lesz talán némileg elérhető.

Ezekben vázolván a vármegyénk területén egykor létezett valószínűleg római telepeket, e helyütt azon *feliratos emlékek* rövid ismertetésére térünk át, a melyek, mint a római kornak kétségtelen emlékei, e megye területén találtattak.

Az ó-kori történelem kútforrások művelése terén a legújabb korban kifejtett buzgalom egyik legbecsesebb vívmánya az u. n. epigraphicus feljegyzések összegyűjtése lőn. A berlini akadémia által kiadott s Mommsen és mások által szerkesztett nagy epigraphikai gyűjtemény ma már óriási kincsbányát képez az ó-korral foglalkozó írók számára, s hogy e gyűjteményben a hazánk területén fölszínre került római feliratok nagy része szintén fel lett használva, s ekként a tudomány számára értékesítve, ebben hazai régészeink közül főleg Torma Károlynak van legnagyobb érdeme.

Római eredetű feliratos kövek szórványosan vármegyénk területén is találtattak, s bár ott, a hol előfordultak, nem mindig bizonyultak autochthonoknak, mindazáltal, midőn e helyütt a vármegyénk területén előforduló római emlékeket ismertetjük, e köveket figyelmen kívül nem hagyhatjuk. Ily kövek eddig Bácsban, Báthmonostoron, Szabadkán és Titelben találtattak.

1. *A bácsi feliratos kő.* Bácsban és környékén római maradványok itt-ott találatnak, miből némelyek nem is haboztak érvet kovácsolni arra, hogy Bácsban szintén római telep létezett. Valóban, midőn Henszlmann jeles archaeologusunk az 1870-es

¹⁾ U. o. II. 59.

években itt szakszerű ásatásokat eszközölt, maga is római kötöredékekre és téglákra bukkant, melyek jelenléte őt is arra bírta eleinte, hogy e helynek római eredetet tulajdonítson. A többi közt egy mészkőből készült s vadászt ábrázoló szobrot s öt darab kisebb-nagyobb követ talált.¹⁾ Mindezen emléktárgyak kétségkívül római eredetűek, de mint utóbb kitűnt, korántsem Bácsban készültek. Bizonyos ugyanis, hogy e kövek, valamint a nagy számmal talált téglák, részint a dunántúli vidékekről szállítottak ismeretlen időben Bácsba mint használható épületanyagok, részint pedig egy némely bácsi műbarát, vagy az archaeologiai emlékek iránt figyelemmel és előszeretettel viseltető főpap által szereztettek más vidékekről.

E kövek jelenleg a nemzeti muzeumban vannak elhelyezve, s ezek egyikét képezi az a feliratos kő, melynek szövegét legelőször Henszlmann,²⁾ azután Mommsen³⁾ és mások közölték.

A felirat Mommsen szerint, melyet Torma is helyesnek tart, ez :

L. Annio. Fabiano.

III. Viro. Capital. Trib.

Leg. II. Aug. Quaest. Urban.

Trib. Pl. Praetori.

Curatori. Viae. Latinae.

Leg. Leg. Pr. Pr. Provinc. Dac.

Col. Ulp. Trajan. Sarm.

Torma szerint L. Annius Fabianus, kinek emlékére ezen kő készült, Marcus Aurelius császár előtt a Kr. u. 157. és 161. évek között volt Dácia helytartója, s így mindenesetre valamely műbarát bácsi érsek szerezte azt Erdélyből. A feliratban érintett Ulpia Traiana a mai Várhely táján állott; s minthogy L. Annius Fabianus a via latina felügyelőjének neveztetik, kétségtelen, hogy e kő eredetileg Várhely környékén találtatott s a középkorban vándorolt át Bácsba.⁴⁾

¹⁾ Arch. Ért. 1871. évf. 8—9. l.

²⁾ J. Henszlmann: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa, 222. l.

³⁾ Corpus Inscript. Lat. III. 1455.

⁴⁾ Torma K.: Adalék Sarmir. és Aquinc. felirataihoz. Arch. Ért. 1874. évf. 136—140. l.

2. *A báthmonostori feliratos kő.* A Bajától délre fekvő kisded helység, Báthmonostor, környékén szintén kerültek napfényre római maradványok, a melyeknek talán helyi eredetet is lehetne tulajdonítani, mert e helység egészen a Duna mellett fekszik s így nem valószínűtlen, hogy a rómaiak a folyót itt is átlépve, némi teleppel bírtak. Az eddigi leletek azonban e föltevést még korántsem igazolták, sőt az a feliratos kő is, melyről itt szólnunk kell, szintén csak azt bizonyítja, hogy a báthmonostori római emlékek a vármegyénk egyéb helyein előforduló leletekkel egészen analóg jellegűek. A feliratos kő, mely eddig egyetlen figyelemre méltó római emlék Báthmonostoron, a régi apátsági templom romjaiból került elő már régebben s az ottani újabb róm. kath. templom oldalába falaztatott. Rómer a hatvanas évek végén e helyütt járván, a kőnek archaeologiai értékét felismerte s arról az Akadémia régészeti bizottságának jelentést tett. Az arch. bizottságnak megkeresése folytán az ottani plébános e követ a falból kivétetvén, a piactéren egy emelvényre helyeztette. Igen érdekes e kő, mert ma már nemcsak római, hanem középkori emlék is. Csak egy darab töredék, és mégis közel másfélezer év által elválasztott cultura emlékét hirdeti. Ezen kő ugyanis a középkorban fölfedeztetvén, a báthmonostori apátsági templom építészé vagy szobrásza által tympanummá alakíttatott és építtetett be az új egyház épületébe. A rajta eszközölt középkori változtatásról itt nem szólnunk tüzetesebben, hanem csak a kő ama felével foglalkozunk, melyen a római eredet nyomai mutatkoznak. Az egyik oldalon u. i. egy alacsony dombormű vonja magára figyelmünket, a mely két, egymástól bizonyos távokra s egy-egy golyón álló Victoriát ábrázol akként, hogy azok egymás felé pálmaágot nyújtanak, mintegy övezve a közöttük bevéssett feliratot. E felirást először Henszlmann közölte, de minthogy a kő az átalakítás folytán lényeges sérülést szenvedett, meglehetősen hiányosan.¹⁾ Mommsen által is csak hiányosan vétetett fel a latin feliratok nagy gyűjteményébe,²⁾

¹⁾ Arch. Értesítő 1871. évf. 202. l.

²⁾ Corp. Inscr. Lat. III. Add. 6452.

minek folytán később Torma tette e feliratot behatóbb tanulmány tárgyává s ennek alapján következőleg egészíti ki annak szövegét:

C(a)jus). Tit(ius). Antonius.
 Pecularius. Dec(urio).
 Col(oniae). Aquinc(i). P(atronus). Dec(uriae).
 M(. . .) G(. . .).
 II. Vir. Flam(en). Sacerdos.
 Arae. Aug(usti). N(ostri).
 P(rovinciae). P(annoniae). Inter(ioris).
 Sua. Fecit. Et Nymp(heum).
 Aquam. Induxit.

E szöveg mutatja, hogy a kő aquincumi eredetű, tehát Ó-Buda tájáról került ismeretlen körülmények közt Bátlfmonostorra. Az aquincumi vízvezeték létrehozója Cajus Titus Antoniusra vet érdekes világot, s így nem valamely chablonszerű felirattal van dolgunk, hanem oly becses emlékekkel, mely fontos történeti adalékkal járul felső Pannónia és Aquincum történetéhez s melyet Torma épen ezért sorol Aquincum felirati gyöngyeihez.¹⁾

3. *A szabadkai feliratos kő.* Szabadkán a szent ferenciek kolostorának főajtaja mellett jobbról, közvetlen a föld színe felett egy fekete s az idő viszontagságai folytán meglehetősen kopott kő látható befalazva, melyet közelebbről szemügyre véve, valamely római sarcophag oldal- vagy fedéllapjának kell tartanunk. Miként került mai helyére, hol találtattott, vagy honnan hozatott, e kérdésekre ma már senki sem képes válaszolni. Tény az, hogy e kő már az 1690-es években meg volt Szabadkán, mert a tudós Marsigli, ki vidékünkön ebben az időben járt, e követ látta s a rajta levő feliratot le is másolta. Az ő följegyzéséből tudjuk azt is, hogy ez a kő a még részben akkor is fennálló szabadkai vár falazatában volt elhelyezve, s így valószínű, hogy a vár elpusztítása után, a zárda építése alkalmával tétetett mai helyére.

¹⁾ *Torma K.*: Adalék Sarmir. és Aquincum felirataihoz. Arch. Értesítő. 1874. 143.

A kövön levő felirat szövegét először Marsigli közölte¹⁾ a következőleg:

D. M.
 Aurelia. Vi.
 Talia. Vix. An.
 XVIII. Aurel.
 . . . Uca . . . Ra.
 Vix. A. N. XVII.
 Aurelia. Cu.
 Saja. V. A. XIII.
 Aurelia. Pri.
 Mitiva. Mater. In.
 Felicissima. Fil.
 Et Sibi Fec.

Mommsen, ki e feliratot szintén közölte, úgy látszik, Marsigli szövegét használta fel.²⁾ E sorok írója 1880-ban látta először e követ, de a feliratot a nagyobb részben mészszel bemázolt lapon ki nem betűzhetvén, az ottani házfőnököknek egy, még 1832-ből eredő másolatából közölhette valamivel teljesebben.³⁾ Ez volt az első közlés, mely ide vonatkozólag vármegyénk határain belül megjelent, mert egyébként Katancsics már jóval előbb közölte azt,⁴⁾ sőt másoknál is le volt jegyezve, csak hogy nyilvánosságra nem került. Torma Károly ugyanis pár évvel ezelőtt fődözte fel a budapesti tud. egyetemi könyvtár kézirat-gyűjteményében a tudós Cornides Dánielnek egy, N.-Szebenben 1776. május 18-án kelt s Pray Györgyhez intézet levelét, melyben közli vele az általa Szabadkán a szt. ferencziek zárdaépületébe befalazva talált kövön levő feliratot. E levélből tette közzé Torma a felirat szövegét⁵⁾ némi hiányokkal, végül Iványi is közölte

1) *Marsigli*: i. m. II. 134.

2) *Corp. Inscr. Latin.* III. 2298.

3) Szabadkai Ellenőr. 1880. 94. sz.

4) *Geograph. vetus.* II. 264.

5) *C. Torma*: *Inscripfen aus Dacia, Moesia und Pannonia inferior.* 136—137. l.

azzal a teljesebb szöveggel, melylyel e sorok írója is közlé, t. i. ekként:¹)

D(iis) M(anibus)
Aurelia Vi
Talia Vix(it) An(nos)
XVIII. Aurelia
Mucatra
Vix(it) An(nos) XVII.
Aurelia Cu
Saja V(ixit) A(nnos) XIII
Aurelia Primi
Tiva Mater In
Felicisissima Fil(iis)
Et Sibi Fec(it).

Szólnunk kellene még valamit e kő eredetéről. Szövege nem olyan, melyből származását sejtethetnők s így eredetét biztosan meghatározni nem lehet. Torma a Pannonia inferior-beli római kövekhez sorolja, Marsigli pedig a metanasta-jazygok területéhez tartozó emlékeknek tekinti. Részünkről Iványival együtt kétségtelennek tartjuk, hogy e kő akkor hozatott át sok más kővel együtt a dunántúli vidékről, midőn a szabadkai vár a XV. században épült.

4. *A titeli feliratos kövek.* Titelben eddig a legtöbb, szám szerint összesen tíz darab római feliratos kő került felszínre, sőt ezen kívül egyéb kőfaragványok is találtattak.²) E köveket Mommsen és utána Torma, nem tekintik titeli eredetűeknek, hanem azt tartják, hogy azok úgy, mint a többi bácskai kövek, szintén távolabbi vidékről vitettek oda. Ezen állítás, a mennyiben az a köveken levő feliratok szövegéből kitűnik s azok által támogatatik, kétségtől alapos; de nézetünk szerint korántsem alkalmazható a Titelben talált valamennyi hasonnemű emlékre. Fentebb már volt alkalmunk érinteni, hogy e helység és annak

¹) *Iványi I.*: Szabadka tört. I. 28. *Dudás Gy.*: Bács-Bodrogh vm. Régész. Eml. 86. l.

²) E kőfaragványok közül mint határozott római emlék csak egy, a Romulus és Remus mondájára vonatkozó relief jöhet tekintetbe. Rajzát közli a Tört. Rég. Értesítő. 1877. évf. 3. táblája.

vidéke, az Ujvidék és T.-Földvár közötti limes mögött több kevesebb ideig római területet képezhetett, s így ama kövek egy része eredetileg is titeli lehet.

a) Az első római kő, melyet még Marsigli fődözött fel s melynek szövegét ő közlé, az 1690-es évek elején az akkor még fennálló titeli várban találtatott. Meg van-e jelenleg vagy hova lőn, nem sikerült kitudnunk. Egy eltörött sarcophag darab volt ez, a következő felirattal:¹⁾

Vir(ius). S. S. Uccius.
Equ(es). Imaginifer. Coh(ortis) I. (primae)
Brit(tonum) Tur(ma) Monta(ni)
. . . Ann(orum) XXXV. Stip(end) XV.
H(oc?) S(ibi?) E(legit?)
Bodiccus Imag(inifer) Et
Albanus H(aeredes) P(onerunt).

b) A következő öt darab feliratos kő szintén Titelben találtatott, jelenleg azonban a délmagyarországi régészeti és tört. Muzeuntársulatnak temesvári gyűjteményében őriztetnek, mert a volt Csajkás-kerület felosztása idején báró Scudier cs. kir. altábornagy által ezen intézetnek adományoztattak. Mind az öt kőnek feliratát közzétette már Mommsen és Torma is. Az öt közül három u. n. mértföldmutató kő (milliaria), egy fogadalmi oltár (ara vativa) és egy sarcophag.

A mértföldmutatók, melyek feliratainak szövegét itt A), B) és C) alatt közöljük, mind homokkőből készültek. Az A) alatti szövegű kő magassága 2·19, szélessége 0·45 méter; a B) alatti kőnek magassága 0·96, szélessége 0·45 méter; végre a C) alatti szövegű kő magassága 2·03, felső szélessége 0·50, alsó szélessége pedig 0·41 méter.

A)
Imp. (Ca) Es.
M. Aur. An . . . .
Trib. Pot. XV. Cos. II. Et.
Imp. Caes. L. Aur. Ver.

¹⁾ Marsigli i. m. II. 97.

Aug. Trib. Pot. C . . . II.
     Divi. Antonini. Fili.
     Divi. Hadriani. Nepot.
 Divi. Trajani. Germanici.
 Pronepot. D. . . . I. . . .
     Nervae. Abnepo.
     Ap. . . .
     I. . . . .¹⁾
     B)
     Imp. Caes.
     M. Aur. Anton.
 Trib. Pot. XVI. Cos. III. Et.
     Imp. Caes. L. Aur. Ver.
 . . Ug. Trib. Potest. Cos. I.
     . . Ivi . . . . . Nepot.
     . . . Jani Parthie . . . .
     . . . G. . . . Divi . . . .²⁾
     C)
     Imp. Caes.
     M. Aur. Severus.
     (Alexander). Aug.
 Pont. Max. Trib. Pot.
 VIII. Cos. III. (L)A(p)
 Restituit. Ab. Aqu.
     MR. XL.³⁾

Torma szerint e mértföldmutatók valamennyie Aquincumtól (Ó-Buda) kezdve fejezte ki a távolság nagyságát, de hogy hol állhattak, s hogy ha nem Titel környékéről valók, úgy mely vidékről vitettek oda, erre feleletet nem nyerünk.

A fogadalmi oltár mészkőből való s magassága 0·94, szélessége 0·45 méter. A kő balfelén egy edény (kehely?) alakja szemléllhető, mellette a következő felirattal:

¹⁾ *Torma*: Inschriften etc. 135. l.

²⁾ *Torma*: i. m. 136. l.

³⁾ *Torma*: i. m. 136. l.

J(ovi). O(ptimo). M(aximo).
 Pro. Salute. Redu(ci)
 Aug(usti). Et. Juli.
 Ae. Aug(ustae). Matris. Ca.
 Stro(r)um (Lae) Tus Eu . . . . .
 (S)Urus. Dec(urio) Col(oniae)
 A(Sassii V(otum) L(ibens) (Posuit).

E feliratra, melyet Mommsen szintén közölt,¹⁾ Torma a következőket jegyzé meg: „Valószínű, hogy ezen colonia Asassium, ha egyáltalában az én olvasásom helyes, az Autonini „Itinerarium“-nak Asanum-jával, a Nititia Asamo-jával, a Ravennai Ansamon-jával, a Peutingeri térkép Anasamo-jával, valamint Theophylactusnak Asimo- és Asema-jával azonos; tehát ezen felette fontos kő tartotta fenn számunkra nevét ennek az ismeretlen alsó-moesiai coloniának, mely ott Nikápoly közelében feküdt, a hol az Osma folyó a Dunába ömlik.“²⁾ E szerint tehát e kő nemcsak nem titeli, de egyáltalában nem is dácia- vagy panoniabeli, és így egy újabb eccelatans példáját nyújtja ez annak, hogy a római feliratos emlékek idő folytán mily vándorutakat voltak kénytelenek néha megtenni.

Háttra van még, hogy a titeli leletek egyik legérdekesebb darabjáról, a sarcophagról szóljunk. E becses emlék, mely jelenleg szintén a temesvári Múzeum-egyesület gyűjteményét ékesíti, még az 1860-as években Titel egyik vendéglőjének udvarán víz-vályú gyanánt szolgált.³⁾ Anyaga zöldes homokkő, hossza 2·06, szélessége 0·88, magassága pedig 0·75 méter. Hátán hosszlapja üres; két szélességi lapján egy-egy ügyesen véssett Pegasus alakja szemlélhető; a hosszoldal előrésze három mezőnyre osztott lapot képez, melyek egymástól ékes arabeszk-szerű vésetek által vannak elkülönítve. A két szélső mezőnyben egy-egy, felülről lefelé hajló Delphin basreliefje domborodik ki, a közép mezőnyön pedig a következő felirat olvasható:

1) Corp. Ins. Lat. III. 992.

2) Torma: i. m. 135. l.

3) Ivánfi E.: Titel. „Tört. Rég. Ért.“ 1877. 110. l.

D.   M.
 Qu. Maec. Donati. Pausavit.
 Ann. XVI. Filio. Pienti.
 SSimo, Fecit . . . . .
 . . . . . Arethusa
 Mater . . .¹⁾

Ezen olvasás különbözik attól, melyet Arneth a temesvári hadtestparancsnokságnak e sarcophagról 1855-ben felvett s a bécsi cs. és kir. udvari haditanácshoz küldött pacskolata nyomán tett közzé, s melyben a felirat kezdő D betűje M-nek olvastatott.²⁾ A hibás olvasás folytán Arneth a kettős M betűből álló siglát „Memoriae“ szóval fejtven meg, e sarcophagot keresztény korbeli emlékeknek nyilvánítá. Nézetét elfogadta Ivánfi is, ki először ismertette a titeli emlékeket bővebben.³⁾ Torma azonban revideálván a felirat szövegét, ma már nem lehet kétség az iránt, hogy e sarcophag még római pogány hamvakat takart. Némelyek állítása, illetőleg a titeli közvélemény szerint, e római emlék Mitrovicről került volna Titelbe. Mi részünkről csak annyit jegyzünk meg, hogy ha Titel talán római telepnek székhelye volt, nem okvetlen szükséges, hogy az ott lelt római feliratos köveket mind átplántáltaknak tekintsük.

A titeli feliratos emlékek sorába tartozik végül az a négy darab kő, mely a vármegyénk területén lelt római emlékek között kiváló helyet foglalt el s a Nemzeti Muzeum gyűjteményében foglal helyet. Ezeknek egyikét egy, ismeretlen időből származó fogadalmi oltár (ara votiva) képezi s ezt, mint az alábbi szöveg mutatja, bizonyos Tiberius Dexter, egy római kémcsapat (exploratorii) századosa készítette. A kő magassága 0.79, szélessége 0.45 méter. Felirata kiegészítve a következő:

J(ovi) A(ptimo) M(aximo)
 Tib(erius) Dexter
 (Centurio) Explora

¹⁾ *C. Torma*: Inschriften, 135. l.

²⁾ *J. Arneth*: Arch. Analecten, 45. l.

³⁾ Tört. Rég. Értesítő. 1877. évf. 110. és 1879. évf. 51—52. l.

Torum

V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).¹⁾

Sokkal nevezetesebb ennél egy szobor talapzat. És pedig nemcsak azért, mert ennek korát is ismerjük, hanem mert vonatkozás van feliratában egy oly coloniális városra, mely vagy maga Titel, vagy legalább is valamely hozzá közel álló helység volt. Előrebocsátjuk a kő feliratának szövegét:

Imp(eratori). Caes(ari). P(ublio). Lic(inio).

Valeriano. P(io). F(elici).

Aug(usto). P(ontifici) M(aximo). Trib(unicia).

Pot(estate). III. Co(nsuli). P(atri). P(atria).

Proco(n) S(uli) Ordo

Col(oniae) Petr(ae) Ad Pla(nitiem) Devo

Tus. Numini.

Eorum.

Az itt közölt szöveg szerint a császár tiszteletére emelt szobor egy ismeretlen egyén által Valerius imperator uralkodásának 3-ik évében emeltetett, ez pedig épen a Kr. utáni 254. évre esik. A város, melyben e szobor eredetileg állott, a szövegben olvasható „ad planitiem“ kifejezés szerint síkságon feküdt, s épen ezért a jeles francia régész, E. Desjardins, nem is habozik kimondani, hogy az vagy Titel, vagy ennek közelében létezett colonia volt.²⁾ A kő magassága 1.45, szélessége 0.66 méter, felirata meglehetősen rongált s eddig már többen közölték³⁾ némi eltérésekkel.

A N. Múzeum birtokában levő harmadik és negyedik feliratos emléket két római mértföldmutató (milliaria) képezi. Mindkettőt az egykori titeli várban találták s a műbarát katonai parancsnokság által az ottani fegyvertár ajtajához falaztattak be, homnan 1815-ben jutottak a N. Múzeumba. E két tárgy,

1) E feliratot közölték Schönvisner, Miller hibásan, továbbá Katancsics, Mindszenty (Tud. Gyűjt. 1832., VI. 24.) és Mommsen (Corp. Ins. Lat. 3254.), végül: Acta Nova Musei Nationalis. III. tábla 21. sz.

2) Acta N. M. Nat. XII. tábla, 91. sz.

3) Schönvisner, Katancsics, Mindszenty, Miller, Orelli, és Mommsen. (Corp. Ins. Lat. 3255.)

bár eredeti bácskai emlékek nem is tekinthetők, mégis igen érdekes. Alább közölt felirataik szövegéből ugyanis világos, hogy egy és ugyanazon időben, Macrinus császár korában, Kr. u. 217. évben készültek. A rajtuk jelzett távolság mérete azonban azt is mutatja, hogy eredetileg nem egy helyütt állottak, s így csak később kerültek Titelben együvé. A kövek egyike 1·85 méter magas és 0·47 m. széles és ezen feliratot viseli:

Imp(erator). Caes(ar).
 (Marius Opellius). Severus. (Ma).
 Crinus. Pius. Aug(ustus) Co(n) S(ul). Proc. (onsul).
 Trib(unicia). Potest(ate). Et. (Marcus Oppellius)
 (Diadumenianus Nobilissimus)
 Caes(ar). Vias. Et. Pontes. Vetustate.
 Couruptas Rest(ituerunt) (Curam)
 (Agente) . . . . .
 (Legat-)O. Aug(usti) Pr(o) Pr(aetore)
 (Ab . . .) M(illia) P(assuum) XX. (XIII.)

E mértföldmutató tehát bizonyos ismeretlen központtól (talán Aquincumtól) 33,000 lépésnyire állott, vagyis ezt a távolságot jelezte. Desjardins szerint e kő pannoniai eredetű.¹⁾

A másik milliaria, melyről itt szólunk, 1·89 m. magassága és 0·50 m. szélességű kődarab ezen felirattal:

(Imperator. C). Aes(ar).
 (Marcus Opellius). Severus.
 (Macrinus). Pius. Aug(ustus).
 (Consul. Pro) Co(n) S(ul). Trib(unicia). Pot(estate).
 (Et Marcus Opellius Diadumeniatus)
 (Nobi) Lissimus. Caes(ar).
 (Vias). Et. Pontes Ve
 (Tu) State. Corruptas.
 (Restituerunt) Cura(m). Agente.

. . . . .
 . . . . .

¹⁾ Acta N. M. Nat. XX. tábla, 103. sz.

(Ab) Aqu(inco)

(Millia Passuum X.) LII.

Az itteni szöveg tanúsága szerint e kő Aquincumtól (Ó-Buda) 42,000 lépésnyi távont mutatott egykor, tehát azon a helyen kellett állnia, mely ma e távolságnak megfelel. De kérdés, mely irányban? Desjardins e követ is pannoniai eredetűnek tartván, kijelenti, hogy az Duna-Pentele, vagy a baracsi pusztán állhatott, honnan ismeretlen időben vitték Titelbe. Hogy Titelben eredetileg nem állhatott, az kétségtelen.¹⁾

Az itt elősorolt kőemlékeken kívül a római kor emlékei közé tartoznak azon római *érmek, edények és egyéb tárgyak* is, melyek vármegyénk területén kisebb-nagyobb számmal csaknem minden felé találhatók. A mi az érmekeket illeti, ezek a Kr. utáni I-ső századtól fogva a IV. század második feléig terjedő korszakból fordulnak elő s jobbra sirmiumi vagy sisciai (Sziszek) veretűek. Hogy a tőlünk korra nézve oly távol álló római érme csaknem lépten-nyomon található, e körülmény az egykor fennállott római birodalom nagy kiterjedéséről és pénzügyének fejlettségéről tanuskodik egyrészt, másrészt pedig azt bizonyítja, hogy a vármegyénkkel való közvetlen érintkezés a császárok korában mindig fennállott. A római császárság korában Pannonia és Dácia, nemkülönben Sirmium is római tartományok lévén, a mi vidékünkön előforduló érme az itt virágzott római társadalom elszórt maradványainak tekintendők. A vármegyénkben lelt érmekből természetesen azon helyekre nézve, a hol azok találhatók, nem lehet azt következtetni, hogy ott a rómaiak egyúttal laktak is, mert a kik így vélekednek, azok figyelmen kívül hagyják és kellőleg épen nem méltányolják ama nagy befolyást, melyet a római birodalom nemcsak a közvetlenül szomszédos, hanem még a távolabb lakó népekre is gyakorolt. A római birodalom határain kívül lakó barbár népek ugyanis nem voltak soha teljesen elszigetelve a rómaiaktól, hanem, mint számos adat bizonyítja, azokkal állandó érintkezésben állottak s velők

¹⁾ Acta N. M. Nat. XVII. tábla, 107. sz. E két mértőföldmutató feliratát közölte még Miller, Mindszenty és Mommsen. (Corp. Ins. Lat. 3724 -5. sz. a.)

élénk kereskedést folytattak. A római elfogadta a barbárnak nyers cikkeit, a barbár viszont elfogadta a rómaiak értékmérőjét, a pénzt. S e pénzen nemcsak a rómainál vásárolhatott egyes iparcikkeket a barbár, melyekre neki szüksége volt, hanem lassankint saját otthonában is állandó értékmérő gyanánt hozta forgalomba. Hogy a barbárok mennyire használták a római pénzt, azt a sírleleteken kívül az is igazolja, hogy az idegen népek, melyek a fejlettség magasabb fokára emelkedve, szükségét érezték annak, hogy ők is bocsássanak ki általános érvényű értékmérőket, azok érmeiket rendszerint a római érme mintájára készítették. A vármegyénk területén található érme tehát nem mindig a mellett tanuskodnak, mintha itt a rómaiak mindenféle megfordultak volna, a hol az érme előfordultak, hanem csak azt mutatják, hogy a Dunán és Tiszán túl lakó rómaiakkal a mi vidékünkön lakó barbár népek állandó összeköttetésben voltak.

Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy vidékünkön eddig nagyobb jelentőségű római éremleletek nem fordultak elő, s az a sok érme, mely az intézetek, magán vagy nyilvános gyűjteményekben látható, többnyire szórványosan, úgyszólván darabonként került elő. Vármegyénkben tehát nagyobb szabású érem-kincsleletekről nem szólhatunk, a mi pedig az előforduló pénzek korát illeti, erre nézve eddigi adataink körülbelül teljesen meg-egyeznek a délmagyarországi általános viszonyokkal, a hol a Dáciában veretett császári érme a Kr. u. 255., a felső-moesiai érme pedig a Kr. u. 256. évben kelt érmeikkel végződnék,¹⁾ e szerint a III. század második felétől fogva itt csakis a Sisciában és egyéb délnyugati provinciákban veretett érme maradtak egész a népvándorlás koráig, Tiberius császártól (Kr. u. 30.) egészen III. Valentinianus császárig (Kr. u. 455.), vagyis az V. század második feléig forgalomban.

A vármegyénkben lelt edényekről és egyéb tárgyakról szintén keveset tudunk. Cserépedények ugyan meglehetősen számban fordulnak elő a leletekben, de ezeknél a római formát legtöbbször nehéz megállapítani. Oly római edények azonban, melyeket

¹⁾ Mommsen: Röm. Gesch. V. 220.

közönségesen pannoniaiaknak szokás nevezni, szintén léteznek, s ezeket a formai tökély és külcsin jellemzik. Egyéb helyeken kívül a szabadka-zobnaticai pusztán s utóbb (1880-ban) a szabadkai szent György templom mögötti utcában, egy ház udvarán, két méternyi mélységben talált emberi csontváz lábainál, nemkülönben a szabadkai téglagyárnál találtak ily edényeket.¹⁾ Ilyen és ezekhez hasonló tárgyak Szegeden és a mi vidékünkön szórványosan mindenfelé fordultak elő, s ezek legtöbbszörre vagy kereskedelem, vagy hadi zsákmány útján kerülhettek ide.

IV.

A népvándorlás kora.

A római és jazyg-korral összefüggő emlékeknek e rövid ismertetése után, föl kell vennünk ismét vármegyénk általános történetének fonalát, melyben a hunoknak a Kr. u. 378. évben Európába történt berontása egészen új korszak kezdetét jelzi. Erdélyben a dák-római, a Tisza-Duna között pedig a jazyg-római uralmat a hunok támadásai folytán most a keletről szorított *góthok* uralkodása váltotta fel, a kik eddig a Volgától az erdélyi havasokig terjedő területet lakták s a hunok által nyomtatva, Kr. u. 378 körül, előbb Erdélyt, azután a tiszai és dunai részeket foglalták el. A római légiók tehát a IV-ik század vége felé lassankint visszahúzódtak vidékünkéről is s itt egy rövid időre a góth nép ütötte fel tanyáját, kiket csakhamar a *longobardok* és *vandalok* követtek, s ezzel egyúttal megkezdődött azon óriási rombolás, a mely Dácia, Sirmium és Pannonia római emlékeit mind elsodorta.

E rombolás, melynek áldozatául kellett esni a vármegyénk területén létezett római telepeknek is, csak fokozódott akkor, a midőn a IV. század végén a hunok már a góthokra törtek s ezektől hazánk mai egész területét elfoglalták. A hunok világhódító hadjáratainak estek áldozatul a góthokkal együtt a vidékünkön

---

¹⁾ *Irányi I.*: Szabadka tört. I. 28.

csaknem teljes négy század óta lakó sarmata-jazygok is, a kik a hunokkal egyesülvén, a történelemben többé mint önálló nemzet nem szerepelnek.

A most alakult hun birodalom központja tudvalevőleg hazánk területe lőn s a nomád hun nép főleg a tiszai síkságokat szállotta meg. E népnek hatalma Attila alatt érte el tetőpontját, a ki a törzsfőnökök kezéből kivévén az önrendelkezési jogot, Kr. u. 440 körül teljes egyeduradalomra tett szert, s ettől fogva csaknem évenként megújuló iszonyú támadásaival az egész keleti és nyugati világot megremegteté.

Vidékünknek e korbeli történetéről kevés adattal rendelkezünk; annyi bizonyosnak látszik, hogy a hun birodalom súlypontja a Tisza tájára esett és így itt kell lenni részben a mi vidékünkön ama huntelepeknek, hova a csaták zivataraiban kifáradt harcosok megpihenni hazatértek, a hova a távoli országokból harácsolt zsákmányt összehordták s a hol családjaikat tartották. Erre mutat az is, hogy a nagy hun fejedelemnek, Attilának szállása és lakóhelye minden valószínűség szerint a mai Szeged táján feküdt.¹⁾

Attila idejéből fönnmaradt egyetlen forrás e vidék történetéhez a 440-es években nála követségben járt Priskus byzanci rhetor útleírása és feljegyzése lehetne, művének földrajzi vonatkozásait azonban ma már igen nehéz értelmezni. A hunoknál járt görög követség e följegyzés szerint Konstantinápolyból Nissán át a Dunáig haladt s a Dunát Uj-Palánkánál átlépve a Temes és Bega környékére jutott, honnan körülbelül Becskerekkel egy vonalban a Tiszán átkelve bácskai területen haladva (Priskus szerint: néhány napi fárasztó út után) Szeged táján Attila székhelyére jutottak.²⁾

De bárhol állott is Attila székhelye; akár Jászberény, akár pedig Debreczen tájékán, mint azt Pray, Budai, Révész és Szabó Károly és mások vitatták; annyi egyaránt valószínűnek látszik,

¹⁾ E nézetet legelőször *Dugonics* András (Etellaka, I. köt. III. r. 201–203.) nyilvánítá s legutóbb *Salamon* Ferencz támogatta. (Századok 1881. 38.)

²⁾ *Dugonics* A. i. m.

hogy a görög követség útjában érintette vármegyénket, mert Révész is elismerte azt, hogy Priskus és társai a bácskai területen körülbelül a mai Martonos tájáig haladtak s ott a Tiszán átkelve Makó irányában folytatták útjukat a Debreczen vidékén levő hun fővárosba.¹⁾

A hun birodalom létezésének emlékét területünkön kevés tárgy tartotta fenn, ha csak nem azon halmok, a melyeket a mi vidékünk lakói is hun vagy kun halmoknak neveznek. E halmokról, mint részben a hunoknak is temetkezési helyeikről, alább bővebben fogunk szólni, s látni fogjuk, hogy a halom alá való temetkezés nem csupán az Attila hunjainak szokása volt, és így a vidékünkön létező halmok nem tekinthetők mind hun eredetűeknek.

Ettől eltekintve a hun népnek emlékét mi sem őrizte meg vidékünkön, mert a hunok városokat nem alapítottak s Attila halálával, Kr. u., 452-ben e nagy birodalom úgyszólván nyom nélkül elenyészett.

Ettől fogva vidékünkön a turáni, germán és szláv népek hullámai változatosan hömpölyögtek, mint a hun birodalom szertefoszlott alkatrészei, míg nem Kr. u. 568 táján az *avarok* kerekedtek felül. Ezen turáni eredetű népnek történetéről szintén keveset tudunk, s csak annyi bizonyos, hogy Baján fejedelmük alatt hazánk mai területén egyeduralomra vergődtek s ettől fogva úgy a görögök, mint a nyugati népek ellen számos pusztító hadjáratot viseltek. Pusztításaik kiindulási pontját az avaroknak is a Tisza-Duna köze képezte, és így valamint előbb rokonaiknak, a hunoknak, úgy nekik is a magyar alföld volt birodalmi központjuk. Síkvidéki telepeiket, az egykorú Eginhard szerint, óriási földsáncokkal, u. n. gyűrökkel vagy karánokkal övezték, melyek cölöpökkel, fa, kő és egyéb anyaggal erősítettek meg. Ezekben laktak családjaik s ezekben rejték el a külföldről szerzett becses zsákmányt. Ily földvárak a Tisza-Dunaköz vidékén, sőt azon túl is kétséggkívül nagy számmal léteztek, sőt némelyek ama kisebb-nagyobb földműveket és sáncokat, melyek hazánk

¹⁾ *Révész Imre*: Etellaka, 18. l.

területén itt-ott előfordulnak, mind az avarok műveinek tekintik.¹⁾ Az avar nép mindenesetre több földvárat emelt vármegyénk területén is, ezeknek átkutatásával azonban még eddig senki sem foglalkozott, s így oly határozott avarkori emlékekkel, minőt újabban a tiszántúli részeken fedeztek fel,²⁾ mi nem dicsekedhetünk.

Az avar nép hatalmát tudvalevőleg a frankok híres fejedelme, Nagy Károly tette tönkre, a ki betöréseiket megsokalva, előbb (796-ban) fia Pipin által, utóbb pedig 801—803-ig személyesen harcolt e barbár nép ellen, s azokat teljesen leverte. Nagy Károly az avarok országát egészen a Tiszáig elfoglalta s birodalmába kebelezte, e barbár népet a keresztység felvételére kényszerítí s a frank birodalom védelmére itt határgrófságokat szervezett, melyek egyikéhez a Szerémség s részben a mi vidékünk is tartozott, s ezt a görög írók Frankochorion-nak vagyis frank vidéknek nevezték el. E határgrófságok szervezetéről nincsenek részletes adataink s így nem is lehet biztosan megállapítani, hogy a frank telepek meddig terjedtek. Hogy a szerémi hegység „Fruskagora“ elnevezése a „Frankochorion“ névnek elszlávosításából eredhetett, az nagyon valószínű; de hogy a Frankavilla elnevezés alatt szereplő határgrófsági várost a szerémségi Mangyelos vagy Nagy-Olaszi helységnél, vagy vármegyénkben Titel környékén lehet-e és szabad-e keresnünk, ezt ma még nem tudjuk eldönteni.³⁾

Tény az, hogy Nagy Károly hódításai után semmi bizonyos adatunk nincsen e vidék történetéről s hogy e fejedelem halála

1) *Iványi I.*, Szabadka érdemes monographusa, a bácskai u. n. római síncokat is avar eredetűeknek tartja. (Szabadka tört. I. 30.)

2) *Dr. Márki S.*: A szentannai avar ring. Arch. Ért. 1883. 112. l.

3) *Atheneus* szerint vidékünkön frank telep csakugyan létezett, ugyanis azt mondja: „Ex Gallis, qui Gordisae adpelantur... Est Geusex reliquis eorum, qui cum Brennoduce (Olympiad. C. XXV. an. id. est ante Chr. 279.) adversus famum Delphicum militarunt. — Bathanius quidam deduxit eos ad ripam Istri, unde et ipsa via, qua praecesserunt Bathaniate dicitur. — E sorokból meríti Bombardi Lasiussal és Schonlebbennel azon vélemény, melynél fogva a gallok Bataszék és Bata közt jöttek volna át a Dunán és így a mai báthi vagy bácsi tartományt megszállották. Az átkelésnél az első magaslaton Baja mostani helyén Francovillát építettek. Ezen helyet K. u. 1260-ban is Francovillának nevezték, sőt még 1490-ban is Francovilla, alias Baia néven fordul elő.

után (814.) bekövetkezett zavarok idején a frank keleti határgrófságok mindinkább nyugatra (a mai ausztriai tartományokra) szorultak s így a Tisza-Duna vidéke ismét a népvándorlás ározónéba jutott. Vidékünket ekkor, a IX. század elején már legnagyobb részben *szlávok* és *bolgárok* szállták meg, a kik itt kisebb-nagyobb fejedelemségeket alakítottak s ősainknak e század vége felé történt beköltözéséig, részint függetlenül, részint mint a német és a morva királyság hűbéresei éltek.¹⁾

E korszakkal záródik egyúttal hazánk és vidékünk népvándorlási kora, mely mint láttuk, közel ötszáz éven át tartott. E hosszú korszak alatt az initt röviden elősorolt államalkotó népeken kívül számos más nép is megfordult vidékünkön, és ezeknek reánk maradt emlékeit általános megjelöléssel: népvándorláskori emlékeknek szokás nevezni. Ezen emlékeket a nemzetek és korok szerint természetesen nehéz osztályozni,²⁾ s éppen azért hazai régészeink e korszakot csak tárgyak vagy lelőhelyek szerint szokták csoportosítani.

A vidékünk népvándorláskori emlékei, vagyis azon régészeti tárgyak, melyek a római jazyg uralomnak megszűntétől ősaink beköltözéséig e vidéken lakó különböző fajú népektől származnak, legnagyobb részt e korszak telepeiből kerültek és kerülnek rendszerint elő. Vidékünkön népvándorláskori telepeket eddig nem igen ismerünk, sírleleteink azonban annál számosabbak s ezek jobbra a vármegyénk területén is nagy számmal előforduló halnokokból, partokból és magasabb helyekről kerülnek elő.

A mi a népvándorláskori telepeket és erődöket illeti, ezek természetesen csak földművek lehettek s első sorban a fentebb említett avar néppel hozhatók kapcsolatba. Rómer³⁾ e telepeket barbár erősségeknek (*camps barbares fortifiés*) nevezte el s ezek közé mindazon földvárakat sorolja, a melyek a római erődítési rendszer jellegét nélkülözik s minden valószínűség szerint valamely népvándorláskori pogány nép által építtetett. A pogány várak

1) *Hunfalvi P.*: Ethnographia. 145. l.

2) *Pulszky F.*: Tanulm. a népvándorl. korának emlékeiről. 24. l.

3) *F. Rómer*: Mouvement arch. en Hongrie, 78. l.

főleg az alföldön gyakoriak, s ezek között főleg az avar népnek tulajdonított u. n. gyűrű-sáncok (györök, karámok) érdemelnek kiváló figyelmet. Vármegyénk területén ily avarkori földműveket eddig még nem sikerült fölfedezhetni, bár valószínű, hogy az ez irányban megindítandó kutatás nem lesz eredménytelen. Egykorú és közelkorú írók nyomán ugyanis bizonyos, hogy az avarok a Tisza-Dunaköz tágas téreit s így vármegyénk területét is megszállva tartották, ennél fogva bizonyára itt is voltak oly erődjeik, milyeneket az ország különböző vidékein, legújabbán pedig, mint említők, Arad megyében födöztek fel. Ezen avarkori erődök vármegyénk területén való nyomozása és felkutatása a mindinkább terjedő régészeti bűvárlatok feladata leendő, most tehát itt csupán azon barbár várakat ismertetjük, melyek már fel lettek födözve.

Ezek egyike a *vaskúti* erőd, melyről először Rómer tett említést. E földmű igen sajátosságos és nem tartozik a közönséges alföldi barbár várak közé, mert halmok között épült csonka kúp alakú építmény, melynek felső része szolgált az őrség tanyájául. A kúp alakú erőd meglehetősen magasan emelkedik ki a föld színe felett, s úgy látszik, inkább valamely nagyobb, sáncokkal övezett földmű központját vagy őrtornyát, mint sem egy magában is önálló erődöt képezett. E barbár vár eddig nem lett átkutatva, s így semmi határozott adataink nincsenek, melyek alapján eredetét vagy rendeltetését magyarázni tudnók. Maga Rómer is csak egyszerűen fölemlíti a nélkül, hogy arról bővebben szólna.¹⁾

A másik népvándorláskori erőd; melyről szólni kívánunk, ma már csaknem teljesen ismeretlen. Ezen vár Ó-Kanizsától észak-nyugatra, a Kőrös-érnek a Tiszával való egyesülésénél létezett s azt először Marsigli ismertette. Ő tudvalevőleg mint tűzérsegi tábornok 1694-ben a Bácskaságon táborozó birodalmi hadban tartózkodott és szabad idejét e vidék tanulmányozására fordította. E tanulmányai között fedezte fel az Ó-Kanizsa mellett

---

¹⁾ Rómer: i. m. 89. l.

levő földművet, melyet ő „Feudvar“-nak keresztelt. E név által a tudós gróf kétségkívül csak a földmű jellegét akarta jelölni, minthogy azt egy földsáncokkal övezett erődnek találta. „Földből épült erősség ez — írja, — Kanizsa határában a Tisza innenső partján; a Kőrös-ér övezi. Alakja hosszas négyszög, melynek hosszabb oldala 600, rövidebb oldala pedig 300 lábat tesz ki.“¹⁾ Szerinte ez erősség római eredetű s valószínűleg e helynél lett volna valamely átjárója a Tiszán a római seregeknek. Valószínűnek tartotta pedig ezt Marsigli annál inkább, mert az Aranka folyó mentén egész a Marosig szintén talált erődök maradványaira. De ebben erősíté meg őt ama körülmény is, hogy a Dunától kiinduló nagy sánc egészen idáig terjed.²⁾ Az ördögárokra, vagyis a vármegyénkben levő hosszabb u. n. római sáncre vonatkozólag fentebb előadottakból önként következik, hogy mi részünkről a Feudvar nevű erődöt római eredetűnek nem tarthatjuk. Marsigli maga említi, hogy ez erőd közepét megásatván, ott edényekre (urnákra) talált, melyeknek rajzát is közzétette. Ezen edények nem római készítmények, hanem stilus és technikára nézve egyaránt barbár analogiákra utalnak. Hacsak azt föl nem tesszük, hogy e földművet a Tiszán is közlekedő rómaiak egykor a folyó jobb partjának és a hajózásnak biztosítására ideiglenes őrhelyül építették és az edények csak egy később e tájon megtelepült barbár nép által helyeztetek oda, — másként megoldani e kérdést alig lehetne. Hisszük azonban, hogy ha ezen erősség maradványai ma még fellelhetők lennének, egy újabb és behatóbb vizsgálat által bizonyára határozottabb tudomást szerezhetnénk e földmű eredetéről és céljáról.

A népvándorlaskori népek *ős tanyái és telepei* újabban szintén alapos kutatások tárgyát képezik és méltán. A sírokon kívül ezen telepek azok, melyekben legtöbb emlék található, minthogy ezekben rendszerint a táplálékul szolgált cikkek konyhahulladékai,

¹⁾ *Marsigli*: Daunb. Pann. Mys. II. 57.

²⁾ *Marsigli*: i. m. II. 57. A tudós bűvár által rajzolt térképen e sánc nincs egész a Körösérig meghúzva, hanem Ó-Becse táján van megszakítva. Valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy térkép adatai már előbb megállapítottak és vázlatban talán le is rajzoltak, mintsem a sáncnak a Körösérig való terjedéséről a szerző meggyőződött volna.

házi eszközök, edények, tűzpadok, sőt olykor fegyverek is találtak, melyek vagy véletlenül, vagy egy nem várt ellenséges támadás elől történt gyors visszavonulás, vagy épen az illető telep feldúlása alkalmával jutottak a föld mélyébe. Vármegyénk területén, bár számtalan telep nyomait ismerjük,¹⁾ ez irányban szakszerű kutatás még sehol sem történt. Pedig főleg a Duna és Tisza folyók mentében, a terjedelmes rétségeken a tószegi és szeged-öthalmi telepekhez hasonlók bizonyára szintén léteznek. A rétségeken létező u. n. háta és egyéb magaslatok többnyire ily őstelepek maradványai. Újabban Zentán az u. n. Nagyhát-at és a szomszéd csókai réthben levő Kremenység nevű magaslatot tettük megfigyelésünk tárgyává, s ezeket a tószegi teleppel többé-kevésbbé azonos jellegűeknek találtuk. Vármegyénkben főleg a völgyek partjain, a halmok környékén és réteken találhatók e telepek, minthogy felkutatásukra még eddig semmi gond nem fordított, azoknak ismertetésével itt nem foglalkozhatunk.

A népvándorláskori népek által alkotott telepeken kívül kiváló figyelmet az *urna-sírok és sírmezők* érdemelnek. Minden valószínűség szerint ugyan a kelta nép volt a legelső, mely a halottak eltemetését s kisebb-nagyobb edényekben való eltemetését divatba hozta az őshajdankorban, e temetkezési mód azonban más népeknél is gyakorlatban volt s az egész népvándorlás korában is fentartotta magát.²⁾ Urna-sírok vidékünkön is nagy számmal fordultak elő, legtöbbször a magas fensíkokon és partokon. Az edények méretei különbözők, kékesre vagy egészen feketére égetve, vastag falazattal, fedővel vagy a nélkül találhatók. Az edény belsejében hamuval kevert földet találhatni rendszerint, eszközök vagy fegyverek azonban sem azokban, sem azok mellett nálunk eddig még nem fordultak elő. Nevezetesebb lelhelyek vidékünkön: 1. a zenta-tornyosi pusztán, honnan már több példány került a n. múzeumba; 2. a karavukovai határban

¹⁾ Ily telep volt minden valószínűség szerint a többi közt a *keresztur-jaruhai*, hol tűzpadok, orsógombok, csont és kőtárgyak fordultak elő (Bács-B. vm. Tört. Társ. Évk. 1890. 161—171. l.), továbbá a *zenta-bátikai*, hol agyagedények és egy agyagból égetett örlőkö találtatott. (Arch. Ért. 1885. 364. l.)

²⁾ *Fr. v. Sacken*: Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthumes. 11—132. l.

több ízben csoportosan találtak hamvvedreket, s ezek egy része szintén a n. múzeumba került,¹⁾ miért is Rómer az általa szerkesztett régészeti térképen e helyet, mint urna-sírok lelőhelyét, külön meg is jelöli;²⁾ 3. Baja környékén, a szeremlyei földeken szintén fordultak elő egyes urna-sír leletek, melyekből bizonyos, hogy a további kutatások e helyen is eredményre vezetnének;³⁾ 4. a zombor-bukováci pusztáról tört. társulatunk gyűjteményében láthatni két érdekes urnát; végre, mint annak idején értesültünk, a megyénket átszelő pest-zimonyi és szabadka-ó-becsei vasutak építése alkalmával szintén több urna került felszínre, ezek sorsáról azonban tudomást nem nyertünk.

Eltemetni a halottakat égetetlenül és sírmezőkön, ez szintén egyik szokása volt a népvándorlás korának. A hazánkbeli sírmezők, melyek közül a keszthelyi ma már európai jelentőségűnek bizonyult,⁴⁾ többnyire a népvándorlás korából valók és így azok az ama korban ezen vidéken átvonuló vagy megtelepülő népek hátrahagyott emlékeiül tekintendők. Vármegyénkben a a sírmezők eddig még szakszerűleg nem bűvároltattak, de a véletlen útján kerültek már egyes leletek több helyütt napfényre, melyekből világos, hogy sírmezők dolgában vidékünk épen nem szegény. A véletlenül napfényre került leletek annál fontosabbak, mert ezek biztos jelei és mutatói ama területeknek, melyeknek föl kutatása biztos eredményre fogna vezetni. Ily sírmezői leletek fordultak elő: 1. Ó-Becsén, hol 1861-ben az u. n. római sánc vagyis ördögárok közelében egy emberi csontváz, két gyöngy-fűzérrel, egy fekete csuporral s apró réz lemezek maradványaival találtatott.⁵⁾ 2. Cservenka község határából ismerünk egy sírleletet cserépedénnyel.⁶⁾ 3. A vaskút-rigyicai határban csontvázak mellett összesen 10 darab cserépedényt és némi kőtöredékeket

1) Arch. Közlemények. IV. 167.

2) Carte préhist. de Hongrie.

3) Rómer: Mouvement arch. en Hongrie. 162. l.

4) Pulszky F.: Lipp V. A keszthelyi sírmezők c. művének ismertetése. Arch. Ért. 1885. 40. l.

5) Arch. Közlemények. II. 309.

6) Arch. Közl. III. 172.

találtak.¹⁾ 4. A bajsai határban egy sírmezői leletnél csontváz és egy rövid szűk nyakú, virág alakú fejjel s oldalában két pár kerek lyukkal ellátott cserépedény került felszínre.²⁾ 5. Zentáról már régebben került a n. múzeumba egy sírleletből egy bő nyílású, szűk fenekű cserépedény, mely öble körül csontokkal van ékesítve s így a sírmezői edényleletek szebb példányaihoz tartozik.³⁾ Zentán újabban, szintén csak véletlenül, egyéb sírmezői leletek is kerültek felszínre. 1885-ben ugyanis a csárdai műút építése alkalmával az ezen út vonalán levő térség felásatván, a földszínétől alig $\frac{3}{4}$ méternyi mélységben azon a tájon, hol az u. n. csésztői kanyarulat kezdődik, számos sírra akadtak. E sírok mindegyikében kisebb-nagyobb cserépedényt s más tárgyakat is találtak, a melyek conserválására azonban gond csak csekély részben fordított. Csupán a műút-építési felügyelőtől nyert szóbeli értesülés után tudjuk, hogy fegyverek e sírokban nem találtattak s csakis egy bronz karperec és egy, valószínűleg szintén bronzból készült tekercs-fibula fordult elő, de a munkások által ezek is szétfőrttek. Az agyagedények a közs. gymnásium múzeumába kerültek. 6. Hasonló sírmezői leletek Pusztá-Pékla határában, az ottani öntöző csatorna ásása alkalmával találtattak. E lelettel, melyre alább még lesz alkalmunk visszatérni, napfényre került a többi közt egy fekete bögre, két darab égetett földtapasz, egy durva vas zabola, egy finomabb vas zabola, egy széles lópatkó, egy vas sarkantyú és négy emberi csontváz egy-egy agyagedény kíséretében. E leletek a temesvári múzeum-egyesület gyűjteményében őriztetnek.⁴⁾ Roglatica pusztán szintén földöztetett fel a többi közt egy sírlelet, mely csontvázból és egy hamuval telt edényből állott. Be lett szolgáltatva a n. múzeumba.⁵⁾ 8. A topolya-zobnaticai pusztáról is került vármegyei tört. társulati muzeumunkba egy csontváz mellékletét képező csupor

¹⁾ Arch. Közlemények. II. 301.

²⁾ U. o. VII. 182. Ugyanily edényt birunk vármegyei tört. társ. muzeumunkban, vörös agyagból, Pr.-Szent-Ivánról.

³⁾ U. o. VII. 198.

⁴⁾ Tört. Rég. Értesítő. 1879. évf. 80—81. l.

⁵⁾ Arch. Ért. 1877. 95.

és koponya. 9. Gyulafalva község telepítése alkalmával a nép a házak telkein számos sírra akadt. E sírok közt egyben koponya- és emberi egész csontvázon kívül egy fibula, két karperec, cserépedény és lyukas agyaggolyó találtatott. A koponya be lett szolgáltatva megyei történelmi társulatunk gyűjteményébe.¹⁾ 10. Zomborból is két sírlelet csatlakozik a fentebbiekhez. Egyik a Szemző-kerttel szemben levő téglavető telepen került felszínre s ebben emberi csontvázon kívül egy vaskard, bronz fibula és állítólag egy pikkelyes bronz öv találtatott. E leletek veszendőbe mentek.²⁾ A másik sírlelet a Thim-féle téglavetőn találtatott, hol a csontváz mellett fibula és gyűrű bronzból, úgy cserépedény és üveggyöngy fordult elő. E leletek sorsáról sem értesültünk.³⁾

A mi a népvándorláskori tárgyak anyagát illeti, a feles számú agyagedényeken kívül itt a kő, csont, réz, bronz és vastárgyak vegyesen fordulnak elő. E tárgyak korra nézve rendszerint igen különbözők, sőt az eddigi régészeti bűvárlatok azt igazolták, hogy az ember értelmi és társadalmi fejlődésében a kő, réz, bronz és vas külön-külön álló terjedelmes korszakot képvisel. Ebből azonban még nem következik, hogy ha valamely helyen kőeszközt találunk, azt a réz vagy bronz eszköznél okvetlen régebbinek tartsuk s így e különböző anyagokból készült tárgyakat egészen különböző idők emlékeinek tekintsük; mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a legtöbb helyen e különböző anyagú eszközök egy és ugyanazon korban is egyaránt használatban voltak.⁴⁾ A kő és csonteszközök vegyesen is találtatnak igen gyakran réz vagy bronz eszközökkel, miből világos, hogy az ércanyag feldolgozása után a kőnek és csontnak használata nem ment ki azonnal divatból. Másrészt ma már az

1) „Bácska“ 1887. évf. 76. sz.

2) U. o.

3) U. o.

4) Hogy pl. a kő használata hadi eszközökre mily sokáig divatban maradt, bizonyítja az a körülmény, hogy köfegyvereket Németországban a Kr. u. VI–VII., Írlandban a VIII–IX. századig, Angliában a hastingi csatáig (1066.), Skóciában a XIII., Csehországban pedig egész a XV. századig használták. (l. Rougemont: Die Bronzezeit etc. 153. l.)

is bizonyos, hogy egyes vidékeken lakó népek még akkor is kő és csont eszközökkel éltek, midőn másutt már az érc feldolgozása ismeretes volt; miből viszont az következik, hogy az érceszközök előállításának ismerete csak fokankint és lassan vált általánossá. A kő, réz, bronz és vas kulturának kor szerint szokásos megkülönböztetése tehát csak általánosságban állhat, mert bármely vidék emlékeit tekintjük, az ezen anyagokból készült eszközök nem mindig képviselnek egymástól különböző, vagy messze eső kort.¹⁾

Vármegyénkben, mint azt már bevezetésünkben érintettük, önálló kőkorszak aligha létezett, s azok a kőeszközök, melyek itt szórványosan felszínre kerültek, többnyire aligha régebbiek a népvándorlás korszakánál. A kőtárgyak — az egy Zentát kivéve, — többnyire más anyagú tárgyak kíséretében kerültek és kerülnek ki a földből nálunk, s ezek is, mint értéknélküli tárgyak, rendszerint kevés figyelemben részesülnek. Zentán az u. n. alsóhegyi szőlőkben csiszolt kőbalta más egyéb kődarabok társaságában találtatott ezelőtt pár évvel, de a tudomány számára megmentve ezek sem lettek. Keresztúron nemrég fenköveket és őrlőkődarabokat találtak.²⁾

Csont eszközöket felmutatni szintén alig vagyunk képesek, bár valószínű, hogy vármegyénk e leletekben bővelkedik. A vármegyei tört. társulat gyűjteményében is mindössze egy cifrázott, lyukas csont tárgy őriztetik, melynek sem lelőhelyét, sem rendeltetését nem ismerjük. Pedig a népvándorláskori telepeken bizonyára sok csonttárgy lappang, melyek csak szorgos kutatások útján lesznek összegyűjthetők. Ezt támogatják a keresztúri u. n. jaruha-i őstelepen lelt tárgyak is, hol agancsok, csontszilánkok is fordultak elő egyéb kő- és agyag-tárgyakon kívül.³⁾

Rézlelet nálunk legelőször Ó-Becsén fordult elő. Apró rézlemezek voltak ezek s egy sírban találtattak.⁴⁾ Egy másik réz

¹⁾ *Pulszky F.*: Bevezetés S. I. Lubbock: Tört. előtti idők c. művének magyar kiadásához. 18. l.

²⁾ Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. Évkönyve. 1890. 169. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Arch. Közlemények. II. 305.

lelet Baracskán került felszínre; ugyanis 1861-ben egy ottani lakos egy törött réz baltát talált s küldött be a nemzeti muzeumba.¹⁾ Minthogy azonban kiváló régészünk, Pulszky Ferencz, a magyarországi rézkorszakról írt jeles művében az eddigi hazai leleteket mind elsorolja s azok között e két bácskai leletet nem említi, azt kell gyanítanunk, hogy e leletek talán tévedésből soroltattak előbb a rézleletek közé. Lehet azonban, hogy a jeles tudós figyelmen kívül hagyta ezeket a tárgyakat. Egyébként a rézleletek nemcsak vármegyénkben, de az egész Tisza-Dunaközön elannyira ritkák, hogy eddig kétségtelen réztárgyak csak Szegeden és Dorozsmán találtattak.²⁾

Népvándorláskori bronz- és vas- emlékek megyénk területén eddig szintén fordultak elő. Így, a fentebb elősoroltakon kívül, egy bronz kard Bácsban már régebben, egy bronz karika és fibula pedig újabban (1885.) került elő egy sírleletnél a zentai csárdai műút készítésénél.

Vaseszközök maradványai az alább ismertetendő vaskúti halmoknál és a már említett pusztapéklai leleteknél is fordultak elő. A vaskúti leletek nem eszközök, hanem mint már Rómer helyesen kimutatta,³⁾ deszkák összefoglalására szánt kapcsok valának. Ezek a nemzeti muzeumban láthatók. A pusztapéklai lelet vastárgyai sokkal érdekesebbek. Fentebb már említők, hogy e tárgyak az ottani öntöző-csatorna ásatásakor kerültek felszínre, még pedig csontvázak mellől. E tárgyak a következők: 1. egy széles lópatkó, 2. egy sarkantyú, 3. egy széttörött, mindkét végén hegyes véső. E leletrészeket a fentebb említett agyag tárgyakkal együtt Péchy József kir. mérnök szolgáltatotta be a délmagyarországi tört. és régészeti társulat tesmesvári muzeumába, a hol jelenleg is őriztetnek.⁴⁾ Vaseszközöket talált továbbá Henszmann palánkai ásatása alkalmával, ezek azonban már úgy látszik nem népvándorláskori, hanem valószínűleg magyar pogánykori emlékek; három oly vas nyílesúcsból állt e lelet,

¹⁾ Arch. Közlemények. II. 309.

²⁾ Pulszky F.: A rézkor Magyarországon. 27. l. és 29 - 30. l.

³⁾ Rómer: Mouvement arch. en Hongrie. 134 - 135. l.

⁴⁾ Tört. Rég. Értesítő. 1879. 80 - 81. l.

milyen a nemzeti muzeumban több is található.¹⁾ Végre a zombori belső téglavető telepen nem rég találtak a munkások egy csontváz mellett egyenes kardpengét, nyílhegyet és nyílvéget, lándzsacsúcsot vasból, nem különben egy bronz csatot, mely tárgyak tört. társulatunk gyűjteményében őriztetnek.²⁾

Ezen leleteknek előrebocsátása után hátra van még, hogy vármegyénk és az alföld legérdekesebb praelistoriai emlékeiről, a *halmokról* szóljunk. Vármegyénk különben egyenletes síkját számtalan kisebb-nagyobb magaslat szakítja meg, melyek már a régi oklevelekben is gyakran említetnek, a köznép által pedig rendszerint kun-halmoknak, táborhelyeknek, határhalmoknak vagy török korbeli őrhelyeknek tartatnak. E meggyőződésében sokáig nem zavarta meg a köznépet az a körülmény sem, hogy e magaslatok aljában olykor szántás vagy ásás közben egyes tárgyakat, érmeket vagy edényeket találtak, mert ez korántsem az illető magaslatok eredetének és rendeltetésének fürkészésére, hanem csak bizonyos rejtve vélt kincsek keresésére ösztönözte őket. A kincskeresés, ha már ma nem is, de a múltban elannyira napi renden volt, hogy annak következtében gyakran legbecsesebb régészeti emlékeink avatatlan kezek által dűláltak fel és kizsákmányoltattak, még mielőtt tudományos szempontból szemügyre vétettek volna. Mindazáltal még ma is számos magaslat és domb áll vármegyénk tágas térein és számos tumulus szegélyezi főleg az alsó Tisza partját.

E halmok az egykor e vidéken élt pogány népek temetkező helyei, s így rejtekei számtalan oly régészetileg becses tárgynak, melyek egy-egy rég elpusztult nép multjára és kulturális fejlettségére vannak hivatva fényt deríteni. Egyébként a halmok eredete és rendeltetése felől, mint tudva van, régebben a vélemények elágazók voltak, ma már azonban valószínű, hogy a halmok nem tartoznak sem egy bizonyos nép, sem egy bizonyos kor sajátos alkotásai közé. Az ó- és középkorban a legkülönbözőbb népeknél s a legkülönbözőbb helyeken épültek halmok s így azok eredetét

¹⁾ *J. Hampel*: Antiquités prahist. de Hongrie. Tab. XXIV.

²⁾ Bács-Bodrogh viii. T. Társ. Évkönyve. 1892. évf. 105. l.

sem korszak, sem nép, sem hely szerint fixírozni nem lehet. A körülmény azonban, mely szerint nálunk úgy, mint a kontinens bármely részén, halmokkal legnagyobb számban a síkokon találkozunk, már régen sejteté, hogy a halmok építői rendszerint valamely távolabbi, még pedig hegyes vidékekről a síkokra költözött népcsaládok lehettek. Legújabban Faulmann adott e nézetnek határozott kifejezést, a midőn általánosságban kimondá, hogy a halmok nagyobb részt ama népek építményei, kik ősl hazájokban a hegyek ormain imádták isteneiket s kik síkokra költözés után e halmokon mutatták be áldozataikat.¹⁾ Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a halmok a népek vallási cultusával szorosán összefügtek, keressük bár ez összefüggést akár az áldozatok bemutatása, akár a halottak eltemetése révén.

A halmok eredetét és rendeltetését a vallási cultuson túl első sorban az ősnépeknek a halottak iránti kegyelete alapján lehet magyarázni. A kisázsiai kősírok, az egyiptomi gulák, a mexikói földhalmok, az észak- és nyugat-európai dolmenek és menhirek mind azt igazolják, hogy minden nép első sorban a sírok helyét emlékezetessé, felismerhetővé tenni, vagyis láthatólag megjelölni iparkodott. A sírok fölé épített emlékjelek természetesen az eltemetett egyén rangja s főleg a vidék helyirati fekvése szerint minden népnél különbözők valának, azért találunk a hegyes vidékeken kő, a síkokon pedig jobbra földből készült sírokat. Az eltemetett egyén rangja természetesen csak a sírok alakjára, megalkotási módjára vagy nagyságára lehetett befolyással.

Vidékünkön az ősi sírok nagy részét a földhalmok képezik.

Vármegyénk területén a halmok tudományos vizsgálata körül eddig még kevés történt. A számtalan halom közül, mely vidékünkön található, eddig csupán a vaskúti és zentai halmok vétettek szakszerű vizsgálat alá, miért is itt csupán ezeket ismertetjük bővebben. Van azonban megyénk területén az itt ismertetendő halmokon kívül számos olyan, mely úgy méret, mint jelleg dolgában bármely vidék monumentális népvándorláskori

¹⁾ *K. Faulmann: Culturgeschichte* 165. l.

emlékeivel vetekszik. Itt csupán a tiszaföldvári u. n. csont-halmot, az Apatin melletti, mintegy 40—50 halomból álló csoportozatot, az ó-kanizsai Fehérek-halmát, s végre a Henszlmann által megfigyelt bácsi halmokat emeljük ki, mint olyanokat, melyek a szakszerű bűvárlatot első sorban megérdemlenék.

Vaskút körül, a községtől nem nagy távolra, mintegy 13 halom terül el, melyekre a figyelmet először Czirfusz F. bajai tanár hívta fel.¹⁾ Ide vonatkozó hírlapi közleményei folytán a szakkörök

1) A vaskúti halmok megásatását Czirfusz Ferencz kir. tanácsos a következőleg adja elő: „Vaskútról Garára vezető országúttól balra mintegy 3—400 lépésnyire fekvő 13 halom és a föld- vagy gyűrű vár, alakjuk és csoportozatuknál fogva előttem már rég feltűnt. A délre fekvő legszélső halom mellett van a „Gyűrű” vár, egy széles nyílással. Alakjára nézve hasonlít egy kerek teknőhöz. Igen idős emberek beszéltek, hogy ezen vár közepén 50—60 év előtt még kút is volt, ezt azonban a vár belsejének földjét felszántó emberek betemetették. Miután megvoltam győződve, hogy ezen halmokat emberi kéz csinálta és így történeti nevezetességgel bírnak, a „Hon” című napilapban a szakértők figyelmét felhívtam. Kevés idő múlva a m. tud. akadémia ki is küldötte Szabó József egyetemi tanárt, ki felületes vizsgálat után, a halmokon talált apró csigákból ítélve, a halmokat vízhordta képződményeknek tartotta, s az akadémiai ülésben ezen nézetnek adott kifejezést. Én Szabó József okoskodását a „Hon”-ban ellenérvekkel igyekeztem megdönteni, egyben kijelentém, hogy a halmokat felfogjuk bontani, s ha az akadémiának tetszik, az ásátáson képviselheteti magát.

Rómer Flóris az akadémia megbízásából lejöven, az ásátások vezetését átvette.

Az ásátás három napot vett igénybe, már az első nap négy halmot bontottunk meg, nevezetesen a téglavető mellett két és a gyűrű vár mellett szintén két halom ásátásához fogtunk.

Az ásátás akkép történt, hogy a halom csúcsától lefelé minden egyes halomból egy sugár vágatott ki egész a föld színéig. A halom belsejében volt egy erős emberi csontváz ülve, arccal kelet felé fordulva. A csontváz körül erős faoszlopszatnak teljesen elkorhadt darabjai voltak találhatók, 3—4 gereblye alakú vasdarab és egy pár S alakú vasdarab, melyek a faalkotmány összetartására alkalmaztattak, az S vasdarab egyik széle élben végződött.

Az üreg minden egyes halomnál előfordult, mely akként támadhatott, hogy midőn a faalkotmány összedőlt, az odaszakadt föld felsőbb helyen ürt hagyott maga után.

Első nap csak 16 emberrel kezdtük meg az ásátást, de mivel a munkával lassan haladtunk előre, másnap száznál több embert állítottunk be. De szaporodott a nézők száma is, elannyira, hogy a harmadik napon az élelmes vendéglősök sátrakat állítottak fel a távolról érkező kíváncsi nép számára. Két napi folytonos munka után a legnagyobb halomban csak az üregig jutottunk el, a harmadik napon felszólított bennünket Rómer Flóris, miszerint adjuk meg magunkat; „Szabó József — úgymond — e téren oly nagy tekintély, hogy mi meg sem közelíthetjük.”

Ő is Szabó nézetén van, mert ezen halmokat a Dulce Mare hullámai hordták egybe.

Én és Dregán nem fájtottunk, mert még egy halom sem volt a földszínéig leásva. E közben Rómer és mi ketten Vaskútra mentünk ebédelni. Ebéd alatt Rómer kijelenté,

figyelme is Vaskút felé fordult, sőt az Akadémia dr. Szabó geologusunkat a kérdéses halmok megvizsgálására le is küldé. Szabó helyszíni szemléje után e halmokat geológiai formációknak nyilvánítá, mire Czirfusz tanár és Dregán megyei esküdt gyűjtés útján a kellő költségeket beszerezvén, fölkérték az Akadémia archaeológiai bizottságát, küldene ki valakit az általuk rendezendő ásatáshoz. Így jött le Rómer, kinek jelenlétében 1868. június 12., 13. és 15-én összesen négy halom ásatott fel, mely ásatás eredményéről a következő hiteles jegyzőkönyv szól: „Jegyzőkönyv. Felvétel 1868. évi június hó 12., folytatólag 13. és 15-én Vaskúton, Bács megyében, a halmok ásatása alkalmával. Jelen voltak az alulírtak. A tudományról foglalkozó egyének közt évek óta vita tárgya, hogy minő körülmények közt jöhettek létre a vaskúti halmok és hogy mi rejlik belsejében? Megállapodás nem jöhetett létre, mert némelyek hun vagy kun halmoknak, mások ellenben, — mint dr. Szabó József úr, — geológiai formationak tartották.

A kétely eloszlatása tekintetében Dregán Péter megyei esküdt úr alulírtakat a halmok ásatására felszólítván, a terv egyhangulag elfogadtatott és az ásatást a bizottmány saját és részvényesei segélyével a fentírt napokban megkezdette s a következőket tapasztalta, hogy: Vaskút község tégláégető kemencéjéhez közel álló kisebb csoportozatban két halom, melynek egyike az országúttól kétszázhatvan lépésnyire fekszik s melyet Vaskút értelmes előljárósága, a másikat pedig alulírtak 16 napszámos által ásattak, részben kevert, részben pedig sárga agyagból áll. Továbbá mindkettőben itt-ott kevesebb csont, sőt az utóbbinál egy ölnyre urna darabok is találtattak; két öl mélységben a falu által kiásott halomban egy üreg szája

míszert az ásatásokat a mai napon bevégezi, mert úgy is hasztalan minden fáradozás. A plébánia lakot, hova ebédre voltunk meghíva, délután 2–3 óra közt hagytuk el, a halmok a község déli részétől alig 10 perc távolságra fekszenek, s így csakhamar a helyszínére értünk, ott azonban ekkor már nagy volt az újongás, mert egyik halomból azon időre egy csontváz a mellette fekvő vasdarabokkal együtt kiemeltetett. Ezután a 2. és 3-ik halom megásatása befejeztetett s miután mindenütt egy csontvázat és ugyanazon vasdarabokat találtuk, a nap lenyugtával a munkálattal felliagtunk.“ (Czirfusz Ferenc úr szíves közlése.)

nyílt meg, melybe azonnal 8 ember bemehetett és három gyertyafény mellett bizton kivehette, hogy a halom gyomrában több oldalról nyílások mutatkoznak. A fő üreg még két napi ásás által tágított ugyan, de minthogy a működést oldalról, s nem felülről lefelé intézték, a munkások a beomlástól tartva, minden nagyobb eredmény nélkül eltávoztak. Ellenben minthogy a bizottmány által, különösen Papp Zsigmond mérnök úr terve nyomán, a társhalomnál az ásatás úgy intéztetett, hogy a halom fél öl szélességben keresztül vágassék, ott azonnal több eredmény mutatkozott, mert ugyanis az itt is meglevő üreg alatt öt öl mélységben a halom kellő közepén emberi csontok, S-hez és fogashoz hasonló igen erős, de már átrozsdásodott vaseszközök találtattak.

Ezen csoportozattól ezer lépésnyire van egy másik halom csoportozat, mely a várnégyszeggel kilenc halmot képez. Ezen csoportozat minden tekintetben érdekesebb az előbbinél, de mivel a halmok közt kalászos vetemény terül el, azért itt is a bizottmány jelenleg csak két halmot ásatott, illetőleg vágatott át. E két halom nagysága és alakja teljesen egyforma, de benne a földrétegek igen különbözők. Ugyanis az országúthoz mintegy 800 lépésnyire fekvő halom nagy részben azonos a körüle elterjedt földtalajjal, a másik azonban a várnégyszeg földjéhez hasonló. Átaljában pedig itt úgy, mint a többiben 1—2 ölnyire szinte kisebb csontdarabok találtattak, majd pedig egy nagyobb szeghez hasonló bronz darab. Két-három öl mélységben mindkettőnél üreg és egy dombon alagút fedeztetett fel. Az alagút alatt mindkét halom alján, mintegy 4—5 öl mélységben már egy egész emberi csontváz, S-hez és fogashoz hasonló vasdarabok s elkorhadt fa maradványok találtattak. Ezekből következtetve majdnem kétségtelen: 1. hogy a halmok létüket nem geologiai formácionak köszönik; 2. hogy a felásott halmok mindegyike egyetlen egy nevezetes ember feje fölé hányatott, azonban mikor? ki által? mily körülmények közt? ennek megfejtése a régiség s történet búvárainak hagyatott fenn. Kelt . . .“ stb.¹⁾

¹⁾ Bács-Bodrogh. 1879. évf. 91—93. l.

Rómer a vaskúti halmokat, sajátos jellegüknél fogva, kemence-síroknak (*sepulture en forme de four*) nevezte el s a (jul. 14-én) felásott s a déli halomcsoportozathoz tartozó egyik halomról így nyilatkozik: „A félkör alakú átmetzés, melyet azon eszközöltünk, látni engedé a kiégetett belső ürt, és bizonyos mennyiségű égetett anyagot, nemkülönben egy rudakból álló rácsozatot, mely a kemence szerkezetéhez tartozott; a halom alapja sárga agyagból való volt, közepe kandallóhoz hasonlított, a melynek alján még észre lehetett venni egy csontváz maradványait, mely keletről nyugatra feküdt. Lábainál gereblye alakú kapcsok voltak, melyek valószínűleg a koporsó deszkáit tartották össze, mert még lehetett ott egyes fa rostokat látni, továbbá — mint Gesztréden — némely S alakú hegyes vasakat a deszkák összeszorítására. A kemence nem volt a halom aljában, mely valószínűleg igen nedvesnek találtatott, hanem három méternyi mélységre a halom csúcsától; ásás közben észrevettük, hogy a déli oldalon mintegy méternyi széles emelvény állott telve hamuval és földdel. Ez volt amaz eszköz, a melyen azon holttestemetek hozták, melyeknek deszkából készült koporsója valószínűleg vasak által volt összekötve és megerősítve. Minthogy a halomban sem edényeket, sem fegyvereket nem találtunk, igen valószínű, hogy ezen halom már fel volt törve; nem hagytak ott mást, mint rozsdás és értéknélküli vasakat.“¹⁾

A nemzeti muzeum régiségtárában szemlélhetők azok a vasdarabok és eszköz maradványok, melyek a vaskúti halmokból előkerültek s melyek egyedül lemének hivatva e halmok eredetére és korára némi világot vetni. A Czirfusz, Dregán és Rómer által felásott halmok, mint a fentebb előadottakból kitetszik, egészen egyező jellegűek s így bizonyára rokon eredetűek is valának; sőt talán bizonyosra vehető, hogy a még fel nem ásott s meg nem vizsgált halmokkal együttvéve, valamely népvándorláskori néptörzs jelesebbjeinek sírjait képezik. A vasnak jelenléte legalább egész határozottan mutatja, hogy e halmok korát a népvándorlás koránál előbbre nem tehetjük; sőt a

¹⁾ *F. Rómer: Mouvement arch. en Hongrie, 133—134. l.*

halomúrnak kiégetése, szintén csak arra mutat, hogy itt népvándorláskori emlékekkel van dolgunk. Egyébként mindenestre megnehezíti e halmok eredetének s korának megfejtését azon kettős körülmény, hogy ily kemence alakú halmok hazánkban eddig még másutt fel nem fődöztettek s hogy a holttetemek mellett speciális tárgyak nem találtattak. Kíváncsinos lenne ép ezért, Vaskútnak többi halmait is szakszerű vizsgálat alá venni, hogy az azokból netalán előkerülő leletek alapján többé-kevésbbé sikerülne elosztatni ama homályt, mely a régi idők e tisztos és figyelemre méltó emlékeinek eredetét fődí.

A vármegyénk területén ismeretes halmok sorában végül a *zentai* határban levő halmokról kell itt szólnunk. Zenta város határában számos halom létezik, melyek egy része a külső határ különböző részein elszórva szemléllhetők, más része pedig az u. n. oromparti magaslaton, mint az egykori Tisza-meder nyugati partján észak-déli irányban, egymáshoz meglehetősen közel húzódik el. Ezen halmok közül eleddig egy sem lett szakszerűen megvizsgálva, bár többön a különböző időkből eredő ásatás nyomai észlellhetők. Vannak végre az előbbieknél jóval kisebb méretű halmok az u. n. belső földeken, melyek, tekintve a talajt, minden valószínűség szerint későbbi eredetűek. Azon sík ugyanis, melyen e halmok emelkednek, egykor a folyó medrét, később pedig árterét képezte, s így még akkor sem szolgálhatott a népek tanyájául, midőn az u. n. orompartokon túl eső magas fensík rég emberlakta telepekkel volt borítva.

A zentai belső földek halmai közül ez ideig kettő lett e sorok írója által megvizsgálva. E két tumulus egyike az u. n. „bátkai“, másika „kis“ halom név alatt ismeretes. A bátkai halom a várostól déli irányban mintegy félórányi távolra, közvetlen a Tisza mellett fekszik. Szabad téren áll s csak déli oldala esik szántás alá. Midőn 1882. évi augusztus hó utolján vizsgálatainkat eszközöltük, e halom már korántsem volt ép állapotban. Első bolygatói kétségkívül kincskeresők valának. Hagyomány útján tudjuk, hogy már a harmincas években meglehetősen sensatiót keltett az a hír, hogy e halomban bizonyos

kincskeresők által egy ezüst koporsó találtatott volna, mely hír utóbb a megyei hatóság tudomására jutván, a tényálladék ki-derítése és a leletnek megmentése céljából hivatalos vizsgálat tartatott. A vizsgálat természetesen a hír alaptalanságát deríté ki, de maga a körülmény, hogy ily hír szárnyallhatott, mutatja, hogy e halom kincskeresők kutatási vágyának tárgyát képezte, s benne olykor némi leletek is kétségkívül találtattak. A halom pusztulásának újabb plázisát az a körülmény idézte elő, hogy a közelemltban a városi hatóság által abba verem ásatott s egy ideig az mint verem használtatott. Hogy a sírhalomnak ily profán célra történt átalakítása alkalmával leletek találtattak-e, s hogy a halom belseje mily szerkezetű s mily tartalmú lehetett, nem tudjuk, bár valószínűnek kell tartanunk, hogy egyes tárgyak ez alkalommal is napfényre kerültek. Nem kevésbé rongáltatott meg e halom végre 1873-ban, a midőn bizonyos töltésezési munkálatokra annak északi fele el lett hordva. A munkát végző egyének állítása szerint ez alkalommal számos csontvázat, edényt és más egyéb tárgyat találtak, de azok összegyűjtésére gond nem fordított. A halmot ért megrongáltatásokról előzőleg biztos tudomással bírván, megfigyelés alá nem ama már csaknem egészen megrongált halom-testet, hanem annak keleti lejtőjét vettük, melyről még okunk volt hinni, hogy emberi kéz által fel nem dúlatott. Ásatásunk csakhamar eredményre vezetett. A halom keleti oldalát sírok boríták, s e sírokban 8—10 csontvázra bukkantunk, melyek hosszában kinyújtva, jó dispositioban s arccal keletnek fordulva feküdtek. A halottak fejénél, olykor pedig lábánál rendszerint megtaláltuk az ősi sírokat jellemző cserépedényeket, melyek kisebb-nagyobb alakúak s legnagyobb részt korongon készültek. Nem napon szárított, hanem gondosan kiégetett csuprok ezek, mázzal ellátva azonban csupán egy volt közöttük. Dacára a leggondosabb figyelemnek, a sírokban fegyvereket, ékszereket, érmekeket vagy más tárgyakat lelhünk nem sikerült. Koporsónak semmi nyomát nem észleltük, az ásó által felhányt égetett földrögök azonban nyíltan mutatták, hogy e sírok belseje tapasztva és kiégetve volt. A mi a csontvázakat

illeti, ezek között felnőttek és gyermekekéi vegyesen fordultak elő. A koponyák ép állapotban voltak, de a levegő hatása folytán mind összetörték. A fejek alkata a szabályos brachykephal-orthognath alakzatát mutatta; a fogak épek s itt-ott a fiatalabbaknál szokatlanul vékonyaknak és hegyeseknek mutatkoztak. Meg kell még említenünk, hogy a sírok feletti földrétegben egy sárból készült, jól kiégetett őrlőkő alsó részét találtuk, mely ha a halommal egykorú, úgy kétségkívül azt bizonyítja, hogy e sírok lakói földműveléssel is foglalkoztak.¹⁾

Fölöttébb sajnálatos, hogy a zenta-bátkai halom sírjaiban oly leletek nem fordultak elő, a melyekből annak korára vagy a halottak faji eredetére csak hozzávetőleg is következtetést lehetne vonni. Ha föl nem tételezzük, hogy e sírok valaha szintén kiraboltattak, úgy azt kell hinnünk, hogy a bátkahalmai sírok lakói valamely szegényebb nomád nép ivadékai valának, kik a népvándorlás korába eső századokban lakták e vidéket.

A másik halom, melyet a zentai határban vizsgálat alá vettünk, az u. n. kis-halom. A várostól délnyugati irányban, a Tisza folyó és az oromparti magaslatok közt elterülő tágas síkon több apró s a folytonos szántás következtében meglehetősen lapos halom észlelhető, a melyek között a kis-halom (a hasonnevű dűlőben) a városhoz legközelebb, körülbelül egy kilométernyi távokra fekszik. A halom régebbi és jelenlegi tulajdonosai egyaránt tapasztalták, hogy szántás alkalmával az ekevas nem egy darab edényt, csontot s más egyéb anyagot hoz felszínre, mely körülmény azonban nem gátolta az itteni közvéleményt abban, hogy e halmot továbbra is ne a Savoyai Jenő herceg által 1697-ben vívott nagy csatában elesett és eltemetett hősök sírhalmaul tekintse. Részünkről rég meg voltunk győződve e nézet alaptalanságáról s ép azért várva vártuk az alkalmat, midőn a kérdéses halmon próbaásatást eszközölhetünk. Vágyunk 1885. évi március havában végre teljesült.

Mínthogy a halom keleti oldalát a dűlőút szeli át, ásatásunkat

¹⁾ A zenta-bátkai leletek e sorok írójának gyűjteményében vannak Zentán. Leírásukat adtam: Arch. Ért. 1885. évf. 364. l.

e részen nem kezdhettük, s így kutatásunk egyelőre az északi részre irányult. Aránylag rövid idő alatt nem kevesebb mint 8 sírt nyitottak fel ásóink, melyekben kisebb-nagyobb méretű csontvázakra akadunk. E csontvázak meglehetősen jó helyzetben, ép tagokkal nyugodtak, még pedig egymáshoz igen közel. A holttestek közelsége s az a körülmény, hogy a sírokban szokásos ős emlékekre, mint pl. edények-, fegyverek- és ékszerekre nem akadunk; továbbá, hogy a halom az említett nagy csata alkalmából itt történt táborozás vonalán belül esik: első pillanatra valóban azon gondolatot keltik, hogy e hantok a csatában elesettek hamvait fedik; azonban a csontok törékenysége, a holttestek mérete és fekvése az ellenkezőről győznek meg. A zentai kis halom kétségkívül egyike a vármegyénk területén található ama számtalan halmoknak, melyek e vidék népvándorláskori lakosai által temetkezési helyek gyanánt emeltettek, s így néma jelei azon ősi időnek, melyről írott emlékek felvilágosítást nem nyújtanak. Hogy e halom is praehistoriai emlék, mutatja nemcsak a csontvázak színe, törékenységi foka s a koponyák jellege, hanem azon körülmény is, hogy az eltemetett egyének között felnőttek és gyermekek vegyesen fordulnak elő.¹⁾ A sírokban tapasztásnak jeleit nem lehetett észrevenni; eszközök és a szokásos agyagedényekre pedig ásóink nem akadnak, s így egyelőre még távol állunk attól, hogy az itt eltemetett egyének faji jellegéről s egyéb körülményeiről csak hozzávetőleg is szólhatnánk.

*

A fentebbiekben előadottakkal befejezéséhez értünk rövid szemlénknek, melyet vármegyénk legrégebb korszakának s ez ősi korszak emlékeinek szenteltünk. Látjuk ebből, hogy e megye honfoglalás előtti kora nemcsak történeti mult, de régészeti emlékek tekintetében is sokban megegyez hazánk ezen korbeli történetével és emlékeivel. Látjuk egyúttal, hogy vármegyénk honfoglalás előtti kora, vagyis praehistoriája visszanyúlik egészen a Kr. előtti II-ik századba, a hol az ősi történet a kelták meg-

¹⁾ Az ásásnál előkerült koponyák gyűjteményemben Zentán vannak. Ismertettem e kishalmi leleteket: Arch. Értesítő. 1885. évf. 128. l.

jelenésével kezdődik, a római jazygok uralmával folytatódik és a népvándorlásban részt vett népek szereplésével, a Kr. utáni IX. században ér véget. E korszak initt vázolt képe tehát közel egy ezredév történetét mutatja s közel egy ezredév embereinek emlékeit mutatja be ama töredékekben, melyek a jelen korig ránk maradtak. Az őskort borító homály és a történeti adatok csaknem abszolút hiánya meglehetősen sívárrá s keveset jelentővé teszük ugyan e képet, de azért e kornak tanulmányozása vármegyénk ez ősi multjának főbb epocháit majdan mindinkább meg fogja világítani. Mint a fentebbiekből láttuk, földünk ősi lakóit egyenkint és összesen már eddig is több-kevesebb pontossággal tudjuk megjelölni s amaz emlékekre is rá tudunk immár mutatni nagyjából, melyek az itt élt népeket jellemzik. Az eddigi tudományos kutatások eredményeit összefoglalva, némi fogalmat alkothatunk immár a magyar honfoglalást e vidéken megelőző századok történetéről s ezek előre bocsátása után áttérhetünk e vármegye multjának ama következő korszakára, mely őseink honfoglalásával a IX. század utolsó éveiben kezdődik.

II. RÉSZ.

A honfoglalástól a mohácsi vészig.

A honfoglalástól a mohácsi vészig.

I.

A IX-ik század vége felé, midőn a népvándorlás korának végső zivatarai is rég lezajlottak, Bács-Bodrogh vármegye területét némely szláv és bolgár törzsek tartották megszállva, kik, úgy látszik, össze nem függő láncszemét képezték ama nagy nép vegyüléknek, mely ez időtől hazánk egész területét lakta. Hogy e néptöredékek között volt-e a Nagy Károly frank császár által e század első éveiben egész a Tiszaig behódoltatott és leigázott avar nemzethöl; vagy hogy a szlávok törzsei közül valóban az u. n. bodrik-ok laktak-e itt, mint azt Schafarik vélte; vagy végre igaza van-e Anonymusnak, a ki a Tisza-Duna folyók közére valószínű bolgár fejedelemséget helyez, — ma már nem lehet eldönteni.

Tény azonban — és ezt a Bács és Bodrogh nevek is igazolják — hogy e vidék közvetlen honfoglalás előtti lakói szlávok voltak, a kik itt békés életmódot folytattak s bizonyára minden ellentállás nélkül meghódoltak az Árpád vezérlete alatt e tájban (889—894.) a Kárpátoktól a Tisza és Duna síkjaira leözönlő magyar fegyverek előtt. Anonymus amaz állítása, hogy a Bácskaságban ez időtől Zalán bolgár fejedelem uralkodott s hogy ő Titelből vezette volna hadait Alpárhoz a magyarok ellen, az újabb kutatások szerint nem bizonyult valóznak és így bizonyára Anonymus amaz elbeszélése sem érdemel több hitelt, mely szerint az alpári csata után Árpád vezér Bodrogh tájaira költözött, s hogy a honfoglaláskor Kölpön és unokaöccse Tas vezérek vármegyénkben a maguk számára birtokokat foglaltak volna.

Minden jel oda mutat azonban, hogy honfoglaló őseink már az első években megszállták az egész Tisza-Dunaközét, mert tudva levő, hogy a magyarok nomád nép lévén, legelső sorban a folyók közeit s főleg a Tisza mentét szállották meg s itt alkották első telepeiket.

Voltak-e a honfoglaláskor az itt lakott szlávoknak városaik, nem tudjuk; Bács és Bodrogh nevei azonban azt sejtetik velünk, hogy egyes kisebb telepeik léteztek s azokat a magyarok is elfoglalták. Miként történt ez az elfoglalás és a száznegyolc magyar nemzetségi törzsnek mely része telepedett le a Bácskaságon, ma már nem lehet meghatározni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az itt lakott szláv elemek lakhelyeiken részint mint szolgák, részint mint szabadosok, meghagyattak s a magyar lakosság eleinte itt városokat nem épített, hanem még a királyság első két századában is jobbra sátrak alatt, ideiglenes telepeken tanyázott.

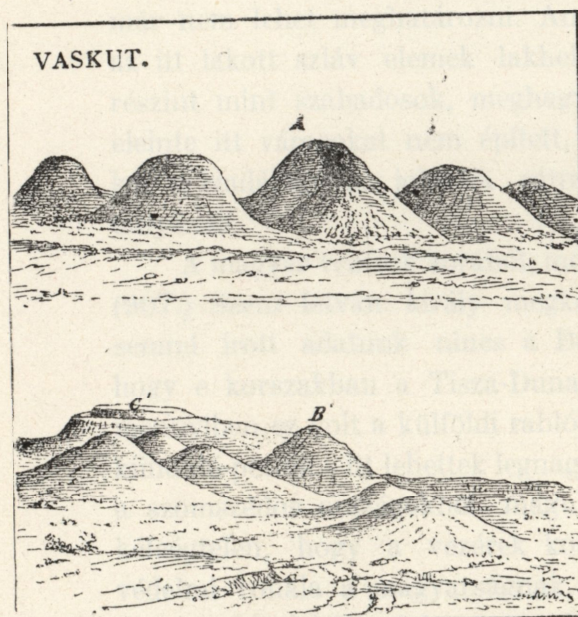
A magyar vezérek korából, mely a honalapító Árpád halálától (907.) Szent István király megkoronáztatásáig (1000.) terjed, semmi írott adatunk nincs a Bácskaságra. Csak sejtteni lehet, hogy e korszakban a Tisza-Dunaköz fontos szerepet játszott, a mennyiben ez volt a külföldi rablóhadjáratokra özönlő magyarság kiinduló pontja s itt lehettek legnagyobb telepeik és ide szállították a szomszédos országokból magukkal hozott zsákmányt. Mert kétségtelen, hogy a vezérek korában a Duna volt legerősebb védelmi vonala a magyarságnak, s hogy a Duna és Tisza térein legnagyobb biztonságban tanyáztak a külföldi hadjáratokon kalandozó ősök itthon maradt családjai.

Szent István korától fogva lényeges változásokon esett át a mi vidékünk területe is. A nemzetségi birtokok szoros körvonalozása, a vármegyék szervezése és az egyházi organisatio, (a bácsi püspökséget tudvalevőleg szintén első szent királyunk alapítá,) egészen új képet tár elénk. A törzsek birtokait, közhiedelem szerint, első szent királyunk szabályozta, meghatározván a honfoglaláskor elfoglalt u. n. szállásokat (descensus) s azokat a megszállva tartott nemzetségeknek örökös szabad birtokul adván.

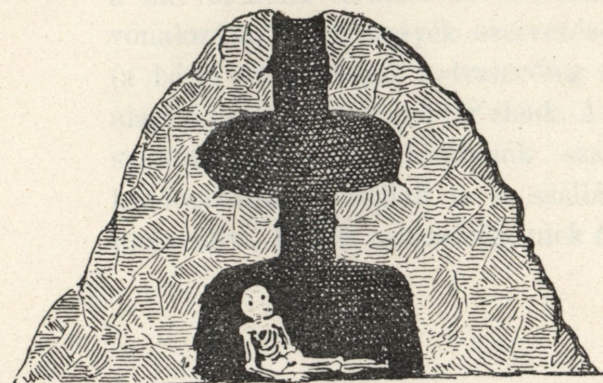

A báthmonostori dombormű.
(A Haynald-Henszlmann-féle ásatások alkalmával találták.)

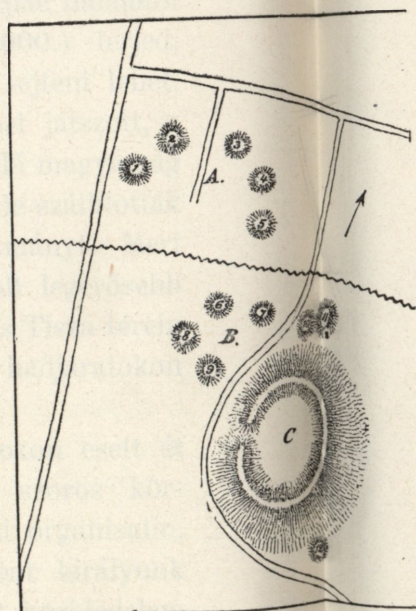

VASKUT.

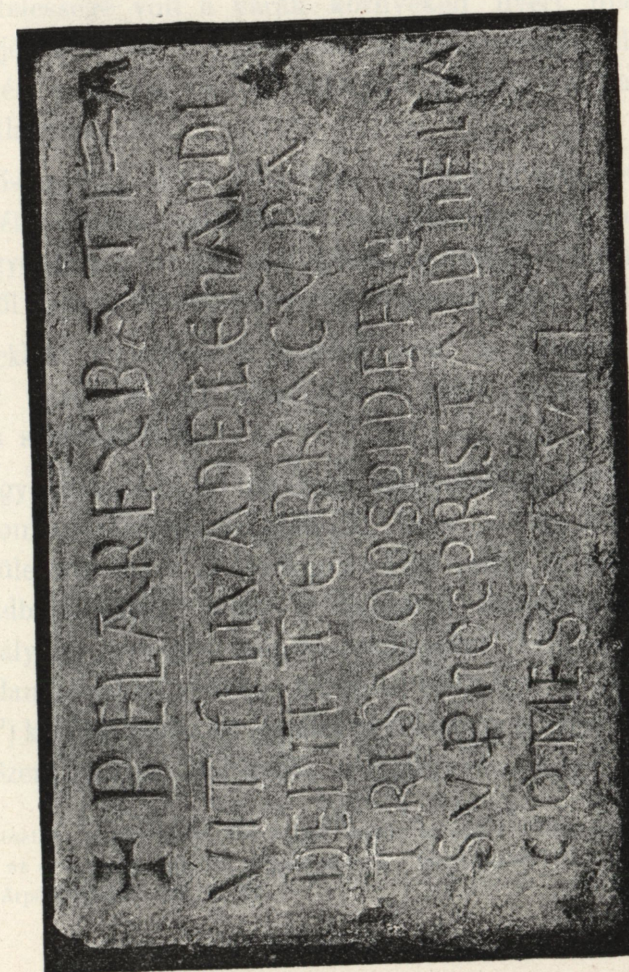
A vaskuti halmok látképe.
(Rómer után.)

A vaskuti halom belseje.
(Czirfusz F. után.)

A vaskuti halmok térrajza.
(Rómer után.)

A bulkeszi Árpád-kori feliratos kő.

A vármegyék szervezése szintén ez időből ered. Bár az írók nézete elágazik, mindazáltal valószínű, hogy a Szent István által szervezett vármegye eredetileg egyféle t. i. katonai volt, mely a várrendszeren alapult. Bács és Bodrogh vármegyék szervezése is ez időbe esik, és nincs kétség az iránt, hogy ezeknek magvát és központját a hasonlóvá várak képezték.

A vármegyei szervezet életbelépte a vármegyei társadalom megoszlását vonta maga után. Szent István korától fogva a vármegye első rendű közönségét a nemesség képezte, mely első sorban a letelepült magyarságból került ki. Ezeknek bírāja a király, hadban pedig vezére a vármegyei főispán. A nemesség után következett a szabad várnép és várjobbágyok osztálya, melynek kötelessége volt a várak környékén nyert földbirtokadomány fejében a várakat jókarban tartani, őrséggel ellátni és háború esetén a vármegye főispánjának vezérlete alatt a királyi hadhoz csatlakozni.

E kettős osztály után a szolgák osztálya következett, mely az előbbi két osztályt szolgálta és semmiféle jogokkal nem birt. Ezek legnagyobbbrészt a leigázott népek soraiból, részint pedig a büntetésből szolgai állásra kárhoztatott szabadokból kerültek ki.

Ugyanekkor létesült az egyházi rend is, mert a bácsi püspökséget Szent István alapította s ezzel együtt a községi egyházak is szerveztettek.

Vármegyénk Árpád-kori történetét meglehetősen nagy homály fedi. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy e korszak eseményeiben területünk lakói is tevékeny részt vettek, a mennyiben a XI. századból tudjuk, hogy a Salamon és Géza királyok közötti viszály és országos háború alkalmával Vid bácsi főispán a bácskai dandárokkal erősen harcolt 1074-ben a mogyoródi ütközetben,¹⁾ később pedig királyaink is többször megfordulhattak itt, mert Szent László királyról is tudva van, hogy a midőn

¹⁾ Ez ütközetben (márc. 14-én) Vid a balszárnynon harcolt s a Géza seregében levő csehek mindjárt az első összecsapásban megsemmisíték a bácskaiakat. (*Pauler*: A magyar nemzet tört. az Árpádházi kir. alatt. I. 165.)

1095-ben a szentföldre készült s a husvétii ünnepeket Bodrogh várában töltte s itt búcsúzott el az ország nagyjaitól.¹⁾

Hogy az ezután következő keresztes hadmenetek egy része vidékünkön vonult át, nagyon valószínű, bár erre nézve írott forrásaink adatokat nem szolgáltatnak. A keresztes hadak átvonulásának közvetett bizonyítéka lehet talán ama zombori éremlelet, mely számos u. n. bracteata-t, a keresztes hadak fizetésére szánt francia érseki érmet, foglalt magában.²⁾

Innen fogva az okleveles emlékek vármegyénkre nézve nagyon ritkák egészen a XIII. század első feléig, vagyis a tatárjárásig.³⁾ A tatárjárás előtt már népes helységekkel bővelkedett s gazdasági és kulturai szempontból egyaránt emelkedett állást foglalt el. A lakosság egészen magyar volt s a meghódolt szláv vagy bolgár törzsek is elmagyarosodtak. 1093-ból tudjuk, hogy Baja és Bezdán között Besenyő, Vajas, Tölgyesfoka, Péterréve, Szőlős stb. nevű helységek léteztek, mely körülmény nyilván mutatja a magyar lakosságot.

Az 1241. évi óriási katasztrófa, mely hazánkat érte, teljesen letarolta vidékünket is. A tatárjárás zivatarra nemcsak Ugri kalocsai érseket söpörte el a bácskai hadakkal együtt a saját ütközetben, hanem fenekestől felforgatott itt mindent, mert a tatárok első sorban a Dunáig hatoltak előre és a Tisza és Duna közeit teljesen elpusztították. A Bácskaság lakói ekkor tehát csekнем teljesen kiirtattak,⁴⁾ s ez az oka, hogy a vidékünkön lakó családok úgy látszik mind a tatárjárás után költöztek ide, kivéve azokat, a kik a tatárveszedelmet menekülés útján túléltek. Az ősi nemzetségek, melyek a honfoglalás után vidékünket megszállották, a tatárjárás idején csaknem egészen kipusztultak,

1) Hogy László király a piacenzai zsinat által nem kéréselt fel az első keresztes hadjárat vezéréül, ezt Riant (Arch. d. L'or. Lat. I. 131—4.) kimutatta. (L. Pauler Gy.: A magyar nemzet tört. I. 583.)

2) Lásd Bács-Bodrogh vm. tört. társ. Évkönyve 1888. évf. 75—80. l.

3) A lefolyt előző időszakból, vagyis a XII. századból csak annyit tudunk, hogy II. Géza király 1157-ben két napon át (márc. 31., ápr. 1.) Bácsban tartózkodott. (Róka: Vita praesulum, I. 60—1.)

4) Hogy Bács és Bodrogh vármegye sokat szenvedett a tatárok pusztításai folytán, ezt a bácsi káptalan egyik 1252-ik évi oklevelében is felemlíti. (Cod. Dipl. IV. 2. 157.)

s IV. Béla király e két vármegyét is újra volt kénytelen be-telepíteni a tatárveszedelem elvonulta után éppen úgy, mint az ország többi részét.¹⁾ Ez az oka, hogy vármegyénk középkori családainak eredetét rendszerint nem lehet a XIII. századnál feljebb vinni, s ez az oka annak is, hogy a korábbi időkre vonatkozó írott emlékek csaknem mind elpusztulván, az okleveles adatok csak a tatárjárást követő időszakról fogva lesznek mind gyakoribbak.

Miként történt vidékünk újratelepítése, nem tudhatjuk, mert az egykorú krónikák az ország újjászervezését csak általánosságban ecsetelik. Tény azonban, hogy e két vármegye is legnagyobb részben új lakókat, új birtokosokat nyert, kik közt bizonyára voltak idegenek is; de másrészt vannak nyomok, melyek azt mutatják, hogy e vidék birtokosainak egy része a tatárveszedelmet kiheverte s az ország újjászervezésekor ismét visszatért otthonába.²⁾

Bizonyosra vehető továbbá, hogy a tatárdúlás után e két vármegyében is vár- és város-erődítések történtek, mert tudvalevő, hogy IV. Béla király a tatárveszedelem elvonulta után az ország megerősítéséhez fogott. Bács és Bodrogh várak, továbbá némely más városok is ekkor nyerhették erődjeiket, valamint a mohácsi vészig fennállott monumentális építmények is legnagyobb részben e korszakban épülhettek, mert az előbbi épületek mind a tatárdúlás áldozatául estek. A maig is fennálló bácsi templom, mely Henszlmann véleménye szerint az u. n. átmeneti stylusban van tartva, szintén ezen korban, a XIII. században épült.³⁾

Ugyancsak IV. Béla király idejében kún-telepítések is történtek vidékünkön, a mennyiben a már a tatárjárás előtt

¹⁾ Hogy IV. Béla király vármegyénkben is megfordult, ezt némelyek a *bulkeszi* feliratos kő nyomán sejtik. E kő felirata szerint Béla király bizonyos Adelchardus nevű bácskai úr fiának keresztapja volt s ez okból neki némi birtokot adományozott. De hogy itt melyik Béla királyról van szó, nem lehet eldönteni. (Arch. Ért. 1890. 131.)

²⁾ Ilyen volt Fonyói comes fia *Izsó* is, a ki a midőn az 1245. év körül a bácsi káptalan előtt végrendelezik, fölemlíti, hogy bizonyos birtokát elzálogosítván, az összeg egy részét akkor vette igénybe, midőn a tatárok ellen indult („... quando ivi contra thataros“.) A tatárjárás után tehát birtokait újra elfoglalta, mert különben nem végintézkedhetett volna róluk később. (Eredeti oklevél a *gyulafehérvári* kápt. levéltárában. Másolata M. Tud. Akad. kéziratárában: Pesty-féle gyűjtemény I. sz. a.)

³⁾ Arch. Ért. 1870. 88.

beköltözött kunok a pusztulás után újra letelepítették s ezeknek nagy része a Tisza két oldalán foglalt tanyákat. Gyárfás szerint a tiszadunaközi kún-telepek e korban Pest vármegye határánál jóval lejjebb terjedtek s számos kún-telep jutott Bodrogh vármegyébe is.¹⁾ E kún-telepeket egyenkint ma már nem tudjuk megjelölni, egyes okleveles adatok azonban megemlékeznek róluk, kik rakoncátlan természetüknél fogva e vidéknek sok bajt okoztak, a mennyiben többször is lázadásra és pusztításra vetemedtek.

Az utolsó Árpádok korából semmi nevezetesebb esemény emléke nem maradt vármegyénkben. IV. László király léhasága bizonyára itt is növelte a közállapotok súlyedését s a legutolsó Árpád: III. Endre alatt (1301.) lábrakapott belviszály bizonyára pártokra szaggatta vidékünk lakosait is.

A XIV. század eleje, valamint általában az egész országban, úgy vidékünkön is tetemes bonyodalommal kezdődött, a minek okát Venczel, Ottó és Róbert Károly királyok közötti trónviszály képezte. Ez utóbbi uralkodó alatt végül lassankint consolidálódtak a viszonyok, a béke helyreállott s e béke ölében azt látjuk, hogy hazánk déli részének jelentősége emelkedett az által is, hogy Róbert Károly király uralma alatt (1342-ig) a királyi székhely hosszabb ideig Temesvár volt, minek folytán az alföld mind több és több gondban részesült.

Róbert Károly király uralkodása nevezetessé lett vidékünkre nézve leginkább az által, hogy e tájban, főleg az 1332—1337. évek között Bács és Bodrogh vármegyék területein a római pápa collecta-szedői fordulván meg, az általuk vezetett adójegyzékek bő világot vetnek e vidék egyházi és helyrajzi, valamint cultúrviszonyaira. E jegyzékek, miket az egykor itt járt pápai adószedők állítottak össze, megbecsülhetlen forrásai vármegyénk XIV. századbéli történelmének, mert megismertetnek bennünket a vidék egyházi beosztásával, a községek és városok helyirati

---

¹⁾ Jászkunok tört. i. h.

fekvésével, sőt az egyházi és világi férfiak, lakosok és közbirtokosok neveit is közlik.¹⁾

E század második felében Nagy Lajos király uralkodása alatt mind több és több értesülést nyerünk vidékünket illetőleg. E korból már mindinkább több írott emlék maradt fenn, melyekből vármegyénk homályos multjára itt-ott némi világot deríthetünk. Így 1351-ből első megnyilatkozását láthatjuk Bodrogh vármegye hatóságának amaz oklevelében, melylyel bizonyos hatalmaskodási ügyben I. Lajos királynak jelentést tesz. Ezen oklevélből látjuk, hogy e vármegye közgyűlését a mondott évben Háj-Szent-Lőrincz városában tartá s hogy a megye hatósága még ekkor önálló pecséttel nem is rendelkezett, mert ezen oklevél megerősítéséhez a háj-szent-lőrinczi káptalan pecsétjét vette igénybe.²⁾

Kilenc évvel később azt halljuk, hogy Magyarország nádora Bodrogh váránál törvénykező gyűlést tartott. Ezen 1360-ban kelt oklevél szerint Kont Miklós nádor Bodroghban a vármegye nemeseivel gyűlést tartván, Becsei Miklós nevű előkelő megyei birtokos részére bizonyos révjogra nézve bizonyítványt adott.³⁾ Ez az első nyoma annak, hogy vármegyénk területén a király helyettese, a nádor, megfordult és a hazai törvények értelmében a megye nemességével törvénykező gyűlést tartott, a mi ezentúl mind gyakrabban ismétlődik, bár néha, mint látni fogjuk, a nádor helyét a macsói bánok töltik be.

Hogy a nádor jelenlétében nemcsak a nemesség peres ügyei intéztettek, hanem más közdolgokban is tétetett olykor intézkedés, világosan mutatja a Bodroghban 1364-ben tartott újabb gyűlés. Ezen gyűlést szintén Kont nádor tartotta, még pedig a vármegyében dúló rablók és tolvajok ellen. A sem nem jelentkezett, sem el nem fogott latrok névsorát foglalták most össze és egyúttal a nádor elrendelte, hogy a névjegyzékben

¹⁾ Monumenta Vaticana. Series I. tom. I. 145–181. stb. I.

²⁾ Zichy es. okm. II. 446. Az oklevél záradéka ezeket mondja: „quid notorio sigillo, utenti caremus, sub sigillo capituli ecclesie sancti Laurency martyris de Hay . . . duximus destinandas“.

³⁾ Zichy okm. III. 187.

foglalt gonosztevők, bárhol találtatnak, elfogandók és kivégzendők.¹⁾

1368-ban az új nádor, László opuliai herceg, tartott Bodroghban a megyei nemességgel újabb gyűlést, melynek végzéseit nem ismerjük ugyan, de a melynek emlékét a nádor kettős intézkedése tartotta fenn. Ezek egyike, egy bizonyságlevél, melyben a nádor igazolja, hogy Laki Péter tárnoki birtokos által birtokelfoglalás miatt Becsei Tötös fia László ellen indított perben a birtokelfoglalás ténye a tanúk által nem lőn igazolva.²⁾ A másik intézkedése a nádornak abból áll, hogy meghagyta a pécsi káptalannak, hogy a Becsei (másként Báthmonostori) László által Laki Péter ellen bizonyos Kőkényes nevű birtokon okozott károk miatt indított perben megfelelő vizsgálatot tartson.³⁾

E korszakban talán a királyi család is megfordult olykor vármegyénkben, mert e tájban itt Erzsébet királynénak birtokai voltak, nevezetesen Zond város (a mai Szónta) és környéke tartozott e birtokokhoz, melyek 1382-ben csere útján a budai apácák tulajdonába mentek át.⁴⁾

Imnen kezdve Zsigmond király koráig általános jelentőségű adataink nem maradtak fenn vidékünket illetőleg, e király uralma alatt azonban Bács és Bodrogh vármegyék területe sűrűbb mozgalmak színtere lett. Már 1391-ből tudjuk, hogy Losonczy István macsói bán, a ki Bodrogh vármegye főispánja is volt, e vármegyében tartott ülésében, a megye közönségével együtt, a vidéken tartózkodó tolvajok, rablók és orgazdák felett ítélezett.⁵⁾

Értesülésünk van továbbá arról is, hogy ama nagy mozgalmakba, melyek a király ellen való fölkelésekben és nápolyi László királyjelölthöz való pártolásban nyilvánultak, vidékünk is részt vett. Az itt birtokos főcsaládokból ezek közt volt első sorban a Horváthi család, mely azután hűtlensége miatt itt

¹⁾ Zichy okmtr. III. 246.

²⁾ U. o. III. 359.

³⁾ U. o. III. 360.

⁴⁾ *Iványi I.*: Bács-B. megye helynévtára. I. 106. *Steltzer F.*: Geschichte der Bácska. 21. l.

⁵⁾ Zichy okmtr. IV. 467.

összes birtokait elvesztette s azokat 1395-ben Zsigmond király híveinek Garai Miklós horvát bánnak és testvérének Jánosnak adományozta.¹⁾ Ugyaníly sorsban részesült az itt szintén birtokos Czobor család, a melynek tagjai közül Cz. János, mivel a nápolyi László pártjára állott, 1403-ban összes birtokait veszté s e birtokok a Szilágyiak kezére mentek át. Hasonlókép hűtlenségbe esett Cz. másik János is, a ki a Marczali Miklós erdélyi vajda által támasztott mozgalomhoz állott s e miatt ugyancsak 1403-ban birtokait veszté, de idejében megtért s a király neki megkegyelmeztén, a jószágait visszakapta.²⁾

Zsigmond király kora³⁾ ránk nézve azért is nevezetes, mert e korból a vármegyei nemes családoknak majdnem teljes jegyzékét bírjuk. E jegyzék a kőí káptalannak azon 1431. évi oklevelében foglaltatik, melyben a királynak bizonyos birtokügyben jelentést tesz. Jelenti t. i., hogy a bácsi káptalant visszaiktatta ama birtokba, melyet attól a Maróthiak elfoglaltak.⁴⁾

Ugyane korból tudjuk, hogy akkor, a midőn Zsigmond király 1433-ban⁵⁾ római császárrá való koronáztatása ügyében Rómában járt, fényes magyar küldöttség kísérte. E kíséretben a többi közt bácskai urak is részt vettek. A teljes, 400 tagból álló magyar kíséret névsorát nem ismerjük, de azok között, a kik Rómában jártak s ez alkalmat felhasználva, a pápától bizonyos egyházi kedvezményeket (pl. a birtokaikon levő templomok védszentjének ünnepén búcsút tarthassanak) kértek, előfordul Becsei Tötös fia László Báthmonostorról, Csanádi

1) Akad. kéziratár. Pesty-gyűjt. 49. sz.

2) Orsz. Itr. Dipl. 56. és 8925. sz.

3) Zsigmond király 1392-ben az aldunai török hadjáratból visszatérve jul. 28-án Bács várában megpihent. (Cod. dipl. X. 67.) Valószínű, hogy 1395-ben szintén megfordult itten. 1398-ban a temesvári orsz. gyűlés után a déli vidéket Zsigmond király újból beutazván, Bácsban okt. 31-én időzött, az 1427. és 28-iki török hadjáratok alkalmával vidékünkön szintén átutazott. (Uj Magy. Múzeum, 1860. 184.)

4) Kalocsai kápt. Itr.

5) Ezen évben utazott hazánkron keresztül Bertrandon de la Brocquière, a burgundiai Jó Fülöp király főlovászmestere, ki a szentföldről jövet érintette vidékünket is. A Tiszán Becsénél kelt át a temesi részekről s innen a bácskai oldalon Szegedre ment, honnan Pest felé távozott. Naplójegyzeteiben vidékünket fában szükölködőnek, kenyérben szegénynek (?), de halban gazdagnak mondja.

Endre, Ujsági Mihály. A körülmény, hogy ezeken és ezekhez hasonló nemes urak a király kíséretében külföldre utaztak, bizonyára nemeseink gazdagságáról és előkelőségéről tesz tanúságot.¹⁾

A míg az itt élő nemesség jóléte felől ily ecclatans bizonyítékokat látunk, addig másrészt szomorú emlék e korból az a vallásüldözés, mely Zsigmond király alatt vármegyénket is érte. 1414 óta a csehországi husszita felekezet tanai hazánkban is mindenfelé, főleg azonban az alföldi és erdélyi részekben elterjedtek s vármegyénkben is számos hívőre akadtak. A bazeli zsinat Jakab ferenczrendi szerzetest és boszniai vicariust bízta meg azzal, hogy az eretnekeket Magyarországon üldözze. Jakab atya Erdélyben, Váradon, Csanádon és Pécsen járt ez ügyben, majd pedig Bácsba jött s mint valódi inquisitor lépett fel. Nemcsak a megtérni nem hajlandó husszitákat büntette és kínoztatta halálra, hanem még a halott eretnekeket is felásatta és megégette. Bácsban dolgát végezvén, a szerémi magyar husszitákat üldözte és űzte ki, kegyetlen működése azonban, úgy látszik, nem aratott köztetszést, mert a Ferenczrend főnöke 1438-ban arra inté, hogy mérsékelje buzgalmát, a következő évben pedig visszahívatott.²⁾

Zsigmond halála után Albert király ismételtén megfordult vidékünkön. Ittlétének semmi különös nyoma nem maradt ugyan, mert ő a fenyegető török ellenség elleni védekezés szempontjából jött e vidékre; tény azonban, hogy 1439-ben a törökök elleni hadjárat kiindulási pontjául Futak vára tűzetett ki s az ország hadai ide gyülekeztek. Albert király maga is lejött ide s a többi közt Szóna (Zona) városban is tartózkodott, mert az ez évi október 6-án a Garai család részére kiállított adománylevele, melylyel a péterváradai várat és az ottani apátság kegyúri jogát Garai László macsói bánnak és Bodrogh vármegye főispánjának adta, e városban kelt.³⁾

¹⁾ *Fraknoi* V.: Közl. a vatikáni levéltárból. Turul. 1893. évf. 4—5. l.

²⁾ *Acta Bosniae. Mon. Hist. Slavorum.* XXIII. köt. (I. „Századok“ 1893. 621—622.)

³⁾ Orsz. Ltr. dipl. 13445. sz. A király e hadjárat alkalmából 1439. júl. 29-től aug. 1-ig *szege*di táboránál volt, aug. 13-án *Kabol*-ban (ma Kovil), aug. 14-én *Kisdinél* (Bács

Albert királynak bácskai táborozása díctelen véget ért, mert a hadak alig keltek át a Dunán, már az ellenség jövetelének hírére megfutottak. E magyar karakterrel meg nem egyező gyávaság okát abban találjuk, hogy a hadseregben már jóval előbb ragályos betegség ütött ki, mely ezrével szedte áldozatait s így az egész sereget demoralizálta. A király maga is betegen távozott vidékünkéről s mint tudva van, pár nap múlva el is halt. (1439. okt. 27.)

Albert király uralkodása nevezetessé lett arról is vármegyénkben, hogy az ő adománya folytán lett hazánk akkori legelőkelőbb családjának feje: Hunyadi János, bácskai birtokos. E király ugyanis (1439. máj. 9.) Szörény és egyéb váraknak megerősítése fejében a Hunyadi családnak adományozta Bodrogh megyében Madaras, Tavankút, Szabadka és Halas helységeket, továbbá Csőszapa nevű pusztá fele részét.¹⁾

Zsigmond és Albert király kora volt az, melyben a török elleni mozgalmak megkezdődtek s ettől fogva a hadi mozgalmak mindinkább előtérbe nyomultak. E hadi mozgalmak színtere az alföld s az ország déli részei valának, s e korszaktól fogva a számos török háború alatt mindannyiszor érintették az átvonuló hadak vármegyénket, gyakran pedig, mint látni fogjuk, a hadjáratok kiindulási pontját is vidékünk képezte.

I. Ulászló király idejében (1440—4.) a törökök támadásai mindinkább ismétlődvén, bár Hunyadi Jánosnak, mint az ország déli része főkapitányának vaskeze, a becsapásokat mindig visszaverte, előbb a törökkel való békekötés, utóbb a veszedelmes ellenségnek saját területén való megtámadása foglalkoztatta királyunkat s az országos rendeket. Ismeretes, hogy Ulászló király a szultánnal Szegeden békét kötött, e béke azonban

---

megye Gardinoveze táján), aug. 18-án ugyanott, aug. 30-án *Szlankamenben*, szept. 2-án *Tidőrec*-nél (Titel mellett), szept. 9-én ugyanott, szept. 12-én *Kabol*-ban, majd ismét *Tidőrec* és *Szlankamenen*, aztán szept. 26—28-án *Futakon*, okt. 1-én *Szlankamenen*, okt. 6-án *Szoud*-ban (Szónta), okt. 12-én *Bodrog*-ban és okt. 17-én Esztergomban, okt. 27-én Neszmélyen, hol meghalt. (*Csánki*: Hunyadiak kora, VII. 140.)

¹⁾ *Pesty*: Szörényi bánság tört. III. 35. *Iványi*: Szabadka tört. I. 39.

külföldi befolyások folytán 1444-ben fel lett bontva¹⁾ s míg ugyanez évben hadjárat határozottatott el a szegedi országgyűlésen s e hadjárat kiindulási pontja ismét vidékünk lett. A király és Hunyadi alatt álló seregek Szeged körül összpontosítottak, hova a bácskai csapatok is gyülekeztek, a honnan a sereg (1444.) szeptember közepe táján²⁾ indult le a Bácskaságon át az ország határai felé.

Tudva van, hogy e hadjárat mily díctelen véget ért a várnai vereséggel, melyben Ulászló király is elesett, az ország rendei tehát négy év múlva, miután Hunyadi az ország főkapitányjává tevék,³⁾ (1448.) újabb hadjáratral kívánták kiköszörűlni a csorbát s most Hunyadi ismét vidékünkön át vonult a török ellen, de újból szerencsétlenül járt, mert a rigómezei csatában megveretvén, maga is szerb fogságba jutott.⁴⁾

A rendek most ismét az alföld metropolisába, Szegedre gyűltek össze s innen küldték fenyegető követeket Brankovics szerb deszpotához Hunyadi szabadonbocsátása iránt. A nagy hős fogságából szabadulva, 1448. karácsony ünnepére érkezett meg a bácskai részekén át Szegedre, hol a legszükségesebb országos dolgokat elintézték s az ország védelméről gondoskodtak.

Két év múlva a délvidék védelme ismét a Tisza-Dunaközre szólítá Hunyadi, a ki 1450-ben Szegeden időzött s ez alkalommal a Bács megyében székelő titeli prépostságnak a kameniczpétervárad szőlőkben birtokos szegedi polgárokkal a titeli révnél fizetendő vám iránt kötött egyezkedését átírta és megerősítette.⁵⁾

E közben történt, hogy II. Mohamed szultán (1453.) elfoglalván Konstantinápolyt, hódításainak zsákmányául hazánkat

¹⁾ A béke felbontását jelző és a törökök ellen vezetendő hadjárat proclamálását hirdető királyi oklevelet, mely Szegeden aug. 4-én kelt, egy bácskai főúr is aláírta: Szekesői Herczeg Pál, a ki a hadjáratban is részt vett. (*Varga F.*: Szeged város tört. I. 62.)

²⁾ *Varga F.*: Szeged város tört. I. 63.

³⁾ Az ország ügyeit rendező 1447. évi országgyűlésen Bács vármegyét Szalanczi János, Sulyok György, Félegyházi Gáspár és Tordas János követek képviselték. (Kovácsich: Suppl. Vest. Com. Csánkinál: Hunyadiak kora, VII. 179.)

⁴⁾ *Szalay L.*: Magyarorsz. tört. III. 105—107.

⁵⁾ Eredeti oklevél Szeged város levéltárában. (Közli *Varga F.*: Szeged tört. I. 238—240.)

jelölte ki, miután az aldunai tartományokat is elfoglalta. III. Calixtus pápa a törökök ellen keresztes hadjáratot hirdetett, s a magyarországi keresztesek, élükön Kapisztránói János szerzetessel, 1456-ban ismét az alföldön, részben a mi vidékünkön, részben Szegednél gyülekeztek, hova a nagy Hunyadi is összevonta hadait. Vidékünk ekkor (1456. elején) egy óriási fegyvertárrá s haditáborrá alakult, mert a keresztesek, nemkülönben Hunyadi szárazföldi és vízi hadai Szegedtől Péterváradig foglaltak állást, midőn pedig a törökök már Nándorfehérvárát ostrom alá vették, a keresztény hadak Bács és Bodrogh vármegyék területén át vonultak Péterváradon keresztül Nándorfehérvár alá.¹⁾

A Hunyadi János által kivívott világhírű nándorfehérvári diadal után V. László király vármegyénkbe Futakra hívott össze (október hóban) országgyűlést, hova maga is lejött s itt az ország nemességével, miután a nagy Hunyadi még augusztus 11-én Zimonyban elhunyt, a török ellen folytatandó háborúról értekezett.²⁾ Innen a király Hunyadi Lászlóval és ennek nagybátyjával Szilágyi Mihálylyal együtt ment Nándorfehérvárra.³⁾

Hunyadi János halálával annak bodrogh vármegyei birtokait, nevezetesen Szabadkát és a szomszédos birtokokat, sógora Szilágyi Mihály örökölte, midőn pedig ő 1459-ben örökösök nélkül elhunyt, e birtokokat unokaöccse, az akkor már királylyá lett Hunyadi Mátyás, kapta.⁴⁾

Hunyadi Mátyásnak 1458-ban történt királylyá választatása jó részben az alföldi nemesség érdeme volt, kiknek vezetője és vezére, a vármegyénkben is birtokos Szilágyi Mihály vala. Ez, hogy Mátyás megválasztatását biztosítsa, erdélyi és alföldi híveivel Szegedre vonult s itt mindenekelőtt azon volt, hogy

¹⁾ *Szalay L.*: i. m. III. 146—152.

²⁾ A király futaki tartózkodása alatt adományozott a Czobor és Szántói Morháti családnak némely bodroghmegyei birtokokat. (Orsz. Ltr. dipl. 15110. sz.)

³⁾ *Szalay*: i. h. A király Futakon 1456. okt. 13—30-ig tartózkodott. Nov. 8-án innen ment hajón Belgrádba, nov. 14-én a titeli várban találjuk, honnan nov. 30-án ment Temesvárra.

⁴⁾ *Iványi I.*: Szabadka tört. I. 40. Mátyás király 1462-ben Szabadka körül számos helységet (Györgye, Bajmok, Nagyfény, Csantavér stb.) Szilágyi Erzsébetnek adományozott, mint olyan birtokokat, melyeket már előbb is birt. (Orsz. Ltr. dipl. 15703. sz.)

egy másik bácskai nagybirtokosnak, Garai László nádornak, szövetségét megnyerje, a kinek családja különben a Hunyadiakkal ellenséges lábon állott. Garai nádor Futakon és környékén kívül óriási uradalmakat birt Bács vármegyében, s befolyásánál fogva oly nagy számmal voltak bácskai és nem bácskai párthívei, hogy a vele való szövetkezést Szilágyi elodázhatatlannak tartá. Így történt, hogy özvegy Hunyadi Jánosné, Szilágyi Erzsébet és bátyja Szilágyi Mihály 1458. január 12-én Szegeden Garai László náddal és ennek nejével Alexandrinával szövetséget kötöttek oly formán, hogy a nádor minden vagyonát és méltóságát megtartandja s a királyllyá választandó Mátyás annak leányát nőül veendi; emezek viszont megígérték, hogy Mátyásnak királyllyá választatását kieszközlik és ezen esküvel pecsételt biztosítást a nádor összes párthíveire is kiterjesztik.¹⁾

Mátyásnak királyllyá választatása után, uralkodásának első ciklusában, midőn a törökök elleni hadjáratokkal foglalkozott, ismételten megfordult vidékünkön. Mindjárt 1458. év nyarának utolján e vidéken át ment Nándorfehérvárra, előbb azonban Szegeden az ottani polgárság kérelmére egy, bennünket is érdeklő, rendeletet adott ki. Történt ez időben ugyanis, hogy Brankovics György szerb deszpótának uradalmain, a becsei várban és Becse körül a Tisza mindkét oldalán levő birtokain levő tisztjei az átutazó szegedi polgároktól, ezeknek régi szabadalmai ellenére, vámot zsaroltak.²⁾ A király tehát Szegeden szeptember 1-én kelt nyílt rendeletével meghagyta a szerb deszpota becsei kapitányainak s a Tisza mindkét partján levő vám- és révfelügyelőinek, hogy Szeged város lakosságának vám- és révmentességi jogát ismerjék el és jövőre épségben tartsák.³⁾

Az ugyanezen (1458.) évi szegedi országgyűléstől fogva, melyen Bács és Bodrogh vármegyék 4—4 követtel képviseltették magukat, Mátyás király állandóan a törökök elleni hadjáratok

¹⁾ *Gr. Teleki I.*: A Hunyadiak kora X. 565.

²⁾ Brankovics birtokát vármegyénkben a becsei várhoz tartozó Peszér (Zenta és Mohol közt) képezte, melyet még nagybátyja, István deszpota, Becse, Beeskerek várakkal és a világosi uradalommal együtt Zsigmond királytól kapott.

³⁾ Szeged város ltr. Közli *Varga F.*: Szeged tört. I. 244.

eszméjével volt elfoglalva s 1462-ben már ismét az alföldön, Szegeden, találjuk. Innen Pongrác János erdélyi vajdát a híres fekete sereggel a bácskai részeken át a törökök ellen küldte, a következő 1463. és 1464. években pedig a király maga is ismételten és huzamosabb ideig tartózkodott vidékünkön. Nevezetesen 1462-től fogva nemcsak Szegeden volt többször, hanem az ez évi török hadjárat után is itt időzött. A következő 1463. évben a tolnai országgyűlés után Bajánál kelt át a király s hadaival június 23-án Futaknál táborozott. Ugyanitt találjuk még július 28-án is.¹⁾ Innen ment 1464-ben újra Boszniába a török ellen, augusztus hó közepén Futaknál táborozott, a győzelmes hadjárat után pedig újra e részekre tért vissza. Ugyancsak ez évben Bács várában is megfordult Mátyás király,²⁾ mert a következő évi szegedi országgyűlésre szóló meghívása, melyet az ország rendeihez intézett, onnan kelt.³⁾

Az 1464. évi győzelmes boszniai hadjárat után a király Budára térvén vissza, hadainak egyik jeles vezérét s győzelmeinek részesét Pongrác János erdélyi vajdát azzal jutalmazta, hogy a Szilágyi Mihály halála (1459.) után a királyra szállott Bodrogh megyei jószágokat, nevezetesen Szabadkát és a körülötte levő birtokokat neki adományozta.⁴⁾

Mátyás király 1465-ben Szegeden az ország rendivel gyűlést tartott, ettől fogva azonban, mivel a törökkel a következő években háborúra nem került a dolog, főleg pedig mivel a király 1468-tól fogva állandóan a csehek ellen harcolt, vele e vidéken nem találkozunk. A nagy király egyes intézkedései mindazáltal mutatják, hogy figyelme néha mégis, a távolból is felénk lett irányítva. Így az alvidék megerősítése s a törökök elleni védelme lebegett szeme előtt bizonyára akkor is, midőn 1469-ben az

1) *Teleki*: Hunyadiak kora XI. 631.

2) Zvornik ostroma után Bácsban találjuk a királyt nov. 26-án. (*Teleki*: Hunyadiak kora, XI. 94 - 100.)

3) *Horeáth M.*: Magyarország tört. II. 447. *Irányi*: Szabadka tört. I. 40. *Varga F.*: Szeged tört. I. 75.

4) Ez oklevelet, melyben Szabadka már eszengrádmegyei birtoknak neveztetik, közli *Katona*: Hist. Crit. VII. 14. 731. és utána *Irányi L.*: Szabadka tört. II. 7. - Kelt 1464. szept. 7-én.

elége terjesztett kérelemre megengedte, hogy Czobor János királyi udvarnok és testvérei Bodrogh vármegyében Czobor-Szent-Mihály nevű birtokukon várat építhessenek. A Czoborok e várat, úgy látszik, nem építették fel mindjárt, mert 1473-ban erre ismét engedélyt nyertek.¹⁾

Királyi beavatkozást igényelt továbbá azon nevezetes viszály is, mely e tájban az ó-budai káptalan egyik bácskai (akkor Csongrád megyei) birtoka: Zenta miatt a káptalan és Szeged városa között kitört. Történt ugyanis, hogy a szerémségi szőlőbirtokos szegedi polgárokat az ó-budai káptalannak Zenta helységében levő tisztjei és vámszedői szabálytalan vámokkal rótták meg mindannyiszor, valahányszor azok hajóikkal a Tiszán közlekedtek. Szeged város polgársága e miatt a királyhoz fordult orvoslásért, mire Mátyás király ismételten figyelmeztette a káptalant, hogy a jogtalan vámok szedését szüntesse be, sőt midőn a sérelmek ennek dacára ismétlődtek, a király felhatalmazta a várost, hogy Zenta helységet, mely akkor Csongrád megyéhez tartozott, foglalja el. Nem ismerjük ez esemény bővebb részleteit, de tényleg meg is történt, hogy Szeged polgárai Zentát fegyveresen megtámadták és el is foglalták 1475-ben, a miből természetesen per keletkezett s ezen per Báthori István országbíró előtt lett ugyanezen évben véglegezve. Az egyezés szerint Szeged polgárai visszaadták a királyi rendeletre elfoglalt Zenta helységet a budai káptalannak, a káptalan viszont, László préposttal élén, kötelezte magát, hogy ha a most újólag meghatározott vámdíjszabást megszegné, 100 márka bírságot fizet.²⁾

Mátyás király uralkodásának hátralévő részét a csehek és a németek elleni háborúval töltvén, seregeiben bizonyára számos vármegyénkbeli köz- és főnemes is küzdött, ezekre nézve azonban semmi bizonyosat nem tudhatunk. Mátyás halála előtt még csak egy, bennünket érdeklő tényről értesülünk, mely abból állt, hogy a király a Garai család magvaszakadtával annak bácsmegyei

¹⁾ *Pesty F.*: Magyarország. helynévtára I. k. *Irányi*: Bács-B. vm. helynévtára I. Cz.-Szt-Mihály alatt a mai Zombor értendő.

²⁾ Szeged városi ltr. Varga i. m. I. 255—257.

birtokait természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta. Így kapta Corvin János a bácsmegyei Futakot is, melyet a király 1487-ben Corvin menyasszonyának, Biankának jegyajándékkul kötött le némely más javakkal együtt.¹⁾

Mátyás utóda II. Ulászló király uralkodásának első éveiben az ország déli részeinek biztosítása végett szintén megfordult vidékünkön. 1494-ben Erdélyből jövet október 21-én a Tiszát Zentánál lépte át, honnan Péterváradra ment s innen november hóban Bácsba érkezett,²⁾ hol teljes három hónapon át Várdai Péter kalocsai érsek vendége volt. A következő 1495. évben a királyt ismét Bácsban találjuk.³⁾ Ugyanis az országszerte dühöngő pestis miatt különböző vidékeken fordult meg a király, különösen hosszabb időt töltött Tolna, Baranya, Verőcze és Bács megyékben. Bács várában november 20-tól december 31-éig tartózkodott a király és vadászattal foglalkozott. A következő 1494. évben II. Ulászló király január 1-én Bácsból indult (Valpón, Szombat-helyen és Sopronon át) Pozsonyba.⁴⁾

Az 1490-es években a kalocsai érsek állandóan Bácsban tartózkodott s mint köznevezetességű tény fűződik e tartózkodáshoz, hogy Várdai érsek itt nemcsak nagy és fényes udvart tartott, hanem a bácsi várnak stratégiai megerősítése, azontúl a kereskedelmi forgalom s a gazdasági érdekek előmozdítása céljából a Bács vármegyét északról déli irányban átszelő Mosztonga patak szabályozásához fogott. Memyiben teljesültek tervei, nem tudjuk, de tény, hogy bár a Báthori Miklós váczai püspökhöz

1) *Irányi I.*: Futak és a futaki uradalom. Bács-B. vm. tört. társ. Évkönyv. 1892. 64. *Horváth M.*: Magy. tört. III. 203., 210.

2) A királynak ezen útja a törökök szerb földi és szerémségi pusztításaival volt összefüggésben. Ujlaki Lőrincz herceget, a kit a törökkel való összejártszással vádoltak, Bácsba idéztette magához a király, de nem jött el, hanem maga helyett anyját küldé a király kiengesztelésére, a mi nem sikerült, mert dec. elején Ulászló hadait ellene indította.

3) A király tárnokmestere nov. 20-án Futakon a király számára 3 mázsa fűgét vásárolt 20 ftért, nov. 24-én pedig 60 ftot adott egy Péter nevű deáknak, hogy ez a futaki vásáron a király számára sáfrányt vásároljon. Futak tehát ez időtt oly kereskedelmi hely lehetett, hova az idegen kereskedők messze földről hozták áruikat. (*Irányi I.*: Futak, i. h. 65.)

4) *Engel*: Gesch. d. Ung. Reichs. I.

írt egyik levele szerint,¹⁾ tervét a király és más előkelő urak kivihetetlennek tartották, ő a Mosztonga patakot a Dunától Bácsig szabályoztatta, s hajók által is járhatóvá tette.

Gyászos emlék fűződik ez időből részben vidékünk történetéhez a Mátyás király híres „fekete” seregének pusztulása révén. E sereg, mint tudva van, a nagy király halála után, elhanyagolt állapotba jutott s a Tisza-Dunaközre, Szeged környékére rendeltetett, a hol a hosszas tétlenség a vidék zaklatására és rablására csábította az egykor vitéz harcosokat. Ulászló király a fekete seregnek az alsó tiszai részeken elkövetett dúlásairól értesülve, megfélemezésükre Kinizsi Pált küldte le, a ki azonban őket többé megzabolázni nem tudván, fegyverrel támadta meg a sereg csongrádi és bácskai részeken tanyázó ezredeit, s miután azok zömét Halas mellett megverte, a többieket is részint levágatta, részint elszélesztette.²⁾

Az 1490-es években Velence és a törökök közt kitört háború Ulászló király figyelmét is keletre irányítván, miután Velence 1500-ban a királyt szövetségre szólította fel, ez év október havában az országgyűlés Bácsban, Várdai Péter kalocsai érsek székhelyén gyűlt össze, hova a király, az egyházi és világi főrendek, köztük Corvin János, Bakócz esztergomi érsek, bándériumaik élén jelentek meg s a nagy számmal gyülekező vármegyei nemesség sátrai az országgyűlést háborúba készülő táborhoz tették hasonlónak. A tanácskozásokon jelen voltak a velencei, a francia és lengyel követek is s ezek egyértelmű közreműködésével megállapították a megkötendő szövetség pontjait. November elején mintegy 12000 ember állott fegyverben Bács alatt. A szövetség megkötése után, november hóban, szétoszlott e had. A királyt Corvin és a többi főemberek Bácsból Budára kísérték, a háború megkezdését pedig a következő évre halasztották.³⁾

A következő XVI-ik század első éveiben vidékünk területén nem játszódtak le nevezetesebb események, vagy legalább

¹⁾ *Irányi I.*: Bács-B. vm. helynévtára. I. 96.

²⁾ *Istránffy*: Hist. R. Hung. II. 16. *Bonfinius*: Decad. III. 513.

³⁾ A törökök elleni hareok a boszniai, horvát- és dalmátországi részeken 1501-től fogva meg is indultak.

ilyenekről nem maradtak ránk tudósítások, s csupán annyiról értesülünk, hogy itt a két vármegye területén lényeges birtokváltozások történtek. Tudva van, hogy a hatalmas Garai és Maróthi családok kihalta után ezeknek, valamint Szilágyi Erzsébetnek bácsi és bodroghi birtokait (1482.) a király Corvin Jánosnak adományozta, a ki ez által egyike lett e vármegyék leggazdagabb földesurainak. Vidékünk helységei közül Szabadkát és nagy területű vidékét,¹⁾ mint föntebb érintve volt, a Hunyadi család még Albert király adományából (1439-től fogva) bírta egészen 1464-ig, a midőn Mátyás király azt Pongrácz János erdélyi vajdának adományozta. A Pongrácz család a század végső éveiben kihalt s a szabadkai uradalom a királyra, II. Ulászlóra szállott vissza, a ki azt 1501. december 8-án Corvin Jánosnak adta cserébe az oppelni hercegségért. Így került Szabadka és vidéke, mely e tájban Csongrád és Bács megye között oszlott meg, újból a Hunyadi ház kezére, miről nemcsak a királyi adománylevél,²⁾ hanem az egykorú emlékiró, Szerémi György is megemlékezik.³⁾

Corvin János 1504-ben halt el. Birtokainak egy részét özvegye örökölte, ki utóbb Brandenburgi György örgrófhoz ment nőül, de már 1510-ben meghalt s a javak idegen kézben maradtak. A bácskai birtokok nagyobb részét azonban Corvin János még életében hívének és kedvelt emberének, Enyingi Török Imre jószágai kormányzójának és nándorfehérvári bánnak ajándékozta. Nevezetesen Futakot és némely szerémi birtokot már előbb,⁴⁾ Szabadkát és a szomszédos birtokokat pedig 1504-ben adta át Török Imrének és családjának.⁵⁾

Az egykorú Szerémi György emlékiró szintén megemlékezik e birtokadományról, ő azonban az akkor, úgy látszik, némely

1) E helységek és birtokok: Györgye, Bajmok, Nagyfény, Csantavér, Budakuta, Paesér, Kölestartó, Páli (Pality), Kétfülű (Kétvilló) és Tereth (Telek) és számos pusztá a mai Hegyes és Turia községek között. (Orsz. Ltr. N. R. A. 1525. 25. Közlik ez oklevelet *gr. Teleki*: i. m. II. 25. *Irányi*: Szabadka tört. II. 5—7.)

2) Közlik: *Katona* i. m. XVIII. 305. *Irányi* i. m.

3) Mon. Hung. Hist. (Scriptores) I. 35.

4) *Nagy I.*: Magyarorsz. családai. XI. 291.

5) *Irányi I.*: Szabadka tört. II. 9.

kevésbé tájékozott körökben szájról-szájra járó mendemondák után úgy tünteti fel a dolgot, hogy Török Imre Beatrix özvegy királynétól azért kapta a bácskai birtokokat, mert Corvin János gyermekeit, a kik iránt a királyné gyűlölettel viseltetett, megmérgezte.¹⁾

E birtokadományt egyébként Török Imre nem élvezhette egészen békében, mert Brandenburgi György őrgróf Corvin János özvegyét nőül vévén, annak birtokait a király által magának adományoztatta. E miatt Török 1511-ben a budai káptalan előtt óvást emelt, hogy jólehet Szabadka városa (akkor Csongrád megyében), Futak és Telek (Bács megyében) Corvin János adománya és átruházása folytán őt illeti, e birtokokat az őrgróf a király által mégis magának adatta, sőt már be is iktatta magát azoknak birtokába.²⁾ E tiltakozásnak meg lőn a sikere; György őrgróf Törököt többé nem háborgatta, sőt ezentúl, leszámítva azt, hogy később az Ujlaki család emelt minden siker nélkül óvást Török Imre birtoklása ellen, a család e birtokokat egészen a mohácsi vész utánig megtartotta.³⁾

Vármegyénk birtoklás-történetében, II. Ulászló király alatt, az egész középkori történetnek egymagában álló eseménye gyanánt tekintendő az a körülmény, hogy az ó-budai káptalan egyik községe és birtoka, Zenta helység a király által 1506-ban városi rangra emeltetett. Az egész középkorból e vidékre nézve egyetlen adatunk sincsen, mely világot vetne helységeink és városaink királyi szabadalmaira, nincs különösen olyan, a melyből a városok közjogi helyzetét láthatnók. A mohácsi vész előtt az egy Bácsot kivéve, úgy látszik, nem volt Bács és Bodrogh vármegyék területén egyetlen királyi szabadalommal felruházott város (civitas) sem, mert Bodrogh is mindig helységnek (villa), Szabadka, Futak stb. mindig községnek (oppidum) vagy várnak (arx) nevezetett. Egyedül Zenta az, a melynek községből (oppidum) városi rangra (civitas) való emeltetéséről értesülünk,

¹⁾ *Szerémi*: Emlékirata i. h. I. 42.

²⁾ Kelt ez oklevél 1511. márc. 13-án. Közli *Iványi*: Szabadka tört. II. 9-10.

³⁾ U. o. I. 43.

s az ide vonatkozó királyi szabadalomlevelet is ismerjük. A budai káptalan mint földesúr Zentát és környékét részben a Tiszán innen, részben a Tiszán túl is a XIII. század második felétől fogva állandóan birtokolta, s bizonyára mivel Zenta község e birtokok legnagyobb helysége és központja volt, de részben talán azért is, mert — mint fentebb láttuk — a káptalan rév- és vánszabadalmak dolgában a nem messze fekvő Szeged várossal többször összeütközésbe jött, Zenta földesura kérelemmel járult II. Ulászló királyhoz, hogy e községet városi rangra emelje és e rangnak megfelelő szabadalmakkal ruházza fel. A király meghallgatta a káptalan kérelmét, mert Budán 1506. febr. 1-én kelt oklevelével Zenta községet városi rangra emelte, annak címert adott s megengedte, hogy a városok kiváltságát képező vörös pecsétet használhassa, egyúttal felruházta mindazon szabadalmakkal, a melyeket az előző királyok különös kedvezéséből addig a szomszédos Szeged birt.¹⁾

¹⁾ Közölve van ez oklevél: Tört. Tár. XII. 136. Fordítását közölte dr. D. Gyula a „Bácska” 1895. évi 61. számában s ez a következőleg hangzik: „Mi Ulászló Isten kegyelméből Magyar- és Csehországok királya stb. adjuk tudtára ezen oklevelünk által mindazoknak, a kiket illet, hogy az irántunk általában és egyes tagjaiban egyaránt hűséges, tiszteletreméltó budai káptalan, azon alázatos kérelemmel járult elénk, hogy mi azon egyháznak Csongrád vármegyében fekvő, Zyntha nevű községét, mely a viszálykodók gyakori és különféle támadásai és olykor a hatalmasok igazságtalan foglalásai folytán hihetetlen módon pusztított, s mely most azonban — állításuk szerint — ismét újból kezd kissé emelkedni és következőkép polgárai is — kik ez időben lakják — Isten nevének dicsőítésére az egyház gyarapításán fáradoznak, hogy maga a község is inkább gyarapodjék, — bizonyos különös és pedig alább következő adományok — szabadságokkal és előjogokkal érdemesítsük megajándékozni. Minthogy a katolikus királyok és fejedelmek lelkének egyéb gondjai és aggályai között mindenekfölött leginkább az Isten egyházaira irányul a legtöbb figyelem, azért nemcsak saját jogaikat sértetlenül megvédeni, hanem azoknak több előnyt és hasznót szerezni, előrelátó buzgalommal törekszenek; ennél fogva az előbb említett káptalan érintett kérvénye királyi jóindulattal kegyesen meghallgattatott és annak hely adatott, akarván a mi felvállalt királyi kötelességünknel fogva magának a felséges Isten nevének dicsőségét emelni és növelni, kitől minden jó származik és a kinek kegyelméből emeltettünk elől nevezett országaink királyi méltóságának polcára. Tehát az előnevezett budai egyházat és következőleg annak szintén előbb említett községét és az abban lakó polgárokat különös királyi kedvezményekkel és különös adományainkkal készségesen támogatjuk. Midőn tehát az előzmények megfontolása, valamint különös hitünk és fogadalmunknál fogva, melylyel a legboldogabb apostolok feje szt. Péter iránt — kinek dicsőséges neve és védnöksége alatt alapított és létezik az előnevezett káptalan, viseltetünk és tartozunk, az előlérített Zyntha községet és jelenlegi ott lakó és tartózkodó összes polgárait, szilárd ellátározásunk és királyi hatalmunknak telje, valamint különös

II. Ulászló király uralkodásának végső korszakából gyászos emlékü esemény gyanánt fűződik nemcsak Bács és Bodrogh vármegyék, de az egész magyar alföld multjához a Dózsa-féle pórlázadás. Ismeretes a hazai történelemből, hogy 1513-ban az ország rendei a török háborút már-már kikerülhetlennek látván, a többi közt X. Leó pápához fordultak segedelemért, a ki Bakócz Tamás esztergomi érseket felhatalmazta, hogy a hitetlenek ellen keresztes hadjáratot hirdessen. A keresztes hadra szóló felhívás 1514-ben Bács és Bodrogh vármegyékben három helyütt, u. m. Czobor-Szent-Mihályon (Zombor), Titelben és Bácsban hirdettetett ki az egykorú Verancsics püspök följegyzései szerint,¹⁾ s úgy látszik e vidéken is tetemes számú paraszt had gyűllhetett

---

kegyelmünk folytán, összesen és egyenkint (minden kivétel nélkül) ugyanazon javak, szabadalmak és előjogokkal, melyekkel másik városunk Szeged akár tőlünk, akár valamely királyi elődünktől volt, vagy van kitüntette és azokkal él, örökre ellátandó, megajándékozandó és díszítendő, ellátjuk, megajándékozunk, szabadalmazzuk és díszítjük. — És azonkívül bőséges kegyelnünkkel fogva ugyanezen Zyntha községnek, (melyet ezentúl „város“ névvel nevezendőnek rendelünk) és ezidőbeli valamennyi polgárainak *kerék pecsétet*, — melyben az ő védszentjük, Szent-Péternek két kulcsa, kereszt alakban egymásra téve és felülről lefelé nyúlva, alul pedig annak mindegyik végénél egy-egy hal, mely közönségesen kecsegének neveztetik, fejeikkel ellentétesen állítva, a kulcsok felett pedig, ugyanazok között egy virágzó kalász, a körben futó széleken pedig ezen felirat: „*Sigillum Civitatis Zyntha*“ legyen bevésve; és hogy ez akár ezüst, akár réz, akár más alkalmas érből készítettessék és csináltassék, hasonlóképen kegyesen megengedjük, felhatalmazván őket, hogy ezután valamennyi okmányuk, melyeket a nevezett község és polgárai bármely alkalommal, mindörökké eme törvényes pecsét alatt kibocsájtani fognak, ép oly érvénnyel birjanak, mint annennyivel előbb nevezett Szeged városunk okmányai birnak. Megengedjük végre, hogy előlnevezett község és említett összes polgárai az előlérített pecséttel nyilvános és magán okmányoknál akár beiktató, akár törvénykezési, akár kiváltsági és bármely más okmányoknál, azonkívül bármely ügy és dologban, örökségi és polgári ítéleteknél, de csak melyek igazságosak és törvényesen hozattak, végre gondnoksági és követségi ügyekben: épúgy, mint előlnevezett Szeged városunk, mindig vörös viaszkkal mindörökre éljenek és azonfelül egészben és egyenkint az előljelzett ugyanazon szabadságokat és előjogokat, melyekkel előbb említett Szeged városunk van felruházva, használja és ezután mindörökre s ezen magyar birodalmunk határain belül bármely helyen, minden időben, együttesen vagy külön, biztonságban és szabadon használhassa, élvezhesse és azoknak örvendhessen, beleegyezésünket és jóváhagyásunkat adjuk ezen oklevelünk által, melyre titkos pecsétjeink közül, mikkel mint Magyarország királya élünk, az okmányok hitelessége és érvénye érdekében, függő alakban a középő van függesztve. Kelt Budán, Havi Boldogasszony ünnepe előtti legközelebbi vasárnapon, ezeröttszázhatodik évben, magyarországheli uralkodásunk tizenhatodik, csehországheli uralkodásunknak pedig harminchatodik évében.“

¹⁾ Összes művei. II. 7—10.

össze, mert midőn a Dózsa György vezérlete alatt Pest körül gyülekező keresztesek földesuraik erőszakoskodása miatt nyílt lázadásba törtek ki és a nemesség javainak pusztításához fogtak, Dózsa egyik emberét Mészáros Lőrincz czeplédi papot a Bácskaságra küldte, hogy a már összegyűlt kereszteseket itt is lázadásra bírja és a pórok közül minél több hívet szerezzen. Mészáros pap Nagy Antal nevű pórvezérrel s mintegy 3000 emberrel jött le vidékünkre s itt mindenfelé tűzzel-vassal pusztítá a nemességet s annak jószágait.¹⁾ A bácsi és bodroghi parasztság nagy része szintén csatlakozott a lázadókhoz, a nemesség pedig Bács várába zárkózott. Mészáros és Nagy Antal a bácskai részek dúlása után Bács vára alól június hó folyamán Szegednek vette útját s ott Dózsa főhadával egyesülve, a temesi részekre távozott.²⁾

Alig vonult el azonban e pusztító fergeteg, midőn egy másik paraszt csapat Borbás nevű pap és mások vezetése alatt a Szerémségből a Dunán át Péterváradnál a bácskai részekre tört s újból megkezdte a nemesek s azok javainak pusztítását. E pórhad ellen a nemesek szintén nem védekezhetvén, Oláh Balázs nándorfehérvári albánhoz és a szerémi szerbekhez folyamodtak segítségért, a kik be is jöttek s Oláh Balázs, Nagy Gergely albánok, továbbá Stilyanovics dunai naszádos vajda vezérlete alatt iszonyú kegyetlenséggel fordultak a pórok ellen, nem kímélve a nemesség birtokait sem. Borbás pap hadát üldözve Háj-Szent-Lőrincz bodroghi megyei helységbe (a mai Szóntha felett) szorították, hol a pórokat lemészárolván, a szerbek a helységet is felgyújtották, Barbás papot pedig magát is égő öltözetben dobták le a templom tornyából.³⁾

A pór hadak egy más része e közben Pogány Benedek vezérlete alatt a bácsi várban ostrom alá fogta Frangepán Gergely érseket és a nemeseket, de a szerémségi szerbek a magyarokkal együttesen Ders és Félegyház nevű falvak között

---

¹⁾ Verancsics szerint Nagy Antal hadai dúlták fel Futakon Török Imre kastélyát is. (Összes művei. II. 8.)

²⁾ Márki S.: Dózsa Gy. és forradalma. 91.

³⁾ Verancsics A. i. m. II. 7-10.

ezeket is megverték és sok prédával megrakódva, indultak hazafelé.¹⁾

Egy harmadik pór had Nagy Antal nevű vezére alatt dúlta és égette a két vármegyét, majd pedig Futakon át a Duna mellett levő Baksafalvára szállott táborával s ott is sok nemes urat vonatott karóba. Azután a Tisza mentét pusztította, mígnem Ó-Becse körüli Perlek helységben el nem fogták. Vele egyidejűleg még egy szerb martalóc Nagy Radoszláv is átesapott a Szerémségből vármegyénkbe s Titel vidékét elpusztítván, a temesi részekre tért és csatlakozott Dózsa csapataihoz.²⁾

A pórlázadók pusztításai teljesen letarolták Bács és Bodrogh vármegyék területét, mert nemcsak ők pusztították a nemesi helységeket és birtokokat, hanem azon szerémségi szerbek is, a kik a nemesség segélyére hivattak. Az egykorú Verancsics, a ki részben mint szemtanú szól e korszak eseményeiről, azt állítja, hogy a Bács és Bodrogh vármegyékben dúlakodó hadak oly nagy pusztítást és vérontást vittek véghez a szegény népen, gyermekeken és asszonyokon, milyen csak Herodes idejében létezhetett.³⁾

Miután Dózsa György hadai a temesi részekben szétverettek s a pórok lázadása ekként elfojtatott, Bornemisza János a királyi seregek egy részével a Tisza-Dunaközre jött át s a szintén vele levő Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári bánokkal s a szerb haddal Madarasnál táborozott. Az egykorú emlékiró szerint a szövetséges szerb hadak ekkor szolgálataik jutahnál a fővezértől Szeged városát kérték a maguk számára prédául átengedni, s a magyar urak állítólag csak nagy nehezen tudták a város elfoglalásától őket ajándékok útján visszatartani s a bácskai földről átköltöztetni a Szerémségbe.

A nemesi és segélyseregek eloszlása után országszerte a pórok elnyomása és a nemesség által szenvedett sérelmek kegyetlen visszatorlása került napirendre. Erről nemcsak az 1514.

---

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

évi országgyűlés végzéseit tesznek tanubizonyságot, melyek a jobbágyság sorsát a szabad költözködés megszüntetése révén, valóságos rabszolgai állapotra süllyesztették, hanem a vidéki nemes földesurak ama személyes kegyetlenségei is, a miknek nyomait az egykorú forrásokban találjuk. Verancsics szerint nem egy földesúr személyesen állott hoszút védtelen jobbágyság, Kenderesi András bácsmegyei nemes úr pedig tüzes vaskeresztet sűtített a parasztok homlokára bélyeg gyanánt.¹⁾

II. Ulászló király²⁾ csak két évvel élte túl a pórlázadást s utána fia II. Lajos következett, a kinek tíz éves uralkodása alatt vidékünk több ízben vált nevezetes események színhelyévé. A törökök mindinkább erősebb hadikészülődései és előnyomulásai a király és a rendek figyelmét az ország délvidékére irányozván, a hadi és olykor a politikai mozgalmak kiindulási pontja többször éppen a mi vidékünkre esett és ebben rejlik e vidék ezen korbéli történetének fontossága.

A törökök közelgésének veszedelmébe első sorban a dunai részek megerősítésére és biztosítására irányították a figyelmet, s mivel a magyar határvérvonal Pétervárad és Nándorfehérvár között terült el, e vérvonalba részben Bács megye is beleesett. Szulejmnán szultánnak hadi készülődései következtében Bács, Pétervárad és Nándorfehérvár megerősítésén kívül a dunai hadi flotillának, az u. n. naszádosoknak jókarba hozatala is napirendre került, kiknek vezérévé most egy bácskai főúr, Révai István, neveztetett ki.³⁾

Az ország védelmének előmozdítása és a közsérelmek orvoslása céljából II. Lajos király 1518-ban Tolnán országgyűlést tartott s itt az ország ügyeinek megbeszélése után el lön határozva, hogy ez évi Szent Mihály napján Bácsban újabb

1) *Verancsics A.*: Összes művei. II. 10.

2) II. Ulászló királynak 1490-1516-ig terjedő uralma idejében tartott országgyűlésekre küldött megyei követek közül, mint olyanok, a kiknek neveit ismerjük, felemlítendőek Zoltai Ferencz és Kenderesi Mihály, a kik Bács vármegyét az 1505. évi országgyűlésen képviselték. (Kovácsich: Suppl. Vest. Comit. *Csánkinál* Huny. kora, VII. 153. 182.)

3) *Szentkláray J.*: A dunai hajóhadak. 78—79.

országgyűlés tartassék.¹⁾ E határozat szerint, mely a tolnai országgyűlés 2-ik cikkében foglaltatik, az ország főpapjai, főurai és nemesei, ki nem véve azokat sem, a kik csak egy teleknyi földbirtokkal birnak, mind fejenként, teljes hadi készülettal, tartoztak megjelenni; a nemesség azonkívül minden húsz jobbágYTELEK után egy-egy legalább lándzsával és pajzsZSAL felszerelt lovast is köteles volt a bácsi összejövételre kiállítani.²⁾ Kimondatott továbbá, hogy ez alkalomra az oly nemes urak, a kiknek 50, 100 vagy ennél is több jobbágyuk van, az általuk kiállítandó lovast vérttel, sisakkal és más fegyverZETTEL is éppen úgy felszerelni köteles, mint a huszárokat szokás. A káptalanok, conventek, prépostságok és apátságok szintén minden húsz jobbágYTELEK után egy lovast tartoztak Bácsba küldeni éppen úgy felszerelve, mint a nemesekéi. Az apáca szerzetesek, nem különben azon özvegy nők, a kiknek jobbágyai vannak, hasonló módon tartoznak embereiket kiállítani. Azon nemesek pedig, a kik mások szolgálatában állanak, maguk helyébe mást küldeni és fegyvereseiket, épp úgy, mint a többi nemesek, szintén kiállítani kötelesek. A felső vidéki vármegyék közül Trencsény, Árva, Nyitra, Turócz, Liptó, Zólyom és Szepes minden húsz jobbágYTELEK után egy-egy gyalogos lövészt állítanak. Hogy pedig a király a saját bandériumát is kiállíthassa és maga is személyesen Bácsba lemelessen, elrendeltetett, hogy a királyi kincstár részére úgy a királyi, mint nemesi javak után minden jobbágYTELEK szerint ötven dénár szedessék be.³⁾

Ezeket határozta a tolnai országgyűlés a bácsi gyűlés előkészítéseül, és így ekként a bácsi országgyűlés egyúttal a felfegyverzett nemzet hadi szemléje leendett. Mert arról még egyáltalában nem lehetett szó, hogy a török ellen háború indíttassék, legfeljebb csak azt vehették a rendek tekintetbe, hogy ha netalán a török szultán hirtelen háborút kezdene, ez esetre az ország fegyveres ereje talpon álljon.

¹⁾ *Katona J.*: Hist. Crit. XII. 94.

²⁾ *Corpus Juris Hung.* (1751.) I. 337.

³⁾ U. o. I. 337—8.

Az ekként előkészített bácsi országgyűlés, melyre a király, Perényi nádor, Bakócz Tamás esztergomi érsek s az ország főurai s főpapjai, valamint a nemesség személyesen megjelent (1518.) Szent Mihály napjára gyűlt össze. Érdekes és magasztos kép lehetett Bács vármegye területén látni egy ország fegyveres crejét; valóban festői látvány, melynek részleteit azonban, sajnos, nem őrizték meg az utókor számára az egykorú kútforrások. A bácsi országos értekezlet részleteit sem ismerjük, s csupán az ezen alkalommal alkotott újabb törvények ismeretesei.¹⁾ A törvényhozást bizonyára az ország és nemzet összegyűlt hadcsapatainak a nemesi és jobbágyhadnak általános szemléje előzte meg; hogy azonban a bácsi mezőre kiállított csapatok mennyiben feleltek meg a fentebb érintett tolnai határozmányoknak, nem tudjuk; de hogy az országnak hadviselésre kötelezett alattvalói hiány nélkül mind megjelentek, ezt abból sejtethni, mert e tekintetben újabb törvényes intézkedésre nem volt szükség.

Az ország rendei a bácsi országgyűlésen 44 cikkelyből álló törvényt alkottak legnagyobb részt országos közdolgoakra, a hadügyre, adózásra stb. vonatkozólag. Az egyéb ügyekre vonatkozó törvényes intézkedések közül közelebbről érdeklő vidékünket a rendeknek a Szegeddel határos és részben a mai Bács-Bodrogh vármegye területébe benyúló kún pusztákra vonatkozó határozata. E szerint kéretik őfelsége a király, hogy a szegediek és más nemesek, továbbá a kunok és bolgárok birtokai közötti határok ügye, mint az már többször szóba hozatott, minél előbb igazíttassék ki; a károk pedig, miket a pórlázadás itt okozott, megtéríttessenek s a szőkevény jobbágyságok visszaadassanak.²⁾

A másik, szintén vidékünket érdeklő intézkedése ez ország-

---

¹⁾ Tény azonban, hogy Verbőczy ez országgyűlés által küldetett ki a török elleni segélykérés végett a pápához, a német császár- és a lengyel királyhoz. Ugyancsak ez országgyűlésen jött szóba az is, hogy az ország bíróságai Verbőczy Hármaskönyve alapján járjanak el.

²⁾ Ezen 32-ik törvényeik nincsenek bent a Corpus Juris 1751-ik évi kiadásában. De meg van *Katonánál*: Hist. Crit. XII. 119.

gyűlésnek abból állott, hogy Likasegyház (ma Likas puszta a zentai határban) Csongrád megyei helység, mely úgy látszik időközben Bács vagy Bodrogh vármegyéhez került, újból Csongrád vármegyéhez csatoltatni határoztatott.¹⁾ Kinek a kérelmére, vagy mely okból történt ez az intézkedés, erre nézve semmi felvilágosítással nem rendelkezünk.

Bár az 1518. évi bácsi országgyűlés határozataiból erről nem értesülünk, mindazáltal bizonyos, hogy még ugyanitt elhatároztatott, hogy a következő 1519. évben az ország rendei Bácsba újra összegyűljenek. Ezen második bácsi országgyűlés lefolyásáról vajmi keveset tudunk, de hogy tényleg megtartatott, azt az itt alkotott törvények igazolják. Azt sem lehet tudni, vajjon e második országgyűlésen a királyon, a főpapokon, főurakon és a nemességen kívül megjelentek-e azoknak bandériumai is, mint az az előző évben történt. Valószínű, hogy a fegyveres csapatok 1519-ben Bácsban már nem jelentek meg, mert a hadi szemle az előző évi országgyűlésen már megtartatott s mert ezen második országgyűlés csupán a még elintézetlen országos ügyek érdekében hivatott össze. Az 1518. évi bácsi országgyűlés ugyanis Szent Mihály napján kezdődött, tehát valószínű, hogy az őszi időszak előrehaladottsága, vagy a korai kedvezőtlen időjárás miatt kellett az országgyűlést elnapolni s annak folytatását a következő évre kitűzni.

Az ezen 1519. évi bácsi országgyűlésen alkotott törvényeket csak töredékesen ismerjük, mert csak részben közöltettek az országos törvénytárban is. Mosóczy Zakariás, a Corpus Juris összeállítója, ezen 1519. évi törvények bevezetésében azt állítja, hogy nem akarván a már az előző évben hozott törvényeknek megfelelő s azokkal szerinte azonos törvényeket ismételni, a törvénytár ezen lapjain csakis azon törvényeket sorolja fel, a melyek újabb intézkedéseket foglalnak magukban.²⁾ Ezen

¹⁾ Corpus Jur. Hung. I. 342.

²⁾ Ezen az 1519. évi bácsi országgyűlési cikkelyeinek bevezetésében olvasható kijelentést Katona (Hist. Crit. XII. 157.) Mosóczynak tulajdonítja, a ki a Corpus Jurist tudvalevőleg 1583-ban adta ki először.

újabb intézkedések összesen öt cikkelyben foglaltatnak s mind országos közügyekre vonatkoznak.¹⁾

Mialatt II. Lajos király és az ország rendei az országgyűléseken a haza közállapotainak javításán és a védelmi képesség emelésén fáradoztak, a közben Szulejmán szultán mindinkább fenyegette határainkat. A dunamelléki részek és végvárak elfoglalása után 1521-ben Nándorfehérvár ostromához fogott a török sereg, s azt augusztus 29-én el is foglalta. Báthori István nádor Nándorfehérvár ostromának hírére az ország hadaival vidékünkön át a Dunához vonult, és — az egykorú Szerémi György emlékirata szerint — Futaknál szállott táborba.²⁾ A szintén egykorú Verancsics előadása szerint Báthori hadaival Szegedről jött a mai Ujvidék tájára, Futaknál pedig a nándorfehérvári ostromlottak számára három hajót raktak meg hadiszerekkel és élelemmel, de még mielőtt elindíthatták volna, a vár török kézbe jutott.³⁾

A törökök e fontos erősség elfoglalása után ellenállásra nem találván, portyázó hadaikat a Szerémség pusztítására küldék. Az egyik portyázó sereg Bali bég vezérlete alatt hajókon felevezett Péterváradig s nemcsak a szerémi részeket dúlta, hanem a bácskai oldalon is kifosztotta Ó-Pétervárad (ma Ujvidék), Baksafalva és Szent Márton helységeket.⁴⁾

Nándorfehérvár eleste remegésbe ejtette az országot s most minden gond az alsó részek végső megerősítésére irányult. Péterváradba a magyar őrség mellé Báthori nádor lengyel őrséget is rakott, maga pedig Budára ment.⁵⁾ Mivel pedig Bács megye ez időben (1520-tól fogva) Frangepán Gergely halála óta főispán nélkül szűkölködött, a főispáni teendőket itt Imrefi Mihályra, a bácsi és péterváradi várak parancsnokára bízák,

1) Corp. Jur. Hung. I. 343—344.

2) Mon. Hung. Hist. I. 93.

3) Összes művei. II. 18.

4) *Verancsics* i. m. II. 17. Baksafalva és Szent-Márton helységek a mai Ujvidék körül léteztek.

5) *Horváth M.*: Magyarorsz. tört. III. 361.

a kinek érdekes feljegyzései maradtak 1522-ből e két vár ellátásáról.¹⁾ Ezzel egyidejűleg Török Bálint nándorfehérvári egyik parancsnok, a vár hanyag elvesztése miatt, összes bácsmegyei javaitól megfosztatott a király által, de csakhamar kegyelmet nyert s mint Szabadka kapitánya őrködött a vidék felett.²⁾

1523-ban Tomori Pál neveztetett ki bács-kalocsai érsekké és Bács vármegye főispánjává s midőn három évi készülődés után, II. Szulejmán szultán 1526. nyarán az országra tört s Pétervárad elfoglalására ment, Tomori érsek, nem különben az esztergomi és pécsi püspök csapataikkal Futaknál szállottak táborba, midőn pedig a törökök Péterváradot bevéve a Dráván át Mohács felé nyomultak elő, Tomori hadaival a bácsi részeken felfelé haladt a Duna mellett, hova Török Bálint is megindította dandárát Szabadkáról s mindketten Kölnödnél (a mai Kolluth) keltek át seregeikkel a Dunán, hogy a Budáról lejövő királyi hadakkal Tolnánál egyesüljenek.

Az augusztus 29-én vívott szerencsétlen mohácsi csatában tehát bácskai dandárok is vettek részt és így a mohácsi síkokat bácskaiak vére is dúsan öntözté . . . A tulajdonképeni veszedelem azonban csak akkor érte vidékünket, midőn Szulejmán szultán Buda kirabolása és felégetése után a Tisza-Dunaközön át vonult hazafelé, útjában mindent pusztítva, gyilkolva és rabolva. A török seregek egy része a szultánnal a Duna, másik része pedig Ibrahim nagyvezérrel a Tisza mellékén vonult lefelé. Ibrahim elpusztítván és kirabolván szept. 29-én Szegedet,³⁾ Szabadka alá vonult, melynek erősségébe oly sok nép gyűlt össze, hogy azt elfoglalnia nem sikerült s így október 3-án Pétervárad elé a Dunához vonult.⁴⁾ A szultán akadály nélkül dűlta és fűzte

¹⁾ Orsz. Lvtr. Közölve lett a Bács-B. vm. tört. társ. Évkönyv 1893. 24—29. l.

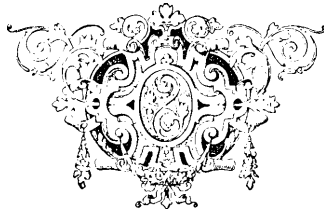
²⁾ *Irányí I.*: Szabadka tört. I. 48.

³⁾ Szulejmán naplója. Közli *Jászay P.*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, I. 29. és *Varga F.*: Szeged tört. I. 89.

⁴⁾ A Tisza-Dunaköz elpusztítását az egykorú Kemálpasázade török történetíró is leírta s szerint Szegeden kívül itt Szir, (P. Szer), Szentá, (Zenta), Pakha, (Szabadka vagy Bátka ?), Perlek, Peszér, (Ada), Kaniha, (Ó-Kanizsa), Keclemét, (Kecskemét), Felegghaz, (Felegyház) „jelentékeny és megerősített“ városok hódoltattak meg. (Török történetírók, ford. Thury J. 269—295. l.) A szultán naplója s az említett török író szerint Zenta,

rabláncra a dunamelléki bácskai részeket, és csak a Bács és Pétervárad közötti mocsárookban akadt egy nagyobb táborra, melybe a vidék népe végső önvédelem végett húzódott össze. E tábor a törökök október 6-án bevették és felkoncolták, azután pedig tetemes számú folyokkal és zsákmánynyal október 9-én Péterváradnál átkeltek a Dunán, útját a diadalmas szultán Konstantinápolynak véve.¹⁾

E nagy csapással záródik Bács és Bodrogh vármegyék történetének középkori része, s a mohácsi veszedelmet követő új korszak csak betetőzte e vidék teljes pusztulását.

Szabadka és vidékünk elpusztítása után Titelhez ment október 2-án, hol szerintök híres erősség állott (?) s ezt Ibrahim pasa foglalta el, míg a szultán Bácsot vette meg. Október 8-ára a seregek s a szultán már a mai Ujvidéknél állottak s várták a dunai híd elkészültét. (U. o. 271. 320 -321. l.)

1) *Verancsics A.*: Összes művei. II. 21 -25.

II.

Bács és Bodrogh vármegye belélete.

a) Közigazgatás.

Ámbár némelyek a vármegyék keletkezésének korát előbbre tették, mindazáltal bizonyos, hogy azok legnagyobb részét Szent István király szervezte. A vármegyék száma és területének nagysága az idők folyamán nagyon különböző volt, s úgy látszik, az ország eredetileg nem egységes terv szerint osztatott vármegyékre. A honfoglaláskor egyes nemzetségek szállottak meg egy bizonyos vidéket, ezeknek utódai viselték ott a hivatalokat, miket ép úgy örököltek, mint a birtokokat. Ezek gyakorolták a hadi fegyelmet, a közigazgatást és az igazságszolgáltatást is, s csak a fejedelennek tartoztak felelősséggel.¹⁾

Bács és Bodrogh vármegyéket is minden valószínűség szerint még Szent István alapította, írott adatok azonban csak jóval később szólnak róluk. Bács vármegye területét eredetileg a hasonló nevű vár körül levő vidék, Bodrogh megyét pedig a szintén hasonló nevű, ma már nem létező várnak vidéke képezte.²⁾ Később e terület valamivel nagyobbodott, de mai nagyságát egyáltalában az egész középkorban el nem érte. Előbb Csanád, utóbb pedig Csongrád vármegye mélyen benyúlt e vármegyék területébe³⁾ úgy, hogy Bodrogh vármegye a mai Baja és Apatin által jelzett határvonalon meglehetősen a Dunához szorult, míg

---

1) *Pauler Gy.*: Magyar nemzet tört. az Árpád-házi kir. korában. I. 497. *Botka T.*: A vármegyék ősi szervezete. Századok. 1870. 499. *Kereky Gy. A.*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 235. *Pesty F.*: A várispánságok. 1—6.

2) Bács vármegye székhelyét mindig Bács képezte, Bodrogh vármegye hatósága azonban, főleg a XIV. századtól fogva többnyire Háy-Szent-Lőrincben székelt.

3) A Szegedtől Ó-Becséig s onnan Szabadkáiig terjedő terület előbb részben Csanád, utóbb majdnem állandóan Csongrád megyéhez tartozott.

Bács vármegye a mai Ferencz-csatorna alatt a Dunáig terjedő nagyobb területet foglalta magában.

A két vármegye élén a főispán, vagy eredetileg várispán (*comes castri*) állott, a ki nemcsak közigazgatási, hanem törvénykezési és hadügyi feje is volt a vármegyének. Némely íróink vitatták, hogy eredetileg kétféle vármegyék léteztek, t. i. polgári és külön hadügyi, ez azonban nem valószínű.¹⁾ Az írók többsége megegyez abban, hogy kezdettől fogva egy-egy főispánság létezett a vármegyében, a kinek címe várispán volt s ezek eredetileg a királyi jószágok igazgatói és a jövedelmek beszedői valának,²⁾ bár valamivel később a jószágkezelésen kívül a polgári megye ügyeinek intézése és a várjavak igazgatása között némi megkülönböztetés tétellett s talán két különböző ispán által is intéztettek e dolgok.³⁾

A két vármegye közül Bács 1055-ben, Bodrogh 1093-ban említetik a hazai emlékekben először, a vármegyei főispánokat pedig szórványosan Bácsban 1055-től, Bodroghban pedig 1135-től fogva ismerjük. A főispánok a tatárjárás idejéig (1241.) az ügyek általános vezetői voltak s hivatalaikat a király kinevezése útján nyerték. Udvar tartottak a megye székhelyén, ők nevezték ki nemcsak a hadi, hanem a polgári szolgálatra rendelt tiszteket is; ők szedték be a kincstári jövedelmeket s azokat — Kálmán király törvényei szerint — évenként Szt Mihály napra Esztergomba kellett beszolgáltatniok. A rendőri ügyek intézése is az ő feladatuk volt. Részők volt továbbá az egyházi dézsma beszedésében és az új pénznek forgalomba tételében.⁴⁾

A főispánok jövedelmét nálunk is, úgy mint az ország többi részében, első sorban a királyi adók $\frac{1}{3}$ része, a királyt illető bírságok $\frac{1}{3}$, nemkülönben egyéb bírói díjak és bírságokon

1) A kétféle vármegye létezését Botka és Pesty vitatta leginkább. Szent László korában valóban, úgy látszik, volt különbség téve a várbeli és megyei ispánok között, de hatáskörük nincs jelezve. (Lásd: Szt. László III. decr. 13., 15. fej. Kálmán király I. decr. 12., 82. fej.)

2) *Pauler Gy.*: Szt. István és alkotmánya. Századok. 1878. 104.

3) U. az: Megye, várispánság? Századok. 1882. 211.

4) *Kérégyártó A.*: i. m. I. 238.

Nos Bachen ecclie Capitulum significam' uniuersis xpi fidelib; presente p[re]sentia inspectis. q[ui] nobilis uir Gregorius filius Thome bani in
 cosulto et ingressito Venerabili pat[re] d[omi]no n[ost]ro Benedicto dei gra[ti]a archiep[iscop]o Colocen quendam terram fizeg nomine cotigua et come
 tanea. tre archiep[iscop]u[m] emerat a p[er]petuo et suis sub; filius Gregori et ip[s]o d[omi]no n[ost]ro archiep[iscop]o tam emptore q[uam] uenditore conuenire et
 conuincere. id[em] Gregori medietate ipsius tre fizeg secundu[m] conuentione p[re]sentis facta et discrete. reuadere p[er] quindecim marcas argenti.
 debebat. et nec ip[s]e d[omi]ns archiep[iscop]us neg[aret] nos p[ro]pt[er] m[ul]tas necessitates quib; p[er]mebam[ur] p[ro]t[er] exadui Tartaroz. (apas quindecim marcas solue
 potam[us] p[ro]p[ri]e cu[m] solucoem ip[s]az marcar[um] id[em] Gregori no[n] diffret. Cu[m] tra Sebastiani filiu[m] Thomou no[m]i[n]e p[er]chul i[n] cotatu.
 Bachen constituta ad uenib[ile]m pat[re]m d[omi]n[u]m. B. archiep[iscop]u[m] sup[er] dictu[m] fuisset ip[s]o ip[s]o Thomo herede no[n] habente deuoluta. de collaco
 Regia. et d[omi]n[u]s Thomou filiu[m] quidam claudu[m] co[m]p[er]t[us] fuisset habuisse Sebastianu[m] uidelicet sup[er] dictu[m] ad q[uod] ip[s]a tra p[er]chul reuol
 ui debebat. id[em] d[omi]ns n[ost]r[us] archiep[iscop]us more p[ro]p[ri]e pat[ris] considerata ipsius Sebastiani debilitate. et max[ime] intuitu dei copuando s[ed] p[ro] om[n]i
 dam p[ro]uisione eunde[m] studiose p[ro]curasset. (ipse Sebastianu[m] notes ee ing[re]ssu[m] tra gre du se de ip[s]i tra p[er]chul in cui[us] pacifica. fu[er]it p[ro]p[ri]e.
 ad alias suas terras suos q[ui] cognatos t[er]re fizeg. dicta tra p[er]chul totalit[er] p[er]t[ine]re p[ro]p[ri]e eius et ip[s]e tenuerat archiep[iscop]u[m] cotatu sua p[ro]p[ri]e
 p[ro]p[ri]e p[er] salute possidenda s[ed] d[omi]ns archiep[iscop]us solito in antea feruens amore erga ip[s]u[m] attendendo eius collacoem salutare. f[aci]t legalit[er] deuote.
 octo marcas argenti. dedit ei racoem collacois tre p[er]chul no[m]i[n]e. et sic ip[s]a tra p[er]chul cesserat archiep[iscop]u[m] possidenda. Habito q[ui]
 diligenti vna cu[m] d[omi]no n[ost]ro archiep[iscop]o t[er]ratu. cu[m] medietate tre fizeg carere tra archiep[iscop]u[m] no[n] ualeret. et ip[s]as quindecim marcas sol
 uere n[on] possent. p[ro]p[ri]e p[ro]p[ri]e breuitate t[er]mini nob[is] cosencietib; et cosuletib; d[omi]ns archiep[iscop]us tra p[er]chul no[m]i[n]ata. magro Iuan ac
 andree filio ipsius et eoz heredib; heredu[m] q[ui]q[ue] successorib; cotulit p[ro]p[ri]e possidendam. Ip[s]e u[ero] magr Iuan. emit nob[is] p[er] arch
 ep[iscop]u[m] medietate tre fizeg quindecim marcas argenti soluendo q[uod] eade[m] ad maiore[m] eade[m] caridine ip[s]e d[omi]ns archiep[iscop]us p[ro]p[ri]e
 bus suu[m] sigillu[m] fecit apponi et appedi. V[er]u[m] hui[us] rei series successu[m] teporis irrevocablis existat p[re]sentes dedim[us] l[itte]ras
 n[ost]r[u]m sigilli munim[us] Roboratas. Actu[m] anno gre. m. cc. quinquagesimo secundo. Job p[ro]p[ri]o Bach. Andrea Lectore. Si
 quediem archid[ia]c[on] Antonio de C[on]s[ilio] g[er]it[ur] in eade[m] d[omi]no ministrantibus

kívül a kóborló lábas jószág $\frac{1}{3}$ része képezte. Később az egyház is fizetett nekik bizonyos díjakat, de ez eltiltatott. A fiágon kihalt várnép után is örökölték a főispánok bizonyos részben, végül vármegyei körútjokban a várnép által ingyen élelemmel és szállással láttattak el. Ily javadalom mellett a főispánok kétségkívül tehetős urak lehettek, miért is a XII. században már állandó szokássá vált, hogy a királyt évenként egyszer megvendégtették s ily alkalmakkor nagyobb ajándéokban is részesíték.¹⁾ A mi a főispánok létszámát illeti, eredetileg egy megyében egy főispánt találunk. Később egy főispán több vármegyét is kormányzott. Bács és Bodroghnak is volt többször közös főispánja. Van azonban példa arra is, hogy egy vármegyének egyszerre két főispánja létezett, pl. Bodrogh megyében 1498-ban a Czobor testvérek.

A főispán alatt az *alispán* (comes curialis, később vice-comes) állott, kit a főispán nevezett ki. Bács és Bodrogh vármegyékben eredetileg csak egy alispán volt, később azonban a számuk szaporodott. Bács megyében 1422-től fogva két, 1447-től fogva három alispán is volt s innen fogva a szám ingadozott. Bodrogh megyében 1389-től két, 1437-ben már három alispán is létezett, bár a szám a mohácsi vészig itt is ingadozott.²⁾ Az alispánok a köznép felett való bíraskodásra, vizsgálatok teljesítésére s apróbb ügyek intézésére voltak hivatva; illetményeiket úgy látszik bírság és tiszti díjak képezték. A XIV. századtól fogva, midőn a főispáni hivatal tiszta méltósággá változott át, az alispánok intézték a vármegye ügyeit, ez volt oka, hogy a teendőkre való tekintetből számuk 2—3-ra emelkedett.

Az alispánok mellett a *szolgabírókat* (judices nobilium) találjuk, a kiknek száma talán állandóan négy volt, bár néha csak kettőnek nevét említik az oklevelek. Bács megyében a XIV. században (1355.) kettő, 1520—23-ban négy a szolgabírák száma. Bodrogh megyében eleinte rendszerint két, 1437-ben már három szolgabíróval találkozunk. Szolgabíró azonban a

1) U. o. III. Béla korában a főispánok a királynak 100—200 girát fizettek.

2) Lásd alább a lajstromot.

vármegyékben mindig több volt, s valószínűleg legalább négynek kellett lenni, csak hogy az oklevelekben csak az illető jogesetnél jelenlevők nevei soroltatnak fel.

A megyében az itt említett tisztviselőkön kívül még több kisebb hivatalnokkal is találkozunk, így a *várnagygyal* (praeco), *százados* és *tizedessel*, kik a várjobbágyokból (castrenses) álló csapatokat vezették és a *hírnökfő* vagy hirdetővel (pristaldus), a ki a perbeidézéssel és végrehajtással is foglalkozott.

Ezekén kívül a *hiteles helyek* embereinek és a *királyi kiküldötteknek* (homo regius) is jutott teendő a megye beligazgatásában, kik rendszerint a királyi, nádori, országbírói vagy báni parancs folytán elrendelt vizsgálatok megejtésénél vettek részt; még pedig a *hiteles helyek* (a káptalanok) egy-egy kiküldött kanonokjuk által vagy önállólag, vagy a megyei hatósággal együttesen végezték teendőjüket, a *királyi emberek* pedig, kik rendesen a megyei nemes birtokosok sorából jelöltettek ki, mindenkor valamely hiteles hely, vagy a megyei hatósággal együtt jártak el a fenforgó ügyekben.

A megyei hatóságok alatt állottak a *községek bírái* (villicus), a kik a jobbágyok ügyeiben bíráskodtak. A községi bíró, a mohácsi vész előtt, a jobbágyok sorából került ki. Pl. 1408-ban Bodrogh megyében a monostori bíró esküt tett arra, hogy a midőn bizonyos kárt szenvedett, akkor még jobbágyi állapotban volt. (Zichy V. 550.) A bírót az alispán kötelességmulasztás esetén meg is bírságozhatta. (U. o. V. 384.)

b) Törvénykezés.

A vármegyékben a nemesség legfőbb bírása a király volt. A főispán a nemesség pereiben nem bíráskodhatott s ezek annak csak érem és tized ügyekben volt alárendelve.¹⁾ A nemesség panaszait a király, vagy helyettesei, a nádor, az országbíró, a bán intézte és bírálta el; a vizsgálatot azonban az illető megye

¹⁾ *Kerékggyártó*: i. m. I. 238.

hatósága, vagy a megye területén levő u. n. hiteles hely végezte. Voltak esetek, midőn a vizsgálatok megejtésével egyszerre több hiteles hely, vagy egy hiteles hely és a megye hatósága együttesen bízott meg felsőbb helyről. A nemesség pereinél szerepeltek a királyi kiküldöttek (*homo regius*), rendszerint egy-egy megyei birtokos. A királyi, nádori stb. oklevelek mindig több *homo regius*-t jelöltek ki, a kik közül az illető egyházi vagy világi hatóság választott. Ez nyilván azért történt, mert a felső hatóság nem tudhatta, hogy az általa kijelölt megyei ember közül, melyik képes vagy melyik alkalmas, vagy melyik lakik közelebb e célra az illető esetben.

A várkatonaság, várnép és jobbágyság bírāja a főispán, utóbb inkább az alispán volt.¹⁾ Néha azonban e bíraskodásnál a királyi udvartól e célra kiküldött bíró u. n. *bilochus* is jelen volt. Az 1222. évi aranybulla egyenesen megparancsolta a főispánoknak, hogy a királyi *bilochus*nak bűnügyekben hozandó ítékezésénél jelen legyenek.

Korán divatba jött a megyékben az u. n. *békebírák* vagy *bírótársak* alkalmazása, kikről már Szent István törvényei megemlékeznek. Ezek a megyei jó, becsületes és tisztességes emberek sorából kerültek ki s a perek lebonyolításában, vagy a felek békéltetésénél szerepeltek. Az 1291. és 1298. évi törvények szerint a főispán már nem is ítélezhetett négy-négy megbízott nemes ember nélkül, kiket békebírának, vagy bizalmi embereknek (*boni homines*) neveztek.

Ugyancsak a megyei bíróságot gyakorolta a megyegyűlés. A gyűlések 1191. óta nemcsak a nádor, az országbíró és a bán, hanem gyakran a főispánok által is szoktak időközönként

¹⁾ A XIII. századtól fogva állandóan az *alispán* és szolgabírák, mint megyehatóság bíráskodtak a legtöbb ügyben egész a mohácsi vészig. (A király egyes családokat néha kivett a megye bírói hatósága alól, pl. 1339-ben a Csitár es. (Zichy okm. I. 562.) stb.) Az ily ügyekben kiadott hatósági oklevelek élén mindig csak az alispán és a szolgabírák nevei szerepelnek. A *községi bírák* is neki voltak alárendelve. 1405-ben Bodrogh vmegye alispánja bírságra ítélte a szeremlei bíró, mert a jobbágyoknak igazságot nem szolgáltatott. (Zichy okmtr. V. 384.) A megyei hatóság kiterjedt hatáskörét mutatja, hogy ugyancsak ez évben Bodrogh vármegye alispánja a báthai apátot elmarasztalta azon tolvaj védijában, a kit az előállítani nem tudott. (U. o. V. 385.)

tartatni. E gyűléseken jobbbára a nemesek perei, vagy a közbátorság elleni vétségek tárgyalattak. Az ítékezésnél ily alkalmakkor a király helyettesén: a nádoron, országbírón vagy bánon kívül jelen volt a megye hatósága és az u. n. esküdt bírák vagy ülnökök (jurati assessores), kik a megyei birtokos és előkelő nemesség sorából kerültek ki. Ily bíraskodó gyűléseknek érdekes példáit ismerjük főleg a XIV. századból Bodrogh megyéből, hol a nádor 1360, 1364 és 1368-ban, a macsói bán pedig 1391-ben tartott gyűléseket.¹⁾ E gyűlések nemcsak jogszolgáltatási, de családtörténeti szempontból is nevezeteseek, mert a résztvevő tisztviselők és feles számú bírótársak név- és lakóhely szerint mindig felsorolhatnák.

A mi a peres eljárást illeti, az a megyékben a mohácsi vész előtt általában a következő volt. A panaszos fél (nemes ember) vagy egyenesen a királyi udvarnál, vagy valamely hiteles hely előtt tette meg panaszát. A panasz megtétele után rendeltetett el a vizsgálat, melyről már fentebb szoltunk. Ezután vagy ezzel egyidejűleg következett a perbeidőzés. Ezt vagy az illető vizsgálat teljesítésével megbízott hatóság (káptalan vagy megye) kiküldöttje eszközölte, vagy a király (esetleg helyettese) u. n. pecsétküldés által hajtotta végre. Történt azonban igen gyakran kikiáltás által való idézés is, a mi a királyi vagy megyei hírnök (pristaldus) által a község piacán történt. Erre azonban csak akkor volt szükség, ha az alperes az első idézésre nem jelent meg, vagy ha lakóhelyén nem találtatott. A kikiáltás több községben is történhetett. Így a szekszárdi convent embere egy Bodrogh megyei földesurat, Báthmonostori Lászlót, 1401-ben bizonyos perben három falu piacán idézett meg nyilvános kikiáltás útján. (Zichy okmtr V. 251.)

A bizonyítás a tárgyaláson okmányok, tanuk, eskü és isten-ítéletek útján történt. Ezek közül az eskütétel rendesen a káptalan előtt történt, még pedig úgy, hogy az illető vagy maga esküdött meg, vagy az u. n. eskütársakkal együttesen. Az eskütárs azon egyén volt, a ki kész vala a peresfél igazságát esküvel támogatni.

¹⁾ Zichy okmtr. III. 187., 244., 359. és 437.

Ily esetben az esküt az illető 12, 24, 25-öd magával tette le.¹⁾ Ezen eskütétel nálunk a bácsi, részint a háj-szent-lőrinczi, ritkábban a titeli káptalan előtt történt.

Az istenítéletek emlékét, melyek tudvalevőleg tüzesvas, forróvíz próba és a perdöntő bajvívásból állottak, okleveles emlékek nálunk nem tartották fenn s ezek, úgy látszik, itt nem igen használtattak bizonyítási eljárás gyanánt.²⁾

A perek befejezését vagy eldöntését követte a végrehajtás, mit a királyi kiküldött, a pristaldus eszközölt. Birtokügyeknél ilyenkor az u. n. birtokbavezetés (statutio) történt s itt a pristaldust, a homo regius helyettesítette.

A perenkívüli jogügyletek a mohácsi vész előtt kizárólag a káptalanok hatáskörébe tartoztak. Így a szerződéseket, végrendeleteket stb. nálunk kizárólag a bácsi, háji és titeli káptalanok készítették.³⁾

c) Hadügy.

Hazánkban az első Árpádok korában kétféle hadat különböztethetni meg, t. i. a nemesi és a királyi hadat.⁴⁾ A nemes ember, bárhol lakott, személyesen tartozott hadakozni. A nemesi hadnak vezére a király vagy a nádor.

Bács és Bodrogh vármegyék birtokos nemesei tehát, kik e területet a honfoglalás óta lakták, vagy ide később telepedtek, a király zászlaja alatt tartoztak hadbaszállani, még pedig fejenként, teljes hadi felszereléssel.

A királyi hadat az ország vármegyéinek hatósága szolgáltatta.⁵⁾

1) Zichy oktr. III. 298., III. 563. és IV. 542.

2) Az istenítéletek bő példáit a *Váradi Regestrum* tartotta fenn a XIII. századból, mert a forróvíz és tüzesvaspróba rendszeren ott hajtattott végre.

3) A felek azonban alkalmilag gyakran fordultak szomszédos káptalanokhoz is. Így a *kői, csanádi, pécsi, szent-irenei* stb. káptalanok számos vidékünkre vonatkozó oklevelével találkozunk.

4) *Kerékgyártó A.*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 322–324.

5) Egy-egy vármegye Pauler szerint átlag 3–400 lovaszt állított a királyi hadba. (Pauler: A magyar nemzet tört. az Árpád-házi kir. alatt. I. 328.)

Ennek alkatrészeit a *várkatonák* képezték, vagyis azon egyének, a kik a vármegyékben a várak körül laktak s hadi szolgálat kötelezettsége fejében a várak körül levő földeket haszonélvezték. A várkatonaság vezére a főispán volt, a ki külön zászló alatt vezette csapatát háború esetén a királyi hadba. 1072-ben Vid főispán Nándorfehérvárnál a bács-, Jan főispán a sopronmegyei zászlóaljokat vezérelte.

A várkatonaság tisztjeit a főispán nevezte ki s azok tőle függtek. Ily tisztok valának: *hadnagy* vagy zászlóaljparancsnok (dux vagy princeps exercitus), *várnagy* (praefectus castris), *százados* (centurio), *tizedes* (decurio), *hírnök* (praeco) és *őrök parancsnoka* (major speculatorum).

E megyei u. n. királyi had legénységét az u. n. *várjobbágyok* képezték s ezek két félek voltak, t. i. olyanok, a kik még Szent Istvántól nyertek várföldeket, s olyanok, a kik a későbbi királyok által telepítették a megyei várak köré. Az előbbiek nagyobb tekintélynek s szabadalomnak örvendtek, egyébként úgy ők, mint a többiek a várjavakat szabadon birták, sőt néha el is adhatták. E földek haszonélvezete fejében saját fegyverzetükkel tartoztak hadi szolgálatot teljesíteni, sőt egy részök olykor-olykor különös szolgálatokat is tett. Mellettük voltak a *várszolgák*, a kik úgy látszik a földek művelésében segédkeztek, s a földek használatáért részt vettek a vár építésénél, előfogatokat adtak, börtönt őriztek, más részök pedig mesterségeket űzött, fegyvereket készített stb.

A vármegye, mint katonai intézmény, idő folytán folyton változott. A várjobbágyok vagy szabad nemesekké lettek, vagy egyszerű jobbágyok a Szent István jobbágyainak sorsára emeltettek. Gyakran történt azonban, főleg a tatárjárás utáni időben, hogy nemes emberek lettek várjobbágyokká, miután már előbb elszegényedtek. A warszolgák viszont gyakran várjobbágyi rangra emelkedtek.

A várkatonaság eltartására rendelt birtokok kezdettől fogva elidegeníthetlenek voltak. A XII. századtól fogva azonban már megkezdték azok elidegenítését királyaink s a várjavak eltékozlása tetőpontját érte el II. Endre (1205—35.) korában. Mindez

nagyban meggyengítette a hadi szervezetet s IV. Béla bár jó részben visszaszedte az erőszakkal eltulajdonított várjavakat, de azért ő maga is eladományozott néha azokból. Így a *bodroghi* várhoz tartozó földekből egy részt azon címen adományozott 1237-ben a bélakúti ciszterci szerzeteseknek, mert azok távolságuk miatt a vár által nem használtathattak.¹⁾ Fia V. István király pedig 1267-ben a bácsi vár két birtokát adományozta el egy hű emberének.²⁾

Az Árpádok kihaltával már teljesen felbomlott a várszerkezet, s így az Anjou királyok ennek pótlásául a *banderiális* hadszerkezetet léptették. Ezt már Róbert Károly király kezdeményezte, fia és utódja Nagy Lajos király pedig állandóan szervezte. Az 1351. évi országgyűlés kimondá az ősiség behozatalát és egyúttal a nemesek jobbágyságait arra kötelezte, hogy földesuraiknak a terményekből kilencedet adjanak. Mindez a nagy király intentiójához képest azért történt, hogy a nemesek birtokainak consolidálása és jövedelmeinek gyarapodása által minél nagyobb és díszesebb banderiumokat szerelhessenek föl s állíthassanak a király táborába. Ezzel egyidejűleg lett szervezve az u. n. telekkatonaság, mely abból állott, hogy a földesurak bizonyos számú jobbágytelek után egy-egy fegyverest tartoztak kiállítani. A banderiális és telekkatonasági szervezeten kívül, melyet Zsigmond király is újra kívánt szervezni,³⁾ Mátyás király korában a *zsoldos seregek* rendszere jött divatba, de Mátyás híres zsoldos serege a Jagellok szegénysége miatt csakhamar feloszlott, s mire a törökök sűrűbb támadásai, majd pedig a mohácsi veszedelem elkövetkezett, ismét csak a nemesség személyes felkelésére és az itt-ott kiállított banderiumokra⁴⁾ kellett az országnak támaszkodnia.

¹⁾ Orsz. Ltr. dipl. 216. sz. E birtokok: Aranyán, Piros és Baksa (Buelke) helységek a mai Újvidék körül.

²⁾ Kér és Harsány nevű földek Bács megyében, melyeket a Görög cs. kapott. (Iványi: Helynévt. II. 129.)

³⁾ Zsigmond királynak 1432-ből eredő banderiális szervezete szerint Bács megye 500, Bodrogh megye 300 főből álló hadat tartozott kiállítani. (Fessler: Gesch. d. Ung. II. 420–430.)

⁴⁾ II. Ulászló király az 1498. évi országgyűlésen szabályozta a banderiumokat. Ugyanitt mondatott ki, hogy háború esetén a *bácsi* és *títeli* káptalan 50–50 főből álló lovas csapatot tartozik kiállítani. (Ulászló kir. II. decr. 20. fej. Corp. Jur. H. I. 296.)

A mi a fegyvernemeket illeti, a megyei hadsereg a mohácsi vész előtt első sorban lovasságból, továbbá gyalogságból állott. A XIV. századig a tüzéség helyét a hadi gépek kezelői pótolták, attól kezdve pedig több-kevesebb tüzéség csatlakozott a seregekhez. A hadi gépeket és ágyúkat mindig az állam állította ki, nem különben állami jellegű volt a Dunán cirkáló hajóhad állománya is.

A nemesi had kizárólag lovasságból állott.

A lovasság legnagyobb részt könnyű fegyverzetű volt. Létezett azonban páncélos lovasság is. E két fegyvernem kiállítására nézve Kálmán király törvényei akként intézkedtek, hogy a megyei főispán, ha várjobbágyságtól lovakat nyerhetett és 100 pensát gyűjthetett össze, köteles volt a táborba páncélos lovakat állítani; ha azonban csak 40 pensát szedhetett be, úgy vért nélküli lovasokat hozott¹⁾

A gyalogság szintén két részből állott, t. i. könnyű és nehéz fegyverzetűekből. Hogy azonban a várkatonaságnak hányad része állott gyalogságból, ezt nem tudjuk. A gyalogosok kezdetben jobbára ijászok voltak. később, a lőpor használatba vétele után, lövészek. Ezek azonban csakis könnyű fegyverzetű gyalogosok lehettek, a XIII. századtól fogva pedig páncélos gyalogosokról is hallunk. A páncélos gyalogosok főfegyvere az alabárd, lándzsa és a legnehezebb kard az u. n. csatabárd, mely kétélű s keresztalakú volt s két kézzel fogatott.²⁾

A lőfegyverek feltalálása után a gyalogság jó részben lövészekből állott, az alföldi vármegyék azonban később is lovasokat állítottak ki. I. Mátyás királynak a szegedi országgyűlésen 1458-ban hozott törvénye szerint, mely a telekkatonaság rendszerét újítja fel, minden húsz jobbágYTELEK után tartozott a földesúr egy lovaszt állítani. II. Lajos király korában pedig a tolnai országgyűlés elrendelte, hogy az 1518. évi bácsi országgyűlésre a vármegyék nemesei minden 20 jobbágYTELEK után egy lovaszt, a felvidéki megyék pedig ugyanannyi jobbágYTELEK

¹⁾ Corpus Juris Hung. I. 148. Kálmán kir. I. decr. 40. fej.

²⁾ Páncélos gyalogost többnyire több várjobbágy állított ki együttesen. *Kerekgyártó*: i. m. I. 333.

után egy-egy gyalogos lövést tartoznak felszerelni.¹⁾ Eszerint Bács és Bodrogh is, mint alföldi megyék, a táborba lovasokat küldtek.

A vármegyék székhelyein kezdettől fogva *erősségek* léteztek. Ezen erődök egy része az országban már a honfoglalás előtt fennállott. Bács és Bodrogh várak, ha a honfoglalás előtt talán nem is, de Szent István korában már bizonyára fennállottak. Bodrogh vára a krónikákban már 1095-ben említetik, mert itt tartózkodott Szent László király, midőn a keresztesek követsége őt fölkereste. Bács vára bizonyára szintén megvolt a XI. században, mert megyei és püspökségi székhely csak erősség lehetett. E várat különben először a XIII. századbeli *Regestrum Varadiense* említi.

A tatárjárás előtt vidékünkön aligha létezett több erősség Bácsen és Bodroghon kívül. Általában a magyarországi erősségek a tatárjárás után kezdtek jobban szaporodni, mert IV. Béla király ebben az ország védelmének biztosítékát látván, alattvalóit várak építésére serkenté, sőt anyagilag is gyámolítá, és maga is több várat építtetett.

A várépítés azonban az alföldön nehézségekbe ütközött, mert a szükséges építőanyag hiányzott. Bács és Bodrogh várát is bizonyára inkább a folyók, mocsárok és árkok védték eleinte, mintsem bástyák és kőfalak. Első váraink tehát csak u. n. földvárak lehettek, a milyen aztán a tatárjárás (1241.) után talán több is épült. Legalább a XIII. század első felében már mint vár szerepelt Bács megyében Pétervárad a Duna balpartján, a mai Ujvidék helyén. Ez Töre fia Pétertől vette nevét s így valószínűleg ő építette. Midőn Péter bán, bácsi főispán és nagybirtokos II. Endre nejének, Gertrudnak megöletése miatt jószágait veszté, Pétervárad a kastélylyal együtt a koronára szállott. IV. Béla király e helységet 1237-ben a Duna túlsó partján levő bélakúti apátságnak adományozta,²⁾ s valószínű,

¹⁾ Corp. Jur. Hung. I. 337—338.

²⁾ Orsz. Ltr. dipl. 216. Az oklevél idevonatkozó szavai: „... Peturwarad et regale palatium ibidem constitutum . . .”

hogy várjellegét csak akkor kezdé veszíteni, midőn az átellenében levő mai Pétervárad a XIII. század közepe táján épülni kezdett.

A két vármegye területén levő helységek közül némelyek szerint Szabadka már IV. Béla korában szintén árokkal erősített hely lett volna.¹⁾ Ezt azonban bajos föltételezni, mert az oklevelek Szabadkát 1439-ig mindig possessio-nak és oppidum-nak nevezik. Valószínű azonban, hogy midőn e helység a század folyamán a Hunyadiak birtoka volt, már némi erőddel is birt, mert a következő század elején, 1504-ban már várnak (castrum) neveztetett.²⁾

Hogy a megyebeli apátságok és prépostságok némileg szintén meg lehettek erősítve, ezt, bár pontos adataink nincsenek, bizonyosra vehetjük, mert a középkorban a klastromok, templomok rendszerint úgy épültek, hogy külső megtámadtatás esetén, azokat védeni lehessen. Hasonló helyzetben voltak az urasági lakok és kastélyok, mert itt is nagy szükség volt az erősítésre nemcsak a külellenségtől való félelem, hanem főleg a miatt, mivel a mohácsi vész előtt dívott ököljog igen gyakran erőszakos támadásra ragadtatta a nemességet.

Vagy a külső ellenségek, vagy féktelenkedő belföldi hatalmaskodók elleni védelem szempontjából történt tehát bizonyára, hogy a XV. században a Bács és Bodrogh vármegyék területén lakó nemes urak hatalmasabbjai a saját birtokaikon olykor várakat építettek.³⁾ Ilyen vár bizonyára sok lehetett a két vármegye területén lakó nemesek helységeiben, de azok a

¹⁾ *Iványi L.*: Szabadka tört. I. 36.

²⁾ U. o. I. 39.

³⁾ Így a kalocsai érseknek volt a XV. században egy vára *Zatha* (ma Szótin) a Duna mellett, melyet 1494-ben Bánfi és Kis Horvát erőszakkal elfoglaltak. (l. *Iványi: Helynévt. I. 139.*) A bodroghmegyei *Barthán* (ma Bortány puszta Monostorszeg határában) helységben is említetik egy vár 1475-ből, mely talán királyi vár volt. (U. o. I. 23.) Később pedig a bartáni Peres családé, kiktől a Nagyvölgyiek örökölték. A titeli káptalannak is volt vára Erdődön a Duna mellett, maga Titel 1456-ban már szintén vár gyanánt említetik. Várak voltak megyénkben a mohácsi vész előtt: Buki (ma Bukin), Zelind (Plávna körül), Váralja (Szónta körül a Duna mellett), Zond (Szónta), Futak, V. Várad (Újvidék), Kulud (ma Kolluth), Daut (ma Dautova), Báthmonostor.

mohácsi vész után, úgy látszik, nyom nélkül elpusztultak s emléküket is csak itt-ott őrizte meg egy-egy okleveles adat.

Ily elszórt adatokból értesülünk arról, hogy a Becsei családból való Báthmonostori Töttös László egyik Bodrogh megyei helységében, Zembech-en, várat építtetvén, a már épülő félben levő erődöt a szomszédos Szekcsői Herczeg Péter 1400. év elején embereivel erőszakos módon lerontotta. Ez ügyben Töttös László a macsói bánokhoz fordult panaszszal, a kik Bodrogh megye hatósága által vizsgálatot tartottak s e vizsgálat a hatalmaskodási tényt igazolta.¹⁾

Nem tudjuk mi lett vége e pernek, de úgy látszik, a hatalmaskodás azért történt, mert Töttös Lászlónak nem volt engedélye a várépítésre. Ez kitűnik onnan, mert nemsokára engedélyért folyamodott a királyhoz és erre Zsigmond király 1401. évi január 13-án kelt oklevelével megengedte neki, hogy Bodrogh vármegyei birtokai bármelyikén építhessen várat kőből vagy fából és azt utódai is fentarthassák.²⁾

Báthmonostori Töttös László ezen engedelem folytán föl is építé Zembech várát s ez a Duna mellett Szekcső várával szemben állott. Szekcsői Herczeg Péter azonban érdekeit ez által sértve érezvén, a vár lerombolása iránt a királyhoz fordult, mire Zsigmond király meghagyta 1403-ban Maróthi János macsói bánnak, hogy Töttös Lászlót hívja fel királyi engedelmének bemutatására, ha pedig ez a királyi engedelmet felmutatni nem tudná, rontassa le a kérdéses várat. Erre a macsói bán meghagyta a bácsi káptalannak, hogy küldje emberét egyik bodroghmegyei szolgabíróval Töttös Lászlóhoz s parancsolja meg neki, hogy a királyi engedelmet magában foglaló iratot egy bizonyos határidő alatt a bánnak mutassa be. A bácsi káptalan és Bodrogh megye szolgabírája el is jártak ez ügyben,³⁾ de hogy miképen végződött Zembech várának ügye, arról a kútfők mélyen hallgatnak.

¹⁾ Zichy okmtr. V. 171.

²⁾ Zichy okmtr. V. 228.

³⁾ A bácsi kápt. jelentése. Zichy okmtr. V. 349.

Ugyancsak a XV. századból a várépítésnek egy másik példájával is találkozunk, azzal t. i., a melyet itt a Czobor család építtetett. E család kérelmére Mátyás király ugyanis 1469-ben Czobor János királyi udvarnoknak és testvéreinek Imrének és Mihálynak megengedte, hogy a bodrogh vármegyei Czobor-Szent-Mihály (a mai Zombor) helység területén kőből vagy fából várat építhessenek. A czobor-szent-mihályi vár építésére vonatkozó engedélyét a király 1473-ban megújította, de magáról az építésről nincsenek adataink.¹⁾ Valószínű azonban, hogy e vár is fölépült s a mohácsi vész után a zombori török kerület székhelyét képező váracs alapjául szolgált.

Ugyanitt kell megemlítenünk még azt is, hogy Mátyás király uralkodása alatt a délvidéki várakra nézve bennünket is érdeklő határozat hozatott. A budai országgyűlés 1464-ben ugyanis kimondá, hogy mindazon várak, melyek Albert király halála óta épültek, lerombolandók, kivéve az ország déli szélein, a török ellen épültek, továbbá azokat, melyek Bács és Bodrogh vármegyék területén vannak.²⁾ Ezen általános intézkedés bizonyára a török elleni védelem szempontjából történt. Hogy mely várak voltak a bács- és bodroghmegyeiek, azt a törvény nem említi.

Több említést a bácskai erősségekről a mohácsi vész előtt nem találunk.

d) Kultura.

I. A lakosok.

Bács és Bodrogh vármegye lakosságát a honalapítástól fogva a mohácsi vészig általában magyarok képezték. Igaz ugyan, hogy a honfoglalás idején e területet szláv és bolgár törzsek vegyesen lakták, ezek azonban részint már a honfoglaláskor elpusztultak, részint pedig az idők folyamán a magyarságba olvadtak. Hogy a mohácsi vész előtt e két vármegye lakossága

¹⁾ *Pesty F.*: Magyarország. helynevei. I. *Iványi I.*: Bács-B. vm. helynévtára. I.

²⁾ Mátyás kir. II. decr. 10. fej. Corp. Jur. Hung. I. 219.

túlnyomólag magyar volt, mutatják a középkori helységek tiszta és szép magyar nevei (Czobor-Szent-Mihály, Háj-Szent-Lőrincz, Boldogasszonyfalva, Pétervárad, Borsód-Szent-Lőrincz, Herczeg Szántó stb.), de mutatják azon nagy számmal fennmaradt oklevelek is, a melyekben a megyék fő- és altisztviselőiről vagy pedig a megyebeli nemes urakról s a községekben lakó jobbágyokról van szó, ezeknek nevei ugyanis kizárólag mindig magyar hangzásúak.

A magyarok mellett vidékünkön már a XI. századtól fogva betelepedett idegen néptörzseket is találunk s ezek a *kunok* vagy *besenyők*, a *bolgárok* (izmaeliták) és a *zsútok*. E néptörzsek közül a *kunok* vagy *besenyők* legnagyobb számmal lehettek képviselve. A honfoglaló magyarság ugyanis jobbára csak a Duna és Tisza környékét szállotta meg, míg ellenben e két folyó közein levő homokos vidék (Pesttől Szabadkáiig) kezdetben egészen pusztán állhatott. Ez volt oka, hogy a kun és besenyő betelepítések Szent László király korától fogva egészen IV. Béla koráig rendszerint a Tisza és Duna közére irányultak, mint oly pusztavidékre, melyet a magyarság nem használt. Bács és Bodrogh megyékben a magyarság zöme a két hasonnevű vár körül, tehát inkább a Duna felé eső területen foglalt magának szállást s ezt látszik bizonyítani Béla király névtelen jegyzőjének ama (különben kevésbbé megbízható) elbeszélése is, hogy Árpád vezér huzamosabban tartózkodott Bodrogh táján s hogy Tas vezér és nagybátyja Kölpön vezér Bodrogh vármegyében foglalt szállást.¹⁾

A *kunok* három ízben is költözködtek vidékünkre. Az első telepítés I. László király által 1091—2-ben történt, ezeknek azonban csak kis része jutott a Tisza-Dunaközre, mert ők alapították a Jászságot. II. István korában 1122-ben már sokkal több kun-besenyő család telepedett e vidékre, de a legnagyobb tömeg IV. Béla korában, a tatárjárás után költözött ide, a midőn 1244—1253. között a Tisza és Duna, továbbá a Tisza és Maros közötti területeken nyertek lakóhelyet. A mai Bács-

¹⁾ Béla kir. névt. jegyzője. Ford. Szabó K. 59. l.

Bodrogh vármegyének északi része, Madaras és Kun-Baja vidékével, nemkülönben a tiszai részek Martonostól Ó-Becséig szintén a kunok tartománya volt, a mit különben okleveles adatok is bizonyítanak, mert Madarason kun kapitányság létezett, Adorján és Becse helységeket kunok lakták, Zenta neve pedig kun szó s Jerney szerint pusztá földet jelent.¹⁾ E népség a keresztény hit fölvétele s a békés életmód elsajátítása után egészen a magyarságba olvadt s emlékét csak egyes család vagy helynevek tartották fenn.²⁾

A kún-besenyő népekkel körülbelül egy időben költöztek hazánkba a mohamedán vallású *bolgárok*, a kiket a középkori emlékek izmaelitáknak, szaraczenoknak és böszörményeknek neveznek. Csekélyebb számmal ezek is laktak az alsó Tisza és Duna vidékein, főleg mint kereskedők, bérlők és vámszedők, mert ők főleg a XIII. században az ország minden részén megfordultak s mint a közjövedelmek kezelői jelentékeny gazdasági szerepre jutottak. Hogy vidékünkön egy helyen nagyobb tömegben is laktak, mutatja a bácsmegyei Csurlak helység (ma Csúrog), melyet egy 1238. évi oklevél „szaraczenok községé“-nek (villa saracenorum) nevez.³⁾

Kálmán király korától fogva (1098.) mindinkább több *zsidó* is lakott hazánkban s mivel az országos kereskedelmet az izmaelitákkal együtt az egész középkoron át ők vitték, természetes, hogy vármegyénkben is állandóan laktak. A legrégibb törvények szerint azonban a zsidók csak a püspökségek székhelyein, nálunk tehát Bácsban,⁴⁾ utóbb pedig csakis a városokban lakhattak s vidékünkön nagyobb ingatlan birtokokkal nem rendelkeztek, de

1) A Bodrogh megyei *Halas* (ma Pest m.-ben) 1439 körül egyik kún-szék főhelye volt. A szintén Bodrogh megyei *Madaras* helység már 1377-ben kúntelep volt, 1388-ban kapitányi székhely. (Csánki: II. 190. Iványi: Helyn. II. 152.)

2) *Besenyő* nevű helység létezett a mohácsi vész előtt Bodrogh megyében. 1468-ban Bodrogh megyében volt egy *Besenyőfő* nevű vízmeder. (Orsz. Ltr. dipl. 16681. sz.)

3) A Bács megyei *Opus* helység (Szónta tájékán) már 1196 táján „villa hismaelitarum“-nak nevezetik. (Iványi: Bács-B. vm. Helyn. II. 22.)

4) Kálmán kir. a zsidóknak megengedte a birtokszerzést, de püspöki székhelyeken kellett lakniok. I. Decr. 75. fej. (Corp. Jur. Hung. I. 150.)

mint a helyi kereskedelem tényezői, bizonyára itt is nagy szerepet játszottak.

Arról, hogy a mohácsi vész előtt *szerbek* is laktak volna a két vármegye területét, nincsen egyenes értesülésünk. Lehet, hogy olykor-olykor a nagyobb szerb telepítések alkalmával talán jöttek ide is egyesek, de ezek vagy csak ideiglenesen tartózkodtak itt, vagy csak mint katonák vettek részt a helyőrségekben és táborokban.¹⁾ Tudva van, hogy II. Béla király szerb nejével már több szerb jött hazánkba, első nagyobb beköltözésük azonban Zsigmond király korában történt, a midőn István szerb deszpotával kötött (1402. évi) tatái szerződés értelmében Brankovics György deszpot Magyarországon számos birtokot nyert s ezek között volt a tiszamelletti becsei vár és uradalom is, melyhez a mai Ó-Becse és környéke (az egykori Peszér helység) is tartozott. Brankovicssal 1423. körül számos szerb család költözött a törökök elől hazánkba s mint tudjuk, a Csepelsziget, Ráczeve, Szent Endre és Buda is ekkor nyerte szerb lakosságát. Lehet tehát, hogy Brankovicsnak uradalmaiban s azok közt a becsei uradalomban voltak szerbek, de ezek valami nagy számmal nem lehettek, mert az oklevelek sehol sem emlékeznek róluk.

A szerbek másik tömeges beköltözése Mátyás király korában történt, a midőn Kinizsi Pál temesi gróf által a temesi részekre, majd pedig Brankovics Vuk alatt a Szerémségbe igen sokan telepedtek át. Arról azonban, hogy ez alkalommal a szerbek a Bácskaságba is átszállottak volna, semmit sem hallunk. Bács és Bodrogh megye tájaira tehát a szerbek első ízben csak akkor jöttek, midőn a pórlázadás idejében 1514-ben a megyei nemesség kérelmére Török Imre, Paksi Mihály és Oláh Balázs nádor-fehérvári bánok alatt s ezeknek hadaival a szerémségi szerbek is átjöttek s Nagy Radoszláv és más vezéreik alatt részt vettek a pórok leveretésében s e vidék egyetemes dúlásában. De ezek a szerbek sem maradtak itt, hanem mint azt az egykorú források alapján tudjuk, visszaparancsoltattak eredeti lakhelyeikre,

---

¹⁾ Szalay L.: Szerb telepek i. h. *Picot: Les Serbes de Hongrie.*

a szerémi részekre.¹⁾ Nálunk a szerbek, mint alább látni fogjuk, csak közvetlen a mohácsi vész után kezdetek nagyobb tért foglalni.

2. Foglalkozás, életmód.

A honfoglaló magyarság a királyság koráig, vagyis Szent Istvánig, békés foglalkozást nem igen űzött, a mennyiben a nemzet a kalandos hadjáratokkal volt jobbára elfoglalva, az ipart és földművelést pedig az országszerte leigázott vagy meghódolt idegen elemek űzték. A keresztény hitre való áttérés s a nemzetségi telepek kiosztása után, tehát Szent István korától fogva tértek át őseink a békés életre, hazai földművelésünk és iparunk tehát csak a XI. századtól fogva kezdett föllendülni. Mennyi része volt ebben az itt lakott szláv elemnek s mennyi a nyugatról beköltöző németeknek, ezt onnan is sejlhetjük, mert a gazdasági eszközök a magyar nyelvben többnyire szláv, a kézműipar eszközeinek neve pedig jobbára német eredetű.

Őseink a békés életmódra történt áttérése után is legnagyobb részt nomád életet éltek s jobbára földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. A városokban lakni nem szerettek s ilyeneket eleinte nem is alapítottak, mert az első városok tulajdonképen a megye és várispánság székhelyei, tehát várak voltak s ezeket a hadi és polgári tisztviselőkön kívül a várkatonaság, a környéket pedig a várjobbágyok és várszolgák lakták.

A magyarság zöme tehát, vagyis a magyar nemzetségek a Tisza és Duna tágas vidékein, az ország síkjain telepedtek le, a hol csak nagyon is kezdetleges helységeket alapítottak, mert még a XIII. század közepe felé is kevés számú szilárd épülettel bírtak. Ottó freisingeni püspök, a ki e tájban járt hazánkban, azt írja őseinkről, hogy: „a falvakban és városokban igen hitvány házak találtnak, melyek jobbára nádból vagy fából, legritkábban kőből építvék; a lakosok egész nyáron és őszön

¹⁾ Verancsics, II. 7—10.

át sátorok alatt laknak.“¹⁾ Ily viszonyok között a lakosság nagy része csak vadászattal, állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozhatott, az ipar és kereskedelem bizonyára az idegen jövevényeknek maradt.

Bács és Bodrogh vármegyék lakossága a XII. századig szintén csak a vidékeken elszórt majorságokban lakott s ez ideig Bács és Bodroghon kívül vár vagy város aligha volt. E majorságokból fejlődtek itt is, úgy mint általában az országban, a helységek, melyek azután a kultúra emelkedésével népes városokká alakultak.

Vidékünk sík és termékeny területe első sorban a naturálgazdálkodásnak kedvezett. A foglalkozási ágak közül első sorban ki is fejlődött a földművelés, a mit nemcsak a várak körüli földbirtokok kezelői, a várjobbágyok és várszolgák, hanem a vidéken lakó nemesek is nagyban gyakoroltak. Innen van, hogy a földbirtok értéke nálunk mindig nagy volt s a bácskai jó földekből királyaink nemcsak a helybeli, hanem a távolabbi apátságok- s prépostságoknak is adományoztak,²⁾ később pedig a legtávolabbi vidékekről származó előkelő családok iparkodtak itt részint királyi adomány, részint vétel vagy csere útján birtokokat szerezni, sőt maguknak a királyi családoknak is több helyütt voltak itt birtokai.³⁾

A bácskai termőföldeknek tehát nagy értéküknek kellett lenniök nemzetgazdasági szempontból, mert bizonyára sok jövedelmet hoztak. Közbirtokosságunk a mohácsi vész előtt ennek folytán hatalmas vagyonnal rendelkezett s nemességünk, melynek sorában a Hunyadiakat, Garaiakat, Maróthiakat, Czoborokat, Beriszlókat, Lévai Cseheket, Becseieket, Törököket stb.

1) *Kerékgyártó*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 461.

2) A *tihanyi* apátság már Szent Istvántól nyerte Bodrogh megyében Besenyő helységet. Szent László adományozta ugyanitt magát Bodrogh helységet (a váron kívül) a *pannonhalmai* apátságnak. A *székesfehérvári* keresztesek conventje nyerte a XIII. században Bács megyében Csurlakot stb.

3) Bács megyében Szónta a XIV. században a királyné birtoka volt. Szabadka szintén királyi birtok volt 1439-ig, a midőn az a Hunyadiaknak adományoztatott. Részint vétel, részint csere útján szereztek itt birtokot a margitszigeti és budai apácák (Szónta, Adorján, Vastorok), a budai káptalan (Csésztó, Zenta) stb.

találjuk, vagyoni állásánál fogva nemcsak gazdag udvartartást vittek, hanem országszerte köztekintélyekként szerepeltek.

Mivel Szent István király az egyháznak a föld terményeiből tizedet, a dézsma huszad részét pedig a királynak adatni rendelte: mivel továbbá a várjavak terményeinek kétharmad része szintén a királyt illeté, ennek folytán a földművelés, mint fő jövedelemforrás, különös gondban részesült. Csak emelte e gazdasági ág fontosságát a XIV. században I. Lajos király törvénye, mely szerint az ősi javak elidegeníthetlenné váltak s nemcsak el nem adhatták, hanem apáról fiúra örökölték. Ugyancsak e király rendelte el, hogy a jobbágyság a birtokos nemességnek a föld terményeiből kilencedet adjanak, e törvény a földet művelő parasztságot is nagyobb szorgalomra ösztönzé, hogy tartozásait leróhassa. A termények, miket e korban a magyar gazda termesztett a búza, rozs, árpa, zab, köles, kender, len és a hüvelyes vetemények voltak s ezekből adta a jobbágyság a tizedet s a kilencedet is, a tengerit vagy kukoricát a mohácsi vész előtt hazánkban nem ismerték.

A termőföldek értékét mutatják Bács és Bodrogi vármegyékben ama birtokperek is, melyekre vonatkozó iratok nagyon is nagy számmal maradtak fenn a középkorból. E birtokperek iratai nemcsak a mezőgazdaság terjedt voltát igazolják, hanem fontos kútforrásait képezik a vidék köztörténetének, a mennyiben azokból a létezett községekre, a közbirtokosokra, a művelési ágakra s a középkori föld- és helyrajzra nagyon becses adatokat meríthetni. Ide tartoznak, sőt igen gyakran éppen a birtokperekkel függnek össze, a birtok határjárási esetekre, nemkülönben a birtokosztályra vonatkozó oklevelek is, melyek vidékünk középkori történetének megbecsülhetlen kútfejei.¹⁾

A földműveléssel karöltve haladt nálunk az *állattenyésztés*, melynek a két vármegye legelő- és vízdús vidéke szintén

¹⁾ E szempontból az országban majdnem páratlanul áll azon két oklevél, mely a bácsi káptalan és a Maróthi család között 1431—1453-ban fenforgott birtokperre vonatkozik, mert ebben Bács megyének csaknem összes közbirtokosai és helységei szerepelnek és név szerint elsoroltatnak. (E két oklevél eredetije a kalocsai kápt. levéltárban, másolata a bácsmezei tört. társ. kéziratárában.)

kedvezett. Az állatok közül főleg a lovak tenyésztettek nagy mennyiségben, mert mint az egykorú oklevelekből értesülünk, a birtokos nemesség sűrűn tartott egész méneseket. A nagyobb és kisebb szarvasmarha szintén megfelelő számban lehetett s ezek kedvéért a legelők és rétek kiváló gondban részesültek s a nemesi birtokok becses kiegészítő részeit képezték.

A *haltenyésztés* szintén nevezetes szerepet játszik nálunk a mohácsi vész előtt. Az egykorú kútforrások szerint a Tisza és a Duna mellékén számos halászhely létezett a legtávolabbi káptalanok s prépostságok, továbbá földesurak birtokában, a mi azt mutatja, hogy vidékünk gazdag volt halak dolgában s haldús folyóink s tavaink birtokára nemcsak a helyi birtokosok, hanem a távol lakók is vágyakoztak. A halászhelyekre vonatkozó királyi adományok, nemkülönben a halastavak miatt folyó perek szintén nagy számban fordultak elő Bács és Bodrogh vármegyékben.¹⁾

A naturál-gazdálkodás kiegészítő részét az *erdőművelés és a kertgazdaság* képezte. A két vármegye területén a mohácsi vész előtt igen sok és terjedelmes erdő létezett²⁾ s ezek bizonyára mind ültetvények voltak, nem pedig őserdők, mert az alföld őserdőkkel soha sem borított. A tenyésztett fánemeket nem igen ismerjük, a főszerepet azonban, úgy látszik, a tölgy, bükk és fűz vitte.³⁾ A kertgazdaságban a szőlő és gyümölcs szerepel.

1) A halászhelyek miatt folyt perek között csaknem példátlanul áll az országban az a per, mely a titeli káptalan és a budai apácák (mint a bácsmegyei Szóna földesurai) között a mai Szóna felett létezett dunai halásztanya miatt csaknem egy századon át (1389–1481.) folyt. [Orsz. Ltr. dipl. 7485–18438. sz.]

2) A Tisza melléke Bertr. de la Brocquiere szerint a XV. század elején erdők nélkül szűkülködött. Ez azonban természetesen csak arra a vidékre vonatkozik, a melyen Bertrandon Becsétől Szegedig átutazott. Bodrogh megyében nagyobb erdőségek léteztek Toti és Megyer helységeknél, hol 1347-ben egy „Aczelos“ nevű erdő (Zichy okm. II. 241.), Hölgytelek helységben a Berseieknek négy erdeje (U. o. III. 485.), Jánosi helységben 1483-ban (ma Jankovác) egy „Sziget“ nevű erdő (Orsz. Ltr. d. 18839.), ugyanitt egy „Therkesut“ nevű erdő (U. o.), Pongrácz helységben 1511-ből említettik egy erdő (Orsz. Ltr. d. 22205. sz.), Zaka helységben 1512-ben egy „Nyáras“ nevű erdő (U. o. 22350. sz.) létezett stb.

3) A nyárfa (pop. n.) is előfordul egy határjárásnál 1468-ban. (Orsz. Ltr. dipl. 16681. sz.)

Kiseb kertek bizonyára sűrűbben léteztek, de a szőlőtenyésztés nagyobb méretekben divatozott, a mit nemcsak az egykorú okiratokban foglalt speciális adatok, hanem a vidékünkön létezett „Szőlős“ nevű helységek és birtokrészek (pl. Czobor-Szőlős) is tanusítanak.

Az *ipar* fejlődése a műveltség emelkedésével nálunk is karöltve járt. Az Árpádok korában mint ismert mesterségek szerepeltek: ács, asztalos, bodnár, cukrász (mézeskalácsos), esztergályos, fazekas, kerégyártó, kovács, kulacskészítő, mészáros, molnár, ötvös, szabó, sütő, tímár, varga, viaszgyertyaöntő és kőműves.¹⁾ Ezen iparágakat eleinte a várszolgák, mint a várak és a várkatonaság felszerelői, továbbá a betelepült idegen (német, olasz) kézművesek gyakorolták, később azonban, midőn az iparcikkek szükséglete általánossá vált, az iparosok a városokban úgy, mint a helységekben minden felé működtek. A várakban azonkívül rendesen voltak a hadi szerek és szerelvények készítésére külön iparosok, s az egyházi intézetek, püspökségek, káptalanok és kolostorok szintén el voltak látva megfelelő számú iparossal, sőt ilyeneket gyakran királyi adományból birtak.

Hogy Bács és Bodrogh vármegyében az ipar telhetőleg virágzott, azt nemcsak a helységeknek adományozott királyi vásárszabadalmak, de a lakók nevei is igazolják, a kik között a XIV. és XV. században nagyon sokan mesterségük után (Szabó, Varga stb.) neveztetnek az írott emlékekben. Az apróbb iparágakon kívül különösen kiemelkedett nálunk is az építő és malom-ipar. A malom-ipar kezdetől fogva a földesúri jogokhoz tartozott. A Tiszán és Dunán sok vízi malom létezett a középkorban, melyek gyakran képezték perlekedés tárgyát.²⁾ Az építészet a XIII. század második felétől kezdve, az u. n. átmeneti stíl korában, emelkedett s a mohácsi vész előtt itt létező monumentális épületek ekkor kezdtek épülni. E kor építészetének egyedüli emléke, mely ránk maradt, a bácsi szentferencziek temploma,

¹⁾ *Kerégyártó*: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. 460.

²⁾ Így a Zond (ma Szonta) melletti Dunán levő malmaik miatt sokat pereskedtek az ó-budai apácák 1431 körül a titeli préposttal. (Orsz. Ltr. dipl. 15593. stb. sz.)

mert Henszlmann szerint ez is a XIII. század második felében épült.¹⁾ Hogy az építő-ipar mennyire emelkedett nálunk, azt nemcsak a nemesek kastélyai, hanem főleg a templom-építészet mutatta, a mely a bácsi, báthmonostori és egyéb ásatások eredménye szerint Bács- és Bodrogh vármegyében is határozottan stílszerű volt s monumentális alkotásokban éppen nem szűkölködött.²⁾

A kézműipar a vegyes házi királyok alatt még inkább emelkedett, mert az Anjouk alatt különösen sok olasz kézműves jött hazánkba. Ehhez járult I. Lajos királynak korszakalkotó rendelkezése a *céhek* megalakításáról, mely ugyan eleinte csak az erdélyi szászok iparügyének rendezését célozta, de 1376 körül az egész országra kiterjesztett.³⁾ A céhek felállítása óta az iparosok testületekké alakultak s ez az iparfejlődés emelkedését nagyban előmozdította.⁴⁾

Iparosaink az Árpádok korában eleinte csak a helyi és magán szükségletek kielégítésére dolgoztak s a *kereskedelmet* inkább csak külföldiek űzték. Az ipar fejlődése s a közszükségletek emelkedésével azonban lassankint kifejlődött a helyi kereskedelem is, a mit királyaink is előmozdítani iparkodtak. Erre irányult Szent László királynak ama törvénye is, a mely elrendelé, hogy iparcikkeket venni és eladni csakis nyilvános vásárokon szabad.⁵⁾ Ezzel együtt járt a vásári szabadságnak osztogatása, melyekkel királyaink főleg a XIII. századtól fogva sűrűn ruházták fel a városokat és községeket. Akadályául szolgált más részben a kereskedelemnek a közbiztonság csekély volta, továbbá a lépten-nyomon fennálló *vámok*, a melyek mint királyi kisebb haszonvételek, a földesurakat illették. Ennek dacára azonban

1) Arch. Ért. 1870. 88.

2) *Henszlmann*: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa. 143. stb. 1.

3) *Horráth M.*: Magyarország tört. II. 174.

4) Említesre méltó, hogy a bácsmegyei Zond város (ma Szónta) varga iparosai 1448-ban nyertek céhszabályzatot. (*Ósánkí*: Huny. kora, VII. és Bács-B. vm. Tört. társ. Évk. X. 56.)

5) László király II. deer. 7. fej. (Corp. Jur. Hung. I. 139.)

vidékünkön is korán feléledt a kereskedelmi forgalom. Kül- és belföldi kereskedők egyaránt megfordultak Bács és Bodrogh vármegye területén s a mohácsi vész előtt több helység igen fontos kereskedelmi gócot képezett. A kereskedelmi vonalakat az egyes vámhelyek jelzik a középkorban s ilyenek voltak Szegeden alul a Tiszán Rév-Kanizsa (Ó-Kanizsa), Zyntharév (Zenta), Péterréve (Petrovoszelló), Maholréve (Mohol), Peszér stb., a dunai vonalon pedig Pétervárad, Futak, Földvár (talán Palánka helyén), Bodrogh, Baja stb. Vámszedési jog azonban nemcsak a nagyobb folyókon, hanem a kisebb vizeken is volt s azonkívül a vásár-vám szintén fontos szerepet játszott, mely mindazon helyeken szedetett, a hol a helység vásárjoggal bírt. A városok lakói, a mennyiben erre szabadalommal bírtak, mindenféle vámmentességet élveztek, így Zenta város lakói is, midőn 1506-ban II. Ulászló királytól ugyanazon szabadalmakat nyerték, melyekkel addig a szegedi polgárok bírtak.¹⁾

A két vármegye közül Bodroghban a kereskedelmi legnagyobb központok a mohácsi vész előtt a dunai részeken voltak. Eleinte Bodrogh város emelkedett ki kereskedelmével, de miután e város, ma még teljesen ki nem derített okok folytán,²⁾ a XIV. század közepétől kezdve a vármegye székhelyéül szerepelni megszűnt, onnan a földesurak még a vásárokat is más helységbe helyezték át.³⁾ Így Herczeg Péternek adományoztatván 1351-ben e város, az új földesúr a bodroghi vásárokat Daut nevű helységébe (ma Dautova) tette át. A bodroghi kereskedelem azonban, úgy látszik, ettől fogva a megye másik nevezetes városába, Háj-Szent-Lőrinczre szállott át, a minek oka az lehetett, mert a megye gyűléseit többnyire itt tartá. A háj-szent-lőrinczi vásárok nevezetesek voltak, mert oda messze vidék emberei állandóan jártak.

Bodrogh és Háj-Szent-Lőrinczen kívül népes kereskedelmi forgalom volt e vármegyében Daut (Dautova), Gara és Báth-

¹⁾ Tört. Tár. XII. 136.

²⁾ Bodroghnak vára 1330-on túl már nem említetik az okmányokban, 1351-ben pedig már mint egyszerű helység a Herczeg családnak adományoztatott. A várost telát ép úgy, mint később az egész helységet, bizonyára a Duna pusztította el.

³⁾ Zichy okmtr. III. 287.

monostor körül is, mert az itteni vásárok ügyében a földesurak a XIV. században valóságos harcot folytattak. A földesurakat t. i. nem annyira a kereskedelem, mint inkább a kereskedők által fizetett búsás jövedelmű vámok érdekelték és így e harc nem is a vásártartási jog, hanem a vámjövedelem miatt folyt. E vidék két leghatalmasabb földesura e korszakban a Szekesői Herczeg és a Becsei-Báthmonostori család voltak, a kik közül a XIV. században az előbbi család (a többi közt) Daut-ot, az utóbbi pedig Báthmonostort és Garát birta. Herczeg Péter, mint fentebb említők, a bodroghi vásárokat Daut-ra helyezte át, de e vásárok úgy látszik kevés jövedelmet hozhattak, mert nagyban megrontották a Becsei-féle Báthmonostoron tartatni szokott vásárok. A földesurak tehát arra törekedtek ennek folytán, hogy a mint lehet, a messze földről jövő kalmárokat és kereskedőket egymástól elhalászzák s a saját vásáraikra jönni kényszerítsék. Így tett Szekesői Herczeg Henrik fia Péter is 1347-ben, a ki a midőn a báthmonostori vásár ideje elkövetkezett, kiállította embereit az országutakra és az oda törekvő kalmárokat és kereskedőket ütéssel és veréssel kényszerítette arra, hogy a báthmonostori hétfői vásár helyett, az ő birtokán Daut-ban kedden tartandó vásárra menjenek. E sérelem Becsei Töttös Lászlóra, Báthmonostor akkori földesurára, annál nagyobb volt, mert a báthmonostori vásárra Buda, Szeged, Szerémség és Baranya felől igen sok kereskedő járt s ezt az ez ügyben a királyhoz intézett panaszában ki is fejezte.¹⁾

Miképen végződött e peres vásárügy, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy míg egy részt Szekesői Péter fia másik Péter ellen később, 1362-ben ily módon a báthai apátságnak a bodroghmegyei Szeremlénben tartatni szokott vásárait is megrontotta s e miatt ellene szintén per folyt,²⁾ addig más részt ugyanily megrövidítést szenvedett a Herczeg család is a Becsieiek részéről.

1366-ban ugyanis Szekesői Herczeg Péter özvegye a király

¹⁾ Zichy okmtr. II. 261.

²⁾ U. o. III. 203.

előtt az iránt emelt panaszt, hogy Becsei (Báthmonostori) Töttös László a dauti vásárra menő kereskedőket elűzi és az ő Gara helységében tartatni szokott vásárjára menni kényszeríti. Ez ügyben Bebek István országbíró előtt folyt a tárgyalás, s itt Becsei megbízottjai kijelenték, hogy a dauti vásár tulajdonképen Bodroghban volna tartandó, s azt Herczeg Péter egészen önkényűleg helyezte át Daut helységbe. Egyébként pedig Becsei azért lépett fel ez ügyben erőszakosan, mert rá nézve sérelmes, hogy a dauti vásár vasárnaptól egészen keddig tart, holott Garán a vásárnak már hétfőn délben vége van. Bebek országbíró ez ügyben ítéletet e kijelentések folytán nem tudott hozni, miért is a pécsi káptalan által vizsgálatot tartatni rendelt s egyúttal meghagyta a feleknek, hogy a vásárjogra vonatkozó irataikat majd az új tárgyaláson mutassák be.¹⁾

Újabb ítéletre azonban ez ügyben nem lett szükség, mert a peres felek a pécsi káptalan előtt még ugyanezen évben (1366.) kiegyeztek, még pedig aképen, hogy Garán a vásár ezentúl hétfőn tartassék, de kártérítés fejében Becsei 100 márkát fizet.²⁾

Míg a fentebbi adatokból arról győződünk meg, hogy Bodrogh vármegye területén sűrű kereskedelmi forgalom folyt s az abból folyó jövedelmekért a hatalmas földesurak valóságos harcokat s hosszas pereket folytattak; addig másrészt vannak szilárd nyomok, a melyek azt mutatják, hogy a kereskedelem Bács vármegyében is virágzott. Az itteni kereskedelmi gócpontok között egyik legrégibb minden esetre Bács városa volt, mely mint a megye és püspökség székhelye, állandó gyűlhelye lehetett a vidék kereskedőinek egész a mohácsi vészig. Fontos kereskedelmi hely volt ezenkívül a Duna mellékén Vásáros-Várad (a mai Ujvidék), hol a középkorban nagy vásárok tartattak, mert a Duna mindkét partján volt rév és a helység mellett a vásártér. Ez a XIII. századtól fogva ismert kereskedelmi gyűpont lehetett, mert azt V. István király 1267-ben egyik kedvelt hívének,

¹⁾ Zichy okmtr. III. 286—7.

²⁾ U. o. III. 293.

András királyi ajtónállónak adományozta.¹⁾ Végül e vidék egyik legfontosabb kereskedelmi helye volt Futak, a bácskai és szerémi részek ezen állandó érintkezési pontja. E helységben főleg a középkor vége felé lehettek nevezetes vásárok, hova a Dunán és a Szerémségen át a legtávolabbi vidékekről jöttek kereskedők. Az árúcikkek bősége itt, úgy látszik, nagyobb volt ekkor, mint Bácsban, mert az egykorú forrásokból azt halljuk, hogy midőn II. Ulászló király 1495-ben Bácsban huzamosabban tartózkodott, a király tárnoka Futakon vásárolt a király számára 3 mázsa fűgét (20 frtért), pár nappal később pedig a tárnok egyik deákja vett ugyancsak a futaki vásáron 60 forint ára sáfrányt a király részére.²⁾

A kereskedelmi *közlekedés* a mohácsi vész előtt részint szárazföldön (kocsin, lovon, gyalog), részint vízi utakon (hajókon) történt. A szárazföldi közlekedést nagyban megnehezíté az *utak* rosszasága, melynek javításáról e korban még senki sem gondolt; ehhez járult, hogy az alföld vidékeit, mivel a folyók nem voltak szabályozva, óriási mocsarak borították, s ez okozta, hogy itt a közlekedés csak a nyári időszakban lehetett állandó. Ez volt oka, hogy már Kálmán király elrendelése, hogy ne csak a királyi udvarban, hanem a megyékben is tartassanak törvényszékek, mert a nemesek az utak rosszasága miatt nem jöhetnek a király székhelyére.³⁾ Ugyanezt mutatja Ugrin kalocsai érsek példája is, a ki midőn 1241-ben a tatárok ellen tiszta-dunaközi hadaival elindult, katonasága a Pestet környező mocsárookban megfeneklett.⁴⁾

Az utak és közlekedési vonalak helyzete a mohácsi vész előtt természetesen egyáltalában nem javult, sőt növelte a kereskedelmi utazók baját azon körülmény, hogy őket a vidék-szerte barangoló útonálló rablók gyakran kifosztással, sőt halállal fenyegették. A kereskedők kifosztása, sajnos, az alföldön nagyban dívott a középkorban s ebben nemcsak a notorius gonosztevők,

1) Orsz. Ltr. dipl. 630. sz.

2) *Irányai I.*: Futak. (Bács-B. vm. tört. társ. Évkönyve 1892. 65. l.)

3) Kálmán király I. decr. 2. fejt. (Corp. Jur. Hung. I. 145.)

4) Kerekgyártó i. m. I. 449.

hanem igen gyakran a nemes emberek is vettek részt.¹⁾ Mindez pedig természetesen a kereskedelmi forgalom hátrányára szolgált.

3. Adó és közteher.

A megyei nemesség a mohácsi vész előtt teljes adómentességet élvezett s egyedüli teher rá nézve az a kötelezettség volt, hogy háború esetén saját költségén, személyesen tartozott hadbaszállani. A nemesi birtokok és azoknak lakosai, a jobbágyok, nemkülönben a várak körül s a királyi javakon lakó népség (udvarnokok, jövevények stb.) az állammal és az egyházzal szemben a következő közterheket viselte:

a) *a tized*, melyet a termények után az egyháznak fizettek, még pedig természetben Szent István korától fogva;

b) *a szabadok denárai*. Ezen adónem Szent Istvántól származott, de Kálmán király szabályozta azt, még pedig úgy, hogy a nemesek kivételével mindenki fizette. Ennek nagysága 4—8 denár közt ingadozott;

c) *a földbér*. Tulajdonképeni földadó, mely a XIII. századtól fogva jött divatba. Nagysága különböző volt. Fizették a jobbágyok és a városok is;

d) *a csöböradó*. A XIII. századtól fogva ismeretes. Természetben fizettetett a szőlők után. Nagysága változott;

e) *a sertéstized*. A királyi várak erdeiben legeltetett és makkoltatott sertések után fizették. Ez néha a nádort vagy a megyei főispánt illette;

f) *az ingyen közmunka*, melynek sok neme volt. Ilyenek: fuvar, futárszolgálat, sószállítás, várépítés, útkészítés stb.;

g) *a kamaraí nyereség*. Ezen adó a pénzverésből, utóbb a forgalomban levő pénzek beváltásából származott. Már korábbi királyaink megkezdték a pénznek évenként való ujraveretését s ezt II. Endre király állandósította. A kir. kamara haszna abból állott, hogy az évről-évre veretett pénzek kevesebb értékűek,

¹⁾ 1480-ban háj-szent-lőrinczi, 1498-ben az újfalusi vásárra járók kirablásáról hallunk. (Orsz. Ltr. dipl. 1840. és 20765. sz.) stb.

vagyis silányabb fémanyagúak voltak az előbbieknél és így a rosszabb és csekélyebb értékű új pénznek a nagyobb értékű régivel való becseréléséből tetemes nyereség származott. E nyereséget természetesen a nemes és nem nemes egyaránt fizette s ez ügyben a megyei főispán a nemesek felett is bírói hatalmat gyakorolt. Ha valamely évben új pénz nem veretett, akkor a kamarai nyereséget adó (collecta) alakjában szedték be;

h) a *gyűjtélék-adó* (collecta). Ez alatt a mohácsi vész előtt mindenféle rendes és rendkívüli adót értettek. Ide tartoztak különösen az országgyűlésileg megszavazott segély-díjak, subsidiumok, melyek természetben és készpénzben fizetettek.

A subsidiumok körébe tartozott a *telekkatonaság* kiállítása és felszerelése, mely szintén a jobbágyságot illette I. Lajos király korától egész a mohácsi vészig. Ez, mint tudva van, abból állott, hogy a jobbágyok bizonyos számú jobbágytelek után egy-egy fegyverest tartoztak hadba küldeni.

Ezen terhekhez járult az Anjouk korától fogva a *kapu-adó*, melyet a jobbágyok kapu (porta) vagy kémény után fizettek Róbert Károly király korától kezdve; végül a *kilenced-adó*, melyet I. Lajos király korában (1351.) rendelt szedtetni az országgyűlés s ez abból állott, hogy a jobbágyság összes terményeinek $\frac{1}{9}$ -ed részét a földesuraknak évente beszolgáltatni tartozott.

Mindezen adókat és közterheket tekintve, el lehet mondani, hogy Bács és Bodrogh vármegyék lakosai a mohácsi vész előtt is tetemes jövedelmet szolgáltattak az állam, az egyház és a nemesség háztartásához.

4. Urbériség.

Szent István király korától a tatárjárásig a megyék inkább csak katonai intézmények voltak s ezen időszak a földesúr és jobbágy közötti viszony tisztázódásának nem kedvezett. Részletes adatokkal nem is bírunk e korból s csak általános vonásokból ismerjük e viszonyt.

A vármegyék szervezése óta első szerepet abban a nemesség

után a várakban és azok földjein lakó várkatonák, várjobbágyok és várszolgák vitték. Ezek katonai szervezet alá tartoztak s a várispán (főispán) alá voltak rendelve.

A nemesi és királyi birtokokon az első Árpádok korában csak *szolgák* léteztek s ezekhez tartoztak a jövevényekből álló udvarnokok is. A parasztság e korban tehát föltétlen szolgaságra volt kárhoztatva, kik semmiféle jogokkal nem bírtak. Darabszámmra adták-vették őket a földesurak és tetszés szerint büntethették. Jogukban állott azonban őket, ha érdemeik voltak, felszabadítani, akik aztán vagy továbbra is szolgálták uraikat, vagy el is bocsáttattak. Ezek voltak a szabadosok (libertinus). Ilyen szabadosok voltak nemcsak a nemesi javakon, hanem a királyi birtokokon is s ezekből fejlődtek idő folytán a *jobbágyok*.

A jobbágy elnevezés eredetileg urat és nemest jelentett közjogunkban s ez volt értelme még a XIII. század első felében, II. Endre alatt, midőn az Arany-bulla nevű törvénykönyv keletkezett. Ettől fogva azonban a jobbágy elnevezés a földesurak birtokain lakó parasztokra ment át. A XIV. században a földeket bizonyos szolgálmányokért művelő parasztokat nevezték jobbágyoknak, a midőn a szolgai elnevezés és jelleg is megszűnt.

A jobbágyoknak a földesurakhoz való viszonyát Árpádkori királyaink törvényileg sohasem szabályozták. A gyakorlat azonban az volt, hogy földesur és jobbágy közötti ügyekben a földesur, a jobbágy és jobbágy közötti ügyekben pedig olykor a megyei vagy egyházi hatóság bíraskodott. A mi a költözködési szabadságot illeti, a jobbágyok eleinte földhöz kötött szolgák voltak. Úgy látszik azonban, hogy a királyok korán gondoskodtak a jobbágyok sorsának enyhítéséről, mert az 1222. évi törvények meghagyták a nemeseknek, hogy a szegénységet el ne nyomják, az 1231. évi törvény szerint pedig a király évenként Szent István napján Székesfehérvárott a szegénység panaszait meghallgatja. A jobbágyság költözködési szabadsága az 1209. évi országgyűlésen először biztosított, azután pedig Róbert Károly király (1345.) iktatta törvénybe. Nagy Lajos király az 1351. évi törvények által a jobbágyságot a kilenced-adó fizetésével terhelte

ugyan, de azoknak költözködési szabadságát újból biztosította. Zsigmond király 1405. évi törvénye szerint a földesúr a jobbágyoktól a költözködhetési jogot igaz ok nélkül meg nem tagadhatta.¹⁾ Az 1458. évi törvény által a jobbágyok költözködése szintén biztosított, kikötetvén, hogy az elköltözött jobbágy urának bizonyos díjat (terrarium) fizessen.²⁾ Mátyás király korában a költözködés szabadsága szintén fennállott s tartott ez állapot az 1514. évi pórlázadásig. A lázadás leveretése után tartott országgyűlés a jobbágyoktól a költözködési jogot megvonta,³⁾ egyúttal első ízben szabta meg azon szolgálmányokat, a melyekkel a jobbágyság a földesurak irányában tartozott. Ez volt tehát az első *úrbéri szabályzat* hazánkban s ez a következő pontokból állott:

1. Minden nős jobbágy, a ki akár jobbágytelek, akár háztulajdonos, akár pedig zsellér, évente földesurának 100 oly denárt köteles fizetni, mely fölér egy arany forinttal. A fizetés két részletben, Szent György és Szent Mihály napokon történik. Ott, a hol már eddig száz denárnál több fizettetett, a régi uzus marad jövőre is.

2. A jobbágyok földesuraiknak minden héten egy napon át tartoznak dolgozni.

3. Minden hóban egy tyúkot adnak.

4. Minden terményektől és a bortól is, kilencedet adni kötelesek, az egyháznak járó tizeden kívül.

5. Évenként 2 ludat is adnak, egy fiatalat husvétkor, egy öreget Szent Márton napra.

6. A sertésekből évenként a 10 jobbágyteleken aluli helységek 1 hízott sertést, a nagyobb helységek pedig a hány 10 jobbágytelekből állanak, annyi hízott sertést.

7. Ha ezen kívül a jobbágyság néhol még egyéb szolgálmányokkal is tartozott, az továbbra is érvényben marad.

8. A zsellérek 3 év alatt házat építeni tartoznak s azontúl

---

1) Zsigmond király II. deer. 6. fej. (Corp. Jur. Hung. I. 179.)

2) 1458. évi I. deer. 15. fej. (U. o. I. 214.)

3) II. Ulászló király VII. deer. 14. fej. (U. o. I. 327.)

1 forint adót fizessenek. A kiknek már most is van házuk, azok mindjárt fizetik ezen adót.¹⁾

Ezen szoros úrbéri szabályzaton kívül ugyancsak ezen 1514. évi törvény súlyos rendelkezéseket tett a jobbágyság személyi és családi viszonyaira nézve. Így el lett rendelve:

1. a jobbágyság özvegyei a földesúr engedelmével nélkül újra férjhez nem mehettek;

2. a leányok pedig és azon özvegyek, kik másutt laknak, szabadon mehetnek férjhez;

3. fiaikat azonban, a kik nők, magukkal nem vihetik;

4. a fiatal fiugyernekeket az anyák magukkal vihetik máshová, de ha nagykort érnek, visszatérni tartoznak.²⁾

A jobbágyság e súlyos törvénnyel sújtott helyzete ezentúl a mohácsi vészig nemcsak nem javult, de sőt a II. Lajos király korában a hadisegedelem iránt tett országgyűlési intézkedések által még sokkal rosszabbá lőn országszerte és így minden külön konkrét adatok híján is levonhatjuk a következtetést a bács- és bodroglimegyei jobbágyság ezen kori állapotára.

A jobbágyság helyzetén csak a mohácsi vész után I. Ferdinánd király törvényei segítettek némileg, a mennyiben ezek a költözködési szabadságot nekik újra biztosíták.³⁾

5. Humánus intézetek.

Őseinknek a keresztény hitre történt áttérése után a szegények, szerencsétlenek és betegek iránt való emberies gondoskodás is tért hódított lassankint az országban. Az ügyefogyottak és betegek ápolásáról vagy segélyezéséről a törvények ugyan a mohácsi vész előtt külön nem intézkedtek, de azért számos jel mutat arra, hogy ezeknek segélyezése a királyok gondjai közé tartozott. Mikép gyakorolta már Szent István a szegények irányában a jótékonyságot, azt bőven előadja életirata.

1) II. Ulászló király VII. decr. 15—22. fej. (Corp. Jur. Hung. I. 328.)

2) U. o. VII. decr. 21. fej. (J. h. I. 328.)

3) Lásd az 1547. évi 27-ik, 1550. évi 37-ik és 1555. évi 13-ik t.-cikkeket.

Az 1222-ik évi aranybulla szerint a nemesség figyelmeztetve lett, hogy a szegényeket el ne nyomja, s II. Endre egyik oklevelében nyíltan hirdeté, hogy minden hibát jóvátehetni könyöradományok osztogatása által. IV. László király 1280-ban elrendelé, hogy bűnbánata jeléül a kincstárból évenként 100 gira adassék a szegényeknek könyöradományul.

Felkarolták ez ügyet e századokban királyaink az által is, hogy oly szerzetes rendeknek adtak jószágokat, melyeknek feladataihoz tartozott a betegek és szegények ápolása is.

Az egyház maga is sokat tett ez ügyben. Így Kálmán király korában az esztergomi zsinat csak oly föltétel alatt adott jogot a püspököknek saját javadalmaik $\frac{1}{4}$ részéről rendelkezni, ha a többi egyházi célokra fordították, hova a szegények ellátása is tartozott. Ugyanerről gondoskodtak némely városok statútumai is, mint pl. Buda városáé, melyben (1276-ban) kimondatott, hogy a végrendelet és örökös nélkül elhalt polgár javainak $\frac{1}{3}$ része könyöradományul osztassék ki.¹⁾

A vármegyékben ily intézkedésekről nem hallunk, s mivel őket a szegények és betegek istápolására törvény nem kötelezé, a vármegyék helyhatóságai szegény- vagy kórházak szervezéséről a mohácsi vész előtt nem gondoskodtak.

Voltak azonban ily intézetek a szerzetes rendek, a káptalanok székhelyein és konventek rendházaiban, mert arról nemcsak maguk az egyházi férfiak, hanem a királyok is gondoskodtak.²⁾ Ezen ápodák vagy *isptályok* első sorban a beteg egyháziak részére létesültek, de különben a szegény nép számára is nyitva állottak. Orvosaik maguk az egyházi férfiak voltak, a kik a középkorban a gyógytudományt úgyszólva egészen monopolizálták. Ők kezelték a hozzájuk fordult betegeket s nemcsak gyógyszerekről, hanem *fürdők* felállításáról is gondoskodtak.

A Bács és Bodrogh vármegyék területén létezett káptalanok

1) *Kerékgyártó*: A műveltség fejlődése, I. 300.

2) Szent István pl. a pécs-váradí apátságának a betegek ápolására 4 szolgát adományozott.

és zárdák bizonyára szintén el voltak látva ily humánus intézményekkel, bár ezekre nézve csak pár konkrét adattal rendelkezünk. Így tudjuk, hogy 1234-ben a kalocsai érsek a maga vagyonából kórodát és ápodát állított fel, melynek igazgatására a pozsegavölgyi ciszterciták küldtek időnkint két rendtársat.¹⁾ Mely helységben s meddig állott fenn ez intézet? erre nézve a kútforrások nem nyújtnak felvilágosítást. Tudjuk továbbá, hogy a bácsmegyei Zond városban (ma Szónta) 1434-ben Gallus nevű mészáros mester saját költségén kórházat építtetett s ennek részére a kalocsai érseki helytartó vallásügyi szabályzatot adott.²⁾

6. Iskolázás.

A szellemi oktatás ügye a mohácsi vész előtt egészen a papok kezében volt. Ők lévén egyedül írástudók, az iskolákat is csak ők szervezhették s tették ezt olykor az állam minden támogatása nélkül. A papi iskolák célja első sorban a papságra törekvő ifjúság képzése volt s csak később lettek a világi ifjak számára is megnyitva.

Első királyaink korában már háromféle iskolával találkozunk. Egyik az elemi, mely úgy látszik minden plébánia székhelyén létezett; a másik a középiskola, a mely legnagyobb fontossággal bírt. Ez a káptalanok székhelyein szerveztetett s ezekben a toivium és quadrivium tárgyai, a grammatika, muzsika, geometria és más tárgyak taníttattak. Végre létezett hazánkban már az Árpádok korában főiskola is, t. i. a veszprémi egyetem, mely 1276-ban már fennállott; Nagy Lajos alapítá a pécsit (1367.), utóbb pedig Zsigmond és Mátyás király kísértették meg egyetem szervezését.

Bács és Bodrogh vármegyékben a plébániai és káptalani székhelyeken bizonyára szintén léteztek iskolák, mert föl nem tehetjük, hogy e tekintetben épen vidékünk papsága maradt volna hátra. Ellenkezőleg, a bácsi püspökség és kalocsai érsekség

¹⁾ *Kerékgyártó* i. m. I. 305.

²⁾ Bács-Bodrogh várm. Tört. Társ. Évk. X. 53.

Napulin et Tuncley. Omnibus christidelibus pueris pueri et futuri pueri notitiam habens. Salutem in salute largitor ad vniuersum Notitiam habens. Nos nos nos Serenissimi principis domini nostri domini Ladislaus dei gratia Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie et Regis ac Austrie et Stirie dux miles azar huiusmodi azaranie domini nostri naturalis. Introducitur pueri et Statutus nobis directus. Summo ad honorem recepimus in hoc verba. Ladislaus dei gratia Hungarie Bohemie Dalmacie et Rex Austrie et Stirie dux miles azar huiusmodi azaranie ad fidelibus nostris Capitulis et Tuncley. Salute et gratiam. Cum nos christidelibus seruicibus fidelis nostri Tuncley. archiepiscopus Szilagyi de Henczgerh Caputanei castri nostri Nandorffh pueri nobis exhibuit donationem et pueritatem possessionem azarand et suarum pueritatum ac Seruicibus et Henczgerh vocatur in Comitatu Comitiens existens. pueri nos Spetabiles et magnificos. Ladislaus de Hunyadi Comite Szilagyi. generale Caputaneum nostrum. de azarand de eadem Hunyadi simile Comite Szilagyi fecit eius Ladislaus carnalis. eadem archiepiscopus Szilagyi. eiusque Henczgerh. pro suis fidelibus seruicibus. vigorem aliarum. Lrazz nrazz exinde offertur. fuit. nram regum consensum puerimus. velimusque eius archiepiscopus Szilagyi in dominum eorum possessionem pueri et vniuersi bonis legitime facere introduci. Tunc fidelitatem vni Henczgerh sicut firmam pueri mandauit. quia. vni mittit. Henczgerh puerimus fidelitatem. quo pueri Georgius Ethel. aut alio Georgius de Itbeco vel Thomas sui paulus de rade alio absentibus homo noster de curia nra Regis. pueros ad id speciale transmissis. ad faciem ducere possessionem azarand et suarum pueritatum ac Seruicibus et Henczgerh vicinis et amicitancis eorum vniuersi nobis legitime conuocati. et puerilibus accordando. Introducit puerum archiepiscopus Szilagyi in dominum eorum. Statutusque eadem eadem. filius noster ipse voluntatibus et pueris quibuslibet pueris iure sibi meretur puerie possessionem. Si non fuerit contraditum. contraditores vero si qui fuerint euerit eorum. contra amicitancis archiepiscopus Szilagyi. nram pueritatem pueri. Ad amicitancis pueritatem. ratione contraditancis eorum reddant. Et post hoc Hunyadi introducit et statutus sicut ad contraditores et euerit si qui fuerint vniuersi et comitatus qui pueris statuti intereunt. nomen. timor. assignato eadem pueri nram fidelitatem pueritatem ducit in Thencestuar. hunc sicut duxit archiepiscopus Szilagyi. Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto Regibus aut nram anno Hunyadi et decimo septimo Bohemie vero quatuor. Nos igitur azarand eius domini nostri Regis Hunyadi. oibz hunc obedi. ut tunc vniuersi pueri paulo Ethel. de Itbeco Henczgerh. regio de curia regia ad id speciale transmissis vniuersi ex nobis vniuersi honore azarand pueri de pueris sanis et pueritatem nram ad pueris. Introducit et statutus fides nram puerimus transmissis fidelitatem. Cunctis vniuersis ad nos ducit nobis gardum. Et Henczgerh vocatur in Comitatu Comitiens existens. vniuersi et omnes eorum vniuersi pueri pueri ad faciem ducit. possessionem azarand et suarum pueritatum ac Seruicibus et archiepiscopus Szilagyi de Henczgerh. in dominum eorum statutusque eadem eadem filius noster ipse voluntatibus et pueris quibuslibet pueris iure sibi meretur puerie possessionem. nullo pueri graditancis apparuit tam in facie ducit. possessionem qua nram puerimus legitime ducit et honoris pueritatem. Tunc rei nram pueris pueris nram pueritatem formis vniuersi. pueritatem Sigilli nram vniuersi laborari. Et pueri. Seduo die ducit Introducit et statutus pueritatem Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto. vniuersi. archiepiscopus Szilagyi. Blasius de prazvazadija et. Iohannes de Tuncley. pueris fides nram in ducit ducit Regis. et famulas. Simplicitate.

A titeli káptalan oklevele 1456-ik évből.
 (A káptalan kijelenti, hogy Szilágyi Mihály nándorfehérvári parancsnokot a Kev...
 ...vármegyében neki királyilag adományozott birtokokba beiktatta.)

közelléte nagyon is kedvezett itt a szellemi műveltség fejlődésének, és így bizonyosra vehető, hogy e két vármegye már az Árpádok korában birt tanintézetekkel, s hogy ezeknek száma a későbbi királyok alatt csak gyarapodott. Mindenesetre sajnálatra méltó, hogy a két vármegye területén fennállott iskolákra s azok ellátására nézve a mohácsi vész előtti időből semmiféle adatunk fenn nem maradt. Tény azonban, hogy a szellemi művelődés és oktatás itt sem maradt az ország többi vidékeinél hátrább, mert ezt az a körülmény igazolja, hogy a két vármegye ifjai e korban a külföldi egyetemeket is sűrűn látogatták. Ahhoz pedig, hogy ifjaink nemcsak a hazai, de a külföldi egyetemeken is folytassák tanulmányaikat, mindenesetre alapképzettségre és előtanulmányokra volt szükség, ezt pedig csak úgy sajátíthatták el, ha itthon az elemi és középoktatásban részesültek. Ez tehát az elemi és középoktatás tényezőit, az iskolákat feltételezte.

Hogy Bács és Bodrogh vármegye ifjai a hazai egyetemeket bizonyára látogatták, több mint valószínű, bár erre nézve adataink nincsenek, mert a veszprémi és pécsi egyetemek iratai nyom nélkül elvesztek. Bizonyosra vehető azonban, hogy e két főiskolában sűrűn fordultak meg ifjaink, mert kétségkívül első sorban a hazai egyetemeket látogatták.

Sokan folytatták ezen kívül tanulmányaikat a külföldön is. A külföldi főiskolák közül a magyar ifjúság sokfelé megfordult, nevezetesen Rómában, Bolognában, Páduában, Nicenzában, Párisban, Toledóban, sőt a mohamedán vallású bolgár ifjak Aleppot is fölkeresték az Árpádok korában. Később a XIV. századtól kezdve az újonnan felállított közelebbi egyetemekre, Prágába, Bécsbe, Krakkóba stb. jártak a magyarországi tudomány-szomjas fiatal emberek.

Az ezen egyetemeken megfordult ifjúság lajstromát az egyetemek anyakönyveiből lehet összeállítani, s a mennyiben ezek már eddig közzététettek, a különböző egyetemeken tanult bács- és bodroghmegyei származású ifjak *nécsorát* a következőkben közölhetjük.

I. A bécsi egyetemen tanultak:¹⁾

1427. évben Philippus de Zond,²⁾
 1430. „ Blasius de Bacia,
 1431. „ Paulus de Tytulio,
 1435. „ Laurencius de Titulo,
 1442. „ Johannes de Zeremlyen,
 1448. „ Jacobus de Bacia,
 1451. „ Johannes de Futag,³⁾
 1453. „ Georgius de Bachia,
 1456. „ Johannes Zwbwr de Feldwar,⁴⁾
 1457. „ Nicolaus de Arrath,
 1458. „ Joh. de Czoborsentmihal,⁴⁾
 1461. „ Osvaldus Galambos de Bachia,⁵⁾
 1462. „ Johannes de Zond,
 1465. „ Stephanus de Baczlyha,
 1466. „ Andreas Haz de Batmonstra,
 1466. „ Michael de Bochia,
 1468. „ Johannes de Baczmonostra,
 1469. „ Clemens de Batchia, Albertus de Futag,
 1472. „ Urbanus de Bodrock, Fabianus de Zond,
 1478. „ Philippus Czapó de Szond,
 1481. „ Mathaeus de Seremlien,
 1486. „ Georgius de Futak,
 1487. „ Phil. de Zond, Georg. de Zeremlien,
 1489. „ Johannes de Fwthak.⁶⁾

2. A krakkói egyetemen tanultak:⁷⁾

Év nélkül: Joh. Mohoray de Zayol,

¹⁾ *Frankl* V.: „Magyarorsz. tanárok és tanulók a bécsi egyetemen“ c. műve.

²⁾ Ez a „magyar nemzet“ egyik procuratora volt. A magyar nemzet alatt itt azt az egyetemi osztályt vagy társaságot (bursa) kell érteni, mely a mai egyetemi köröknek felel meg.

³⁾ Ez a 6 tanuló a bölcsészeti kart hallgatta.

⁴⁾ E két ifjú neve mellett ott áll: nobilis.

⁵⁾ Ez 1465-ben baccalaureatus volt.

⁶⁾ Ez utóbbi 17 tanulónál nincs feljegyezve, hogy az egyetem mely fakultását hallgatták.

⁷⁾ *Frankl* V.: „A hazai és külföldi iskolázás“ c. műve.

Év nélkül: Thomas de Zwiborsenmuhal,
 1509. évben Emericus de Dalatha, Joh. de Zantho,
 1510. „ Brictius de Nagy Kwlwdh,
 1511. „ Gallus de Warphalwa,
 1511. „ Philippus de Szenta,
 1511. „ Stephanus Pestyeny de Marthonos,
 1513. „ Antonius de Kwkeszi.¹⁾

e) Birtokosok és családok.

I.

(A családokról és neveikről általában.)

A mohácsi vész előtt Bács és Bodrogh vármegyék területén lakott családok származásra nézve részint a honfoglaló magyar nemzetségek utódai, részint a szolgai vagy jobbágyi állapotból idővel felszabadult nemesek, részint pedig első királyaink alatt beköltözött idegenek valának. A honfoglaláskor vidékünkön letelepült magyar nemzetségeket névszerint nem ismerjük; de ha Anonymus azon ide vonatkozó adata sem állhat meg, hogy a bodroghi részeket Tas és Kölpön vezérek foglalták el, mindazáltal kétségtelen, hogy Bács és Bodrogh várak körül a honfoglaló magyarok egy része megtelepült. A szolgaságból vagy jobbágyságból felszabadult családokat sem ismerjük névszerint, valamint az idegen földről beköltözötteket sem, mert sem a felszabadulás, sem a beköltözés tényeiről adatok nem maradtak ránk. Azonban vidékünk történetének folyamát tekintve s hazánk összes lakosságának származását szem előtt tartva, bizonyosra vehető, hogy mohácsi vész előtti családaink a főntemlített eredettel birhattak.

Érdekes jelenség e két vármegye multjában, hogy bár e föltevés szerint lakói részben idegen származásúak voltak, ezek idő folytán mind magyarokká lettek, mert Bács és Bodrogh

¹⁾ Ezen tanulók mind a „magyar bursa“ tagjai voltak Krakkóban.

vármegyék családainak alább következő névsorában idegen hangzású nevet alig találunk.

A mi a neveket általában illeti, Bács és Bodrogh vármegyékre nézve is ugyanazon névalakulási phazisok irányadók, a melyekkel a középkorban hazánk egyéb vidékein is találkozunk. A mohácsi vész előtti időkben ugyanis a különböző korszakokban összesen ötféle családi névvel találkozunk. Ezen ötféle név vonatkozott részben pusztán az egyén vagy személy megjelölésére, vagy vonatkozott a származásra, az egyéni speciális tulajdonra és foglalkozásra, vagy végül a származási helyre is.

A legrégibb időben hazánk lakosai csak egyetlen nevet: a *kereszt nevet* viselték. A keresztnév viselése természetesen mind végig megmaradt egészen a mohácsi vészig, csakhogy idő folytán mellé csatoltatott a származás, egyéni tulajdonság vagy foglalkozás, végre a származási helynek megjelölésére szolgáló másik név is.

Régiség dolgában a pusztá keresztnév után a név azon alakja következik, midőn a keresztnévvel nem érik be az emberek, hanem a keresztnév elé (a származást jelölő) *atya, sőt gyakran nagyatya nevét* is kiírták. Latin nyelvű okleveleink e származási viszonyt a: „filius“ szóval fejezik ki, így pl. Joannes filius Demetrii stb. = Döme fia János.

A nevek megjelölésének ezen módjával egyidejűleg divatban volt a harmadik fajta megjelölés is, t. i. az, a mely szintén a származásra, még pedig a *nemzetiségbeli* származásra vonatkozott. Ez az oklevelekben „de genere“ kifejezéssel történt, pl. Joannes filius Demetrii de genere Chak = a Csák nemzetiségből való Döme fia János.

A neveknek e fentebbi három módon való megjelölése hazánkban körülbelül a XIV. század közepéig volt szokásban.

Korán keletkeztek azonban az u. n. *ragadvány-nevek*, melyek a személy nevéhez „dictus“ szócskával ragasztattak. E ragadvány-nevek az egyén tulajdonságára vagy foglalkozására vonatkoztak s a XIV. század második feléből kezdve jöttek használatba. Ily nevek voltak: Tót, Bajnok, Molnár, Szép stb. Használatban pedig: Joannes dictus Tot = Tótnak nevezett János.

A családok ötödik fajta megjelölése volt az, a midőn a személynév mellé a *származási, lakó vagy birtokhely nevét* tették. Ez szórványosan már a XIII. században divatban volt, de állandóvá a XIV. században lett, a mely időtől fogva aztán családi név gyanánt is szolgált. Az illető helység neve az oklevelekben a személy névvel „de” szócskával kötöttet össze, így pl. Paulus de Zoburzentmihal, vagy így: Paulus filius Joannis de Feldwar.

A XIV. és XV. században a névmegjelölésnek itt ismertetett módjai közül jobbra a helynévvel, az atyai névvel és a ragadvány névvel együttesen történik a családtagok megnevezése, s a XVI. század elején pedig a helynév vagy az egykori ragadvány-név tiszta családi névvé változott át.¹⁾

Bács és Bodrogh vármegye mohácsi vész előtti családai a középkori oklevelekben mind a fentebb ismertetett módokon vannak megjelölve, így tehát akkor, a midőn azoknak betűrendes sorozatát összeállítjuk, a nevek eredeti megjelölésének oklevélbeli különfélesége szerint, nekünk is különféle szempontok szerint kell a neveket feltüntetnünk.

E szempontok a következők:

1. Oly családnál, hol az oklevelekben a *személy* nevén kívül más név nem említettik, ott családi névnek a személy nevét vettük.

2. A hol a személy név mellett a *helység* neve is fel van említve, családi név gyanánt mindig a helységet tüntettük fel.

3. Oly esetekben pedig, a midőn a személy neve mellett csupán az *atya neve* (minden melléknév nélkül) volt megjelölve, ott az atya nevét tettük családnévnek a „fi” szócska hozzáadásával, pl. Töre-fi Péter.

Ezen szempontokat természetesen csak azon esetekben, vagy azon családoknál érvényesítettük, a hol kutatásaink közben az *eredeti* vagy a *helyesebb* családnevet föl nem fődözhattuk, vagy meg nem állapíthattuk.

¹⁾ *Kubinyi F.*: A régi magyarok személynévei. I. köt. 1. f. *Nagy Géza*: Árpádkori személynéveink. Turul. IX. 49. *Pór Antal*: Árpádkori személynéveink. Turul. IX. 184—185. *Komáromy A.*: Magyar nemzetségek. Turul. X. 14.

Hogy pedig Bács és Bodrogh vármegyék birtoklásának történetét teljesebben tüntethessük fel, a birtokos *családokon* kívül a következő regestákban a birtokos *testületeket* is felsoroljuk.

II.

(Birtokosok és családok.)

(Regesták.)

Abalmi. 1446-ban Abalmi *Miklós* mint királyi ember szerepelt a kői káptalan előtt a Maróthi-féle vizsgálatban. (Pesty 113. sz.)

Ábrahám apátság. 1270-ben Moys nádor *Dalocsa* helységet (Bodrogh megye) Bogyiszló mellett, (ma Pest megye), a tolna-megyei Ábrahámiban levő *ezistereziek* kolostorának ajándékozta. (G. d. B. 31.) 1384-ben az országbíró Dalocsa helység bizonyos részeit szintén a cisztercieknek ítélte. (*Csánki*: Hunyadiak kora VII. 198.)

Acsai. 1290-ben A. „Balog“ *János* birta a bodroghmegyei Budhalma helységet, melyet eladni volt kénytelen. E Jánosnak Acsán lakó többi rokonai voltak: A. Simon fia *János*, Mikó fiai: *Péter* és *Pál*, továbbá Kelemen és Kelenus. (Iv. I. 1.) Ez bodroghmegyei Acsáról való család.

Ily nevű helység és család Bács megyében is létezett. Így 1341-ben A. Sebestyén fia *János* óvást emelt a miatt, hogy az ő Acsateleke nevű birtokából a titeli káptalan és a garam-szent-benedeki convent között Alpár nevű birtokon eszközölt határjárás alkalmával egy darabot elszakítottak. (Iv. I. 2.)

1448-ban Attya-i *János* bácsi kanonok volt. (Pesty 169.)

Ajnarcsi. 1418-ban *János*, Aynarch fia, bodroghmegyei alispán volt. (Z. VI. 513.) 1419-ben is. (Z. VI. 526.)

Alpári. A kői káptalannak 1345-ben kelt oklevele szerint Alpári Pongrácz fiai: *Bertalan*, *István* és *Döme* a bácsmegyei Kurpe nevű helység $\frac{2}{3}$ -ad részét birták, $\frac{1}{3}$ -ad része pedig az Ujlakiaké volt. (Pesty gy. 24. sz.) 1399-ben Alpári Pál fia *Döme*

hiteles emberként lett kijelölve a macsói bán által a Garaiak vizsgálati ügyében. (U. o. 52. sz.)

1422-ben A. János fia *Balázs* és *Jakab*, A. Jakab fia *Balázs* az általuk vétel útján (kitől?) szerzett bácsmegyei Két-Szent-Márton, Boldogasszonyteleke, Kostelek, Halastófél, Bátszék, Lorumos és Erdőköz nevű birtokokba beiktattattak a kőí káptalan által. (Orsz. Ltr. 24713.)

1428-ban A. *István* és *Gergely* királyi emberek gyanánt jelöltettek a Garai-féle beiktatáshoz. (Pesty 98.)

1422-ben A. *Miklós* ellen vizsgálat folyt Bács megye hatósága előtt azért, mert A. *Bálint* és *Zsigmond* ellen hatalmaskodott. (Orsz. Ltr 11268.)

1431-ben A. *Gergely* tanu volt a Maróthi-féle perben. (Kalocsai kápt. ltr.)

1520-ban A. *Zsigmond* bácsmegyei szolgabíró. (Orsz. Ltr 23436.) 1523-ban is. (Orsz. Ltr 23842.)

Albert. 1482-ben ily nevű család szerepelt Bodrogh vármegyében. (*Csánki*: Hunyadiak kora VII. 212.), mely Besenyő helységben volt birtokos.

Antalfi. 1480. és 1482-ben ily nevű család birtokos volt a bodroghmegyei Besenyő helységben. (U. o. VII. 212.)

Ángos. 1492-ben és 1504-ben említetik e család, mely birtokos volt a bodroghmegyei Aranyán helységben. (U. o.)

Anániafi. 1301-ben A. fia *Kompolt* szomszédos birtokos volt a bodroghmegyei Tóti helységgel és mint ilyen hozzájárult a Heysza főispán és a Lókiak közötti adásvételhez. (Zichy okmtr I. 105.)

András. 1267-ben a király *András* kir. ajtónállómesternek adományozta a Turei-féle *Aranlaboubach* nevű helységet és a dunai vámot Péterváradnál. (Bácsmegyében.) (Orsz. Ltr 630.)

Angyal. 1511-ben A. *Zsófia* a bácsmegyei Dobra helységben levő birtokát eladta 300 forinton a Csibay testvéreknek. (G. d. B. 13.)

Anjou Erzsébet királyné. Birta (1361-től?) *Zond*-ot (ma

Szóna) Bács megyében, melyet később az ó-budai apácák némely más birtokaiért cserébe adott 1382-ben.

1361-ben a Chyuli nemesektől vásárolta *Félegyháza* nevű birtokot, melybe a bácsi káptalanság beiktatta. (Horvát A.: Dipl. II. 141. és IV. I. 119.)

Apáthi-i. 1446-ban Apáthi-i *János* kir. emberként jelöltetett a Maróthi-féle panasz ügyében. (Pesty 113.)

1519-ben Apáthi-i *Szilveszter* bácsi kanonok volt s eljárta a Báthori-féle beiktatásnál. (O. L. 23220.)

Aracsai. 1454-ben A. *Domokos*, *Kelemen* és *Bálint* tiltakoztak az ellen a kőzi káptalanság előtt, hogy Tapolcza helységbe Czobor Mihály beiktatható legyen. (O. L. 14809.)

Aranyi. 1331-ben A. *Ladomér* eladja Aranyban levő birtokát 30 márkáért a háji káptalanság előtt Becsei Imrének. Vele szomszédos birtokos volt A. *Desa* fia *Demeter* is. (Zichy I. 378.)

1332-ben A. *Desa* fia *Döme* és Unka fia Mihály fia *Gebece* eladták az őket leánynegyed címén illető birtokrészt Aranyban 40 márkáért Becseinek. (Zichy I. 388.)

1332-ben A. Mihály fia *Gebece* és társai: Laki Miklós és Kajandi János elcserélik Lakban levő birtokukat a Becseikkel ezeknek baranyai Teremhegy birtokáért és 8 márkáért. (Aranyi G. e birtokrészét Bajai Lászlótól 16 márkáért vette a háji káptalanság előtt.) (Zichy I. 398.)

1340-ben A. *Ladomér* özvegye, szül. Simon lánya *Agelista* eladta a háji káptalanság előtt Aranyban levő részirtokát, mint hozományát, Becsei Tötösnek 25 márkáért. (Zichy I. 574.)

Aranyáni. 1344-ben a budai káptalan előtt a Chemel nemzetségből való Aranyáni Uturbur fia *Tamás* bácskai és Barliai Pál fia Miklós baranyai birtokosok, kik egy anyától, de két atyától származtak, oly egyezsége léptek, hogy az esetre, ha valamelyikök örökös nélkül halna el, birtokaikat a másiknak utódai örököljék. Hogy ki volt az anyjuk, nincs megemlítve, valamint a birtokok sincsenek felsorolva. (Pesty gy. 23. sz.)

1347-ben Uturbur fia *Tamás* és Lukács fia *Miklós* (kiknek nagyatyja: Fejér) a kalocsai káptalan előtt bizonyos perben

úgy egyeznek meg Ursi Péter és Pállal, hogy a bíróság által megítélt bírságot nekik elengedték, de viszont az Ursiak kötelezték magukat, hogy Aranyád helységben a néhai Koturman-féle birtokon túl nem terjeszkednek, a ki a felek közül az egyezséget megszegné, az 50 márkát fizet a másiknak budai denárookban. (Pesty gy. 26. sz.) 1348-ban a fentebbi *Tamás* és *Miklós* a háj-szent-lőrinczi káptalan előtt az Aranyánban levő örökségükön két egyenlő részben megosztóztak. (Pesty gy. 27. sz.)

1360-ban A. Uturbur fia *Tamás* és társai a Chemel nemzetségből az iránt emelnek panaszt Kont M. nádor előtt Bodroghiban, hogy egy halastavukat Aranyánban mások elfoglaltak. (Haz. okmtr. VII. 409.)

1478-ban A. *Baso* a tolnamegyei Kölesdben valami hatalmaskodást követett el, Országh M. nádor oklevele szerint. (Haz. oktr. III. 434.)

1430-ban A. „Horvát“ *Péter* pereskedett (és neje Gyanthe-i Erzsébet) Maróthi Jánossal a néhai „Pap“ László (Gy. Erzsébet fivére) birtokáért Aranyánban. A kir. e birtokot zálog címén Maróthinak ítélte s az ő beiktatásával ez évben a kalocsai káptalanit megbízta. (Pesty 103.)

1446-ban A. *Ferencz* és *Dávid* kir. emberként lettek jelölve a Maróthi-féle vizsgálathoz. (Pesty 113.)

1389-ben A. Tamás fiát *Györggyöt* Mária királynő a kalocsai káptalan által Szent-György helységbe iktattatja, (Pesty 153. sz.) mit a káptalan teljesített is. (U. o.)

1393-ban A. Tamás fiai: *Mihály* és *János*, továbbá testvéröknek Györgynek, özvegye *Agatha* három egyenlő részben megosztózkodtak az Aranyánban levő birtokuk felett. (Pesty 154.) Ugyanez ügynél A. *András* mint bizalmi férfiú szerepelt. (U. o.)

Aratói. 1432-ben Aratho-i Thwrwk *Mihály* tanú volt a Maróthi-féle perben a bácsi káptalan előtt. (Kalocs. kápt. ltr.)

Arnoti. 1480-ban A. Péter valkóvármegyei főispán volt. (Csánki szerint nem származhatott máshonnan, mint a bácsmegyei Arnot helységből. Csánki: Huny. kora VII. 168.)

Aranyos. 1468-ban említetik e család, mely birtokos volt a bodroghmegyei Szőlős-ön. (U. o. 213. l.)

Árokgyházi. 1483-ban A. *Benedek*, mint idevaló birtokos, szomszédja volt a Bodrogh vármegyei Jánosi helység határterületének. (Iv. I. 7.)

Árpataki. 1446-ban Árpataka-i *János* kir. emberként lett jelölve a Maróthi-féle vizsgálathoz. (Pesty 113.)

Asszonyfalvi. Volferi. 1355-ben Asszonyfalvi Ivánka fiai *Tamás* és *János* ellen, mint a kik némely szegedi emberekkel Taranyai Gergely idézés végett kiküldött királyi embert megölték, kir. rendeletre Bács megye által vizsgálat tartatott. (Pesty gy. 31. szám.)

1337-ben A. Csitár *Lőrincz* 4 jobbágyát Asszonyfalván halálosan megsebeztek János fia *Lökös* és Posa fia *Péter*. Ez ügyben a bácsi káptalan vizsgálatot tart s a panaszt alaposnak találja. (Zichy I. 523.)

1339-ben A. Cs. Lőrincz árva fiát *Miklóst* a király addig, míg nagykorú nem lesz, minden bírói hatóság alól kivévén, és a szerémi püspök: *Péter* kancelláriai titkár ótalmába helyezvén, ezt Bodrogh megye hatósága proclamája. (Zichy I. 562.)

1339-ben a bácsi káptalan jelenti a királynak, hogy Péter fia Petőt és testvérét Tamást, a Cserögh várának várnagyát Negyvenben eliltotta attól, hogy t. i. ez Csitár Lőrincz birtokából Negyvenben és Asszonyfalván valamit elfoglalt úgy, hogy emberei által (Csente és Negyvenből) részint új határjeleket állíttatott, részint a régieket elrontotta. (Zichy I. 566.)

1347-ben Volfer-i Csitár Lőrincz fia *Miklós* képviseletében és saját magáért és Lekcei Sulyok *András* a háji káptalan előtt a Gergelyiekkel folyó bizonyos birtokperükben kijelentik, hogy 6 bírárt választottak s hogy a ki közülök a tárgyalásra meg nem jelenik, 6 márkát fizet. (Zichy II. 267.)

1364-ben Volferi Lőrincz fia *Miklós* esküdt ülnök a nádori törvényszékben Bodroghban. (Zichy III. 244.)

1375-ben Volferi Lőrincz fia *Miklós* panaszt emelt, hogy a Kemendiek bitorolják az ő Csimor és Jobbágytelek nevű

birtokait. Imre nádor meghagyja tehát a kőí káptalannak, hogy őket megidézze. (Zichy III. 601.)

1377-ben a kalocsai érsek V. *Miklós*nak engedélyt ad arra, hogy kápolnát építhessen Asszonyfalván Szent Dorottya tiszteletére. (Zichy IV. 15.)

1377-ben a király V. *Miklós*nak bíraskodási jogot engedett jobbágysai felett, kivéve a bűnügyeket, Bodrogh megyében. (Zichy IV. 30.)

Asztalnok. 1462-ben szerepel ily nevű család a bodroghvármegyei Zaka helységben, mint birtokos. (Csánki: Huny. kora VII. 213.)

Ataki. Zsigmond király 1404-ben némely a Zoltaiak és Földváriaktól elkobzott javakat Bács megyében *Athak*-i Pál fiainak *Tamás* és *Jakab*nak adományozott. Ezek Maróthi János macsói bán táborában küzdöttek a pártosok ellen. (Pesty 58.) E birtokokba a kőí káptalan 1405-ben beiktatta Bács megyében. (Pesty 62.) 1406-ban Zsigmond kir. átírta és jeles alakú levélben adta ki A. *Tamás* és *Jakab* részére az 1404. évi adománylevelet. (U. o. 65.)

Bába-Szentpéteri. 1399-ben Baba-Zenthpeteri András fia *Mihály* és János fia *Mihály*, mint hiteles emberek lettek kijelölve Bubek Ferencz macsói bán által a titeli káptalan előtt a Garaiak panaszáinak megvizsgálása ügyében. (Pesty gy. 52. sz.)

1412-ben B. „Deres“ *György*, továbbá B. György fia: *János*, és B. János fia: *Mihály* kir. emberek gyanánt lettek kijelölve a Garai-féle beiktatáshoz. (Pesty 73.)

1422-ben B. „Deres“ *György* kir. emberként lett kijelölve a Csői-féle beiktatáshoz. (U. o. 86.)

1422-ben B. Péter fia *Sándor* és gyermekei átadják a bácsi káptalan előtt Garainak a B. Szent Péterben levő részjóságukat adósságaik fejében. (O. L. 11190.)

1431-ben B. *György* tanú volt a Maróthi elleni perben Bács megyében. (Kalocs. kápt. ltr.)

Bácsi káptalan. 1327-ben a bácsi káptalan Thamana nevű bácsmegyei helységben részbirtokos volt. (Iv. I. 132.) 1328-ban

Mindszenten, 1346-ban Szopor-on, 1335-ben Kürt-ön, 1341-ben Piski-ben és 1450-ben Csereg falvakban földesúrként szerepelt. (Csánki: Huny. kora VII. 168.)

1431-ben a káptalan *Piski* nevű birtokában foglalást tett Maróthi János macsói bán, de ez visszaítéltetvén, a kőí káptalan e káptalanságot újra beiktatta. (Kalocs. kápt. ltr. Közli Bács B. vm. T. T. Évk. 1890. 113.)

1453-ban Garai nádor jelenti, hogy Bács és Piski egy részének elfoglalása miatt a káptalanság pert újított Maróthi László gyermekei és özvegye ellen. (U. o.)

1482-ben a káptalannak egy jobbágyát *Keresztúrról*, továbbá egy tisztjét (Bodó Istvánt) *Ujfaluról* egy jobbágygyal *Répaszentkirályról* együtt elfogták a Dersfalviak. Ez ügyben Bács megye hatósága vizsgálatot tart s a panaszt alaposnak találja. (O. L. 18693.)

1483-ban *Istrán* bácsi kisprépost kiegészzik Czobor Jánossal *Szent Márton* és Szent Mihály közötti határookra nézve. (O. L. 18817.)

1512-ben a bácsi káptalannak hagyta e káptalan előtt Luki Bodor Pál az ő Kereki (bácsmegyei) helységbeli részbirtokát végrendeletileg. (O. L. 22330.)

1513-ban Bernát bácsi kisprépost valamit elfoglalt a budai apácák Ujfalú nevű helységének határából. A bácsi káptalan jelentése. (O. L. 22456.)

Badiszlói. 1448-ban Badizlo-i *Benedek*, István, György, Döme, Miklós és Illés (Hatanocy dicti!) azzal vádoltattak a Maróthi özvegyek által, hogy Kysody nevű birtokon raboltak. (Pesty 114.)

1477-ben B. János bodroghmegyei alispán. (O. L. 17964.)

Bagoly. 1469-ben e család a bácsmegyei Szent István helységben volt birtokos. (O. L. 16034.)

1473-ban „Bagol“ *László* mint bácsmegyei kiküldött járt el a Thallocziak elleni vizsgálatnál. (O. L. 17491.)

Bagli. 1492-ben B. *Mátyás* birtokos volt, a ki ez évben a doroszlói Kis családtól, mint rokonától, Mácsa, Doroszló,

Tótfalu, Biriszgely, Apos, Bercek, Dal, Kereked és Mazalócz bácsmegyei helységeekben nyert jószágot. (*Csánki*: Hunyadiak kora VII. 175.)

Bajai. 1331-ben Boya-i *Pál* és Simon fia *Tamás* királyi emberekként jelöltetnek a Becsei-féle ügyben, utóbbi pedig el is járt a dologban a budafelh. ker. conventjével. (Zichy I. 372.)

1332-ben a B. *László* és fia *Jánostól* 16 márkán vett birtokrészét adta el *Lak* helységben Aranyi Mihály. (Zichy I. 398.)

1339-ben B. *Domokos* kir. emberként szerepelt a kalocsai káptalan előtt a Becsei-féle határjárásnál. (Zichy I. 556.)

1345-ben B. *Pál* fia *Mikály* az ő Arany helységben (Bodrogh megyében) levő részbirtokát (nem mondja, mely okból?) a háji káptalan előtt Becsei Tötösnek ajándékozta. (Zichy II. 180.)

1360-ban B. *Tamás* bodroghmegyei alispán. (Zichy III. 175.)

1364-ben B. Péter fia *Domokos* esküdt ülnök volt a nádori törvényszékben Bodroghban. (Zichy III. 244.)

1364-ben B. László fia *János* bodroghmegyei szolgabíró. (Zichy III. 244.)

1364-ben B. *Mihály* és B. János fia *Péter* kir. emberekként jelöltettek a szeremléni határjáráshoz a báthai apátság részére. (Zichy III. 247.)

1366-ban B. *Péter* kir. emberként jelöltetett a Becsei-Herczeg ügyben. (Zichy III. 287.)

1367-ben B. Dezső fiai *János* és *Péter* perben álltak Becsei Lászlóval valami miatt. Az ügy tárgyalását a nádor elhalasztja. (Zichy III. 337.) 1368-ban Bebek országbíró is halasztást ad ugyanez ügyben. (Zichy III. 364.)

1369-ben Széchi Miklós országbíró is halasztást ad ez ügyben. (Zichy III. 386.) 1370-ben is. (Zichy III. 409.) 1372-ben is. (Zichy III. 443.)

1390-ben B. Péter fia *Benedek* valami tartozásra nézve nem tett eleget Becsei Lászlónak, Bodrogh m. hat. biz. (Zichy IV. 415.)

Bajnai-Bóth. 1493-ban II. Ulászló király Bajnai *Both* Ambrus és Andrásnak adományozta a bácsmegyei két *Baych* (utrasque Baych) helységet, melyek azelőtt Dóczi Péteré voltak s ennek magvaszakadtával háramlottak a koronára. (Pesty 138.)

1495-ben B. B. *Mihály* bodroghmegyei alispán. (Orsz. Ltr 20254.)

Baj. 1496-ban B. *Vince* a bácsmegyei Keresztúr helységben birtokos és mint kir. ember szerepel. (Orsz. Ltr 20480.)

Bakai. 1323-ban a bácsmegyei Baka helységben lakó *Bakai* András, Bitó, János, Péter és Barnabás a köztük és Doroszlói Pál között folyó perben úgy egyeztek ki a bácsi káptalan előtt, hogy átengedik a Baka helységben D. Pált illető részbirtokot s a szintén neki ítélt 15 márka fejében még a saját birtokuk $\frac{1}{3}$ -ad részét is átadják. (Pesty gy. 16. sz.)

1391-ben B. Mihály fia *Mihály* és László fia *Lőrincz* tanúk voltak a Becsei-Laki perben. (Zichy IV. 465.)

1405-ben B. *Dávid* bodroghmegyei alispán volt. (Zichy V. 384.)

1447-ben B. *Balázs* szomszéd birtokos volt a Czoborokkal. (Orsz. Ltr 8925.)

Bakócs. 1389-ben B. Német *Gál* bodroghmegyei alispán. (Zichy IV. 389.) 1390-ben is. (Zichy IV. 415—416.)

Bakácsi. 1504-ben e család birtokosként szerepelt a bácsmegyei Aracs helységben. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 168.)

Bali. 1381-ben B. Imre fia *János* bodroghmegyei szolgabíró. (Zichy IV. 194.) 1382-ben is. (Zichy IV. 233.)

1400-ban B. „Nagy“ *István* képviselte Becsei Lászlót bizonyos perben Bodrogh megye alispánja előtt. (Iványi I. 15.)

1407-ben B. *Illés* (Döme fia) és B. Gál *Kelemen* özvegye Ágnes a Baal és Kakirch nevű bodroghmegyei helységekben levő birtokukat, a hozzátartozó dunai részekkel együtt a báthai apátságnak adományozták. (Iványi I. 15.)

1419-ben Bali *Pál* bodroghmegyei szolgabíró volt. (Pesty Rév. ltr 164.)

Balassa. 1504-ben Gyarmati B. Ferenczné szül. Ujlaki *Ursula* részére a nagyatyja U. *Miklós* után több birtokból s ezek közt a bácsmegyei: Pest város, Révfalu, Szent-Pálfalva, Szent-Tamásfalva helységekből őt illető rész kiadására szólíttatta fel a fehérvári kápt. által az országbíró Ujlaki Lőrinczet. (Pesty 177.)

Baladfia. 1311-ben Baladfia Matenka nevében két egyén tiltakozott az ellen, hogy Futaki Dénes a bácsmegyei Churg, Kethizanto és Bukkefey nevű részbirtokokba iktattassék, mert ezekre M. igényt tartott. Az ügy a király elé kerülván, a tiltakozás visszavonatot s így a beiktatást a bácsi káptalan elvégezte. (Pesty 8. sz.) Ugy látszik e M. hűtlenség miatt vesztette el a főntebbi birtokokat.

Balaszaházi. 1373-ban B. Simon fiai: *Benedek* és *Péter* kir. emberként jelöltetnek a bácsi káptalan előtt a Becsei ügyben. (Zichy III. 506.)

Balassei. 1431-ben B. *Lőrincz* és *Balázs*, továbbá B. *Mátyás* tanú volt a Maróthi-féle perben. (Kalocsai kápt. ltr.)

Balog. 1445-ben e család birtokos volt a bácsmegyei Kulpin helységben, továbbá ez évben kapták zálogba Nádaskürt helység egy részét a Bodonyi és Türfalvi családtól. (Orsz. Ltr 13833.)

Báncazi. 1283-ban Bancha-i Dénes comes fia *Beke* egy Prita nevű földjét elajándékozta. (Mon. eccl. Strigon. II. 169.)

Bán. 1504-ben e család a bácsmegyei Keresztúr helységben volt birtokos. (*Csánki*: Hunyadiak kora. VII. 169.)

Bánfi. A lendvai Bánfiak megvették Garai Jóbtól 1479-ben Gyékénytő, (Ó-Kanizsa mellett), Szent-Mihály, Bánfalva, (Mohol körül) és Dorosma helységeket. Ugyanezen helységeket 1485-ben is a Bánfiak birtokában találjuk. (*Csánki*: Hunyadiak kora. I. 685.)

Baracsai. 1320-ban Baraccha-i *Kése* jelen volt mint tanú a Jakabfi-féle birtokosztásnál Pauli-ban. (Zichy okm. I. 184.)

Barladi. 1437-ben említetik e család, mely a bácsmegyei Barlad-on volt birtokos. (*Csánki*: Hunyadiak kora. VII. 169.)

Baraggyáni. 1504-ben B. Kispolyák *János* sabaezi báznak

bácsmegyei Csika nevű helységében károkat okoztak a Monostoriak. A bácsi káptalan jelentése. (O. L. 21302.)

Barangai. 1410-ben, majd 1412-ben említetik e család Bácsmegyében.

Barbai. Barbai Lukács fia *György* 1308-ban mint eskütárs szerepel a kőí káptalan előtt a Pálfia Miklós és Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gyűjt. 5. sz.)

Barki. 1370-ben Berky-i Miklós fia *Pál* igényt tart Bátlmonostor egy részére, melybe a kir. pécsi káptalan által, nádori ítélet alapján, beiktattatni rendeli, *Becsei* Lászlót pedig megidézteti. (Zichy III. 388.) (Mert nagyanyja Zapudi Péter leánya volt.)

Bátlmonostori. 1321-ben B. Péter fia *János* a bodroglui főispán által bizonyos bírság alól felszabadíttatott. (Iv. I. 26.)

Besenyői. 1373-ban B. Albert fia *János* bodroglumegyei szolgabíró volt. (Zichy III. 485.)

Báthai apátság. (Bátlmonostori.) A *báthai apátságnak* Bodroglu megyében még Szent László király adományozta Szeremle helységet, mely 1335-ben Gergely besenyők grófja kezében volt, de később ismét állandóan az apátságé lett. (Iv. I. 127.)

Báthori. 1477-ben a B. család kapta a Maróthi család kihaltával a bácsmegyei: Kisdi, Ujfalu, Vizeskere, Ábránfalva, Bikács, Bakod, Káthi és Mácsa helységeket.

Bazini-Szent-Györgyi. 1470. körül örökölte a Czoborokkal e család a Maróthi javak egy részét Bodroglu megyében.

Babó. E család, mint bodroglumegyei birtokos, cseretyési előnévvel említetik 1477-ből. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 213.)

Besenyők grófja. 1354-ben Gergelyt a besenyők grófját és ennek Szeremlénben levő embereit Bodroglu megye hatósága eltiltja a Becseiek Bátlmonostor nevű birtokának használatától. (Zichy II. 560.)

Bebek. 1496-ban Pelsőczy Bebek *János* jajczai bán ellen a budai apácák azért pereltek, mert annak Fonó helységéből

való emberei az apácák Kis-Zond és Ujfalu birtokairól 40 marhát elhajtottak. Bács m. hat. jelentése. (O. L. 20476.)

Beljegi. (Belegli.) 1481-ben Belieg-i Márkus *Péter* és a Czoborok és Szántóiak kir. adományként nyerik a bodroghmegyei Boroti-féle Borot, Árokegyház, Csőszapa, Bál, Kakucs, Cserez, Pacsér helységi és Apátitelek pusztai részirtokokat. (O. L. 18514.)

Belmosevity. B. *Milos* I. Mátyás királytól nyerte adományul a bácsmegyei Fehér- és Feketeegyház helységeket és Boziabokor pusztát. Ugyanezt 1497-ben II. Ulászló király elismeri. (O. L. 26655.) E család a temesvármegyei Sárvárról írta magát, melyet 1483—1503-ban bizonyára birt. Ugyanitt birt egyéb helységeket is 1483-tól fogva. (Csánki: VII. 73.) Ugy látszik tehát, hogy e család szerb volt és a Mátyás korában betelepült családokhoz tartozott.

Bélakúti apátság. 1267-ben a bélakúti apátság Piros és Aranyán helységekkel szomszédos birtokos volt. (Fejér IV. 3. 418.)

Berekszői. 1432-ben B. *Imre* tanu volt a Maróthi-féle perben a bácsi káptalan előtt. (Kalocs. kápt. ltr.)

Berefalvai. 1399-ben Berefalvai Pető fia *János* hiteles emberként lett kijelölve a titeli káptalan előtt a macsói bán által a Garaiak vizsgálati ügyében. (Pesty gy. 52. sz.)

Bernolcsi. 1405-ben Szilágyi László bácsi főispán bizonyos részirtokait Czobor-Szent-Mihály, Jánosi és Halmos bodroghmegyei helyeken rokonainak: Loránt fia Miklós fiainak: *Gergely*-, *Mihály*-, *Albert*-, *Domokos*- és *Sebestyénnek* (meg Lászlófia *Györgynek*) adományozta. (Pesty 59.) Ezeket 1406-ban királyi rendeletre a bácsi káptalan birtokba iktatta, de a király őket ekkor már *Bernolch*-iaknak nevezi, Lászlófia Györgyöt pedig Szentkirályinak. (U. o. 66. sz.)

Beregi. 1355-ben Beregi Bere fia *Bálint*, mint bácsmegyei kiküldött, vizsgálatot végzett a Tarjani Gergely kir. ember megölése ügyében. (Pesty gy. 31. sz.)

Betheri. 1423-ban Bether-i „Pernyész“ András fiai *Miklós*,

György és János és ennek fia: Lőrincz szeretetből és azért, mert érdekeiket sokszor védte: Garai Miklós nádornak adják a bácsmegyei Kúnteleke (poss. seu praed.) helységet egészen és Csik (Chyk) pusztá $\frac{1}{4}$ részét, (Pesty 88.) és Bethler helységben három részt, melyet neki már előbb B. Jakab fia *György* cserébe adott. (U. o.)

Berzete. (De Monostor in com. Valkó.) 1381-ben Monostori Berzethe Miklós fia *Miklós* a bácsi káptalan előtt Garai Miklós nádornak ajándékozta Monostor helység egy részét, továbbá Lászlófalvát egy szigettel, melyen Osztro vára áll, Egefalva és Csákánfalva helységeket, mivel a nádor előbb neki 600 márkát adott kölcsön s az ezért zálogban volt birtokokat visszaadta. (Pesty 44. sz.) Ezek valkói birtokok.

Benczefia. 1311-ben Benczefia *Seregl* egy Benedek nevű társával tiltakozott az ellen, hogy Futaki Dénes a Baladfia Matenkát illető bizonyos részbirtokba beiktathassák, de utóbb e tiltakozásuktól elállottak. (Pesty 8. sz.)

Bersendi. 1367-ben Bersendi *Illés* nádori ember gyanánt jelöltetett Peres Mihály birtokbaiktatásánál a péterváradi convent részére Kont nádor által. (Pesty gy. 36. sz.)

Beküni. 1318-ban a titeli káptalan előtt Beküni (de Bekun) Antal fiai: Pál és Fülöp, továbbá Mátyás fia: Jakab a bácsmegyei Szent-Iván helység fele részét nyerék ajándékba rokonaiktól a Szentiváni család tagjaitól. (Pesty gy. 14. szám.) 1325-ben Beküni Antal fia *Pál* a titeli káptalan által ezen 1318. évi ajándékozási okmányt jeles alakú levél formájában átíratta a *maga*, továbbá *Fülöp* nevű testvére, a ki már ekkor titeli kanonok volt, nem különben Mátyás fia *Jakab* nevében. (Pesty 19. sz.)

Belyeni. 1363-ban Belyeni Márk fiának *Miklós*nak neje szül. Gerecsi *Klára* úgy egyezik meg nővérével és egyik rokonával, hogy a bácsmegyei Csúrog, Bekuskereki és Dál nevű birtokok három egyenlő részre osztatván, abból kiki egy-egy részt nyerjen. (Pesty gy. 35. sz.)

Bergendi. 1367-ben Bergendi *Miklós* mint nádori ember jelöltetik ki Kont nádor által a pécsváradi conventhez intézett

rendeletben a Peres-féle birtokbaiktatás ügyében. (Pesty gyűjt. 36. sz.)

Beriszló. A pozsegamegyei Bródban is birtokos grabarjai B. család egyik ága volt e család, másként *Jánosi*-nak is neveztetik. Jánosi bodroghmegyei helységben is birtokos volt.

Begecsi. 1424-ben Begecs-i *István* királyi emberként (homo regius) szerepelt bizonyos ügyben. (G. d. B. 11. l.)

Beke. 1341-ben B. *Péter* szerémi püspök és rokonai királyi adományként nyerték a bácsmegyei Jakabfalva, Cserlek és Undontew helységeket. (G. d. B. 15.)

Bereki. 1378-ben B. *István* egy perben tanúként szerepelt. (Berek helység a mai Béregh.) (G. d. B. 30.)

Béri. 1336-ban a Rád nemzetségből való B. István fiát *Leukust* beiktatta a szegszárdi convent a bodroghmegyei Asszonyfalva helység, továbbá Zerum, Karamoch, Dobra, Ágastow és Kakach halászhelyek birtokába, melyek már előbb az övék voltak, de mások elfoglaltak. (Iványi II. 32.)

Becsei. 1348-ban a bácsi káptalan kir. rendelet folytán (Becsei) *Tötös* (*Theutheus*) részére a bodroghmegyei Egyházas-acsá birtok iránt vizsgálatot tartván, jelenti, hogy e birtok azelőtt Bodrogh várának helyőrségi tisztjeié volt. (Pesty gy. 28. sz.) 1384-ben Vesszős *Tamás* a maga és György fia nevében óvást emelt a bácsi káptalan előtt az ellen, hogy a Telek és Kayond nevű birtokokat Tötös fia *László* eladhassa. (Pesty 45. sz.)

Bilaki. Bácsmegyei birtokos család. Említetik 1464. évből. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 169.)

Bika. E család mint bodroghmegyei birtokos *szakai* előnévvel említetik 1466 és 1505-ből. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 213.)

Bitang. 1447-ben Bithang *János* mint Bácsmegye megbízottja vizsgálatot tartott a Varjadi és Harapkói-féle perben. (Pesty 167.)

Biró. Bodroghmegyei birtokos család, *boroti* és *szentlászlói* előnévvel fordul elő mint két külön nemzetség, 1448, továbbá 1481-ben. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 213.)

Biai. 1411-ben Zsigmond király utasítja a bácsi káptalant,

hogy Biai Pető fiának Istvánnak fiát: *Bertókot* (Balázs és Péter testvérével és fogadott testvérével Miklóssal) iktassa be Czobor-Szent-Mihály, Jánosi és Halmos $\frac{1}{2}$ részébe. (Pesty Helyn. I. k.) A másik $\frac{1}{2}$ részt Szilágyi bírta.

Birini. 1441-ben Veronai B. *Pál* nyerte Brankovics György szerb deszpotától és magyar főúrtól a bácsmegyei Becse, Csereg, Szent Péter, Arculeth, Perlek, Peszér és Péterréve helységeket. (G. d. B. 11. l.) *Csánki* szerint Csereg, Péterréve, Arkulics, Perlek, Asszonyfalva és Peszér falvak voltak ezek, de birtokukba B. Pál aligha lépett. (Hunyadiak kora VII. 170.)

Boda. Csir valkómegyei helységből való család. Mint bácsmegyei birtokos említetik B. *Miklós* (de Chir) 1470-ben. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 367.)

Bodó. *Györgyi* előnévvel fordul elő B. Gáspár, mint bodroghmegyei birtokos, 1461-ben. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 214.)

Bolygó. Bodroghmegyei birtokos család, *szentlászlói* előnévvel. Említetik 1466 és 1482-ben. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 214.)

Bodroghmonostori pálosok. 1282-ben a bodrogh-duna- vagy baranya-szigeti Szent Keresztről nevezett *pálosok* zálogba nyerték Simonfia Andrástól a Hattyas halastavat. (Iványi Helynévtár I. 39.)

Bodroghmonostori apátság. Bodrogh mellett a mai Monostor-szeg községnél feküdt a ciszterciek Szent Péterről nevezett apátsága. (Rupp: Magy. Helyr. tört. III. 31.)

Bodoni. 1282-ben B. *Abel* és *Ipach* ajándékba nyerték Futaki Dénestől ennek Herkutelke birtokát Bácsmegyében. (Iv. I. 79.)

Bornemisza. 1492-ben B. *János* bírta Szelénd várát Bodrogh megyében, mely tőle, mivel II. Ulászló ellen pártot ütött, elvétellett és a Dóczyiaknak adományoztatott. Utóbb visszapártolt és e várát visszakapta 1494-ben, sőt a Dóczyiak még 1200 aranyat is fizettek neki. (Iv. I. 113.)

Boldogasszonyfalvi. 1444-ben B. *Leusztách* védelmet nyert

Garai m. bántól arra, hogy az ő embereit Garai emberei ne üldözzék és jószágait ne háborgassák. (Hol?) (Pesty 166.)

Bozei. 1405-ben Bozee-i Rufus *Lászlónak* és Balázs fiainak *János-, Miklós- és Mihálynak* adományozta a Csőiektől elkobzott birtokok közt a bácsmegyei Chyrugzenthpeter-t is, melybe őket a titeli káptalan 1406-ban beiktatta. (Pesty 63.)

Bodméri. 1405-ben Zsigmond király a Reghi család bodroghmegyei Régh helységben levő birtokait részben *Bodméri Benedek* és *Miklósnak*, valamint ezek egy szolgájának: *Tordos-nak*, részint Reghi Kozmának adományozta. (Pesty 60.)

Bocskodi. E család *besenyői* előnéven fordul elő, mint bodroghmegyei birtokos, 1482-ben. (Csánki: Huny. kora VII. 214.)

Bortáni. (Peres. Bortani.) 1367-ben Peres *Mihály* (de Barchán) a saját kérelmére és Kont Miklós nádor rendeletére a pécsváradi convent beiktatja a bodroghmegyei László-Aranyán birtok fele részébe, mely őt örökösödés útján illette, és a beiktatás után, mivel annak senki ellent nem mondott, a nádor őt a birtokban megerősítette. (Pesty gy. 36. sz.) 1368-ban László opuliai herceg és nádor a Bodrogh vára mellett tartott megyei gyűlésen átírta Kont nádor 1367. évi oklevelét Peres Mihály nővére: *Klára* részére, a ki Baranyában lehetett Miklós fia Jánosnál, mert ide a pécsváradi convent által kiadott meghatalmazással jött a férje. (Pesty 39. sz.) 1399-ben P. *Márton* és Miklós fia Péter (de Barchán) kir. emberekként lettek kijelölve a bácsi káptalan előtt a Maróthi-féle beiktatáshoz, és ez utóbbi az ügyben el is járt. (Pesty 31. sz.)

Bokani. 1411-ben Bocan-i Döme fia *András* és *Domokos* bodroghmegyei alispánok voltak. (Cod. dipl. X. 8531.)

Boroti. 1389-ben Boroch-i *István* és társai elrabolták Beeseinek 40 lovát. Bodrogh megyei hatósági jelentés. (Zichy IV. 389.)

Brozeki-Cseh. 1428-ban B. Cseh *Istvánhoz* adta⁺ nőül egyetlen leányát Szentiváni András, és így ugyancsak neki adták át a

bácsmegyei Szentiván és Gimesfalva nevű birtokait is. (Iványi I. 71.)

Borgyási. Torontál megyei család. 1439-ben birt a bácsmegyei Csiger-Szent-Péter helységben s ezen birtokukat a tarhosi Sárközi Lászlónak adták zálogba. (Csánki: Huny. kora VII. 170.)

Brankovics. 1412-ben B. *György* szerb deszpota, mint magyar főúr, Zsigmond királytól nyerte egyéb birtokokon kívül Becse várat és helységet, továbbá Chereg, Szent-Péter, Arculith, Perlek, Peszér és Péterréve helységeket Bács megyében. (G. d. B. 11. l.)

Bucsanji. 1448-ban Bwchan-i György fia: *Ozvald* macsói albán megvette Monostori László fiától Lászlótól a bácsi káptalan előtt annak több baranyai birtokán kívül a bácsmegyei Chyka és Chereg helységek fele részét 1590 frtért. Mivel pedig Albert király e birtokokat időközben Garai Lászlónak adta, e fele rész miatt perbe keveredtek, melyben a macsói bánok 1450-ben Zatóban úgy ítélték, hogy fele Buchanié, fele pedig Garaié lett. (Pesty 115.)

Budarár alatti prépostság. A Buda-vizivárosi részen állott a karmelitáknak Szűz Máriáról nevezett prépostsága. Bácsmegyei birtokait (csak csekély részben) az alábbiakból sejtetni:

1523-ban *János* lector pert folytat az ó-budai apácákkal a Zond feletti *Alatk* birtok miatt. A bácsi káptalan jelentése. (O. L. 23842.)

1525-ben a káptalan perben áll az apácákkal bizonyos Valkó megyei birtokok (Agártó piscina stb.) és a Zond melletti Baksonyhát (Bacohat) legelő miatt. A bácsi káptalan a tanukat kihallgatta. (O. L. 24220. November 18.)

1525-ben Tomori Pál kalocsai érsek, mint az ügyben kiküldött bíró, átírja a bácsi káptalan fentebbi oklevelét a vizsgálatról, (jelentés alakjában, a királyhoz címezve.) (O. L. 24221. November 30.)

Budli Szent Miklósi. 1519-ben B. Cseh Dávid kir. emberként szerepelt a kalocs. kápt. előtt a Pilsperger-féle perben. (O. L. 23200.)

Buza. Aracsai előnévvel szerepelt e család, mint bácsmegyei birtokos, 1478. és 1486-ban. (Csánki: Huny. kora. VII. 170.)

Csalki. 1413-ban Chalki-i *Antal* és *Mihály* kir. emberekként jelöltettek a Maróthi-féle beiktatáshoz. (Pesty 75.)

Csapi. 1415-ben Chap-i *Domokos* bodroghmegyei alispán volt. (Pesty Rév. ltr 161. Z. VI. 172.)

Csáky. 1401-ben kapták a Cs.-ak Zsigmond királytól cserébe más birtokért Kanizsa-révhelységet, révvél és vámmal. (Csánki: Huny. kora VI. 692.)

Csalóközi. Bodrogh megyében 1466-ból mint birtokos nemes említetik Cs. (Challokesszy) nevű család, mely Aranyád helységben lakott. (Csánki: Huny. kora. VII. 214.)

Csallovits. 1477-ben Challovtyh *Fuk* bodroghmegyei alispán (O. L. 17926. sz.) és (Pesty 130. sz.) (Csavlakovity nevű család birtokos volt Pozsega megyében 1489. táján Lukács helységben. Csánki: VII. 437.)

Csöbái. Varjadi előnévvel fordul elő e család, mely a bácsmegyei Varjad helységben volt birtokos. Említetik 1480., 1482., 1508., 1511-ből. (Csánki: Huny. kora VII. 171.)

Császár. Varjadi előnévvel szerepel e család Bács vármegyében, de Valkó megyében is birtokos volt. Varjad helységet bizonyára részben vagy egészben birta (Bács megyében) 1457-től 1499-ig említetik. (Csánki: Huny. kora VII. 170.)

Cseri. Másként Chyri nevű család, Bács megyében volt birtokos a hasonló nevű helységben. Említetik 1506-ban „szentmártoni“ előnévvel, tehát e helységben is volt birtoka. (Csánki: Huny. kora VII. 170.)

Cseh. Bács megyében három Cs. család is szerepelt, mint birtokos, mely birtokai után *keméndi*, *pusztaszentmihályi* és *zoltai* előnevet viselt. A keméndi Cs. család 1432-ben, a szentmihályi 1496., 1508-ban, a zoltai 1486-ban említetik. (Csánki: Huny. kora VII. 170.)

Csereti. Bács megyében Csereten és Keménden volt birtokos e család. Említetik 1504. és 1507-ből. (Csánki: Huny. kora VII. 170.)

Csepánfalvi. 1371-ben Ch. Mayus fia *Istrán* kir. emberként szerepelt a pécsi káptalan előtt a Becsei-féle ügyben. (Zichy III. 439.)

Csitói. 1367-ben Csitói *György* (de Chytov) mint nádori ember jelöltetett ki a pécsváradi convent részére Kont Miklós nádor által Peres Mihálynak László-Aranyán nevű birtokba való iktatásánál. (Pesty gy. 36. sz.)

Csepánfi. Csepán fia *Keled* comes ellen Morhart nevű birtok fele része iránt perelt a bácsi káptalan előtt Mátyásfia Korun, de ettől elállott. (Zichy okmtr I. 8.)

Csekei. 1457-ben Cseke-i *Tamás* cserőgi várnagyot a kőí káptalan előtt László királynak Bácsban kelt rendeletére beiktatja a bácsmegyei Nagalch, Obancha, Mendzenth, Utherthelek, Zeredahel, Gewzen helységek $\frac{1}{2}$, és Chalaz helység $\frac{1}{4}$ részébe, melyek őt „bizonyos“ jogcímen illetik. (Pesty 118.)

Cserőghi. 1339-ben Cs. Péter fia *Pető* cserőghi várnagy és testvére *Tamás*, embereik által, Csente és Negyven-ből, foglalást tettek az Asszonyfalvi Csitár-féle birtokból Negyvenben és Asszonyfalva határában, mitől őket a bácsi káptalan ünnepeyesen eltiltotta Negyven-ben. (Zichy I. 566.)

Csepsi. E család birtokos volt a bodroglimegyei Csepes, Szent-Miklós, Bát-Szent-Péter, László-Aranyán helységekben. (Csánki VII. 215.)

Csiuli. 1361-ben a bácsi káptalan Erzsébet özvegy királynőt a Chyul-i „Széles“ *János*, leánya *Ilona*, másik János fia *Pál* nemesektől „bizonyos“ összegért vásárolt bácsmegyei Félégyház nevű jóságba (a királynéi város: Zond mellett) beiktatta. (Horvát A. Magy. Dipl. II. 141.)

Csimori. 1431-ben Chymor-i *Mátyás* és *Balázs* tanúk voltak a Maróthi perben. (Kalocsai káptalani ltr.)

Csigerdi. 1395-ben Chygerdi Csak fia *Balázs* egyike volt azoknak, a kik a Doroszlóiaiktól tévedésből hűtlenség címén elfoglalt birtokokat D. Simonnak visszaadták. (Pesty 48. sz.)

Csomafalvai. 1409-ben Chomafalva-i János fia *Péter* kir.

emberként jelöltetett a kalocsai káptalan előtt a Réghí-féle beiktatáshoz. (Pesty 70.)

Csöi. (Sáfár, Vitéz.) 1405-ben Zsigmond király a *Cheu-i* „Sáfár“ (néhai) *István*, továbbá: *János* és *Miklós* birtokait hűtlenség miatt elkobozta. E birtokok Keve és Torontál (Bordas) megyékben, továbbá Bács megyékben voltak; ez utóbbi Czirugzentlípeter. E birtokokat a király a Bozeieknek adományozta. (Pesty 63.) Később úgy látszik visszanyerték, mert 1422-ben Cheu-i „Sáfár“ István fiai: János és Miklós, továbbá Miklós leánya Dorottya, Zsigmond király rendeletére a kőí káptalan által Czirugzentlípeter (Bács megye) és Borgyas (Torontál megye) helységek fele részébe beiktattak, mint olyanokba, a melyek őket *jog szerint* illetik. (Pesty 86.)

Csöszapai. 1403-ban Zuzapa-i Péter királyi emberként jelöltetett ki, Zsigmond király által, a kalocsai káptalan előtt, Kállay Miklósnak birtokbaiktatásához. (Pesty 55. sz.)

Czikó. 1353-ban *Czikó* tárnokmester és borsódi főispán birta Bodrogh megyében Kéthetes és Papi helységeket, miket ez évben elcserélt a szent-margitszigeti apácák egy más birtokáért. (Anjouk. okmtr VI. 112.)

Czikádori apátság. 1340-ben B. Tötös nyerte more prediali az apátságtól ennek bodroghmegyei Bukud pusztáját, melyért 2 márkát fizetett. Később per keletkezik és 1394-ben Kaplai országbíró e pusztát B. Lászlótól az apátságnak visszaítéli. (Zichy IV. 575.)

Czillei. 1445-ben a Czillei grófokat Ujlaki Miklós osztályos testvéreivé fogadja a bácsmegyei Révfalu helységbirtokára nézve. (Csánki VII. 181.)

Czobor. 1360 táján jánosi Cluhor *János* (Bodrogh megyében) élt. (Nagy I.)

Czoborszentmihályi domonkosok. 1479-ben Sixtus pápa megengedte, hogy Czobor János az ő Czobor-Szent-Mihály nevű helységében (ma Zombor) dominikanus szerzeteseket befogadhasson s nekik ott rendházat építhessen. (Katona: Hist. Eccl. Coloc. I. 456.)

Dakanai. 1406-ban D. Pál fia *Miklós* Bodrogh vármegye alispánja volt. (Zichy V. 426.)

Dauti. Daut mint személynév szerepelt (l. Dautfi). A D. család a Haraszt nemzetségből való volt és bírta Daut helységet régtől fogva Bodrogh vármegyében. 1330 körül D. *Leuszták* örökösök nélkül halt el s I. Károly király ennek birtokai közül Daut-ot Szekesői Henrik bánnak, F.-Adorjánt pedig Magyar Pálnak adta. (Iv. I. 60.)

Daut-fia. 1256-ban Dautfia István eladja a bácsi káptalan előtt a királyi adományból ősei által birt Churg földet (a Mosztonga mellett) Miklósfia Miklósnak 6 márkáért. (Orsz. Ltr Dipl. 450.)

Daredi. 1321-ben Daved-i *Márton* davedi lelkész volt s mint ilyen a háji káptalan megbízásából eljár a Jobági Illés megidézésében. (Zichy I. 199.)

Deák. 1477-ben D. (Literatus) *Gáspár* bodroghmegyei alispán. (O. L. 17964.)

Dénes. 1237-ben a király a bélakúti apátságnak adományozza a többi közt (Bácsmegyében) Boricza helységet is, mely előbb Dénes nádoré volt s azt hűtlensége miatt elveszté. (O. L. 216.)

Dénesfalvi. 1432-ben Dienyesfalwa-i „Erdélyi“ Benedek tanú volt a Maróthi perben a bácsi kápt. előtt. (Kalocsai kápt. ltr.)

Dersi. (Dersfalvi) (Bakó). 1416-ban Ders-i *János* királyi emberként lett jelölve a Jakabfalvi-féle beiktatáshoz. (Pesty 80.)

Dersfalvi-Bakó stb. 1466-ban B. *László* (néhai) gyermekeit a bácsi káptalan kir. rendeletre a bodroghmegyei Szőlős helységben beakarta iktatni, de ennek Czobor Mihály ellentmondott. (O. L. 16331.)

Dersi prépostság. 1328-ban a dersi prépostságnak *Gyarmath* nevű birtoka volt Bácsmegyében, hol a kő káptalan határjárást tart. Ugyanez határjárást tart 1346-ban is ezen birtokokon: *Zopur*, *Pordanch*, *Ders* és *Félegyház*, melyek a bácsi káptalan: *Mathya*, *Gure* birtokaival voltak határosak. (Anjouk. okmtr. III. 209. IV. 585.)

Dersanolczi. 1449-ben D. *Gergely*, a ki birtokos volt Tárnok

és Tóti helységekből is, intézkedik Niezki Benedek javára, hogy a birtokokat, ha szükségben lesz, elzálogosíthassa. (Iv. I. 130.)

Délfalvi. 1432-ben D. „Zugdya“ *Tamás* Bodrogh vármegyei alispán volt. (Pesty: Elt. r. vm. I. 251.)

Desnyezei. 1519-ben Desnyeze-i Kapistránfi *Vitus* királyi emberként szerepelt a bácsi káptalan előtt a Báthori-féle iktatásnál. (O. L. 23220.)

Díznódi. 1375-ben Dyznodi Illés fia *János* királyi ember gyanánt jelöltetett ki egy országbírói rendelet által, a titeli kápt. részére, a Szent-Iván helységben tartandó határjáráshoz. (Pesty gy. 42. sz.)

Dóczy. 1462-ben Dóczy-i vagy Nagylucsei *László* szentlászlóvári és D. *Péter* nándorfehérvári kapitányok, nem különben D. *Imre* hadi érdemeik jutalmául nyerik Baych és Fybaych bácsmegyei helységeket Mátyás királytól. (Pesty 120.) (Br. Bánffy levéltár Kolozsvárott.)

Dobos. 1483-ban Dobos *Péter* birtokadományt nyert egyik bácsi kanonoktól Aranyán, Kétház, Ordód bodroghmegyei és Sáth bácsmegyei falvakban. (Kovacsich: Formulae solemnes stili 341.)

Dobrai. 1308-ban Benedictus de *Dobra*, mint a nemesi társbírótság egyik tagja szerepel a kőzi káptalan előtt a Pálfia Miklós és a Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gyűjt. 5. szám.)

Dobornoki. 1411-ben Dobornoki György neje *Kató* testvérével, *Lászlóval*, a szentannai zárda lectorával és két nőrokonával a macsói bánok ítélete alapján Kulpi helység fele részét nyerték, melybe őket a bácsi káptalan beiktatta. (Pesty 72. és O. L. 9802.)

Domboi apátság. Ez apátság a bácsmegyei Szent Márton helység földesuraként szerepel a XV. században. (Csánki: Huny. kora III. 138.)

Doroszlói-Viczmándi. 1473-ban D. Viczmándi *Istrán* királyi emberként jelöltetett a kőzi káptalan előtt a Thallócziak ellen. (O. L. 17492.) A bácsi káptalannal pedig ugyanez ügyben mint királyi ember el is járt. (O. L. 17490.)

Dókai. 1431-ben D. *György*, D. Péter fia Benedek tanúk voltak a Maróthi-féle perben. (Kalocsai kápt. ltr.) 1432-ben ugyanez ügyben a bácsi káptalan előtt is. (U. o.)

Doroszlói. 1323-ban Doroszlói *Pál* a közte és Bakai András, Bitó János, Péter és Barnabás közt fenforgó birtokperben akként léptek egyezsége, hogy a bácsmegyei Baka helységben az őt illető részbirtokot átengedték, s azonfelül járó 15 márka fejében (mely Pál részére meg volt ítélve) a Bakai testvérek birtokuk $\frac{1}{3}$ részét is átadták a bácsi káptalan előtt. Ez a harmadrész birtok bizonyos Gyzia nevű víz mellett feküdt. (Pesty gy. 16. sz.)

Dobokai. 1418-ban D. György fia *Istrán* Bodrogh vármegyei birtokos nemesként szerepel. (Zichy c. VI. 515. l.)

Dömötörfi. 1415-ben Dömötör fia *András* bodroghmegyei alispán volt. (Pesty 161. Rév. ltr.)

Drághi. 1412-ben Drághi *Gáspár* mint kir. ember szerepel (a macsói bánok kirendeléséből) a kőí káptalan előtt a Garai-féle beiktatásnál. (Pesty 72.)

Drugeth. 1333-ban D. *János* nádor egy birtokrészt Haraszti (Bodrogh megye) helységben a Kermusiaknak adományoz, melyet ő Harasztitól egy bírói ítélet hozataláért kapott annak idején. (Gróf Hédervári-Viczay ltr. Bács-Bodrogh II. 26—7.)

Dústeleki. 1340-ben Duus-i Péter fia *Domokos* és anyja *Ilona* a pécsváradi convent előtt eladják a bodroghmegyei Dústelek és Hölgytelek nevű birtokaikat 50 márkáért Becsei Tötösnek. (*Ilona* asszonyt e birtokokban hozomány és leánynegyed illette, *Domokos* pedig örökségét adta el.) Ez oklevelet álírtá a pécsváradi convent 1548-ban. (Zichy II. 311.)

Egresi. 1345-ben az Egresi nemesek közül György fiai: *János*, *Márton* és *György* birtokos szomszédjai voltak a bácsmegyei Kurpe (ma Kulpin) helységbeli Ujlaki-féle jószágnak és a kőí káptalan oklevele szerint ők is beleegyeztek abba, hogy e birtokrész Mihályfia István ujlaki bíróra ruháztatott. (Pesty gy. 24. sz.) (l. Idecsi cs.)

Egri káptalan. 1506-ban az egri káptalan birta Bodrogh

vármegyében Sarok-Szent-Márton helységet. (Sztanisics és Nemes-Militics közt.) (Orsz. Ltr 29066.)

Ernusz. 1490 körül E. *Zsigmond* pécsi püspök ajándékba kapta a bácsmegyei Futak várost Corvin János hercegtől, hogy őt a tótországi bánság birtokában támogassa.¹⁾ 1492-ben Ernusztól Ujlaki Lőrincz elragadta e birtokot; de 1494-ben a király neki visszaadatta. 1504-ben már nem volt Futak a pécsi püspöké, mert arról értesülünk, hogy azt Corvin János Török Imrének adta zálogba. (Iványi: Futak helyr. 5—6. l.)

Erdődi. E család a szathmármegyei Erdődről ered s másként Bakócznak hívták. 1498-ban E. *Benedek* kir. emberként szerepelt Bodrogh vármegyében. (Orsz. Ltr 20797.)

Erdélyi. 1479-ben diemsfalvi Erdel-i *Vitalis* és neje *Katalin* (Réghi László leánya) eladták a bodroghmegyei Csomoklán helységben levő birtokukat 600 arany forintért Matucsini Zsigmondnak. (Nemzeti Muzeumi levéltár br. Walterskirchen-féle gyűjt. 23. sz.)

Farkasverő. 1399-ben Farkasverew Fábíán özvegye és fia (más férjétől?) Verőfényi István azok közt szerepelnek, a kiket a Keresztúriak a Verőfényben levő birtokrészük bitorlása miatt a bácsi gyűlésen Bebek macsói bán előtt bepereltek s kiket a bán a birtok visszaadásában elmarasztalt. (Pesty gy. 54. sz.)

Fegyverneki. 1422-ben F. *Péter* bácsmegyei alispán volt. (Orsz. Ltr 11268.)

Fehéregyházi. 1433-ban Fehéregyház-i Deák *János* bácsi udvarbíró a bácsi vásáron György budai kereskedőt 100 arany ára javaitól megfosztotta, mely ügyben a nádor a belgrádi kapitánytól kért elégtételt. (Gr. Sztáray okltr 207.) Ez ügyben vizsgálat tartatott a bácsi káptalan és a megyei hatóság közbenjöttével s az elvett holmokról a káptalan F. Jánosnak ez évi június 20-án bizonyítványt adott. (U. o. 209.)

---

¹⁾ Más forrás szerint E. pécsi püspök az általa már előbb Corvin tiszteitől (1490 május körül) fegyverrel elfoglalt futaki és csereviesi uradalmakról Corvin Jánostól Pécssett, a csuntincei vereség után, zálogleveleket erőszakolt ki. (Schönherr: Corvin J. 249. l.)

Fekete. 1305-ben Fekete *Pető* (Pathe) fiai bírták Bortán helységet Bodrogh megyében. Ez évben egy nemesnek megöletése miatt birtokukat veszítették. (Iványi I. 22.)

Félegyházi. 1404-ben Felegyház-i Simon fia: *György* mint királyi ember járt el a bácsi káptalannal a Maróthi-féle beiktatásnál. (Pesty 57.)

Finthur vagy Feldur. 1308-ban Finthur *János* a királytól adományul nyerte a bácsmegyei Sáp helységet. (Iv. I. 106.)

Fonyói. Isou comes filius Isou de *Fonou* 124* körül a bácsi káptalan előtt végrendelkezett Olothkw birtokáról és Kwerекton és Peneu halastavakról Aglenthyn nevű leánya javára. Harcolt a tatárok ellen. (Pesty gyűjt. 1. sz.)

Forgács. 1454-ben gimnesi F. család zálogba vette a Maczedoniai családtól a bácsmegyei Kabul és Baktelke helységek részeit. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 178.)

Földi. 1318-ban a kőí káptalan előtt Földi (Feldy) Péter fia Jakab eladta a bácsmegyei *Acha* nevű birtokát Futaki Dénesnek és Tódor comesnek oly föltétel mellett, hogy lakóhelyén ő és örökösei megmaradhiassanak és egyúttal kellő szántóföldet is kapjanak. (Pesty gy. 12. sz.)

Földvári. 1330-ban Földvári (de Fewldvar) László és Lőrincz a bácsi káptalan előtt Futaki Dénessel folyt perben akként egyeztek ki, hogy a Földvár helységben néhai Földvári *Pusa* után a király által Futakinak adományozott részbirtok helyett az ő bácsmegyei Nyék nevű birtokuk fele részét engedik át, mit ha nem tennének, 50 márkát tartoznak fizetni. (Pesty gy. 21. sz.) 1399-ben F. László neje, Anna, azok közt szerepel, a kiket a Keresztúriak bizonyos birtokrész bitorlása miatt a macsóí bán előtt bepereltek. (U. o. 54. sz.) 1304-ben F. István és János hűtlenség miatt bácsmegyei birtokaikat elvesztették s azokat a király a Szabóiak- és Atakiaknak adományozta. (U. o. 58. sz.) 1405-ben *Földvári László* kir. emberként jelöltetett az Ataki-féle beiktatáshoz. (U. o. 62.) 1406-ban F. László fiának Jánosnak leánya Dorottya, (a kinek anyja *Kapolcsai*

Erzsébet volt,) mint Doroszlói Pál felesége szerepel a Doroszlóiak és Kapolcsaiak közti egyezésben. (U. o. 67. sz.)

Fráter. Ezen család ősei bácsi várjobbágyok voltak. Fráter Marczel két fiát: Kelement és Mártont V. István király 1263-ban szolgálataik jutalmául „Kezy“ nevű birtokot adományozott, 1265-ben pedig nemességre emelte őket. Ezen Keszi nevű birtok eredetileg a bácsi várhoz tartozó föld volt, ennél fogva azt még 1263-ban fölmenté a várispánság köteleke alól. Terjedelme e birtoknak oly nagy volt, hogy 8 falu számára elegendő lehetett. Később e nyolc falu létesült is, a mint azt a kői káptalan 1276. évi határjáró oklevele tanúsítja. (Iv. I. 49.)

Futaki. 1303-ban Róbert Károly király magister Dionisiusnak (fil. Stephani) de Futagh adományozza Futagh helységnél a dunai vánot, mert harcolt a kunok ellen és sebet kapott. (Pesty gy. 4. sz.) 1311-ben a király ugyan őt oly kiváltságban részesíti, hogy az ellene emelendő panaszokban a király, a jobbágyai elleniekben pedig ő maga ítélkezzék. (U. o. 7. sz.) Ugyanez évben F. Dénest a bácsi káptalan Churg, Kethzanto és Bukkefey nevű részbirtokokba iktatta. (U. o. 8. sz.) 1316-ban Palaria nevű jószágát, melyet Kyristől a király elkobozván, neki adományozott, Kyris fiai felégették, mely ügyben a bácsi káptalan vizsgálatot tartott. (U. o. 10. sz.) F. Dénest ugyanez oklevélben a király „comes noster Bachiensis“-nek nevezi, a mi bizonyára azt jelenti, hogy ekkor a nevezett megye főispánja volt. 1317-ben a király neki a magszakadás folytán gazdátlan Györgykér, Pinkakér és Almasvég birtokokat adományozta Bács megyében. (Pesty gyűjt. 11.) Érdemei közt az oklevél felemlíti, hogy a király táborozásaiban részt vett s oly sokszor ontotta véré, hogy azt egyenként hosszú lenne felemlgetni. Ugyanez iratból az is kitűnik, hogy Dénes atyja: *István* volt, s ez évben már nem főispán, mert az oklevél egyszerűen „magister“-nek nevezi. 1318-ban F. Dénes és Todor nevű comes megvették Földi Jakabtól a bácsmegyei Acsa nevű birtokot. (Pesty gy. 12. sz.) 1320-ban a király ugyanesak Dénesnek, mint bilhari főispánnak és sólyomkői várparancsnoknak

adományozza Szőlős-Jakabföldre nevű birtokot (Nagyág (Nadaag) nevű vízér mellett), mely Jacobus dictus Zeules magszakadása folytán a koronát illette. (Pesty gy. 15. sz.) 1323-ban a király F. Dénes részére átírja és megerősíti az 1303. és 1311. évi adományleveleket. (Pesty 17. sz.) Ugyanezen évben átírja az 1317. évi adományt. A király ez oklevélben is még bihari főispánnak nevezi őt. (Pesty 18. sz.) 1330-ban a bácsi káptalan előtt F. Dénes a közte és Földvári László és Lőrincz között bizonyos földvári részbirtok fölött folyó perben úgy egyeznek meg, hogy a Földváriak átadják neki e birtok helyett Nyék (Neck) nevű bácsmegyei birtokuk fele részét. Ha ezt ezek késnének átadni, úgy 50 márkát tartoznak fizetni F. Dénesnek, a kit ez oklevél már egyszerűen csak magisternek nevez. (Pesty gy. 21. sz.) 1346-ban F. Dénestől Bodoni Páva zálogban birta Herkutelke nevű birtokot. (O. L. d. o. 1131.) 1350-ben a kőí káptalan előtt az Irugdi testvérek visszaadták F. Dénesnek és fiának Istvánnak Almás-Szent-György nevű bácsmegyei birtokot, melyet az ő anyjuk, Mária, (F. Dénes nővére), annak idején leánynegyed gyanánt F. Dénestől kapott. (Pesty 30. sz.) 1355-ben F. Dénes fia István az iránt tett panaszt a királynál, hogy midőn bizonyos ügyben némely asszonyfalvi és szegedi embereket megidézett, ezek a kiküldött embert szolgájával együtt megölték. Bács megye ez ügyben Nagy Lajos kir. rendeletére vizsgálatot tartott s a dolgot beigazoltnak találta. (U. o. 31. sz.) 1355-ben Nagy Lajos király F. Dénes részére átírja és megerősíti az 1322. évi kir. adománylevelet. (U. o. 32. sz.) Ugyanez évben elhalt Dénes, és ennek fia István részére átírja a király IV. Béla adománylevelét 1250-ből, melylyel a családnak Futak helység adományoztatott. (U. o. 33. Fejér C. D. IV. 2., 67.)

Fügedi. 1431-ben Fywgwdy-i *Mátyás*, „Nagy“ Bálint, István, András, Ferencz és II. Bálint tanúk voltak a Maróthi-féle perben. (Kalocsai kápt. ltr.)

Füzfalvai. 1393-ban Fyrfalva-i István fia *Lőrincz* bodroghmegyei alispán volt. (Zichy IV. 529.)

Galvegyi. 1431-ben G. *András* tanú volt a Maróthi-féle perben Bács megyében. (Kalocsai kápt. ltr.)

Garaí. 1334-ben G. Péter és fiai (Tamás és István), megunokatestvére Kelemen fia Mihály eladják a kalocsai káptalan előtt 100 márkáért Gara és Bothalma nevű bodroglimegyei birtokukat a Becseieknek. (Zichy I. 421.)

Garábi apátság. Garábon (Nógrád megye) már 1265-ben létezett prémontrei monostor. Birta Rusd helységet.

Garam-Szent-Benedeki convent. 1341-ben a garam-szent-benedeki convent és a titeli káptalan közt *Alpár* helységben levő birtokokra nézve a budai káptalan határjárást tartott. (Iv. I. 2.)

Gáti. 1393-ban Gathi *Péter* György fia Bodrogló megye alispánja volt. (Pesty 154.)

Gerardfi. 1364-ben Gerard fia *Tamás* bodroglimegyei alispán részt vesz a nádori törvényszékben Bodroglóban. (Zichy III. 244.)

Gerecsi. 1325-ben Gerechi Gothárd özvegye Erzsébet a bácsi káptalan előtt átadta a Róbert Károly királytól nyert bács megyei Csúrog, Bekuskereki és Dál nevű birtokokat vejének Turhusi Miklósnak, a kinél Klára nevű leánya volt férjné, leány-negyed gyanánt és oly feltétel mellett, hogy Miklós még 50 márkát fizessen az ő Mihály fia özvegyének, Margitnak, hozomány gyanánt. Ezt az oklevelét 1336-ban másolatban kérte ki özv. Gerecsi Gothárdné. (Pesty gy. 22. sz.) 1363-ban a kőí káptalan előtt Gerecsi Gothárd leánya Margit, Kuchitai Egyed özvegye, úgy egyezik meg a maga és István fia nevében testvérével Klarával, Belyeni Miklós nejével és rokona Ripaki Andrással, hogy a Csúrog, Bekuskereki és Dál helységek három egyenlő részre osztatván, abból kiki egy-egy részt nyerjen. (Pesty gy. 35. sz.)

Gergeri. 1393-ban G. Pap *Péter* mint bizalmi ember szerepelt az Aranyániak osztózkodásánál. (Pesty 154.)

Gergeri. 1406-ban Gergeri Péter fia *László* kir. emberként

jelöltetett a bácsi káptalan előtt a Bernolesiak beiktatásához. (Pesty 66. sz.)

Gerendai. 1411-ben G. *Lukács* bodroghmegyei alispán volt. (Zichy VI. 77.)

Geréb. 1468-ban Geréb *Jánosné* szül. Szilágyi Zsófia és fiai Mátyás, Péter és László, továbbá testvére Erzsébet (özv. Hunyadi Jánosné) királyi adományként nyerik Györgye nevű bácsmegyei helység fele részét. (Pesty 125.)

Gesztli. 1364-ben G. Lőrincz fia János esküdt ülnök volt a nádori törvényszékben Bodroghban. (Zichy III. 244.)

Gothárdfia. 1355-ben Gothárdfia *Lőrincz* alsó-adorjáni birtokos szomszédja volt az ó-budai apácák felső-adorjáni birtokának délfelől. (Anjouk. okmtr VI. 300.)

Görög. 1267-ben G. (Graecus) Domokos testvére Márk királyi adományként nyerte a bácsmegyei Kér és Horlay nevű helységeket. (G. d. B. 15.) G. Márk birta mint öröklött jószágot a bácsmegyei Irg nevű földet is. Rokonai Miklós prépost és kancellár, továbbá Sebestyén és Benedek Már előbb kapták az említett Kér és Horlay (Harsány?) birtokokat, (melyek azelőtt a bácsi várhoz tartoztak), de hűtlenség miatt elvesztették. (Iv. II. 129.)

Gőzei. 1366-ban Geuze-i Gergely fia András neje Mago bizonyos járandóságára nézve úgy egyezik ki Becsei Lászlóval Kont nádor előtt, hogy neki Becsei 6 db három éves csikót ad Arany nevű helységben. (Zichy III. 320.)

Guti. 1433-ban Gut-i *Ferencz* bácsmegyei alispán volt. (O. Ltr 12540.)

Gyanthei. 1430-ban Gyanthe-i István leánya *Erzsébet* férj. Aranyáni Horvát Péterné pereskedett Maróthi János bámmal néhai fivére Aranyáni (Gyanthei) Pap Lászlónak aranyáni birtoka miatt. A király azonban e birtokrészt zálog címen Maróthinak ítélte. (Pesty 103.)

Györkfi. 1346-ban Györk fiát Istvánt a bácsi káptalan bevezette a királyi adományként nyert Fonyó (Bács megye) és Ibrány helységeibe (Valkó megye). (Orsz. Ltr D. o. 3830. sz.)

Gyulai. 1400-ban Gy. Mihály özvegye kárt okozott Becsei Báthmonostor és Buziás nevű birtokain. Maga pedig birtokos volt Baján. (Zichy V. 162.)

Háji káptalan. E káptalannak eredetileg csekély birtokai lehettek, mert 1233-ban a kalocsai érsek megengedte, hogy csekély jövedelme miatt az itteni prépostság a bodroghi főesperességgel egyesíttessék, mit a pápa 1234-ben maga is megerősített. Később a tatárok is sok kárt okoztak, s ekkor 1244-ben a pápa azt is megengedte, hogy más javadalmat is elfogadhasson. (Iv. I. 75.)

Harapkói. E család a valkómegyei Harap helységről írta magát. Rokon a Garaiakkal. 1392-ben Harap-i Miklós bodroghmegyei alispán. (Zichy IV. 501.)

Haraszi. 1333 körül H. Benedek fia János bizonyos ítéltohozataláért Drugeth nádornak adott egy részbirtokot Haraszi-ban (Bodrogh megye), melyet a nádor ez évben a Kermusiaknak adott. (Bács-B. II. 26—27.)

Hatanóczy. 1431-ben Hathanóczy-i Döme tanú volt a Maróthi perben. (Kalocs. kápt. ltr.)

Hodasi. 1410-ben Hodosi László és Mátyás kir. ítélet folytán *Thyr* (bácsmegyei) birtok $\frac{3}{4}$ részét nyeri (a Thyriektől), melybe a bácsi káptalan beiktatta őket. (O. L. 9705.)

Holesi. 1406-ban Holch-i Kozma kir. emberként lett jelölve a Bernolesiak iktatásához a bácsi káptalan előtt. (Pesty 66.)

Horváti. E család birta Bács megyében Bancsa és Pozsega megyében Rohoncs nevű helységeket, miket Horváti Pál püspöknek, továbbá H. Péter fiai: János- és Lászlónak hűtlensége miatt Zsigmond király tőlük elkobzott és azokat 1357-ben a Garaiaknak adományozta. (Pesty 46. sz.) Ugyane család birta számos más megyebeli birtokon kívül Földvár, Orbaz, Morthalis és Bancsa birtokokat, miket Zsigmond király H. János zimonyi főesperestől és rokonaitól H. Péter fia Istvánnak fiaitól: Miklós és Lászlótól vett el hűtlenség miatt és 1395-ben szintén a Garaiaknak adományozott. (Pesty 49. sz.)

Horvát. 1375-től H. János macsói bán, bodroghmegyei

főispán 1381-ig. 1380-ban ugyan ő, mint macsói bán, Bács és Valkó vármegye főispánja. (Századok, 1875. 450.)

Idecski. 1506-ban egresi J. László (másként lipolczi) szeréms megyei birtokos meghalt és utána maradtak birtokok a bács megyei: Páris, Zsadányfalva, Somva, Retez-Szent-Márton és Drág helységekben. Egres bács megyei helységről írta magát, de ez a titeli káptalan birtoka volt. (Csánki II. 174.) Vele a család kihalt.

Ilyai. 1339-ben Ilya fia Péter eladta a háji káptalan előtt 50 márkáért Három Ilya nevű birtokát (Bodrogh megye) Becsei Tötösnek. („Tres Ilya“) (Zichy I. 561.) Megjegyeztetik azonban, hogy Egyházás Ilya nevű birtokát nem adta el az adásvételnél. (U. o.)

Imrefi. 1520--2-ben az érseki dézsmát I. Mihály szedette és szállíttatta le.

Inakodi. 1418-ban I. János bodrogh megyei alispán volt. (Zichy VI. 513., 515.) 1419-ben is. (Zichy VI. 526.)

Incei—Hincsei. 1343-ban Inche-i (deák) Péter fia Jánost, a ki Tótiban lakott, perelte valami miatt Becsei Tötös, sőt a háji káptalan a király elé idézte. (Zichy II. 55.)

Ipolyfia. 1308-ban Blasius filius Ipoliti, mint a nemesi társbírótság egyik tagja szerepel a kői káptalan előtt a Pálfia Miklós és a Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gyűjt. 5. sz.)

Irugdi. (Ireghi?) 1350-ben Irugdi András fiai: Koza, Balázs és János a kői káptalan előtt visszaadták Futaki Dénesnek a bács megyei Almás-Szent-György nevű birtokot, melyet anyjuk, Mária, (F. Dénes nővére) leánynegyedként kapott. (Pesty gyűjt. 30. sz.)

Istenfia. 1474-ben Istenfia Péter Zond város bírāja volt, s ellene bizonyos tanuk visszatartása miatt Bács megye hatósága bizonyítványt adott ki. (O. L. 17546.)

Istvánfi. 1390-ben István fia Lőrincz bodrogh megyei alispán. (Zichy IV. 415. és IV. 416.)

Ivánfalvi. 1391-ben I. Péter fia Bálint tanú volt a Becsei-Laki-féle perben. (Zichy IV. 465.) I. Péter fia Pál is.

Jakabfalvi. 1416-ban Jakabfalva-i István fia „Szolga“ (sclavus) Bálint kir. rendeletre a bácsi káptalan által be lett iktatva a Doroszlói-féle birtokokba Doroszlón, Tótfalun, Cserefalván, Berezglben és Bakamonostorban. Hogy mily címen, nem tudjuk. Az oklevélben a kir. azt mondja, hogy e birtokok őt „teljes jogcímen“ (pleno juris titulo) illetik. (Pesty 80. sz.)

Jakabfi. 1320-ban Jakab fia Finta új határokat vonatott a háji káptalan által Imre háji kanonokkal a Pauli helységi birtokukon. A földeket új határokkal elkülönítették, de a Homokmező pusztát és Vathaerdeje nevű erdőt nem osztották szét, hanem kimondták, hogy azok $\frac{1}{4}$ részét Imre, $\frac{3}{4}$ részét pedig Finta bírja. Finta továbbá átengedte Imrének a Lok helység $\frac{3}{4}$ részjövödelmét. (Zichy okm. I. 184.)

Jánosfi. 1399-ben János fiai László és György (talán Nagyvölgyiek?) Bebek macsói bán előtt a bácsi gyűlésen Verőfény és Nyék birtokaikra nézve kiegyeztek. (O. L. 822.)

Járom Szent Miklósi. E család bodroghmegyei köznemes volt s valószínűleg a hasonnevű helységben birtokos. Említetik 1391-ben, (O. L. 7671.) és 1415-ben. (O. L. 10161.) A helység fekvését nem ismerjük.

Jobágyi. 1320-ban Jobágyi (de Jobag) Mór fia Illés comes és fiai László, Kalocsa, Péter, továbbá Illés testvérének Mátyásnak fia István megvették 20 márkán Imre háji kanonoktól annak Pauli (bodroghmegyei) helységben levő részbirtokát. (Zichy okm. I. 179.)

Kácsi. 1417-ben Kaathy György fia *Lőrincz* a maga és néhai Karoni György testvére, továbbá András és Döme fiai nevében a titeli káptalan előtt több szerémi birtokon kívül átadja örökösen Lochonchi Zsigmondnak és Maczedoniai testvéreknek a bácsmegyei Kisdí, Ujfalu, Vizeskerek, Ábránfalva, Bikacs, Bakod, Kacsi és Mácsa nevű birtokokat, melyet mások önhatalmúlág elfoglalva tartanak s azokat az adományozó felek visszafoglalni képtelenek. (Pesty 81.)

Kagbeli. 1416-ban Kagbel-i „Karul“ Jakab fia: „Lengyel“ Mihály, továbbá „Lengyel“ Gergely, János és József és a Meraiak és Pathaiak mint testvérek perben állottak a Réghi családdal bizonyos réghi- és bakacsbeli birtokok felett. E perben a Kagbeliek és Meraiak lettek a nyertesek s őket e birtokokba a bácsi káptalan beiktatta, (Pesty 78.) mert a király ugyanez évben mint „új adományt“ adta e birtokokat nekik. (U. o. 79.)

Kajandi. 1304-ben Kayand-i Farkas fia István kérelmére a háji káptalan bizonyítványt ad arról, hogy a közte és a rokonai közt felmerült birtokviszály úgy ért véget, hogy rokonai néhai Márk özvegye Gungud (Gyöngyöd?) továbbá György és testvérei, Domokos és testvérei, Simon és Sándor (de Kayand) (miután K. István megesküdött erre, hogy az őt illeti) a néhai Márk-féle birtok fele részét neki átengedték. (Zichy okm. I. 108.)

Kakati. 1389-ben Kakath-i János kir. emberként jelöltetett az Aranyáni-féle beiktatáshoz. (Pesty 153. sz.)

Káli. 1389-ben Kal-i Bestalan fia Jakab és társai elraboltak 40 db lovat Becsei Lászlótól. Bodrogh megye hat. jel. (Zichy IV. 389.)

Kállai. Zsigmond király 1403-ban a bácsmegyei Madaras helységet Kallow-i Leukus fiának Miklósnak adományozta szolgálatai jutalmául és a kalocsai káptalant bízta meg a beiktatással. (Pesty 55. sz. Nemzeti M. Kállay es. ltr.)

Kalocsai érsekség. A tatárjárás után a kalocsai érsekség elfoglalta a bátai apátság birtokait (Báthmonostor, Apáti és Nagyárok), de ezeket 26 évi birtoklás után a pápa közbelépésére visszaadni kényszerült 1337-ben. (Iv. I. 24.)

Kápolnai. 1400-ban K. György fia Kenéz bodroghmegyei harmadik alispán volt. Ellene és alispán társai ellen az ó-budai apácák óvást emeltek a bácsi káptalan előtt hatalmaskodás címén. (Orsz. Ltr 8602.)

Kapolcsi. 1406-ban Kapolch-i András fia Jakab, miután három évvel előbb unokanővérét, Földvári János leányát, Dorottyát, (a ki Kapolcsi Erzsébettől született) Doroszlói Farkas Pálhoz férjhez adta, a bácsi káptalan előtt oly egyezségekre lépett nevezett

Pállal, hogy ha ő örökösök nélkül halna el, az esetben az ő birtoka Kapoles és Dersfálvában Doroszlói Pálra szálljanak. Viszont, ha Doroszlói Pál halna el örökösök nélkül, akkor ennek birtokai (Doroszló és Tótfalu helységekben, Cserefalva és Birizgir pusztákban) Kapolesi Jakabot illetendik. A bácsi káptalan ezen oklevelét Zsigmond király átirta és megerősítette ugyanezen évben. (Pesty 67. sz.)

*Karoni.*¹⁾ 1308-ban Karoni Csaba fiai: Miklós, Mihály és Lőrincz perben állottak a kői káptalan előtt Pálfia Miklóssal a bácsmegyei Sebusceg nevű birtok egy része miatt. (Pesty gy. 5.) Csaba fia Mihály 1316-ban a titeli káptalan által eszközölt beiktatásnál királyi emberként szerepelt. (Pesty gy. 13. sz.)

Katacs. 1289-ben a bácsi káptalan előtt comes Henricus dicti Katach elcsereéli Churug nevű bácsmegyei birtokát, melyet királyi adományból birt, András zata-i várnagynak Scylmezeu nevű valkói birtokáért. (Pesty gyűjt. 2. sz.)

Kelezi. 1495-ben Likasegyházi K. család Csongrád megyei birtokos volt. Likasegyházon is valószínűleg birt, honnan előnevét vehette. (Csánki: Hunyadiak kora I. 685.)

Keméndi. 1375-ben K. István fiai: Miklós, Péter és István elfoglalták Volferi Miklósnak Csímor és Jobbágytelek birtokait. A nádor a kői káptalant utasítja, hogy a Keméndieket megidézze. (Zichy III. 601.)

Kenderesi. 1505-ben K. Mihály Bács vármegye országgyűlési követeként szerepelt, tehát bizonyára a bácsmegyei Kenderes helységben volt birtokos. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 153.)

Kendi. 1391-ben Kengy-i Jakab fia Tamás esküdt bíró volt Bodroghban. (Zichy IV. 467.)

Keneji, 1391-ben Keney-i fia Miklós tanú volt a Becsei-Laki-féle perben. (Zichy IV. 466.)

Kenyeresi. 1524-ben K. Bányász Károly valami ügyben a bácsi káptalan előtt Alsótáranyai Szakál Lőrinczczel tárgyalt. (Az oklevél nincs folytatva.) (Orsz. Ltr 26691.)

---

¹⁾ Karun helység Szerém megyében. (Zichy II. 102.)

Kereki. 1395-ben K. Péter bácsmegyei szolgabíró volt. (Orsz. Ltr 8068.)

Kermusi. 1333-ban K. Péter fiainak, István, Pál és Jánosnak adományozta Drugeth nádor egy részbirtokát Haraszti bodroghmegyei helységben. (Bács-B. II. 26—27. gr. Viczay-Héderváry Ivtár.)

Kereszturi. 1272-ben K. László és Gergely Bácsmegye gyűlésén a földvári, nagyvölgyi és verőfényi, (másképp: nyéki) birtokosok ellen panaszt emeltek, hogy őket nyéki birtokrészüktől megfosztották. (Iv. I. 81.)

Keszy. 1350-ben Kezy György fia János nádori hiteles emberként volt kijelölve a Doroszlóiak között fenforgó birtokperben. (Pesty gy. 29. sz.) 1355-ben Keszi Tamás fia Márton mint bácsmegyei kiküldött vizsgálatot végzett egy királyi ember megöletése ügyében. (U. o. 31. sz.)

Kétházi. 1391-ben Kedházi Péter fia István tanú volt a Laki-Becsei-féle perben. (Zichy IV. 465.) K. János fia Miklós is.

Kínizsi. 1466-ban Kynis-i Bálint bodroghmegyei szolgabíró volt. (Orsz. Ltr 16053.)

Király. 1520-ban K. Péter bácsvármegyei alispán. (O. L. 23436.)

Kyrisfia. A bácsi káptalannak 1316-ban kelt jelentése szerint Kyris nevű úr Palaria nevű jószágát hűtlenség miatt elvesztvén, ez Futaki Dénesnek adományoztatott. Kyris fiai ezt a jószágot felégették, miért is ez ügyben Róbert Károly király 1316. január 17-én kelt rendeletére a nevezett káptalan vizsgálatot tartott, melyből kiderült, hogy a nevezett birtokon a gyujtogatás folytán Futaki Fogos nevű tisztjének összes holmija és 6 lova elpusztult. (Pesty gy. 10. sz.)

Kis-Horváti. Boszniai eredetű család „hlapsity“-i előnévvel. 1478 táján K. János a Garai Bánfi családba házasodott és így társbirtokos lett a Garaiakkal Bács, Pozsega és Valkó vármegyében. (Csánki II. 372.)

*Kobuli.*¹⁾ 1308-ban a kőí káptalan előtt Pálfia Miklós

¹⁾ R. Károly király adománylevele 1303-ban Futaki Dénes részére „apud villam Kobul“ kelt. (Pesty gy. 4. sz.)

részéről a közte és Karoni Csaba fiai közt folyó birtokperben mint eskütársak szerepelnek Kobuli György és András. (Pesty gy. 5. sz.) 1316-ban a titeli káptalan előtt Kobuli Nagy András úgy szerepel, mint a ki a Marcel comes és Retezfia Dénes közti birtokügyben az osztályt kéri és kieszközli. (Pesty 13. sz.)

Koroghi. 1383-ban K. István, macsói bán, Bodrogh megye főispánja. (B. B. vm. tört. társ. Évk. 1893. 19. l.)

Koronzói. 1447-ben K. István bácsmegyei alispán volt. (Pesty 167.)

Kozafalvi. 1412-ben Kozafalva-i Pál kir. emberként jelöltetett a macsói bánok által a Garai-féle beiktatáshoz a kői káptalan előtt. (Pesty 73.)

Kozmafia. Kozmafia András 1308-ban mint eskütárs szerepel a kői káptalan előtt a Pálfia Miklós és Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gyűjt. 5. sz.)

Kőszegi pálosok. 1457-ben Szentlászlói Tamás és családja a bodroghvármegyei Szent László helységben levő birtokrészeket a baranyamegyei Kőszeg (ma Batina) vár mellett levő Szent Megváltóról nevezett pálosoknak ajándékozta. (O. L. 14154.)

Kőteleki. 1446-ban Kwthelek-i Sebestyén kir. ember gyanánt jelöltetett a Maróthi-féle panasz vizsgálata ügyében. (Pesty 113.)

Körér. 1496-ban Kewer István bácsmegyei szolgabíró. (O. L. 20476.)

Kuchitai. 1363-ban Kuchitai Egyed özvegye szül. Gerecsi Margit a maga és István nevű fia részére a kői káptalan előtt kelt egyezés szerint a bácsmegyei Csurog, Bekuskereki és Dál helységek $\frac{1}{3}$ részét nyerte. (Pesty gy. 35. sz.) Kuchita helység a Szerénységben határos volt Gíós helységgel, mely a szent irenei káptalan tulajdonát képezte. 1368-ban a bácsi káptalan rendezte Kuchitai István és ama káptalan közötti birtokhatározavarokat. (Pesty gy. 37. sz.) 1363-ban Kuchitai Egyed fia István átíratta az 1363. évi oklevelét a kői káptalannak a bácsi káptalan által. 1369-ben pedig ugyanezen István átíratta a bácsi káptalan 1363. évi oklevelét a szent irenei káptalan által. (Pesty gy. 40. sz.)

Kulpi. 1411-ben Kulpy-i János leánya Erzsébet rokonaival együtt a macsói bánok ítélete alapján (a Rádiak ellenében) Kulpi helység fele részét nyerte, s abba a bácsi káptalan beiktatta. (Pesty 72.)

Kuludi. 1305-ben K. Bulgár comes fia Botond 35 márka befizetése mellett nyerte kir. adományul a Fekete családtól elkobzott Bortán helységet Bodrogh megyében. (Iv. I. 22.)

Kun. 1297-ben K. Miklós a király előtt átengedte Bodrogh vármegyei javai közül Domokos tárnokmesternek Ganata és Elmeg nevű birtokát. Neki megmaradt ugyanitt Hetys és Murgon. Mindezen birtokokat már régebben nyerte a királytól K. Miklós bátyja K. István. (Iv. II. 111.)

Kurcsmimi. (Kürti.) A kőí káptalan 1345. évi oklevele szerint a Kurchmymi¹⁾ nemesek közül Mattenka fia Péter, Barnabás fia György és Boicey fia István szomszédos birtokosok voltak a bácsmegyei Kurpe helységgel. (Pesty gyűjt. 24. sz.) 1380-ban K. (most: de Kurchmen) Domokos fia Simon, előbb pereskedvén Katalin nevű nagyanja leánynegyedeért Beteri Tar Mihálylyal, most a kőí káptalan előtt olykép egyezik meg, hogy elengedi neki a bácsmegyei Csúrog és Beter helységekből járó leánynegyedet, neki Tar Mihály ezért 7 márkát fizet. (Pesty 43. sz.)

Kürti. 1403-ban Kyrty János királyi ember gyanánt lett kijelölve Zsigmond király által egy bodroghmegyei beiktatáshoz Szilágyiak birtoka ügyében. (Pesty 56.)

Labdai. 1423-ban Zsigmond király a bácsmegyei Irugh helységben egy telek földet (is) Garai Jánosnak adott, melyet előbb Labda-i „kis“ András és Sebestyén kaptak donációba, de a melyet Márton fia: Lászlótól hűtlensége miatt elvett. (Pesty 90.)

Laki-Heysza. 1301-ben Heysza, a ki Bodrogh-Tolna és Baranya megye főispánja volt, megvette 76 márkáért a Lakiaktól azoknak Tóti nevű helységét a kalocsai káptalan előtt. (Zichy okmtr I. 105.)

¹⁾ *Iványi* szerint (Helynévtár I. 89.) e helység alatt: Kürt vagy Nádaskürt értendő, mely a szilbási határban feküdt egy kürt alakú völgyben.

Lévai-Cseh. 1420 körül magvaszakadt monai Treutul Miklós leányát, Katát, birta nőül Lévai-Cseh Péter, a ki 1427-ben örökölte a valkó, pozsega- és bodroghmegyei javakat ama családtól. 1428-ban Zsigmond királytól e javakra új donációt kapott.

Lekesei-Sulyok. 1467-ben S. György és fiai a királytól Buki, Bánca és Szent Lőrincz stb. nevű bácsmegyei helységeket nyerték adományul, melyekbe őket a bácsi káptalan be is iktatta. (Iv. I. 47.)

Léli. 1342-ben a Bechegereger nemzetségből való és a Becseiekkal rokon Leel-i János fia Dezső, ennek Lőrincz és Döme fiai eladják a csepelszigeti Becsén és a Báthmonostorban levő részbirtokukat 200 márkáért a király előtt Becsei Tötös és Vesszősnek, melyből 100 márkát már előbb kifizettek ezek, t. i. Pál országhírótól kiváltották fogságából Lőrinczet; (a ki valami ügyben pervesztes lett Douch komáromi főispánnal szemben s birtokait veszté) 100 márkát pedig most vettek fel. (Zichy II. 42.)

Lengyeli. 1464-ben Lengyel-i Mihály és mások Garai Jób gabonáit felprédálván, e miatt perbe fogattak. (Pesty 122.)

Lichérfi. 1301-ben Licheert fia István zálogba vette Miklós fia Mojs-tól a bácsmegyei Barlad nevű birtokot, melyet előbb eladott volt Mojsnak. (Iv. I. 21.)

Lippai. 1509-ben L. Gáspár és társai (Lévai-Cseh, Haraszti) azzal vádoltattak Török Imre által, hogy ennek pacséri birtokáról bizonyos jobbágyokat elfogtak. Ez ügyben a vádlottak eskütételre utasítottak. (Gar. szlben c. Itr Extr. docum. fasc. 22. és 24. ur. 39. és 45.)

Liszkai. 1382-ben L. Pál macsói bán, Bodrogh megye főispánja. (Évk. 1893. 19.)

Lothárdi. 1446-ban Lotharth-i Miklós és György királyi ember gyanánt jelöltettek a kőzi káptalan előtt a Maróthi-féle vizsgálathoz. (Pesty 113.)

Losonczy. 1391-ben L. István macsói bán, Bodrogh megye főispánja.

Lösi. 1374-ben Lews-i Marcell fiai Miklós és János meg-

verték és kifosztották Becseinek egy jobbágyát Tóti-ból. Bodrogh m. hat. jel. (Zichy III. 582.)

Lüki. 1512-ben Lwk-i Bodor Pál a bácsmegyei Luk helységben levő Felső-Taronya és Nagy-Tipan nevű birtokait néhai B. Miklós gyermekeinek György, Lőrincz, Katalinnak és özvegyének Anasztasiának hagyományozza, a bácsi káptalannak pedig Kereki-ben levő részbirtokát. (Orsz. Ltr 22330.)

Machali. 1432-ben Machal-i Balázs és Jakab tanúk voltak a Maróthi-féle perben a bácsi káptalan előtt. (Kalocsai kápt. levéltár.)

Maczedoniai. 1417-ben Machadonya-i Temes m. Péter fia Miklósnak fiai László és Miklós (a Lochonchi Zsigmonddal egyetemben) ajándékba kapták a Kácsi családtól több szerémi birtokon kívül a bácsmegyei: Kisdi, Ujfalu, Vizeskerek, Ábránfalva, Bikacs, Bakod, Kácsi és Mócsa helységeket, melyeket bizonyos hatalmasok elfoglaltak és az adományozók azoktól visszavenni képtelenek voltak. (Pesty 81.)

Madarasi. 1377-ben comes Kumcheg fiainak birtoka volt Madaras helység Bodrogh megyében. Ez kún telep volt.

Magyar. 1331-ben nyerte M. Pál gimesi várnagy I. Károly királytól Felső-Adorjánt, mely a Dauti családé volt azelőtt. (Iv. I. 60.)

Margitszigeti apácák. 1353-ban a margitszigeti apácák a bodroghmegyei Kéthetes és Papy nevű birtokokat szerezték cserébe Pomáz nevű birtokukért Czikó kir. tárnokmestertől. (Anjouk. okmtr VI. 112.)

Marótfalvi. 1371-ben M. Péter fia Tamás kir. emberként lett kijelölve két ízben is, előbb a bácsi, utóbb a pécsi káptalan előtt a Becsei-féle ügyben. (Zichy III. 429., 439.)

Maróthi. 1303-ban M. Mihály, a Gutkeled nemzetségből, macsói bán, szerémi, valkói főispán, Bodrogh megye főispánja volt. (Századok, 1875. 367.)

Martonosi. 1355-ben Felső-Adorján bodroghmegyei birtokkal határos birtokosok voltak M. Gergely fiai: Bekus és Bertalan. (Anjouk. okmtr VI. 299.)

Mátyásfi. 1255-ben Mátyás fia Karun a bácsi káptalan előtt eláll azon pertől, melyet Csepán fia Keled comes ellen Morhart nevű birtok fele része miatt indított. (Zichy okmtr I. 8.)

Matucsinaí. 1347-ben M. Bakó Miklós fia Lőrincz fiai: Miklós, Döme és Kemen és azok kácsfalvi (Baranya megye) jobbágysai a pécsi káptalan által valami perben Becsei Tötös részére megidézettek. (Zichy II. 284.)

Megyesi. 1391-ben Megyes-i tanú volt a Becsei-Laki perben. (Zichy IV. 465.)

Mendei. 1403-ban Mende-i Dénes kir. emberként lett kijelölve Zsigmond király által a bácsi káptalan részére a Szilágyi-féle birtokok beiktatásához. (Pesty 56.) Ugyan ő 1404-ben is kir. ember gyanánt jelöltetett a bácsi káptalan előtt a Maróthi-féle iktatáshoz. (U. o. 57.) Ugyan ő ugyanily minőségben jelöltetik 1405-ben az Ataki-féle beiktatáshoz a kőí káptalan előtt. (U. o. 62.)

Merei. 1416-ban a bácsi káptalan Mere-i „Deák“ Tamást¹⁾, (és a Kagbelieket) továbbá másik Tamást és Pathai János fiait: Jánost és Lászlót, továbbá Tamás testvérét: Barnabást Régh és Bakacs helységek ama részeibe iktatta be, melyet ezek a Régh családtól per útján nyertek,²⁾ (Pesty 78. sz.) mert előbb ugyanez évben „új adomány“ gyanánt adományozta nekik a király. (U. o. 79.)

Mészáros. 1483-ban mint esküdt bíró szerepelt Bodroghban. (O. L. 18823.)

Mihályfi. 1237-ben Mihály fia Andrástól a király által megvásárolt Chemey (Csesej) bácsmegyei helységet is a bélakúti apátság nyerte adományul IV. Bélától. (O. L. 216.)

Mihedefia. 1308-ban Nicolaus filius Mihadeus mint a nemesi társbíróság egyik tagja szerepel a kőí a káptalan előtt a Pálfia Miklós és a Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gyűjt.

¹⁾ Ez kir. jegyző volt („aule nostrae notarius“) testvérei: a Kagbeliek és Pathaiaknak.

²⁾ E beiktatásnál „Joh. de Leeb curiae regiae notarius“ szerepel homo regius helyett.

5. sz.) Ugyanezen ügyben Pálfia M. részéről eskütársként szerepel Mihedfia László. (U. o.)

Mihályfia. Ujlaki Miklós (de genere Clak) 1345-ben a kőí káptalan előtt az őt, a bácsmegyei Kurpe helységben megillető $\frac{1}{3}$ rész birtokot Ujlak város bírójának, Mihályfia István comesnek adományozta. (Pesty gy. 24. sz.)

Miklósfia. 1256-ban Miklósfia: Miklós megveszi 6 márkáért Dautfia Istvántól a Clurg nevű földet (a Mosztonga mellett) a bácsi káptalan előtt. (O. L. Dipl. 450.)

Miklósfi. 1339-ben Miklósfia András Bodrogh megye alispánja volt. (Zichy I. 562.)

Mojsfi. (Miklósfi.) 1301-ben Miklósfia Mojs bizonyos földjét, melyet Borlad-nak hívnak s melyet ő pénzen vásárolt (Bács megye) zálogba adta Licheert fia Istvánnak, a kitől előbb megvette. (Iv. I. 21.)

Monostori. 1431-ben M. Miklós tanú volt a Maróthi-féle perben Bács megyében. (Kalocs. kápt. ltr.)

Nagy. 1494-ben N. Döme bodroghmegyei alispán. (Orsz. Ltr 20201.)

Nagyvölgyi. 1391-ben e család birtokos volt Kölöd helységben Bodrogh m. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 221.)

Navaládi. 1418-ban Nawalyad-i Miklós fia György királyi ember gyanánt jelöltetett az Ujlaki-féle határjáráshoz a bácsi káptalan előtt. (Pesty 83.)

Nestorfia. 1316-ban Nestur fia Tódor és társa eszközlik ki a titeli káptalan előtt a birtokosztályt Baladfölde nevű birtokra nézve Marcel comes és Retezfia Dénes között. (Pesty gy. 13. sz.)

Németi. 1404-ben Nempt-i István fia János és Gyulai Frank a bodroghmegyei Borthán, Tatárrév, Déd és Pani helységeket nyerték, miket a hűtlen Borthániaktól kobzott el Zsigmond király. (Orsz. Ltr 29219.) De e birtokokat Borthán György 1410-ben visszanyerte. (Orsz. Ltr 8925.)

Niczki. 1449-ben N. Benedek javára intézkedett Dersanolczi Gergely, hogy az ő birtokrészeit Tóti és Tárnok helységekben, ha erre szüksége lesz, elzálogosíthassa. (Hazai okmtr IV. 346.)

Ó-budai apácák. 1331—34-ben alapította Károly király özvegye az ó-budai Klarissza apácák kolostorát, mely birta Adorján helységet Bodrogh megyében.

Ó-budai apátság. Szent István alapítá e káptalant, mely korán szerzett birtokokat a Tisza mentén. Már a tatárjárás előtt birta Csésztó-t (Zenta mellett). 1224-ben ugyanis a kápt. eme halastavánál Gyula nádor határjárást rendelt s bizonyos Sebestyén e birtokot új határjelekkel látta el. (Árp. új kmtr VI. 426.)

Olaszi. 1484-ben Ollazy Mihály bodroghmegyei szolgabíró. (Orsz. Ltr 18954.)

Ordódi. 1391-ben O. György fia György tanú volt a Becsei-Laki-féle perben. (Zichy IV. 466.)

Ormándi. 1373-ban O. Kozma fiai János és Miklós királyi emberként jelöltettek a bácsi káptalan előtt. (Zichy III. 506.)

Ozorai. Zsigmond király korában O. Pipo temesi főispán állítólag önhatalmúlag foglalta el a Kállay családtól a bodroghmegyei Madaras helységet s birta (1426.) haláláig. 1439-ben a Kállay család Madaras újabb eladományozása ellen tiltakozott és ezt felemlítette. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 190.)

*Őrsi.*¹⁾ 1464-ben Ewrs-i két Miklós és mások Garai Jóbnak gabonáit felprédálván, e miatt perbe fogattak. (Pesty 122.)

Pachmani. 1474-ben P. Tamás bácsmegyei alispán. (O. L. 17546.)

Pacsintai. 1370-ben Pachyntai Mihály fia János megbízottja által tiltakozott a bácsi káptalan előtt az ellen, hogy Polgári Jakab fia Mihály és János fia Fülöp, az ő pachyntai birtokának egy részét elfoglalták. (Pesty gy. 41. sz.)

Pakai. 1400-ban Paka-i András bodroghmegyei szolgabíró volt. (Pesty 155.) 1401—2-ben is. (Zichy V. 238. stb.)

Pálfi. 1308-ban a kői káptalan oklevele szerint Pálfi Miklós perben volt Karoni Csaba fiaival a bácsmegyei Sebesszeg (Sebusceg) nevű birtok egy része miatt, az ügyben szereplő

¹⁾ Ewrs=Őrs helység Bodrogh megyében. (Zichy II. 197.)

bírák, szabályszerű eskü után, Miklóst e birtokrészben, melyet ősei is birtak, megerősítették. (Pesty gyűjt. 5. sz.)

Palinai-Vizlai. 1473-ban P. Vizlai János bácsmegyei alispán. (O. L. 17491.) 1476-ban is az volt. (O. L. 17845.)

Pálosi. 1464-ben Palus-i Miklós és Mihály kir. emberekként jelöltettek a Kapolcsi-féle vizsgálatához. (Pesty 123.)

Pannonhalmi apátság. 1213-ban II. Endre király megerősítette azon birtokadományt, mely szerint Szent László király a pannonhalmi apátságnak adta Bodrogh helységet, egy halászhelylyel és vámszedéssel. (B.-B. vm. Évk. 1892. 98.)

Paraghi. 1431-ben Paraghi János tanú volt Bács megyében a Maróthi-féle pernél. (Kalocs. kápt. ltr.) P. András is.

Párisi. Párisi Beke fiát Pétert Nagy Lajos király 1346-ban királyi ember gyanánt jelöli ki (a többi közt) a dersi prépostság határrendezési ügyében a kőí káptalan előtt. (Pesty gy. 25. sz.) Ugyan ő ezen ügynél mint a Ders-sel szomszédos Félegyház nevű helység tulajdonosának Pálfia Péternek meghatalmazottja, a Ders és Félegyház közötti határok megállapításában részt vett. (U. o.)

Patolcsi. 1482-ben P. család birta (magát *vajonczaik*-nak írva) a bácsmegyei Hullatag, Szent Tamás, Taplód, Kőégető, Vajucza helységeket. (Csánki VII. 178.)

Pauli-i. 1327-ben Pauli-ból való Keled fiának Péternek fia Miklós és János fia Miklós kijelentvén a király előtt, hogy nekik Pauli és Tárnok (bodroghmegyei) helységekben öröklés útján bizonyos részbirtokaik vannak, a király rendeletére a pécsváradi convent beiktatja János fiát Miklóst a pauli-i rész-birtokba, (mely a Becseikkel volt határos). (Zichy I. 294.)

Pauli-i monostor. III. Béla királynak 1173—1196. években kelt oklevele szerint a pauli-i monostor (monasterium de Pauli) a bácsmegyei Szent Pál helységben 2 ekényi földet, erdőt és nádist birt. (Iv. I. 125.)

Pathai. 1416-ban Pathai Dezső fiának Jánosnak fiai: László és János a velük egy törzstől való Merei és Kagbeli családokkal a bácsi káptalan Régl. és Bakacs helységek ama részeibe iktatta,

melyet ők a Réghi családtól per útján nyertek (Pesty 78.) s melyet ugyanez évben új adomány címen a királytól kaptak. (U. o. 79.)

Péczei. 1308-ban ily nevű köznemes család egyik tagja szerepelt (gr. Zay cs. levéltára. Csánki II. 159.) Bács megyében.

Peküri. 1439-ben Pekur-i Pál fia István a neki járó 600 frtéért zálogba veszi sógorától, Nagyvölgyi Lászlótól, Nagyvölgy, Két Csősz, Balásfalva és Iskariot bácskai birtokokat. (Orsz. Ltr 13359. sz.)

Perényi. 1454-ben Perényi Imre fia János királyi tárnokmester sógorával Koroghi János macsói bánnal oly egyezsége lép, hogy összes javait (köztük a bács megyei Kamarás és Okor helységeket) megosztja vele s arra az esetre, ha valamelyikük örökös nélkül halna el, kikötik, hogy annak javait a másik örökli. (Perényi neje Koroghi Katalin volt, a kitől Miklós és Péter fiai születtek. Pesty 116.)

Petkei. Valkó megyei család. 1430-ban P. László birta a bodroghmegyei Tatárrév helységet. 1479-ben e családnak Szent Mihály, Jánosi és Halmosban voltak részei. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 223.)

Pestényi. 1495-ben szerepel e család „martonosi“ előnévvel, tehát Martonoson (akkor Csongrád m.) birtokos volt. 1505-ben P. Gergely és Sövényházi István országgyűlési követek voltak Csongrád megyéből. (Csánki: Hunyadiak kora I. 686.)

Pesti. 1463-ban Pest-i Kun Balázs a bácsi káptalan előtt mint az Ujlakiak meghatalmazottja szerepel. (Orsz. Ltr 15845.)

Pilsperger. 1518-ban Baali P. Farkasné szül. Czobor Felicitás panaszt emelt Haraszti Ferencz ellen, hogy az elfoglalta Ay nevű halászhelyét az ő Nagy-Hetes nevű birtoka mellett. A bácsi káptalan jelentése. (Orsz. Ltr 23104.)

Piski-i. 1339-ben P. Miklós fia András, Egyed fia János és Gerard fia János perben állottak Becesei Tötössel valami miatt, mert őket a háji káptalan perbeidézte Piski-ből. (Zichy I. 567.)

Podmánya. 1509-ben P. János (Johannes de Podmánya) kir. kamarás a Czoborokkal együttesen kapta kir. adományul a bácsmegyei Paraszti, Kenyeres, Medenczés helységeket. (Iványi I. 100.)

Pogány. 1483-ban P. Döme mint esküdt bíró szerepelt Bodroghban. (Orsz. Ltr 18823.)

Polgári. Polgári János fia Fülöp és Jakab fia Mihály Pacsinta helységben valami birtokrészt elfoglalván, ez ellen 1370-ben Pacsintai János a bácsi káptalan előtt óvást emelt. (Pesty gy. 41. sz. gr. Festetich cs. ltr.) 1395-ben P. Péter fia Benedek kir. emberként lett kijelölve a Garaiak beiktatásához. (U. o. 49.)

Pongrácz. 1464-ben a király P. János (de Dengeleg) erdélyi vajdának adományozta Szabadkát és környékét (Csongrád m.) (Iv. I. 40.) P. János 1476-ban halt el, fia P. Mátyás örökölte itteni javait. 1498-ban a zászlós urak közt említetik. Mikor halt meg, nem tudni. Nővérei: Katalin Ujlaki Lőrinczhez, Zsuzsanna pedig Oroszlánkői Menyhérthez ment nőül.

Pordancsi. 1346-ban Nagy Lajos király Stephanus de Pordamchot jelöli ki királyi ember gyanánt a dersi apát és a kalocsai érsek közötti határperben a többi közt, s a kői káptalan ugyanez évben ő vele jár el Ders helység határainak megállapításában. (Pesty gy. 25. sz.)

Porkoláb. 1457-ben Csekei P. Tamás cserőgi várnagy a bácsmegyei Nagy-Álcs, Ó-Báncsa, Mindszent, Telek, Szerdahely, Görő és Halász helységek részeibe iktattatott (valószínűleg zálog a Garaiaktól). Csánki VII. 170. E részek 1461-ben Tamás halálával Szilágyi Erzsébetnek adattak.

Pósafi. (Ujlaki.) IV. Béla király (1235—1270.) adományozta a Csák nemzetségből való Pósának vagy őseinek a bácsmegyei Kulpin helységet. 1274-ben Ugrin, Pósa fia a Csák nemzetségből, Bodrogh és Szerém vármegye főispánja és macsói bán volt. (B. B. vm. Tört. T. Évk. 1893. 15.) Pósa fia Ugrin fia Miklós 1345-ben e helység $\frac{1}{3}$ részét az ő komájának Mihály comes fiának, István comesnek ajándékozta a kői káptalan előtt. (Iv. I. 88.) (l. Ujlaki cs.)

Pósafi. (Borlonyi.) Ily nevű család előfordul Bács vármegyében 1323-ban, 1422-ben, 1448-ban és 1452-ben, mely Bodon helységben volt birtokos. (Csánki VII. 178.)

Pusztá-Szent-Mihályi. A kőí káptalan 1345. évi oklevele szerint Pusztá-Szent-Mihályi (de Puzta Scentmihal) Heun fia Márton fia Dömötör, H. fia Illés fia Tamás és H. fia Miklósnak fiai Simon, Tamás és János birtokos szomszédai voltak a bácsmegyei Kurpe (ma Kulpin) nevű helységnek. (Pesty gy. 24. sz.)

Rádi. 1403-ban Raad-i Jakab mint kir. ember járt el a bácsi káptalannal a Szilágyi László beiktatásánál. (Pesty 56.) 1404-ben R. Mihályfia: Jakab lett Zsigmond király által a bácsi káptalan előtt kir. emberként kijelölve. Ez bizonyára azonos az előbbivel. (U. o. 57.) 1405-ben R. István kir. emberként lett kijelölve az Attaki-féle beiktatáshoz. (U. o. 62.)

Ragadasi. 1431-ben R. János tanú volt a Maróthi-féle perben Bács megyében. (Kalocs. kápt. ltr.)

Regenyei. 1411-ben R. István mint volt bodroglimegyei alispán említettik. (Zichy VI. 89.)

Réghi. 1390-ben R. Tamás bodroglimegyei szolgabíró. (Zichy IV. 415.) 1391-ben is. (U. o. IV. 467.)

Rémi. 1401-ben Rém-i István fia Pál mint megyei ember szerepelt a Bodrogh megye által, a Becsei család és a székesfehérvári káptalan közötti perben, tartott vizsgálatnál. (Zichy V. 270.)

Réteni. 1426-ban R. György a bácsmegyei Devecserturul, Vizesturul és Mezőturul helységeket, melyek tulajdonkép a Szalacsi családé voltak, csellel Garai nádornak adta el. (Iványi I. 66.)

Retzfia. 1308-ban a kőí káptalan előtt Pálfia Miklós és Karoni Csaba fiai közt folyó birtokperben mint eskütárs szerepel Retzfia Dénes. (Pesty gy. 5. sz.) 1316-ban a titeli káptalan ugyan e Dénest és testvérét Jánost Baladfölde birtok felerészébe bevezette, melyet vele Marcel comes osztott meg egyezség útján. (Pesty gy. 13. sz.)

Révay. 1431-ben R. László tanú volt a Maróthi perben. (Kalocs. kápt. ltr.)

Ripaki. 1363-ban Ripaki Péter fia András és rokonai: Kuchitai Egyed özvegye és ennek testvére Belyeni Miklós né Klára között a kőí káptalan előtt oly megegyezés jött létre, hogy a bácsmegyei Csúrog, Bekuskereki és Dál nevű birtokok három részre osztatván, abból kiki egy-egy részt kapott. (Pesty gy. 35. sz.) Ugyan ő ezen oklevelet átíratta ez évben a bácsi káptalan által. (U. o. 40. sz.) 1403-ban R. István királyi ember gyanánt jelöltetett ki Zsigmond király által a kalocsai káptalan előtt a Kállay-féle beiktatáshoz. (Pesty 55. sz.)

Rozgonyi. 1470-ben R. János tárnokmester ama panasza ügyében, mely szerint az ő (bácsmegyei) Béla nevű birtokán Garai Jób tisztje több jobbágyot elfogott, a kőí káptalan vizsgálatot tartott. (Pesty 128., 176. O. L. 17046., 17045. és a bácsi káptalan 17041. O. L. 17042.)

Rőt. 1402-ben R. (Rufus) László Bodrogh vármegye egyik alispánja volt. (Zichy V. 327.)

Rőt. 1308-ban Rufus mint a nemesi társbírótság egyik tagja szerepel a kőí káptalan előtt a Pálfia Miklós és a Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gy. 5.)

Sághi. 1364-ben Saagh-i Miklós fia Egyed Kont nádor előtt Bodroghban pert indít Becsei László ellen, hogy ez az őt illető (örökösödés útján) Tóti helységet bitorolja. A nádor 1366-ban Becseinek ítéli, (Zichy III. 303.) egyúttal Sághit elmarasztalja abban, hogy az eddigi használatért az évi jövedelmet Becseinek megtérítse.

Salánki. 1323-ban S. Vida fia Dombó ellentmondván annak, hogy Becsei Imre Akacs, Szent Miklós és Moharéve birtokokba beiktattassék, ugyanez évben Lampert országbíró előtt úgy egyeznek meg, hogy Dombó Moharévét (Bács megyében), Becsei pedig Akacsot és Szent Miklóst nyeri. Dombó kérehnére a király ezt megerősíti. (Zichy I. 243.)

Sári. 1364-ben S. Uturbefia Tamás és Barkalf fia Jakab esküdt ülnökök a nádori törvényszékben Bodroghban. (Zichy III. 244.)

Sarkandi. 1446-ban Sarkand-i Mihály kir. emberként lett jelölve a Maróthi-féle vizsgálatához. (Pesty 113.)

Sarközi. 1446-ban Sarkwz-i Miklós kir. emberként jelöltetett a Maróthi-féle vizsgálatához. (Pesty 113.)

Sarlai. 1462-ben Sarlai család a bodroghmegyei Aranyán helységben volt birtokos. (Kismart. ltr. Csánki II. 224.)

Sárvári. 1496-ban S. Mihály bácsmegyei alispán volt. (O. Ltr 20476.)

Sárvári monostor. 1250-ben az erdélyi sárvári monostor birta a bácsmegyei Futak helységet, mely akkor a tatárjárás miatt pusztá volt. A monostornak pénzre lévén szüksége, e birtokát IV. Béla király engedelmével eladta (az említett évben) Máté fia János bácskai embernek. (Iv. Futak helyrajza 3. l.)

Sáska. 1448-ban Saska család a bodroghmegyei Szent Miklóson volt birtokos. (Csánki II. 224.) 1466, 1482-ben is.

Siklósi. 1368-ban a Siklósi testvérek pusztítottak és erőszakoskodtak a Bátlnonostor mellett levő Szenttrinitás nevű helységben, Bodrogh megyében. (G. d. B. 35.)

Simonfia. 1308-ban Simonfia János mint eskütárs szerepel a kőí káptalan előtt a Pálfia Miklós és Karoni Csaba fiai közt folyó birtokperben. (Pesty gy. 5. sz.)

Solymosi. 1360-ban S. Balázs fia Lászlónak özvegye Katalin és fia János Bodrogh m. hat. előtt 25 márkáért zálogba adják Becsei Lászlónak Solymos nevű (bodroghmegyei) birtokukat. (Zichy III. 175.)

Somogyi. 1350-ben Somogyi Jakab fia Antal mint nádori hiteles ember szerepelt a Doroszlóiak birtokperében. (Pesty gy. 29. sz.)

Szabó. 1512-ben Sz. Mihály budai polgár eladta a bácsi káptalan előtt 32 firtért a bodroghmegyei Vízmelléki Zaká-ban levő részbirtokát az Aranyániaknak, mely birtok állott egy „Nyáras“ nevű erdőből, egy elhagyott curiából és szántóföldből. (Orsz. Ltr 22350.)

Szabói. Zsigmond király némely elkobzott javakat Bács és

Baranya megyében Zabó-i¹⁾ János fiainak: Péter és Kozmának adományozott 1404-ben, (Pesty 58.) mert ezek Maróthi János bán táborában küzdöttek a pártosok ellen. — Zabói Benedek fia Bertalan és Balázs fia György voltak azok, a kik hűtlenség miatt, másokkal együtt, birtokvesztésben marasztaltatván, ezeknek baranyamegyei Szabói részbirtokait a föntebbi Szabóiak (és az Altaki család?) nyerték a királytól adományul. (U. o.) 1405-ben a kőí káptalan Sz. János fiait Török (Twruk) Péter és Kozmát a Zoltai- és Földvári-féle elkobzott javakba beiktatta. (Pesty 62.) Bács megyében. Hol? Nem említetik. 1406-ban Zsigmond király átírta és jeles alakú levélben kiadta Sz. török Péter és Kozma részére az 1404. évi adománylevelet. (U. o. 65.)

Szalacsi. 1426-ban Sz. Péter és Mihályt illették a bácsmegyei Devecser, Turul, Mezőturul, Vizesturul helységek, melyeket Réteni György titkon Garai Miklós nádornak örökáron eladott. (Iv. I. 66.)

Szalai. 1402-ben Sz. János alispán volt Bodrogh vármegyében. (Zichy V. 327.)

Szalánczi. 1447-ben Z. János egyike volt Bács vármegye országgyűlési követeinek. (Csánki i. m. VII. 179.) Szenttamási előnevet visel, tehát e helységben volt birtokos.

Szalánkemeni. 1466-ban Sz. László boszniai kanonok megvette a Nagyvölgyiektől a bodroghmegyei Csipes és Rém helységek egyes részeit. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 221.)

Sanádi. 1391-ben Sanad-i János tanú volt a Becsei-Laki perben a Tárnok és Tóti helységek határai körül. (Zichy IV. 465.)

Szántói. 1364-ben Sz. Döme fia Mihály esküdt ülnök volt a nádori törvényszékben Bodroghban. (Zichy III. 244.)

Szavai. 1403-ban Zava-i Miklós királyi emberként jelöltetett ki, Zsigmond király által, a kalocsai káptalan előtt, Kállay Miklósnak birtokbaiktatásához. (Pesty 55. sz.)

Szecsei. 1320-ban Zecha-i Hontha fia Helye, Z. Jakab és Z. Vatha fiának Miklósnak veje Jakab jelen voltak mint tanúk

¹⁾ *Zabó* helység Baranyában volt ez oklevél szerint.

a Jakabfi-féle birtokosztásnál Pauliban. (Zichy okm. I. 184.) Bodrogh megyében.

Szécsi. 1470-ben Sz. Miklós (rima-szécsi) megosztózott Garai Miklós örökében Garai Jóbbal a következő birtokokban (Bács megye) Bancsa, Mortályos, Acsa és Szent Miklós. (Iv. I. 2.)

Szekcsői-Herczeg. 1304—7-ig Sz. Henrik, a Hédervári nemzetségből, szlavóniai bán, tárnokmester és több megyén kívül Bodrogh megye főispánja. (Évk. 1893. 16.)

Székely. 1468-ban a király a Székely János által Jajeza várának jókarban való tartása végett élte fogytáig birt (bács-megyei) Györgye helység fele részét özv. Hunyadi Jánosnénak és nővérének adományozta. (Pesty 125.)

Székelyi. 1404-ben Zsigmond király Zekell-i György fiainak: Istvánnak és Mihálynak bácsmegyei birtokait (u. m. Kürt és Irug helységeket, továbbá Kurtil és Noztur pusztákat) hűtlenség miatt elkobozván, azokat Marosi Jánosnak adományozta. (Pesty 57. sz.)

Szeléndi. 1391-ben Sz. Albert bodroghmegyei alispán volt. (Zichy IV. 467.)

Szeles. 1361-ben Sz. Benedek és Pál birták a bácsmegyei Tótfalu, Szónta, Doroszló és Szent-Iván helységek egy részét. (G. d. B. 13.)

Székesfehérvári káptalan. 1267-ben a fehérvári káptalan egyházmegyei birtoka határos volt a Görög családnak adományozott Kér és Harsány nevű földekkel. (Iv. II. 129.)

Székesfehérvári keresztesek conventje. 1237-ben a király Becse helységét, mely azelőtt a bácsi várhoz tartozott, a székesfehérvári keresztesek conventjének adományozta. (G. d. B. 10. I.)

Szente-Mágócs. 1320-ban a Szentemágócs nemzetségből való Simon fia András végrendeletileg Hattyas nevű halászhelyet a dunaszigeti pálos szerzeteseknek hagyta a háji káptalan előtt. Ez oklevelet a bácsi káptalan 1360-ban átírta. (O. L. 8789.)

Szent-Girólthi. 1462-ben Sz. László fia János a Berekszőitől szerzett Bátka (csongrádmegyei) és Kis-Bátka (csanádmegyei)

birtokokba iktattatott a budai káptalan által, egyéb szerémi, temesi, kevei birtokokon kívül. (Orsz. Ltr 30319.)

Szentiváni. 1318-ban Szentiváni (de Scentyvan) Domokos fiai: Kozma, György és Selke, továbbá Szentiváni Benes fiai: Balázs, Pál, Bertalan, Benke és Péter a titeli káptalan előtt az ő tulajdonukat képező Szent-Iván helységük fele részét (Bács megyében) rokoni szeretetből Beküni Mátyás és Antal gyermekeinek ajándékozták. (Pesty gy. 14. sz.) Talán ezen családhoz tartozott Sz. Mihály fia Mihály, a ki 1350-ben a Doroszlóiak között fenforgó birtokperben mint hiteles ember szerepel. (Pesty 29. sz.) 1360-ban a zágrábi káptalan előtt Szentiváni Barnabás fia András a maga és Benke fiai: Balázs, Mihály és Tamás, Bertalan testvére, Pető fia Dömötör, Pál fiai: Domokos és Sebestyén nevében átengedte, részint rokoni szeretetből, részint mert az iratokat erre vonatkozólag átnézte, Szent-Iván helység fele részét, mely kelet felé esett, Szentiváni Pál fiának Péternek és Jakab fiának Imrének, oly kikötés mellett, hogy ez utóbbiak husvét nyolcadán nekik 7 márkát fizessenek. A határidő eljövén, Péter és Imre a 7 márkát a titeli káptalan előtt lefizették. (Pesty 34. sz.)

Szent-Jakabi. 1404-ben Zenth Jakab-i nagy Márton bács- és baranyamegyei birtokait hűtlenség miatt elvesztette s azokat (nincs említve, melyek?) az Atakiak és Szabóiaknak adta a király. (Pesty 58.)

Szent-János. 1430-ban Zenth János-i Miklós királyi ember gyanánt jelöltetett a kalocsai káptalan előtt a Maróthi-féle beiktatáshoz. (Pesty 103.)

Szentkirályi. 1405-ben Zenthkirályi Balázs királyi ember gyanánt lett jelölve a Bozei-féle beiktatáshoz a titeli káptalan előtt. (Pesty 63.) 1406-ban Szentkirályi László fia György, mint Szilágyi László főispán unokatestvére, a főispántól 1405-ben Czobor-Szent-Mihály, Jánossy és Halmosban (Bodrogh m.) nyert javakba, a bácsi káptalan által rokonaival (a Bernolcsiak!) együtt be lett iktatva. (Pesty 66. sz.) Ugyanezen ügyben mint kir. ember lett kijelölve és mint ilyen járt el Sz. Forró Péter. (U. o.)

Szent-Lászlói. 1374-ben Sz. László fia Balázs bodroglimegyei alispán volt. (Zichy III. 584.)

Szentléleki. 1464-ben Sz. „Dokai“ István királyi emberként jelöltetett a Kapolcsi-féle vizsgálatához. (Pesty 123.)

Szent-Lőrinczi. 1431-ben Sz. János tanú volt a Maróthi perben. (Kalocsai kápt. ltr.)

Szentmártoni. 1395-ben Szentmártoni Péter fia Miklós és András fia Mihály (a Bodoniak unokatestvérei), azok közt szerepelnek, a kik a bácsi káptalan előtt Doroszlói Simon birtokait visszaadták. (Pesty 48. sz.) 1404-ben Sz. Mihály bács- és baranyamegyei birtokait hűtlenség miatt elveszté s azokat a király az Atakiak- és Szabóiaknak adta. (U. o. 58.) 1405-ben Sz. Dénes, Sz. Miklós fia Mihály, ezen Sz. Mihály fiai Dávid és Péter és Sz. Sánta János királyi emberek gyanánt jelöltetnek ki a Bozei-féle beiktatáshoz (U. o. 63.), kik közül a beiktatást a titeli káptalannal Mihály fia Péter el is végezte. (U. o.)

Szentmihályi. 1327-ben Sz. Mihály valami ügyben járt a bácsi káptalan megbízólevelével az országbíró előtt. (Iv. I. 124.)

Szentmiklósi. 1367-ben Szentmiklósi Dénes fia Pál mint nádori ember járt el, Kont nádor rendelete értelmében, a pécsváradi convent kiküldöttjével, Peres Mihálynak birtokbaiktatásánál. (Pesty gy. 36. sz.) 1375-ben Sz. Györgynek fia Miklós országbírói rendelet által királyi ember gyanánt jelöltetett Sz. Péternek fiával Istvánnal együtt a Szent-Iván helységben tartatni rendelt határjáráshoz, kik közül ez utóbbi a titeli káptalannal a határjárást el is végezte. (Pesty 42. sz.) 1405-ben Sz. János királyi emberként lett jelölve a titeli káptalan előtt a Bozei-féle beiktatáshoz. (U. o. 63.)

Szentpéteri. 1431-ben Zenthpethwr-i Mózes, Mihály, Gergely és Simon tanúk voltak a Maróthi pernél. (Kalocsai kápt. ltr.)

Szent-Szalvátori. 1381-ben Sz. Simon fia János-deák legeltetés által Sata nevű birtokban Becseinek károkat okozott. Bodroglimegye hat. jelentése. (Zichy IV. 195.)

Szerémi püspökség. A XIII-ik században Harsány nevű bír-

tokát említik, mely alatt — Csánki szerint — hihetőleg a bácsmegyei Harsányt kell érteni. (Árp. új okmtr X. 430.)

Szeri. 1341-ben Zer-i Pósa, a titeli apátság és a garam-szent-benedeki convent közt Alpár helységben vitás birtokok közt a budai káptalan határjárást tartott. (Iv. I. 5.)

Szilágyi. 1403-ban Horogszegi Szilágyi Lászlónak adományozta érdemei jutalmául Zsigmond király a Czobor-féle birtokokat a bodroghmegyei Czobor-Szent-Mihály, Jánossy és Halmosban (Orsz. Ltr 8905. és Pesty 56.), melyekbe őt a bácsi káptalan bevezette. 1405-ben Sz. László, bácsmegyei főispán, a bácsi káptalan előtt a fentebbi három helységben levő birtokait testvéreinek: Gergely, Mihály, Albert, Domokos és Sebestyénnek¹⁾, (kiknek atyja: Miklós volt, ennek pedig atyja Loránt), továbbá atyai nagybátyjának László fiának Györgynek²⁾ adományozza. (Pesty 59.)

Szilvási. A kőí káptalan 1345-ik évi oklevele szerint a Szilbácsi (Zylbachy) nemesek közül Ipoly fia Máté, Ipoly fia Miklós fia Péter, Ipoly fia Fülöp fiai Balázs és Benedek birtokos szomszédai voltak a bácsmegyei Kurpe nevű helységnek. (Pesty gy. 24. sz.)

Szinnuai. 1316-ban a titeli káptalan Baládfölde nevű birtok felerészébe iktatja Szinnuai Miklós fiát: Marcel comest, melyet neki Róbert Károly király adományozott.

Szölös. 1320-ban a király Szölös Jakab birtokát, mely bizonyos Nagygág nevű vízérnél feküdt (Bács m.), s melyet az oklevél „Zeules Jacabfölde“ néven nevez, mivel a tulajdonos örökösök nélkül hunyt el, Futaki Dénesnek adományozta. E helységben egy kőből épült templom is volt Szent István király tiszteletére emelve. (Pesty gy. 15. sz.)

Szölösi. 1351-ben Sz. Cyko jobbhágyai erővel elvitte Lekcséből 9 ökröt a Lekcsiektől. Bodrogh m. hat. jel. (Zichy II. 447.)

Szőrös. 1325-ben Sz. Gothard a bácsmegyei Csúrog, Dál és Bekuskereki nevű birtokait végrendeletileg Torhusi Miklósrá hagyta. (G. d. B. 12.) (I. Torhusi cs.)

¹⁾ Ezek már *Bernolesiak*. Lásd ezt. ²⁾ Ez pedig *Szentmihályi*.

Tagyalai. E család 1444-ben valkómegyei birtokos Petyke helységben. (Csánki II. 379.)

Thallóczi. (Th. másként tallóczi Bánfi család.) 1439-ben Th. Máté és testvérei erőszakkal megtámadták és elfoglalták Zond város és a hozzátartozó falvakat, mi ellen az ó-budai apácák, mint földesurak, tiltakoztak. (Iv. II. 172.)

Tamanyai. 1422-ben Thamana-i Judás bácsmegyei szolgabíró volt. (O. L. 11268.)

Tamás. 1327-ben Tamás erdélyi vajdát a kőí káptalan királyi rendelet folytán a bácsmegyei Thamana helység birtokába helyezte be. (Iv. I. 132.)

Tamásfalvi. 1411-ben Tamásfalwa-i Miklós fia György, a ki a Kulpi helységben volt birtokos, ezen birtokát per útján elveszti és a macsói bánok ítélete alapján azt a Dobornokiak és társaik nyerik. (Pesty 72.)

Tamasolczi. 1432-ben T. „Szász“ János Bodrogh megye alispánja volt. (Pesty: Elt. r. vm. I. 251.)

Tar. 1380-ban Betheri Tar Mihály, az idősebb királyvő kincstartója, megbízottja által a kőí káptalan előtt Kuresmeni Simonnal oly egyezsége lép, hogy Simonnak 7 márkát fizet, ez pedig átengedi neki Csúrog és Beter helységek ama részét, melyért mint nagyanyja után járó leánynegyedért vele pereskedett. (Pesty gy. 43. sz.)

Taranyai. 1341-ben T. Barnabás fia Gergely kir. emberként jelöltetett a bácsi káptalan előtt. (Hazai oktr. 234.)

Tarjáni. 1399-ben Tarjáni Pál és Márton fia András hiteles emberként lettek kijelölve a titeli káptalan előtt egy vizsgálati ügyben a Garaiak részére. (Pesty 52. sz.) 1404-ben Taryan-i György kir. emberként lett kijelölve a bácsi káptalan előtt a Maróthi-féle beiktatáshoz. (U. o. 57.)

Tárnoki. 1256-ban Tárnok helységet Miklós bán fiai örökölték. (G. d. B. 36.)

Tárnoki monostor. 1271-ben a tárnoki monostor (monasterium Tarnok) birtokát Tárnok helységben megtámadták és kárt okoztak a Lakiak. (Iv. I. 130.)

Tatárrévi. 1432-ben T. Salust tanú volt a Maróthi-féle perben a bácsi káptalan előtt. (Kalocs. kápt. ltr.)

Tavankúti. T. bácsi kanonok volt s mint ilyen határjárást végez Papi és Két-Hetesben. (O. L. 16681.) 1478-ban is ő járt el az ó-budai apácák és a titeli prépost közötti birtokügyben. (O. L. 18009.)

Thehnye-i. 1442-ben Thehnye-i Jakab fia Balázs újlaki plébános és testvére László, továbbá Benedek fia: Jakab, Péter fiai: Jakab és Mátyás és másik Péter fia: Simon (a plébános érdemei fejében) ajándékba kapják Ujlaki Miklóstól az ő bácsmegyei Kwlp helységben levő birtokrészét. (Pesty, bécsi áll. ltr 110.) Az oklevél a gy. fehervári káptalan előtt kelt.

Telegdi. A Csanád nemzetségből származó T. család birta a XIII. század közepe tájáig Zentarévet (1237.), mely utóbb a budai káptalan birtokába ment át. Még 1323-ban Zenta e családé, 1364-ben már mint a káptalan birtoka szerepel.

Theodor. 1308-ban Theodor mint a nemesi társbírótság egyik tagja szerepel a kő-i káptalan előtt a Pálfia Miklós és a Karoni Csaba fiai közt folyó perben. (Pesty gy. 5.)

Tepremez. 1280-ban Tepremez kún főember birta a bodroghmegyei Gyapol (Gyopul) nevű pusztát, (Bezdán és Gákova körül.) (Árp. új okm. XII. 313.)

Teremhegyi. 1433-ban T. János bácsmegyei alispán volt. (O. L. 12540.)

Tereskei. 1355-ben Tereske-i András fia Péter mint királyi ember szerepelt az ó-budai Klarisszák beiktatásánál (a budai káptalan előtt) két Adorján birtokba Bodrogh megyében. (Anjouk. okmtr VI. 298.)

Tibrázi. 1495-ben Thybraz András, „martonosi“ előnévvel, kir. emberként szerepelt bizonyos ügyben. Tehát Martonoson (akkor Csongrád megye) birtokos lehetett. (Csánki: Hunyadiak kora I. 687.)

Tihanyi apátság. 1093-ban a tihanyi apátság a többi közt a bodroghmegyei Besenyő helységet, továbbá Vajas, Tulgufoka, Hagmás nevű földeket birta, mert Szent László király ez évben

e birtokokban megerősíté. E birtokot állítólag még Szent Istvántól nyerte. (B. B. vm. Évk. 1892. 98. és G. d. B. 30.)

Tili. 1350-ben Tely Mihály fia István mint hiteles ember volt kijelölve a Doroszlóiak között fenforgó birtokperben. (Pesty gy. 29. sz.) Ugyanez ügyben mint nádori hiteles ember szerepelt T. Illés fia Mihály. (U. o.)

Titeli. 1308-ban Titili Simon testvére Pál (de Tytil) mint eskütárs szerepel a Pálfia Miklós és Karoni Csaba fiai közt folyó birtokperben. (Pesty 5.)

Titeli káptalan. E káptalan állítólag 1138-ban alapíttatott Kenéz és társai nemesek által. Birtokait csak részben ismerjük. Ezek közt szerepel a bácsmegyei Lak helység. (G. d. B. 22.) Titel város állandóan a káptalan birtoka volt, 1456-tól — Szerémi szerint — itt váruk is állott. (Mon. Hung. Hist. I.) Erdőd város és vár (Verőcze megye) szintén a káptalané volt a mohácsi vészig.

Tizház-Szent-Mártoni. 1346-ban T. János fia Fülöp elcserélte a király előtt az ő Tizház-Szent-Márton nevű birtokát (Bodrogh megye) Becsei Tötösnek csanádmegyei Gyós és Szemplékháza nevű birtokaiért. (Zichy II. 226.)

Tolmácsi. 1395-ben T. Mihály és László a Keresztúri család Földvár nevű birtokán egy halastavat és erdőt elpusztítottak és hatalmaskodtak. (Iv. I. 81.)

Tompa. 1391-ben T. László földesúr Side (ma Zside) helységben, a kinek egy jobbágya mint tolvaj említettik. (Iv. I. 146.)

Tordai. 1381-ben T. Radics Tamás a bodroghmegyei Gyékénytő nevű birtokát a kanizsai templomnak adományozta, melyet utóbb Kanizsa helység bírása és községe 100 frton az ó-budai apácáknak adott el. (G. d. B. 33.)

Tordas. 1447-ben T. János egyike volt Bács vármegye országgyűlési követeknek. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 179.)

Torhusi. 1325-ben a bácsi káptalan előtt Thorhusi Péter fia Miklós, mint Gerecsi Klára férje, özv. Gerecsi Gothardnétól leánynegyed fejében oly feltétel mellett nyerte annak Csúrog,

Bekuskereki és Dál nevű birtokait, hogy abból 50 márkát néhai Gerecsi Mihály özvegyének, Margitnak, hozományként fizessen ki. (Pesty gy. 22. sz.) Ez a Margit magister Dionisiusnak volt leánya.

Tóti. 1346-ben a Tóti-i-beli Miklós fiai: István és György és édes anyjuk, eladják a Tóti-ban levő részbirtokukat a kir. kancellár előtt 60 márkáért Becsei Tötösnek. (Zichy II. 179.)

Tőrefi. 1213-ban Ture fia Péter esanádi főispán, előbb országbíró (Katona V. 86.) és Bács megye főispánja (Cod. Dipl. III. 1., 109.), a királyné udvarbírája. (Katona V. 129.)

Tőrei. 1330-ban Ture-i Simon kir. emberként jelöltetett ki a Becsei-féle eskütételeihez. (Zichy I. 366.) Bodrogh megyében.

Török. 1504 előtt Enyingi T. Imre nándorfehérvári bán nyerte Corvin Jánostól Futakot és Csereg-et (Szerém megye). Ugyancsak ez évben nyerte T. Imre Corvintól Szabadka várát, Madaras, Tavankút, Sebestyénháza és Vörösegylház helységeket ajándékba. (Iv. I. 42.) T. Imre neje volt Pakosi Krisztina, gyermekei: Miklós és Bálint.

Törs. 1389-ben Tors János bodroghmegyei alispán. (Zichy IV. 389.)

Treutl. Neona város Valkó megyében a Ják nemzetségé volt, melyből Neona-i László 1324-ben vejének Treutel Miklós pozsonyi ispánnak adja Neoná-t. Innen fogva a Treutel család Valkó, Pozsega és Bodrogh vármegyékben állandóan birtokolt. (Csánki VII. 285.)

Trucháni. 1419-ben Truchan-i Pál bodroghvármegyei alispán volt. (Pesty Rév. ltr 164. sz.) E család említettik 1432., 1454., 1496. és 1507-ben is. (Csánki III. 181.) Csánki szerint e név Trocsán-nak olvasandó. (U. o.)

Ujhelyi. 1502-ben Ujhelyi János veszprémi püspökre ruházta az Erősi pár a bácsmegyei Sumva nevű helységben levő rész-birtokot, melyet neki 18 évvel előbb még mint szerémi püspöknek, elzalogosítottak 602 frtért. (O. L. 21114.)

Ujlaki. 1345-ben a Csák nemzetségéből való Pows fiának Ugrimnak fia: Miklós az őt a bácsmegyei Kurpe helységben

illető $\frac{1}{3}$ részbirtokot az ő Ujlak városa bírójának, Mihályfia István comesnek, a kőri káptalan előtt adományozza. (Pesty gy. 24. sz.) Ezt a birtokrészt az Ujlakiak az oklevél szerint Béla királytól nyerték. (L. Pósaí család.)

Uki. 1424-ben Uk-i Leusztách bodroghmegyei alispán volt. (Pesty 165.)

Ungli. 1411-ben U. István bodroghmegyei alispán volt. (Zichy VI. 77.)

Ursi. (Tiges.) 1347-ben Péter és Pál dicti Tygees de Wrs a kalocsai káptalan előtt bizonyos perben oly megegyezésre léptek az Aranyániakkal, hogy Aranyád nevű helységben a tulajdonukat képező Koturman-féle birtokon túl nem terjeszkednek, viszont az Aranyániak elengedik nekik a bíróilag rájuk szabott bírságot. (Pesty gy. 26. sz.)

Usali. V. máskor Varad-i család Régh bodroghmegyei helységben volt birtokos 1480 körül.

Vajszkai. 1433-ban Vayzka-i Horváth György özvegye Klára azzal vádolta Szilágyi Lászlót, hogy az ő ménését elhajtatta. Szilágyi letette az esküt arra, hogy azt ő nem cselekedte. (Orsz. Ltr 12540.)

Vannai. 1364-ben V(anna)-i Péter kir. emberként jelöltetett a bátai apátság részére. (Zichy III. 247.)

Vajda. Ily nevű család a mohácsi vész előtt Régh, Ivánfalvi, Aranyáni és Szentlászlói előnévvel fordul elő (l. e nevek alatt is) 1468, 1475-ben, mint a bodroghmegyei Régh, Bakaes helységek birtokosa. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 226.)

Várdai. V. másként Kisvárdai család birta Bodrogh megyében 1482-ben Mátyusháza (Orsz. Ltr 18729.) 1484-ben Csomoklya egy részét. (Orsz. Ltr 18954.)

Varjadi. 1416-ban Waryad-i „Császár“ Miklós fia Benedek és Barnabás fiai: Péter és Tamás jelöltettek királyi emberek gyanánt a Jakabfalvi-féle beiktatáshoz, kik közül V. Péter ez ügyben a bácsi káptalannal el is járt. (Pesty 80.)

Vaskapui. 1352-ben V. Bana fiának Jánosnak fiai: Jakab

és Miklós említettnek, kik minden valószínűség szerint az alsó bácskai Vaskapu helységben birtokoltak. (Iv. I. 138.)

Vastoroki. 1450-ben Vastorok-i „Sarlós“ János az ó-budai apácák nevében szerepel a csanádi kápt. előtt. (O. L. 14395.)

Valkai. 1480-ban V. Mihály hullatag-i (Bács m.) lakos és birtokos. A család Szenttamási előnevet viselt, tehát ott is birtokos volt. (Csánki II. 181.)

Velezfalvi. 1523-ban Velezfalwa-i Boldizsár bácsmegyei alispán. (O. Ltr. 23842.)

Verebélyi. 1517-ben V. György fiai János és Mihály és ezek anyja szül. Farkasszegi Katalin (János lánya) közt birtokosztálynak kellett volna lenni három baranyai és a bácsmegyei Csereg és Göző helységekben, de annak Katalin ellentmondott. A budai kápt. jelentése. (Pesty 143.)

Fereszközi. 1446-ban Fereskwz-i Péter királyi emberként jelöltetett a Maróthi-féle vizsgálatához. (Pesty 113.)

Verőfényi. 1399-ben Vereufeu-i István és ennek anyja, özv. Farkasverő Fábiánné, azok közt szerepelnek, a kiket a Keresztúriak, a Verőfényben levő birtokrészük bitorlása miatt, a bácsi törvényhozó gyűlésben bepereltek. (Pesty 54. sz.)

Veszprémi püspökség. Régi idő óta birta Bodrogh megyében Asszonyfalva helységet, Zerun, Karamoch, Dobra, Ágastó és Kakoch halászhelyeket. Időközben eleserélte Béri Leukus-sal, de ez, mivel megvédeni nem tudta, 5 márkáért visszaadta a püspökségnek 1338-ban.

Viski. 1466-ban V. Benedek fiai Gáspár és Menyhért, és neje Verona, pert folytattak Báthmonostori László ellen a Tárnok bodroghmegyei helység vételára iránt. (Gar. Sz. B. con. f. 83. nr. 20.)

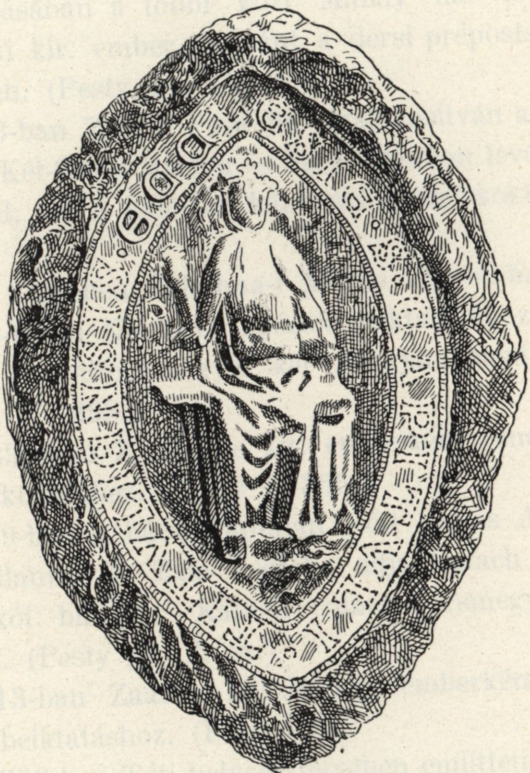
Vitéz. 1428-ban Wythez János zálogba adja szükségből 164 frtért Garai Jánosnak az ő részbirtokát Szentpéter és Borgyas helységekben és Chygwrthow halászhelyen (mind Bács megyében!) (Pesty 97.) A birtok a kőí káptalan iktató levele szerint Borgyasban 9 telek volt. (Pesty 98.)

Ios vok shallowijth Vire Comes, Item Archet de kithlag et Jarod
 ludlium Comitatus de Bodrogh, agnomie commendam. Az com
 pt dimum orij. pome ptham, in fide ned Indria videri Noma
 Comitatus fidi. Egrinus Johannis Ezerus de Zuzmihal
 nam exmery ptham, pmed ptham, nobis significat curavit
 Anom hys ptham fide dibus. vige Saluato ptham aut
 orij, Egrinus de Zalta familiar agnomie dnoe Johis
 Breff dnoe, Comite de Bodrogh et de panto Egrino, vna
 et ptham vnae, quis dnoe et ptham Comitatus, dnoe
 dnoe et ptham, ptham ptham dnoe ptham, ptham ptham
 dnoe ptham et ptham ptham ptham ptham, ptham ptham
 Egrinus dnoe, Co no ptham, vnae ptham ptham ptham ptham
 autas dnoe ptham ptham ptham et Zalta. ptham et ptham
 in ptham ptham, quo ptham ptham ptham ptham. In quib
 Egrinus ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham
 Mare hoc ptham, ptham Egrinus de Zalta ptham ptham ptham
 e medio dnoe ptham ptham ptham ptham, ad ipam ptham ptham
 ipam Johanne Ezerus not ptham ptham ptham ptham, dnoe ptham
 ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham
 ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham
 dnoe dnoe ptham ptham, Quo quo vna Johanne Ezerus ptham ptham
 ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham ptham
 ptham in ptham dnoe dnoe ptham ptham ptham ptham ptham

Ita in roza
 ptham Notary

A titeli káptalan pecsétje 1457-ik évből.
 (A pecsét belkörében látható ülő alak Jézust ábrázolja. A körirat:
 „S.(igillum) Capituli Tituliensis Ecclesie“.)

Bodrogh vármegye oklevele 1477-ik évből.

(A vármegye hatóságának bizonyáglevele, melylyel igazolja, hogy Czobor János a Szent-györgyi grófok ellen óvást tett, mivel azok emberei az ő Zaka, Gergeri, Hetes és Aranyos helységekben károkat okoztak. (Kelt Háj-Szent-Lőrinczen, márc. 10-én.)

Vizközi. 1400-ban Vyzkuz-i Péter fia András bodroghmegyei alispán volt. (Pesty 155. és Zichy V. 164.) Ez ellen és alispán társai ellen az ó-budai apácák óvást emeltek ugyanez évben hatalmaskodás címén. (Orsz. Ltr 8602.) 1401-ben is alispán volt. (Zichy V. 269.)

Vorszkai. Nagy Lajos király 1346-ban a kőí káptalanhoz intézett meghagyásában a többi közt Mihály fiát Istvánt „de Worzka“ jelöli ki kir. ember gyanánt a dersi prépostság határrendezési ügyében. (Pesty gy. 25. sz.)

Zakai. 1413-ban Zaka-i Pósa fia elzálogosítván a bodroghmegyei Gergeri, Két-Szent-Márton és Szent-Ivánban levő birtokait Maróthi Jánosnál, ezt a kalocsai káptalan e birtokokba iktatta. (Pesty 75.)

Zalathnai. 1355-ben Zalathna-i Miklós kir. ember gyanánt lett jelölve az ó-budai Klarissza apácák beiktatásához (a budai káptalan előtt) a bodroghmegyei két Adorján nevű birtokba. (Anjouk. okmtr VI. 298.)

Zapudi. 1330-ban Z. Miklós kir. emberként rendeltetett ki a Becsei-féle eskütételhez. (Zichy I. 366.)

Zatai. 1289-ben a bácsi káptalan előtt comes Andreas fil. Deniperii castellanus de Zata cserébe adja Katach Henriknek Scylmezeu valkói birtokát, Katach comes bácsmegyei Churug nevű birtokáért. (Pesty gy. 2. sz.)

Zácsi. 1413-ban Zaach-i László kir. emberként jelöltetett a Maróthi-féle beiktatáshoz. (Pesty 75.)

Zelendi. 1366-ban Tóti helység ügyében említették Zylinfalvi Döme fia Miklós (Zichy okmtr III. 318.) Zelynd vára és a mellette levő helység Bács megyében feküdt.

Zemléni. 1450-ben Zemlen-i Gábor özvegye Zsuzsa és fiai Péter, László, Miklós és Mihály elfoglalták Czobor Mátyás birtokát Jánosi-ban. Ez ügyben a kőí káptalan vizsgálatot tartván, Koroghi macsói bánnak jelenti, hogy a panasz alapos. (O. L. 14378.)

Zentai. 1457-ben Zyntha-i Fülöp a kir. kisebb kancellária egyik jegyzője volt s mint ilyen kir. emberként jelöltetett a

Verebélyi-féle birtokosztályhoz a budai káptalan előtt. (Pesty 143. Gyulaf. kápt. ltr.) Ugyan ő az bizonyára, a ki 1511-ben még a krakkói egyetemet hallgatta. (Frankl V.: A hazai és külföldi iskolák a XVI. században. Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve I. 28.)

Zolathi. 1426-ban Zolath-i Péter és András fia Mihály az iránt emeltek panaszt a király előtt, hogy Bethéri György az ő birtokaikat, melyek őket örökség útján illetik, Bethér, Chykad, Devecser Turol, Mezew Turol és Wyzes Turol helységeken eladták Garai Miklós nádornak. A király meghagyta Pallóczi Máté országbírónak, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson. (Pesty 95.)

Zoltai. 1404-ben Zolta-i András, Miklós és Pál bácsmegyei „bárhoi található“ birtokait a király hűtlenségük miatt elkobozta és a Szabóiak- s Atakiaknak adományozá. (Pesty 58.) 1405-ben Z.¹⁾ Simon királyi emberként jelöltetett az Ataki-féle beiktatáshoz és azt a kő-i káptalannal teljesíti is. (U. o. 62.)

Zombori. 1470-ben Z. Benedek kir. emberként szerepelt Bács vármegyében. Bodony helységről iratott, tehát bizonyára itt volt birtokos. (O. L. 17040.)

Zsámboki. E család az Ajnárdok ivadéka Pilis és Valkó megyéből. 1448 és 1467-ben bírta a bácsmegyei Buki és Szent Tamás helységeket, osztályos testvérükké fogadják a lekcsei Sulyok családot, a kik azt 1469-ben birtokba is vették. (Csánki: Hunyadiak kora VII. 182.)

Zsidei. 1398—1408. Zs. András fia Imre (de Syde) volt Becsei Tötös László képviselője bizonyos perekben a kalocsai káptalan és a bodroghmegyei törvényszék előtt. (Iv. I. 146.)

Dudás Gyula.

---

¹⁾ Itt már: „Zoltha.“

III. RÉSZ.

A török hódoltság kora.

A török hódoltság kora 1526—1699-ig.

I.

Fekete (Crni) Iván és a szerbek.

A mohácsi vész után szomorú korszak virradt Bács- és Bodrogh vármegyékre. II. Szulejmán szultánnak 1526-ik évi hadjárata után bár közvetlenül nem jutott vidékünk török kézre, mindazáltal a törököktől már ekkor csaknem teljesen elpusztított s a következő években pedig a török becsapásoknak állandóan ki volt téve. Növelte a szerencsétlenséget az országnak Ferdinánd és Szapolyai János ellen-királyok között történt megosztlása, mely a temesi részekben lakó idegen nemzetiségű népeknek alkalmul szolgált arra, hogy a két király között kitört harcok serpenyőjébe kardjukat vessék s az ország déli részét véres harcok színterévé avassák. Ezen, a törökök betelepődését közvetlen megelőző harcok vezették be Bács és Bodrogh vármegyék pusztulásának szomorú korszakát; ezek írtották ki lakosait s ezek változtatták át oly vadonná, a milyen e vidék csak a tatárpusztítás idejében lehetett.

A törököknek 1526. évi kivonulása után a két vármegye politikai élete teljesen megszűnt, a lakosok részint biztosabb vidékekre költöztek, részint a törökök kardjai alatt hullottak el; a kik pedig ez első pusztulást túléltek, s reményeiket a bizonytalan jövőbe vetve, itt maradtak, azokra még nagyobb megpróbáltatás várakozott.

II. Lajos királynak a mohácsi csatában történt halála után még az 1526. év őszén egyrésztől Ferdinánd, másrésztől Szapolyai János kiáltatván ki királynak, az ország keleti és déli része

ez utóbbit vallotta urának s így Bács és Bodrogh vármegye megtizedelt lakói, Török Bálinttal, Szabadka akkori hatalmas földesurával együtt Szapolyai pártjára állottak.

Szapolyai még a tokaei királyválasztó gyűlésen (okt. 15.) időzött, midőn híre kerekedett, hogy egy Jován nevű alacsony származású szerb ember¹⁾, a ki valaha Szapolyainak lovásza volt, Lippa tájairól fölkerelkedett s a zavaros idő kedvezését felhasználva, silány fegyverzetű paraszthaddal, mely főleg szerbek, oláhok, tótok és bolgárokból állott, a szent hit védelmének ürügye alatt szerepelni kezd. Népét azonban nem a török ellen vezeti, mert az már elvonult; hanem a magyar nemesi birtokokat támadja meg. A magyarok „fekete ember“-nek nevezték, mert testén homlokától fogva egész a talpáig egy újjnyi széles fekete vonal húzódott végig, s ezért az ő népe is „Crni vagyis fekete Jován“-nak mondogatá. Valódi neve Csernovics Nenád volt. Igen vállalkozó és furfangos ember lévén, tekintélyes származással és a Brankovicsokkal való koholt rokonsággal kérkedve, felhasználta a zavarokat s fölvevén a szerb deszpota, majd a cári címet, földijeit bőséges hadizsákmány ígéretével nagy számmal maga köré gyűjté. Ezek készségesen elismerték deszpotájuknak és mint valami szentet, nagy csapatokban s messze vidékről is fölkeresték. S így alig telt bele néhány hét, s már oly nagy hatalommá vált, hogy vele az interregnum idején az ellenkirályoknak számolnia kellett. Azért nem is csoda, hogy Szapolyai erről értesülvén, Ivánt magához hívatta. Ez tíz emberével el is ment Tokajba, és térlet hajtván egykori ura előtt, hűséget esküdött és szolgálatát neki felajánlotta. Szapolyai szabadon lélegzett fel, örvendvén Iván készségének, s minthogy Ferdinánd ellen őt még használhatni vélte, szívesen fogadta kegyeibe, és megajándékozván, elküldé Bács és Bodrogh vármegyék pusztulásnak indult vidékére, a mely akkor a törökök látogatásának

¹⁾ Az egykorú *Verancsics* (Összes művei II. 26.) a szintén egykorú *Szerémivel* szemben oláh eredetűnek, legújabbban pedig némelyek (Századok 1883. 4.) tótnak tartották. *Szerémi* azonban, aki őt szerbnek írja, e mozgalmak leghitelesebb kútfeje. (Mon. Hung. Hist. I. 123—5.)

nagyon is szomorú emlékét viselte.¹⁾ Ezen vidék lakosságától nagyobbbrészt elhagyatva lévén, Iván népének igen terjedelmes és dús mezővel kínálkozik. Ezen vidékre leérkezvén, mindjárt 1526. évi őszkor elfoglalta a neki kijelölt gazdag tájat, és folyton tódultak még a török területről is a szerbek az ő zászlaja alá, mert prófétának adta ki magát és sok csoda dolgokat mesélnek vala róla.²⁾

Ezek voltak Bács és Bodrogh vármegyék területén az első szerbek. Az itthon maradt kevés nép, mely a törökök átvonulása alkalmával a Szabadka körüli vidéken húzódtott össze, bizonyára már széteszlott volt, s így nem is szegülhetett ellen az új jövevényeknek. Ezek tehát váratlanul és könnyű szerrel foglalhatták el vidékünket.

Szapolyai János király megkoronáztatása után (1526. nov. 11.), a melyre Iván is egy csapat szerb katonát küldött a király tiszteletére és védelmére, Budára vonult és a csend némileg helyreállván, az alsóvidéki magyar nemesség s a köznép is lassankint hazaszállingózott. De mennyire kellett csodálkozniok, midőn földeiket és lakásaikat idegenek által elfoglalva találták, a kik a visszatérők régibb jogait semmibe sem vették s őket be sem fogadták. Iván ugyanis azt mondá, hogy János királytól kapta e földeket, s különben is ők úgy sem tudnák ezt a török ellen megvédeni; most is azért menekültek volt innen s üresen hagyták az egész tájat, melyet ő aztán a király engedelmével, mint uratlan birtokot, foglalt el. Verekedés, rablás és gyilkolás fejlődött most e viszonyból és volt napirenden; a szegény visszatért nép megmentett kevés vagyonáért és életéért újra volt kénytelen megvívni.

Iván már 10--12,000 fegyveres fölött rendelkezvén, kedve támadt magának itt független fejedelemséget teremteni. Székhelyét tehát Szabadkára tette, Török Bálint várába, és „cár“-nak címezte magát; udvartartása is volt és kincstárnoka, Zubota, névszerint is említetik.³⁾

1) Szerémi (Gy.): Emlékirata, Mon. Hung. Hist. I. 125.

2) U. o.

3) Szerémi i. h. I. 142. és 154. l.

A magyar nemesek Szapolyaihoz mentek panaszra Iván „cár“ ellen, de követével ő ellensúlyozta azoknak panaszait és kardját, szolgálatát újból felajánlá a királynak, a mire pedig ennek nagy szüksége volt. Azért Szapolyai János király nem is tett semmit ellene. Maga Szerémi György, forrásunk írója és a királynak udvari papja, volt a cár követeinek pártfogó kalauza. Mint kameniczai születésű egyén, jól értvén a szerb nyelvet, vele értekeztek, ő készíté folyamodványait és egyéb irataikat.¹⁾

De a szerbek garázdaságai és a magyar népen elkövetett számtalan jogtalanság és gyilkosság már tűrhetetlen volt; és a bácskai magyar urak újra mentek a királyhoz panaszra. Radics Bozsics, a dunai naszádosok vitéz kapitánya is több ízben tanácsolá János királynak, hogy e rakoncátlan népet inkább a Ferdinánd király pártján levők birtokaira küldje és ne pusztíttassa velök saját alattvalóit. De mind hiába! Török Bálint, a ki az 1526. év vége felé János királytól elpártolt, mint közletről érdekelt fél (az 1526. év végén vagy az 1527. év elején) maga készült Szigetvárról 67 válogatott lovassal Iván ellen, hogy őt várából kiűzze. De Szapolyai ezt megtudván, azonnal értesíté a veszélyről Ivánt, a ki Törököt készen várta és csúfosan meg is verte.

A magyarok ekkor újra követséget küldöttek és teljes hűséget ígértek János királynak, csak mentse meg a szerbektől, a kik még azon kevés magyart is kardra hányják, a kiket a török életben hagyott. Szapolyai már maga is tartott Ivántól, de nem mert ellene fellépni; azért csak szóval nyugtatta meg a magyarokat s ígérte, hogy Iván cárt magához rendeli.

E közben Török Bálint 300 lovassal véletlenül újból megtámadta Szabadkát s ezúttal be is vette, mert Iván épen nem volt otthon. A várban talált szerbeket mind leölette, a várat pedig megerősíté s most már maga maradt itt népével békességben.²⁾

Ez alatt Ferdinánd király, hogy pártját gyarapítsa, Iván

¹⁾ U. o. I. 142.

²⁾ Szerémi emlékirata, i. h. I. 154—157.

cárt is meg akarta nyerni, hogy ez az ország ama részét, melyet Lajos király elhunytá óta a törökök ellen saját erejével védelmezett és megtartott, továbbra is oltalmazza, míg Ferdinánd az országba jöhet. Ferdinánd király ez ügyben kedvelt hívének, Hoherdanecz Jánosnak közbenjárásával élt.¹⁾ Horváth Mihály az elcsábítás szerepét Révay Ferencznek adja²⁾ s így hibáztatja az egykorú Szerémit, a ki azt írja, hogy Ferdinánd a szintén török földről a cárhoz menekült Bakics Pál szerb vitézt küldte Ivánhoz követül, drága ajándékokkal és nagy ígéretekkel. Szerémi előadása szerint Ferdinánd követe Pécsre ment, s onnan 1527. február hóban Botos Márton nevű kereskedőt küldé a drága ajándékokkal és a levelekkel Ivánhoz, a ki most már Szegeden lakott. Ez nagy örömmel fogadta a kitüntetést, valamint az ajándékokat, és Ferdinándnak hűséget is ígért. Erre Botos átadta neki a Ferdinánd király okmányát, melyben ez ígéri, hogy deszpóttá teszi őt és mindazon földeket neki adja Magyarországon, a melyekkel Brankovics György deszpota birt Zsigmond király idejében. Szapolyaitól pedig mit se féljen, mert épen most küldi ellene seregeit. Iván cár erre örömeiben Botost megajándékozván, hazabocsátá azon meghagyással, hogy útközben nézzon be Szabadkára Török Bálinthoz, üdvözlje őt az ő nevében és ajánlja neki barátságát; mert most már mindketten egy úrnak szolgálnak. Botos ezen üzenetet átadta, de Török Bálint engesztelhetlen maradt. „Jól van“ — úgymond, — „de Iván mégis az én kezem által fog meghalni.“

János király Ivánnak elpártolásáról értesülvén, — a minek következtében Budán két ellenség közé szorult, — Szerémi szerint — sírni kezdett; de mégis tett még egy kísérletet: magához rendelte őt. De Iván cár határozottan felmondta az engedelmességet, mert nem akart ily tehetetlen és fősvény úrnak szolgálni, a kitől még eddig semmi ajándékot nem kapott. S hogy rajta csúfságot tegyen, még ő küldött Szapolyainak ezer aranyat.

1) Tört. Tár, 1885. 507.

2) Magyarorsz. tört. IV. 41.

János király most Perényi Pétert küldé Iván ellen, de a szerbek őt (1527. ápril végén vagy május elején) a Maros folyó környékén Szöllős melletti táborában megtámadván, teljesen levertek s azután Erdélybe törtek. E közben a szerbek a Bácskában Hoherdaneczet választották kapitányukká, hogy szerencsétlenség esetében a szerbeket összetartsa és Ferdinánd király lejöveteléig velők táborozzék s őket vigasztalja.¹⁾

Perényi június hó végén csapott össze másod ízben Iván cár seregével s ennek gyalog népe érzékeny veszteséget szenvedett. E körülmény János királyban új reményt keltett, de a gyanus Perényi helyébe most Czibak Imre temesi főispánt küldé a szerbek ellen, és ez Szeged környékén, a szögfalvi mezőn 1527. július 15-én szerencsésen meg is verte a kalandort.²⁾ Iván cár csak kevesed magával menekülhetett vissza Szegedre, s itt egy Orbán nevű ember által meglövetvén, halálosan megsebesült. Emberei azonnal a Zenta melletti Tornyos falura vitték egy magyar ember házába, maguk pedig lassankint elszéledtek. A magyar gazda a szegedi esemény hírét még az éjjel elvitte Szabadkára Török Bálintnak, a ki azonnal 300 lovassal kísietett Tornyosra, de Ivánt már halva találta. Levágta tehát fejét s mintha csak maga ölte volna meg, Budára küldé János királyhoz. Ez nagy örömeben Törököt újra kegyébe fogadta és megajándékozta. Nem sokára azonban feljött Budára ama szegedi ember is, a ki Ivánt meglötte s kiderült Töröknek hamissága.³⁾ Török szégyenében Budáról titkon eltűnt és ismét Ferdinánd pártjára állott s ennek kíséretében is volt, a midőn ez augusztus 20-án a budai várba bevonult.⁴⁾ 1536-ban újra János királynak volt Török a párthíve s úgy látszik Crni Iván megöletésétől fogva vidékünk e tájban békében maradt.

Szulejmán szultán 1529-ben újból hadjáratot vezetett hazánkba s miután Bécsot meg nem támadhatta s Budát Szapolyaira

1) Tört. Tár, 1885. 510.

2) Századok 1883. 25., T. Tár. 1885. 517. és Verancsics II. 26.

3) Szerémi emlékirata, I. 168.

4) Századok, 1883. 31.

bízta, visszafelé menő seregei Bács és Bodrogh vármegyéken haladtak keresztül. November 4-én a török sereg Bács váránál volt, november 5-én a mai Ujvidék körül s 6-án átkelt a dunai hídon.¹⁾ Szulejmán tehát még ez alkalommal sem foglalta el vidékünket egészen mindaddig, míg utóbb 1541-ben Budát kézre keríté. A két vármegye területe ezen idő alatt a két ellenkirály hadai portyázásainak színtere maradt, de e korbeli történetéről biztosabb adatokkal nem rendelkezünk.

Szulejmán szultán e közben még 1527-ben elismerte Szapolyait királynak és védelmét ígérte neki. Miután pedig János király 1540-ben elhalt, Ferdinánd a következő évben Budát kezdé vívatni, mert a két évvel előbb kötött nagyváradi egyezés szerint most már az egész ország őt illette volna, de a szultán az elhunyt király fiának pártját fogva, bejött az országba és 1541. augusztus 26-án vidékünkön át Pest alá érvén, táborába hozatta a csecsemő János Zsigmondot, és a kísérő főurakból Török Bálintot elfogtatván, Konstantinápolyba küldé a hét-toronyba, a hol ez később meg is halt. János Zsigmondot pedig anyjának visszaküldvén, elrendelte, hogy Budáról vonuljon ki a tiszántúli vidékre, melyet neki és fiának adott által; de Budát és a Duna mellékét ő maga fogja a gyermek nagykorúságáig megtartani. Az özvegy királyné, Izabella, tehát Lippára költözött, a szultán pedig, a ki eddig állandó szerzeményre ez országban nem törekedett, most Budát csellel elfoglalván, magát itt befészkelte és elkezdé az ország meghódollatását. Az ország ekként most három részre szakadt; három urat is kellett elismernie. A nyugati rész Ferdinándot uralta, a középsőt Bács és Bodrogh vármegyékkel együtt a török foglalta el, a keleti részben pedig — ugyancsak a szultán kegyelméből — Martinuzzi (Fráter) György vitte a kormányt a kiskorú János Zsigmond nevében.

II.

Török hódoltsági szervezet.

Buda elfoglalása után az egész Tisza-Dunaköze s ezzel

---

¹⁾ Tört. Tár, XIII. 210.

együtt Bács és Bodrogh vármegyék kardcsapás nélkül török kézre kerültek. Már az 1541. év végén a török Kalocsánál telelt, 1542-ben Mehemed bég 300 besliá-val, vagyis önkéntes lovassal, Baján táborozott,¹⁾ Szeged szintén 1542-ben hódolt meg a töröknek, s így kétséget sem szenvedhet, hogy e két vármegye többi helységei is ekkor hódoltak meg az idegen túlhatalomnak.

A szultán újonnan szerzett magyarországi urahmának biztosítására még 1543-ban a török hódoltságot alapítá, s Bács és Bodrogh vármegyék területe eleintén a budai *pasaság* vagy *beglerbégység* alá tartozó szegedi *szandzsák*-ba vagy *livá*-ba²⁾ soroztatott, a mely 1610-ben az egi elajet-be (helytartóság) számíttatott.

Ezzel kezdődik a súlyos török korszak, a mely másfél évszázadon át nehezedett az egész országra és különösen a mi vidékünkre, minden megszakítás nélkül. E vidéknek úgy is megfogyott magyar lakossága, most a biztosabb felső tájakra menekült, üresen hagyván apáik telkeit s gazdaságát, a hol maguk is születtek és nevelkedtek, s a melyekhez annyi vídán és szomorú emlék fűzte; itt hagyták telepeiket az ellenségnek és a jövevényeknek, maguk pedig másutt kerestek barátságos fogadtatást kevésbbé sújtott honfitársaiknál. A lakossággal elmenekültek az urak is; de hogy ezen két vármegyének tisztikara is elmenekülvén, mint ilyen más vármegyék példájára, szintén valahol gyűlésezett³⁾ s az elfoglalt vármegyéről, bár távol földön, intézkedett volna, arról eddig semmi adataink nincsenek.

Egyáltalán igen gyér amaz adatoknak a száma, melyek vidékünk e korbeli történetére vonatkoznak. Annyi török követség és békealkudozás közt nyoma sincsen, hogy e vidék sorsa valaha szóba került volna a hadakozó ellenfelek között; soha sincsen az alkudozások tárgyául említve; soha sem iparkodtak a keresz-

1) Verancsics i. m. II. 85.

2) „Beglerbég“ annyi mint urak ura, főúr, ez a tartományi *kormányzó*nak volt a címe. A „bég“ *kerületi kormányzó* volt. „Szandzsák“ vagy „liva“ (eredetileg *zászlót* jelent), a *kerület* neve.

3) Így Pest-Pilis-Solt, Heves, Külső-Szolnok, Csongrád vármegyék és a Jász-Kunság ez időben majd Füleken, majd meg Nógrádon jöttek össze rendes vármegyei gyűlésekre.

tények ezt a töröktől visszafoglalni, mint például a szomszédos Szegedet. Ez is mind azt mutatja, hogy teljesen és kizárólag török kézben lévén, remény sem lehetett ezt visszakapni; vagy mert fontosabb vár és erősség nem volt e tájon, a sík mező pedig nem sok beccsel és ingerrel bírt a visszafoglalás kockáztatására. Hadi események sem igen történhettek itten, és így az akkori írók ilyenek hiányában e vidékről nem találtak nevezetes s följegyzésre méltó eseményeket.

A török által már megszállott területen béke és nyugalom uralkodott ugyan, de ez a halál nyugalma. Még a legkegyetlenebb háború csak edzette a magyar nemzetet, mely megfogyott, de meg nem törött; a török békés uralom lassan és észrevétlenül, de annál biztosabban semmisítette meg a magyar nemzetiséget és az általa már elfogadott műveltséget az alföld térein. Mint Salamon Ferencz mondja: „A töröknek intézményei jobban terjeszték a pusztítást, mint kardja; és kormányzási rendszerével szakadatlan írtó háborút folytatott ellenünk.“¹⁾

A vidékünket ért szomorú pusztulást élénken ecseteli az egykorú Verancsics, a ki midőn 1553-ban Konstantinápolyba követségbe ment és Budáról a Dunán lefelé hajózva vidékünkhöz ért, ily szavakra fakadt: „Jó isten! mily szomorú képet mutatott az egykor legjobb és legtermékenyebb föld; mily elhagyatott itt minden; mennyi vad tanyáz a szántóföldeken és szőlőkben; mily ritka mindenfelé a földműves, ritka az állat s csak a pusztaság végtelen. Kormányosunk, egy szerb ember, beszélt, hogy egykor, midőn még hazánk épségben állott, itt egy községben több lakos volt, mint a mennyit most harmincban is alig lehet találni. Mit szóljak a földig rombolt városokról, melyeknek immár nevei is elenyésztek?“ . . .²⁾

Hogy eme nagy pusztulás és változás okait megértsük, szükséges röviden a török intézményekkel, kivált az adóüggyel

¹⁾ *Salamon F.*: Magyarország. a török hódítás korában, 159—160. l.

²⁾ Verancsics i. m. l. 290.

megismerkednünk, hogy — ha mindjárt csak általános képekben is, — némi fogalmunk lehessen e korszak itteni viszonyairól.¹⁾

Ha a török valamely keresztény földet meghódított, vallása feljogosítja őt a keresztényt minden vagyonától és szabadságától is megfosztani, de őt vallásában háborgatni vagy megölni, tiltva volt. S ezen jogával a török élt is, sőt nem egyszer túl is ment a határon, mert a megengedett gyűjtögetés és fosztogatás igen sokszor öldökléssel is járt.

A meghódított föld a török államnak lett tulajdona, a mely zsold fejében egyes földbirtokokkal, vagyis inkább azok jövedelmeivel fizette ki természetben hűbéres katonáit, a *spahik* (lovasok) osztályát, mert a meghódított föld nagy része ezek között lett felosztva. Ezek viszont a személyes hadiszolgálaton kívül, a hűbérül kapott föld nagyságához s jövedelmeihez képest bizonyos számú katonát is tartoztak kiállítani, és pedig 5000 *oszpóra*²⁾ után egy lovas. A városok és falvak úgy voltak közöttük kiosztva, hogy ha például többnek jutott egy helység, azok nem a helység földterületében, hanem annak jövedelmében osztóztak, mit maguknak kellett mindig beszedniök. A vidék főhelyén ezen új birtokosoknak egy főnöke volt, kinek mindnyájan engedelmességgel tartoztak.

Az elfoglalt birtokok jó része azonban a szultán birtokává lőn s ezek mint kincstári javak kezeltettek, a jövedelem a török kincstárt illetvén.

A magyarországi török hódítás csak katonai foglalás volt. A katonaság a hadjárat végeztével rendszeren visszatért a török földre, hol állandó lakhelye volt, s csak kis része maradt itt a várak és azok vidékeinek védelmére. Azonkívül itt maradtak még számosan az új hűbérek birtokosai közül, a kik azonban olykor a parasztoktól félvén, csak várakban vagy azokhoz közel fekvő helységeekben mertek lakni. Távolabbi falvakra csak félve mentek s fegyveres kísérettel. Magyarországot azonban ezek sem

1) E fejezetünk általános forrásai: *Felics-Kammerer*: Török defterek I. köt. *Salamon F.*: Magyarorsz. a török hód. korában, 186—212. l.

2) Egy *oszpóra* = 2 dénár, 2½ dénár mai pénzünk szerint 1 krajcár = 2 fillér.

tekinték új hazának. Közöttük az egész viszony megtartotta katonai jellegét, a miről az elnevezések is tanuskodnak. A birtokot t. i. *kıldzs* az az kard-nak nevezték, a hűbéres *spáhi* pedig lovas katona volt; a kerületi parancsnok címe: *szandzsák-bég* (zászlófejedelem), a számos kard-birtokból álló kerület *szandzsák*-nak, az az *zászló*-nak nevezetett.

A rangfokozat és a hűbér nagysága egymással arányban volt. Az 1—20,000 oszporát jövedelmező hűbért *timar*-nak, s urát *timarli*-nak nevezték, a még jövedelmezőbbet *ziamet*-nek s birtokosát *zaim*-nak. A ziamet-eket kapták a *szubasi*-k, vagyis a spahik őrmesterei és az *alajbég*-ek, a szandzsák-bégnek alkapitányai.

A spahi a hűbérül kapott földnek nem volt korlátlan ura, nem volt rá igazi tulajdonjoga, fiára nem örökölté, zálogba vagy cserébe, sem örök áron el nem adhatá, hanem legfeljebb csak bérbe volt szabad adnia. Szóval a hűbér csak személyre szólt, s annak halála után ismét más kapta. Nem csoda tehát, ha a török hűbéres birtokának jövőjével mit sem törődött, nem épített, nem ültetett s nem javított semmit; csak életében iparkodott minél több hasznát venni mindennemű zsarolás és fosztogatás által, a miben a török adórendszer is segítette. Mit törődött ő azzal, ha a birtok romlik s pusztul; hisz míg él, csak lesz neki; gyermekeiről pedig majd gondoskodik az állam. A ki pedig az ő helyébe jó, lássa maga, hogyan boldogul.

Nagyobb önállósággal bírták földeiket a keresztény jobb-ágok. Ezek egymás között cserélhették azt, sőt eladhatták és átörökölhették; csak hogy a török hűbéres úri jogainak elismerése végett ezen változások mindig az ő tudtával és némi díjak lefizetése mellett történhettek.

A parasztok szabad költözését, melyet hazai törvényeink 1514-ben eltiltottak, a török sem engedte meg; sőt ha a török földesúr valamelyik szökevényt másutt megtalált, évek múlva is visszahozhatta saját falujába.

A hűbérnek ily természetén kívül a súlyos *adózási törvények* is igen sok helységet néptelenítének el.

A keresztények által a töröknek fizetett adó mintegy váltsága volt a személyi szabadságnak és a vagyonnak; mert a pusztai életet kivéve, minden egyéb a győző törököt illette vallásának tanítása szerint. Ezen adó az u. n. *kharadsz* volt (a magyarok *harács*-nak nevezték), mely név alatt háromféle adó értendő, u. m.: 1. a földadó, 2. a tized és 3. a fejadó.

Földadót a keresztények eleinte (Szulejmán és Szelim szultánok alatt) nem fizettek, csak a muzlimok, hanem fizettek *iszpendzsét* vagyis telek-adót, mit másként kapupénznek is neveztek. S így ha valamely telekkönyvi birtok iszpendzsére volt beírva, 25 oszporát fizetett; ha pedig földadóra volt beírva, csak 22 oszporát adott. Szulejmán törvénye a *szegeci szandzsákra* nézve (melyhez Bács és Bodrogh vármegyék területe is tartozott,) elrendelék, hogy a keresztény lakosok mindazon háza, melyben a család egy keresetet folytat, fizeti az iszpendzsének nevezett kapupénzt, és pedig két részben, Szent György napján 50, Szent Döme napján újra 50 denárt, az az évenként összesen 50 oszporát, a mi egyenlő volt egy magyar forinttal.

Mindennemű termény után, mint: gabona, kender, len, káposzta, must, gyümölcs, hagyma stb. természetben úgynevezett *tizedet* kellett adni, a mely elnevezés alatt azonban nem „tízből egy“ értendő, hanem sokkal több, néha az egésznek fele is. S ezt eleintén természetben szedték, későbbben pedig, a dolog egyszerűsítésére és a spahi nagyobb hasznára, leginkább meghatározott állandó összeg pénzben. Erre nézve előbb megbecsülték a föld termőképességét, s a szerint vetették reá az adót állandóan, nem tekintve a termés eshetőleges minősége- vagy mennyiségére. Azonkívül a gabonából bizonyos pótlékokat is (szabarije) kellett adni.

Ide számítandó továbbá a *malom-adó* is, valamint a méhkas, birka, bárány, sertés után szedett *tized-adó*; de azért disznóöléskor is külön díj járt. Hogy lovak és szarvasmarhák után is szedtek volna tizedet, arra nincsenek adatok. Általában az erdőben falkánkint makkolt disznókért semmi díj nem járt, csak a házban tartottakért; valamint a külön pusztákon legelő marháért

is csak igen csekély díjat szedtek, t. i. darabonként egy oszporát (2 denár), s ez is nem annyira a jószágért járó adó, mint a felszántatlan mezőkről vett jövedelem, a *legelő-* vagy *fű-pénz* (otlak) volt. Ezen körülmény elősegíté a mi vidékünkben a legelőn való jószágtenyésztést, melyet a lakosok a török uralom alatt megszoktak s a XVIII. század végeig nagyobb mérvben folytattak. Úgy, mint az Árpádok korában, most is jószágtenyésztő lett a magyar alföld; a lakosság életmódja visszafejlődött, a földművelőből jobbára pásztor lett.

A fejadót minden önálló gazda fizette *telkek* szerint. Szulejmán idejében ez 50 oszpora, vagyis 1 magyar forint volt egy telektől, de később ez is fölemeltetett. Ezen adót a magyarok császári adónak is nevezték. Ezen kívül volt még más fejadó is, töröktől *iszpendzse*, (perzsául: pendzsik), az az *ötöd-adó*, mint a személyi rabszolgaság váltságdíja. Ennek az volt eredete, hogy minden hadi fogoly értékének egy ötöd részét a török katona az államnak tartozott beadni; azért is minden *felnőtt*, akár nő, akár nőtlen keresztény alattvalónak kellett ezt fizetnie.

Az iszpendzse és a tized egészen a török spahi jövedelme volt, s azért a helységeket telkek szerint össze kellett írni s u. n. *adó-deftereket*, adózási telekkönyveket készíteni. Ezekben a helységek kapu (porta) szerint voltak beírva s minden portára 50 oszpora adó volt kivetve. A szegedi szandzsákban egy 300 oszpora jövedelemmel bíró gazda számíttatott egy adófizető portára, tehát a bácskai porták is ennyit fizettek.

Az iszpendzsével kapcsolatban, — a mely nem volt egyéb telekadónál s magyarul kapupénznek is neveztetett, — rendesen egy kisebb pótlékadó, a takarmány-adó említetik, a mely amannak felét tette. Szulejmán a *szegedi szandzsákra* vonatkozólag elrendelé, hogy a keresztények minden háztól egy szekér fát és egy szekér szénát tartoztak török földesuraiknak a konyha és az istálló szükségleteire adni, s ez gyalog, vagy szekeres robotnak veendő. A jobbágyok t. i. soha sem a beszolgált fa és széna mennyisége ellen, hanem a rájuk parancsolt sok fuvarozás ellen panaszkodtak, a mi egyik legterhesebb adózásuk volt. Evvel

történt legtöbb visszaélés ; a török így végeztette minden külső és belső gazdaságát, sőt több napi hosszú utazásokat is tett a parasztnak kocsiján és lovain, melyek aztán gyakran oda is veszttek.

A személyi adó közé tartozott a *menyasszony-adó*, *nőtlen-ségi adó*, továbbá a rendőri kihágások és kisebb bűntényekért járó bírságok, botbüntetés váltsága stb., a mi szintén a spahi rendes jövedelméhez tartozott, mert a birtokjoggal a büntető-jog is együtt járt.

Államadó volt az u. n. császári-adó és a rendkívüli pénz- és terménybeli hadi-adó, (melyet magyar emlékeink gyakran harácsnak is neveznek), várépítési robotok, vámok jövedelme. Szulejmánnak a szegedi szandzsákra kiadott törvényei e részben igen kimerítőek és részletesek.

Ezen adók, ha a törvényszabta határok közt maradnak, talán nem épen elviselhetlenek, de a számtalan visszaélés miatt igen sok panaszra adtak okot a jobbágyok részéről. Hisz a magyar földesúr iránti tartozások sem voltak épen csekélyebbek ; csakhogy ez örökös ura lévén birtokainak, mégis azok jövőjéről is gondoskodott. A törökök a tized-adóban nem voltak semmi tekintettel az eshetőlegesen rossz termésre, hanem a defterekben egyszer előlegesen kivetett adó állandósíttatott ; sőt még a büntetés pénzek is előre voltak az egyes helységeknek beírva ! Mindez összegezve változatlan állandó adót képezett, a melyet a magyarok rendszeren *sommának* neveztek. Ezen megsommálás igen kényelmes volt a török földesúrra nézve, de a falvak romlásában szintén nagy része volt. Jólehet a porták száma pl. a szökések által leapadt s a lakosság felényire szállott is le, a vagyonosság pedig csökkent, még sem állottak el az egyszer összeírt deftertől. Ez azután napról-napra tűrhetetlenebbé tette a helyzetet, a visszamaradtakat is végre szökni kényszeríté s így teljes pusztulást idézett elő.

Sokszor a török földesúr még adóemelések által is iparkodott jövedelmét szaporítani a nélkül, hogy erről valakinek számolt, vagy hogy a deftert is, melynek hivatalos példánya a *defterdár*-nál volt, kiigazította volna, s mely defter másfél századon át a

hódoltsági terület változásai dacára a töröktől másíthatatlan alaptörvénynek vétetett. Ennek következtében saját katona-állítási kötelezettsége a régi maradt, és ezen adóemelés jobbágyainak romlása s az állami pénztár vesztesége mellett, az ő tiszta nyeresége volt.

S még sokféle visszaélés harapódzott el. Az ellenőrzés hiánya s a megvesztegethetőség még inkább érvényre juttatták a végeredményben szomorú elvet, hogy: „az adózást nem az adózó nép tehetsége, hanem az adóztatónak szükségei szabályozzák.“

A legterhesebb volt a sok hadi fuvarozás, s talán leginkább ennek tulajdonítható, hogy a későbbi hadjáratok alatt nagyban pusztultak a hódolt városok és falvak, midőn 20—30 jobbágy kocsival s lovaival hónapokig távol volt hazulról, és a terhes munkában és nélkülözésekben kidőlt a jószág és elveszett az ember is.

Ezen rajz még nagyon hiányos volna, ha a törökök vallási, erkölcsi és társadalmi szokásaira nem vetnénk egy futólagos pillantást; mert a török mindezt magával vitte, bárhova ment is, és ridegségében soha sem alkalmazkodott a körülményekhez. A koránt tisztelő török mindenben oly merev s kizárólagos természetű, hogy inkább megsemmisül, semhogy változnék s szokásaiból valamit engedne. Azért is a töröknek dölyfös és zord magaviselete mindig távol tartotta tőle a keresztények rokonszenvét. A keresztény vallást a törökök csak tűrték, de a nyilvános isteni tisztelet, harangozás és körmenetek el voltak tiltva. Templomot építeni, vagy kitatarozni csak hosszas utánjárás és pénzbeli áldozatok után engedtetett meg; s ki volt szabva minden ház magassága, alakja, színe; még a keresztény jobbágyok ruhájának szabása és színe is törvény által volt szabályozva.

A nőrablás is oly dolog volt, mi által a török félelmissé tette magát: mert a mely keresztény nőnek szépsége a töröknek megnyerte tetszését, csak úgy vitte el, mint a keresztények más tulajdonát. Ha a hajadon nem ment önként nőül a törökhöz,

a kadi (bíró) ítélte azt neki oda. S kivált, ha a török be tudta bizonyítani, hogy keresztény hajadon nő tőle *almát* fogadott el, hasonlóan neki ítélte oda a török bíró. Minthogy tehát a nők erénye és jövője a törökökkel szemben igen kevés biztonságban volt, az atyák minden lehetőt megtettek leányaik megmentésére.

A szegény nép nemcsak háború idején volt sok veszedelemnek kitéve, hanem béke idején is folyvást jártak a vidéken portyázó csapatok, melyek a népet mindenéből kifosztották. És pedig nemcsak ellenség járt az ellenség területén, hanem néha a várak- és palánkokból a török őrség unalom- vagy kalandvágyból fölkerekedvén, a maga területén is, a lakosok szekerein, lovain faluról falura járt élösködni. Beültek a szegény ember házába, megettek-ittak mindent, a mit találtak, és emlékül s ajándécul elvitték még a gazda saruját s bundáját is. A szegény kifosztott nép vármegyénkben és a helységekből a messzeterjedő pusztákra menekült s ott földbe vájt üregekben rejtőzött el: sokan pedig bizonyára a török hitre tértek s a törökök szolgálatába léptek át, hogy a szenvedésektől szabaduljanak; bár hiteles adataink vannak arra is, hogy Szegedről az ottani alsóvárosi klastromban élő barátok gyakran lerándultak egész Szabadkáig, bátorítván és lelki vigaszban részesítvén Bács és Bodrogh vármegye katolikus lakosságát.¹⁾

Az igazságszolgáltatás a török *kadi* (bíró) kezében volt, a ki egyházi személy is volt s rendesen a szandzsákban levő *nahije*-k (kerületek) székhelyein lakott. A törököknek igazi világi bírójok nem létezett. Peres ügyekben a felek a szandzsák *mufti*-jához (főpap=főbíró) mentek, a ki a följelentett esetről *véleményt* (fethva) írt, a melylyel aztán az ítélőszék elé mentek. Az ítélőszék mindennemű polgári, büntető és egyházi ügyekben ítél. A kadi állami fizetést nem kapott, s így egyedül a perbeli díjakból élt, melyeket mindig a nyertes fél tartozott fizetni; azért is mindenki bármily igazságtalan pört kockáztathatott; hisz vesztesége esetében nem ő fizetett. Közvádló nem volt; a

¹⁾ *Szegedi Kilit*: A szeged-alsóvárosi Havi-Boldogasszony templom és szent Ferenc-rendi klastrom története. *Irányai*: Szabadka tört. I. 68.

bíró csak a feljelentett esetekben ítelt, tőle pedig felelbezní nem lehetett. A büntetésnek nagyrésztét bírságpénzek képezték, melyek az illető török hűbérúrnak, vagy a szandzsákbég jövedelmét szaporították. Gyilkosságot és lopást, paráznaságot és rendőri kihágást, mind pénzzel lehetett megváltani. Ha a villám embert sújtott vagy házat gyújtott fel, vagy ha valaki kútha esett s egyéb hasonló esetek is a kadi ítélőszéke elé tartoztak, s ilyenkor rendesen azon község ítéltetett a bírság fizetésére, a melynek területén a szerencsétlenség történt.

Bács és Bodrogh vármegyék területének a törökök által történt behódoltatását és közigazgatási felosztását részletezni nem igen vagyunk képesek. A törökök sem 1526-ban, sem másodszori megjelenésükkor: 1527-ben e tájon foglalást nem tettek, hanem csak pusztítottak. Az 1527—28-ik évek között Crni Iván „cár“ szerbjei garázdálkodtak itten s ezek jó részben el is foglalták az elhalt, vagy elmenekült magyar családok birtokait. Iván cár bukása után azonban ők is elcsendesedtek s mintegy tétlenül várták jövőndő sorsukat. E sors nem is sokáig késett, mert 1529-ből azt halljuk, hogy akkor, a midőn Szulejmán szultán újabb hadjáratra készült Bécs ellen s egyúttal Szapolyai János királylyal alkudozott, Mehemed basa Végszendrőből még a tél folyamán kiindult s János király elé a bácsi és bodroghi részekén át egész Makóig vonult. Előbb azonban Beriszló István szerb deszpota emberei a gondjaikra bízott Bács és Félegyháza erősségeit árulás folytán feladták a törököknek s ez által lehetővé tették, hogy az ellenség minden akadály nélkül Pestig nyomulhasson.¹⁾

Ebből tehát az tűnik ki, hogy a bácskai részeket 1529 elejéig a Ferdinánd párti szerbek védték, a hogy a törökök Bács várába már ekkor betelepédtek s e vidéket egészen Félegyházáig megszállották. A következő 1530-ik évből is azt halljuk, hogy akkor, a midőn Ferdinánd Buda vívására küldé hadait, a törökök dunai hajóhada a Tiszán Szegedtől Szlankamenig foglalt állást²⁾

1) *Géray*: Urkunden und Actenst. XVI. XVII. Jahr. II. 58. Ez januárban történt.

2) *Szentkláray J.*: A dunai hajóhadak tört. 129. l.

és így a török hadak az általuk már elfoglalva tartott Szerémségen kívül a Bácskaságra támaszkodtak.

A törökök tehát 1529-től fogva a két vármegye területét bizonyára birták, bár a végleges behódoltatás csak Buda elfoglalása után történt. Budának, az ország fővárosának Szulejmán által 1541-ben történt elfoglalásáról már fentebb megemlékeztünk. Az az idő, a mely 1530-tól e pontig letelt, kínos bizonytalanság volt a Tisza-Dunaközön lakó népességre nézve, s mivel a törökök előnyomulását napról-napra lehetett várni, mindenki, a ki csak tehetett, e vidékről biztosabb tájra menekült. A bács- és bodroghmegyei magyarság ekkor már bizonyára végleg elhagyta az itteni községeket, mert az 1530-as években a Tiszavidék legnépesebb helye, Szeged is menekülésre gondolt. Ez kitűnik János királynak 1538-ban kelt ama nyílt rendeletéből is, melyben a magyarhoni városok bírának és tanácsainak meghagyá, hogy ha Szeged város polgárai a törököktől való félelem miatt helységükből kiköltözni s valamely erődtített városba menekülni kívánnának, őket családostól és javaikkal együtt befogadni készen legyenek.¹⁾

Miután a törökök Budába befészkeltek magukat, Szegeddel együtt az egész Tisza-Dunaköz behódolt nekik. Bács és Bodrogh vármegyék sorsa most egészen Szegedhez, mint a tiszadunaközi vidék központjához fűződött. 1542-ben foglalták el a törökök e várost s itt azonnal egy nagyobb erősség emeléséhez fogtak, mely hivatva volt a tiszamarosi részeket dominálni. Szulejmán szultán a behódolt részeket a budai pasaság alá tartozó szandzsákságokra osztá, s ilyen szandzsátság székhelye lett Szeged is.

A szegedi szandzsátság szervezése az 1542—50. évek közé esik, a mely idő alatt a szegedi vár is egészen felépült. E szandzsákhöz Bács és Bodrogh vármegyék egész területe tartozott s e terület összesen öt *nahiye*-re vagyis kerületre lett felosztva. E kerületek székhelyei: *Szeged, Szabadka, Baja, Zombor és Bács*. Ugyancsak Bácsmegye területén volt ezeken kívül a *títeli* nahiye is, mely a szerémi szandzsákhöz tartozott. E kerületeken kívül

¹⁾ Eredetije Szeged város ítrában. Közli *Varga*: Szeged tört. I. 281.

vidékünkre nézve ugyanannyi törvényszéki járás u. n. *kaza* is létezett, melynek székhelye azonos volt a nahije székhelyével, a hol a bíró (kadi) lakott.

A nahije székhelyein Szegeden, Szabadkán, Baján, Zomborban, Bácsban és Titelen, erősségek építettek, melyekben egy-egy várparancsnok (dizdár) alatt lovasokból, gyalogosokból és tűzérekéből álló őrség létezett.

A ránk maradt egykorú török összeírások szerint e várak közül *Szabadka* őrségét 1545-ben már 24 ember képezte. Ezek közt volt: Achmed várparancsnok (napi 20 akese¹⁾ zsolddal), Husszeim Achmed helyettes parancsnok (napi 15 akese zsolddal), Kaszim gyalogos tizedes káplár (8 akese zsolddal) és alatta 9 gyalogos katona (6 akese zsolddal). A másik szakasz vezetője Durak Musztafa gyalogos tizedes (6 akese) és alatta 11 gyalogos ember (5 akese zsolddal).²⁾ Ugyanitt a török korszakból még a következő őrségeket találjuk:

1552-ben Achmed Ali parancsnok, (20 akese zsolddal), Hasszán helyettes parancsnok (12 akese), Pervane Kul tizedes káplár (8 akese), alatta 9 ember (6 akese zsolddal). A második szakasz feje Ibrahim szerbölük (tizedes) 6 akese zsolddal, alatta 9 ember ugyanannyi zsolddal. Ez őrséghez még *tűzérség* (topesoi) is járult t. i. 2 ember, névszerint Hasszán Jusszuf (7 akese) és Teszvidzs Adzsem (6 akese) zsolddal.

1556-ban: Ferhád parancsnok (napi 13 akese), Ferhád helyettes parancsnok (napi 12 a.). Alattuk 2 tized ember napi 6 akese zsolddal. Továbbá a tűzérség: 2 ember, 5 és 7 akese zsolddal. Összesen 24 ember.³⁾

1559-ben: Ferhád Behadür parancsnok (napi 13 a.), Ferhád Abdullah (napi 12 a.) zsolddal, alattuk 2 tized, összesen 22

1) Egy *akese* megfelel 3—4 krajeárnak o. é.-ben.

2) *Felics-Kammerer*: Magyarorsz. török kincstári defterek, I. 49. A gyalogosok alatt gyalog-jancsárok (műsztafiz-ok) értendők, akik a magyarországi végvárok őrségének zömét képezték.

3) Ugyanezen 1556. évben Szeged őrsége 211, Kalocsáé 53, Bajáé 38 ember.

emberrel. A tizedes zsoldja 7, a közemberé 6 akese. Tűzéség nem volt.¹⁾

1568-ban az őrség megváltozott. A gyalogságot lovasság váltotta fel, mely Bajazid aga alatt, kinek zsoldja 16 akese volt, 9 szakaszból, egy-egy szakasz (oda) 8—9 emberből napi 8 akesevel és egy-egy lovas tizedesből (szeroda) állott, ez utóbbiak 9 akese zsolddal. Összesen 78 ember.²⁾

1573-ban Teszvidzs aga lovasparancsnok (16 akese zsolddal), alatta 15 szakasz lovas 6—9 emberrel s egy-egy tizedessel. A közlovasok 8, a tizedesek 9 akese zsoldot húztak. Összesen 91 ember.³⁾

1628—29-ben⁴⁾ templomszolgák 5-en (napi 24 akese zsolddal), 13 gyalogos és tűzér (összesen 89 akese zsolddal). Lovas 13, (összesen 302 akese zsolddal) stb.

A *bajai* erősség őrségét, melyet a törökök nem várnak, hanem párkány-nak neveznek, kevesebb részletességgel ismerjük. 1556-ban itt martaloszok vagyis lovas szerb zsoldosok voltak. Parancsnokuk Saban Abdullah aga (napi 10 akese zsolddal), Ali Abdullah helyettes parancsnok (napi 8 akese zsolddal). Alattuk 5 szakasz lovas állott, egyenkint 6—9 emberrel, nagyjából szerb nevűek. Összesen 38 ember.

Ugyanitt 1559-ben 52, 1568-ban 78 emberből álló őrséget találunk, a kik mindig martaloszok.

A *bajai* őrség 1628-ban már megváltozott, a mennyiben itt ez évben 25 gyalogost (120 a.), 30 lovast (314 a.) és 8 tűzért (66 a.) találunk, kikhez még 3 templomi szolga (26 a.) csatlakozott.⁵⁾

A *zombori vár* őrségének zsoldlajstroma. 1543. (szeptember 29-től december 26-ig.).

Parancsnok: Hüsszein dízdár, (napi 13 akese zsolddal).

Helyettese: Turmus kiája, (napi 10 akese zsolddal).

Imám: Hüsszein Ali.

1) Ugyanekkor Baján 52, Kalocsán 59, Szegeden 283 ember volt.

2) Ugyanekkor Szegeden 237, Kalocsán 37, Baján 78 ember volt.

3) Ugyanekkor Szegeden lovas csak 48 volt.

4) *Velics-Kammerer* i. m. I. 49—432.

5) *Velics-Kammerer*: i. m.

I. Müstahfizok.

(Jancsárok.)

a) Mohamed Turmus bölükje: 1. Mohamed Turmus szerbölük, 6 a. 2. Hüsszein Ali, 5 a. 3. Jusszuf Hasszán, (szabadságon) 5 a. 4. Mohamed Hasszán, (szabadságon) 5 a. 5. Hasszán Musztafa, 5 a. 6. Ali Mohamed, 5 a. 7. Ferhad bin Szulejmán, 5 a. 8. Mohamed Jusszuf, 5 a. 9. Jusszuf Herszek, 5 a.

b) Szkender D... bölükje: (állott 8 emberből, neveik nem említettnek).

II. A topcsik dzsemaetje.

(Tűzérek.)

1. Jusszuf tűzér főnök, 6 a. 2. Szkender Iliász, 5 a. 3. E... Petrik, 5 a. 4. Mohamed Hasszán, 5 a. 5. Mihail Vuk, 5 a. 6. B... Radics, 5 a. 7. Radovan Radosak 5 a. (Összesen 7 ember.)

III. Ulufedzsián szevári.

(Lovasság.)

Agájuk: Ozman Mohamed, napi 15 a. zsolddal. Alatta állt: 1. *Husszán Abdulláh* csapata 11 emberrel. 2. *Husszán Divane* csapata 9 emberrel.

A zombori őrség létszáma: 50 ember.

A vidékünkön létezett várak sorába tartoztak még *Bács*, mint a hasonló nevű nahije székhelye, továbbá *Madaras* és *Titel*, mely utóbbi szintén nahije székhelye volt. Ezen erősségek őrségeit csak nagyon kis részben ismerjük, mert csak az 1628—29. évekből maradtak fenn rájuk nézve némi adatok. Ezek szerint Bácsban 1543-ban 106 főből álló őrség volt, a következő zsoldlajstrommal:

A bácsi vár fizetési lajstroma. 1543. (szeptember 29-től december 26-ig).

Várparancsnok: Hüsszein dizdár, (napi 15 akese zsolddal).

Helyettese: Musztafa kiája, (napi 12 akese zsolddal).

Imám: Musztafa (lelkész), (napi 6 akese zsolddal).

I. Müstahfizok: 4 tized (bölük) á 10 emberrel, 40 ember.

II. Topcsik: Főnök: Ali Mohamed (6 akce), összesen 7 ember.

III. Reiszek és azábok (mozlim csapat, gyalogos) 3 tized á 10 ember, 30 emberrel, 2 tized á 9 emberrel, 18 ember, összesen: 48 ember.

IV. Kalkandzsik (fegyverkészítők): 3 ember, (á 4 akce zsolddal).

Az 1628—29. években 10 gyalogos katona (összesen 75 akce napi zsolddal) u. n. azábok voltak, a kik jobbára szláv elemiből álltak. Volt továbbá 6 tűzér, összesen 37 a. zsolddal.¹⁾

Madarason ugyanekkor volt templomi szolgálta 5 ember (41 akce napi zsolddal), gyalogos katona 31 főnyi (188 akce zsolddal) és lovasság 52 főnyi (348 akce napi zsolddal). Végre *Titelről* ez évből annyit tudunk, hogy 31 főből álló tűzérsege volt, a kik összesen 221 akce zsoldot húztak.²⁾

E várakon kívül erősség még több bács- és bodroglimegyei helységben létezett, ezeknek őrségéről azonban defterekben foglalt adatok nem maradtak fenn. Ilyen volt *Jankorác* is, melyről egy 1638. évi okmány azt mondja, hogy az itteni, továbbá a bajai és szabadkai váraknál a halasiak is dolgozni tartoztak.³⁾ *Zentán* szintén létezett erősség, mert midőn 1649-ben Szeged város tanácsa a budai káptalant bizonyos birtokügyben értesíti, azt írja, hogy Zentán a törököknek kastélyuk vagyon.⁴⁾

A fentebb elősorolt kerületi székhelyek és egyéb erősségek ismertetése után lássuk már most magukat az egyes kerületeket. A török nahijékre nézve érdekes adatok maradtak fenn a defterekben, a mennyiben a kerületek területén létező községeket mind ismerjük, sőt némely évekből az egyes helységek adózó házainak számát is tudjuk.

Ezen adatok szerint a *zombori*, *bácsi* és *titeli* kerületek községeinek első jegyzéke 1554, a második jegyzék 1570, a

¹⁾ *Felics-Kammerer*: i. m.

²⁾ U. o.

³⁾ Török-Magy. kori Tört. Emlékek, II. 363.

⁴⁾ Tört. Tár. XII. köt. 112. l.

harmadik 1590. évekből való. A *bajai, szabadkai és szegedi* kerületek legrégibb jegyzéke 1580—82, a következő jegyzék pedig 1590—91. évekből ismeretes.¹⁾ E jegyzékek szerint az egyes nahijék helységei és az azokban létezett adózó házak száma a következő volt:

1. A zombori nahije.

A falu neve	Házak száma			A falu neve	Házak száma		
	1554.	1570.	1590.		1554.	1570.	1590.
Ak-Kilisza	—	7	—	Geszt	1	3	23
Apatin	1	3	10	Gesztön	2	3	9
Aranyos	—	—	20	Grabova	—	2	3
Gorni-Aranyos	—	—	30	Gradina	1	4	7
Kis-Aranyád	—	—	12	Gregorovcze	3	4	10
Nagy-Aranyád	1	4	29	Halomház	—	—	10
Ardval v. Hirdeval	3	4	16	Hetes	2	1	8
Kun-Baja	—	—	27	N.-Hetes v. Kupuszina	4	4	21
Nagy-Bajsa	—	—	27	Jákófalva	3	4	14
Bajmok	—	—	16	Ivania	2	3	14
Novi-Bajmok	—	—	21	Kis-Katalin	—	—	12
Baracska	5	1	8	Katymár	—	—	22
Bodrog	—	—	14	Kemendin	—	4	—
Bogyán v. Budinovcze	2	—	8	Kolut	6	38	81
Borsód	—	—	60	Komorás	—	—	43
Budinovcze v. Bela	—	—	—	Kuvesdin	1	2	9
Črkva	—	—	18	Legyen	—	—	18
Bresztovo	3	5	8	Madaras	—	—	45
Csonoplya	—	—	27	Markocsa	1	—	—
Dolna-Črkva	—	—	29	Martincze	4	8	23
Dautova	1	—	—	Dolni-Monostor	—	3	9
Dolna-Dautova	—	—	5	Novoszelo	4	8	17
Gorna-Dautova	—	—	20	Omorovicza	—	—	14
Doroszló	3	7	17	Orahova	15	3	14
Dusna	—	—	18	Ordas	2	4	21
Gara	—	—	25	Pacsér	—	—	16

2) Bács-B. vm. Tört. társ. Évkönyve, 1885. évf. 15—27. l.

A falu neve	Házak száma			A falu neve	Házak száma		
	1954.	1970.	1990.		1954.	1970.	1990.
Paka	2	2	9	Szent-Miklós II.	—	2	9
Kis-Pataló	—	—	15	Tapoleza	—	—	10
Pavlovceze	2	5	9	Telekháza	—	—	27
Dolne-Pavlovceze	—	—	7	Tomasovceze	2	5	4
Parvanicza	—	—	11	Tótfalu	4	—	2
Petrovceze	3	6	24	Udvard	3	4	13
Petrovceze (másik)	2	5	10	Ujváros v. Obrovác	—	—	21
Prekája	—	—	18	Zombor	—	—	13
Rasztina	3	—	21	Nagy-Telekván	—	—	25
Rigycza	—	—	21	Vajsza	4	7	16
Roglaticza	—	—	25	Varjas	7	7	—
Dolni-Sár	—	—	16	Dolni-Varjas	—	—	9
Gorni-Sár	—	2	40	Gorni-Varjas	—	—	27
Szredni-Sár	—	—	15	Kis-Varjas	—	—	3
Sardia	5	9	—	Veprovác ¹⁾	—	—	11
Szakova	3	6	19				
Szántova	—	5	—	2. A bácsi nahije.			
Dolna-Szántova	—	6	16				
Szredna-Szántova	3	—	13	Alpár	3	5	24
Szelencse	—	2	8	Arnót	—	7	32
Pak-Szóllói	5	—	10	Bács	3	18	15
Telek v. Szivacz	—	—	31	Baka	—	—	8
Kis-Szónta	6	10	11	Banica	—	—	8
Nagy-Szónta	4	8	36	Nizsna-Banica	2	7	—
Szent-Demeter	—	—	26	Radina-Banica	—	—	19
Szent-György	—	—	31	Begecs	2	6	19
Szent-Iván	2	3	17	Bodony	2	7	20
Dolni-Szentkirály	3	5	10	Bukin	2	9	29
Gorni-Szentkirály v.	—	—	—	Bulkesz	2	3	7
Kernyája	—	—	20	Cséb	7	12	22
Szent-László	2	3	21	Cser	4	6	11
Szent-Lőrincz	1	2	15	Csernova	—	—	4
Szent-Márton	2	3	17	Cserpidzs	3	—	—
Szent-Miklós I.	2	2	14	Derzsa	3	4	10

¹⁾ E nahijéhez tartozott még 33 olvashatlan nevű község és puszta.

A falu neve	Házak száma			A falu neve	Házak száma		
	1564.	1570.	1590.		1564.	1570.	1590.
Bán-Devecser	—	—	22	Dolne-Nemcse	13	4	11
Dobra	3	4	—	Gorne-Nemcse	2	4	15
Bán-Dobra	—	—	39	Novoszelo	3	11	9
Kis-Dobra	—	—	20	Szredni-Obrovác	—	—	14
Dolna-Dobra v. Gáj-	—	—	—	Őrs	3	5	13
Dobra	2	4	18	Paraga v. Nagy-Parrag	4	4	19
Gorna-Dobra	—	2	17	Paska	—	—	27
Szredna-Dobra vagy	—	—	—	Pavlovcze	5	4	9
Morgos	—	—	12	Petrovcze	9	5	28
Drágova	1	5	9	Piros	—	—	20
Egres	—	—	8	Plávna	4	23	27
Futak	5	11	31	Podgájce	2	3	12
Gáré v. Csakovacz	3	4	19	Podgájce v. Mahala	—	—	20
Nagy-Kirtya	4	8	18	Rivicza	3	11	12
Glozsán	8	11	19	Kis-Sáponya	—	—	14
Ilok	2	5	8	Gorna-Sáponya	—	—	5
Irnova	3	5	31	Szredna-Sáponya	2	5	6
Kende	—	6	8	Sóvé	—	—	12
Kis-Kér	2	9	15	Szajlova	3	6	—
Megyes-Kér	—	—	27	Szantova	—	—	18
Kereki	12	4	17	Szelencse	—	—	26
Keresztes	2	—	—	Szellős	2	4	—
Keresztur	1	7	10	Dolni-Szellős	2	2	10
Gorni-Keresztur	—	—	21	Szilbás	—	—	25
Kőrös	4	2	7	Szireg	—	8	37
Kiszács	10	13	—	Kis-Szireg v. Kamendin	—	—	13
Kucsmin	3	3	17	Sugalova	12	15	18
Kuczura	—	—	18	Szóna	—	5	—
Kulpin	3	6	20	Dolna-Szóna	—	—	13
Lőrinczi	3	11	13	Gorna-Szóna	—	—	11
Medencze	—	—	14	Szent-Demeter	—	—	—
Megyes	—	—	9	Szent-György	—	—	17
Dolne-Mende	6	10	17	Szent-Jakab v. Csar-	6	4	17
Gorne-Mende	1	4	11	daklia	—	—	7
Mertvályos	3	7	18	Szent-Iván (Deszpot)	6	3	18

A falu neve	Házak száma			A falu neve	Házak száma		
	1554.	1570.	1590.		1554.	1570.	1590.
Szent-Katali	—	—	16	Szent-András	—	8	36
Szent-Margit	—	—	26	Baksics	2	10	17
Szent-Mihály	8	6	21	Buzi	4	11	24
Szent-Péter	—	—	15	Czenej	4	10	27
Szent-Tamás	—	—	23	Csicsó	8	22	25
Takcsin I.	2	5	11	Csúrog	1	2	12
Takcsin II.	—	3	—	Egres	6	11	21
Temane I.	5	6	14	Goszpodincze	—	—	24
Temane II.	5	—	—	Gradinovác	5	13	27
Tomasovác	4	3	11	Gyorgyevác	—	4	—
Topova	6	7	14	Káty	9	14	19
Torzsa	—	—	10	Kobila	7	22	38
Dolna-Taranya	—	—	15	Kuresdin	9	23	46
Gorna-Taranya	—	—	3	Lok	—	—	22
Szredna-Taranya	—	—	15	Martincze	5	12	15
Turia	—	—	26	Miklosicza	6	7	14
Ucsak (Hódságh)	—	3	9	Mosorin	8	24	32
Varadincze	5	3	18	Nádaly	—	—	19
Verbász	—	—	36	Nádas	—	11	25
Verkalovo	5	16	13	Paska	1	7	13
Vicska	—	—	9	Preladin	4	3	12
Virnak	2	4	—	Szent-Iván	8	18	25
Viszinda	5	—	—	Szent-Miklós	—	5	17
Nagy-Völgy	—	—	9	Takcsin	3	5	10
Dolna-Völgy ¹⁾	—	—	15	Temerin	5	13	28
				Titel	55	50	20
3. A titeli nahije.				Topolya	—	—	4
				Vecs-Kerek ²⁾	—	—	15
Almás	3	8	20				

1) E kerülethez tartozott még 30 olvashatlan nevű falu és puszta.

2) E kerülethez még több helység is tartozott, de ezek a Tiszán túl feküdtek.

A falu neve	Házak száma		A falu neve	Házak száma	
	1580-82.	1590-91.		1580-82.	1590-91.
<i>4. A bajai nahije.</i>			Nagy-Bajsa	26	—
Almás	25	35	Kis-Bajsa	21	23
Gorni-Aranyos	31	—	Banovcze	14	15
Árokháza	24	20	Budakút	11	29
Baja	18	22	Csanád	12	11
Baracska	13	13	Csifancsa	15	13
Besenyő	2	60	Feketehegy	27	28
Bikity	47	42	Nagy-Fény	15	25
Borota	25	25	Gyurgyin	17	26
Borsód	59	—	Kis-Hegyes	18	18
Csanád	39	38	Nagy-Hegyes	17	23
Csávoly	22	27	Ivánka	—	21
Csente	12	17	Kelebia	18	57
Csőszapa	47	53	Likas	25	31
Gyurgyin	24	21	Ludas	29	—
Istvánmegye	48	46	Máda	15	19
Kákony	17	22	Madaras	44	—
Mátéháza	14	15	Mélykút	14	25
Monostor	22	18	Obronyácsa	13	25
Rim	12	13	Omorovicza	14	—
Ságod	23	23	Pacsér	16	—
Szent-Iván	38	22	Pálegyháza	10	—
Szent-Pál	13	13	Roglaticza	25	—
Szeremle	66	75	Sofrony	10	15
Tótháza	35	29	Szabadka	49	63
Temérdekház	16	16	Sebesegyház	13	26
Tárnok	32	38	Szeghegy	31	37
Vaskút	28	28	Szegegyház	6	10
Zsida ¹⁾	25	26	Tavankút	16	23
			Tornyos	26	30
<i>5. A szabadkai nahije.</i>			Ujváros v. Zobnaticza	21	—
Kun-Baja	27	—	Vizes	15	16
Novi-Bajmok	21	—	Vörösegyszék ²⁾	25	39

1) E kerülethez még 3 olvashatlan nevű és több pestmegyei helység tartozott.

2) E kerülethez még az elsoroltakon kívül 3 olvashatlan nevű helység tartozott.

A falu neve	Házak száma		A falu neve	Házak száma	
	1580-82.	1590-91.		1580-82.	1590-91.
6. <i>A szegedi nahije.</i>			Kétvilla	21	30
Béla	—	14	Kőkút	15	20
Botra	35	10	Kutas	13	15
Csantavér	29	42	Martonos (1554. 3 ház, 1570. 20 ház)	17	31
Csésztó	13	13	Mohol (1570. 5 ház)	17	23
Csik (1554. 2 ház)	17	17	Novoszeló (1554. 14 ház)	13	15
Mali-Devecser	24	22	Perlek	17	17
Földvár	4	12	Peszér	20	23
Gyékénytő (1570. 7 ház)	—	—	Petrovoszeló	—	9
Gyumrin	5	6	Pucs	10	22
Jonó v. Fonó (1570. 39 ház)	—	—	Százegyház	16	18
Kalacsá	14	14	Vastorka	25	37
Karjad	5	10	Zenta ¹⁾	8	8

E lajstromok, mint láthatni, nem részletezik a helységek adózását, hanem csupán csak azt tüntetik fel, hogy hány ház képezte az adókiivetés tárgyát. A kerületek közül egyedül a *zombori nahije* részletes adó-defterét ismerjük 1579-ből, mely a következő:

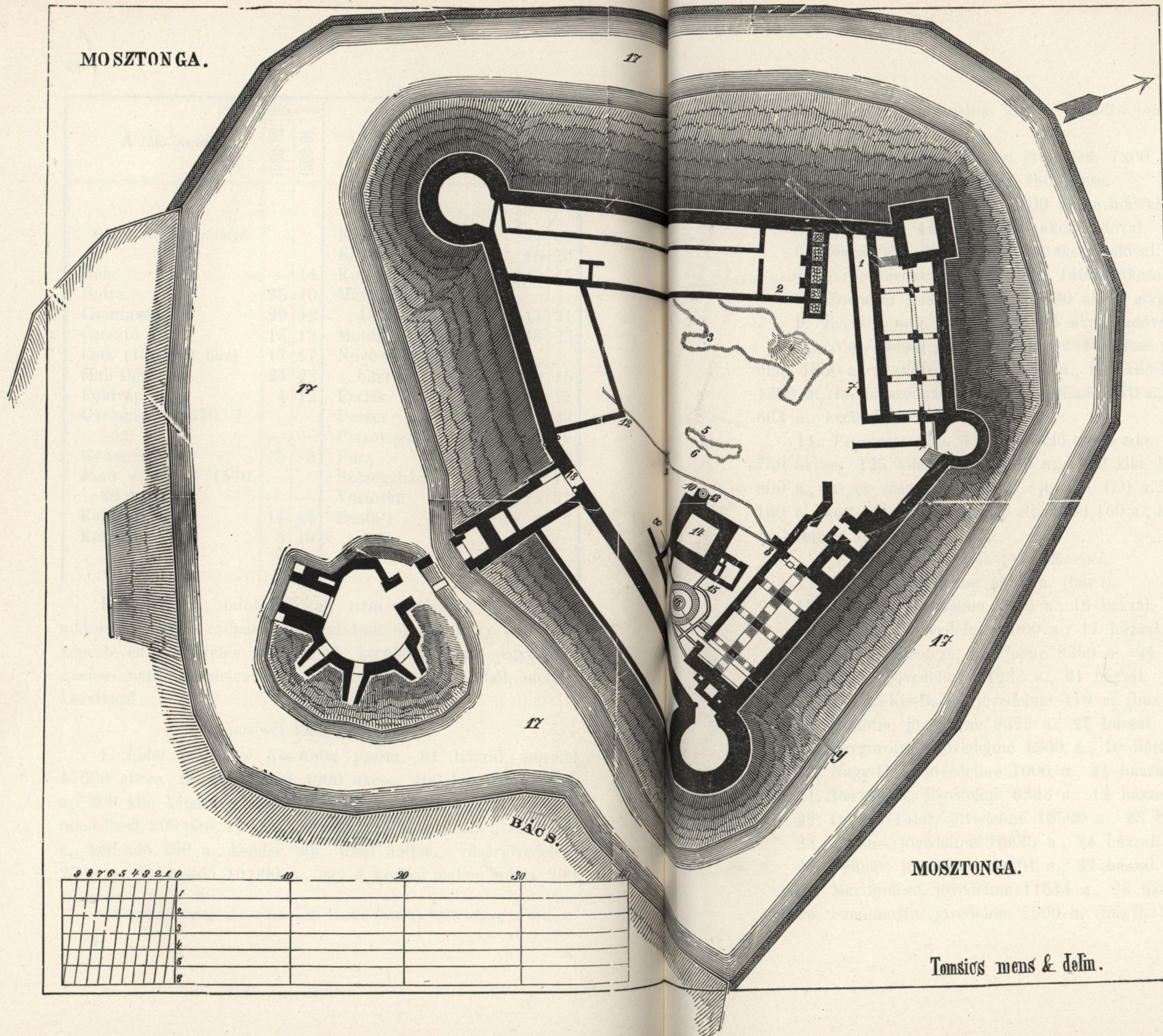
A zombori nahije adó-deftere.

1. *Kolut község és Kis-Kolut puszta.* 81 házzal, bevétel 47630 akcese. 80 kapu után 4000 akcese, 400 kila buza 5600 a., 200 kila kétszeres buza 1500 a., fa- és szénaadó 4000 a., must-tized, 300 pint, 1200 a., juhadó 1200 a., méhkas-tized 2500 a., kert-adó 250 a., kender stb. tized 320 a., vásárjövedelem 2500 a., hordó-adó 10,000 a., egy 4 kerekű malom adója 200

¹⁾ E kerülethez még számos más, nem bácskai területen fekvő helység is tartozott.

MOSZTONGA.

MOSZTONGA.

Tomsics mens & delm.

A bácsi vár alaprajza.
(A Haynald-Henszlmann-féle felvétel szerint.)

a., *Kecsene* puszta jövedelme 720 a., *Vadka* puszta jövedelme 650 a.

2. *Ordas falu.* 21 ház, évi jövedelem 7800 akcse.

3. *Mestor-falu puszta* adója 780 akcse.

4. *Arozdár falu.* 13 ház, 4000 akcse adóval.

5. *Mirse falu.* 12 ház, 5200 akcse adóval.

6. *Genaz falu.* 26 ház, 13000 akcse adóval.

7. *Gorne-Verbasz falu.* 27 ház, 14000 akcse adóval.

8. *Hrasztina falu.* 20 ház, 11000 akcse adóval.

9. *Telekház falu.* 28 ház, 11234 akcse adóval.

10. *Nagy-Szónta falu.* 36 ház, 12845 akcse adó. 35 kapu után 1750 akcse, 250 kila buza 315 a., 150 kila kétszeres buza 1200 a., fa- és szénaadó 1750 a., juhadó 870 a., méhkas-tized 663 a., kert-adó 60 a.

11. *Teprovác falu.* 15 ház, 5026 akcse adó. 15 kapu után 750 akcse, 125 kila buza 2100 a., 100 kila kétszeres buza 800 a., fa- és szénaadó 750 a., juhadó 150 a., méhkas-tized 160 a., kert-adó 30 a., kender stb. tized 160 a., lencse-, borsó- és babtized 30 a.

A nahije többi községei.

12. Bezdán, jövedelme 4633 a. (ház?).

13. Vaniska, jövedelme 8975 a., 16 házzal.

14. Doroszló, jövedelme 7000 a., 17 házzal.

15. Gorne-Petrofcze, jövedelme 8350 a., 34 házzal.

16. Barja, jövedelme 11233 a., 21 házzal.

17. Puszta-Kis-Barja, jövedelme 410 a. (ház?).

18. Konotla, jövedelme 9523 a., 27 házzal.

19. Gregorofcse, jövedelme 4500 a., 10 házzal.

20. Nagy-Hisz, jövedelme 7000 a., 21 házzal.

21. Pervancze, jövedelme 6323 a., 12 házzal.

22. Odzsak-Tatar, jövedelme 10500 a., 28 házzal.

23. Keszne, jövedelme 10625 a., 24 házzal.

24. Felmár, jövedelme 10301 a., 22 házzal.

25. Martinofcse, jövedelme 11544 a., 23 házzal.

26. Szenmartin, jövedelme 7500 a. (ház?).

27. Nagy-Balaton, jövedelme 7500 a., 21 házzal.
28. Szent-György, jövedelme 13500 a., 31 házzal.
29. Nagy-Telek, jövedelme 12900 a., 25 házzal.
30. Doszta, jövedelme 7925 a., 18 házzal.
31. Baris, jövedelme 9000 a., 23 házzal.
32. Pusztá-Garna-Tele, jövedelme 1500 a. (ház?).
33. Pusztá-Kút-Vereszlo, jövedelme 1260 a. (ház?).
34. Pusztá-Renk, jövedelme 30 a. (ház?).

(A lakosság szerb. *Olzsak-Tataron* 12, *Barison* 15 mozlim lakott.)

A *bajai nahije* adójegyzékének 1595. évi következő részletét ismerjük:

Hűbértokok.

(*Nahije Baja, a szegedi szandzsákban.*)

Szent-Bakács nevű hűbér 5400 akce jövedelemmel, *Kurd-Kaplon* (?) nevű hűbér 2000 a., összesen 7400. Elhyeri *Ahmed Khalil* bajai tűzérparancsnok (szertopcsi). (Azelőtt Mohamed Khaliki volt.) „A hitetlenek elfogták; kiszabadulása után nyerte e hűbért“.

(*Bajai kerület, a szegedi szandzsákban.*)

Árkház (Árokház) birtok 7200 akce jövedelemmel, melyhez még egy ismeretlen nevű kis hűbér tartozott 250 a. jövedelemmel; összesen 7450 akce. — E hűbért Mohamed *Musztafa* birta, de elhagyta, róla iratott át Hasszán *Abdullah*-ra, „ki Divény vára ellen gonosz szándékkal törő hitetlenek ellen vitézül joldaskodott“. (A jegyzet szerint 1593-ban (nov.) Tieffenbach tábornok vette be Divényt.)

(*Bajai nahije, a szegedi livában.*)

Árkház (Árokház) 7200 akce, egy ismeretlen nevű pusztával 256 a. jövedelemmel. Hasszán *Abdullah* és társa *Pervana Diszana* e hűbérrel lemondtak és *Ozmán Divane*-ra iratott, mert ő a *csekerdényi* párkányban az ellenség által körülzárolva volt s úgy itt, mint Esztergomnál vitézül harcolt. (A jegyzet szerint 1595-ben

Csekerdényt Pálffy vette be s onnan Ozmán D. nagy veszélyek közt menekült át a Dunán Esztergomba.)

Az initt közölt adólajstromok azt mutatják, hogy Bács és Bodrogh megyék területe a XVI. században épen nem képezett teljes pusztaságot, hanem meglehetősen sűrűn lakták a helységeket, sőt a falvak lakossága 1590-ig általában növekvőben volt; s ha a magyarság elpusztult és kivándorolt is, helyét csakhamar elfoglalták a szerbek, a kik a török által hódított területen minden felé laktak. A szegedi szandzsák a következő század első felében is ilyen forma képet mutatott vidékünkön, bár ebből az időből adó-defterek nem maradtak fenn, s csak annyit tudunk, hogy e szandzsákot 1634-ben Mohamed pasa, 1638 körül pedig Ibrahim pasa, volt temesvári beglerbég, birták u. n. *arpalik*, azaz jövedelem pótlék gyanánt. 1685-ben Markocs (Sorbadzsi) jancsár kapitány a szegedi tartomány földesurának nevezte magát, tehát vidékünk egész a török uralom végéig hűbéri birtokot képezett.¹⁾

III.

Magyar nemzeti élet.

Bár vidékünk egész területe behódolt 1542-től fogva a törököknek, a magyar városokban és helységeekben a községi élet több helyen megmaradt. Ezen körülmény a magyar király hatalmának és a vármegyék hatóságának befolyását is fentartotta a törököknek behódolt területen, mert a magyar nemzet a másfél évszázadig tartó török uralkodást hazánkban mindvégig csak ideiglenes állapotnak tekintette.

A kiszorult magyar földesurak sem mondtak le teljesen régi birtokaikról: ezeknek elfoglalása ellen legalább óvást tettek, nehogy a zavaros időben valamely törvénytelen bitorló (nem a törököt értvén ez alatt), kezeit azokra rátegye, vagy a nádor által magának adományoztassa és idővel ebből jogcímet formál-

¹⁾ Felics-Kammerer i. m. Salamon F. i. m.

hasson. Mert a XVI. és XVII. században a nádor is még folyvást gyakorolta adományozási jogát, s talán nem volt mindenkor kellő figyelemmel a kérelmezők jogcímének alaposságára. A birtokba való bevezetés azonban mindig csak távolról (*longa manu*) történt, nem pedig szabályszerűen a helyszínen.

A magyar földesúr valamely felsővidéki végvárba szorulva, folyvást szemmel tartá régi birtokait és fegyveres társaival lesé az alkalmas pillanatot, hogy járandóságát bekövetelje. S bár sokszor összeütközésre vezetett ily kirándulás a törökökkel, mégis folytatták és lejártak vármegyénkbe egész Titelig is. Így a török a magyar vidékre, a magyar földesúr a hódoltságra szokott át-átcsapni; azonfelül az u. n. szabad hajdúk és egyéb szegénylegények a maguk felelősségére egyaránt pusztíták a magyart, szerbet és törököt, nem törődve az ily portyázásokat szigorúan tiltó országos törvények- és békeegyezményekkel. Mindennek dacára a magyar paraszt a török gyűlölt rabszolgasága alól való felszabadulásának reményében régi földesúrához, jölehet ez csak nagyobbitotta terheit, egyaránt vonzódott s elismerte a magyar király fölényét. Vidékünk a Tisza-Dunaköz egész vidékével együtt a török uralom alatt „Mezőség“ nevezet alatt szerepelt s mivel jobbára mind a töröknek, mind pedig a magyar részre adózott, azért a nemzetközi egyezményekben is „*kétfelé adózó*“ területnek neveztetett.

Ez a helyzet, bármennyire súlyos volt is a vidékre nézve, mindazáltal a szabadság némi zománcát tapasztá a Tisza-Dunaközre, s ennek lehet tulajdonítani, hogy a behódolt vármegyék nagy része továbbra is folytassa közigazgatási működését. Így Pestmegye Füleken és Nógrádon tartotta gyűléseit, s onnan Kalocsáig 30—40 mértföldnyire török területen át gyakorolta hatóságát: adót szedett, (közönségesen az országosan kivetettnek felét, mert e helységek a töröknek is adóztak) és rendeleteinek érvényt tudott szerezni szemben az országgyűlések által igen szigorúan eltiltott „*törökösség*“¹⁾ bűnével.

Bács és Bodrogh vármegyék önálló működéséről e korból

¹⁾ Ezen bűnbe esett, aki bármily ügyben török bíróhoz mert folyamodni.

mit sem tudunk, s mivel a XVI. és XVII. századbéli törvényhozás e megyékről soha sem intézkedett s ott, a hol az alvidéki megyékről volt szó, ezeknek nevét sem említé,¹⁾ kétségtelen, hogy e két megye teljesen megszűnt működni.

Föntartotta azonban némi részben önállóságát Csongrád vármegye, a melyhez ekkor a mai Bácskaságnak nagy része tartozott. E vármegye területe a középkortól fogva egész Ó-Becséig és Pacsérig nyúlt le Bács és Bodrogh megyébe, és ezen terület a török uralom alatt is mindig Csongrádhoz számított.

Csongrád megye az 1538. évi nagyváradi békeegyezmény szerint Szapolyai János király birtoka volt s annak halála után, 1542-ben, a nagyváradi országgyűlésen kimondatott, hogy Békés, Arad, Csanád, Temes stb. vármegyékkel együtt Erdélyhez csatoltatik. A vármegyék visszakebelezése után pedig Csongrád Pest vármegyéhez kapcsoltatott 1578 körül, míg nem 1647-ben Heves megyével egyesítettet.²⁾

Az Erdélyhez tartozó megyék közül Csongrád, Békés, Arad, Csanád stb. 1558-ban és után néhány éven át Gyula vára részére voltak megadóztatva. Az 1559-ik évi összeírás szerint Csongrádban ez idő tájban a következő bácskai községek léteztek és adóztak: *Marthonos, Zenta, Veresegyháza.*³⁾

Csongrád azután, mint Pesthez csatolt megye, állandóan működött s gyűléseit Pesttel együtt a nógrádmegyei Füleken, majd később Szendrőn és Ónódon tartotta. A füleki gyűlések végzéseiről mit sem tudunk, mert az iratok elégték (bár a Pest megyére vonatkozók megmaradtak), de abból az időből, a midőn Csongrád 1647-ben Heves megyéhez kapcsoltatott, már vannak némi adatok, a melyek a mi területünkre vonatkoznak. Így az 1647. évi összeírás szerint Csongrádban mint adózó porták volt följegyezve (Szentés, Mezővásár, Bőd, Csongrád, Serked, Algyő,

1) Az 1552. évi 20. t. c. „alsó részek“ alatt Csongrád, Arad, Csanád, Temes, Torontál, Békés, Szörény, Szolnok és Zaránd megyéket sorolja fel.

2) *Zsilinszky M.*: Csongrád vármegye. Századok 1892. évf. 215—219. l.

3) U. o. 218. l.

Fark, Anyás, Gyáka, Szeged-Tápé és Mindszenten kívül :) *Martonos* helység 8 forint adóval.¹⁾

Később Csongrád vármegye, mint Heves tartozéka, gyűléseit 1647-től fogva Szendrőn és Ónódon tartá. Nagyon érdekes az 1649. évi június 26-án tartott szendrői gyűlés, mert e gyűlésen a vármegye küldöttei, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok, közölték vármegyéjük községeinek névjegyzékét, melyből láthatni, hogy e megyéhez számos bácskai helység tartozott, és e helységek ekkor már mind szerb lakossággal bírtak s a bemutatott jegyzékben külön csoportot képeztek. A jegyzék, mely „Memoriale“ címet visel, a többi közt a következő részleteket tartalmazza :

„Szyntha (Zenta) körül való rác faluk : Batka, Füzes, Csejttő, Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas.“²⁾

„Szeged körül való magyar faluk : Martonos“³⁾ és számos más helység, a mely csongrádi területen állott.

Ezen elszórt adatok, mint látjuk, csak közvetve vonatkoznak vármegyénkire, tényleg pedig Bács és Bodrogh megyék, mint törvényhatóságok, egyáltalában nem léteztek. De ha a vármegyei életnek e korszakban nem is látjuk itt semmi nyomát, mégis többrendbeli adatunk van arra, hogy a *földesúri viszony* nem szűnt meg tökéletesen és hogy a nádor intézkedései idáig is elhatottak. Ily adatok alapján tudjuk, hogy egyes földesurak jogtalan birtokfoglalás ellen óvást is emeltek. Így 1552-ben Geszti László a Bács és Bodrogh megyékben levő birtokaira nézve általánosságban, 1564-ben Rondics András és Rondics Zsófia Nyitrai Deák Ferenczné tiltakoztak a többi közt az ellen is, hogy Gemes Ferencz, Kamuthy Balázs és Fülöp Döme az ő bácsmegyei Kis-Gor, Nagy-Gor, Typpan, Csondafalva és Rád nevű helységeiket, továbbá Martonos és Gekenés csongrádmegyei birtokaikat elfoglalhassák; 1574-ben Kisvárdai István, Mihály és János Báthmonostor, Borsód, Pongrácz, Tárnok, Aranyán,

1) Heves megye ltrban lévő regestrumból közli Zsilinszky i. m. 220. l.

2) Eredeti jegyzőkönyv Borsod megye levéltárában. Közli Zsilinszky i. m. 224. l.

3) U. o.

Mátyusháza, Szent György, Gara és Báltikút nevű helységekre nézve, 1610-ben az ó-budai apácák számos bodroghmegyei birtokokra u. m. Szónta, Doroszló, Paraga.

Később hasonló adataink ugyan nincsenek, de annál több királyi és nádori adományozásról szólnak okmányaink. A XVI. és XVII. században e két vármegye területén történt birtokadományozásokat a következőkben foglalhatni össze :

1535-ben I. Ferdinánd király a bodroghmegyei Szent Margit, Budi, Rég, Szöllös, Zath, Ivánfalva és Szántó nevű helységeket Kerecsenyi László gyulai kapitánynak és nejének Orlovics Katalinnak adományozta.¹⁾

1536-ban Ferdinánd király megerősíté Abafi Ferencznét Várday Borbálát a bodroghmegyei Udvard, Varasd, Bártyán, Baracska, Szent György, Kormos, Paris, Tatárrév és Pisky helységek birtokában. Ugyanez évben Veszprém megye bizonyítványt adott arról, hogy a Csuz család e fekvőségekbe bevezettetett. Midőn pedig Várday Borbála a következő évben Pusztaszentmihályi Andrást és Tamást adoptálta és e javakat nekik átadta, e birtokváltozást a király megerősíté.

1547-ben Varjadi Csabay Miklós és neje Majthényi Margit Varjad helység birtokában megerősítették.

1559-ben a Baja melletti Szent Iván helység, mely a kalocsai káptalanhoz tartozott, egy időre ideiglenesen egyéb egyházi javakkal együtt, Csáthi Zányi Rafael, Kamóthy Balázs, Filep Döme, Stranz Hieronim, Ludányi Bay Ignác és Meleg Boldizsár részére engedtetett át. Ugyanezen évben a bodroghmegyei Záth, Varjad, Aranyán, Szent László és Szent György helységek Csepelyi Mihály-, Bényei Korláth Mihály-, Gellethi György- és Uzaly Katalinnak adományoztattak. Végül ugyanezen évben I. Ferdinánd király parancsára Szent-Iván-Keszi vagy Kis-Keszi, Baka-Szent-Péter, Egres, Egyházas Dobra, Baka, Nádastelek, Boldogasszony Keszi vagy Nagy-Keszi, Sávoly Keszi vagy Bulykeszi és Matyókakürth vagy Vásároskürth helységek Keszy Lőrincznek, Szoláth Miklósnak és Mátyásnak visszaadattak.

¹⁾ *Fr. Steltzer: Gesch. der Bácska, 48. l.*

1560-ban Csente-Tóthfalu, Negyven, Bártyán, Arató, Vanna, Keresztes, Keresztúr, Belköled, Kis-Köled és Csomoklya Ruszkai Dobó Istvánnak adományoztatott.

1564-ben Radics Bozsics halála után Teleháza, Béla, Szent András és Tura helységek Vitéz János egri kapitánynak adattak.

1600-ban Soós János, Géczy András és Koliáry Péter a bácsmegyei Szenthe, Kis-Szalasith, Dölovi és Sára helységek, — továbbá Szent-Kattó, Földvár és Kis-Honi nevű puszták birtokába bevezették.¹⁾

1626-ban a nádor a bácsmegyei Szilvás, Braknovity Boba, Oblis, Haraszti és Radosity helységeket gróf Eszterházy Pál nógrádi főkapitánynak adományozta,²⁾ mely birtokok előbb Aszalay Ferenczéi voltak.

1627-ben a nádor Kéry János gyarmati kapitánynak adományozta Bácsmegyében Borsód, Bekes, Gad, Bialonovo helységeket.³⁾ 1628-ban a tulajdonos birtokba is lett vezetve.⁴⁾

1628-ban Buday Pál nyert birtokadományt a bodroghmegyei Besenyő helységre, de az iktatásnak Beky István és Gáspár ellentmondtak.⁵⁾

1631-ben a nádor a bácsmegyei Jankó helységet, mely azelőtt Deördön Péteré volt s ennek halála után szállott vissza a koronára, Besenthey Gáspárnak, Katona Tamásnak és Jeleny Jánosnak adományozta.⁶⁾

1633-ban a nádor Kovácsy Miklósnak, a gyarmati lovasság kapitányának, adta a bácsmegyei Sári és Meritics helységeket.⁷⁾ Ugyanő 1634-ben birtokba is iktattatott.⁸⁾

1636-ban Olasz János a szendrői lovasság kapitánya nyerte

1) Garam szent Benedek-convent ltr. Extr. Satut. Capsa A. frsc. IV. nr. 33. (Orsz. Ltrban Budapesten.)

2) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz. Ugyanezen évben be is lett iktatva. (Garam szt Ben. conv. ltr.)

3) Orsz. Ltr u. o.

4) Garam szt Ben. conv. ltr.

5) Garam szt Ben. conv. ltr.

6) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

7) Orsz. Ltr u. o.

8) Garam szt Ben. conv. ltr.

a nádortól Cseztő helységet,¹⁾ melyet ősei is birtak, de idő folytán elvesztettek.

1637-ben gróf Eszterházy Ferencz és Lósy Tamásnak adományoztatott a bácsmegyei Mélykút helység.²⁾

1638-ban Lósy István nádori adományként nyeri Mélykút helység felét és a hevesmegyei Atkar helység felét, melyek előbb Lósy Tamáséi voltak.³⁾ Ugyanez évben a beiktatásnak Haller Györgyné Nyáry Borbála és fia Haller Samu ellentmondott.⁴⁾

1639-ben Milojkovics Miklós nádori adományként nyeri a bácsmegyei Mélykút és a hevesmegyei Atkár helységek ama részét, mely azelőtt Lósy Istváné volt.⁵⁾

1639-ben a Szabadka mellett fekvő Tompa, Máda, Ivánka és Sebesics puszták Lósy Istvánnak halála után Milojkovics Miklósnak adta a nádor.⁶⁾

1639-ben Zolnai Gombkötő János füleki hadnagy és társa Rimay István nádori adományként nyerik a bácsmegyei Filippovszelo, Ovsenicza, Mélyti, Sofrony, Nagy-Devecser, Szementhő, Pehocza és Fility helységeket, melyeket úgy látszik, ők telepítettek be.⁷⁾

1640-ben Szombathelyi János, a Palánkában levő őrség főkapitánya, és Milojkovics Miklós (Lósy Imre esztergomi érsek verebélyi uradalmaiban az egyházi nemesek ítélőbírája), nádori adományként nyerik a bácsmegyei Aranyos, Szalasity és Riesa helységeket.⁸⁾

1640-ben Boda György és Kun Mihály adományul nyerték a bácsmegyei Horgas, Pucs és Adorján pusztákat.⁹⁾

1) Orsz. Ltr 22505. sz.

2) U. o. 1638-ban mindketten be is iktattattak. (Gar. szt B. conv. ltr.)

3) U. o.

4) Garam szt Ben. conv. ltr.

5) Orsz. Ltr 22505. sz.

6) *Steltzer*: *Gesch. der Bácska* 50. l., gr. Eszterházy Miklós nádor adománya volt 1635–48 évek közt: Urbanecz Mátvás részére *Gara* helység; Osztróiczky János részére *Madaras* puszta; Osztróiczky Imre részére *Roglaticza* puszta. (U. o. 51. l.)

7) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

8) Orsz. Ltr u. o. 1641-ben a beiktatásnak többen ellentmondtak, u. m. Géczy Gábor, Sóós István, Jó Magdolna férj. Lipsey Bálintné. (Gar. szt B. conv. ltr.)

9) U. o.

1641-ben Milojkovics Horváth Miklós Katymár, Legye és Gara helységekre, nemkülönben Tompa, Máda, Ivánka és Sebesity pusztákba bevezettetvén, ellentmondtak Balassa Ferencz és András, Lipcsei Bálintné Jó Magdolna.¹⁾

1642-ben Aszalay István és Komjáthy Ábrahám a bácsmegyei Borsód, Legyen és Gara helységekre beiktattattak.²⁾

1642-ben Jakus Tamás igényt tartott a bácsmegyei Ubornicza, Kutas és Csibanicza pusztákra.³⁾

1643-ban Milojkovics Miklós ellentmondott annak, hogy Aszalay István és Komjáthy Ábrahám beiktathassanak: Gara és Legye helységekre és Ivánka pusztára.⁴⁾

1646-ban Zolnai Gombkötő János nádori adomány folytán beiktattatik a bácsmegyei következő pusztákra: Fűzes, Novoszelo, Peterin, Nemesznicz, Likacs és Bresztovicza.⁵⁾

1650-ben Zolnai Gombkötő János, Semléky János és Partinger Mihály nádori adomány következtében beiktattatnak a következő bács- és csanádmegyei birtokokba: Kalocza, Thornyos, Papisecz, Kis Deveczer, Csanád, Militigs, Borovicza, Petheő, Peszér és Hagimas.⁶⁾

1650-ben Zolnai Gombkötő János, Semléky János és Partinger Mihály nádori adományként bevezettetnek a következő bács- és csanádmegyei birtokokba: Sofron, Filigis, Obszenicze, Nagy Deveczer, Kariad, Almás, Keresztúr, Baynocza és Szalasics.⁷⁾

1651-ben Budai Bornemisza Polgár Pál végrendeletében több Pest, Pilis, Csongrád és Solt megyei birtokokon kívül a következő bácskai szerb birtokait, u. m. Prekovity, Radovity, Tótháza, Nagy-Gyurgyin, Matheovity, Nádal, Kulicza, Obornicza, Vántelek, Doroszló, Peszér, Csemény, Nagy-Cziko, Vastorok és

---

1) Garam szt Ben. conv. ltr.

2) U. o.

3) U. o.

4) U. o.

5) U. o.

6) Garam szt Ben. conv. ltr.

7) U. o.

Ferusith, — Anna férjezett Vattai Pálnénak és Sára férjezett Bernátfalvi Földvári Jánosnénak hagyományozza.¹⁾

1655-ben gr. Wesselényi Ádám beiktattatott a bácsmegyei Ludas, Felső-Kula, Kis-Földvár, Kis-Dobra, Bani-Dobra, Katarina és Nagy-Bánfa helységekbe.²⁾

1655-ben gróf Wesselényi Ádám beiktattatott a bácsmegyei Nagy Hegyes, Feketicz, Gagar, Laleti, Rancziveszter és Kölkút helységekbe.³⁾

1655-ben gróf Wesselényi Ádám beiktattatott a bácsmegyei Parasztn, Goszpodine, Veszellő, Acza-Nadalyi, Nagy Kér és Szent Miklosz helységekbe.⁴⁾

1655-ben gróf Wesselényi Ádám bevezettetett a bácsmegyei Szállás, Földvár, Alsó Kúla, Czenienka, Feketicz, Kis Hegyes és Hemuzsity helységekbe.⁵⁾

1655-ben ugyanő a bácsmegyei Szivoty, Kis-Szent-Péter, Obroncza, Medavicze, Alpári helységek, — továbbá Karno pusztá birtokába.⁶⁾

1655-ben ugyanő a bácsmegyei Szent-Péter, Kulpin, Csantavér, Kakat, Topolay és Szrainovo helységekbe.⁷⁾

1655-ben ugyanő a bácsmegyei Szent-Iván, Sztup, Fülepi, Karauk, Pnedarovina és Verbász helységekbe.⁸⁾

1656-ban Gbelányi Miklós lévai tiszt és Mihalek Miklós, (Wesselényi gróf jószágigazgatója), több Pest, Solt, Csongrád megyei birtokon kívül beiktattattak a bácsmegyei Borony, Csianicza, Temerin, Obroncza, Paska, Czurok, Male-Szerce, Szent-András és Kétfüle birtokokba.⁹⁾

1656-ban Darvas János, Némethy Pál, Posgay István és

---

1) U. o.

2) U. o.

3) U. o.

4) Garam szl Ben. conv. ltr.

5) U. o.

6) U. o.

7) U. o.

8) U. o.

9) U. o.

Csepregi Szabó Mihály beiktattattak a bácsmegyei Mirovith, Birfalva, Ivánfalva, Feleház és Bila helységekre.¹⁾

1656-ban Bernátfalvi Földvári János és Mihály, Ráday András és Manyóki Szabó Péter a bácsmegyei Hallasi-Szent-Gál, Szent-Katalin és Kakócz pusztákba beiktattatván, annak Mihalek Miklós és Paksy János ellentmondtak.²⁾

1656-ban Darvas János nógrádi bíró és Gesztelyi János nádori adományként nyerték a bácsmegyei Kis- és Nagy-Gyurity, Zlokuka és Krussovje másképp Körtvélyes szerb falvakat.³⁾ E birtokba még ugyanez évben beiktattattak.⁴⁾

1657-ben a nádor Zolnai Gombkötő Jánosnak adományozta a bácsmegyei következő gazdátlan szerb helységeket, u. m. : Kovinczi, Latin-Keresztúr, Batov, Vakalo, Tompa és Mergus, továbbá Kutas és Czikéria pusztákat.⁵⁾

1657-ben Zolnai Gombkötő János bevezettetett a bácsmegyei Keminczi, Latin Keresztur, Batov, Vakalo, Tompa, Nirsusz (Mérge) helységekre és Kutas, Czikéria pusztákba.⁶⁾

1657-ben a nádor Földvári János és Menyhértnek adományozta Bács megyében Borsód és Legyen helységek egy részét.⁷⁾

1657-ben Földváry János és Menyhért beiktattatott a bácsmegyei Borsód és Legyen helységek bizonyos részébe.⁸⁾

1658-ban a nádor kisserényi Serényi Pál érsekújvári alparancsnoknak adományozta a bácsmegyei Tavankút, Felső- és Alsó-Roglaticza, Kun-Baja, Baracska, Borsód, Monostor, Szurdok, Pejákó, Bikity, Sári, Czada, Kozmo, Borod és Sztanisicz pusztákat.⁹⁾ Ugyanezen évben megtörtént a beiktatás is, de

1) U. o.

2) Garam szt Ben. conv. ltr.

3) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

4) Gar. szt Ben. conv. ltr.

5) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

6) U. o.

7) Orsz. Ltr Kancell. oszt. fasc. 1773. nr. 2.

8) U. o.

9) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

Liptay István *Sári* pusztára nézve, Földvári János és Mihály, továbbá Komjáthy Ábrahám és Borbála *Borsó*l pusztára nézve ellentmondtak.¹⁾

1658-ban Szalatnyai György, Oroszlányi István és Csepregli Szabó (Horváth) Mihály a bácsmegyei Grubach, Totina, Szántó és Gradina helységekbe és a vörösmarti rév birtokába beiktattatott, de *Szántó* pusztára nézve Ipolykéri Kéry János ellentmondott.²⁾

1658-ban Szalatnyai György, Oroszlányi István és Csepregli Szabó Mihály nádori adomány folytán beiktattattak Ranczevo-szeló, Piperosi, Gákova és Páka helységekbe Bács megyében, de a beiktatásnak *Gákova* és *Páka* birtokra nézve Kéry János ellentmondott.³⁾

1658-ban a nádor Tembeő Jánosné szül. Kun Katalinnak adományozta a bácsmegyei s ősei által is birt, s jelenleg általa már birtokolt Adorján, Pucz, Hat, Horpas helységeket.⁴⁾

1658-ban a nádor Duló György és Pápay Péternek adta Cziczó, Datova, Zlokruszi, Veliki-(Nagy-)Gyuricz, Kis- vagy Mali-Gyuricz (Gyurgyin) és Bobova helységeket Bácsmegyében, melyeket szerbek laktak.⁵⁾ E birtokokba 1659-ben be is iktattattak.⁶⁾

1659-ben Pápay Péter és Felső-Szudi Duló György nádori adomány folytán Karakonya és Kruczonya bácsmegyei szerb helységekbe bevezettettek.⁷⁾

1659-ben Milojkovics Miklós és Szombathelyi János tiltakoznak az ellen, hogy az ő bácsmegyei Baskuthi, Aranyos, Rigicze, Csathalya és Szalassity helységeket bárki elfoglalhassa.⁸⁾

1660-ban Liberseý Mihály, Szalatnyai György, Darvas

---

1) Garam szt Ben. conv. ltr.

2) U. o.

3) U. o.

4) Orsz. L'r 22505. sz.

5) Orsz. Ltr dipl. 22505. sz.

6) Garam szt Ben. conv. ltr.

7) U. o.

8) U. o.

János és Posgay István bevezettetnek a bácsmegyei Pervanicza, Rivicza és Dianoczi helységek birtokába.¹⁾

1660-ban Libercsey Mihály, Szalatnyai György, Darvas János és Posgay István bevezettettek a bácsmegyei Nagy-Cziczó, Prekája és Zarkovoszelo helységekbe.²⁾

1660-ban Bory Mihály és György bevezettettek a bácsmegyei Sári és Militics helységek birtokába, de Szombathelyi János és Kálnay András ellentmondott.³⁾

1662-ben Felső-Vattai Vattay Pál királyi adomány folytán beiktattatott a garamszentbenedeki convent által (számos pest-, pilis-, solt- és csanádmegyei birtokon kívül) a bácsmegyei Prekovity, Tótháza, Nagy-Gyürgyin, Matheovity, Nádaly, Kulicza, Oblicza, Billa, Blatha, Szilvás, Petra, Pokoliko, Obornicza, Vántelek, Doroszló, Peszér, Csemeny, Nagy Cziho és Vastorok helységekbe, de Róthi Erzsébet és társai ellentmondtak.⁴⁾

1662-ben Vattay Pál a bácsmegyei több említett helységeknek (és más megyebeli birtokoknak) fele részét átruházza nejére Annára, továbbá Sárára férjezett Földváry Jánosnéra, Buday Pál gyermekeire és Földvárynak Katalin és Zsófia nevű leányaira.⁵⁾

1663-ban Bory Mihály, Dvornikovics Miklós és Posegai (Szalatnyai) Horváth György beiktattattak a bácskai Kottmár, Legye, Gara helységekbe és Tompa, Madaras, Ivánka és Sebesity pusztákba, de Szelepcsényi György esztergomi érsek, továbbá Gyürki György és Szántó János ennek ellentmondtak.⁶⁾

1681-ben a bácsmegyei Sári és Militics helységek br. Balassa Ádámnak adományoztattak.⁷⁾

1682-ben Gbelányi Miklós, Mihalek Miklós, Pállai Nagy András, Pani Hamar István és András, Bottyáni János, Fisseri

1) U. o.

2) U. o.

3) U. o.

4) Garam szent Bened. conv. ltr.

5) U. o.

6) U. o.

7) Steltzer: Gesch. der Bácska, 51. l.

Hamar András és László, Agárdy István és Rácz István megerősítették az őseik által is birt bácsmegyei: Borony, Czanicza, Temerin, Obroncza, Pascha, Czurok, Male-Szercze, Szent András és Kétfüle helységek birtokában. A beiktatás 1682-ben megtörtént, de Vay Ábrahám és neje Ibrányi Anna ellentmondtak.¹⁾

A mi Bács és Bodrogh megyék *adó és úrbéri* viszonyait illeti, mint az egykorú adatok mutatják, a földesurak itteni birtokaikból legfőlebb csak némi csekély pénz- és természetbeli adót és úrbéri járandóságot szedhettek s ezt sem mind és nem rendszeren. De ők bármily csekély adózással is beérték, csakhogy jövőre, jobb idők reményében, jogcímüket fenntarthassák. Hogy mit és mennyit fizettek e két vármegye községei az részint a kalocsai érseki tizedadó (dézsma) összeírásaiból, részint az urbárium maradványokból tűnik ki.

A kalocsai érsekségnek a török korszakból több rendbeli dézsmalajstroma maradt fenn, u. m. az 1543-ik, az 1650-ik, az 1665-ik és az 1678. évekből, melyek így következnek:

a) Az 1543. évi dézsmalajstrom.

Anno 1543. Conscriptum Urbarium ecclasiarum unitarum Archi-Escopatus Colocensis et Bachiensis juxta quod tempore Turcico sua tributa praestiterunt.²⁾

Alsó-Roglaticza 16 frt, Aranyas 24 frt, Acsy 12 frt, Adacs 12 frt, Aranyalma 6 frt és egy pár csizma, Alpar 8 frt és egy pár papucs, Acs 20 frt, Aranyad 8 frt, Almas 20 frt, Apostak 8 frt, Akartho 12 frt.

Bacs 40 frt, Bód 4 frt, Battya 6 frt, Brenovicza 26 frt, Beymok 16 frt, Branova 6 frt és egy pár csizma, Borod 13 frt, Brano 15 frt, Borsod 42 frt és egy pár csizma, Bigittya 10 frt és egy pár csizma, Barmoeska 13 frt, Baeskut 20 frt, Bakod 6 frt, Bovar 12 frt, Bollar 6 frt, Bogyiszlo 10 frt, Brankhaza 6 frt, Belegli háza 16 frt, Bukcsinovics 32 frt, Balkháza 8 frt, Baracska 12 frt és egy pár csizma, Braján 10 frt és egy pár papucs, Baysa 24 frt és egy pár csizma, Bogyics

¹⁾ Garam szl Ben. conv. ltr.

²⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban. Kincst. oszt. fasc. 103. nr. 47.

10 frt és egy pár csizma, Bonar 8 frt, Besnyő 6 frt, Bék 12 frt, Bestőr 10 frt, Berek 14 frt és egy pár csizma, Baan 11 frt és egy pár csizma, Baratnakháza 8 frt, Borgyuháza 3 frt, Baracs 15 frt és egy pár csizma, Börzve 18 frt, Bőstör 12 frt, Borozma 10 frt és egy pár csizma, Babod 34 frt, Beleato 16 frt, Bogodfalva 10 frt, Bordan 10 frt, Bukin 12 frt és egy pár csizma, Bekecs 24 frt és egy pár csizma, Bulkerző 45 frt és egy pár csizma, Berladin 34 frt és egy pár csizma, Bereny 20 frt, Bosta 20 frt és egy pár csizma, Belyo 16 frt, Bogyan 9 frt, Bogyo 9 frt, Berkefölde 8 frt, Belocserkva 24 frt és egy pár csizma, Brestovacz major 16 frt.

Csanad 5 frt, Csatallya 43 frt és egy pár csizma, Czakovacz — frt, Csokaháza 6 frt, Cserföl 3 frt, Csorna 16 frt, Csértőháza 6 frt, Csértó 24 frt, Csicsó 20 frt, Csekőföld 24 frt és egy pár csizma, Csorobratyovics 26 frt és egy pár csizma, Cszinkut 40 frt, Czinkuta 30 frt, Cservenka 20 frt és egy pár csizma, Csavitelek 8 frt, Csokas 40 frt, Cseb 14 frt és egy pár csizma, Csartaklia 20 frt, Csemej 16 frt és egy pár papucs, Csurug 10 frt és egy pár csizma, Csik 10 frt, Csianicza 14 frt, Czápor 40 frt, Csoics 4 frt, Csanoki 20 frt, Csulkovics 16 frt és egy pár csizma, Cserd 12 frt, Csantavér 12 frt, Csipes 4 frt.

Dranocza 15 frt, Dautova 13 frt és egy pár csizma, Dusnok 4 frt, Dokumlas 12 frt, Dorumlas 6 frt, Decsidőr 10 frt, Dalocsa 10 frt, Dioznos 9 frt, Daan 7 frt, Dedinzey 20 frt, Dragovo 16 frt, Devecser 12 frt, Doli 8 frt, Derany 5 frt, Derta 8 frt, Deva 14 frt.

Erek 4 frt, El 12 frt, Erőreg 8 frt, Ette 10 frt, Ergyovics 16 frt, Egres 10 frt és egy pár csizma, Egyhazy 16 frt.

Fogtű 20 frt, Fatovo 14 frt, Felső-Roglaticza 29 frt, Felső-Petrocz 18 frt, Feked 14 frt, Feketics 16 frt, Földvár 8 frt, Felics 12 frt, Futok 30 frt és egy pár csizma, Fatova 8 frt, Fellhegyes 16 frt és egy pár csizma, Férged 16 frt, Füzes 12 frt.

Glosán 18 frt, Gerenacz 12 frt és egy pár csizma, Gavas 14 frt, Gödör 4 frt, Goszpodinecz 20 frt, Gereny 10 frt, Garab

8 frt, Gács 32 frt és egy pár csizma, Gemesfalva 12 frt, Gardinocz 20 frt, Gyurgyia 14 frt, Gradina 14 frt, Gákova 10 frt.

Hille 6 frt, Halacz 12 frt, Haraztin 24 frt, Houtoka 18 frt, Halom 20 frt, Homokmegy 18 frt, Hajós 6 frt, Hereg 12 frt, Hatzig 8 frt, Hernik 9 frt, Habjankonak 20 frt Hasvand 9 frt, Herhovicza 26 frt, Hajmas 18 frt és egy pár csizma, Hemurics 14 frt, Herczeghi 12 frt.

Jerzan — frt, Ilda 4 frt, Istvánvölgye 3 frt, Ivanka 14 frt, Igor 12 frt, Imlos 6 frt, Isaak 6 frt, Isten György 12 frt, Istvánmegye 3 frt, Isorod alias Irir 30 frt, Ivány 12 frt, Jobb-
ágy 8 frt.

Kalocsa 10 frt és egy pár csizma, Kun Baya 39 frt és egy pár csizma, Keseby 29 frt és egy pár csizma, Kollut 26 frt, Kaesmár 26 frt és egy pár csizma, Kakony 3 frt, Koczmo 16 frt, Kara 5 frt, Krim Kaesmár 13 frt és egy pár csizma, Koarlsruha 13 frt és egy pár csizma, Karacson 6 frt, Keserőteleg 4 frt, Kis Kecskemét 14 frt, Körtvéles 10 frt, Kuva 7 frt, Kobilya 24 frt és egy pár csizma, Kelsó 8 frt, Kerta 14 frt, Kerekics 16 frt, Kaydobra 20 frt, Köröm 8 frt, Korzanod 9 frt, Karátháza 12 frt, Krim Baya 18 frt és egy pár csizma, Kis Lók 20 frt, Kis Drag 6 frt, Korav 6 frt, Kalla 8 frt, Kis Sapony 7 frt, Kis Thilepháza 6 frt, Kis Gyürigy 8 frt, Kis Harta 6 frt, Kis Balás 8 frt, Kapocstas megyer — frt, Király Hegyesse 12 frt, Kis Sapina 8 frt, Kacsota 16 frt, Kulpin 8 frt, Kamendin 24 frt, Kövérd 6 frt, Keteseő 8 frt, Kulas 10 frt, Kis-Hegyes 9 frt, Karavukova 12 frt és egy pár csizma, Kettfilo 6 frt, Korpád 8 frt, Kass 12 frt, Kéttoó 6 frt, Kulya 12 frt és egy pár csizma, Kerta 12 frt, Kajdobra 24 frt, Kulos 6 frt, Kis Murgas 8 frt, Kis Brechtovacz 10 frt.

Légyen 25 frt, Lovrenecz 14 frt, Lak 3 frt, Lugas 12 frt, Legbatina 14 frt, Ludas 16 frt, Likas 6 frt.

Maros 10 frt, Miricovicza 24 frt, Mirovics 14 frt, Miske 12 frt, Mikla 16 frt, Mariaháza 6 frt, Mersed 16 frt, Marzlova 16 frt, Mada 20 frt, Millitics 16 frt, Matheháza 12 frt, Madaras 16 frt, Monostor 10 frt, Murgas 10 frt és egy pár csizma,

Mandra 12 frt, Metkovecz 16 frt, Murcsa 10 frt, Medenyza 24 frt, Muserin 16 frt, Makloescza 14 frt, Martinecz 12 frt, Mohova 16 frt, Morocska 20 frt, Mate alias Matarics 16 frt.

Nagy Fen 10 frt, Nagy Estovecz 20 frt, Nagy Harta 8 frt, Nagy Nana 20 frt, Nadka 8 frt, Nádasd 7 frt, Nádudvar 8 frt, Nagy drag 24 frt, Nagy Sapon 9 frt, Nagy nagy 26 frt, Nemes Pállhaza 4 frt, Nagy Agh 20 frt, Nagy Bancza 16 frt, Nagy Kusa 12 frt és egy pár csizma, Nadaly 20 frt, Nagy Brerztova 16 frt és egy pár csizma, Nagy Keresztur 24 frt, Nagyfi 16 frt, Nagy Hegyes 24 frt, Nemcse 9 frt, Novoszelo 16 frt, Nacsapi 9 frt, Nyereg 24 frt, Nagy Nemcse — frt.

Omaricsa 16 frt, Omarvicsa 24 frt, Orora 20 frt, Orbágy 26 frt, Ordas 24 frt, Ollar 6 frt, Ousos 20 frt, Orgovany 20 frt, Olasz berese 10 frt, Olasz Falu 20 frt, Obrovacz 12 frt, Obradvicza 24 frt, Obornacz 22 frt, Ovszena 20 frt, Omorovics 22 frt.

Pacsér 28 frt, Palota 26 frt és egy pár csizma, Pall Völgye 6 frt, Pandur 4 frt, Pejaseo 28 frt, Patay oppidum 30 frt, Püspöki 7 frt, Püski 5 frt, Pidurz 20 frt, Pali 24 frt, Padevo 24 frt, Petrovoszelo 30 frt, Peterváró 40 frt, Padasa 24 frt, Paulovcza 20 frt, Parragi 9 frt, Petrocz 9 frt, Parka 6 frt, Podgajacz 4 frt, Piros — frt, Pesa 7 frt, Perlak 10 frt, Petan 8 frt, Plauna 16 frt, Passinada 12 frt, Parabutyam 4 frt, Paraszlin — frt.

Riv Baja 50 frt, Resztebegh 4 frt, Painok 12 frt, Rim 16 frt, Rogaticza 14 frt, Rigyicza 20 frt, Rasztina 14 frt, Rakos 14 frt, Raika 9 frt, Rivicza 10 frt, Rev Falu ad Palank 16 frt.

Szük 7 frt, Szőkeháza 1 frt, Szakmaz 16 frt, Szent Istvan 3 frt, Sagod 10 frt, Szurdok 12 frt, Szbrasicsina 16 frt, Side 14 frt, Sökesd 7 frt, Szent Benedek 3 frt, Szanto 8 frt, Szeremlye 10 frt, Szallasics 14 frt, Szent Páll 4 frt, Sáármegh 4 frt, Sarogh 9 frt, Szabadka 50 frt, Szabadszallas 26 frt, Szonta 40 frt, Szent Peter 14 frt, Soos Halma 10 frt, Szent Mihály teleke 9 frt, Szállasfalu 11 frt, Szillas 14 frt, Szakaes

18 frt, Szent Miklos 12 frt, Szent Lőrencz 12 frt, Salgo 6 frt, Szent Gall 8 frt, Szöllős 7 frt, Sapegyháza 10 frt, Szeplak 10 frt, Szent Tamás 14 frt, Sugallo 9 frt, Szent András 10 frt, Szlokutya 10 frt, Sooacz 7 frt, Sapina 10 frt, Surkovacz 11 frt, Szent Király 14 frt, Szilvas 8 frt, Szillid 4 frt, Szent Ivan 8 frt, Szurgog 12 frt, Szekesse 7 frt, Sztublina 11 frt, Sove 7 frt, Subitova 12 frt, Szantova 30 frt, Szelgyeva 10 frt, Szergyeve 12 frt, Sabany 7 frt, Savany 7 frt, Sebesics 10 frt, Szekics 7 frt, Szlepesics 10 frt, Saika 7 frt, Szent György 4 frt, Szelencse 10 frt.

Tetecsen 12 frt, Tavankut 16 frt, Telecske 24 frt és egy pár csizma, Tárnokháza 12 frt, Tershaz 9 frt, Tetincz 9 frt, Terhes 4 frt, Tam 6 frt, Teked 7 frt, Tenen 4 frt, Topola 7 frt, Torsmonostor 20 frt, Taros 26 frt, Tancs 20 frt, Tekecs 18 frt, Tarnok 14 frt, Tömpös 18 frt, Telekez 9 frt, Tovarics 10 frt, Tetely 20 frt, Tornynos 16 frt, Tovicska 9 frt, Turi(a?) 6 frt, Teleacz 24 frt, Tapa 12 frt.

Velle 4 frt, Vétely 4 frt, Vitali 10 frt, Uszod 7 frt, Vöres-Marton 15 frt, Uszpod 7 frt, Uyváros 40 frt, Uyfalu 12 frt, Vaskut 25 frt, Varailok 7 frt, Vitte 8 frt, Üttem 8 frt, Vilakopolya 20 frt, Viczer 10 frt, Vimdvar 9 frt, Visonta 20 frt, Vemsics 18 frt, Veprecza 6 frt, Vántelek 16 frt, Viszka 7 frt, Varas 20 frt.

Zombor 40 frt, Zsaszto 6 frt, Zablaticza 18 frt és egy pár csizma, Zlokru 16 frt és egy pár csizma, Zre 14 frt, Zovnaticzo 16 frt, Zidocsics 14 frt, Zemkez 16 frt, Zodor 3 frt. (Orsz. Ltr Urb. et Cons. f. 103. nr. 47.)

b) Az 1650. évi dézsmalajstrom.

Alsó-Roglaticza 16 frt, Aranyos 24 frt, Alpár 8 frt és egy pár papucs, Aranyán 8 frt, Almás 10 frt, Bács 40 frt, Brenovicza 16 frt, Bajmok 16 frt, Branova 6 frt és egy pár csizma, Borotha 13 frt, Borsód 42 frt és egy pár csizma, Bigittya 10 frt és egy pár csizma, Bácskút 10 frt, Bankháza 6 frt, Buksinovics 32 frt, Baracska 12 frt és egy pár csizma, Bajsa 24 frt, Besenyő 6 frt, Bogyics 10 frt, Berek 14 frt és egy pár csizma,

Baán 11 frt és egy pár csizma, Belató 16 frt, Bortyán 10 frt és egy pár csizma, Begecs 24 frt és egy pár csizma, Berlodin 34 frt és egy pár csizma, Bogyán 9 frt, Bela-Czrkva 24 frt és egy pár csizma, Bresztovác 16 frt, Csatalya 43 frt, Csicsó 20 frt, Cservenka 20 frt és egy pár csizma, Cséb 14 frt és egy pár csizma, Csenej 16 frt és egy pár papucs, Csúrog 10 frt és egy pár csizma, Csianicza 14 frt, Csantavér 12 frt, Dautova 13 frt és egy pár csizma, Dragovo 16 frt, Devecser 12 frt, Dérony 5 frt, Ergyavicza 16 frt, Egres 10 frt és egy pár csizma, Felső-Roglaticza 29 frt, Felső-Petrócz 18 frt, Feketics 16 frt, Földvár 8 frt, Felics 12 frt, Futak 30 frt és egy pár csizma, Fatova 8 frt, Felső-Hegyes 16 frt és egy pár csizma, Glozsán 19 frt, Goszpodince 20 frt, Gemesfalva 12 frt, Gardinócz 20 frt, Gyurgyia 14 frt, Gradina I. 14 frt, Gradina II. 10 frt, Harasztin 24 frt, Hergyavicza 26 frt, Hemusics 14 frt, Ivánka 14 frt, Jobbágy 8 frt, Kun-Baja 39 frt és egy pár csizma, Keleby 29 frt és egy pár csizma, Kolluth 26 frt, Katymár 26 frt és egy pár csizma, Kerin-Katymár 13 frt és egy pár csizma, Körtvélyes 10 frt, Kuva 7 frt, Kobila 24 frt és egy pár csizma, Kertya 14 frt, Kerekics 16 frt, Kis-Dobra 20 frt, Kis-Sapony 7 frt, Kis-Filepháza 6 frt, Kis-Gyurity 8 frt, Kuczura 16 frt, Kulpin 3 frt, Kamendin 24 frt, Kövesd 7 frt, Kutas 10 frt, másik Kutas 6 frt, Kis-Hegyes 9 frt, Karavukova 12 frt, Kétvilla 6 frt, Kula 12 frt és egy pár csizma, Kis-Bresztovác 10 frt, Legyen 25 frt, Lovranacz 14 frt, Lak 3 frt, Ludas 16 frt, Likas 7 frt, Minericza 24 frt, Mironicz 14 frt, Máda 10 frt, Militics 16 frt, Mátéháza 12 frt, Madaras 16 frt, Monostor 10 frt, Murgos 10 frt és egy pár csizma, Mandra 12 frt, Metkovics 16 frt, Medenicza 24 frt, Muserin 16 frt, Miklóska 14 frt, Martinecz 12 frt, Mohova 16 frt, Marocska 20 frt, Máté vagy Matarics 16 frt, Nagy-Bánova 16 frt, Nádaly 10 frt, Nagy-Bresztovác 16 frt, Nagy-Keresztur 24 frt, Nagy-Hegyes 24 frt, Nemcse 9 frt, Novoszelo 16 frt, Nagy-Nemcse 26 frt, Omanicza 16 frt, Obrovác 12 frt, Obradovicza 14 frt, Ovszena 13 frt, Omorovicza 12 frt, Pacsér

28 frt, Pandur 4 frt, Pétervár 40 frt, Paraga 9 frt, Paska 6 frt, Podgájacz 4 frt, Perlek 10 frt, Plávna 16 frt, Pasina-Ada 12 frt, Parabutyan 4 frt, Parasztin 4 frt, Rév-Baja 50 frt, Rim 16 frt, Roglaticza 14 frt, Rigicza 20 frt, Raszтина 14 frt, Rivicza 10 frt, Révfalu 16 frt, Szent-Iván 3 frt, Szurduk 16 frt, Sida 14 frt, Szántó 8 frt, Szeremlye 10 frt, Szalasics 14 frt, Szent-Pál 4 frt, Szabadka 50 frt, Szent-Péter 14 frt, Szent-Mihályteleke 9 frt, Szilbás 14 frt, Szent-Lőrincz 12 frt, Szent-Pál 8 frt, Szent-Tamás 14 frt, Szent-András 10 frt, Szlokutya 10 frt, Sarkova 11 frt, Sztublina 40 frt, Sové 7 frt, Sovacz 7 frt, Sebesics 10 frt, Szelenese 10 frt, Tavankút 16 frt, Telecska 24 frt, Todaris 10 frt, Tornyos 16 frt, Tövicska 9 frt, Turia 6 frt, Feleház 29 frt, Vaskút 25 frt, Verusics 18 frt, Vánteleg 16 frt, Vicska 7 frt, Zombor 40 frt, Zablaticza 18 frt, Zlokra 16 frt, Zobnaticza 16 frt és több olvashatlan nevű helység.¹⁾

c) Az 1678. évi dézsmalajstrom.

Kunbaja 9 frt és egy pár csizma, Pacsér 7 frt és 50 dénár, Kelebia 9 frt és egy pár csizma, Zsida 3 frt, Hergyavicza 6 frt, Pandur 4 frt, Baracska 3 frt, Monostor 3 frt. Az 1679. évre: Dautova 3 frt, Pandur 3 frt, Kun-Baja 9 frt és egy pár csizma, Kelebia 9 frt és egy pár csizma, Zablaticza 6 frt és egy pár csizma, Felső-Roglaticza 3 frt, Madaras 5 frt, Borsód 12 frt, Bikity 10 frt, Rim 5 frt, Zsida 3 frt, Borota 3 frt, Baracska 3 frt, Szurdok 3 frt, Bajsa 6 frt, Pacsér 6 frt, Sári 6 frt, Tavankút 9 frt és egy pár csizma, Omaricza 1 frt 50 dénár, Szent-Iván 5 frt, Hergyavicza 4 frt, Katymár 4 frt 50 dénár, Bácsköz 3 frt, Gara 4 frt, Rigicza 4 frt.²⁾

Az érseki tizedet, vagy mint akkor nevezték: harácsot, nemcsak ezen, hanem a többi helységek is állandóan fizették, a jegyzékek azonban hiányosak, részben pedig egészen elvesztek. Széchenyi Pál érsek 1696-ban a harácsot fizető községek ügyében számos tanút hallgattatott ki s azok mind azt vallották, hogy a régebbi időben egész Bácska fizette a harácsot. E tanúkihall-

¹⁾ Közzölte *Steltzer*: *Gesch. der Bácska*, 45—46. l.

²⁾ Közzölte *Steltzer*: *Gesch. der Bácska*, 46—47. l.

galások alkalmával tett vallomások közül különös figyelmet érdemel a Bogyán helységbeli szerb zárda egyik szerzetesének előadása, mely szerint: ő a Deszpót-Szent-Iván melletti Szent Péter helységben született, tehát a Bácska kellő közepében, s ekkor 111 éves volt s mint a bogyáni zárda főnöke, igen jól tudja, hogy a harács egész Bácskában fizettetett. Ifjú korában a harácsot Wesselényi füleki kapitány, azután pedig az általa e célra kirendelt Gombkötő János adószedő, később ismét Koháry, szintén füleki kapitány szedte. Ezen felül azt is tudja, hogy a kalocsai érsekek senki által nem korlátoztattak a harács szedésében, még a törökök által sem, sőt ezek a harács fizetését a népnek javasolták, sőt erre pénzt is adtak, hogy a nagyobb károktól megkíméljék őket.

Más tanuk ugyanez alkalommal azt is vallották, hogy a harács csak ott nem volt beszédhető, a hol török őrség létezett, mint Baja, Zombor, Bács, Pétervárad, Sándor, Titel, Szabadka, Martonos, Jankovác és Futakon. Egyik tanú, valani Huszár István, azt vallá, hogy 7—8 évvel azelőtt épen ő volt a harács beszédéssel megbízva és ő a törökök által soha nem zavartatott és ha valamely község nem akart fizetni, úgy jogában állott a harács fizetést a füleki vagy lévai várak őrségének segítségével kieroszakolni.¹⁾

A harács különben a szerbek (1691. évi) nagy bevándorlása után is szedetett, így *egy jegyzék* szerint az 1700-ik évre a helységek következőleg fizettek: Baracska 3 frt, Bajmok 13 frt, Batinada 6 frt, Bikity 3 frt, Borsód 9 frt, Buksinovies 3 frt, Kún-Baja 6 frt, Dautova 2 frt, Dolova 6 frt, Gara 6 frt, Ivánka 18 frt, Katymár 12 frt, Kis-Gyurics 12 frt, Kis-Földvár 6 frt, Kolluth 7 frt, Legyen 9 frt, Madaras 9 frt, Mélykút 12 frt, Mivonics 7 frt, Felső-Monostor 6 frt, Nagy-Militics 30 frt, Nagy-Gyurics 12 frt, Omatovies 30 frt, Ranyessa 3 frt, Rasztina 6 frt, Radonics 3 frt, Aranyos 5 frt, Roglaticza 12 frt, Rigicza 9 frt, Verbász 6 frt, Szántova 12 frt, Szlokra 12 frt, Sebesics

¹⁾ U. o. 47. l.

12 frt, Szalasics 6 frt, Sári 18 frt, Tétin 3 frt, Tavankút 3 frt, Zombor 50 frt.¹⁾

De nemcsak a kalocsai érsekek szedték állandóan, mint a fentebb közölt jegyzékek mutatják, a tized-harácsot, hanem azon világi földesurak is szedni szokták az úrbéri járandóságokat, a kik vagy régebbi idő óta voltak birtokosok Bács és Bodrogh vármegye területén, vagy éppen a török hódoltság korában nyertek itt, mint fentebb láttuk, birtokadományokat. Mert különben e birtokadományoknak aligha lett volna értelme, ha t. i. az új adományosok legalább némi jövedelmet nem élveztek volna azokból.

A földesurak azonban nem maguk kezelték a bácskai birtokokat, hanem épp úgy mint a szintén távol lakó kalocsai érsekek, maguk is megbízott emberekre ruházták az úrbéri tartozások beszedésének kötelezettségét, vagy néha, ha talán a háborúk miatt némely években ez meg nem történhetett, egy másik évben egy-egy fegyveres kirándulás alkalmával kivetett *sarc* alakjában szedték be a járandóságokat.

Hogy a távollakó földesurak legalább némi jövedelmet iparkodtak maguknak a bácskai birtokok után is biztosítani, élénken mutatja Czobor Imre példája, a ki 1579-ben Szegedi Ferencz nevű egri vitézzel szerződésre lépett az iránt, hogy nevezett vitéz a Czobor családnak a török hódoltságban levő bács- és bodroghmegyei számos birtokát gondozza és azok jövedelmeit szedje be, a jövedelemből pedig Czobor Imrének $\frac{2}{3}$ -ad részt adjon, $\frac{1}{3}$ -ad részt pedig magának tartson vissza. E birtokok: Czobor-Szent-Mihály (Zombor), Szantó, Tapoleza és Szent-Pál voltak.²⁾

A többi, nagyobb birtokú földesurak közül Wesselényi Ferencz grófról tudjuk, hogy az úrbéri járandóságokat bácskai birtokairól rendesen szedette. A birtokokra vonatkozó 1652. évi úrbéri lajstromát, mely igen becses történelmi emlék is egyzersmind, Szirmai Péter jószágigazgató 1652. március 22-én

¹⁾ U. o. 48. l.

²⁾ Orsz. Ltr N. Reg. A. fasc. 1710. nr. 2.

készíté. E szerint a grófnak bácskai birtokai a füleki uradalomhoz tartoztak s ezeknek gondozása Mihalek Miklós uradalmi tisztre volt bízva.¹⁾

A nagyérdekű urbárium, mely a helységeket és az azoktól járó pénz- és természetbeli járandóságokat feltünteti, egész terjedelmében így következik:

„*Urbarium bonorum Comitiss Francisci Wesselényi*“ etc.

„*Urbarium bonorum Füleki, eidemque reincorporatorum possessionarum et praedialium.*“ (A füleki uradalom és a hozzácsatolt helységek és puszták részirtokainak úrbéri jegyzéke.²⁾)

Sequuntur oppida et possessiones. (Következnek a városok és helységek.)

Elhagyva a pestmegyei helységeket, a bácskai helységek így kezdődnek:

„Szalas, Feoldvar, Also Pulia, Csiervienka, Szeketicz, Kis Hegies, Hemuszt, Nagy Hegies, Feketicz, Gago, Laliti, Bichla Hradinora, Sztuio, Filepfalu, Krauk, Praeradoristya, Ludas, Szivotya, Karnov, Rancza, Felső Kola, Kis Dobra, Ban Dobra, Katharina, Nagy Bancza, Szent Péter, Kulpin.

Portiones praediales: 14 pusztá után következik: *Kis Deveczer* (Bács megye.) Végül: „*Quae Per-egregium Nicolaum Michalek eorundem bonorum provisorem administrantur.*“

„Rác faluknak portioi az pusztá telekekkel így következnek iövedelmj.

Szálás nevű faluban Coll. sess. 1. Idem *Csantaffér* pusztá telket is ők bírnak. Fizetnek esztendőnként tőle három pár veres karmasin czissnát. Item ket p̄apuczot kapczastol. Item ket saytot.

¹⁾ *Gróf Wesselényi* Ferencz de Hadad, Murány vár örökös ura, Fülek várának parancsnoka és Felső-Magyarországban öfelsége főgenerálisa volt s bírta: a murányi, szendrői, balogli, derencsényi, eniczkei és *füleki* uradalmakat több száz községgel és pusztával.

²⁾ Az összes Wesselényi-féle uradalmak urbáriuma, egy négy újjnyi vastag kötet, melynek utolsó része a bennünket érdeklő füleki uradalomról szól. (Eredetije az Országos Levéltárban. Kincstári oszt. fasc. XXIV. nr. 80. alatt.)

Földváriak tartoznak egy pár karmasin czissmával.

Alsó-Kulaiak tartoznak egy pár karmasin czissmával.

Cservienka egy par karmasin czissmat ad.

Szeketicsiek laknak nagy helyen. Adoiok egy par karmasin czissma. Item egy par papucz kapezastól. Item ket sayth.

Kishegiessiek 4 vannak. Adoiok egy par karmasin czissma. Item egy par papucz kapezastol. Item ket sayth.

Henusztiak vadnak nr. 6. Fizetnek ket par veres karmasin czissmat. Item egy papuczot kapezastol.

Nagyhegiessiek no 3 haz jobbagy. Adaiok egy par karmasin czissma. Item egy papucz kapezastól. Egy szal Daru toll. Item egy sayth.

Feketicsen No 2 haz jobbagy. Adaiok egy par karmasin czissma. Item egy sayth.

Másfele hodolt *Raczok*.

Gago nevű faluban vagion 2 haz. *Palaczy* nevű pusztat is ők biriak. Adaiok két Pár urnak valo karmasin czissma. Item egy papucz kapesastol. Item négy sayth.

Laliti nevű faluban vagion 6 haz. *Santsa* nevű pusztat ők biriak. Adnak tőle ket par veres karmasin czissmat. Item egy papuczot kapesástol. Item egy saytot.

Bela Hradinovan vagion 6 haz jobbagy. *Ketfől* pusztat is ők birnak. Adaiok ket par karmasin czissma. Item egy papucz kapesastol. Item tiz icze vay.

Kis Deveczeri pusztatol adnak ket par czissmat. Item adnak hat saitot. Ezt Mokolay *Szikula* Marton tartozik beszolgaltatni.

Keölketi pusztatol fizetnek az *Szent Ivanyak* negy par karmasin czissmat. Item negy icze vayat.

Sztup nevű faluban 3 haz jobbagy. Adaiok egy par karmasin czissma.

Filep faluban vagion 7 haz. Adnak ket par veres karmasin czissmat. Item egy papuczot kapezastol. Item negy icze vaiat.

Krank faluban vagjon 3 haz. Adaiok ket par karmasin czissma.

Ludasiak alkuttanak ujonnan velem. Egy skarlat szőnyegben. Niolez karmasin czissmaban. Tiz icze vayban.

Szivotiak és *Karnoviak* is ugian ezen pusztától fizetnek két par karmasin czissmat. Egy feő asszonynak valo aranyos veghő patiolatot.

Ujonnan behodolt Racz faluk:

Rancza nevű falu ad egy par karmasin czissmat.

Felső Kula adia ket veres karmasin czissma.

Kis Dobranak adia ket par karmasin czissma.

Ban Dobranak adia ket par karmasin czissma.

Catherina adaia ket par karmasin czissma.

Nagy Bantsa adoia egy par papucz kapezastol.

Szent Peter adoia egy papucz kapezastol.

Kulpin adoia egy papucz kapezastol.“¹⁾

A gróf Wesselényi-féle birtok itt közölt nagy urbáriumán kívül részletes úrbéri járandósági jegyzékeket egyáltalában nem ismerünk a török hódoltság korából. Ismerünk azonban egy *sarc-jegyzéket* 1684-ből, mely Szabadkára vonatkozik. A sarcok szedése a földesurak, valamint néha a hadakozó felek részéről e században állandóan szokásban volt, a jelen esetben azonban nem lehet tudni, vajjon a szabadkai sarc földesúri vagy hadi sarc volt-e? Az okmány, mely szerint a korponai őrség Szabadkától sarcot szedett, a következőleg hangzik:

„Mi korponai praesidiumban lakos vitézlő Tönke János, Bányai János és Juhász Mihály több társainkkal együtt vettük fel a szabadkai két Musztafának az sarcát az halasi uraimék által: András deák, Bagosi György és Pécsi Mózes által 300 tallért, 70 kalpag, 70 csizma, 70 vég aba (posztó), 10 hegyes tör, 1 vég gránát (gyöngyfűzér).“²⁾

¹⁾ *Kecskemét* is Wesselényié volt s ennek urbáriuma: „Az Kecskemetiek tartoznak esztendőnkint *ötszáz* ötven tallérral. Item egy selyem paplannal. Egy tisztesseghes anyadekkel.“ — A mi elég jellemző!

²⁾ Közli *Iványi*: Szabadka tört. I. 73.

IV.

Új telepesek. Szerbek, bunyevácok.

A törökök adóztatási rendszere és a súlyos robotolás terhei miatt háborúban és békében, valamint a török nép ellenséges és rideg jelleme következtében a pusztulás vidékünkön is mindinkább fokozódott. A szegény magyar nép jószágával s értékesebb holmijával fölkerekedvén, gyakran az adószedést megelőző legutolsó éjjelen hagyta el a földet, a melyen bár nyomorúságosan, de mégis csak elélt és felsőbb vidékekre vagy egyes bátorságosabb kiváltságos városokba menekült, milyenek Kecskemét, Kőrös, Cegléd voltak. Néha a török földesúr alkudozásba is bocsátkozott jobbágyaival és hogy visszaédesgesse, kedvezőbb föltételeket szabott eléjük, vagy pedig máshonnan hívott be telepeseket, hogy legyen, a ki a földet részére művelje, mert maga csak katona lévén, gazdasággal nem sokat törődött, a mezei és falusi életben nem talált örömet.

Ez is oka volt annak, hogy a XVI. század első felétől fogva vidékünkön mindinkább szaporodtak a szerbek. Őrni Jován korában (1527—28) telepedtek le Bács és Bodrogh vármegyék területén az első szerb kolóniák s attól fogva a beköltözés szórványosan szakadatlanul tartott. Maga a török helyőrség is jó részben szerbekből állt, a mit a helyőrségek embereinek névsora, továbbá a közönségesen *martalosz*-oknak nevezett török csapatok, milyen pl. a bajai helyőrségben fordult elő, szintén ezt mutatják, mert ezek jobbára szerbek voltak. Egy 1572. évi kamarai összeírás szerint a bácskai Kelebia, Tompa, Ludas, Borsód, Mátyusháza, Mélykút és Ivánka pusztákon is szerbek laktak.¹⁾ 1573-ban Titelben és a titeli fensík aljában elterülő helységben csupa szerbek laktak. Sőt a fentebb közölt 1543. évi tizedlajstromban előforduló Sebesity, Verusity stb. nevek is szerb lakosságra emlékeztetnek. 1649-ben Zentán szintén szerbek

¹⁾ Tudománytár, XI. 171.

enlítettnek, 1657-ben Tompa, Mérges stb. szerb falvaknak neveztetnek.

Számos elhagyott helységet a török földesúr nem telepített be újra, s azt ő nem is bánta, mert a pusztából több haszna volt, mint a faluból. A török a pusztán hagyott földeket a szomszéd falubelieknek legelő gyanánt adta bérbe, a miért nem sokat kapott ugyan, de ez tiszta jövedelem volt, mert az után nem volt kötelezettsége, nem tartozott katonát állítani. Öreg emberek Bajmok-, Kunbaja-, Tavankút- és Ludasról egyik szegedi határpőr alkalmával azt vallották, hogy Ötömös, Csorva, Tompa, Kisülés, Belcsovicz stb. pusztákat a szabadkai bétől vagy agától: Izmail Oggiától vették volt bérbe, de azért mégis Durmis Oda basának és lovas hajdúnak, Grajda Nikolának is kellett fizetniök.¹⁾

Igy magyarázható, hogy még a török uralom után is igen sokáig kizárólag állattenyésztéssel, mint régóta megszokott életmóddal, foglalkozott a nép. Ez csekély fáradtsággal s csekély adóval járt, és széles jó legelőhely kínálkozott. Szántással nem igen foglalkoztak, csak a mennyire okvetetlenül szükségük volt; ezen szokást igen sokáig tartá meg a bácskai nép.

A szerbek lakásaikat igen kezdetlegesen s kevés mesterséggel készítették, úgy, hogy bármikor fölkerekedhettek és másfelé költözhattak, ha kedvük tartotta vagy előljárójuk parancsolá. Így nem egyszer történhetett meg, mint azt a vidékünkön az 1690-es években járt híres Marsigli gróf is igazolja, hogy egy még ma népes helység, holnap már üres és elhagyott pusztá.²⁾ A szerbek rendszerint földbe vájt gödrökben, vermekben és üregekben laktak s ezen szokásukat egész a XVIII. század elejéig, a határ-őrvidékek szervezéséig megtartották, a midőn a bécsi udvari haditanács nagy nehezen tudta őket házak építésére kényszeríteni.

A török hódoltság-kora alatt, a szerbekkel egy időben, *bunjevácokat* is találunk vármegyénkben. Eleinte azonban nagyon szórványosan lehettek, tulajdonképeni betelepedésük a XVII.

¹⁾ Az 1731–33. határper. *Irányí*: Szabadka tört. I. 76.

²⁾ Danub. Pann. Mys. I. 25.

század folyamán történt. A török korszakban ők Kunbaja, Ludas, Bajmok, Tavankút pusztákat s részben talán Szabadkát lakták, ezen telepedéseikről azonban pontos adatok nem maradtak fenn. A török korszak vége felé mindinkább elszaporodtak nálunk s Miksa bajor választófejedelem, mint a császári seregek vezére, 1687. július 9-én a sziregi táborból (Ujvidék felett) a hozzá folyamodó „*katholikus rácok*“-at a császári udvari haditanácsnak pártfogásába ajánlja, hogy a szegedi, bajai és szabadkai elpusztult váracsokba telepedhessenek.¹⁾ Ezeknek főemberei Markovics és Vidákovics György 5600 lelket akartak a török területről ide beköltöztetni és egy német főtsízt parancsnoksága alatt katonai szolgálatot ígértek a törökök ellen. Kérvényük valószínűleg még 1687. október hóban elintéztetett és ekkor költöztek be új hazájukba. Ezek lihetőleg a császári fegyverek szerencsésének hírére és talán a császáriak meghívására is, támadtak fel előbbi hazájukban a törökök ellen és 18 szerzetes vezetése alatt menekültek el otthonukból át a Bácskaságra, a hol Miksa fejedelem útján állandó lakóhelyet kértek s ezt még 1687. őszén el is foglalták. Szabadkán legalább már annyira elhelyezkedtek, hogy ez évi december 1-én már rendes keresztelési anyakönyveket is kezdtek vezetni.²⁾

A bunyevácok *nevéről* és *régebbi hazájáról* több nézet van elterjedve, a melyek azonban részint alapnélküli és légből kapott értéktelen kombinációk. Annyi bizonyos, hogy e nép Boszniából és Hercegovinából került ide. A bunyevác elnevezést a Buna folyótól származtatják. Asbóth János Buna nevű falut is említ a Mosztártól délre terjedő kis síkság végpontján, a Buna folyó torkolatánál, nem messze a blagáji út elágazásától.³⁾ Már Konstantin görög császár említ egy Bona nevű várat és pedig Chlum várának tőszomszédságában; de ezen Bona lihetőleg a mai Buna faluval szemben levő Blagaj lehet a felette emelkedő Stepanográd nevű rommal. „Blag“ különben is az ó-szláv

1) Hofkriegsrath-Archiv. 1687. Protocoll. exped. fol. 570. szept. nr. 22.

2) *Irányi*: Szabadka tört. I. 89.

3) *Asbóth*: Bosznia és Hercegovina, I. 226.

nyelvben: jó, latinul „bonus“ jelentéssel bir. A mai Buna falu pedig újabbkori, a mely a régi Bona elfeledett nevét csak a mellette levő folyótól kapta. Tehát innen, Mosztár vidékéről, Bosznia alsó széléről, Herczegovinából és Dalmácia határáról, a Buna folyó mentéből és részben Dalmáciából származik e nép, a mely magát ez okból Buna-vidékéről valónak, saját nyelvén: „bunjevác“-nak nevezi. Ezen nézet legtöbb valószínűséggel bir.¹⁾

A bunjevácok tömegesebb beköltözése után, a XVII. század vége felé következett a szerbek újabb és tömegesebb betelepedése is, a melyről azonban máshelyütt fogunk szólni.

A XVI. és XVII. századbéli török és szláv betelepedések nagy befolyással voltak Bács és Bodrogh vármegyék topographiájának megváltoztatására, a mennyiben e korban nemcsak számos egészen új telep alakult, hanem a megmaradt helységek nevei is változást szenvedtek. Az új helységek jobbára azon városok és falvak neveit nyerték, a honnan az illető szerb elemek származtak, így keletkeztek nálunk Verbász, Topolya, Kúla, Kovil stb. helységek. Számos bácskai helység egykor magyar neve vagy elferdített (Czobor-Szent-Mihályból: Zombor, Dautból: Dautova, Veresegyházból: Verusity, Pálegyházból: Pality, Vastorokból: Ostorak stb.), számosé pedig a szláv nyelvre átfordított (pl. Péterréve: Petrovoszelló, Boldogasszonyfalva: Gospodince stb.)

V.

Felszabadulás a török uralom alól.

A XVII. század folyamán hazánk területe oly események színtere volt, a melyek míg egyrészt a német-magyar és a török birodalmak közti élethalál harcot egyik vagy másik fél részére döntendették el, addig az európai polgárosodásnak keletre vezető utait kezdték egyengetni, minek folytán Kelet-Európa

¹⁾ „Bács-Bodrogh“ folyóirat II. 30. és *Irányj:* Szabadka tört. II. 578.

culturai regenálásának alapja meg lőn vetve. E század a „kereszténység örök ellene“ hatalmának hanyatlását s ezzel szemben a német-osztrák birodalom emelkedését jelöli, vagyis azon korszakot foglalja magában, mely szakadatlan láncolata a német-magyar fegyverek által kivívott s politikailag úgy, mint hadtörténetileg is legfontosabb hadi tényeknek.

A török birodalom, mely csaknem két századon át folyton a támadó szerepét vitte Európával szemben, ekkor kénytelen először a védő szerepére vállalkozni, s egyszersmind ez jelzi kezdetét ama retrogressiv iránynak, mely e birodalom fokonszűkítésének képezte alapját. Újjászületését jelzi végre e kor a Balkán félszigeten élő és századokon át nyomtalanul elveszettnek hitt népek szabadságának, melyek ettől fogva több-kevesebb szerencsével kezdték meg függetlenségi állapotuk kiküzdésének nagy munkáját, mi az azóta lefolyt idők folyamán immár befejezéséhez közeleg.

A német-osztrák birodalomban a magyarországi viszonyok voltak azok e korban, mik a fejedelem és a rendek figyelmét a közép-európai ügyektől mindinkább elvonni kezdték, sőt utóbb egészen le is kötötték. Magyarország provinciális érdekeivel a nyugaton csaknem egészen elfoglalt bécsi udvar mindez ideig fölötté keveset törődött, s a törökök elleni támadó háborúra nem is gondolva, folyton a „status ante quo“ állapotát igyekezett még évi adó fizetése által is fentartani és biztosítani. Még azon szerződések dacára is, mint a minők a zsitvatoroki és a szőnyi — melyekben először jelenik meg a német-osztrák birodalom egyenrangú szerződő fél gyanánt a törökkel szemben, — a szultánok túlsúlya tetemesen nagyobb a század első felében Magyarországon a német-magyar fejedelmekénél. Csak midőn a vallási háborúk harci zaja elnémult, s midőn ennek folytán Németország és Ausztria újból szabadon lélegzhetett; midőn az erdélyi fejedelmek török barátságot kereső tagjainak sora I-ső Rákóczy Györgyben megszakadt: ekkor, tehát I. Lipót király trónraléptétől kezdődtek ama mozgalmak, melyek a töröknek Magyarországból való kiszorítása s a már csaknem másfél század

óta a félhold uralma alatt levő területek visszafoglalásának gondolatát fölkeltették.

I. Lipót császár és király kétségkívül megérdemli a korának történésze által reáruházott „nagy“ nevet, ha az uralom alatt végbement soknemű s kihatásaiban mind e mai napig érezhető események halmazát tekintjük. A XVII. század második fele oly korszak hazánk történetében, melyhez foghatót akár az események számára, akár azok politikai fontosságára nézve sem előbb, sem utóbb nem találunk. I. Lipót király kora Magyarország felszabadításának korát jelzi, s mint ilyen, forduló pontot jelez Bács és Bodrogh vármegyék történetében is.

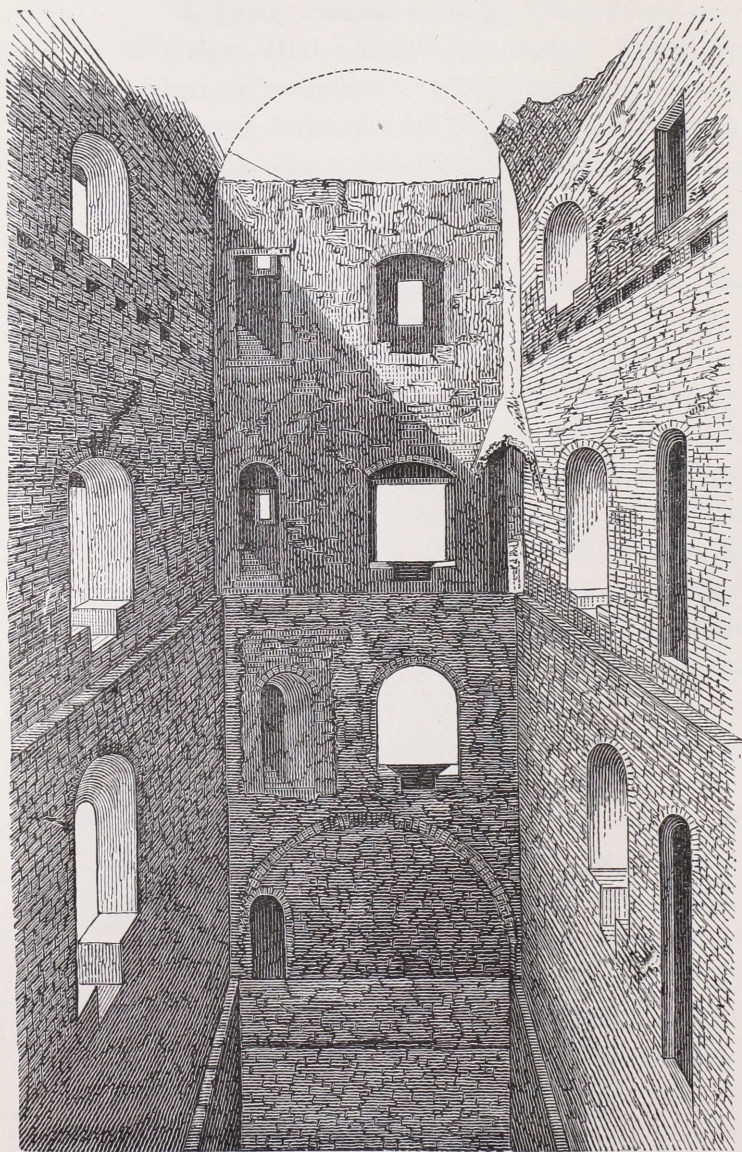
A török birodalom erkölcsi hanyatlása s az egyesített német-osztrák országok fokunkinti emelkedése már a XVII-ik század elején érezhető volt, midőn az 1606. évi zsitvatoroki békében először mondott le a szultán az évi adó követelésének jogáról és midőn a békeesség szerető hajlam állandóbbnak először mutatkozott. A német fejedelmek, bár tudták, hogy Konstantinápolyban már többé nem a Szulejmánok és Szelimék székelnek, mégis mindaddig késtek a háborúra okot szolgáltatni, míg vitális érdekeik Nyugat-Európában a kellő megoldást nem nyerték. Lipót császár érezte magát először hivatottnak, ha nem is közvetlen, de közvetett úton avatkozni a török ügyeibe a szerencsétlenné lett ifjabb Rákóczy György erdélyi fejedelem halála után bekövetkezett zavarok alkalmából. A török szultán, bármennyire érezte is elődei egykori erejének csökkenését, traditionális gőggel lépett föl a német befolyás ellen Erdély ügyeit illetőleg; és midőn a nagyranőtt német hatalom nem látszott már többé megrendíthetőnek egy-egy szultáni üzenet által: akkor újból meg kellett kezdődnie ama harcnak, mely előbb utóbb döntő befolyású leendett mindkét birodalom sorsára.

Ez volt az u. n. tizenhat éves török háborút megelőző hadimozgalmaknak kezdete, melyek történetünk lapjain mindig emlékeztetések maradnak s politikai következményeikben kiszámíthatlan eredményeket hoztak napfényre.

Igy kezdődött 1683-ban a török és német birodalom közötti

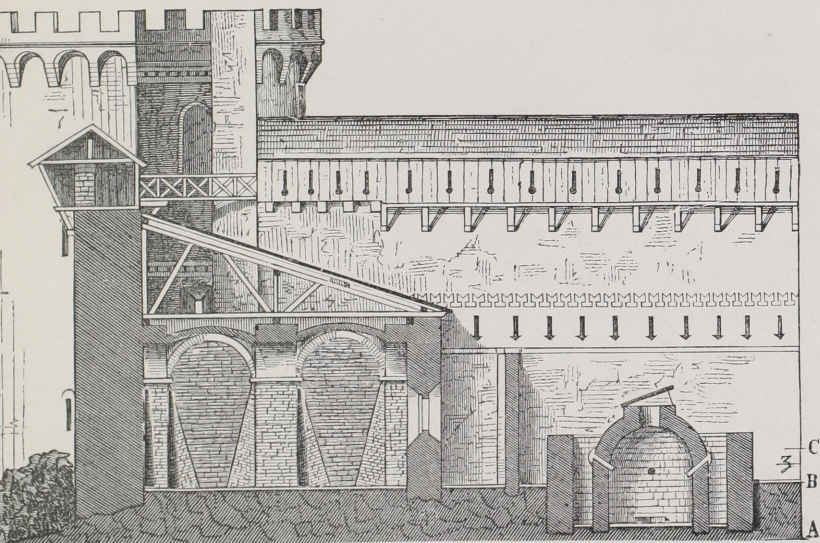

A bácsi vár főtornya belülről.

(A Haynald-Henszlmann-féle fölvétel szerint.)

A bácsi vár egykori éléstára.

(Henszlmann által rekonstruálva.)

hosszas végtusa, melyet, miután annak bővebb esetelése tárgyunk szűk keretén kívül esik, ezúttal csak röviden érintünk. Bécsnek fölmentése után a császári seregek diadalmasan nyomultak elő Magyarországnak török birta területein. A dunamelléki fontos várak, mint Esztergom, Érsekújvár, Visegrád, Buda, Eszék és Pétervárad csakhamar elestek, úgy, hogy 1687-ben már a Duna két oldalán levő, valamint a Dráva és Száva közötti részek is jobbra császári birtokba kerültek, Erdély pedig éppen ez évben rakatott meg őrséggel.

Buda várának 1686. szept. 2-án történt bevétele után a birodalmi hadvezérlet nem vélte időszerűnek a hadjárat beszüntetését, hanem egyrészt a Szulejmán nagyvezér alatt Eszék körül táborozó s menekülő félben levő török sereget iparkodott tönkretenni, másrészt pedig az alsó tiszai- és dunamelléki erődöket és városokat törekedett kézrekeríteni. E célból Lothringeni Károly főherceg már szeptember 6-án megindította hadát lefelé a Duna jobb partján s gyors menetekben iparkodott a szintén ezen úton lefelé haladó nagyvezért utólag érni. De alig érkeztek Tolnához a birodalmi hadak, midőn híre jött, hogy a törökök már Eszéknél a Dráván átkeltek s a szerémi részeket át Belgrád felé költöznek. A császári fővezér látván ekként, hogy a török sereget ütköztetve többé nem lehet, a hadak egy részével Lajos badeni örögrófit a tolnai részeket hátrahagyva, a Dunán átkelt s Kalocsa irányában Pest felé indult.¹⁾

Az alsó Tisza-Dunaköz e tájban még mindig a törököknek hódolt, kik azt főleg Szeged, Szabadka, Baja és Bács váraiból igazgatták. A tiszavidéki erődök közt a legnagyobb és stratégiaileg legfontosabb Szeged vára lévén, a császári hadak fővezére akkor, a midőn szept. hó végén a Dunán átkelt, tanácsosnak látta serege egy részét ez erőd kiostromlására küldeni. A szegedi erődöt mintegy 800 főnyi őrség védte, így tehát a sorkatonaság és tűzérség egy kisebb része is elégnék látszott arra, hogy e várat el lehessen foglalni. E célra De la Vergne tábornok, mint

---

¹⁾ Horváth M.: Magy. tört. VI. 170.

fővezér, vezérlete alatt bocsátá útnak Károly főherceg seregének egy részét, míg maga Pesten át Hatvan megvételére vonult.

De la Vergne tábornok hadtestéhez kellett Szeged alatt csatlakozni az erdélyi részekről jövő Karafta tábornoknak is, a ki a Lippa vidéki szerbeket is magával volt hozandó.¹⁾ A császári had, melyben a fővezéren kívül tetemes gyalogsággal Wallis és Veteráni tábornokok, továbbá a nagyobb részt magyarokból álló lovassággal gr. Barkóczy Ferencz tábornok voltak, október hó elején már Halas környékén táborozott, honnan a fővezér Farkas János nevű lovaskapitány által küldött rendeletével a kecskemétiektől vessző kévéket, karókat és élelmi szereket kért Szegedhez szállíttatni.²⁾

Szeged alá a sereg okt. 5-én érkezett s a fővezérnek első gondja volt a vár szoros körülzárolása. A törökök azonban jókor értesülván az ellenség megjelenéséről, a vár kikémlése végett táborukával meglehetősen közel lovagló De la Vergne tábornokot ágyútűzzel fogadták és halálosan megsebesíték. A fővezér gyászos végű kimúlta után a főparancsnokságot nyomban Wallis és Veteráni tábornokok vették át, kik az ostromot csakhamar meg is kezdték.

A gróf Barkóczy alatti lovasság az ostrom tartama alatt tétlenül vesztegelvén, a Szeged környékén levő nagy kiterjedésű mezőkön legeltetett. E közben Szulejmán nagyvezér Szeged ostromáról értesülve, elhatározta, hogy seregeivel ezen erőd fölmentésére siet. A törökök Eszéktől elmozdulva ugyanis egyelőre Péterváradnál állapodtak meg, s midőn Szeged ostromának híre jött, Szulejmán legott megindult a Tisza mentén, a bácskai részekben fölfelé.

Thököli Imre fejedelem portai követének, Baló Mátyásnak, ez időtt kelt egyik leveléből arról értesületünk, hogy a nagyvezér elindulása előtt már tizenkét nappal elküldé serege egy részét Szeged felé, maga pedig csak utóbb indult útnak.³⁾ Szulejmán

1) Egykorú tudósítás. Mon. Hung. Hist. XIV. köt. 291. l.

2) *Hornyák J.*: Kecske-mét tört. III. 386.

3) Baló levele. Alvinczy P. Okmánytára, II. 7.

hadai egy részét a török táborban levő Galga khán tatár lovasai alkották, kik — úgy látszik — rövid idő alatt a bácskai részeken át egész Szegedig kalandoztak. Arról értesülünk ugyanis, hogy alig kezdődött meg Szeged vívása, midőn a vidéken legeltető magyar lovasságot rablásaikkal egyes tatár csapatok nyugtalaníták. Barkóczy erről értesülván, csaknem naponkint portyázott e rabló tatárok ellen, sőt néha a Tisza mentén Martonos és Kanizsa tájáig is üldözte őket.

Barkóczy egyik ily portyázása alkalmával egész a zentai határig kalandozván, arról értesült, hogy Zenta mellett az u. n. Orompart magaslaton megerősített táborban nagyobb török sereg áll. E tudósítás nem volt téves, mert Szulejmán nagyvezér Péterváradról gyors menetekben sietett Szeged felé s október 13-ika táján már Zentánál táborozott. A Szegedet ostromló vezérek erről értesülván, az ostrom vezetését Wallis tábornok vette át, Veteráni tábornok pedig Barkóczyval, mintegy 5000 főnyi magyar és német sereg kíséretében Zenta felé indult.¹⁾

Október 15-én hajnali szürkületkor érkezett a had Zentához, hol az orompartok alatti síkon török és tatár csapatokra bukkant. Veteráni legott rendbe szedte hadát s katonáinak nem kevésbé megingott bátorságát beszédje és példája által éleszté, azután a balszárnyon levő tatárok csapatát egy támadással rendetlen futásra kényszerítette. Az ezek támogatására rendelt törökök félénken egész Zentáig húzódtak vissza, a falu alatti sáncho s azt szekerekkel és gerendákkal, a mennyire az idő rövidsége engedte, megerősíték; midőn pedig a németek ellenök nyomultak, fegyvereikkel és kövek dobálásával zavarba hozták ezeket. Veteráni erre megparancsolá katonáinak, hogy szálljanak le lovaikról s kezeikkel az erősítéseket hányják szét, mialatt ő a többi lovassággal más oldalról intéz támadást. Rövid és véres

---

1) A törökök ellen indult sereg létszámát Horváth M. 4-5000-re (Magy. tört. VI. 171.), Fessler 6000-re (Gesch. d. Ungarn IX. 389.), az egykorú Wagner pedig (Hist. Leopoldi Magni I. 726.) szintén 6000-re teszi. Újabb írók azonban e sereget 5000 főre becsülik. (L. Századok, 1873. 186.)

harc után mindenfelől betörték a mieink, a spalik pedig, hol rés nyílt, a jancsárságot a biztos halálmak hátrahagyva, elfutottak. A futamodó ellenséget a lovasság sokáig üldözte, azonban midőn a hadi jelvényeket és a zsákmányt összeszedve már-már visszátérendők valának, egy felől egy másik tatár csapat közelgett s látták, hogy az egész porfelleget ver, a mi nagyobb hadsereget jelentett. Alig hozta rendbe a harcrendet s alig erősítette meg lovasságával a hadoszlopokat Veteráni, midőn mintegy 12000 ember¹⁾ hihetetlen gyorsasággal rohanta meg őket. De a mieink itt is megtarták lélekjelenlétüket, mert újabb győzelemre adatván alkalom, a hadi szerencse —, mondja az egykorú író — ismét nekik kedvezett. Az ellenség csaknem rendetlenül s elbizakodottan támadott, a mieink csekély számát annyira megvetvén, hogy midőn összezsaptak az első hadsorok s látták, hogy egyetlen egy sem hagyja el állását, a katonai szabályok ellenére megszórtak és egy részük az elő, más részük a hátsó csapatokra tört, hogy így minden felől körülvéve együttesen támadják meg és hogy senki el ne menekülhessen. De éppen ezen túlságos elbizakodottságból eredő vakság tette tönkre őket. A mieink rendben harcoltak, senki sem lépett ki a sorból és az ellenségnek meggyengült csapataiban kardjaikkal nagy vérontást vittek véghez. Végre belátta az ellenség, hogy legyőzhetetlen ellenféllel van dolga, gyorsan visszavonult tehát a szomszédos magaslatokra s mintegy maga után vonta ugyanoda mieinket is, hol 26 ágyú 600 jancsárral megerősítve volt elhelyezve. A mieink felrohanván a magaslatra s a jancsárokat az utolsóig leölvén, elfoglalták az ágyúkat s azokat az ellenségnek fordítva, a törököket és tatárokat gyors futásra kényszeríték. A győzelem ennek folytán oly fényes és reményen felüli volt, hogy Veteráni és Barkóczy tábornokok cseltől tartván, egy negyed órai előnyomulás után a katonákat az ellenség üldözésétől visszarendelték. Midőn pedig arról győződtek meg, hogy a futamodók a magaslatoktól távol, egy nagy

---

¹⁾ Horváth M. a Szulejmán alatti sereg létszámát 12,000-re (Magyarorsz. VI. 171.), Wagner pedig (Hist. Leop. Mag. I. 726.) 10,000-re teszi.

mocsárnál tábornok rögtönöztek, a lovasságot ennek kiostromlására küldték, a mi rövid idő alatt végre is hajtatott.¹⁾

Az ezen ütközetben részt vett magyar lovasság szerepéről keveset tudunk. Annyi azonban tény, hogy Barkóczy embereinek fényes szerep jutott. A számos kiváló harcos közül nevét csak néhányunk tudjuk, kik közt itt Károlyi István huszárkapitányt emeljük ki. Károlyi a szatlmármegyei lovasság egyik vezére lévén, a harc tüzeiben lelte halálát. A harcban részt vettek tanúsága szerint eleste a következőleg történt. Alig szólalt meg a rohamjel, Károlyi, a fiatal tűzlelkű kapitány, messze túlszárnnyalta csapatát s merész elszántsággal vágatott az ellenség tömegébe. Itt körülvéetvén, kétszer sikerült magát keresztül vágnia, midőn azonban harmadszor is minden oldalról körülvéetett, menekülése lehetetlen lőn s a tusa közben egy török által lándzsával szúratott keresztül. E halálos döfés következtében Károlyi rögtön kiejtve kezéből kardját s e felkiáltással: „Jaj, oda vagyok!” lova nyakára borult.

Károlyi barátja és kapitánytársa, báró Sennyei István, veszedelmét látván, segítségére sietett, de hiába; mert midőn már nem messze volt tőle, a halálos szúrás megtörtént, s midőn azt is látta, hogy esés közben két keresztény katona vette őt ápolása alá, mint Sennyei mondja: „ott hadtam szegény Károlyi Istvánt és dolgainhoz láttam . . . űzvén az ellenséget, éppen utólja felé az harenak én is a sok pogányok közé elegyedvén, csaknem oly formán jártam, mint szegény Károlyi István, noha isten megtartott, de igen nehéz sebbe estem. . .“

Véget érven a harc, gróf Barkóczy tábornok, miután nem csak Károlyit kedvelte, hanem atyjának is barátja volt, mindenképen arra törekedett, hogy az elesett ifjú holttestét megkeresse és eltemetés végett Szegedre szállíttassa. Ez azonban nem történt meg, mert Károlyi holttemét feltalálni nem sikerült.²⁾

1) *Wagner*: Hist. Leop. Magni, I. 726–28.

2) Báró Károlyi István édes testvére volt a később híressé lett kurucz vezérnek, Károlyi Sándornak. (Gróf *Károlyi S.*: Önéletirása, I. 19.)

Mint hogy az elesett Károlyi holttestét fellelni nem sikerült, sokan azt hitték, hogy a törökök fogságába került; ezen halvéleménnyel akart visszaélni az ál-Károlyi, a ki pár

Károlyi Istvánon kívül az imént említett br. Semmői István huszárkapitány, Kis Balázs ezredes és Makay tábori lelkész neveit ismerjük, mint olyanokat, kik a zentai ütközetben részt vettek. Hogy hányan és kik hullottak még el e harcban magyar részről, azt adatok hiányában nem tudhatni, de valószínű, hogy a német és magyar seregek csak tetemes veszteség árán vívták ki e győzelmet.

Veteráni tábornok a harc befejezése után zsákmánylásra bocsátá embereit, azután pedig az összeszedett podgyászszal, hadi jelvényekkel és ágyúkkal még az nap (okt. 15.) Szegedhez sietett vissza.¹⁾

Szeged ostroma e közben serényen folyt, de bár a birodalmi hadak ostromlóvegei tetemes kárt okoztak az erődben, a törökök a vár feladására hajlandóknak nem mutatkoztak. Csak midőn a Zentától visszatért Veteráni és Barkóczy által hozott és a várba beküldött győzelmi jelek folytán arról értesült az őrség, hogy Szulejmán nagyvezér hada leváगतott s így segélyre többé nem számíthatnak, csak ekkor mutatkozott az őrség megritkult soraiban némi hajlam az alkudozásra.

A császári vezérek ostromszereik hiányosságát, a vár meglehetősen erős helyzetét s a törökök kitartó bátorságát látva, minden módon oda törekedtek, hogy az őrséget a vár békés feladására bírják. A törökök a nagyvezér segélyében többé nem bízhatván, szintén hajlandóknak mutatkoztak az alkudozásokra s öt napi üzenetváltás után végre létrejött az egyezés, mely szerint az őrség szabad elköltözés föltétele mellett önként átadja a várat. A törökök október 20-án költöztek ki Szeged várából, magukkal vivén családjaikat s ingó vagyonukat Tenesvárra.²⁾

A német és magyar hadak ugyanez nap vonultak be Szegedre, hogy azt a császár és király birtokába vegyék. Az őszi idény előrehaladása s a kiállott fáradalmak egyelőre határt

évtized múlva lépett fel s a Károlyi családnak oly sok kellemetlenséget okozott. (L. *Walthers*: Az Áll-Károlyi. Századok, 1873. 185. és 266.)

¹⁾ Horváth M. az ütközet napját okt. 19-ére hibásan helyezi. (Magy. tört. VI. 172.)

²⁾ *Wagner* i. m. I. 727.

szabtak a hadműködésnek s a seregek, a Szegeden elhelyezett őrség híján, téli szállásukra bocsáttattak.

A zentai ütközet és a szegedi capituláció új korszak megnyitójává lőn az egész Tisza-Dunaköz történetében, mert ettől fogva itt a török uralom többé meg nem szilárdulhatott. Szeged, mint az egész alsó Tiszavidék kulcsa, nemcsak a csongrádi, hanem az egész bácskai részeket is dominálta, s innen van, hogy ennek elvesztését a porta még sokáig nehezen tűrte.

Ezen események folyama alatt Bács és Bodrogh vármegyékben még a török bentlakott. Bécsnek sikertelen ostroma után 1686-ban, midőn a török sereg Budára sietett, a német és magyar hadak előnyomulása itt is félelmet keltett. Ezen időben kelt ugyanis a *szabadkai* bégnek egy sürgető levele a kecskeméti és kőrösi bírákhoz, melyben ezeknek szigorúan megparancsolja, hogy azonnal biztos hírt szerezzenek a német sereg állásáról Buda és Szolnok körül s erről őt Szabadkán haladók nélkül értesítsék.¹⁾

Még július közepén (1686.) Buda ostroma alatt Pálfi Károly tábornok Duna-Földvár felől szándékozott a kalocsai és a bajai török kastélyokat fölverni; de török csapatok közeledésének hírére e vállalat abban maradt.²⁾

Szeged feladása után az erősségre nézve sokkal lényegtelenebb Szabadkában, Madarasban és Zentában sem tarthatta magát a török őrség; de mikor és miképen vonult ki, erre részletes adataink nincsenek. Hasonlóan történt Baján s általában az egész Bácskaságon. Titelt Heister és Wallis tábornokok csak két év múlva, 1688. július hóban, vették be.

A császári seregek egy része Lothringeni Károly herceg alatt a következő 1687. évi augusztus 15-én Baja alatt átkelt a Dunán s Apatinig vonult le; más része Eszéket, Péterváradot s az egész Szerémséget foglalta vissza. Károly herceg ezután a sok őszi esőtől különben is járhatlan alsó Duna vidékét a töröktől nem igen féltvén, már szeptember 16-án Zomboron és

¹⁾ *Hornyák J.*: Kecskemét tört. II. 430.

²⁾ *Mon. Hung. Hist.* XXVII. E. 39. 1.

Szabadkán át aggodalom nélkül Szeged felé távozott hadaival Erdélybe.¹⁾

Bács és Bodrogh vármegye területe tehát megszabadult a törököktől, de szomorú látványt nyújtott a szemlélőnek. Amyira elpusztult az egész vidék, hogy a császári seregek számára Tokajból kellett élelmi szereket a Tiszán leszállítani, a mihez három heti idő kívántatott s ezen körülmény a hadi működést itt lent nagyon megbénította.²⁾ A messzeterjedő, nagy síkságokon néma csend uralkodott. Majd terjedelmes, bűzhödő mocsarak állták el az utat, majd meg a vadon felnőtt fű és tömött bozót akasztotta meg az utazót, úgy, hogy a katonáknak gyakran fegyvereikkel kellett maguknak utat törniök. Sehol nem volt viruló fa, melynek árnyékában a fáradt utas megpihenhetett volna; egész napi járásra alig lehetett találni e nagy téren emberi hajlékot vagy emberi tevékenység nyomait; csak egy-egy pásztor nádkunyhója vagy földalatti búvóhelye mutatott itt még emberre. A hol hajdan sűrűen népes falvak állottak, most egy-egy elpusztult templom romjai tünedeztek föl itt-ott elszórva az úttalan tágas láthatáron, mint a pusztító vad háborúk útmutatói. De a nép, mely azokat építette, és a helység, melynek azok díszei valának, eltűntek, nyomaikat betakarta a futóhomok és benőtte a fű. Az egész vármegyében alig néhány népesebb helységet lehetett még találni; újból kellett az egészet szorgalmas kezekkel betelepíteni.

Szeged után tehát a mi vidénkünk is felszabadult a török járom alól, mert a török itt Szeged elvesztése után úgy sem tarthatta magát többé. A császári seregek védelme alatt, a melyek most huzamosabban maradtak itten, Szabadka környékéről és a pusztákon elszórva lakó nép még 1686-ban az üres városba húzódott össze, hogy egyesült erővel jobban ellentállhassanak a törökök netáni becsapásainak s portyázásainak. Így főleg Kun-Baja, Bajmok, Tavankút és Ludas adott e városnak

1) Horváth M.: Magy. tört. VI. 187. és Szalay: Magy. tört. V. 365.

2) Szalay: i. m. V. 359.

lakosságot. A most Szabadkára költözött nép az általa előbb használt pusztákra való jogát is megtartotta.

A császári fegyverek szerencséje bizalommal tölté el a török iga alatt nyögő szerbeket is, és sokan jöttek át magyar területre, a hol szíves fogadtatásban részesültek, és katonai szolgálatokra kötelezvé magukat a törökök ellen, különféle előjogokban részesültek.

Igy az 1687. év tavaszán Petrovics Novák szerb kapitány már közel 5000 szerbet hozott át a török területről és többet is ígért még áthozni a temesi kerületbe, ha letelepedésre bizonyos helyek biztosíthatnak nekik, ha ezen csapat feletti kapitánysággal ő maga bíztat meg és ha nem magyar, hanem német főtisztek alatt szolgálhatnak, mert egy ajánlólevél szavai szerint: a magyart nem szenvedhetik, minthogy eddig a magyar nemzet rosszul bánt a szerbekkel. Végre Beeskereket és Lippát kéri lakóhelyül. Ezen ügyben Novák Bécsbe is utazott és magával vitte Nehem szegedi várparancsnoknak és Miksa bajor választófejedelemnek júl. 3-án a Martonos melletti táborban kelt ajánlólevelét.¹⁾

A választófejedelem e közben július 9-én a bácskai Sizar (Szireg?) melletti táborból katolikus rácokat (bunyevácok) is ajánl a bécsi udvari haditanács figyelmébe, hogy azoknak három palánkot, u. m. Szegeden, Szabadkán és Baján engedjen építeni és lakni.²⁾

Bár nem tudjuk, az itt említett Sizar alatt folyót vagy inkább valamely helységet kell-e érteni? s az merre keresendő? mégis tekintve azt, hogy Miksa fejedelem július 3-án még Martonosnál táborozott, azt lehet következtetni, hogy e két táborhely nem lehetett egymástól távol. Másrészt az sem valószínűtlen, hogy a fejedelem az említett ajánlólevelet talán maguknak a katolikus rácok küldötteinek adta által, a kik azt személyesen vitték fel Bécsbe, a hová az bizony későn érkezett. Legalább a császári udvari haditanács Petrovics Novák kérelme után ezen katolikus rácok ügyét csak szeptember 1-én adta ki véleményadásra Caraffa Antal altábornagynak.³⁾

¹⁾ Hofkriegsrath ltr, 1687. prot. exped. folio 570. szept. nr. 22.

²⁾ Hofkrat ltr, 1687. Prot. reg. fol. 400. szept. 1. nr. 11.

³⁾ U. o.

Sajátságos, hogy a Miksa bajor fejedelem ajánlólevele későbbben, szept. 5-én, van a haditanács iktatójában bevezetve, és három nappal hátrább a betelepedni kívánó katolikus rácok, valószínűleg személyesen megjelent megbizottainak, Markovics és Vidákovics György kérvénye is, melyben a török területről átjött 5000 lélek számára néhány rongált váracst és elegendő földet kérnek, hogy legyen hol lakniok és megélniök; viszont ők is ígérik, hogy egy német tábornok vagy tiszt alatt mindenkor hűségesen fognak harcolni a török ellen.¹⁾

Caraffa a reá bízott ügyben (legkésőbbben okt. hó végén) kedvező véleményt adott, de sajnos, hogy e nyilatkozatot is, mint a többi ezen ügyre vonatkozó okmányt is, nélkülöznünk kell. Pedig fontos tárgyról szólnának. Ezen katolikus rácok ugyanis a *dalmatáknak* nevezett *bunjevácok*, a kik még ma is tekintélyes számát teszik a Bácskaság lakosságának, Szabadkán pedig éppen túlnyomó számban vannak.

A bunjevácok és szerbek ekkori betelepédése azon ígéretük alapján történt, hogy német parancsnokság alatt fognak harcolni a törökök ellen és az általuk lakott helységeket fegyveresen fogják védelmezni. S minthogy e helységek éppen az ország határaihoz közel estek, az ide telepedett szerbeket és bunjevácokat, a szomszéd török terület közelében, ideiglenes határőrökké szervezván, ezen visszafoglalt alsó vidéket azonnal határőrvidékké rögtönözték. Egyéb adatok hiányában e tényt Nehem szegedi várparancsnok 1688. január 25-én a bécsi császári udvari haditanácshoz küldött fölterjesztése is bizonyítja, a melyben Pétervárad állapotáról és arról is tesz jelentést, hogy milyen rác milícia van Csongrád, Martonos, Zenta, Becse és Szabadka váracsoiban (Schlösser); jelenti továbbá, hogy ezek élelmi szerek hiánya miatt e helyeket el akarják hagyni.²⁾

Vidéünk 1686-ban és részben a következő évben, a másfél százados török uralom alól felszabadult ugyan, de lakosságának sorsa korántsem volt biztosítva. A tiszántúli részek, Temesvárral

1) Hofkrat, 1687. prot. exp. fol. 573. szept. nr. 43.

2) Hofkrat, 1688. prot. exp. febr. folio 109. nr. 112.

együtt, még török kézben voltak, sőt egy rövid ideig (1688.) Pétervárad és Titel is. Ez pedig veszélyes szomszédság volt vidékünkre nézve, mert a török nem egyszer talált alkalmat ide átesapni és a béke ölén némileg magához tért s rendezkedő népet megrettegteni és a vidéket pusztítva bekalandozni, a mint ez azonnal 1687. év nyarán történt Szeged táján. Ugyanakkor mintegy 5000 török Baját is megrohanta és 25 legény a helyőrségből elesett. A török azután Eger felé vette útját, de ott is visszaveretvén, a Bácskaságon át a péterváradi hídon menekült tova.¹⁾

Miután 1688. évi január hóban Pétervárad és július hó végén Titel is a császári hadak kezébe esett, továbbá szept. 6-án Nándorfehérvár Miksa bajor fejedelemnek szintén fölalta magát, végre Lajos bádeni örgróf a Szávánál tette tönkre a török seregeket, vidékünk nyughalma egészen biztosítottnak látszott. A biztonság azonban nem sokáig tartott, mert a következő 1689-ben Strasser császári fővezér Szerbiában a törökök által egy nagy csatában hadastól együtt levágatván, Veteráni tábornok a német seregek romjaival kénytelen volt Szerbiát odahagyni s tétlenül nézni, Musztafa nagyvezér mint foglalja el ezen országot.

Az 1689- - 90-ik évi balvégzetű hadjárat birta rá Csernovics Arzén ippeki szerb patriarchát, hogy híveivel a törökök boszúja elől magyar földre kérjen bebocsátást. Lipót király kegyesen fogadta őket, mint kik a közös ügy szolgálatában váltak hazátlanokká s kik, noha a jelen hadjáratban kudarcot vallottak, vitéz karokkal fogják a végeket oltalmazni; s neki nemcsak a törökök, hanem az imént új erőre kapott magyar szabadsághős, Thököli, ellen is segílyt nyújthatni.²⁾

A császárhoz Diakovics Izsaiás jenei püspök ment a szerbek nevében befogadtatásért esedezni, kit I. Lipót egy 1690. aug. 24-én kelt s a magyarországi szerbek történetében korszakot

1) Berthódy bajai kapitány jelentése a haditanácsához 1687. jul. 4-ről. (Bécsi közös hadügyminiszt. Irtban 1687. prot. exp. fol. 523. nr. 41.)

2) *Szalay L.*: Szerb telepek, 26. l.

alkotó szabadságlevéllel bocsátott vissza. Ezen oklevél szerint a szerb jövevények mint egyházilag és politikailag különálló testület fogadtattak az országba. Hogy pedig letelepedniök nem csak a katonai kormányzat alatt álló határszéleken, hanem az ország belsejében is lehessen, kiadatott I. Lipótnak, mint királynak, a magyar kir. kancellária által dec. 11-én kelt elhatározása, mely az előbbivel együtt a szerbek kiváltságos helyzetének egyszersmindenkorra megveté alapját.

Szláv és nem szláv írók egyaránt megegyeznek abban, hogy Csernovics 35—40,000 szerb családdal jött hazánkba, kik egyelőre Szeged, Arad, Pécs, Székesfehérvár, Buda, Esztergom, Eger, Nagyvárad, Komárom és Győr környékére költöztek.¹⁾ A bécsi kormány célja kétségkívül az volt, hogy a jövevények a császári felügyelet alatt álló várak őrségét képezzék. A megyék és városok, főleg miután a fentebb érintett 1690. évi aug. 21-én kelt kiváltságlevél némi megtoldással 1691. évi aug. 20-án a magyar kir. kancellária által is kiadatott, a szerbek betelepítése ellen úgy szólván semmi ellenvetést sem tettek és pedig annál kevésbbé, mert a szerbek által nyert privilegium világos szavai szerint ők csak ideiglenes lakói leendettek e hazának azon időtartamra, míg ősi hazájok a töröktől vissza nem foglaltatik.

A most beköltözött szerbek az imént említett kiváltságaik értelmében egyházi és világi ügyekben csupán a szerb érsek alá rendeltetvén, hogy a hadi ügyekben szintén lehetőleg önálló és egyöntetű szervezetük megmaradjon, a császár 1691. ápril 11-én kelt elhatározásával Monaszterli Jánost, a beköltözött jövevények egyik vezetőjét, a szerbek alvajdájává nevezte ki. Az alvajda a hadügyekre vonatkozó utasításait közvelen a bécsi udvari hadi tanácstól nyerte, s hatásköre nem a városok- és erődökben letelepült, hanem a pusztákon, vagy az alföldi nyílt községekben tanyázó néptömeg katonai ügyeire terjedt ki. Egyedül csak a katonai szolgálat lévén a szerbekre nézve kötelező, a fegyverképes egyének folyton a császári táborban találtak alkalmazást. Monaszterli saját székhelyéül vidékünkön Baját választá,

¹⁾ *E. Picot: Les Serbes de Hongrie, 75. 1.*

mint oly központot, mely a Tisza, Maros és Duna vidékén tanyázó fegyveres nép igazgatására legkényelmesebbnek kínálkozott.

Mialatt a szerbeknek vidékünkre történt s imitt vázolt letelepítése befejeztetett, a közben a török háború újból kitört s változó szerencsével folyt. Szerbiának visszafoglalásával egyidejűleg Thököli Inre Erdélybe tört, azonban bár eleinte győzött, utóbb gróf Starhemberg hadai elől (1690. szept.) oláh földre hátrálni kényszerült. E közben Belgrád szintén török kézbe esett s Musztafa nagyvezér óriás hadával a következő 1691. év elején egyenesen Buda megvételére indult. A császári csapatok azonban Lajos bádeni örgróf vezérlete alatt Szlankamennél útját állták. Itt történt aug. 19-én ama nagy csata, melyben a törökök teljesen legyőzettek s melyben a beköltözött szerbek először harcoltak. Monaszterli mintegy 10,000 emberrel vett részt ez ütközetben s egy Markovics nevű zombori kapitány is itt lelte halálát.

E csata után a törökök támadólag fel nem léphetvén, a következő évben Heister tábornagy Nagyváradot foglalta el, majd pedig Belgrád vétetett ostrom alá. Temesvár és az u. n. Bánság azonban még mindig török kézben lévén, a szultán nem veszté reményét az iránt, hogy a magyarországi részeket visszaszerezhesse. És éppen ezért nemcsak a birodalom központjában, hanem a tiszamelléki részeken is intézkedések tétettek egy újabb hadjáratra. Thököli, ki erdélyi táborozása óta török földön tartózkodott, a szultán biztatása és segélyezése következtében szintén nem szűnt meg ez időtt híveit mozgalomra serkenteni, s így nem csoda, hogy 1693-ban a törökök és kurucok által indított hadi mozgalom mind nagyobb mérvet öltött.

Az előkészületek dacára 1693-ban nagyobb hadjárat nem kezdetett. Ez azonban nem gátolá, hogy a Tisza mentén a kalandos harcok meg ne induljanak. A győzelmes német hadak elől a Temes vidékére húzódott kurucok kisebb-nagyobb csapatokban át-áttörtek a szerbek által megszállott bácskai vidékekre

s azokkal folytonos küzdelmet vívtak. Thökölihez, ki a török földön is állandó összeköttetésben volt híveivel, már ez évi ápril hóban Pancsováról számos szerb fogoly küldetett, kik az egykorú tudósítás szerint Zenta és Titel környékéről valók voltak s a portyázások alkalmával estek fogságba.¹⁾

Másrészt az alsó tiszavidéki szerbek is gyakran átlépték a határt képező folyót és a törökök vidékét dúlták. A kölesönös hadakozás mindkét részről tetemes veszteséggel járhatott, mert úgy a kurucok, mint a szerbek kezébe nagy számú fogoly került. Azon körülmény folytán, hogy egyrészt számos kuruc volt fogva a Tisza melletti bácskai helységeekben, másrészt pedig, mivel a török földön tartózkodó Thökölihez a szerbek is tömegesen vitettek foglyul, a Szegedtől Pancsováig lakó szerbek e tájban a magyarok bújdosó fejedelmével állandó érintkezésben voltak. A foglyok kicserélése iránti posták és küldöttségek csaknem naponként érkeztek Thökölihez, ki viszont egész Szegedig küldözte hasonló ügyben embereit.²⁾ Sőt Thökölinek 1693. november 3-án kelt egyik levele szerint terve volt a Bácskaság visszahódítása, kijelentvén, hogy seregeit Titel, Becse és Zenta ellen szeretné küldeni, a hol úgy is csak szerb őrség van. A törökök azonban a jövő tavaszra halasztották a dolgot, mondván, hogy tél idején ezen elpusztult vidéken a seregnek nehéz volna megélhetnie.³⁾ Thökölinek vérmes reményei voltak, legalább ezt mutatja a következő 1694. évi január 20-án kelt levele, melyben bizton jövendőli, hogy az egész Bácskaság zsákmányul fog esni.⁴⁾ Már májusban pedig megindult Belgrádtól egy török hajós sereg, mely a kurucok segélyével Titelig hatolt elő, útjában a szerbek telepeit mindenütt pusztítva. Titelt az eszéki várparancsnok megvédte, a titeli kapitány: Stetin Brodán erélyes viseletéért aranyláncot kapott. Ez azonban nem gátolta a törököket abban, hogy a mai Mosorin bácskai helységet,

1) *Thököli Imre Naplója 1693—94-ről.* Mon. Hung. Hist. XV. köt. 71. l.

2) U. o. Mon. Hung. Hist. XV. 83—97.

3) U. o. XXIII. k. 264. l.

4) U. o. XXXIII. köt. 140. l.

mely akkor szintén a szerbek által megerősített palánk volt, erős ostrom után be ne vegyék és lakóit el ne fogják.¹⁾ További előnyomulásukat megakasztá a császári sereg, a mely a nyár folyamán Bács, Futak, Pétervárad és Zombor körül tanyázott. Ekkor működött itten gróf Marsigli Alajos tűzér tábornok, a ki tudományos kutatások tárgyává tette e vidéket. Ő tanulmányozta és rajzolta le először az általa római sáncoknak nevezett árkokat a vármegye déli részében s a Szabadkán talált római feliratot is ő említé fel.

A törökök még gyakran intéztek kisebb-nagyobb becsapást vidékünk alsó részeibe, kölcsönösen számos fogoly ejtetett, a kiknek kiszabadítása ismételtén sok üzenetváltás- és alkudozással járt. Thökölinek e korról vezetett naplói telvék eseményekre vonatkozó jegyzetekkel, melyek az ekkori mozgalmak megvilágítására szolgálnak. „Érkeztek — írja május 25-ről — Becsérül és Kalocsáru szabadult kuruc rabok, kikért is itten ugyanannyi labanc rabot ígértem bocsátani“...²⁾ „Két rác rabom is érkezék — folytatja június 2-án, — a dunamelléki ellenség véglházaiból maguk és több itt levő labanc rabok szabadulásuk végett, kiknek is egyike dispositus emberem lévén, beszél némely híreket a német ármadának a Dunán és Tiszán levő hídjáról.“³⁾ Még ez évi október 24-én is ezeket írja a fejedelem: „Az éjjel éjfél után 3 órakor érkezék Szappanos Mihály lovas kapitányom Pancsova felül egy néhány magával, tizenhárom titeli rác katonát hozván rabul, a tömösvári pusztán verték fel őket.“⁴⁾

A vidékünkön lakó szerbek e korban nemcsak a törökkel állottak harchan, hanem a távolabbi harctereken is szerepeltek. Így a XIV. Lajos királylyal ez időtt viselt pfalzi háborúban kezdettől fogva (1692.) részt vettek a császári csapatok soraiban szerbek is, s azután minden évben kisebb-nagyobb számú csapatok vitettek innen a Rajna melletti csatatérre. Így 1694.

1) U. o. XV. köt. 389. l.

2) U. o. XV. 390-94.

3) U. o.

4) U. o. XV. 617.

tavasán Bács és környékéről mintegy 2000 főnyi szerb lovas rendeltetett a nyugati csataterekre, kik mindennemű hadiszerekkel ellátva indultak a nagy útra.¹⁾

Eközben a török hadi mozgalmái még mindig folyamatban voltak. 1695-ben II. Musztafa szultán a szenvedett veszteségeket helyrehozandó, személyesen vezette hadait hazánkba, de azon eredmény elérése után, hogy Veteráni tábornokot a temesi részeken hadastól együtt levágta, kényszerítve érzi magát nagyobb készülétek tételére és a hadjárat elnapolására. Ugyanekkor történt, hogy e török seregek egy része Titelt támadta meg, melynek védelmében Stettin kapitány el is esett s vidékünket az ijedtségen kívül egyéb baj ez alkalommal nem érte.

A következő 1696-ik évben, midőn a császári fővezér Frigyes Ágost szász választófejedelem augusztus elején Temesvár ostromára ment; e részek védelmére a szultán újból megjelent hadaival, s bár egy heves ütközetben összeméri fegyverét a németekével, Temesvár fölmentésével többet el nem érhetett. Frigyes Ágost, ki már ekkor inkább a lengyel királysággal, mintsem a német fővezérlettel törődött, a seregek vezérletét Caprara tábornokra bízva, nemsokára Bécsbe távozott, mire egyrészt a harcoló felek készületlensége, másrészt a tél közelsége miatt a háború folyása megszakadván, a fegyverszünet önként beállott.

A következő 1697. évben a háború újból való kitörése elkerülhetlennek látszott, mert II. Musztafa szultán mintegy 150,000 emberből álló hadát Drinápol és Sofia környékén koncentrált. A bécsi udvari haditanács is megtett minden lehető előkészületet s a május 24-én megállapított haditerv szerint a fősereg június hó folyamán Mohács és Vörösmart körül volt összpontosítandó, hogy a távolabbi téli szállásokról szintén behívott hadakkal a Duna tulsó partján, a bácsmegyei Kolluthnál egyesüljön. A hadműveletek célja ugyanis egyelőre Pétervárad

---

¹⁾ Mon. Hung. Hist. XXIII. 159—60.

fedezése s az ellenség mozdulatainak figyelemmel való kísérésében állapítottatott meg.¹⁾

II. Musztafa szultán május elején Drinápolnál táborozott, honnan június 17-én indult ki a Sofia körüli seregekkel való csatlakozás végett; ide július 4-én megérkezve, tizenhárom napi pihenőt tart s lassú menetben, a moreai háború figyelemmel kísérése mellett, vonult Belgrád felé. A szultán késedelmes előnyomulásának okát egyedül a Velenczével folyó háborúnak tulajdoníthatni, mely állam, mint I. Lipót király régi szövetséges, nagy erőfeszítéssel folytatta már évtizedek óta a küzdelmet. A török sereg augusztus 10-én éppen Belgrád alá jutott, midőn a déli harc térről végre kedvező hírek érkeztek. A török hajóhad győzelmét jelentették a futárok, melyet a velenceiek felett Lemnosz szigeténél vívtak.²⁾ Ez döntőleg hatott a szultán elhatározására, nem lévén komolyan számbavehető veszély délen.

A törökök késedelmes előnyomulása a különben úgy szólva teljesen készületlen bécsi udvarnak elég időt nyújtott a szükséges hadikészületek megtételére. A császári hadaknak május és június hónapok folyamán való koncentrálásával Lothringen-Commercy Károly herceg bízott meg, a ki egyszersmind mint helyettes fővezér szerepelt. E közben egy egészen váratlan s I. Lipót császárra nézve kedvező esemény játszódott le a lengyeleknél. Frigyes Ágost szász választófejedelem és német birodalmi fővezér június 27-én ugyanis lengyel királylyá választatván, ezáltal míg egyrészt a császár bizalmát éppen nem bíró fővezér a hadseregtől távozott, addig másrészt e körülmény alkalmul szolgált a német tábornok egyik oly tagjának az emelkedésre, a ki alig pár havi szereplése után Európa egyik legnagyobb hadvezérének hírébe jutott. Frigyes Ágost távozása után ugyanis a császár a 34 éves, de rangban mégis legidősebb táborszernagyot, Eugen savoyai herceget nevezte ki július 5-én fővezérré.³⁾

1) Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen. II. 24.

2) *Hammer*: Gesch. des Osm. Reichs, VI. köt. 635–36. l. és Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen, II. k. 113. l.

3) Feldzüge d. Prinzen Eugen v. Savoyen. II. 63. Az Eugen herceg életrajza iránt érdeklődő olvasót utaljuk Arneht, Sybel és br. Kausler idevonatkozó jeles műveire.

Eugen herceg mindjárt kineveztetése után történt első fellépése által tanúsítá, hogy nem követi elődének azon stratégiai elvét, melyek a védelmi vonalak felállításában és a minden ponton való defensiv álláspontban („Alles zu decken“) nyilvánultak; hanem a haderők összpontosítása után arra törekedett, hogy egy kedvező pillanatban a figyelő állás megváltoztatásával s gyors elhatározással offensive léphessen föl s tehesse tönkre az ellenséget. Miután pedig a császártól és az udvari haditanácstól kellő utasításokat nyert,¹⁾ július 12-én az időközben a Duna balpartjára átköltözött sereghez Kollutra ment, s ott Commerçy hercegtől, az ideiglenes főparancsnoktól, a vezérletet átvevén, az összegyűlt hadak felett szemlét tartott. Az itt levő német sereg 16 császári és 9 szászországi gyalogezredből, továbbá 8 császári és 1 szászországi lovasezredből, összesen 44,590 emberből állt. E hadsereghez volt még csatlakozandó a Bihács ellen sikertelenül harcolt gr. Auersperg, az erdélyi részekben állomásozó gróf Rabutin s a felső Tisza vidékén, a felkelők leveretésére küldött, herceg Vaudemont alatti hadtest, melyek együttvéve a fősereget mintegy 70,000 főre egészítették ki.²⁾

Eugen herceg július 13-án kelt levelével adá tudtára a császárnak, hogy a hadak vezérletét tényleg átvette s egyszersmind közlé a Nehem pétervárad-i várparancsnoktól nyert ama hírt, hogy a török hajóraj július 12-én Belgrád alá érkezett, a szultán pedig Nissánál áll.³⁾

Ő tehát azon időt, mely a törökök további előnyomulása s a melléje rendelt csapatok megérkeztéig lefolyhatott, korántsem töltötte tétlenül, hanem a hadsereg élelmezéséről s egyéb hadi szükségletek beszerzéséről gondoskodott. Baján és Szegeden

1) Báró Kausler Eugen herceg életéről írt terjedelmes művében arról tesz említést, mintha a herceg ez alkalommal a császártól bizonyos titkos utasítást nyert volna, mely szerint a hadjárat vitelében teljesen saját belátása szerint járhat el. Hogy az életíró ez adata ép úgy nem való, mint más írónak a zentai csata napján Eugen herceghez küldött tiltó levélről szóló meséje, ezt *Arneth* jeles művében (Prinz Eugen von Savoyen. I. k. 458–59. l.) kimutatta.

2) Feldz. d. Pr. Eugen v. S. II. 108–9.

3) Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen v. Savoyen. 1697–98. (Wien 1876.) 19. l.

élelmezési raktárak állíttatván, az azok szállítására szükséges szekerek Magyar- és Erdélyországból szereztettek be; azonkívül a Tisza vonalán kisebb élelmezési raktárak, u. n. proviant-házak emeltettek, névszerint Kis (vagy Ó-) Kanizsán, Zentán, Becsén és Zsablyán, valamint Bácsban és Futaknál a Dunához közel.

Auersperg hadtestének megérkezése után Kolluttól július 18-án indult Eugen herceg Monostorszegen át Zombor felé, hová 18-án érkezett. Július 20—21-én Kovasovacz- és Labsacson át, július 22-én Bács-, július 23-án Bukinban volt hadával, honnan 24-én Palánkára ment s itt pihenőt tartott. Ugyanakkor érkezett ide az élelemszállító dunai flotilla, mely a sereget a folyamon lefelé kísérte. Július 25-én Futaknál, 26-án pedig a mai Ujvidék helyén akkor létező kis szerb helységnél (u. n. Raizenstadt) állott a császári had.

Eugen herceg Pétervárad erősségét megvizsgálván, még az nap jelentést tett a császárnak a törökök felől nyert hírekről és saját hadseregének állapotáról. Mert Eugen herceg csak itt értesült, hogy Musztafa szultán július 20-ig már Jagodináig haladt elő. Tudatá egyszersmind a császárral, hogy a tábori pénztár üres s hogy kénytelen volt egyik alvezérétől, gróf Herbersteintől 1000 frtot kölcsön venni.¹⁾ Július 28-án a u. n. nagy római sáncoknál üt tábort, hol azután augusztus 4-ig tartózkodott. Ezen napon kelt levelében köszönetét fejezé ki a császárnak a hadsereg részére küldött 10,000 frtéért, s tudatá, hogy ha a török a Temes vidékére tenné át hadát, úgy ő Rabutin és Vaudemont seregei elé a Tisza mentén Zenta és Kanizsa felé vonulna fel.²⁾

Augusztus 5-én indult Eugen herceg Kovilhoz, hol tábort veretett. Együttal a Dunán 9 hajóból álló védvonalat állított. A herceg ugyanis Kovilt célszerű pontnak tartá arra nézve, hogy a törökök előnyomulását figyelemmel kísérje, mert arra, hogy azt megakadályozza, ereje épenséggel nem volt. De a helyzetet tekintve, az ellenség előnyomulási vonala legvalószínű-

¹⁾ Milit. Corr. 25. l.

²⁾ U. o. 27—29. l.

nűbben a temesi oldalon leendett, mivel nem volt hihető, hogy a szultán akár a Száva, akár a Duna mellékén operálni akart volna, mert ezen vonalakat oly erősségek védték, a melyek miatt gyorsan nem nyomulhatott volna előre. Amott Bród és Eszék, emitt Pétervárad állta útját.¹⁾ Eugen herceg tehát már azért is Kovilt választá figyelő pontul, hogy úgy a dunai, mint a tiszai részek felett őrködhessék s esetleg a Maros feletti, vagy éppen az erdélyi részek védelmére siethessen. Más részt pedig vigyáznia kellett arra is, nehogy a Vaudemont és Rabutin-féle hadtestekkel való egyesülése megghiúsíttassék.

Nehem péterváradai parancsnok augusztus 11-én tudatá a Koviál álló herceggel, hogy Musztafa szultán egész hadával Belgrádhhoz érkezett s hogy hír szerint Thököli a Temes közére, Maurocordato török császári főtolmács pedig az erdélyi részekre küldetik lázadás szervezésére. Eugen hg még az nap haditanácsot tartván, abban elhatározott, hogy Pétervárad helyőrsége szaporíttassék, miért is oda még az nap 8 zászlóalj gyalogos és 200 lovas küldetett. Egy időben érkezett Péterváradhoz a császári rendes csapatokkal Monaszerli 1700 főből álló bácskai szerb milic-csapata is, kikre a vár alatti híd őrzése bízott.

Eugen herceg másnap (augusztus 12.) személyesen ment a várba, a védelem iránt utasításokat adandó. Midőn Musztafa szultán Belgrádhhoz ért, hozzá a velencei háborúból győzelem híre érkezett, ennek folytán a szultán mindjárt megérkezése után a Száván és a Dunán egy-egy hidat veretett, minthogy még eldöntve nem volt, vajjon Szlavoniának vagy a temesi részeknek veszi-e útját a tábor. Ezután két ízben is haditanács tartatott, előbb a nagyvezér, azután a szultán jelenlétében. A török vezérek korántsem voltak egy véleményen, sőt mint Hammer kimutatá, a nagyvezér iránt azok nagyobb része ellenséges indulattal viseltetett s annak minden terve elé akadályokat iparkodtak gördíteni. Csak a belgrádi basa, az okos Husszein beszélt valódi meggyőződése szerint s határozottan javaslá Pétervárad megostromlását. Iparkodott egyúttal kimutatni

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, II. 116.

azon nehézségeket, melyekkel a Temes vagy a Tisza vidékén való előnyomulás össze van kötve. Elmondá, hogy a temesi részeken a sok folyón és mocsáron való átkelés fölötte nehezíti az előnyomulást, minek folytán a sereg könnyen kitétetik ama veszélynek, mely a törököket a szentgotthárdi ütközetben (1664.) érte. Különösen hangsúlyozá, hogy az élelemszállítás nehézsége is fenforog, mert a sereg 25 napi eleségnél többet magával nem vihet. Végre fölemlíté, hogy a visszavonulás csaknem lehetetlen volna. Holott Pétervárad alá az élelmet a hajók szállíthatják, s így a Száva és Duna mentén az előnyomulás legbiztosabbnak tekinthető. Ezen jóakarató vélemény azonban, melyet a nagyvezér, Mohamed Elmas is egészen osztott, heves ellenzésre talált a nagyvezér vesztére egyesült vezérek körében, mire a hadjárat megkezdése a Temes, Bega és Tisza vidékére tűzetett ki.¹⁾

A szultán tehát, miután a Szelingiraj tatár khán által küldött csapatok Szebaszgiraj vezérlete alatt seregéhez csatlakoztak, aug. 19-én Pancsovához ment, hol a Dunán hidat emeltetett, a dunai flotillát pedig ugyanakkor a Tisza torkolatához előre küldé.²⁾

A még mindig Kovilhál állomásozó Eugen herceg már augusztus 19-én arról értesült, hogy a Belgrádnál a Dunán veretett híd csak az ellenség félrevezetése céljából épült, hogy Eugen herceg hadainak Szeged felé való távozása esetén Péterváradot annál könnyebben kézrekeríthessék. De miután a herceg arról is értesült, hogy a támadás a temesi oldalon is történhetik, azért ennek nagyobb hitelt adva, Vilovónál a mocsárokon hidat veretett, hogy esetleg a Tisza mentén fölfelé siethessen. Midőn pedig aug. 20-ika körül a dunai török flotilla Szlankamen táján mutatkozott, Titel megerősítésére gr. Auer-sperget 4 ezred lovassal és 8 zászlóalj gyaloggal küldé.³⁾

A törökök aug. 19—20-án Pancsovánál a Dunát átlépván,

¹⁾ *Hammer*: Gesch. des Osm. Reichs. VI. 635.

²⁾ *Arneth*: Prinz Eugen v. Savoyen, I. 99.

³⁾ *Feldzüge d. Pr. Eugen*, II. 120.

Eugen herceg Titelt Auersperg helyett Nehem tábornokra bízta, ki abban 8 zászlóalj gyalog- és 800 lovassal foglalt állást; azután a Tiszánál 2 ezredből álló figyelő hadtestet hagyva, miután Vaudemont és Rabutin tábornokok közelségéről értesült, aug. 22-én Kovilból a Tisza mentén fölfelé indult hadával. Vaudemont herceg seregével már aug. 17-ike körül Kecskeméthez ért, Rabutin gr. azonban a Maros mentén lassan haladt, mivel Erdély megtámadásától tartott. Eugen herceg még elindulása előtti napon értesíté a császárt Kovilból kelt levelével, hogy Vaudemont herceg Kecskemét felől — az adott utasítás szerint — Zenta felé tart, mely vonalon fölfelé egész Szegedig a mocsárokon hidakat veretett, másrészt pedig a szegedi, kanizsai, zentai és becsei proviant-házak kellő élelemmel el vannak látva.¹⁾

Augusztus 22-én Eugen herceg a sziregi mocsárokon át a zsablyai proviant-házig nyomult elő, folyton óriási hőséggel és szomjúsággal küzdve. A nyári meleg ugyanis nüg egy részről a mocsárok nagy részben való kiszáritása által az előrehaladást könnyítette, addig más részt e fa- és víz-szegény területeken a katonaságnak nem csekély bajt okozott. Az átvonulási pontokon mindenütt kutakat kellett ásatni, a főzésre pedig száraz fűvet és kórót használni.

A következő napokon a herceg seregét Szent-Tamás és T.-Földvár környékén át az ó-becsei proviant-házig vezette, mely a várostól a Tisza mellett másfél órányira feküdt. Itt a hadat megpihentetvén, Becse felé folytatá útját, aug. 25-én pedig már a Csíkér nevű mocsáron 52 tutajból álló hídon is átkelt. Itt találkozott mind Vaudemont, mind pedig Rabutin futáraival. Az előbbi tudatá, hogy már Zentánál van, Rabutin pedig arról értesíté, hogy három nap mulva, vagyis aug. 28-án Aradra fog érkezni.²⁾

Eugen herceg aug. 26-án a Csíkéren át Zenta felé indult, s a Tisza mellett e községtől egy órányi távolban állapodott meg, hova még az nap megérkezett 12—13000 embernyi hadával

¹⁾ Milit. Corr. des Pr. Eugen, 35—36. l.

²⁾ Feldzüge des Pr. Eugen. II. 125.

Vaudemont herceg is.¹⁾ A két sereg egyesülése után még csak Rabutin hadteste volt hátra, hogy a csapatok concentrálása teljes legyen; mielőtt azonban ezt Eugen herceg bevárhatta volna, újabb hírek nyugtalaníták.

A szultán Pancsovánál átkelvén, hadait két részre osztá. Egy 20,000 emberből álló hadosztályt Dzsáfer basa vezérlete alatt észak felé küldött, hogy a Maroson át felső Magyarországra törjön.²⁾ E sereg aug. 27-én már a Temesen átkelt s aug. 28-án Beeskereknél állott, mialatt a fősereg a Duna mentén Titel felé haladt. Eugen herceg ezekről értesülvén, aug. 28-án Zenta alatti táborában haditanácsot tartott s annak folytán Commercy herceget 7 ezred lovassággal s 30 ágyúval a Titelben levő Nehem segélyére előre küldé. Táborát maga is menetkészzen tartá, s minthogy Rabutin érkezése Csanád felől csak pár napi idő kérdése volt, számára Kanizsánál a Tiszán hidat veretett. Commercy segélycsapatai még útban voltak Titel felé, midőn Nehem tudatá, hogy a török hajóhad a Dunán Kovil tájára érkezett és hogy a török minden valószínűség szerint Titel ostromára készül. Eugen herceg tehát másnap, aug. 29-én, kora reggel megindult Zenta alól, de Titelt fölmentenie már nem sikerült.³⁾

A török fősereg ugyanis értesülvén Titelnek a német csapatok által való megerősítéséről, e várat, mint oly pontot, mely a temesi részekén való előnyomulást akadályozhatná, jónak látta hatalmába ejteni, esetleg pedig Pétervárad ostromát ez által előkészíteni.⁴⁾ Augusztus 29-én tehát, miután a Tiszán híd veretett, szárazon és vízen intézett heves támadás után Nehem tábornokot érzékeny veszteséggel űzték ki a várból, melyet azután a törökök a várossal együtt kiraboltak és felégették. Nehem folyton harcolva húzódott serege romjaival

1) U. o. II. 126–127.

2) Dzsáfer névtelene. Törökből ford. Repiczky J. Új Magy. Múzeum. I. k. 18–19. l.

3) Feldzüge des Pr. Eugen, II. 127–28.

4) *Ferrarius*: De rebus gestis Eugenii etc. lib. I. p. 27. (Róma 1748.)

Pétervárad felé, miközben a törökök által elfogott huszárcsapat irgalom nélkül leváगतott.¹⁾

A szultán, miután Eugen herceg távollétéről értesült, Titel bevétele után haditervet változtatva, Pétervárad ostromára gondolt, mely várat annál bizonyosabban vélt bevehetni, mert bizonyos titeli foglyok állításai szerint a nyugaton kitört francia háború folytán a német csapatok jobbára oda vonattak és Eugen herceg mellett 12 ezrednél nagyobb haderő aligha lehetett. Ezért legott futárok menesztettek a már Becskerekig előnyomult hadosztály után s azt Pétervárad ostromára a Tiszán visszarendelék.²⁾

A törökök Titeltől Kovilon át Péterváradnak tartottak, miután a vilovói hidat, melynek két végét a németek fölégették, helyreállíttatá a nagyvezér. Innen fogva Péterváradig még kilenc híd veretett, melynek mindegyike igénybe vehetett pár napot.³⁾

Fentebb említők, hogy Eugen herceg Titel segítségére Commercy herceget előre küldé, utóbb pedig maga is lefelé indult. Azonban mire hadai augusztus 29-én d. e. 9 óra körül Szent-Tamáshoz értek, az eléje jövő futárok Titel elestét jelentették. A herceg tehát hadaival a Csikér mocsárnál foglalt állást, honnan a császárhoz augusztus 31-én kelt levelében Titel elestét s annak részleteit jelenté. Tudatá egyszersmind, hogy a Rabutinól nyert értesülés szerint nevezett tábornok az erdélyi hadakkal még ezen a napon Kanizsánál fog lenni.⁴⁾

Rabutin fáradt hadaival augusztus 31-én Csanádról csakugyan Kanizsához ért s ott az Eugen herceg által előre készíttetett hídon átkelve várta, míg a Maroson Szegedre szállított ágyúi utána érkeznek. Már másnap azonban parancs érkezett hozzá a fővezértől, hogy a tűzéséget be nem várva, induljon szept.

1) *Hammer*: Gesch. d. Osm. Reichs. VI. 636. és Histoire de Pr. Fr. Eugene. I. 205. (Amsterdam 1740.)

2) Dzsáfer névtelene. Uj Magyar Muzeum 1851–52. évf. I. 21. (Dzsáfer névtelene török író, mint Dzsáfer pasa titkára vett részt az 1697. évi hadjáratban.)

3) *Hammer*: i. m. VI. 636.

4) Milit. Corr. d. Pr. Eugen 45. l.

2-án a főhadiszállás felé. Rabutin tehát fölkerelkedett s még az nap megérkezett Csikérhez, hol a hadak csatlakozása végbement.¹⁾

Rabutinnak a fősereghez való csatlakozásával Eugen herceg concentráló taktikája be lett fejezve, s most, miután arról értesült, hogy a törökök Kovilnál elsáncolt állást foglaltak, 27 hajóból álló hajóhaduk pedig Pétervárad alatt horgonyoz, ezen erőd megsegítését a Csikér melletti táborban tartott haditanács kimondotta. Előbb azonban báró Glowitz altábornagyot, 200 lovassal Szegedre küldte a herceg, megbízván őt az ott levő csapatok parancsnokságával s az erődnek védelmi állapotba való helyezésével.²⁾

Eugen herceg másnap, szeptember 2-án, kilenc hadoszlopra osztott seregével gyors menetben indult Becsének, hova még az nap megérkezvén, másnap Szent-Tamáson át az u. n. nagy római sáncok vonalán haladt lefelé. Teljes 18 órán át haladtak csatakészben a német-magyar csapatok; a lovasság mintegy az előhadtest elleni oldalvéd állott, mellette a tűzérség és gyalogság, ezektől pedig öt mértföldnyire a római sáncoknál a hadiszertár, vagyis a „keresztény podgyász“, mint azt amaz idők hadászataiban naiv egyszerűséggel nevezték. Ember-ember hátán, a por és fikkasztó hőségben egy csepp víz nélkül, az ellenséges lovasok által folyton háborgatva, oly példás rendben haladt a sereg, hogy egyetlen ember sem maradt hátra. Az egész veszteség, a mibe ezen, az ellenség táborától alig két mértföldnyire való vonulás került, csak egy ember volt, kit a portyázó huszárok az ellenséges lovassággal vívott egyik csetepatéjuk alkalmával veszítettek.³⁾

Eugen herceg hadaival szeptember 6-án este 10 órakor ért a mai Ujvidékhez, hol ez időtt olasz mintára készült erős sánc létezett s abban állást foglalt.⁴⁾ A szultán erről értesülvén s főleg miután sem az elsáncolt táborot sikerrel megostromolni,

1) Feldzüge d. Pr. Eugen, II. 133.

2) Eugen herceg jelentése a császárhoz, szeptember 15-ről. Milit. Corr. 53. I.

3) Mil. Corr. 45 –50. I.

4) Feldz. d. Pr. Eug. II. 140. és Arneth: Pr. Eugen v. Sav. I. 99.

sem pedig abból kicsalni nem látszott sikerülhetőnek, újabb terven gondolkodott. Haditanács tartatván, elhatároztatott, hogy Szeged ellen indulnak, a dunai flotilla pedig a Tisza torkolatánál marad, hogy az élelmezés útja el ne vágathassék.¹⁾

Eugen hercegnek a zentai ütközet előtti két utolsó tudósítása, melyeket a császárhoz intézett, Péterváradon szeptember 8-án és 9-én kelt. E levelek a fővezér helyzetét sajátságos színben tüntetik fel. A német és magyar birodalom teljhatalmú fővezére a döntő ütközet előtt három nappal, a rossz információk folytán, annyira tájékozatlan volt, hogy a török sereg létszámával sem lehetett tisztában, annál kevésbbé annak terveivel. Eugen herceg szept. 8-iki levelében a szultán seregét a hírek után 40--50,000-re becsüli, holott az megközelíté a 100,000-ret; lovasságát pedig még az előző évinél is gyengébbnek mondja. A mindent mérlelgető stratég e szavait nem tekinthetjük az ellenfél szándékos ócsárlásának, mert hisz ez keményen megboszulhatta volna magát egy vesztett ütközet által, hanem ez csakis a téves információ kifolyása lehetett.

A törökök határozatlansága csak a németek tájékozatlanságánál volt nagyobb. A hadvezérlet, mint azt már a belgrádi tanácskozás előadásánál láttuk, korántsem volt egységes és a vezérek egymás terveinek lerontására, főleg pedig a nagyvezér szándékai kivitelének megakadályozására törekedtek. Ez kétségkívül oly baj volt, mely a sereg határozott föllépését gátolá s a támadó hadból előbb-utóbb a védekező hadat csinálta, mely elveszté döntő erejét s döntő csatába bocsátkozni többé nem mert. Legalább Dzsáfer névtelenének, ma már mesészerű alakban feltűnő szavai, melyekkel a hadjárat ezen szakát festi, határozottan erre mutatnak; de ezt igazolta a törököknek szept. 7-én Koviltól Szeged felé történt indulása is.²⁾

A herceg újvidéki táborában mozdulatlanul állott, midőn szept. 7-én a péterváradi fellegrárból Nehem jelenté, hogy a Kovil alatti török tábor táján porfellegeket lát, bár kivenni nem

¹⁾ *Hammer*: Gesh. d. Osm. R. VI. 636.

²⁾ Dzsáfer névtelene. Repiczky J. fordítása. Új Magyar M. 1851--52. évf. I. 24.

képes, vajjon a szultán elhagyta-e táborhelyét vagy nem. Eugen herceg kéneket küldvén ki, csakhamar értesült arról, a mit egy szökevény is megerősített, hogy a szultán Thököli Imre tanácsára táborhelyét elhagyá s Szeged felé indult.¹⁾

A herceg egyelőre a törökök hirtelen távozását oly cselnek tartván, mely talán csak arra készült, hogy a keresztény sereg biztos állásából kicsalassék és egy hirtelen támadás által zavarba ejtessék, mindaddig ki nem mozdult helyéből, míg nem szept. 9-én arról értesült, hogy a szultán szept. 8-án már Szt-Tamásig haladt s az éjjelt is ott tölté. Erre a fővezér hadainak az indulási parancsot kiadva, lovasságával még ez nap (szept. 9.) Szent-Tamásig nyomult elő, a hol, miután a mocsárokon volt hidakat szétdúlva találta, még az éjjel két új hidat veretett²⁾

A gyalogság minden erőltetés mellett is lassabban haladt, s ez nap csak a sziregi pusztáig ért. Eugen herceg tehát Szent-Tamásnál bevárando a gyalogságot, az éjjelt itt tölté, mindenféle kémszemeket küldvén huszárokból. Ezek jelentették, hogy a Tiszán az éj sötétjében is tisztán kivették, hogy némely török hajók a folyón felfelé haladtak s hogy egy a portyázás közben elfogott sebesült tatár halála előtt bevallá, hogy a szultán ugyanez este seregével Zentához érkezett.³⁾

Eugen herceg szeptember 10-én az időközben megérkezett összes hadaival kiindulván, Szent-Tamástól a becei proviant-házig⁴⁾ vonult, hol haditanács tartatván, a fővezér a vezérkart a hírekről és a hadsereg állapotáról értesítvén, egyhangulag a török sereg követése és üldözése mondatott ki, annál inkább,

1) *Arneth*: Pr. Eug. v. Sav. I. 100. *Hammer* (i. m.) a törököknek Szeged felé való menetelét egyenesen Thököli azon tervéből folyónak tekinti, mintha ő ott párhíveket találhatni remélt volna. (Gesch. d. Osm. R. VI. 753--54.)

2) *Hammer* (i. m. VI. köt. 636. l.) említi, hogy Eugen herceg mielőtt táborából megindult volna, gróf Schlicket 1700 gyalogossal más utakon Szeged védelmére küldte. Ferrarius Eugen hercegnek magyarországi hadjáratáról írt művében Schlick előreküldetéséről szintén megemlékezik, bár szerinte nem Ujvidéktől, hanem Szent-Tamástól s nem 1700, hanem 11,000 emberrel indult. (De rebus gestis Eugenii etc. I. 33.)

3) Feldzüge d. Pr. Eug. II. 143--44.

4) U. o. II. 124. E proviantház a mai Becsétől 3 órányira a Tiszánál feküdt.

mivel a szultán minden valószínűség szerint Szegedet óhajta megvenni. A herceg tehát a nap hátralevő részét a seregnek az útra való előkészítésével tölté, s este némely lovas csapatokat kémszemlére szerte küldött. E közben az éj óráiban érkezett Zenta akkori szerb milic kapitánya Tököli, hírül hozván, hogy a szultán serege 10-én délben már Zentánál állott s a vidéket azóta pusztítja. Eugen herceg erre újabban még ez éjjel 60 főnyi csapatot küld két hadnagy vezetése alatt a török tábor kikémlésére, kik ez éjjel vissza nem is érkeztek.

Szeptember 11-én reggel napfölkelte előtt fölszedette Eugen herceg a tábort s hadát 6 gyalog és 6 lovas dandárra osztva, megindult akként, hogy a tűzérség középett, a podgyász pedig 100 lovas földözete alatt hától követte a sereget. Ily menetben délelőtt 9 óráig haladt a sereg, midőn az éjjel előre küldött két hadnagy futárai jelentették, hogy a kiküldött csapat török előőrsökre bukkant s azzal lövéseket is váltott. Erre tehát a herceg a két hadnagy segélyére egy csapat huszárt küldött, kik kevés idő múlva győztesen s a többi közt egy foglyul ejtett pasával tértek vissza. Ez Kücsüg Dzsáfer, a rumilii helytartó volt, kit a szultán a keresztények kémlelésére küldött. Eugen herceg menetét tovább folytatva, vallatni kezdé a pasát, ki csakhamar kinyilvánítá, hogy a szultán Thököli Imre javaslatára Szegedet kívánta kiostromolni, de miután annak erős fekvéséről és Eugen hercegnek gyors jöveteléről értesült, Zentánál megállapodott, hidat veretett s ott már átkelőben is van azon célból, hogy felső Magyarországra, vagy Erdély ellen induljon.¹⁾

Kücsüg Dzsáfer pasának Eugen herceg előtt tett vallomása nagyban ellenkezik Dzsáfer névtelenének fenmaradt adataival. Ez utóbbi szerint ugyanis, a szeptember 6-iki kovili hadi értekezleten az ő urának, Dzsáfer temesvári pasának, tanácsa fogadtatott el, mely szerint Kanizsánál a Tiszán át a temesi részekre lett volna a török sereg átszállítandó. Raschid, az ozmán birodalom mult századbeli hivatalos történésze, erről mit sem tud és csak annyit említ, hogy a nagyvezér és a

¹⁾ Milit. Corr. 53—54. l.

szultán Zentánál nem szándékoztak átkelni s hogy az átkelés itt a vezérek erőszakos föllépése folytán történt. Dzsáfer névtelene személyesen vett részt az 1697. évi táborozásban s igen sok dologról, melyeknek szemtanúja volt, fontos történeti jegyzeteket írt. De bár Dzsáfer temesvári pasához való viszonya őt az intéző körökhöz igen közel hozhatta, az irataiban foglalt némely állítások, úgy látszik, vagy koholtak, vagy téves információn alapulók.¹⁾

Részünkről főleg a kanizsai átkelésre vonatkozó részleteket nem tartjuk történeti hitelűeknek már azért sem, mivel a temesi részekre közelebb eső helyen, pl. Titelnél is át lehetett volna kelni, ha Kovilnál egyáltalában az átkelés határoztatik el. Dzsáfer névtelenének állításában csak az ő ura, az öreg Dzsáfer pasa okosságának feltüntetését s a bekövetkezett vereség tulajdonképeni okainak elpalástolását célozta. Musztafa szultán felvonulása Kücsüg Dzsáfer pasa vallomását igazolta, s legvalószínűbb is az a terv, mely szerint a szultán Szegedet kívánta kiostromolni. Hogy mindazáltal Zentánál tovább nem ment a sereg, erre nézve úgy a pasa vallomásában foglaltak, mint a Raschid által emlegetett erőszak vihette rá Musztafa szultánt. Legalább Cantemir, ki II. Musztafa szultán uralmának történetét megírta, szintén arról szól, hogy a szultán terve volt Szeged megtámadása, s csak utóbb mondott le ezen szándékáról, hogy Erdély s a felső részek ellen nyomuljon.²⁾

Dzsáfer névtelene szerint a török hadak a kanizsai révtől harmadfél órányi távokra eső Zenta helységnél állapodtak meg.³⁾ Szerinte a megérkezés után az előkelő tisztek bajnoki játékot tartottak, miközben a szultán a híd készítéséhez látott. A sereg

1) „Dzsáfer névtelene“ név alatt Ali Ibn Mohamed írt, ki valószínűleg temesvári születésű volt s 1697-ben mint a szintén odavaló Dzsáfer pasa pecsétőre, urát mindenüvé követte. A kovili értekezet előadása után ezeket írja: „... másnap reggel (szeptember 7.) Kobilá szigetnek irányából felkelvén, a kanizsai révet óhajtvá, elindultak és 10 órányi földet túlhalgyván, a kanizsai révhöz öt órányi útra eső helyen (Becse?) leszálltak és a következő reggel megindultak a nevezett révtől harmadfél órányi távolságú Zenta helységbe érkeztek.“ (Repiczky J. ford. Új Magy. Muz. 1851—52. évf. I. 25. l.)

2) Cantemir: II. Musztafa 45—43. §. Hammernél: VI. köt. 637. l.

3) Új Magy. Muz. I. 25.

zöme nem közvetlen a Tisza folyónál, hanem attól mintegy másfél órányira foglalt állást s szekérsáncot készített. A tiszai híd az nap egész éjjel és másnap délig készült, a midőn a szultán Musztafa és Ozmán pasákkal átkelvén, utána a jancsárok s a többiek kezdék podgyászaikat átszállítani. Urának, Dzsáfer temesvári pasának csapatai csak harmadnapon éjjel indultak az átkelésre, miután csak ekkor került rájuk a sor; névtelen írónk is velök költözött a túlpartra.

A sereg átvonulása még be sem fejeztetett, midőn Eugen herceg hadai megérkeztek. De a költözés nem is történt minden zavar nélkül, sőt ellenkezőleg nagy tolongással s meglehetősen rendetlenségben folyt. Minthogy a törökök tudomással bírtak Eugen herceg jöveteléről, minden órában megjelenésétől tartottak s a katonák egymást rémítve a vízbe ugráltak vagy cél nélkül előre sietni akartak.¹⁾ Raschid még hozzáteszi, hogy a katonaság a vezérek közt dúló viszályt ismervén, a fegyelmet éppen nem tartá meg, hanem a vezényszót be nem várva, tilalom ellenére is a hídon át a császári kíséret után rohant.²⁾

A török írók adatai bár teljes és megbízható képet nem nyújtanak a Zentánál átkelő csapatok állapotáról, mindazáltal egy pár odavetett megjegyzésükkel is láttatják velünk az erkölcsileg demoralizált hadsereg helyzetét. A vezérek egyenetlensége s ebből kifolyó határozatlansága a hadjárat sikertelenségéről győzték meg a sereg minden egyes emberét; míg más részről az önbizalmat veszített had a keresztény csapatok közeledtének hírére rémületbe jutott. Hogy a zavar teljes legyen, erre még csupán a császári sasok megjelenése hiányzott.

Ilyen volt helyzete II. Musztafa szultán seregének, midőn Eugen herceg szeptember 11-én este felé dandáraival Zenta alatt megjelent.³⁾

1) Dzsáfer névtelene. i. h. I. 25.

2) Tarihi Raschid, ford. Repiczky J. Uj Magyar. Muz. 1851-52. évf. I. 31.

3) Horváth M. (Magyarorsz. tört. VI. köt. 235. l. Pest, 1872.) és Kerékgyártó A. (Hazánk évlapjai, 503. l. Budapest, 1875.) a többi íróktól eltérőleg hibásan helyezik az ütközet napját szeptember 14-ére, mert Eugen hercegnek ma már általánosan ismert hivatalos tudósításából csakis szeptember 11-ikét olvashatni.

A Zentától délre eső terület egészen egyenes, óriási síkot képez, melynek természetes szegélyét keletről a Tisza kanyargó habjai, nyugatról pedig a mintegy 20—25 méternyi magasságú u. n. orompart képezik. Ezen magaslatok azok, melyekről Dzsáfer névtelene is megemlékezik, midőn bizonyos völgyről beszél. A Zentától nyugatra fekvő Topolya és Csantavér községek felől jövő utas bizonyára szintén völgynek nevezné a zentai síkot, mivel az oromi partokról való leereszkedés csakugyan annak tünteti föl, s mert e térség valaha a Tisza medrét képezhette, a mint annak nyomait néhol maig is fölismerhetni. Az őskori víz azonban a tengerek fölszínének süllyedése folytán lassankint lehúzódtott, minthogy valamint a többi folyók, úgy a Tisza is mélyebbre ásta medrét a föld kérgébe, ettől fogva azután az egykori szélesebb meder szárazzá változott s az ősi partokat, az u. n. ormokat (másutt u. n. Telecska) a hullámok nem mosták többé.¹⁾ Ez lehet körülbelül eredete a zentai völgy-szerű síkságnak, mely most egyszerre világtörténeti fontosságra volt emelkedendő. A Tisza az akkori kis község felett hatalmas fordulatot képezett nyugatról kelet felé, s aztán — a mint az egykorú hadászati térrajzon is látható — északról délnyugatnak hosszú kanyarulatba megy át s két ágra oszlik. Ez ágak a mai Eugen-szigetet zárták magukba, mely akkoriban sokkal messzebb benyúlt a balpart irányában a folyó közepére s ennek folytán a jobbparttól sokkal távolabb feküdt, mint mai napság.

Ha e szigetet ignoráljuk, — a mint azt eddig valamennyi történetíró tette, — úgy merőben megfejtetlen marad a kérdés, miért akart a szultán éppen Zentánál átkelni. Itt tűnik fel egyik legegzelatansabb példában az események eldöntésére befolyó tényezők egyik legfontosabbikának, a talajviszonyoknak befolyása. Kétséggkívül akár lejjebb, akár följjebb kísérli meg a szultán a Tisza mentén az átkelést, más és más eredménynyel teheti azt. Talán sikerülhetett volna a hadnak teljes és sértetlen átszállítása akkor, ha az átkelés Zentától lejjebb történik; s ekkor a keresztény hadak ütközet nélkül, egy folytatódólagos hadjárat esélyeinek

¹⁾ *Hunfalvy J.*: Magyarország természeti viszonyainak leírása, II. 611—18.

lettek volna kitéve, mit a török a temesi oldalon, főleg a csaknem teljesen védtelenül hagyott Erdély ellen nagy sikerrel kezdhet vala. Míg másrészt, ha az átkelés Zenta felett történik valahol, úgy talán még az átköltözés megkezdése előtt éri utól Eugen herceg az erős török hadat s azt megtámadni nem merészli, vagy megtámadás esetén ki lett volna téve annak, hogy serege legyőzetik s így a törökök előtt egész Budáig, sőt tovább is nyitva állott volna az út. Mert az országban Eugen herceg hadán kívül számbavehető hadsereg nem létezett, tehát egy csapással óriási eredményeket tehetett volna tönkre Musztafa szultán.

Mindkét esetben tehát egészen más fordulatot veendett a hadjárat, ha a zentai tiszai terrenum kedvező volta a szultánt és vezérkarát úgy szólván nem kényszeríti az átkelésre. Egy nagyobb hadsereg folyamon való átszállítása még oly lassú folyású vízen is felette sok nehézségbe ütközik, minő a Tisza; ennél fogva a folyónak két ágra oszlása s az ekként képződött sziget felhasználása a török táborban levő mérnöki szakemberek előtt is kíváncsnak látszhatott.

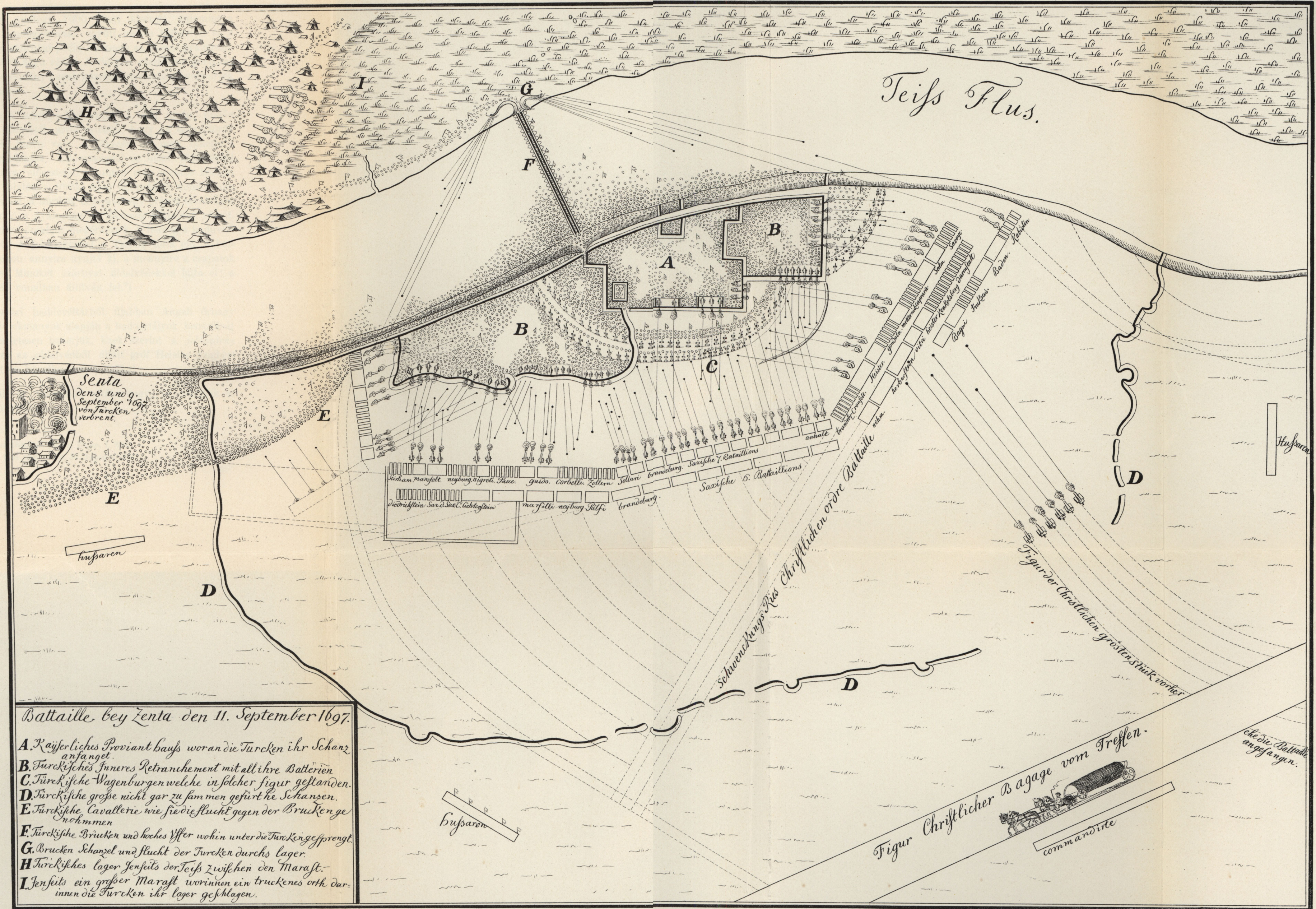
Ily körülmények folytán állíttatott fel Zenta alatt ama hajóhíd, melyről Eugen herceg is megemlékezik.¹⁾ A hídfő a zentai proviantháznál feküdt, mely épület némi sáncokkal is el volt látva. Ezen sáncok képezték alapját azon hatalmas védműveknek, melyek által a törökök a hídfőt rövid idő alatt megerősítették. Ezen védmű mindenekelőtt egy, a proviantházat félkörben kerítő, 500 lépés hosszú, igen mély árokból állott, melyhez részint kívülről, részint belülről erős szekérsánc csatlakozott. Ez képezte a hídfő belső védvonalát. Ezen kívül még egy, a víztől a vízig, szintén félkörben mintegy 1000 lépésnyi hosszúságú sugárral képezett sánc lőn építve, mely mellvédekkel és kitörésre alkalmas nyílásokkal bírt, de a keresztény hadak megjelenésekor még északnyugati oldala mintegy 700 lépésnyi közön befejezetlenül állott.²⁾ E sáncok oly erősek

¹⁾ Eugen herceg tudósítása a császárhoz. (Hist. d. Pr. Fr. Eugen. I. 220.)

²⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, II. 147.

A ZENTAI ÜTKÖZET TÉRRAJZA 1697-BŐL.

és magasak valának, hogy róluk Eugen herceg is csodálkozással nyilatkozott,¹⁾ ma már azonban azok nyomait is alig ismerhetni fel.

A szultán és mintegy 1000 főnyi kísérete, valamint a tűzérség jó része a podgyászszal együtt már a túlparton és a hídon volt ekkor, a sáncokat pedig csaknem az összes gyalogság, némi lovasság és 100 ágyú védte. A vidéken szerteszét portyázó török csapatok a keresztény hadak közeledtére szintén a védművek mögé húzódtak vissza.

Eugen herceg a császári hadakkal dél felől jöven, midőn még jó távol volt Zentától, arról értesült, hogy az egész török gyalogság a Tiszán innen van. A fővezér ezt nem lihetette s hogy a valót megtudhassa, a lovassággal és némi tűzérsséggel a tábortól elszakadva, előresietett s miután ezen menete közben nyert értesülések folytán a török sereg állapotáról mindinkább biztosabb híreket nyert, a törökök táborától egy órányi távolságra megállott, bevárando a gyalogság és tűzérség hátralévő részét. Midőn ezek a délutáni órákban megérkeztek, a herceg a hadirend felállításához fogott. A jobbszárnyat a Tiszáig tolta elő, a bal-szárnyat pedig a síkon annyira nyújtá ki, a mennyire a csapatok száma megengedte. Mindkét szárnyat oldalvédekkel látta el; a baloldalvédet kettős vonalban állítván fel.²⁾

A bécsi császári hadilevéltárból újabban Angeli őrnagy által közrebocsátott okmányok alapján a hadosztályok beosztását és elhelyezését részletesen ismerjük. Ezek szerint a *jobbszárny* két hadvonalból és az oldalvédből állott gróf Heister Szigbert táborszernagy alatt a következő csapatokkal:

I-ső hadvonal, gr. Gronsfeld altábornagy, gr. Schlick és gr. Vitry vezérőrnagy alatt:

---

1) Eugen tudósítása. (Hist. du Pr. Fr. Eugen, I. 220.)

2) Milit. Corr. 55. I. és Hist. du Pr. Fr. Eugen, I. 226.

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Savoyai dranyosok	—	5	—
2. Salm-féle gyalogság	2	—	—
3. Caprara-féle nehéz lovasság	—	6	—
4. Metternich-féle gyalogság	1	—	—
5. Gondola-féle nehéz lovasság	—	6	12
6. Heister-féle gyalogság	2	—	—
7. Grönsfeld-féle nehéz lovasság	—	6	—
8. Brandenburgi nehéz lovasság	—	3	—
Összesen	5	26	12

II-ik hadvonal báró Truchsess altábornagy, gr. Salaburg és gr. Herberstein vezérőrnagyok alatt :

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Sereni-féle dragonyosok	—	5	—
2. Darmstadt-féle nehéz lovasok	—	6	—
3. Glöckelsberg-féle dragonyosok	—	5	—
4. Heister-féle gyalogság	1	—	—
5. Vitry-féle gyalogság	1	—	—
6. Herberstein-féle gyalogság	2	—	—
7. Nehem-féle gyalogság	1	—	—
Összesen	5	16	—

III. Oldalvéd állt a következő csapatokból:

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Rabutin-féle dragonyosok	—	5	—
2. Baden-féle gyalogság	2	—	—
3. Truchsess-féle nehéz lovasság	—	6	2
4. Bagni-féle gyalogság	2	—	—
Összesen	4	11	2

A *balszárny* szintén két hadvonalból s az oldalvédből állott,

melyeknek vezetésével gr. Starhenberg Guidó tábornagy bízott meg.

Az I-ső hadvonal gr. Corbelli altábornagy, br. Hasslingen és br. Pfeffershoven vezérőrnagyok vezetése alatt :

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Hohenzollern-féle nehéz lovasság	—	6	—
2. Corbelli-féle nehéz lovasság	—	6	—
3. Starhenberg-féle gyalogság	2	—	—
4. Paçe-féle nehéz lovasság	—	6	—
5. Nigrelli-féle gyalogság	1	—	—
6. Neuburg-féle nehéz lovasság	—	6	10
7. Mansfeld-féle gyalogság	2	—	—
8. Paçe-féle nehéz lovasság	—	6	—
9. Mansfeld-féle gyalogság	2	—	—
10. Styrum-féle dragonyosok	—	5	—
Összesen	7	35	10

A II-ik hadvonal herceg Vaudemont altábornagy, gr. Beust és herceg Lichtenstein vezérőrnagyok alatt :

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Pálffy Miklós-féle gyalogság	1	—	—
2. Deutschmeister-féle gyalogság	1	—	—
3. Marsigli-féle gyalogság	2	—	—
4. Lichtenstein-féle gyalogság	1	—	—
5. Szász lovasság	—	8	—
6. Dietrichstein-féle dragonyosok	—	5	—
Összesen	5	13	—

III. A bal oldalvéd állott a következő csapatokból :

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Ismeretlen, talán szerb milic gyalogság	4	—	—
2. Valószínűleg magyar huszárság	—	11	10
Összesen	4	11	10

A *centrumot* végre, melyet Eugen hg fővezér személyesen vezényelt, a következő csapatok alkották :

I-ső hadvonal, valószínűleg herceg Commercy, Börner és gr. Rabutin tábornaszernagyok alatt :

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Dassau-Anhalt-féle gyalogság	2	—	—
2. Szász gyalogság	7	—	—
3. Solari-féle gyalogság	2	—	26
4. Brandenburgi-féle gyalogság	2	—	—
Összesen	13	—	26

II-ik hadvonal, valószínűleg gr. Auersperg altábornagy, gr. Reuss tábornaszernagy, Röbel és Schlabrendorf vezérőrnagyok alatt :¹⁾

Az ezred neve	Zászlóalj	Század	Ágyú
1. Szászországi gyalogság	6	—	—
2. Brandenburgi gyalogság	2	—	—
Összesen	8	—	—

E táblázatok mutatják, hogy a keresztény sereg combattans hadereje 51 zászlóalj gyalog-, 112 század lovas- és 60 ágyúból

¹⁾ Lásd : Feldzüge des Pr. Eugen II. köt. 150 - 151. l. A centrum két hadvonalának vezérei a fennmaradt hivatalos jegyzékben együttesen említettek ; az általunk itt közölt beosztás azért valószínűleges.

állott. A sereg felát az itt fel nem sorolt egyéb segédcsapatokkal együtt a 70,000 főt megközelíté. Felette sajnálandó, hogy a cs. hadilevéltár itt közölt adatai a magyar csapatokról és azok vezéreiről meg nem emlékeznek. A zentai csatában részt vett főbb magyar tisztek közül gr. Pálffy János, gr. Dessewffy István tábornokok és Deáky Pál ezredes azok, kiknek neveit ismerjük. Hasonlóképen vagyunk a csatában részt vett szerbekkel is, kikről szintén más forrás alapján tudjuk, hogy Tököli Jován alatt harcoltak.¹⁾

„Midőn minden készen volt — írja Eugen herceg a császárhoz intézett tudósításában, — és a hadsereg ilyen formán elrendeztetett, nem több, mint csupán öt negyed óra választott el az esttől; miért is legott folytattam a menetet harc közben.“²⁾

„A mint tovább haladva, Zenta közvetlen közelébe értem, csak pár ezer ellenséges lovast láttam magam előtt, és a futároktól újból értesültem, hogy ők az ellenség hídját, valamint az átköltözést és azt, hogy ott nagy zavarodás vagyon, szintén látták; ennél fogva én mindkét oldalvédről összesen 3000 huszárt és 3000 dragonyost, valamint némi tűzértséget elvonván, minthogy az említett hírek szerint az ellenség nagy zavarban költözködék által a hídon, annál fogva reméltem, hogy hátban támadhatom meg, mit annál kevesebb veszélyvel tehettem, mivel én az egész sereg által támogatva valék, minthogy parancsot hagytam hátra, mely szerint ők engem folyton csatarendben kövessenek.“³⁾

„Az ellenséges lovasság, melyet magam előtt feltűnni láttam, folyton jobban és jobban húzódott visszafelé, és tovább menve

¹⁾ Szrpszkii Ljetopisz, 1861. évf. II. 177.

²⁾ Hogy a különböző írók által szerte hirdetett ama tény, mintha Eugen herceg az ütközet kezdetén egy, Bécsből küldött császári parancs folytán az ütközetbe való ereszkeztéstől eltálatott, s hogy ezen tilalom áthágása miatt utóbb haditörvényszék elé állított volt, ennek meszeszerű voltát talán fölösleges itt bizonyítgatni. Már Arneth (i. m. I. 458—59. l.) kimutató, hogy ezt a mesét Rink találta ki; utána sokan, hazai íróink közül pedig Katona (Hist. Crit. R. H. XVII. 45.) csak egyszerűen fölemlíti, Fessler (Gesch. d. Ung. IX. 457.) és Horváth M. (Magy. tört. VI. 236—37.) mint történeti tényt hozzák fel, valószínűleg Ferrarius után.

³⁾ Eugen herceg ekkor a Styrum-féle dragonyos ezred élén nyomult elő. (Arneth: Pr. Eugen v. Sav. I. 104.)

látható volt a zavar a hídon és az inmenső parton levő sok podgyász. Midőn ekkor én az ellenség sáncolatához egy ágyúlövésnyire közeledtem, legott ágyúzni kezdtek rám, mire én is viszonzítottam a lövéseket, bár a hadsereg teljes rendben folyton előbbre nyomult. Ezután megparancsoltam, hogy az előbb említett 6 ezred minden zavar nélkül álljon vissza helyére addig, míg a hadsereg hátralevő része be nem érkezik, a mi meg is történt; és így ezen rendben nyomultam elő az egész hadsereggel az ellenség sáncolata elé fél ágyúlövésnyire; a napból azonban nem volt több hátra, csak pár óra.“

„A balszárnnyat a baloldaltól néhány ezredével együtt a folyóvízig terjesztém ki, s ekkor láttuk csak, hogy az ellenség lovasságával a balszárnnyat akarja megtámadni; a mint azonban a folyóig terjeszkedtek, néhány ágyút legott leszereltettem, melyekkel folyton a hidat lövetém, és a jobbszárnnyon is hasonló intézkedést tettem. Utóbb minden oldalon egyszerre támadást rendeltem el, főleg — mint említém — azért, mivel a balszárnnyról értesültem, hogy az ellenséges lovasság arra akar nyomulni, hol a part és a folyóvíz közt mintegy 40—50 lépésnyi terület van és a honnan a mieink hátukba kerülhetek volna; én tehát oly gyorsan, a mint csak lehetett, ágyúkat, valamint a balszárnny és baloldaltól gyalogságot rendeltem oda, még mielőtt a centrum s a jobbszárnny a támadást megkezdte volna, és azok az ellenségre való tekintet nélkül, borzasztó ágyú, kartács és puská tüzelést kezdtek; azután a balszárnny említett gyalogsága csakhamar előretört, s aztán az egész lovas- és gyalogoshad oda nyomult, hol az ellenség már amaz ok miatt is, mivel hátulról lövöldözték őket, egy kissé zavarban volt. A sáncolat oly erős és magas volt, hogy én meg nem foghatom, miképen vehette be azokat a gyalogság. A lovasok a gyalogokkal szintén egészen a sáncokig nyomultak elő; ott az ellenség tüzeit kiállották és ép úgy harcoltak, mint a gyalogosok, mit én még életemben soha nem láttam; a mint pedig a balszárnny az említett módon előrehatolt, ekkor az egész hadsereg összes erejével nyomult elő s most már nem lehetett volna a harcosokat feltartóztatni.

A lovasságnak megadtván a jel a leszállásra és a kéz által való szabad tér nyitásra, erre ők bizonyos rendben rohantak át az árkokon, melyek az ellenség halottjaival voltak telve.“

„A balszárny és a baloldaltvéd zászlóaljai elvágta az ellenségnek a híd felé való visszavonulási útját, s erre borzasztó vérengzés következett úgy a sáncokban, mint a hídnál és a vízben, hova az ellenség egy része azon hitben vetette magát, hogy még átmenekülhet. A katonák annyira fel voltak dühödve, hogy úgy szólva senki nem adott kegyelmet, jólehet találkoztak egyes pasák és tisztek, kik sok pénzt ajánlottak; és innen van, hogy oly kevés foglyunk esett, kik szintén csak utóbb a halottak közül és a híd hajóiból hozattak elő. Csak ezektől tudtam meg, hogy az egész ellenséges gyalogság az innenső oldalon volt, a túlsón pedig nem több, mint csupán a szultán őrizetére rendelt egy pár ezer ember; annál inkább hihető tehát, hogy a veszteség sok ezerre ment, mert a túlsó oldalra nem jutott át több 2000 emberrel.“¹⁾

Mialatt a keresztények ily győzelmes harcot vívtak, a törökök is erős küzdelmet fejtettek ki. A szultán a túlsó parton (és pedig valószínűleg a mai csókai fensíkon) elhelyezett táborában lévén, a hadseregnek a tiszáninni sáncokban lévő részére többé be nem folyhatott, de a vezérkar nagy része még mindig ide át volt s a védelem vezérletét Mohamed Elmas nagyvezér személyesen vitte. Mellette volt Magyarország bújdosó fejedelme is, Thököli Imre, ki a németek közeledésének hírére javasla, hogy rontanák le a hidat s úgy várják be a keresztények támadását az innenső parton. Kétségkívül oly terv, a mely még talán sikerre vezethetett volna, de a szultán el nem fogadá.²⁾

A törökök egy részének élén Dzsáfer temesvári és Fasli pasák állottak, a másik oldalon pedig Ibrahim pasa az anatóliai csapatokkal harcolt.³⁾ Cantemir szerint, ki jelen volt a harcban, a

1) Eugen herceg tudósítása a császárhoz. Milit. Corr. 56—57. l. (V. ö. Hist. du Pr. Fr. Eugene, I. 226—230.)

2) Hist. du Pr. Fr. Eugene, I. 214.

3) Hammer: Gesch. d. Osm. Reichs. VI. 639. l.

nagyvezér a pasákat, kik a spalikkal már 24 órával előbb átvonultak volt, a hídon gyorsan visszarendelé, s ezek, midőn már a híd megtelt lovasokkal, gyalog jöttek át a nagyvezérhez, a ki őket a martyrhalálra lelkesítette. Ezek még engedelmeskedtek és rendelt helyeikre a sáncokba siettek.¹⁾ Szebaszgiraj khán tatárjai pedig, kik előbb a sáncok előtt foglaltak állást, ekkor már szintén a védművek mögé vonták magukat; midőn pedig az ütközet kezdetén egy ágyúgolyó a nagyvezér sátrába esett, az ott időző tatárfőnök megrettenve, lovasaival a Tiszán tartózkodhatatlanul átsietett.²⁾

Ily körülmények közt a nagyvezér, bár a zavart és fejtelenséget látva, nem remélhetett győzelmet — mint Raschid megjegyzi — „mégis Allah határozatából azt képzelvén, hogy ha maga személyesen ennyi sereget és fegyvert odahagyva, valamiképen a túlpartra juthatna is, a császárnak haragja előtt életét még sem menthetné, bármilyen legyen is az eredmény, maradásra és állhatatosságra határozá el magát.“³⁾

Az élethalálharc közel két óráig tartott, miközben a török sereg s annak vezérei csaknem mind elhullottak. A pasák közül, a kiket az ellen fegyvere megkínált, azok a harc közben feldőhődött jancsárok csapásai alatt múltak ki,⁴⁾ vagy mint Dzsáfer névtelenje mondja, „a vértanúság mézitalát kiürítették.“⁵⁾

Mire a harc véget ért, éppen beesteledett. „E győzelmes esemény — írja Eugen herceg — a nap és éj fordulatanál végződött, és így mintegy a nap maga sem akart előbb távozni az égről, mielőtt fényes szemcivel császári felséged fegyvereinek teljes győzelmét befejezve nem látta.“⁶⁾

A fővezér az ütközet eldőlte után még két óráig engedé katonáit zsákmányolni s csak esti 10 órakor fuvatta le őket. A hídhöz őrizetet rendelt, de a katonaságot az éjjel rendbehozni nem

1) Cantemir: II. Musztafa, Hammernél i. m. VI. 638.

2) U. o.

3) Raschid id. műve. Ford. Repiczky J. Uj Magy. Muz. 1851—52. I. 32.

4) Cantemir, i. h. VI. 638.

5) Dzsáfer, i. h. I. 25.

6) Eugen herceg tudósítása, Mil. Corr. 57. I. Hist. du Pr. Fr. Eugene, I. 230.

sikerült. Másnap reggel a Tiszán átkelve, hadát a török tábor „jól kiérdemelt“ zsákmányolására bocsátá, s ekkor, mint maga a fővezér mondja, sokkal nagyobbnak mutatkozott az előző napi esemény, mintsem előbb hitték. Mert úgy a holtak száma, mint a hátrahagyott zsákmány minden képzeletet felülmúlt. Ágyú, lőszer, szekerek nagy és apróbb jószág egész halmaza terült el előttük, míg a víztől félóránnyira a szultán hátrahagyott tábora várta őket. E táborban valamennyi sátor, köztük a szultáné, díszes szerelvényeivel és 10 háremhölgygyel, tevék, lovak, ökrök, valamint a nehéz ágyúk, szekerek, zászlók, dobok és egyéb hadiszerek kerültek a győzők kezébe.¹⁾

Mínthogy azonban a tűz még a csata folyama alatt kiütött volt a török táborban, Eugen a még megmenthető tárgyak oltását elrendelte, bár mindent megmenteni már ekkor nem sikerült.

Mialatt a tábor zsákmányoltatott, lovas csapatok az ellenség üldözésére mentek a Tiszától 4—5 mértföldnyire, kik miután a hátramaradt török menekülőket s az ütközetben elhagyott podgyászt harácsolták, Eugen herceg Glöckelsberg ezredest 600 horvát dragonyossal küldte az ellenség üldözésére, ki egész csomó fogollyal és zsákmánynyal tért vissza.²⁾

Ezek után Eugen herceg a zsákmányt, valamint a tiszai hajóhíd maradványait összeszedve s részletes jegyzékbe véve, úgy látszik, harmadnap halottai eltemetéséhez fogott, s aztán, nehogy seregében, a még mindig eltemetetlen holttestek folytán, ragályos betegségek harapódnak el, szept. 14-én Zentától észak felé indult s a kanizsai és a zentai határ vonalán szállott táborba. Miután pedig Vaudemont herceget csekély futárscapattal még nyomban a csata után Szegeden át Bécsbe küldte a győzelem hírével, most szept. 15-én innen írta azon történelmi fontosságú s ritka szép hadi jelentését, melyben a zentai

1) A zsákmány egyik érdekes tárgya volt a birodalmi pecsét, melyet a nagyvezér a nyakában hordott. Ezt Eugen herceg személyesen adta át a császárnak Bécsben. (Milit. Corr. 59. l.) Megtalálásáról érdekesen ír Cserei Mihály: Hist. 260-261. lapon.

2) Eugen herceg tudósítása. Mil. Corr. 60. l.

ütközetet caesari stylusban ecseteli. E jelentéssel gr. Dietrichstein dragonyos ezredest küldé a császárhoz.¹⁾

Eugen herceg győzelme aránylag nem nagy áldozatba került, mert a fennmaradt adatok szerint az egész sereg vesztesége holtakban 28 tiszt, 401 ember, sebesültekben 133 tiszt, 1465 emberből állott. Elpusztult és megsebesült 3533 ló és 16 ökör.²⁾

E szám csaknem hihetetlennek tűnik fel, midőn azt halljuk, hogy a törökök részéről közel 30 ezer ember vesztette életét. Eugen herceg a törökök veszteségével mindaddig nem volt tisztában, míg Péterváradról Nehem tábornok bizonyos információk alapján meg nem tudta s vele nem közölte az elesett vezérek névsorát. Csak ekkor, szept. 22-én, írhatta meg a császárnak.³⁾ Innen és Raschid török írótól tudjuk, hogy a következő főbb tisztek veszték el: Elmas Mohamed nagyvezér, Ibrahim pasa, Dzsáfer temesvári parancsnok, Misirli Oglu anatóliai helytartó, Fasli pasa adanai kormányzó, Baltadzsi Mohamed a jancsárok

1) Eugen herceg ezen jelentése kapcsában terjesztette föl azon kimutatásokat is, melyek a zsákmányt feltárlilag tüntették fel. Ezek szerint a császáriak kezébe: 80 ágyú, 28,000 font lőpor, 19,000 ft puskatöltény, 5400 ágyúgolyó, 523 bomba, 6300 granát, 62 hajó, 173 gerenda, 19 vasmacska stb. került. *Hammer* szerint ezen kívül 6000 teve, 15,000 ökör, 7000 ló, 9000 szekér, 2027 darab különféle sáncszköz, fegyver, zászló, dob stb. Csaknem valamennyi történetíró művében találkozunk azon felette téves adattal, mintha e csatában a török birodalmi, vagy legalább is tábori pénztár 3 millió forintot felüli értékű kincsekkel szintén a császáriak kezébe esett volna. Ezt oly tekintélyek, mint *Hammer* (*Gesch. d. Osm. R. VI. 641.*), *Katona* (*Hist. Crit. XVII. 40—46.*) *Fessler* (*Gesch. d. Ung. IX. 470.*), *Horváth M.* (*Magyarorsz. tört. VI. 206—207.*) és *Szalay* (*Magyarorsz. tört. V. 565.*) állítván, nem csoda, hogy egész napjainkig fentartá magát e hír. A közelmúlt években azonban *Angeli* őrnagy a bécsi cs. hadilevéltárból közölt okmányok alapján ez állítás alaptalanságát teljesen bebizonyítá. (*Feldzüge des Pr. Eugen von Savoyen, II. köt.*) Nekünk pedig nem maradt más hátra, mint az a feletti csodálkozás, mikép tarthatá fenn magát e falsum annyi ideig mindannak dacára, hogy Eugen herceg ez óriási összegről egy szóval sem emlékezett meg haditudósításaiban, sőt a csata után is (épp úgy, mint azelőtt), folyton pénzszükségről panaszkodott.

2) A részletes kimutatás szerint I. a *gyalogságból* elesett: 1 alezredes, 1 őrnagy, 5 kapitány, 4 hadnagy, 5 zászlótartó és 263 ember; megsebesült: 1 ezredes, 4 alezredes, 16 kapitány, 28 hadnagy, 7 zászlótartó és 1112 ember. II. a *loraságból* elesett: 12 tiszt, 128 ember; megsebesült: 47 ember. A tábornokból megsebesültek: góf Heister tábornakszernagy, báró Pfefferhofen és gróf Vitry altábornagyok könnyen, végre gróf Reuss tábornakszernagy súlyosan, ki utóbb Szegeden sebeiiben meg is halt s ott a szent-ferenciek templomában temettetett el. (*Feldzüge d. Pr. Eug. II. 156.*)

3) Milit. Corr. 74. I.

vezére, Ibrahim diarbekiri bég, Szugla szandzsák, több alhelytartó, főnök, jancsár főnöki helyettes, a főagarász, a főidéző, a vasasok és tűzérek fővezére, 57—58 jancsár ezredes, 20-nál több önkéntes lovas aga, 10-nél több ezredes. A mi a tiszteken kívüli veszteséget illeti, az adatok eltérők. Eugen herceg a császárhoz írt tudósításában az elesett harcosok számát nem említi s csak annyit jegyez meg, hogy a veszteség nagy lehetett. A keresztény írók 30 ezerre teszik az elesett törökök számát,¹⁾ a törökök azonban ezt redukálják. Mindenesetre nehéz a veszteség megállapítása, minthogy azzal sem lehetünk tisztában, tulajdonkép mennyi volt a Zentánál harcoló török sereg. Közöségesen 100 ezerre teszik.²⁾

Raschid szerint a seregnek csupán egy nyolcad része hullott el, mi körülbelül 14 ezer embert tenne ki. Cantemir a hivatalos kimutatás nyomán konstataálta, hogy a veszteség 14,070 jancsárból, 3700 szövetségesből és 7000 albániaiból állott a tiszteken kívül, mi összesen körülbelül 25 ezer embert tesz ki, és e szám még legvalószínűbb.³⁾

A felszabadítási háborúk, melyeknek utolsó döntő mozzanata Zentánál folyt le, e diadallal be lettek fejezve s Bács és Bodrogh vármegyék területe örökre felszabadult a török uralom alól. A zentai győzelem, mint szerencsés fegyvertény, nemcsak nagy politikai kihatással és hadtörténeti fontossággal bírt, hanem közvetlen megtörténte után az udvar körében és a birodalom minden részében általános örömet és lelkesedést keltett. A császári város, Bécs, szept. 21-én ünnepélyes Te Deum-mal s körmenetekkel ülte meg a zentai csata emlékét s ezen a napon az egész város ünnepies színt öltött. Az épületek és terek

1) Hist. du Pr. Fr. Eugene, I. 218—19. *Ferrarius*: De reb. gest. Eugenii I. 40. (*Wagner*: Hist. Leop. Mag. II. 345. 23,000-ról szól.)

2) Eugen herceg szeptember 7-én kelt levelében a szultán hadát 40—50,000 emberre becsülte. (Milít. Corr. 49—50. l.) *Ferrarius* (De reb. gest. Eug. I. 37—38.) a török sereget 60,000-nyinél többre teszi. Thököli Imre végre határozottan 100 ezerről beszélt. (*Bonafont*: Tekeli heros de Hongrie. Uj Magy. Muz. 1851—52. I. 23.)

3) *Hammer*: Gesch. d. Osm. Reichs. VI. 441.

földíszítettek, diadaloszlopok állíttattak s a nép között az ütközet emlékére vert pénzek osztattak szét.¹⁾

A császár a még mindig Zenta felett táborozó Eugen herceggel ugyanezen napon írásban tudatta legmagasabb örömét és megelégedését, szeptember 27-én pedig a vezérkar, különösen pedig a lengyel- és szászországi, továbbá a brandenburgi fejedelmek segéd csapatai összes főtisztjeinek hasontartalmú levélben köszönte meg az uralkodó az ütközetben tanúsított hősiességet, utóbb pedig tömeges előléptetés történt.²⁾

Ezen ütközet jelentőségéből nem von le semmit az a körülmény, hogy Eugen herceg, részint az őszi időszak előre haladottsága, részint pedig a hadseregben általánosan érzett különböző szükségletek miatt, e győzelmet nyomban ki nem zsákmányolhatta. Hogy a birodalom pénzügyei ez évben mily rossz lábon állottak, azt már említők, s hogy az ezen háború céljaira nagy nehezen előteremtett összegeket a közel négy hónapig tartó táborozás teljesen fölemészté, nemcsak hihető dolog, hanem erről Eugen herceg levelei is tanuskodnak.³⁾

Legnagyobb volt a hiány élelmi szerekben, mert a sereg rendelkezésére álló élelem elfogyott, a tiszavidéki élelmezési házakat pedig, melyek jól fel voltak szerelve, a törökök feldúlták, Eugen herceg serege pedig naponta átlag 50,000 adag eleséget fogyasztott.

Mivel most már az egész Tisza-Dunaköz vissza volt foglalva, a sor Temesvár ostromára került volna, de egy oly erőő ostromához, minő akkor Temesvár volt, Eugen herceg nem foghatott már azért sem, mert az ősz nagyon előre haladt s a hosszas esőzések a teljesen úttalan temesi részeken az előre haladást, főleg a nehéz ostromágyúkra nézve, teljesen gátolták.

Ehhez járult, hogy Temesvár a természet és a törökök által, mint a magyarországi ozmán hatalom utolsó bástyája,

¹⁾ *Dudás Gy.*: A zentai csata. 73. l.

²⁾ Milit. Corr. 457—459. l. és Feldz. d. Pr. Eugen, II. 159.

³⁾ Mil. Corr. 165. l.

olyannyira meg volt erősítve, hogy annak ostroma kétségkívül benyúlt volna messze a télbe.

E tényezők voltak azok, melyek Eugen herceget arra birták, hogy a Temesvár elleni hadműveletekről lemondjon, s másrészt, — miután rosszul fizetett katonáit a Zenta köruli sívár vidéken, táp- és tüzelőszerek hiánya miatt, a feloszlás veszélye nélkül, nem tarthatá, — arra törekedjék, hogy a császári udvari haditanácsot a Temesvár elleni vállalat célszerűtlenségéről meggyőzze s engedélyt eszközöljön ki a seregnek valamely alkalmasabb helyre való átszállítására. Ezt végre hosszabb eszmecsere után sikerült kieszközölnie s egyidejűleg a félben maradt boszniai hadjárat folytatásával bizatott meg.¹⁾

Eugen herceg most Rabutin tábornokot erdélyi hadaival szeptember 28-án Zenta és Ó-Kanizsa közötti táborból Erdélybe visszabocsátván, e napon a császárhoz intézett levelében már jelenté, hogy hada Szabadka felé megindult. Október 1-én pedig már Kollútnál táborozott, honnan a sereg nagyobb része, különböző irányban, téli szállásokra küldetett. A herceg maga a boszniai hadsereghez ment, hol egy hónapi szerencsés táborozás után az állapotokat rendbe hozva, már november hó elején Bécsbe ment s ott nagy ovációkkal fogadták, az uralkodó pedig kitüntetésekkel halmozta el.²⁾

A következő 1698. év nem találta oly helyzetben a birodalmat, hogy egy nagyobb támadó hadjáratot lehetett volna kezdeni, minek folytán jőlehet ez év tavaszán a hadak ismét concentráltattak, fontosabb haditényekről mindazáltal nem érte-

1) Szeptember 23-án. (Feldz. d. Pr. Eugen, II. 166.)

2) *Arneth*: Prinz Eugen, I. 111. Eugen herceg a zentai táborból, miután a zsákmány nagyobb részét Péterváradra szállította, Rabutin tábornokkal együtt (szeptember 28-án) Szegedre ment, míg serege ugyanakkor Szabadka felé indult s öt órai menet után a palicsi tónál ütött tábor. Szeptember 29-én Mélykútra vonult a sereg, hova Eugen herceg az nap tért vissza Szegedről, miután a vár megerősítésére szükséges intézkedéseket tett. Szeptember 30-án Rigyiczára, október 1-én Szántován át Kollútra vonultak a csapatok. Október 5-én a téli szállásokra való költözés kimondatván, a gyalogság báró Hasslingen alatt Mohácsra, a brandenburgi segédesapatok Budára, a nehéz lovasság Lichtenstein herceg alatt Pestre, a tüzérség nagyobb része pedig Cschországba indult. Eugen herceg Eszéken át Bródba ment, hova október 11-én érkezett. (Feldzüge d. Pr. Eugen, II. köt. 173—179. l.)

sülünk. Eugen herceg a seregek zömével vármegyénk területén időzött, midőn a törökökkel való békealkudozás március hó elején megkezdett s ugyanő augusztus hó 28-án a Kovil melletti táborból küldte I. Lipót királyhoz ismeretes emlékiratát az alsó Duna- és Tisza-vidék megtartása és védelme ügyében.¹⁾

Eugen herceg hadai ez év őszén Pétervárad és Becskerek közötti vonalon állottak s Temesvárt fenyegették, a török nagyvezér pedig a Dunán túl táborozott, sőt a tatár khán a Temesvár-Pancsova közötti vidéken portyázott, de összeütközésre nem került a dolog. Mert midőn a békealkudozások már október hóban kedvezőbb fordulatot vettek, Eugen herceg Becskerektől Zsablyáig visszavonta csapatait (október 19-én), honnan később az aradi vár megerősítése végett csakhamar el is távozott.

A békealkudozások Karlóczán ez alatt egyre folytak, míg végre 1699. január 26-án befejeztettek. Eszerint az alsó vidék, a temesi részeket kivéve, I. Lipót király jogara alá került s így Bács-Bodrogh vármegye területe is végleg felszabadult a másfél százados török uralom alól.²⁾

Iványi István és Dudás Gyula.

¹⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen, II. 275.

²⁾ A karloviczai békeegyezmény értelmében több bántási erődön kívül Kis-Kanizsa és Zsablya erődei is lerontatni határozottak.

IV. RÉSZ.

Bács és Bodrogh vármegye a XVIII. században.

Bács és Bodrogh vármegye a XVIII. században.

I.

Bács és Bodrogh vármegye újjászervezése.

A mint a magyar nemzet alkotmányához való ragaszkodását még az ideiglenesnek tekintett török hódoltság idejében is kimutatta és a tisztán török kormányzat alatt levő vidékekre nézve is a nemzet törvényeiből kifolyó intézkedéseket tett: annál kevésbbé csodálkozhatunk azon, hogy a törököknek hazánkból való kiszorításával a győző sereg nyomában a nemzeti élet és alkotmány is újra feléledezett, és hogy az nyomról nyomra foglalta vissza maga számára másfél évszázad után az ellenségtől alig felszabadult helységeket.

Hogy ily törekvések a magyar lakta vidékeken könnyebben sikerültek, mint ott, a hol majdnem kizárólag idegen országok népei telepedtek le, önként érthető. Bizonyosságul szolgál erre gr. Schlick Lipót tábornoknak 1696. február 7-én Szegeden kelt és a bécsi császári udvari haditanácshoz intézett tudósítása, melyben azt írja, hogy itt lent valami Csongrád nevezetű új vármegye van keletkezőben, melyben Berthódi István, szolnoki és bajai főkapitány, főispánnak, Szathmári pedig, a szegedi helyőrség kapitánya, alispánnak „vétették föl magukat.“¹⁾ Említést tesz még egy „Borsódi“ és „Bajai“ vármegyéről, melyek alatt valószínűleg Bodrogh és Bács vármegyét érti.

Hogy Bács vármegye feltámasztására vonatkozólag is csakugyan tétettek ekkor már lépések, mutatja I. Lipót királynak

¹⁾ Bécsben: Hofkriegsrath levéltára 1696. protoc. exp. folio 102. nr. 144. Az eredeti levél Kriegsarchiv 1696. évi 2/2 jegy alatt.

1698. október 16-án kelt irata Széchenyi Pál kalocsai érsekhez, a melyben őt Bács vármegye főispánságában, melyet „eddig is dícséretesen viselt,“ újra megerősíti. Azonban, hogy itt ezen idő előtt is csakugyan létezett volna vármegyei önkormányzat, arra nézve semmi megerősítő adatunk nincsen. A kalocsai érsekek 1463, s újabban 1495 óta egyszersmind Bács vármegyei főispánok is voltak; 1668—1685-ig Széchenyi György, 1685—86-ig Gubasóczy János, 1687-ben Borkovics Márton volt az érsek; 1688-ban az érseki szék üres volt, 1691—95-ig a hirhedt Kolonics Lipót ült az érseki székben, a kit egy adatunk sem mond egyszersmind főispánnak is. Lipót király fentemlített irata tehát legfőlebb az 1696-ik évre vonatkozhatik, midőn Széchenyi Pál neveztetett ki érseknek és talán egyúttal a főispánok sorát is újra kezdé. Bács vármegye működéséről mindazáltal mit sem tudunk az 1699. év kezdete előtt. Azonban első felemlítése is életrevalóságáról tesz bizonyosságot. Schlick tábornok t. i. 1699. március hóban az udvari haditanácsnál panaszt emelt a szervezkedő új Bács vármegye ellen, hogy a szabadkai és zombori szerb militiát fegyvereitől megfosztotta. Ezen panaszt az udvari haditanács március 16-án a magyar udv. kancelláriával is közölte.¹⁾ Ennek következtében I. Lipót király március 20-án rendeletet küld Bács és Csongrád vármegye főispánjaihoz, hogy a szerb militiának azonnal adják vissza fegyvereiket és jövőben óvakodjanak hasonló zavargástól.²⁾

Ezen 1699. évben október hóban Bács vármegye összeírást eszközölt a bajai, zombori és bácsi járásban, december 14-én pedig Baján, a megye akkori székhelyén, gyűlést tartott.³⁾

Bodrogh vármegyéről ily adataink nincsenek, területét

1) Hofkriegsrath 1699. prot. exp. és prot. registr. fol. 89. nr. 102.

2) *Czörnyig*: Ethnogr. III. 96.

3) Bács megye ekkor három járásból állt: *bácsi* 19 községgel, *zombori* 14 községgel és *bajai* 14 községgel. Ezen összeírás szerint volt Bács megyében 1699-ben: 2256 gazda, 915 felnőtt fiú, 1509 ló, 2055 ökör, 1750 tehén, 1747 borjú, 4397 juh és kecske, 2118 sertés, 2804 méhkas, 1174 kapa szőlő, 3776 hold szántóföld, 1467 hold árpa, 497 hold köles, 29 koesma, 14 sörház, 10 pálinkaégető, 15 malom, 293 iparos műhely. (Orsz. Ltr. Urbal. et Conscrip. fasc. 127. nr. 1.)

jóhiszeműleg Bács vármegye foglalta el; de valószínű, hogy ennek felelevenítéséről is gondolkoztak már, a mint a következők mutatják.

Hogy a nemzeti buzgalom itt lent az alkotmányos élet tökéletes visszaállításában nem érvényesíthetné magát eléggé, az a még gyakori török látogatásnak és az ily viszonyok közt mindenható bécsi császári udvari haditanács beavatkozásának is rovandó fel, a mely a nemzet alkotmányát csak kényszerűségből tisztelte és Bács-Bodrogh vármegyék katonailag megszállott területén nem igen segítette előbbre. Vele szemben a magyar udvari kancellária férfiasan védte a nemzet jogait, és bár sokszor hátrálnia kellett is, nem csüggedett el.

Az országos törvényhatóság egy Halas város birtokában levő jegyzőkönyv tanúsága szerint, a melyben egy 1696. évi jegyzékben a tiszántúli kerületbe tartozó vármegyék soroltatnak fel, Csongrád vármegyére, Szeged várossal együtt, 33 adóportát vetett ki; felsoroltatik ezután Csanád, Arad, Zaránd, Békés vármegye, sőt *Bodrogh* vármegye is említetik 5 portával, hasonlóan Torontál vármegye is 5 portával, pedig ennek területe akkor még török kézben volt. *Bács* vármegyét az egész jegyzékben hiába keressük.¹⁾ Ezen jegyzék a felsorolt vármegyék miatt megbízhatatlannak látszik, így ha *Bács* vármegyét nem említi is, még érthető; de mit keres itt *Bodrogh* vármegye, mely akkor még kevésbbé létezhetett. Igen érdekes volna tudni, vajjon mily vidékre képzelték e vármegyéket, és vajjon eme nevek alatt csakugyan adózott-e valamely vidék? Vagy ezen jegyzék csak ideális volt-e? Hisz tudjuk, hogy Torontál vármegye területét még az 1720-as években sem voltak képesek megtalálni, a mikor Békés vármegyével egyesíteni akarták.

Hogy *Bodrogh* vármegye is a Tiszántúl terült volna el, arról nincs semmi adatunk; hanem úgy látszik, hogy már régebben is a tiszántúli kerületbe számíttatott, dacára annak, hogy a Tisza-Dunaközben volt. Talán egy kis integráló része a

¹⁾ Tört. Tár, XIII. 225.

Tisza baloldalán is volt, mint Marsigli idején vélték,¹⁾ éppen nem valószínű, mert a Tiszamelléke mindig Csongrád megyéhez tartozott. Annyi bizonyos, hogy a XVIII. században a tiszántúli kerületbe tartozott. 1719. novemberben a palatinális repartitio alkalmával Bodrogh megye a tiszántúli kerületben említették, és az 1723. évi 31. t. c. határozottan mondja, hogy Bács és Bodrogh vármegyék „propter majorem commoditatem“ azon kerületbe soroztatnak, a mint addig is volt és a kerületi tábla székhelyétül Nagyvárad tűzetett ki.

Az 1699. évi karlóczai béke értelmében a temesi vidék Erdélytől a Tiszaig a törökök kezében maradt, de a Tisza-Duna közötti u. n. Bácska, a mely már eddig is a császár hatalmában volt, most ünnepélyesen átengedettetett neki, illetőleg annak háborítatlan birtokában megerősítették. Ha előbb nem történt, bizonyára ez alkalmából s talán a magyar udvari kancellária részéről indult meg az utánjárás, melylyel a még hiányzó régi Bodrogh vármegyét is felélesztetni törekedett. S ezen törekvésnek volt is eredménye, mert a király 1699. december 2-án gróf Thurnon János Henriket, császári kamarást és tanácsost nevezte ki Bodrogh vármegye főispánjává, a mint a magyar udvari kancelláriának 1702. július 5-én kelt és az udv. haditanácshoz intézett átiratából tudjuk.²⁾

Az alsó Tisza-Dunaköz nem kebeleztetett vissza egészen az ország alkotmányos testébe, hanem abból egy rész a tiszai határőrvidék számára tartatott vissza, a mely rész, ha Bécsben nem tekintették is névleg önálló területnek, mégis tényleg a magyar korona sérelmére olyan gyanánt kezeltetett, és a fellevenített Bács és Bodrogh vármegye csonkított területtel s korlátozott hatáskörrel lépett életbe. Az itteni szerbek kiváltságai érdekében a császári udvari haditanács és közegei nem igen szerették a vármegyék visszaállítását; csak kényszerűségből vettek

1) Danub. Pann. Mys. I. 8.

2) Bécsi udvari haditanács levéltárában és másolata Bács-B. vm. Itrban. — Pesty Frigyes különben jeles munkájában Bodrogh vármegye 1715. év előtti életét nem ismeri, s így Thurnon főispánságát is tagadja Lehoczky: Stemmatoogr.-val szemben. (Eltűnt vármegyék, I. 223. és 250.)

tudomást ezen általuk fölösleges és káros újítsáknak nevezett alkotmányos mozgalomról. Megengedték, hogy ha épen kell, a régi királyi könyvekből kétségtelenül bebizonyítható ősi vármegyék elvben visszaállíttassanak, tényleg pedig csak oly vármegyei tisztikart szerettek volna alkalmazva látni, a mely inkább csak tiszteletből szolgál és a szerbekre semmi terhet nem ró, valamint semmi törvényhatóságot nem gyakorol felettük. Tervök az volt, hogy a szerbek ugyan a vármegye területén lakjanak, de ne a vármegye hatósága alá tartozzanak. (In comitatu sed non de comitatu.) S ezen felfogás igen sok kellemetlenséget okozott és több évtizedre terjedő, folytonosan meg-megújuló kölcsönös panaszokra adott alkalmat egy részről a vármegyének a közterheket minden módon elkerülő szerb lakosság s az ezt pártoló és csábító rakoncátlan szerb militia, — más részt pedig a szerbeknek a vármegye szigorúsága ellen.

A bajt még szaporította az új Bodrogh vármegyének főispánja, ki e tisztségre kinevezetett a nélkül, hogy előbb e vármegyének területét megállapították volna. S miután Bács vármegye a fentemlített 1699-ik évi október havában tartott összeírásában a bajai, zombori és bácsi kerületeket foglalta le, és egyedül csak a határőrvidék számára fenntartott Tisza melletti vidék és a Szabadka alatt elterülő lakatlan pusztá, most u. n. telecskai járás maradt hátra, természetes, hogy Bodrogh vármegyének a maga hatósági területét a szerb militiától és főleg a már előbb életerősen alakult és működő Bács vármegye rovására önmagának kellett még kikerekítenie.

Bodrogh vármegye tehát 1699. dec. 2-án gróf Thurnon személyében főispánt kapott és mindjárt a következő 1700-ik évre a két millió forintnyi országos hadi adóból 4 porta vettett ki rá 1183 frt 72 dénár szám szerinti teherrel; míg Bács vármegyére, a mely a dunáninneni kerületbe tartozott, 50 porta számítottatott (15292 frt 69 dénár). Csongrád vármegye, Szeged várossal együtt, 20 portával, Békés vármegye 6 portával, Torontál vármegye 4 portával volt megróva. Hasonlókép a következő 1701. november 1-től 1702. október 31-ig tartó katonai évre

Bács vármegyére 64 portát róvtak ki (egyenként 445 frt 38 ½ dénár), a tiszántúli kerületbe számított Bodrogh és Torontál megyék 4—4 portával (azaz 1781 frt 54 dénár) terheltettek meg, s Bodrogh vármegyéről egy jegyzetben az mondatik, hogy e megyét tényleg gróf Thurnon bírja mint főispán.¹⁾ Lamberg, a császári udvari haditanácsnak a Tisza és Maros menti határ-őrvidék szervezésére kiküldött biztosa, Bodrogh vármegyéről azt írja, hogy Bács vármegye azt egészen elnyeli; Torontálról pedig azt mondja, hogy kevesen tudják, hol kell e vármegyét keresni.²⁾

Gróf Thurnon, mint Bodrogh vármegye főispánja, valódi kalandor módra kezdte itteni működését. Anélkül, hogy magát valahol bemutatta, királyi kinevező decretumát előmutatta s magát installáltatta volna, önhatalmúlag kerekített ki magának itt egy vármegyét.

1702. január 28-án Péterváradról (t. i. Péterváraddal szemben a Duna balpartján levő u. n. péterváradi sánc, a mai Újvidék), melyet vármegyei székhelynek szemelt ki magának, 14 helység lakóihoz és azok bíráihoz rossz latinsággal írt szigorú parancsot küldött, hogy adójukat ne merjék ezentúl Bács vármegyébe fizetni, valamint e vármegye adóhátralékaiban sem kell részt venniök; hanem jöjjenek hozzá Péterváradra. Ezentúl csak ő neki tartoznak fizetni és pedig a Bodrogh vármegyére kivetett adó arányában. Ha mégis valaki zaklatni, vagy ellenkezőre akarná kényszeríteni, majd ő megvédi s megsegíti ily törvénytelen támadások ellen.

Csak február 13-án jelenti be kineveztetését ama 14 és még más 4 helységnek. S ezen, általa Bodrogh vármegyének tartott 18 helység bírait és esküdteit 20 forintnyi büntetés fenyegetéssel február 24-ére az ó-naptár szerint, vagyis március (hányadikára? nem írta hozzá) korán reggel Péterváradra rendeli a beiktatás vagy bemutatás ünnepélyére; meg nem jelenésük esetére német katonasággal is fenyegeti őket. De azért mégis,

1) A bécsi Hofkriegsrath ltiban.

2) U. o. 1702. évi aug. 2f3. sz. exped. csomagban.

nem tudni, mily okból, csak ápril hóban tartotta installációját, a mint azt a magyar udvari kancelláriának május 16-án az udvari haditanácsához küldött iratából tudjuk. Ennek lefolyásáról és arról, vajjon tisztikara is volt-e? semmi tudomásunk sincsen.

Az említett két körlevélből¹⁾ ismerjük Thurnon által Bodrogh vármegye számára praetendált területet, a mely nagyobb részét a Tisza mellett levő vidéket foglalta magában, ezenkívül még néhány helységet Bács vármegye kellő közepéből. A felsorolt 18 helységből 8 a Tisza mellett volt u. m.: Zenta, Moholy, Petrovoszelló, Becse, Almás, Nádaly, Csúrog, Zsabya; hét helység már beljebb esett: Gyimisfalva, Deszpot-Szent-Iván, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emuzsics vagy Szekics, Szabadka; ezenkívül még Roglaticza, Rigyicza és Mélykút képezte volna Bodrogh vármegyének kiegészítő részét, a hova mint 19-ik helységet, a székhelyet: Péterváradot is kell számítanunk.

E szerint az akkor még igen gyéren lakott Bácskának keleti felét követelte magának Bodrogh vármegye. Azonban a tiszaparti helységek, Szabadkával együtt, az új határőrvidéknek voltak lefoglalva, a beljebb eső helyeket pedig Bács vármegye vallotta már magáéinak, a mely különben a Tisza mentében levő helységekre is igényt tartott, s azért 1700. évi november 14-én Zomborban tartott közgyűlésén panaszt is emelt az ellen, hogy ezen helységek tőle erővel vétettek el.²⁾

Igy nagyon természetes, hogy Thurnon működése egyrészt Bács vármegyével, másrészt a tiszai határőrvidékkel jött össze-ütközésbe. Bács vármegye az új főispánnak adóhátralék fizetési tilalma miatt az udvari haditanácsához könyörgött, hagyja meg Nehem péterváradí parancsnoknak, hogy Bács vármegyének katonai segílyt adjon Thurnon ellen, a ki Bács vármegyének a királytól kapott területét egy alkotandó Bodrogh vármegye javára kisebbiteni akarja és a népet az illető területen a Bács vármegyébe fizetendő adótól eltiltja. Bács vármegyének úgy is sok baja van már a szerb néppel, a mely a szegedi és a

1) U. o.

2) U. o. 1701. júl. nr. 226. exp.

péteváradai várparancsnokok biztatása mellett, magát a szerb militia szabadalmaiban részesítvén, a közterhek viselését megtagadta. Bács vármegye legalább annyit akart elérni, hogy addig, míg a két vármegyének területe és határa ki lesz tűzve, az eddigi állapot maradjon meg és a nép még Bács vármegyének adja be adóját. A haditanács Nehem tábornoktól felvilágosítást kívánt, mire azután április 11-én azt írja vissza Nehemnek, hogy ezen ügy egy részben a miniszteri bizottság elé tartozik, más része pedig a határőrvidék szervezésére legközelebb leutazó bizottság által fog elintéztetni. Azért husvétig maradjon békében a jelenlegi állapot.¹⁾

Bács vármegye e közben a katonai eltartásra a reá kivetett 12 ezer forintot akarván összeszedni, szokás szerint a Thurnon által lefoglalt helységekre is kiküldé adótiszteit. A lakosság azonban ellenállt, és még kevésbbé hallgatott reájuk, midőn megtudták, hogy Bács vármegye katonai assistentiát is kért ellenök, a mely azonban megtagadtatott.

Gróf Schlick tábornok is még 1702. március 16-án jelentést küldött az udvari haditanácshoz, a melyben a tiszai és a marosi határőrvidéknek még rendezetlen állapotáról panaszkodik és hogy Bács vármegye a szerb népet miképen szorongatja és hajtja be rajta az adót. A bajt még jobban növeli — úgy mond, — az ismeretes Thurnon, a ki egy, már háromszáz év óta eltűnt és nem létezett Bodrogh vármegyét akar föléleszteni; jólehet felsőbb meghagyással magát igazolni nem képes és itt lent be sem jelentette magát, hanem Péteváradról felszólítást és rendeletet küldözött szét oly helységekre, melyek vagy a határőrvidékhez tartoznak, vagy elvitázhatatlanul Bács vármegyéhez valók. Erőszakoskodásra is vetemedik: így nem régen a Péteváradon inneni sáncban egy Bács vármegyei szolgabíróval összetűzvén, azt egy szolgájával együtt megsebezte. Mind e zavarokért Schlick a magyar udvari kancelláriát okozza, a mely kissé meggondolatlanul jár el kiadványaival és a nagy tisztségekre ajánlott egyéneket gyakran nem is ismeri elegendően. Azonkívül

¹⁾ U. o. 1702. protoc. exped. ápril.

határozott utasítást sem ad nekik; névszerint az újonnan felállítandó vármegyék területére vonatkozólag semmi határozott és pontos leírást nem ad az illetők kezébe. Így magyarázható, hogy az alsó Tisza-Dunaközét most egyszerre három vármegye: Csongrád, Bács és Bodrogh rohanja meg, és egyes helységeket mind a három vármegye magának követel.¹⁾

Mindenesetre nem csekély hiba volt, hogy főispánt neveznek ki egy még nem létező vármegyéhez, melyet ő hozzon össze. Előbb a vármegye területét kellett volna megállapítani és biztos határait kijelölni; csak azután foglalhatja el a főispán a helyét.

Bács vármegye kérelmére az udvari haditanács május 8-án azt válaszolta, hogy a haditanács már a magyar udvari kancelláriának ápril 29-én kelt és hozzá küldött átiratára azt jelentette volt ki, hogy ha gróf Thurnon Bodrogh vármegye felállítására nem rendes és törvényes úton kapta az engedélyt, a mire nézve a magyar udvari kancelláriának jelentése bevárandó, semmiképen nem fogja elmulasztani ezen Bodrogh vármegyét katonai karhatalommal is újra megszűntetni s gróf Thurnonnak ez iránt teendő minden újítást vagy változást megtiltatni; az udvari haditanács különben át nem látja, miért kellene a kétségen kívül Bács vármegyéhez tartozó helységekből az adó beszedésére a szomszéd császári várparancsnokok német katonaságát hívni segítségül, midőn e célra a vármegyének rendes és törvényes eszköze van, i. i. a vármegyei huszárok és hajdúk. Ugyancsak május 8-án írt át a magyar udvari kancelláriához gr. Thurnonról, a ki Bodrogh vármegye főispánjának tolt fel magát (sich aufwerfen), és az általa okozott zavarokról, a melyekről Schlicknek március 16-án kelt jelentéséből a haditanács a május 7-én tartott ülésében vett tudomást.²⁾

A császári udvari haditanács felfogását Bács vármegye ismételt panaszaira és kérelmeire május 11-én kelt újabb válaszában is világosan tünteti fel: igen rossz néven veszi Thurnonnak Bodrogh vármegye „erőszakolt, törvénytelen“ fel-

1) Hofkrat, 1702. aug. 263. exped. csomag.

2) Hofkrat, 1702. protoc. registr.

állítását, mi által Bács vármegyének sok bajt okozott. Azonban a magyar udvari kancellária előleges megkeresése és határozata előtt az iránt, hogy vajjon e két vármegye egymástól elkülönítendő-e, s melyek legyenek a határok? mégis sem az egyik, sem a másik vármegyének nem adhat karhatalmat; sem a legközelebb lemenő határőrvidéki bizottság által sem adhat alkalmas s kielégítő orvoslato.

A császári udvari haditanács az 1702. május 8-án a tiszai határőrvidéket szervező bizottság részére kiadott új utasításban is foglalkozott Bodrogh vármegyével. Fő- és alapszabálynak állíttatott fel, hogy egy vármegyei tisztviselőnek sem legyen semmi nemű joghatósága az itt lakó szerbek felett; ezek a vármegye területén lakjanak ugyan, de annak hatóságától függetlenek. E miatt legjobb volna, ha a szerbek által lakott vidékeken egyáltalában nem is léteznék vármegyei tiszt. Nehogy azonban Magyarországnak alkalma legyen panaszkodni, hogy az ország jogai némely részekben teljesen eltöröltetnek, azért meg kell engedni, hogy a királyi könyvek tanúsága szerint hajdan létezett vármegyék a régi nevek alatt ismét felújíttassanak; de a magyar királyi kancellária ezen kérdéses vármegyékbe csak névleges és tiszteletbeli vármegyei tisztviselőket állítson, a szerbek megterhelése és szabadalmainak sérelme nélkül, ezen tisztviselők a szerbek felett semmiféle joghatóságot ne gyakoroljanak. E szerint az udvari haditanács Bács és Bodrogh vármegyéknek, mint tagadhatlan régi törvényhatóságoknak, felújítása és névleges visszaállítása ellen nem akar tiltakozni.¹⁾

Bodrogh vármegyéről pedig különösen így vélekedik az udvari haditanács: Bodrogh vármegyét, míg rendszeresen felállítva nincsen, sem az udv. haditanács, sem az udv. kamara részéről nem kell elismerni. De akár legalisáltatik, akár nem, érvényben marad az alapszabály, hogy a magyaroknak határozottan semmiféle hatóság ne engedessék a szerbek fölött, bármily vármegyében vagy vidéken lakjanak is.

---

¹⁾ Hazánk, II. 194.

A császári udvari kamara a haditanács emez utasításait helyeslőleg fogadta és május 17-én válaszol is azokra.¹⁾ A fentemlített pontokra vonatkozólag is tetszését fejezi ki, mert az üres külső formákat megtartva, port hinthetnek a magyarok szemébe. A magyar udvari kancellária pedig a május 8-án az udvari haditanácstól kapott átiratra május 16-án így válaszolt: Gr. Thurnon már két éve, hogy őfelségétől Bodrogh vármegye főispánjává neveztetett ki, de az installációt, nem tudni mi okból, csak a folyó 1702-ik évi ápril hóban tartotta. Azért Bodrogh vármegyét alapos ok nélkül elnyomni nem lehet; hanem inkább mindkét vármegye a saját határai között fentartandó. Minthogy pedig Bodrogh vármegye főispánságának hosszabb szünetelése miatt annak területén is Bács vármegyei tisztek intézkedtek politikai, polgári és adóügyekben, Thurnon, még mielőtt az illető helységeknek Bodrogh vármegyébe való tartozását behizonyította volna, — a mely ügy, mint vármegyei határkérdés, az ország nádorához, mint törvényes bíróhoz tartozik, — önhatalmúlág járt el, maga szerzett magának elégtételt s a királyi szolgálatot így hátráltatta. Thurnon eljárása minden esetre rosszsallatik; különben már március 3-án és 14-én kelt királyi rendelettel Bács vármegye megesonkításától eltiltatott és az adóbehajtás körül elkövetett némi kihágás miatt számadásra is vonatott.²⁾ A baj csak úgy orvosolható, ha a félrevezetett nép karhatalommal térítetik vissza. Az udvari haditanács tehát adasson Bács vármegyének katonai segílyt oly helyekre nézve, a melyek kétségtelenül Bácshoz tartoznak, és semmiképen nem tartoznak a katonai kormány alá, s melyek ellen Bács vármegye nem érzi magát elég erősnek.³⁾

Erre az udvari haditanács május 22-én kéri az udvari kamarát, hogy Bács vármegyének Bodrogh ellen kért katonai segíly ügyében inspectió által intézkedjék.⁴⁾ Vajjon történt-e valami ezen ügyben és mi? arról adataink nem szólnak.

1) Hazánk, II. 199.

2) Bács-Bodrogh vármegyei levéltárban.

3) Hofkrat, 1702. aug. 264. sz. csomagban, exped. nr. 7.

4) U. o. protoc. registr.

Ez alatt a tiszai határőrvidék szervezésével megbízott gr. Lamberg és gr. Volkra június 16-án kezdték itt működésüket. Julius 1-én Zomborban hozzá is fogtak,¹⁾ de oly módon, hogy Bács vármegye keservesen csatlakozott eddigi reményeiben és várakozásában. Mert, a mint egy alázatos fölterjesztésben a királyhoz elpanaszolja, ama bizottság az egész vármegyét a nép csúfjává tette, a tisztkart hatáskörétől megfosztotta s a vármegyét a legnagyobb rendetlenségbe hozta, miután a földesúri viszonyokat is megszüntetvén, az érsek-főispán falvait is elfoglalta.

Hasonló panasszal járult július hó első napjaiban Thurnon is a magyar udvari kancelláriához, hogy ama szervező bizottság a Tisza-Duna közötti s főleg a Zombor körüli vidék népségét egész Titelig, — a mely vidék pedig régi okmányok bizonyossága szerint világosan Bodrogh vármegye területét képezte és képezi, — a vármegye ellen fellázította, hogy semmiféle vármegyei hatóságot ne ismerjenek el, hanem csak katonai és kamarai tisztekre hallgassanak. Végre kéri még, hogy a magyar udv. kancellária hivatalból is közbenjárjon a neki legfelsőbb helyen legkegyelmesebben adományozott főispáni méltóságának és joghatóságának épentartására.²⁾

A magyar udvari kancellária ennek következtében július 5-én átírt az udvari haditanácshoz, hogy Thurnont törvényes főispánnak ismerje el és neki ezen címet minden alkalommal meg is adja.³⁾ Maga Thurnon is tudósítá erről báró Nehem és gróf Schlick határőrségi parancsnokokat, a kiknek július 21-én az udvari haditanács is meghagyta, hogy a főispáni címet neki megadják, de ez a szervező bizottság működését ne akadályozza. Thurnon főispánságát tehát az udvari haditanács is kénytelen volt tisztelni, mert a császári és királyi felség által neveztetett ki azon polcra.

Thurnon egy másik kérelmére, hogy az udvari haditanács vele az ellene emelt panaszok tárgyát közölje, a haditanács

1) Hazánk, II. 204.

2) Hofkrat, 1702. aug. 236. exped.

3) Bács-Bodrogh vm. Itrban.

julius 14-én azt felelte, hogy csak Bács vármegye panaszkodott ellene, és a határőri szervező bizottság teendője lesz ügyüket kiegyenlíteni.¹⁾ Bács vármegyének ezen bizottság jogsértő munkálkodása elleni panaszára, a magyar udvari kancellária július 21-én írt át az udvari haditanácshoz és a bajok orvoslását kérte, de vajjon lett-e eredménye és milyen, arról nem nyerünk felvilágosítást. Bodrogh vármegye azonban aligha állott fenn továbbra is, minthogy a szervező bizottság e vármegyének legnagyobb részét véglegesen katonai helyekké szervezte. Az udvari haditanács és a kamara közös megállapodásai 1703. év tavaszáról azt kívánják még, hogy az egyes vármegyék határai törvényesen és hitelesen megállapíttassanak, nehogy, mint eddig volt, két-három vármegye is összeveszzen egy-egy falu birtoka felett. Még célszerűbb volna azon vármegyéket, a melyeknek területe igen csekély, vagy a melyeknek holléte sem bizonyos, egy másik szomszéd vármegyével egybevonni és egy közös tisztikar által kormányoztatni. Így pl. Bács és Bodrogh vármegyéből is egyet kellene alakítani.

Itt vége szakad az első kísérletnek Bodrogh vármegyét feltámasztani; több adatunk e korszakra nincsen; Thurnonnak is nyomát veszítjük. Elveszett maga Bács vármegye is, habár csak rövid időre, mert a következő évek súlyos napjai keserves sorsot hoztak e vidékre, a mely nem egyszer a fajgyűlölet írtóháborújának kegyetlen színpadává lett. A Rákóczy-féle szabadságharc mozgalmái ugyanis még 1703-ban elhatottak idáig. Ekkor pusztult el sok minden, a mi a töröknek hosszú uralkodását is túlélte, elpusztult a levéltárakkal együtt a két vármegye is.²⁾

II.

A tiszai határőrvidék szervezése.

(1686 1702.)

A karloviczi békekötés után, a mely a szerbek hazáját

¹⁾ Hofkrat. 1702. prot. reg. fol. 427.

²⁾ Hazánk. III. 138.

továbbra is a török kezében hagyta, komolyan azon volt a bécsi kormány, hogy az eddigi *vendégeket* az *alattvalók* keretébe iktassa. A szerbek maguk is aggodalommal néztek ez elkerülhetetlen szükség elé, mert szabadságaik mind hevesebben támadtattak meg. E miatt 1699. június 2-án a szerémmegyei szerbeknek, és július 21-én az összes szerb nép számára újra adatott ki védőlevél, melyben hadi érdemeik felsorolása után (az orthodox, azaz róm. kath. egyház kiváltságainak épségben tartása mellett) az ő személyi és dologi szabadságaik fentartásáról biztosítja őket a császár, és ígéri, hogy lakóhelyeiknek már elkezdett megállapítása is be fog végeztetni.¹⁾

1698-ban hagyta volt meg a császár az udvari haditanácsnak, hogy az oláh és szerb határmilitia *állandó* berendezésére s ennek következtében az ország belsejében lévő határőrség áthelyezése ügyében tervet készítsen. (Hofkralh 1698. évi protoc. regist. fol. 270. és 271.)

Erre az udvari haditanács kebelében külön bizottság alakult, a mely a szerbek telepítése és katonai szervezése fölött tanácskozott és oly tervet készített, mely az akkori erdélyi határtól, Solymostól, a Maros és a Tisza, a Duna és a Száva mentében Horvátországig az Unna folyóig szervezendő határőrvidék számára e folyamok mellett az innenső partokon egy órányi széles területet indítványozott elfoglalni. A militiának függetlensége a vármegyéktől, szabad vallásgyakorlás, a földnek háborítatlan birtoklása voltak az alapelvek, melyekre az új szervezetet alapíták.

Az országos hatóságok és a vármegyék ellenkezése, a munkálattal megbízott biztosok személyeskedései, még inkább pedig pénzszükség és helyszíni nehézségek a tervezet azonnali életbeléptetését megakasztották és többszöri átdolgozását s részbeni megváltoztatását tették szükségessé; úgy, hogy a Tisza- és Marosmenti határőrség szervezése tulajdonképen csak 1702-ben véttetett tényleges munkába.

A haditanács terve véleményadás végett az udvari kamara elé is terjesztetett (ennek válaszát nem ismerjük): mire az udvari

¹⁾ Czörnig III. köt. végén 96. l.

haditanács és az udvari kamara közös megállapodása következtében 1700. július 9-én titkos tanácskozásban a terv megváltoztatott és az udvari haditanács által ezen új alakban ismét a császár elé terjesztetett.¹⁾

Ezen *új terv* megtartotta az előbbiből a felvett katonai helységek sorát és az ott részletezett beosztást, felvette a fizetési javaslatot is és a militia eltartására kerekösszegben 150,000 forintot.

Időközben az udvari haditanács megtudta az udvari magyar kancellária nézeteit és azért már szeptember 29-én mindkét biztosának egy *pótló utasítást* adott (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133. exped.) azon célból, hogy a kancellária által a biztosainak adott utasítások miatt civódás ne fejlődjék és az ügy fennakadást ne szenvedjen. Az udvari haditanács kész volt némely pontban engedni, s pedig: 1. Beleegyezett abba, hogy a kiérdemesülteknek adandó földek mégis ne katonai, hanem a vármegyei joghatóság alatt álljanak, a mennyiben az azoknak ígért szabadságok veszélyeztetve nincsenek. 2. A papság ügye az országgyűlésen intézendő el; a bizottság csak arra ügyeljen, hogy inconvenientiák elkerültessenek. 3. A kancellária azt kívánja, hogy a militiának kiosztandó netaláni *nemesi* fundusokért az illető nemeseknek kárpótlás adassék. Erre azonban a császári resolúció azt mondja, hogy egyedül csak azon földekért járhat kárpótlás, a melyeknek birtokát az illető a *neoaquistica* commissiónak donatiójával vagy megerősítésével be tudja bizonyítani. Az udvari magyar kancellária által adományozott földbirtokokat is csak a neoacquisticától kapott megerősítés biztosíthatja birtokosának és jogosíthatja fel kárpótlást kérni. Erre nézve az udvari kamara biztosaival értekezzenek és csak közös megállapodás után működjenek, ha pedig mégis valamiben fennakadnának, első sorban az udvari haditanácshoz forduljanak.

Lamberg 1700. szeptember hó végén útra indult s október 21-én *Aradra* érkezett. S miután báró *Thavonat*, az udvari kamara biztosa is november 2-án oda érkezett, *Benkovies* Ágost, nagyváradai püspök, mint a magyar kancellária küldöttje és a

¹⁾ Hofkr. 1702. évi május havi 133. számú exped.

többi megbízottak is mind jelen voltak, november 4-én Schlick tábornok lakásán ültek össze tanácskozni.

A tanácskozás főpontjait és a vegyes bizottság működését Lamberg *főjelentéséből* ismerjük, a melyet Bécsben csak 1701. július 20-án adott be az udvari haditanácshoz. (Eredeti példánya a mellékletekkel együtt van Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. Egy másolat a mellékletek nélkül ugyanott található 1702. máj. Nr. 133. exped.)

A gyűlés kezdetén a nagyváradi püspök, mint polgári biztos azonnal óvást tett némely tervbe vett nemesi birtok miatt, valamint a Szeged körüli kúnsági földek átadása iránt is kifejezte kételyeit, de mindannyiszor a legfelsőbb királyi határozatra hivatkoztak és ezzel meg kellett elégednie. Ezután tekintetbe vették a szerb nép akkori helyzetét és életviszonyait. A szerbek föld alá vájt és náddal betakart lyukakban laktak s pedig úgy, hogy egy gyalog vagy lovas katona hajlékában annak minden rokona is vele lakott, s így *több család* volt együtt a kényelmetlen s egészségtelen gödrökben. Annyi *földet* műveltek, a mennyit csak tetszett; marhájukat együtt tartották kinn a szállásokon vagy tanyákon. A nép túlnyomó része paraszt és marhakereskedő és azon katonának nevében, a kinek hajlékában laktak, élvezték szabadságukat. A katonáknak pedig más zsoldjuk nem volt, mint az, hogy a náluk lakó rokonságot alattvalók gyanánt használták; mert az ígért kenyér is csak ritkán járt ki a katonáknak.

Ezen népnak *elkülönítése* a katonáktól e szerint nagyon szükségesnek látszott. A szerb parasztokat a kamara rendelkezésére átengedni, igen célszerűnek tartották; ezekkel a határtól távolabb eső néptelenebb helyeket lehetett benépesíteni és idővel a militiára szükséges költségek fedezésében is részt vehettek.

Azonban bár mennyire is belátta a bizottság az áthelyezés és az elkülönítés szükségét; azt az akkori viszonyok között még meg sem kezdhették. Részint a beállott téli időszak akadályozta őket, a mely épen ezen alsó úttalan vidéket járhatatlanná szokta tenni; másrészt a leendő határőrök számára semmi készpénzzel

nem rendelkezhettek, de még alapnak sem volt e célra más kifizetve, mint a tervezett fejadó. Ez pedig korántsem ígérkezett elégségesnek oly nagy költség fedezésére, eltekintve attól, hogy ezen adó életbeléptetésében még kételkedtek, és hogy különben is még célszerűnek sem látszott; mert a határőröknek *havonkint* kellett zsoldot fizetni, ama fejadó pedig évi adózás volt. A kamarai biztos azért magára vállalta, hogy néhány kamarai jövedelmet fog e célra átengedni, mígnem az egész költség ezen vidék contributiójából kitelhetik. Nagyon természetesnek vették, hogy *ezen vidék* adója fordíttassék a militiára, minthogy a militia is legelső sorban éppen ezen vidéket van hivatva megvédeni az ellenség betörése ellen; s azonkívül gyors és pontos fizetésre volt szükség, hogy az előbbi rendetlenségnek és visszás helyzetnek véget vessenek, s e célból könnyebben vélték itt a közelben hozzájuthatni a pénzhez, mint ha a közpénztárból kellene reá várakozni.

Hogy azonban a bizottság maga iránt bizalmat keltsen és a szerb nép várakozásának legalább részben megfeleljen, mégis elkezdették az *összeírást* és minden itt talált szerbet a maga osztályába soroztak. A munka folytatását, a tényleges elkülönítést, a kapitányok közös kívánatára jövő évi márc. havára halasztották; azonban, hogy addig is legyen a szerbeknek mihez tartani magukat, és hogy a királyi kegynek elismerését érdemeikért addig is élvezhessék; meghagyatott az addigi állapot s erre nézve Aradon 1700. november 12-én kelt ideiglenes *új védlőlevelet* is kaptak. Szabadka szabad királyi város levéltárában lévő egyik eredeti példánya szerint (másolata van Bécsben is Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. A) melléklet) az ezen határőrvidékben lévő összes szerb nép, névszerint az itt Szabadkán lakó község is (t. i. a bunyevácok vagy kath. szerbek és schismat. szerbek) teljesen szabad a vármegyének és a földesurak joghatósága, mindennemű közterhek és adózások alól, nevezetesen: a contribúió, katonatartás, fuvarozás, kézi ingyenes munkák vagy robot és bármily néven nevezendő más terhek alól, kivéven csak oly ingyen munkákat, melyeneket addig is a szomszéd

várak részére végezniök kellett, s a mit ezentúl is a tábornokok a császári szolgálat érdekében elrendelni szükségesnek fognak találni. Földeiket, telkeiket s egyéb haszonvételeiket, melyeknek birtokában akkor voltak, a bizottság újabb intézkedéséig zavar-talanul élvezhetik; a polgári hatóságoknak semmiféle ürügy alatt nem szabad őket büntetni, faggatni, megháborítani. Ha mégis valaki ezen szabadalmak élvézetében bárki által háborítatnék, forduljon panaszával a főparancsnokhoz, a kire ezen egész határőrvidék ügye bízva van, s az majd elégtételt fog neki szerezni. Ezen okmányt sajátkezű aláírásukkal hitelesítették: *Benkovich* Ágost nagyváradai püspök, *Tharvonat* Albert Lajos, gr. *Lamberg* Ferencz Zsigmond, *Barkóczy* Ferencz, *Károlyi* Sándor.

A magyar udvari kancellária biztosai abbeli félelmüknek is adtak kifejezést, hogy a nép ily szabadalmak által édesgetve, mind ide fog törekedni a határra, és az elpusztult belső helységek ezután is lakosság nélkül fognak maradni. Továbbá kívánták, hogy a bizottság működési tere, kivált Magyar- és Erdélyország közötti határvonal határozottan állapíttassék meg; mert a Zaránd vármegyei *Halmágy* és *Dézsá*¹⁾ kerülete tulajdonképen Erdélyből van kiszakítva s még nem volt ahhoz visszacsatolva. A csanádi püspök is, a ki még nem jött le székhelyére s még mindig Nagyszombatban lakott, szintén óvást tett régi birtokai elfoglalása és püspöki megyéjének sorsa érdekében. Minthogy azonban a felsorolt helységek nagyobbbrészt ismeretlenek vagy a török területen voltak, ezúttal csak a katolikus papság nélküli vidék vallási ügyét ajánlhatták a nagyváradai püspök és Kolonics Lipót primás figyelmébe s pártfogásába.

A bizottság tárgyalás alá vette *Szabadka* és *Zombor* ügyét is. Ezen két helység t. i. a legrégibb katonai őrhelyek közé tartozott; de az udvari haditanács a határőrvidék új szervezetébe e két helyet nem vette fel, mert már a tervezett vonalon túl esett, kivált Zombor.

Midőn tehát Szabadka és Zombor militiájának feloszlatásáról

¹⁾ Oláhul *Dezsni*, most Arad vármegyében; vára akkor még meg volt. Ettől keletre a Fehér-Körös mellett van *Nagy-Halmágy*.

volt szó, és e két hely egész katonai álladékat a kiérdemesültek (emeriti) jegyzékébe iratni indítványoztatott: a nagyváradi püspök csak oly megszorítás mellett szavazott arra, hogy csak a fő- és az altisztek vétessenek ama jegyzékbe, nehogy a kiérdemesültek száma szerfölött megszorodjék. Minthogy azonban a bizottság az utasításokban erre nézve felvilágosítást nem találhatott, ezen kérdésben nem intézkedett. Azonban az ügyet a megbízás ellenére egészen más irányba terelte. A határvidékbeli tábornok t. i. most az iránt adta elő nézeteit, hogy Szabadkán és Zomborban az egész militiát beszüntetni nem volna helyes és célszerű; sőt — mint mondá — a többi helyekkel való közlekedés végett (?) és az egész vidéken úgy is nagyon elszaporodott zsiványok fékentartása és kiűrtása céljából nagyon szükséges volna a katonaságot ott is meghagyni, a mely még a határon becsapó ellenség visszaverésére is jó szolgálatot tehetne. A mellett dícsérettel említi fel e két helység eddigi militiájának jó viseletét és tekintetbe kívánja vétetni azon fontos körülményt is, hogy azok, mint *dalmatak*, a róm. kath. vallást követik és veszély idejében sokkal inkább *megbízhatók*, mint a schismatikus szerbek. — A bizottság az említett okokat kellően méltatván, ezen két helyet is az új szervezetbe felvételni határozta és ezekre együttvéve mindjárt 750 gyalog és 75 lovas határőrt hozott javaslatba. A tisztikar számára egy kapitányt, egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 3 tizedest indítványozott a lovasság részére; a gyalogos legénységnek pedig egy hadnagyot, egy zászlótartót, egy őrmestert és 5 tizedest. Az ezekre szükséges összes készpénzbeli költséget 7244 frtban állapították meg.

Együttal az egész maros-tiszai határőrvidékre szükséges pénzbeli költségről is tervet készítenek (Hofkrat. 1702. máj. Nr. 133. exped. B.), mely szerint *Schlick* határőri tábornok egy 1700. aug. 20-án kelt csász. határozat alapján évenként 5 ezer frtot kapna, az aradi várparancsnok *Löffelholz*¹⁾ ezredes 4600 frtot; a két főkapitány egyenkint 600 frtot; 6 kapitány egyenkint 200 frtot; 18 lovas hadnagy egyenkint 180 frtot; 18 gyalog

¹⁾ Szegeden nem volt rendes parancsnok.

hadnagy egyenkint 144 frtot; 18 lovas zászlótartó egyenkint 108 frtot; 18 gyalog zászlótartó egyenkint 96 frtot; 10 lovas őrmester egyenkint 72 frtot; 10 gyalog őrmester egyenkint 48 frtot; 36 lovas tizedes egyenkint 48 frtot; 40 gyalog tizedes egyenkint 36 frtot; 810 lovas közlegény egyenkint 36 frtot; 930 gyalog közlegény egyenkint 24 frtot; s így mindössze évenként 76,188 frtot. — Azonkívül kell még egy hadbíró (auditor) 800 frttal, egy porkoláb (profos) Aradon és egy Szegeden 300—300 frttal, egy közös bakó 400 frttal és két tolmács 300—300 frttal. Ez az előbbi összeggel együtt tesz 79,788 frtot. — Ehhez számítva még a szabadkai és zombori militiára felvett 7244 frtot; a tervezett maros-tiszai határőrvidék összes pénzbeli költsége évenként 87,032 frtra rúgna.

A tábornokról és az aradi várparancsnokról bejelentett visszaélések megvizsgálásáról Lamberg azt jelenté az udvari haditanácsnak, hogy a tábornok részéről erőszakoskodásokat és visszaéléseket nem talált; ez szedett ugyan addig Szegeden vámot, de ezt még Caraffa főtábornagy állította fel mint a határvidéki generalatus fizetésének egy részét; különben ezen vámot most a kamarának adták által. Löffelholz ezredes pedig Aradon felsőbb engedélylyel a sör- és a bormérés jogát élvezte a várban; erről azonban ezentúl adózni fog. A mészárszék pedig a polgároknak adandó.

Az Aradon levő és még oda telepedő iparosok a kamara joghatósága alá helyezendők; a kamara adjon nekik rendes magistratust, a mely in politicis et civilibus ítéljen, in criminalibus azonban egyelőre csak a katonai törvényszék; csakhogy a polgárookra nézve a magistratus hozzájárulása is kívántatik. A városi rendőrség (vagy civiljustitia) egészen a magistratus dolga legyen. Új polgárokat befogadni a kamarának engedélyével szintén a magistratus joga legyen, csakhogy gyanus egyének felvételének elkerülése végett az illetők a parancsnok elé is vezettessenek, így a róluk felvett kimutatás is előterjesztessék annak. — Éppen így kellene Szegedre nézve is intézkedni, itt azonban azon nehézség van, hogy állandó parancsnok nem

lakik helyben, mint Aradon; s így több hiba és vétség rejtve maradhat.

A bizottság a császári fegyverek díszére és becsületére elkerülhetetlen szükségesnek ismeri, hogy az új militia közt mindig jó fegyelem uralkodjék; szükségesnek tartja, hogy Arad és Szeged jobban megerősíttessék. — A polgárok és a török kereskedők között támadó viszályok s veszekedések ugyan egészen polgári jellegűek; de minthogy a török előtt több tekintéllyel bír a katonai biráskodás, és nem található minden helyen kamarai tiszt, a ki a viszályokat kiegyenlíthetné: ezen eseteket is jó volna a katonai törvényszéknek fenntartani.

Bács vármegye, a mely csak a mult 1699. évben elevenítettett fel ismét, éles ellentétbe jutott a bizottság működésével, a melyben világosan az udvari haditanács biztosa vitte a fő szót, és egy Zomborban 1700. november 14-én kelt átiratában férfias hangon panaszojja el tengernyi bajait, melyek a szerb nép és a militia különleges állása miatt a vármegyét eddig érték. (Hofkrat. 1701. julius Nr. 226. exped. C. mell.) Elmondja a vármegye, hogy a katonaság háború idejében az országnak igen kevés vagy éppen semmi hasznót nem hajtott, hogy csak a kir. kincstár terhére és a csász. szolgálat hátrányára szolgál; mert épen ez évben az aradi és a szegedi parancsnokok biztatására s az egész vármegye nyílt sérelmével a tehetősebb alattvalók militarisoknak állván be valamely új *militia* címén, a közterhek viselése alól kivonták magukat s így azok most a vármegyei lakosság szegényebb sorsú részének vállaira nehezедnek, a melynek ennek következtében okvetlenül tönkre kell mennie. Azért kéri a vármegye a bizottságot, hogy az alkotmányos testéből erővel is elvett *Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos, Sablia* és *Petrovoszelló* helységeket, melyek leginkább földművelőkből állanak és azelőtt is nagyobbrészt nem voltak katonai helyek, (?) a közterheknek és a contributiónak minél hamarabb s pontos lerovására kötelezze. Ez ellen a szerb militia is, nevezetesen a zombori kapitány, előáll panaszaival az új vármegye tisztai ellen, hogy ezek nem tekintik a szerb nép szabadalmait, hallani sem akarnak róluk, és a néppel igen

keményen bánnak.¹⁾ Panaszolkodnak a kalocsai érsek ellen is, a ki nemcsak mint Bács vármegyének főispánja, hanem mint e vármegye nagy részének földesura is, reájok küldi katonáit a contributió és jobbágysági adózások (dézsmá) behajtása végett.

A bizottság a szerb militiát a sérehek orvoslásának ígéretével megnyugtatta és a vármegye ellen védelmébe veszi; a nagyváradi püspököt külön is megbízzák, hogy ez ügyben az érsekhez is írjon. A vármegyének maga a bizottság felelt (Hofkrat. 1701. jul. Nr. 226. exped. D. mell.) ily értelemben: Reményli, a vármegye előtt sem lesz ismeretlen, hogy a császár a szerb népet a török háborúban tett szolgálataikért különös pártfogásába fogadta és épen az említett helységekbe szándékozik őket elhelyezni a határok őrzésére; s a miatt bizonyos szabadságokkal is ajándékozta meg őket. Ezen határőrvidék szervezésére vegyes bizottság küldetett a helyszínre, a mely országos főrendűekből és az udv. kamara, valamint az udv. haditanács megbízottjaiból áll. Ezen bizottság azonban az előrehaladott évszak miatt működésének folytatását a jövő tavaszra kénytelen elhalasztani; addig pedig a szerb népnek menedéklevelet adott, melynek értelmében ez minden néven nevezendő köztelherviseléstől szabad és így a vármegye által semmiképen nem terhelendő; sőt a Zomborban szerb militaristákhoz beszállásolt német katonákat is azoktól távolítsák el és tegyék parasztokhoz.

Különben a bizottság még új pontos *összeírást* határozott el Schlick tábornok vezetése alatt Zombor és Szabadkától kezdve a Tisza és Maros mentében az erdélyi határig; s ezzel Lamberg katonai részről gróf Marsigit és Wölösnitzky kapitányt bízta meg, a kamara részéről a szegedi kamarai praefectus küldetett ki.

Ezen határszervező összeírás aktáit Bécsben az udv. haditanács irományai között nem lehet már találni, minthogy a tiszai és marosi határőrvidék iratait nagyjából mind megsemmisítették;

¹⁾ Bács vármegye a többi között — mint fentebb említettük — a *szabadkai* és a *zombori* militiát lefegyverezte; de a kir. rendeletre, mely Bécsben 1699. március 20-án kelt és a *bácsi* és a *csongrádi* vármegyei főispánhoz intéztetett, az elszedett fegyvereket azonnal vissza kellett adni.

pedig az akkori állapotok megismeréséhez igen érdekes adatokat szolgáltathattak volna. Csak az összeírás irányát jelölő mintatáblázat 1700-ik december 1-ről keltezve maradt még reánk. (Lamberg jelentéséhez E. betű alatt mellékelve) s pedig épen a szabadkai kapitány adatainak összeírásával eképen :

Szucsics Lukács kapitány, született Albanában Boszniában, a hol apja katona volt ; most 52 éves, nős. Szolgált Boszniában mint portyázó (Parteigänger) 10 évig, most pedig Szabadkán van 12 év óta mint kapitány ; részt vett 12 hadjáratban, fogva is volt és egy ezer rh. talléron váltatott vissza. Van neki nagykorú fia 1, nagykorú leánya 0 ; ökre 10 darab, éves borja 4 darab, lova 8 darab, csikaja 2 darab, juha 100, disznaja 20 darab, méhkasa 0. Vetett gabonát 19, árpat és zabot 30 (holdat) ; szőlője van 20 napszámú, de fele nem hoz hasznót ; halfogó hálója van kicsiny 0, nagy 0.

Ezen mintából eléggé kitűnik, mily részletes adatokat vesztettünk el azon irományokban !

Ily módon kellett a részletes és pontos összeírást vezetni, és a mint Szabadkán kezdették, Erdélyország határáig kellett folytatni, névszerint ezen felsorolt helyeken : *Szabadka, Zombor, Sablia, Csurog, Nadály, Becse, Petrovoszelló, Moholy, Petrinác, Zenta, Kanizsa, Martonos, Szeged* ; továbbá a Maros mentében : Csanád, Nagy-Lak, Szemlak, Pécska vagy Szent-Miklós, Arad, Ó-Arad vagy Glogovác Paulis, Solymos és Világos. — E szerint a bizottság az első tervben felsorolt helyeken kívül a Tisza mentében még a következőket vette conscriptió alá : Szabadkát, Zombort, Csúrogot, Nadályt, Petrovoszellót, Moholyt és Petrinácot.

A bizottság a szerbeknek 1701. évi adózásra nézve nem intézkedett ; egyrészt mert a fejadót (capitatót) nem találta összhangban a földkiosztással és a militia kiváltságával, másrészt mert arra számított, hogy a militia bizonyára több földet fog kívánni, mint a mennyi számára kijelöltetett, és mert a fejszerinti adózásnál helyesebbnek tartotta az ingatlanok (realia) szerinti megadóztatást.

Ezután a magyar alkotmányosságra gúnyos oldalcsapást

mérve, azt mondja Lamberg továbbá: a szabad évek letelte és az exenti kihalása után egy új berendezés és a capitatió kidolgozása is szükségtelen fáradság volna, ha a vármegyék ismét életbe léptettetnének. Ez esetben a szerbek a lakatlan földeket ismét üresen hagynák és a törökhöz menekülnének által „in dem sie wegen der öffentlichen Verfolgung unter dem Ungarn nicht werden stehen wollen“; a mi más szóval annyit tesz, mint: kár volna, legalább a dédelgetett szerbek érdekében, ha az alkotmányos vármegyék ismét felállítatnának ott, a hol még most nincsenek visszaállítva. — Továbbá azt mondja, ha ezen vidék contributiója a vármegyék által az országos adópénztárba szállítatik és nem egyenesen a határ szükségleteire fordítatik, újra nem marad alap a militia fentartására. Világos tehát, folytatja: „wie schädlich sowohl ex parte camerae quam militaris die Wiederaufrichtung der Gespanschaften zu sein scheint.“

A bizottság végre a *postaközlekedést* Budáról Aradon által ajánlja Nagy-Szebenbe irányozni, mi által az út az eddiginel 24 óránál rövidebb s így a közlekedés is gyorsabb volna.

Ez volt tehát az első vegyes bizottság munkálkodása, a mely érdemlegesen nem végzett el semmit; mert a kapott utasítások nagyrészt csak elnéletiek voltak, melyeknek keresztülvitelénél sok dolog homályosnak és a viszonyok között kivihetetlennek bizonyult be. Azért a bizottság is kénytelen volt még az elveket és irányokat beszélni meg, és csak az előmunkálatok elrendeléséig haladhatott; részben pedig az utasítás megváltoztatását kérték.

Az udvari haditanács csak 1701. július 20-án vehette tárgyalás alá Lamberg jelentését amő bizottság működéséről, a mely napon t. i. Lamberg azt beterjesztette. E szerint nem igen siettek a szervezéssel és a munkálatnak a jövő tavaszra ígért folytatása a helyszínén is sokáig váratott magára.

Az udvari haditanács Lamberg jelentéséből sajnálattal értesült arról, hogy a földművelő népnek a militiától való elkülönítése oly sok nehézségbe ütközik; de annak mégis minden esetre meg kellett történnie. Éppen így a fejadót is ki kellett

vetni és már a három szabadsági év alatt is behajtani; ez a császár határozata, magában véve nem sok, és a szerb nép eddig úgy is ingyen élvezte a császár védelmét. Az *emeriti*-re vonatkozólag is az utasítás szerint kell intézkedniök s azon legyenek, nehogy a szerb pópák nagy népszerűségük által zavart és bajt okozzanak. A militia összes költségeire előirányzott 150 ezer frt már fel van véve az országos adóba. Az erdélyi határt illetőleg is az udvari kamarával és az erdélyügyi bizottsággal már közöltetett a legfelső határozat, hogy *Halmágy* és *Dézna* s így *Solymos* is a marosi végvidékbe Aradhoz csatoltassék. A végvidékbeli polgárság teljesen a kamara joghatósága alá tartozzék, s ez adjon magistratust a városoknak; falvakban pedig a vármegye jurisdictiója maradjon sértetlen. A katonai parancsnok gyakorolhassa ugyan a befogatást (*jus primae capturae*), de a a gonosztevőt mindjárt a polgári hatóságnak tartozik átadni; továbbá gyanús vagy megbélyegzett egyének felvétele ellen is érvényesítheti szavát. — A mi *Szabadkát* és *Zombort* illeti, melyeknek militaris szervezetét továbbra is ajánlotta a bizottság, a felhozott okok helyeseknek találtattak ugyan; minthogy azonban a szervezés csakis a *határhelyekre* értendő, e két hely pedig majdnem a terület közepén van, a militia nem maradhat ott helyben, hanem a határra kell azt átvinni. — Végre a mi Bács vármegyét illeti, ennek ügyét a magyar udvari kancelláriával kell elintézni. A többire nézve az udv. haditanács a bizottság működését helyeselte. (Hofkrat. 1702. évi máj. Nr. 133. exped. és még 1701. évi július 190/1. regist.)

A mult évi ígérethez képest a bizottságnak 1701. március havában folytatnia kellett volna a tél által megszakasztott működését; ez azonban nem történt. Az udvari haditanács 1701. április 10-én mégis felszólítja a kamarát, a magyar kancelláriát, valamint az illető biztosokat, hogy a munkálkodás folytatása ismét elkezdessék. Junius 18-án pedig egy átiratában felhívja az udvari kamarát, hogy az elkülönítendő militia fizetésének alapjáról gondoskodjék. A török helységekkel szemben a határ folyók immenső partjain *csárdákat* (őrházakat) kellene építeni

katonai őrhelyekül. Az *ingyen* munkákat is szabályozni s rendezni kell, nehogy a militia e részben teljesen a tábornokok önkényének legyen kitéve.

Erre az udvari kamara újabb utasításokat dolgozott ki biztosai részére, s ezeket júliusban az udvari haditanácssal közölte.

A bizottság azonban még sem ment le. Az udv. haditanács augusztus 8-án újra bejelenté az udvari kamarának a működés megkezdését, augusztus 31-én is azt írja, hogy a bizottság legközelebb le fog menni. A kamara a bizottság tagjainak adjon napidíjakat, nehogy az országos pénztárból kérjenek, a megbízottjainak adjon utasításokat előbbi határozata szellemében.

Szeptember 3-án az udvari haditanács *újabb utasításokat* adott Lambergnek, melyek azonban csak ki nem elégítő rövid vázlatban maradtak meg egy iktatókönyvben (protoc. registr. 1701. folio 424. Nr. 10.) Ezen utasítás egyes pontjai a következők: 1. A szerb militia a parasztoktól elválasztassék, összeírássék és megeskettessék. — 2. A militia létszáma 1100 hajdú és 900 huszár. — A *szabadkai* és *zombori* lakosság folytonos jó szolgálatért minden közteher viselése alól felszabadíttassék, de egyéb fizetésben ne részesüljön. — 4. A határőri közlegények zsold és proviant címen csak földbirtokot kapjanak; a tiszteknek a zsold $\frac{1}{3}$ -ad része pénzben adassék ki, $\frac{2}{3}$ -ad része földbirtokban. A *német* tisztek és tábornokok az előbbi terv szerint egész fizetésüket pénzben kapják. — 5. Honnan kerüljön pénz e fizetésekre? — 6. A fejadóról? — 7. Mily jurisdictió alatt álljon a militia? — 8. A katonai és a parasztföldek elkülönítve legyenek és jegyzékbe vétessenek. — 9. A határőrvidéki falvák és csárdák építéséről. — 10. Az igazságszolgáltatásról. — 11. Egyéb ügyekről. — 12. A polgári ügyekről. — 13. A török tolmács szerződötetéséről. — 14. Monaszterli és a patriarcha. — 15. Szegedre fát kell vinni. — 16. A Budáról Aradon átvezetendő postavonalról. — 17. Az ingyenes munkákról.

Szeptember 9-én *Schlichting* is új utasításokat kapott (1701. prot. registr. fol. 423. Nr. 9.), melyeknek 15. pontja elrendeli,

hogy *Titel*, — minthogy a karloviczi béke illető pontja szerint jobban nem erődíthető — annál jobban láttassék el szerb családokkal.

Az udv. haditanács még október 2-án is sürgette Lamberget, hogy a szervezési munkát folytatása végett a helyszínére utazzék le; egyszersmind tudósíttatott, hogy a kamara részéről a fiszai-marosi végvidék szervezésére Thavorest helyébe most *Volkra* van kiküldve. *Szabadkán* és *Zomborban* végezzenek, a mit az idén még lehet, s mutassák meg a népnek, hogy ügyökről nem feledkeztek meg, hogy még törődnek velők.

Október 4-én az udv. haditanács a magyar udv. kancelláriát is felszólítja, küldjön biztosokat. Viszont ez maga is sürgette a szervezési munkát folytatását, hogy a szerbek és Bács vármegye között támadt sok súrlódásnak valahára vége vessék; vagy pedig függesztessék fel az ügy jelen évre, mert úgy is nemsokára ismét beáll a téli időszak, a melyben ily munkát végezni nem lehet.

S csakugyan így is lett. — Minthogy Lamberg és Volkra betegeskedésük miatt kötelességüknek nem felelhetek meg, az udv. haditanács október 13-án maga is jövő évre véli a dolgot halasztandónak. S november 26-án felszólítja az udv. kamarát, hogy a szerb militia eltartására az ottani dézsmajövedelmeket fordítsa.

Bács vármegyének a szerb militia igen sok bajt és kellemtelenséget okozott, melyeket a szervezés elhalasztása még fokozott. S minthogy múlt évben a kiküldött bizottság a vármegye kérelmét nem hallgatta meg, ez panaszával másfelé is fordult. Névszerint panaszkodott gróf *Breuner* Miksa Lajos hadibiztos előtt, hogy a *szerb nép* közül igen sokan a contributió alól maguk szabadítják fel magukat az által, hogy a militia közé veszik magukat; e miatt a vármegye több ízben megkérte már a parancsnokokat, hogy ilyeneket ne pártoljanak és ne részesítsenek semmi mentességekben. A vármegyének ezen panaszát,

illetőleg kérelmét Breuner júliusban az udvari haditanács elé is terjesztette. — Augusztus 12-én hasonlóan pártolólág terjeszté fel a vármegye panaszát, mely az összeíró bizottság *táblázataiból* a „szerb nemzeti militia“ vagyoni állapotát bemutatván, azt mondja, hogy ezek nagyobbrészt tulajdonképen földműveléssel foglalkoznak s mint ilyenek előbb fizettek is a vármegye pénztárába; de a katonai parancsnokok biztatására ők is most béke idejében militarisoknak képzelvén magukat, semmiféle köztelherben és adóban nem akarnak már részt venni. S épen a gazdagabbak teszik ezt. Sokan közülök soha nem voltak katonák, mégis (mint exemti) azoknak előnyeit akarják élvezni, a mi természetesen csak a többi szegényebb vármegyei alattvalók anyagi romlására vezet, a kik e szerint amazok helyett is kénytelenek adózni, s azért inkább török területre menekülnek által. A vármegye is a reá vetett portaszám utáni adót nem képes beszolgáltatni. (Hofkr. 1702. május Nr. 63. exped.) A baj orvoslása a szervező bizottság bölcs intézkedéseitől függ; azért is kéri annak folytatását és a militiának a földművesektől való elkülönítését.

Bács vármegye az általa felhozott hivatalos összeírásokat csak felületeseknek mondja, mégis így is 37 ezer 691 frttal van károsítva. Ezen összeírási táblázatok a következők:

I. Tábla.

Helységek	Fej	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Szülő-nap- számban	Juhok, kecskék	Disznó	Szántóf. holdakban	Korcsma	Iparos műhely
Szabadka	642	160	200	300	200	3000	3000	500	16	3	15
Martonos	300	100	20	80	50	10	—	40	3	—	—
Kanizsa	300	80	40	40	30	—	—	30	2	—	—
Zenta	600	160	80	80	50	50	300	60	4	1	2
Petrina	12	20	10	12	8	—	20	1	—	—	—
Moholy	12	20	12	14	8	26	12	1	—	—	—
Petrovoszello	300	60	30	40	30	—	300	50	2	1	—
Becse	400	80	60	50	40	—	100	50	4	—	5
Csürog	150	80	50	60	50	—	500	80	4	1	—
Nadály	40	50	40	40	30	—	540	60	3	1	—
Összesen	2756	810	542	716	493	3086	4772	872	38	7	28

II. Tábla.

Helységek	Fej	Ökör	Ló	Tehén	Borjú	Szőlő	Juh és kecske	Disznó	Szántó-föld	Hold árpa	Mélikas	Korcsma	Iparos
Zombor	373	587	428	573	445	756	6285	1047	2348	981	500	10	12
Bukin	600	300	100	350	360	—	300	—	2300	—	1000	—	—
Uj-Palánka	550	400	200	450	450	—	2000	—	6000	—	1500	—	—
Kis-Keresztúr	100	80	40	90	95	—	200	—	200	—	300	—	—
Pétersvárad sánc	400	150	200	150	145	—	300	—	1000	—	500	—	—
Kobila	300	150	100	250	256	—	300	—	2200	—	700	—	—
Villosa	100	60	50	80	80	—	—	—	400	—	150	—	—
Titel	450	250	200	300	305	—	2000	—	2000	—	1000	—	—
Összesen	2873	1977	1318	2243	2138	756	11385	1047	16448	981	5650	10	12

Ezen két táblázat, mely hihetőleg csak a közterhek viselését megtagadó militárisokat és azok pártfogoltjait tünteti fel, az adó alá eső fejszám és vagyon szerint összeírva, mégis jellemző adatokat szolgáltathat azon helységek *összes* lakosságára nézve; sőt nem lehetetlen, hogy itt az *egész* helységek is értendők, mely utóbbi esetben az adatok sokkal érdekesebbek. Azonban az eredeti összeírásokkal nem hasonlíthatván egybe e táblázatokat, határozott ítélettől is tartózkodnunk kell.

Ezen táblázatokban a vármegyei adóviszonyok szerint az adókulcs úgy volt megállapítva, hogy egy fejért 2 frt contributiót kellett fizetni, egy ökörért 2 frtot, lóért 1 frt 50 dénárt, tehénért 1 frtot, borjúért 25 dénárt, egy napszámú vagy (1 kapa) szőlőért 15 dénárt, egy kecske vagy juhért 25 dénárt, disznóért 20 dénárt, hold árpáért 30 dénárt, egy mélikasért 10 dénárt, egy korcsmaért 5 frtot, egy iparos műhelyért 2 frtot.

Ezen adókulcs szerint a vármegye az I. táblázatban felsorolt helységekre 10,934 frtot és 30 dénárt, — a II. táblázatban lévő helységekre 26,757 frtot és 9 dénárt, s így összesen 37,691 frtot és 39 dénárt követelt, a mit a szerbek megtagadtak.

Az illető helységek népességi és vagyoni állapotát e helyen részletesebben nem akarjuk fejtegetni.

A szervezési utasítások és a bizottság által az egyes helységeknél adott ideiglenes védlevél alapján, valamint az 1701. február 4-én Breunerhez írt válaszában és az október 6-án az udvari kamarához küldött átiratában az udv. haditanács

világosan mondja ugyan, hogy a militaris szerbek (t. i. a tényleges szolgálatban levők és az exempti) a vármegyének semmi adóval nem tartoznak, és hogy a dézsma és minden egyéb adózás alól fel vannak mentve; a vármegye is ez ellen nem tehetett semmit, csak hogy nem akarta mindazokat militarisoknak elismerni, a kik magukat olyanoknak tüntették fel vagy a katonai parancsnokok megvesztegetése által militaris védelem alá fogadtattak és a vármegye adójában semmi részt nem akartak venni.

Ily értelemben tett Bács vármegye mindig panaszt. Ilyent 1701. december hóban is emelt a szegedi a péterváradí várparancsnok ellen, a kik a népet a vármegyétől elcsábítják. S másképen nem segíthetvén sorsán, kérte, hogy a militarisokra eső része a contributióknak ne vettessék ki a vármegyére, hanem tartassék függőben addig, míg a szervező bizottság rendet nem hoz a dologba és a militiát a parasztoktól el nem választja. (Hofkrat. prot. exp. 1701. Fol. 798.)

Eszterházi Pál nádor is pártját fogja Bács vármegyének és 1702. február 18-án maga részéről is kéri a királyt, hogy legalább addig, míg a bizottság e részben ítéletet hoz, maradjanak a szerbek az előbbi kötelezettségek mellett s fizessenek adót a vármegyének.

A következő 1702. év nem hogy orvosolta volna Bács vármegye bajait, hanem még jóval szaporította. Báró Nehem a vármegye panaszaival szemben tagadja, hogy ő engedte volna meg a szerb militiának, hogy földművelőket vonjanak maguk közé; de azért a vármegye még sem szűnt meg ellene panaszkodni, hogy ő a contributió beszedését karhatalommal is akadályozza.

Más baj érte Bács vármegyét Bodrogh vármegye részéről, a melyet éppen akkor szándékoztak felébreszteni kétszázados némaságából. Gróf Thurnon t. i. már 1699. december 2-án neveztetett ki Bodrogh vármegyének főispánjává, de a nélkül, hogy e vármegye területét kijelölték volna. Thurnon éppen ezen 1702. év elején kezdette itt jogait érvényesíteni és Péterváradról

(a mostani Ujvidékről) küldötte szét rendeleteit, melyekkel a Szabadkától Titelig terjedő tiszai vonalat a neki adományozott Bodrogh vármegyének tekintvén, az ottani helységek lakosságának szigorúan megtiltotta nehogy adójukat Bács vármegyébe merjék lefizetni. Éppen ezen helyeknek nagy része azonban *katonai* őrhely volt, másrészt pedig Bács vármegye is kétségtelenül magáéinak tekintette azokat.

A Thurnon által praetendált helyek ezek voltak: *Szabadka, Zenta, Moholy, Petrovoszellő, Becse, Almás, Nadály, Csúrogy, Zsablya, Gimesfalva, Deszpot-Szent-István, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emusics* vagy *Székics, Roglaticza, Rigycza, Mélykút.*

Így az összeütközés a három¹⁾ érdekelt fél között nem volt elkerülhető, és e viszony kölcsönös panaszokra, sőt tettlegességekre és erőszakoskodásokra is adott okot és alkalmat. Azért várva-várták már a határszervező bizottságot, a melytől a bajoknak legalább részben való orvoslatát remélték.

Azonban e bizottság még most is sokáig késett.

Schlick tábornok 1702. márc. 16-án az udv. haditanácshoz küldött jelentésében tanácsot adván a mindinkább pusztuló szegedi vár és Zsablya felsegélésére, egyúttal felemlíti, hogy a többi végvidéki őrhelyeken is a katonának a földművelőtől eddig még nem eszközölt elkülönítése miatt oly zavar uralkodik, hogy lehetetlen kitudni, kinek mennyi vagyona van? S minthogy nem tudni még, mikor kell a lakosságnak más felé költöznie, a földek bevetése miatt is nagy és sok zavar és veszekedés támadt.

Azért jó volna, ha nagyobb bajok elkerülésére a szervező bizottság minél előbb e vidékre lejönné s pedig teljes tájékozottsággal és elegendő hatalommal felruházva. Az udvari haditanácsnak és az előbbi szervező bizottság eddigi rendeletei s intézkedései által a *szerb militia* az őrhelyeken eléggé van ugyan megvédve Bács vármegye erőszakoskodása ellen; de a többi, csupa *szerbektől* lakott falvak s helységek adóval és végrehajtással embertelenül kínoztatnak ezen vármegye által. A vármegye eljárása itt lent

¹⁾ Ezekhez néhány év múlva, legalább a szabadkai és zentai vidék végett, mint negyedik az 1696. óta feltámadt *Csongrád* vármegye is járult.

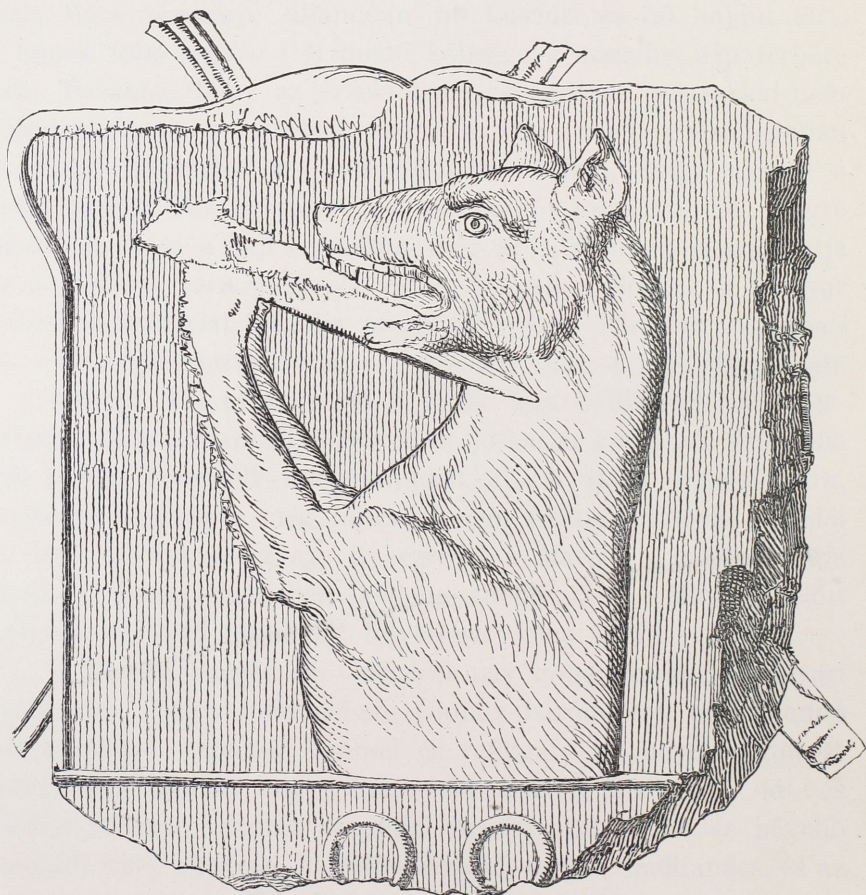
még kevésbbé ellenőriztetik mint másutt; s így itt jogosulatlanul is szedhet annyi adót, a mennyi neki tetszik. Bács vármegye nem fél- vagy negyedévenként szedi az adót, — mondja továbbá Schlick — hanem épen havonként, hogy így a központi vármegyei tiszteknek több alkalmuk legyen végrehajtási és napi díjakat felszámítani. Ezen gyanúsítás után még azt mondja a jelentés, hogy Bács vármegye állandóan 50 huszárt és 50 hajdút tart, a minek több ezerre (!?) menő költsége a szegény nép terhére esik. Továbbá, hogy az érsekefőispán is egyenes erőszakkal nem boldogulhatván a szerbek ellen, azokat most elviselhetetlen terhekkel iparkodik a török területre átűzni, hogy azután a maga kedves Sümeg vármegyei *magyarjait* hozhassa be! Végre felsorolja, hogy a bajt e vidéken még gróf *Thurnon* is szaporítja az ő *Bodrogh vármegyéjével*; és ezen ügyben Schlick a magyar udvari kancelláriát vádolja meggondolatlan eljárásról. Az *aradi vár* és az ehhez tartozó *marosi* végvidék sincsen jobb állapotban. S minthogy Temesvár körül a török újra gyülekezik, a határhelyeket még tavasszal s nyáron át jó karba s védelmi állapotba kell hozni, kirendelt ingyenmunkákkal. A vidék biztosítására, minthogy szervezve még nincsen, nem ártana egy lovas ezredet küldeni: jövőre pedig egy ily ezredet a Maros, a másikat Baja körül a Duna mentében kellene táboroztatni. Mindenekelőtt pedig a szervező munkát folytatása volna kívánatos.¹⁾

E közben Szeged és vidékéről úgy gondoskodott az udvari haditanács, hogy márciusban Globitz bárót tette oda állandó parancsnokul ezredesi címmel és ranggal; az udvari kamarát pedig felszólította, hogy élelmezési tisztje által neki fát és fizetést adasson. Ezután az eddigi utasításokat újabb és bővebb instructiókkal akarván helyettesíteni, az udvari haditanács és az udvari kamara a fő-hadibiztos hozzájárulásával 1702. május 8-án új utasításokat²⁾ készített, illetőleg a már 1700. augusztus 15-én és 1701. szept. 3-án kiadott utasításokat körülményesebben és bővebben fejtette ki, s pedig nemcsak a szerb militia, hanem

1) Hofkrat, 1702. aug. 263. exp. csomagban 2. sz.

2) Hofkrat, 1702. évi máj. 141. registr.

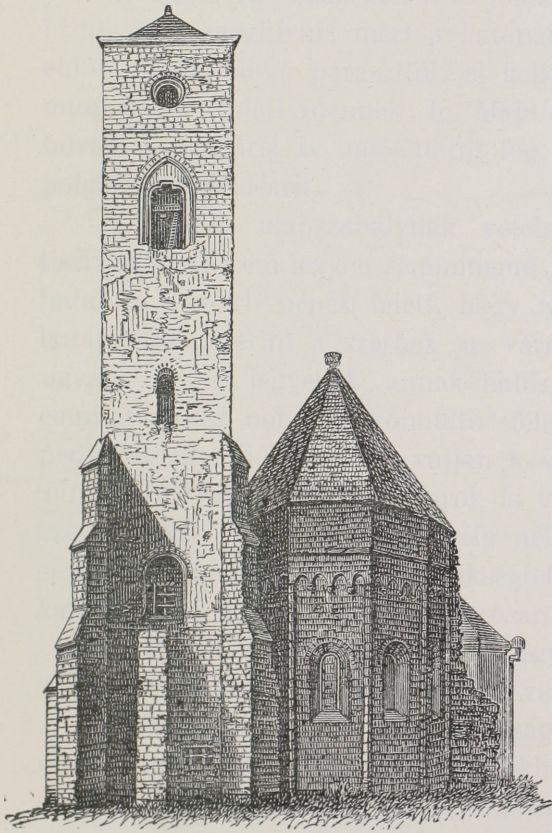

Kőbe vésett címer a bácsi várból.

(Valószínűleg Tomory Pál kalocsai érseké.)

A bácsi szent-ferencziek temploma.

(A Haynald-Henszlmann-féle fölvétel szerint.)

az egész itt lakó szerb nép számára, hogy ezen a közjóra oly hasznos munka sikeres befejezésére valahára a határozott út és irány ki legyen jelölve.

Ezen új *utasítás pontjai*, melyek az itt lakó *egész szerb népek* és militiának rendezését célozzák, a következők valának :

A) A tiszta-marosi és a szlavóniai határezredre vonatkozó *közös pontok* :

1. Egyelőre szükségtelen és fölösleges a magyar kancellária biztosait is meghívni; mert a katonai és a kamarai biztosoknak előbb a katonát a paraszttól el kell választaniok, és ez előmunkálatok miatt mennek le. Majd annak idejében a magyar udvari kancellária is tudósíttatni fog, hogy szintén megtehesse polgári intézkedéseit.

2. Fő- és alapszabálynak vétetett, hogy egy vármegyei tisztviselőnek sem legyen semminemű joghatósága vagy adószedő hatalma a szerb népek felett, hogy így t. i. már régebbi csász. határozatok szerint a szerbek a vármegye területén lakjanak ugyan, de ne legyenek annak hatósága alá vetve (a mit „in comitatu, sed non de comitatu“-féle műszóval fejeztek ki), s pedig tekintet nélkül arra, vajjon a vármegye csupa szerbektől van lakva, vagy pedig magyarok is vannak közbe keverve. (E szerint Bács vármegye joghatóság nélkül csak névleg és külsőségekben léteznék. S ehhez szükségtelennek mondták a magyar kancellária jelenlétét, csak utólagosan engedtek neki szót!)

3. E miatt legjobb volna, ha egyáltalában nem is léteznék vármegyei tiszt a szerbektől lakott vidéken.

4. Nehogy azonban Magyarország e részben panaszkodjék, mintha az ország jogai egyes vidékben egészen eltörültetnék: azért (igen nagylelkűen!) megengedhetőnek tartják, hogy az ország, mint hajdanában volt, a királyi könyvekben felsorolt s e szerint tagadhatatlanul létezett vármegyék szerint felosztva maradjon ugyan, de a magyar udvari kancellária a kérdéses vármegyékbe csak névleges és tiszteletbeli vármegyei tiszteket állítson a szerbek megterhelése és szabadalmaik sérelme nélkül, s ezen tisztek a szerbek fölött sem személyi, sem dologi ügyekben

semmiféle hatalmat ne gyakorolhassanak. (E szerint *Bács és Bodrogh* vármegyéknek, mint tagadhatatlan régi vármegyéknek felelevenítése s *névteljes* visszaállítása ellen nem akarnak tiltakozni!)

5. Azért az adók beszédését is nem vármegyei tisztek végezzék, hanem a szerbekhez kinevezendő *királyi bíró* vagy a csász. udv. kamara részéről e célból küldendő tisztartó.

6. Ezen nép, minthogy a határt védelmezi, a többi magyarországi parasztnál nagyobb előnyben részesíttessék. A részleteket a csász. udv. kamara ott helyben intézze el.

7. Az adóztatás mindegyiknek birtokához arányos capitatio szerint történjék, a milyenhez az országlakosok már szoktak is. S erre

8. Egy egész telkes parasztra évenként 16 frt vagy 4 arany hozatik javaslatba.

9. A mit így a szerbek e cínen az országos közadóba fizetnek, ezt Magyarország adójából le kell számítani.

10. A földesúr is szerb alattvalójától robot, kilenced, és bor- meg sörmérésért mindössze évenként legfőlebb 12 forintot követeljen; ha a paraszt a robotot természetben nem akarná vagy nem bírná leróni, ezért naponként körülbelül 9 krajcárral érje be.

11. A szerb nép és papsága vallásukban és birtokaiban a militia és a kamarai tisztek által védelmeztessek bárkinek bánthatalmazásai ellen. Azonban a kath. papságot és missionáriusokat, ha zaj s erőszak nélkül a görög és a kath. egyház egyesítése ügyében valamit tehetnek, nem kell akadályozni, sőt munkálkodásukat elő kell segíteni.

12. A parasztot a katonától el kell ugyan választani, de mégis megengedhető, hogy több házas család, úgy házas eselések is együtt lakjanak.

13. A határőröknek, úgy a *csárdákban*¹⁾ lakó militiának is a földek az illető határőri ezred számára készült tabellában

¹⁾ Közvetlenül a határvonalra egymástól felőrányi távolságban épültek a *csárdák* vagy *örházak*, egyenkint 30 fejjel; 6—8 ily örház egy századot képezett. *Titel* fölött a Tisza mentében is volt néhány *Mosorinig*.

megállapított mennyiségben és minőségben osztattassanak ki: alkalmas, nem árteres szántóföld, rét, szabad legelő és erdő (ez utóbbi három ártérben is lehet); s mindezen földek az A) alatti norma szerint (a mely azonban most már nincsen mellékelve) méressenek ki.

14. A szerb tiszteknek zsoldjuk egy harmad része pénzben (s két harmad része földekben) adassék ki. E szerint kap a 2 főkapitány egyenkint 200 frtot; a 6 kapitány egyenkint 100 frtot; a 18 lovas hadnagy egyenkint 60 frtot; a 10 gyalog hadnagy egyenkint 48 frtot; a 18 lovas zászlótartó egyenkint 36 frtot; a 10 gyalog zászlótartó egyenkint 32 frtot; a 18 lovas őrmester egyenkint 24 frtot; a 10 gyalog őrmester egyenkint 19 frtot; s így mindössze 4150 frt jár ki e címen.

15. A határőrvidéki tábornokok, várparancsnokok és más törzstisztek (a kik nem lehettek szerbek, hanem németek) pedig zsoldilletékeket *egészen* pénzben kapják. Így a tábornok 5 ezer frtot, az aradi parancsnok Löffelholz 4600 frt, br. Globitz szegedi parancsnok 4 ezret, az őrnagy Szegeden és Aradon mindegyik ezer frtot, a hadbíró (auditor) Szegeden és Aradon mindegyik 800 frtot, a főmérnök Aradon 1800 frtot, Molde tolmács 900 frtot, egy török tolmács 300 frtot, egy szegedi tolmács 300 frtot, egy orvos Aradon 600 frtot, egy sebész Aradon 400 frtot és egy Szegeden hasonlóan 400 frtot.

16. Az így megállapított fizetések az *illető vármegyék* országos adójából vétessenek.

17. S ha ez nem volna elegendő, a hiány a *szomszéd* vármegyék adójából pótol tassék és utalványoztassék.

18. A mit a tábornokok, parancsnokok és a szerb tiszték zsold fejében járó földeken kívül földbirtokokban és egyéb gazdaságban birnak, ezek után ők is úgy, mint más földbirtokosok, adózni tartoznak.

19. A katonai fundusok vagy hűbéres földek tulajdonjoga a királyi fiscushoz s ennek képviselőjéhez, a császári udvari kamarához tartozzék.

20. A földek birtokjoga vagy haszonélvezete és a személyi jog a katonai jurisdictió alá tartozzék.

21. Azért a távollevő határőrt vagy csárdakatonát mindig a katonai hatóság képviselje. Azért

22. E célra két egyforma telekkönyv készíttessék, egy a katonai, egy a kamarai Capo-nál tartassék.

23. Ebből a bejegyzett katona és tiszt ingyen kivonatot kap, melyben a katonai hűbérföld darabszáma, fekvése és mennyisége van feljegyezve.

24. Minden katona és tiszt a katonai szolgálat fejében kapott földbirtokra nézve fel van mentve minden közteher alól.

25. Hasonlóan az *emeriti* vagy számfölöttiek is, a kik háborúban már szolgáltak, de most képtelenek, vagy pedig a létszám összevonása miatt szolgálaton kívül maradtak, életük tartamára minden közteher viselése alól felmentendők.

26. Ezeknek halála után e földek adómentessége megszűnik, s ezen földek ismét a közterheknek lesznek alávetve.

27. A kik azonban *háborúban még nem szolgáltak*, hanem csak béke idején irattak a militia közé, azok egyszerűen ismét parasztokká lesznek, de mégis oly kedvezéssel, hogy a kapott három szabad évből netán még hátralevő időt szabadon tölthetik.

28. A mit a határőr adás-vevés céljából az országba behoz vagy innen kivisz, mindez után ő is, mint az ország más lakosa, a vámot és a harmincadot fizetni tartozik.

29. A mije azonban a zsold fejében kapott földjén termett s mit maga házi használatára fordít, azután nem szabad vámot és harmincadot követelni.

30. A határőri militia az eléje szabott hadi fegyelem pontjaira esküvel kötelezi magát.

31. A *csárdákban* lakó határőrök csak annyiban különböznek a többi szerb határőri militiától, hogy ezek mint rendes állandó tábori katonaság szükség esetében a határon kívül vagy belül is alkalmaztathatnak, a mint a császári szolgálat kívánja; a csárdabeliek pedig közvetlenül a határ védelmére lévén rendelve, másfelé nem vitethetnek.

32. A mi a militia gazdasági részét s ügyeit illeti, mint a fizetést, mustrálást stb., mindez a fő-hadibiztos hatáskörébe tartozik, mint minden egyéb német katonaságnál. Erre nézve

33. Ha az egész létszám megállapodott és felsőbb helyen is jóváhagyatott, mindegyik határőri ezred számára külön hadibiztos rendeltetik.

34. A szervezésre kiküldött katonai és kamarai biztosok a várak, kaszárnyák, fegyvertárak, hidak stb. építése s fentartása ügyében egyetértőleg vessék ki az *ingyenes munkákat*.

35. A Tisza és a Maros melletti vidék sajátságos helyzete miatt különös gondot fordítsanak a szükséges *tüzifa* ideszállítására, így a helységek tisztántartására is; e miatt az egyes helységek szüksége és az évszakok tekintetbe vételével bizonyos számú fuvar- és kézirobotot vessenek ki. Ezen kivetések azután a császári udvari haditanácsnak küldessenek be megerősítés végett.

36. Egy császári határozat értelmében a határ melletti szomszéd vármegyék körben 3 mértföldnyire természetben tartoznak az ingyenes munkákat végezni; a távolabbra fekvők kiválthatják magukat s pedig egy kézi napszámot 15 kr, egy fuvar 60 krba számítva. Ezen pénzekről a hadibiztos beszámol az udvari haditanácsnak és az udvari kamarának.

Ezek után 10 pont kizárólagosan a szlavóniai határral foglalkozik. S minthogy a Duna-Tisza-köz alsó sarkát akkorában elfoglalt *Bodrogh* vármegye is a szlavóniai határezred területére esett; a Bodrogh vármegyével foglalkozó 8-ik pontot, a mely e szerint minket is közelebbről érdekel, e helyen szintén fel kell említenünk. Ezen 8-ik pont így szól:

37. *Bodrogh* vármegyét, míg rendszeresen felállítva nincsen, sem az udvari haditanács, sem az udvari kamara részéről nem kell elismerni. De akár legalisáltatik, akár nem; érvényben marad az alapszabály: hogy a magyaroknak a szerbek fölött, bármily vármegyében vagy vidékben lakjanak is ezek, épenséggel semmi joghatóság ne engedtessek.

Egy másik pontban meghagyatott, hogy a Dunán innen és a Tisza mentében *Köresd-ig* 1 $\frac{1}{2}$ órányira *Titel* fölött 11 csárda

építtessék, s így az egész szlavóniai ezredben összesen 101 csárda legyen. — (A rendszeresített határőri militia *Kobila* őrhelylyel együtt 2450 fejre tétetett a szlavóniai ezredben, a csárda katonák pedig 3199 fejből állottak.)

Erre következnek:

B) a Tisza és a Maros melletti generalatusra vonatkozó *specialis pontok*.

38. A Tisza-Maros melletti militia létszáma (mint már múlt évben meg volt állapítva) lesz: 1100 hajdú és 900 huszár, összesen 2000 ember.

39. A Maros mellett van *bolgár* militia is 3 lovas-csapatban, összesen 227 fejből. — De vajjon e 3 század (a 75 fej) továbbra is megtartassék, kisebbitessék, eltöröltessék vagy másfelé helyeztessék? arról csak a kiküldött biztosok jelentése után lehet határozni.

40. Azonkívül még 361 fejből álló 3 szerb gyalogszázad is van Solymos, Tótváradia és Világosvár váraiban. Ezeket jónak látszik 100—100 fejből álló 3 századra redukálni: úgy hogy az összes Tisza-Maros melletti militia létszáma 2525 fejre rúgjon. E mellett

41. A *szabadkaiak* és a *zomboriak* a vidék visszahódítása óta mostanig tett hű szolgálataikért mint *emeriti* tekintendők egész életök tartamára; azonban vigyázni kell, nehogy a beíratásnál csalás történjék és érdemetlenek is amaz előnyökben részesüljenek.

42. Ezen militiaának és tiszteinek fizetése egyenlő legyen a szlavóniai militiaéval.

43. A földbirtok is azonos arányban osztandó ki.

44. A csárdák vagy őrházakra nézve is az áll, a mi Szlavóniában, ha a bizottság szükségesnek látja itt-ott néhányat felállítani.

45. A hol táborhelyek vagy várak vannak a közelben, ott lehetőleg azokból kell a csárdákat népesíteni.

46. A határmilitia fizetése itt is hasonló lábon áll, mint Szlavóniában.

47. Az ingyenes munka itt nagyon szükséges és minél hamarább *Szegedre* is igénybe kell venni, hogy ezen végvidéki főhely a teljes pusztulás elől megmentessék. S ebben

48. Báró Globitz, szegedi várparancsnok utasításait kell követni, hogy a szükséges munkák a kincstár megterhelése nélkül végeztethessenek.

49. Így a várbeli kaszárnnyák a városi mesteremberek által ingyen robotok mellett csakhamar felépülhetnek.

50. A külső hidak, a *zsabylai* híd és ezen katonai helység maga is javítandó.

51. E miatt elegendő mennyiségű tutajfát is kell az idevaló őrség által Tokajról leúsztatni.

52. Szeged városának a békekötés következtében (a Tiszán túl?) elvesztett földbirtoka helyett méltányosan lehet a közeli pusztákról mások kára és sérelme nélkül valami kárpótlást adni.

53. Azon szerbeknek, kik az utolsó háború alatt a császári hadseregnek gabonát adtak, ezért talán szintén lehetne földeket adni, csakhogy ezek után adózni tartoznának.

54. A postaközlekedés Budáról Aradon által Erdélybe való berendezése tisztán kamarai ügy; ez régóta szükséges és a császári udvari kamara meg is adta reá az engedélyt. Most jó alkalom volna ezt is megvalósítani.

55. Jó volna még és szükséges úgy kéz alatt s titokban (heimliche Inquisition) megtudni, Bács vármegye vajjon mennyi contributiót szed be és ezt mire költi? (jedoch mit guten verlässlichen fundamentis anzustellen.)

Végre ingyen munkák *Arad* erődtítéseire is vettessenek ki a szomszéd vidékre.

Ezek voltak az újabb tervezeti pontozatok (Hofkrat. 1702. május Nr. 141. registr.), melyeket a cs. udv. haditanács 1702. május 13-án a cs. udv. kamarával is közlött azon tudósítással, hogy a szervezés munkáját ezentúl is előbbi biztosaira bízta t. i. *Schlichtingre* és *Lambergre*. Egyúttal kifejezé reményét, hogy a kamara a maga részéről is nemsokára megválasztja biztosait és ezeknek hasonló szellemű utasításokat fog adni.

A cs. udv. kamara csakugyan igen helyeslőleg fogadta ezen pontokat és május 17-én *Salm* János Frigyes aláírásával válaszát küldi a haditanácshoz. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 264. exped.) Ezen iratban a cs. udv. kamara teljes megegyedését és helyeslését fejezte ki azon pontozatok iránt. Különösen egy nézetben van a 2., 3. és 4. pontban mondottakkal, hogy t. i. a vármegyei tiszteknek semmi joghatóságuk ne legyen a szerbek fölött; de azért mégis megengedtéssék, hogy a szerb lakta területeken a régi vármegyék névszerint és külsőségeiben visszaállíttassanak, hogy ezzel a magyarok szemébe port hintsenek, s ezek a császárt alkotmányfelforgatóknak ne mondhassák. A 11. pontra vonatkozólag, jölehet ezen ügy hatáskörükön kívül esik, véleményképen mégis felenlíthetőnek tartják, hogy a szerbek vallásának zavartalan megóvása a közbéke fentartására igen szükséges. Azonban, ha a kath. missionariusok feltűnő zaj nélkül valami üdvös munkát végezhetnének ezen emberek lelki üdvéért „et pro eorum unione cum sancta matre ecclesia“, mégis kell őket elősegíteni. Igaz ugyan, hogy a vallás-zavargás e népnél active és passive meg van tiltva, azonban — úgy folytatja kis ravaszsággal — „dieses Verbot in mente der hohen Instanzen und ihrer Repraesentanten in locis nicht so stricte zu fassen.“ Csak a szerbeknek kiosztandó földek mennyiségéről a kamara sem tudott még véleményt mondani.

Ezek után a magyar udv. kancellária mellőzésével véglegesen megállapították a pontokat és utasításul adták ki Schlichtingnek és Lambergnek. Ezen utasítások teljesen megegyeztek a fent részletezett pontozatokkal. A Lambergnek adott példány (Hofkrat. 1702. aug. 263. exped.) „Per Imperatorem, ex Cons. Bellico“ aláírással Bécsben 1702. máj. 23-án iratott alá.

Május 22-én jelentette az udvari haditanács *Schlick*, *Nehem* és *Löffelholz*nak, hogy a szervező bizottság legközelebb fog új instructióval az alsó Tisza-vidékre lemenni; május 27-én pedig *Breuner* főhadibiztost értesítette, hogy a szlavóniai és a tiszamarosi határmilitia és a csárda-katonaság oeconomia militaris-féle ügyeit reá bízta.

Most az udvari kamara is gróf *Volkra* kamarai tanácsost választotta meg a maga részéről biztosnak gróf Lamberg mellé a tiszai-marosi végvidék szervezésére; Schlichting mellé pedig Caraffát küldötte Szlavóniába. — A magyar udvari kancelláriának nem voltak képviselői.

Az utasítás szerint *Nehem* tábornok s péterváradí várparancsnok, a mostani Bács vármegye délkeleti sarkában *Morovictól* kezdve 1½ órányira *Titel* fölött terjedő vonalban (Kovesdáig, Mosorin alatt) félórányi távolságban katonai *csárdákat* vagy őrházakat állított fel a nyár folytán, mint a szlavóniai főparancsnoksághoz tartozó *dunai* végvidék kiegészítő részében, a mely a Tiszától (*Titel* fölött 1½ órányira) a Dunáig vonuló *caljoraci* csatornáig terjedett. Ezen dunai végvidékbe tartozott Bács vármegye területéről még *Palánka*, *Vilora*, *Kovil*, *Titel* és *Pétervárad-sánc* (a mai Ujvidék), mely utóbbiban két huszár és egy hajdú vagy gyalogszázad volt, ide tététt által az *illoki* kapitányság is. (Vanicsek I. köt. 130.)

A tiszai végvidékre is rákerült valahára a sor. Lamberg június 13-án este érkezett Szegedre, a hová másnap Volkra is megjött Bajáról; s mindjárt június 16-án tartották az első összejövetelüket. — Időközben Globitz parancsnok Volkrának csak 4 legény díszőrséget adott, Lambergnek pedig kétszer annyit. Volkra e miatt meg volt sértve és az udvari kamara által e sérelem orvoslátát kérte. S ez július hóban lépést is tett az udvari haditanácsnál, hogy egyrangú biztosoknál a díszőrségben különbséget ne tétessen.

Az első értekezleten kitűnt, hogy a kamarai biztos elégséges utasítás nélkül jelent meg; az ő utasítása egyszerűen csak a haditanácséra hivatkozott és ennek 1701. szeptember 3-án kelt utasítása nála is volt másolatban; de a folyó évi május 23-án kiadottat nem ismerte. — Azért Volkrának erről is kellett még hivatalos tudomást szereznie. Azonban addig is csak folytatták tanácskozásaikat, miről Lamberg június 21-én kelt levelében az udvari haditanácsot értesítette. (Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp.) — Először is kiszámították, mily nagy földterületre volna

szükség, ha az utasítás szerint egy-egy közlegénynek 18 holdat adnak? Azt találták, hogy csak a Tisza mellett körülbelül 27,490 hold szántóföld kellene, azonkívül a *Szabadkán* és *Zomborban* levő emeriti számára is majdnem ugyanannyi. S minthogy még kaszálót és legelőt is kellene közöttük kiosztani, a miből aztán a parasztoknak nem telnek: Volkra azt indítványozta, hogy talán jobb volna föld helyett a közlegényeknek is zsoldjuk egy részét pénzben adni ki, nehogy a szomszéd helységek által használatba vett bár pusztaföldeket kelljen megtámadni és a birtokosoktól drágán kiváltani. A pénzbeli fizetés igen előnyös, a katonát e mellett jobban lehet otthon és fegyveremben tartani, mint a földbirtok mellett, mely a katonai szolgálattól elvonná és különféle kihágásokra adna alkalmat; ellenben baj is keletkezhetnék, ha a fizetés elmaradna vagy nem adatnék ki rendesen. Saját kis földjéből pedig biztosabban számít jövedelemre, s a talajt sajátjának tekintvén, megszereti és szívesebben is harcol érte. Ily véleményből indulván ki, a tiszai militia javadalmaozására új *javaslattal* léptek megbízóik elé, a mely azonban a létszámban is változást mutat.

E szerint az évi illeték a következő volna:

	frt	hold szántóf.	hold rétet,	ló és	ökör szab. leg.
1 főkapitány kapna	300	60	14	8	12
3 kapitány egyenkint	200	40	10	6	8
11 lov. hadnagy „	90	30	7	4	6
11 lov. zászlót. „	54	20	5	3	4
12 lov. őrmester „	36	16	3	2	2
23 lov. tizedes „	24	12	3	2	2
518 lov. közleg. „	18	8	2	1	2
5 gy. hadnagy „	72	24	6	3	6
5 gy. zászlót. „	48	18	4	2	4
6 gy. őrmester „	24	12	1	—	2
22 gy. tizedes „	18	9	1	—	2
512 gy. közleg. „	12	6	1	—	2
Összesen 1129 fejnek	20,276	9034	1907	716	2382

A föld mérésében az itt divatozó magyar, u. n. királyi

mértékeket vették alapul, t. i. egy holdra 300 lépést hosszában és ugyanannyit széltében. Ily holdra másfél köblöt lehet vetni, s minthogy ritkán hagyják ugarnak, átlag 10 köből termést lehetett a biztosok véleménye szerint remélni; úgy, hogy 6 hold az egyszerű megélhetést már biztosította: a katona abból fentarthatja családját, s minthogy a földön kívül készpént is kap, ehből ruhát, *fegyvert* és lovat is vehet magának; mert akkori állapotukban ugyancsak szegények és rongyosak valának. Igen kevésnek volt addig 6 holdja, legtöbbnek semmi földje nem volt, hanem bérért szolgáltak és nyomorúságosan éltek. Föld volt ugyan elég, szabadságuk is eléggé biztosított; hanem a szükséges barmokat nem szerezhették be maguknak. Az ajánlott földosztás után némi erőre kapván, megnő bizalmuk is és vágyuk nagyobb gazdaság után és a mit majd a katonai földeken kívül szereznek, azután adót fognak fizetni; s így a végvidékre szükséges költségek nagy része éppen a végvidékből magából kerüllhet ki. (Igen vérmes remény volt!)

A biztosok ezután a másik kérdéssel foglalkoztak, t. i. miféle alaphól vétessék az általuk javasolt készpénzbeli fizetés? Volkra véleménye szerint az befolyhatna azon földekből, melyeket a militarisok katonai zsold-földeiken kívül bírnak, (a mi azonban nagyon kevés volt); azután *Csongrád* vármegye contribútiójából s ha kell, még *Bács* vármegyéből is; végre a szegedi kamarai jövedelmekből. A marosi vidékre hasonlóan a fölös földeket említé, a halmágyi és déznai kerület és Békés vármegyének adóját és az ottani kamarai jövedelmeket. Lamberg azonban nem igen bízott e tervben.

Egy mellékletben a militia által fizetendő díjakat is összeállították.

1. Ha militaris mellett, ennek házában együtt lakik ennek apja, fivére, barátja vagy más családós lakos, ilyen ház fizessen évenként 1 frt 50 dénárt;

2. nem nős lakos, a ki maga házában van, 75 dénárt;

3. bolt után fizetendő 3, 4, 5 és 6 frt ;
4. egy hold fölös szántóföldért 50 dénárt ;
5. egy napi-munkás szőlő után a 4-ik évtől kezdve 1 frtot ;
6. újra ültetett szőlőtől a 3-ik évben 75 dénárt ;
7. egy ökör vagy ló után 1 frtot, egy tehén 50 dénárt, borjú 15 dénárt és disznó 10 dénárt ;
8. egy halfogó háló után 6 frtot ;
9. egy szélmalomért 3 frtot, tiszai malomért 6 frtot, marosi malomért 9 frtot.

Erre megállapították, hogy az *emeriti* pénzt nem kapnak, hanem 6—8 hold szántóföldet a többivel hasonló mentesség mellett ; tiszteknek arányosan többet is szántak. Az *emeriti* halála után a földek ismét a civilnek adassanak által a *szabadkai* és a *zombori* földek kivételével ; itt mindig szeretnének 1—2 helyet visszatartani, hogy folytonosan legyen mivel érdemes egyéneket jutalmazni.

Ezután hozzá fogtak a katonáknak a parasztoktól való elkülönítéséhez, s e munkát *Szabadkán és Zomborban* még e hó folytán be is fejezték. Csak érdemes és méltó egyéneket soroztak a reducált állományba, mint kiérdemesülteket, a kik nemcsak szolgáltak már háborúban, hanem fogva is voltak. — A szabadkaiknak bizonyára akkor osztották ki a még most is a városhoz tartozó nagy terjedelmű 12 pusztát ; csakhogy — fájdalom — ennek részleteiről hiányoznak az adatok. Épp úgy történt *Zomborral* is. Szabadkára vonatkozólag mégis sikerült az ottani militia létszámát és a kiosztott földeket feltüntető jegyzéket találnom. E szerint volt akkor Szabadkán számfölötti kiérdemesült (*emeriti*) 108 lovas és 114 fej gyalog katona.¹⁾

Ezeket a biztosok következőleg látták el :

---

¹⁾ Egy ministerialis értekezlet keltezés nélküli jegyzőkönyvében *Szabadkára és Zomborra* összesen csak 150 gyalog és 75 lovas katonát tervezett.

I. *Lorások.*

	hold szántóf.	napi szőlő	szőlőnek való pusztaföld	napi kaszáló	szabad ló	és ökör- legelés
1 kapitány	40	6	4	20	6	8
1 alkapitány	36	3	3	14	4	6
1 hadnagy	36	3	3	14	4	6
1 alhadnagy	24	2	2	10	3	4
1 zászlótartó	24	2	2	10	3	4
1 őrmester	16	—	1 1/2	6	2	2
4 tizedes	48	—	6	24	8	8
98 közlegény	784	—	98	392	98	196
Összesen 108 fej	1008	16	119 1/2	490	128	234

II. *Gyalogosok.*

1 hadnagy (vajda)	30	3	3	12	3	6
1 alhadnagy	18	2	2	8	2	4
1 zászlótartó	18	2	2	8	2	4
1 őrmester	12	—	1 1/2	2	—	2
4 tizedes	36	—	6	8	—	8
106 közlegény	636	—	106	212	—	212
Összesen 114 fej	750	—	120 1/2	250	7	236

Hogy utasításaik 2—4. és 55. pontjának eleget tegyenek, a törvényes utak mellőzésével rendkívüli garázdaságot követtek el a biztosok Bács vármegyében, melynek hivatalos funkcióját is beszüntették. Elkeseredve harcolt ellenük a vármegye, a főispán minden tettük ellen protestált, a népet is ellenük lázítani iparkodtak; ez a biztosokat is kíméletlenebbekké tette s ők is hasonló megtorlással éltek. — Először is a vármegye számadásait követelték be, de ezt a főispán kereken eltiltotta, hogy idegen hatalom az ő jogkörébe ne tolkodjék. A biztosok azért a vármegyei pénztárnokot katonai kísérettel hozatták el Bajáról. A rabokat is Bajáról a vármegye börtönéből Szegedre szállították. A pénztári iratokban az adózások nem községenként, hanem járasonként voltak bevezetve; ennek kiigazítása és az előbbi 2 év adójának feltüntetése végett visszaadták. A kiigazítás után kitűnt, hogy a vármegye csak a fél adóösszeget vetette ki a népre, a másik felét a militia szűnára tartották fenn; és azért

nem adhatta be eddig a vármegye egész adóját. De azért, úgy mond Lamberg jul. 1. és aug. 17-én írt jelentésében, a vármegye mégis ama felénél többet szedett be, mert több ezret saját maga céljaira fordított. Az érsek-főispán kérdésére, miért függesztették fel a vármegyei tiszteket és intézkednek a kir. diploma ellen? a császár parancsára hivatkoztak. S midőn, mint érsek, kérdőre vonja érseki birtokainak elfoglalása miatt, azt adták válaszul: mutasson elő azokra vonatkozólag a császár aláírásával hitelesített urbariumot, vagy keresse jogait más helyen.

Bács vármegye tehát, mely az eddigi zavarok megszüntetését bizalommal ezen bizottság munkálkodásától várta, most alapjából kiforgatva keservesen csalódott hiú reményében. Mit tehetett most mást, mint hogy reményének utolsó horgonyát a király kegyébe vesse, a kit keserves hangon írt emlékiratban a történekről tudósított és a bajok orvoslására kért.

„Oly sok évi hosszas háború, s annyi kimondhatatlan szenvedés után — így ír a vármegye — a melyet a télen-nyáron a volt császári katonasággal együtt majdnem teljes tönkrejutásunkig elviselnünk kellett, végre a királyi felséged által többször ígért határvidéki szervező bizottság munkálata által véltünk megnyugvást találni. De fájdalom, nagyon csalódtunk, hallatlan dolgok történtek itt nálunk.“

„Minap megérkezett ide ama szervező bizottság, a melyben azonban csak a cs. udv. katonai és a kamarai magas törvényhatóságok voltak képviselve; az országnak pedig, a melynek területéről és jogairól van szó, egyetlen képviselőjét sem hívták meg. Azok tehát maguk összeültek „via facti“ és úgy látszik a király szándéka ellenére önkényt annyi bajt és zavart okoztak itt nálunk, hogy felbomlott a vármegyében minden rend: letették a tisztviselőket, a népet feloldották az engedelmesség alól és a papságnak rendes s törvényes úton királyi diplomával visszaadott s biztosított régi birtokait elfoglalták. Megtámadták t. i. a kalocsai érseknek, Bács vármegye főispánjának jogait és birtokait; tiszteit pedig súlyos büntetéssel és börtönnel fenyegették, ha a néptől az eddig szokott jobbágyi szolgálatokat követelnék. Össze-

hívták az alattvalókat, a kik a mostani érseknek és elődeinek kétségtelen jobbágysai valának és nagy büntetéssel, sőt halállal fenyegették, ha az érseket ezentúl is még földesuruknak ismerik és neki továbbra is adóznak. Julius 1-én *Zomborban*, tehát a kitűzött határvidéken kívül, gyűlést tartott a bizottság és a vármegyei tiszteket, a kiket az érsek-főispán egészen törvényesen nevezett volt ki, az egybegyűlt nép előtt megszegyenítő módon hivataluktól és tisztöktől megfosztotta; a népnek pedig szigorúan meghagyta, hogy azoknak többé ne engedelmeskedjenek. A vármegyei pénztárt, a melybe a vármegyei contributió gyűjtetett, erőszakkal elvették és egy kamarai tisztnak adták által és a népnek megparancsolták, hogy ezentúl ahhoz vigye be minden adóját. A vármegyei házában a börtönéből, a megye tekintélyének nem kis csorbítására, az elfogott gonosztevőket mind Szegedre vitték. A zsíványok, útonállók és más gazok üldözésére fogadott vármegyei hajdúkat és huszárokat is tisztöktől megfosztották.

„Ezen jog- és birtokfosztogatás, jogtalanság- és megszegyenítésből mennyi sérelem háramlék a vármegyére, mennyi baj a népre, főképen mennyire sértetik meg az apostoli magyar király tekintélye: igen világosan érthető. S minthogy mindez Felséged kegyelmes resolútióival ellenkezik, a melyeknek értelmében Bács vármegye is gyakorolja joghatóságát, és az érsek, valamint elődei is egyházi birtokait teljes joggal bírja és a főispáni tiszteket is viseli; minthogy ez által az ország joghatósága és tekintélye megsértetik, az adóviszonyok összezavarlatnak, Felséged kegyes határozatai, rendeletei és diplomái megsemmisíttetnek; továbbá, minthogy az ilyen és hasonló zavarokkal fenyegetett szomszéd-vármegyék népei is megdöbbenve és aggódva néznek a közel jövőbe: azért alázattal esedezünk Felségedhez, hogy ezen megviselt és annyira összezavart vármegye bajain könyörölni méltóztassék, így a vármegyének többször adott kegyelmes resolútióit érvényre emelni, az elkövetett zavarokat jóvá tenni, a vármegyei tisztviselőket ismét visszahelyezni, az egyházi és egyéb jogtalanul csak *via facti* elvett birtokokat visszaadni kegyeskedjék; és rendelje el, hogy ezen területileg és jogilag érdekelt Magyar-

országnak biztosai is a többi biztossal együtt tanácskozzanak; annál is inkább, mert Felséged kegyes resolútiója szerint ezek is nemcsak a gyűlésekben jelen lehetnek, hanem szavazó s tanácskozó joggal is bírnak s erre már két év óta várják a meghívást. A biztosoknak nem egyező utasításait előbb meg kell egyeztetni és Felséged királyi tekintélyével jóváhagyni . . .“

Ezen emlékiratot aláírta „a minap elcsapott Bács vármegye közönsége“ (recens exauctorati Cottus. Bach. Universitas.)¹⁾

Széchenyi Pál kalocsai érsek mint ilyen és mint Bács vármegyének főispánja hasonlóan sietett írásban és élő szóval a királyt az itteni hallatlan s rendkívüli helyzetről tudósítani és a bajok orvoslátát, a zavarok megszüntetését sürgetni. A magyar udvari kancellária is június 28-án rosszalását fejezte ki a császári udvari haditanács eljárása és az ország biztosainak kizárása fölött és azt kívánta, hogy a biztosoknak a további tanácskozás az utóbbiak nélkül betiltassék.²⁾ Julius 21-én pedig a ministerialis deputáció előtt ismétli panaszait a vármegye emlékirata alapján és ennek mellékelése mellett, és lehetőleg gyors orvoslátot kér.³⁾ Ez azonban sokáig váratott magára. A kancellária még július 31-én és november 28-án, újabban dec. 9-én is írt ez ügyben; az érsek-főispánnak egy kérvényét a királyhoz, hogy a vármegye tekintélyét s jogát és adóképesességét visszaállítsa, még 1702. dec. 7-én vették által, tehát ez évben alig teljesült óhajtásuk. E közben pedig a szervező biztosok tovább folytatták túlkapó s jogesorbító munkájukat.

Lambergnek június 21-én beküldött jelentésére az udvari haditanács július 10-ről keltezve felvilágosítása végett ismét új utasításokat küldött hozzá, de Schlichtinghez is, a melyeknek pontjai július 8-án a cs. udv. haditanács, a cs. udv. kamara és a főhadibiztos közös tanácskozásában állapítottak meg.⁴⁾ A

1) Hofkrat. 1702. aug. Nr. 263. exp. esomagban.

2) Hofkrat. 1702. ugyanazon esomagban.

3) Ennek másolata Bács vármegye levéltárában van.

4) Hofkrat. 1707. aug. Nr. 263. exped.

Szlavóniára és a Tisza-Maros vidékére egyaránt érvényes pontokból kivesszük a következőket :

1. A kiosztandó földeknek holdja mindenütt és mindenben 180 lépés hosszú és 40 lépés széles legyen, se több, se kevesebb; az országos szokással ne törődjenek.

2. A felvett három osztály a nekik adott előnyökkel megtartandó, t. i. a) ténylegesen szolgáló militia, b) kiérdemesültek (emeriti) és c) számfölöttiek (exempti) a 3 szabadsági évvel. Az összeírásnál vigyázzanak, hogy mindenkit az őt illető osztályba sorozzanak. Az első osztályba csak egészséges és alkalmas egyéneket írjanak, a másodikba katonai szolgálatokat tett, de már képteleneket, a harmadik osztálybeliek közül csak méltók kapják a három szabad évet, a kik még nem, vagy csak részben élvezték.

3. A május 8-iki utasítás 12-ik pontja érvényben marad, csak arra vigyázzanak mégis, hogy csak közelebbi rokonságban levők lakhassanak együtt. Saját földeik s iparuk után a kamara szedje be az adót.

4. Amaz utasítás 18-ik pontja is megmarad, t. i. hogy a tisztek a magánjogú földbirtokaik után adózni tartoznak. Minthogy azonban némelyik ily birtok erőszakkal került birtokukba : keressék ki egyszersemind ama földbirtokok jogcímét. Ha nem tudják kimutatni, egyezkedjenek a kamarával; de ily földek semmi esetre ne legyenek egyéb paraszt birtokok közé keverve.

5. A militarisoknak kiosztott földeken kívül még maradt földbirtok a császári udvari kamarának mint a királyi fiscus képviselőjének rendelkezésére maradjon; ebbe a militarisok ne avatkozzanak.

6. A katonai végvidékben lakó iparos-polgárokat ne zaklassák, nehogy adóképeségüket csökkentsék; hanem békében éljenek egymás mellett. A tábornokok, parancsnokok és főlisztek a regulamentum értelmében intendők, hogy szolgálati szabadságleveleket u. n. ordonanc- és disciplin-patenseket ne áruljanak. ennek jogát ne vindikálják maguknak; több markotányost és mészárost ne tűrjenek egy helyen, mint a mennyire éppen

szükség van, t. i. minden századnál egyet. Idegenek és falusiak szükségleteiket szabadon vásárolhassák a polgároknál és árulhassák portékáikat.

7. Ha valamely polgár vagy paraszt a várból vásárra vagy földreire akar kimenni, ne kényszerítsék reá, hogy *útlevelet*, passust váltson tőlük; visszajöttekor meg ne hagyják sokáig a kapu előtt állani és bebocsátásért könyörögni. . . . Hanem csak ha a határon túl vagy az országból utaznék ki, adjanak nekik útlevelet s pedig ingyen vagy legfőlebb 5—8—10 garas írásdíj fejében.

8. Lamberg jelentésében foglalt indítványára, hogy a Tisza-Maros vidékén a közkatonáknak és a tiszteknek kevesebb földbirtok adassék, a többi pedig készpénzben pótolassék; erre nézve a szervező bizottság az előbbi instructióra utaltatik vissza, a melytől eltérnie nem szabad. A közlegény egész zsoldját csak földbirtokban kapja ki; ha azonban épenséggel nem telnek a földből, csakis akkor, végső esetben szabad ezeknél, s pedig minél kevesebbet készpénzzel pótolni.

9. Ha a Tisza-Maros vidékén a militiát a tervezetbe felvett mennyiségnél kevesebb földbirtokkal is ki lehet elégíteni, az megengedettik.

10. A zsoldon kívüli földbirtok megadóztatására adott javaslat még nem fogadtatott el; mert hogy a katonák a hűbéri földeken kívül mást is birhassanak, ez mindig sok hamissággal jár. Az adóbehajtás is a militia között sok nehézséggel járna és sok bajt okozna a katonák és nem katonák közt.

E közben a szlavóniai szervező bizottság is hibát követett el; az eredeti tervtől eltérvén, kihagyták *Szalánkemént* és helyette a *kobili* sáncot mintegy 400 paraszttal vették be a dunántúli szlavóniai ezredbe. Ezt maga az udv. kamara is rosszalta június 28-án a haditanácshoz írt levelében (Hofkrat. 1702. július 277. exp.), mert *Kobil* miatt — úgy mond — mely a kamara és a vármegye joghatósága alá tartozik, sok baj lesz még Bács és Bodrogh vármegyékkel, a mit pedig *Szalánkemén*-nel elkerültek volna.

A Lamberg-Volkra-féle bizottság is folytatta itt munkál-

kodását, melynek részleteiről azonban adatok hiányában nem szólhatunk. A közlegény zsoldjának részben készpénzzel való fizetése kérdésében az udvari haditanács egy július 17-én adott (különben nem ismeretes) tervezetet küldött e bizottsághoz. Lambergnek július 20-án újra tett kérdésére a haditanács aug. 2-án ismét a július 17-iki tervezetre utalja. Hogy *Sabliáról* a 100 huszárt másfelé helyezte által, helyeseltetik; de ezen hely jól megerősítendő hajdúkkal és egy állandó német tiszt teendő oda kapitányi címmel.

A biztosok eddig a rendelkezésükre adott földterületet mérték fel, de a kiosztásnál okvetlenül tisztában kellett lenniök arra nézve, mit értsenek az udv. haditanács által mértékegységnek vett *lépés* alatt, mert minden embernek más-más lépése van; a geometriai lépést pedig 3—3 lábnak venni a kamara részéről vonakodtak határozott rendelet nélkül. Azért ismét kérdést tett Lamberg egy augusztus 3-án Szegedről írt levélben, s ez alkalommal más ügyben is kért felvilágosítást. Így pl. nem tartja méltányosnak, hogy az *emeriti* is annyi földbirtokot és éppen oly szabadságok mellett kapjanak mint a tényleges katonák. Mert, ha meghaltak, de a földeket jól kezelték, ezek mégis — bár többé nem tehermentesen — a családnál maradhatnak. A tényleges katonáknak ily vígaszuk nincsen, hogy utánuk fiaik vehetik által és örökíthetik meg a családban a lelkiismeretesen megmívelt földeket, mert ezek kivétel nélkül a hivatalbeli utódra esnek. Ha az *emeriti* még igazán kiérdemesült s a szolgálatban képtelenné lett aggok, amaz előny még tűrhető; azonban kevésbbé méltányos, ha a létszám kisebbsége következtében számfölötti erőteljes férfiak is jutnak az *emeriti* sorába. Az *emeriti* száma a szegedi parancsnokságban összesen 934 fejből állott. A tisztek számára adott utasításon sem tud eligazodni: egyszer az mondatik, hogy zsoldjuk egy harmad része pénzben adassék, máskor meg az, hogy a nekik járó 15 hold föld 50 frtban leszámíttassék. Említi, hogy kiszolgált *német* katonák is akarnak itt letelepedni; ezeknek mint érdemesebbeknek a 3 szabadság éven kívül talán más előnyöket is kellene biztosítani.

Azután kérdést tesz, vajjon a szerb pópák is fizetnek-e valamit és hová? továbbá a szerb püspökök is kapnak-e a néptől valami dézsmafélét? stb. Minthogy a határőröknek a zászlóhoz kell esküdniök, szükséges már a kamara által zászlókat készíttetni és valakit azoknak megeskütésével megbízni.

Ugyanezen napon t. i. augusztus 3-án az udvari haditanács is írt Lamberghez, úgy, hogy a levelek útközben találkoztak. A haditanács azt mondja, hogy az *emeriti* osztályába azok veendőik fel, kik az utolsó háborúkor már egy évnél tovább a határban katonáskodtak, most pedig vagy testileg képtelenek szolgálni, vagy pedig a létszám összevonása miatt a sorból kiestek, (tehát erőteljesek is, mint Lamberg említi). Az *emeriti* egy harmaddal kevesebb földet kapjanak, melyet aztán adómentesen bírnak életük végéig. A föld mérésében a geometriai *lépés* veendő, mely alatt (mint később augusztus 9-én és 14-én bővebben kifejtik) két geometriai láb értendő, s egy ily lábban 12 hüvelyk van. Hat hold szántóföld után két ökörnek szabad legelése járjon. A tiszteknek földmennyiségét is némileg meg kell szorítani.

Lamberg augusztus 3-áról kelt levelére az udvari haditanács augusztus 17-én felelt, a miről majd később lesz szó.

A szervező bizottság működése, mint látni, még folytonosan sok nehézségbe ütközött, melyeket a sok utasítás nem volt képes elhárítani. Lamberg ez iránt *Herdegen J. Fr.* Bernát császári kamarai biztossal Aradon és a szegedi kamarai praefectussal értekezvén, a kinek a teendőkre vonatkozólag egészen eltérő nézetei valának, erről Bécsbe jelentést tett augusztus 3-án. Itt azután augusztus 8-án az udvari haditanács, az udvari kamara és hadifőbiztos közös értekezletén meghányták-vetették az új eszméket, melyeket Herdegen személyesen előszóval is előadott. Belátták, hogy a munkálat az eddigi irányban kivihetetlen; tehát más modusra tértek és annak írásba foglalását Herdegenre bízták, a ki augusztus 10-én el is készült munkájával s ezt aug. 14-én *Project* címén a conferenciának be is terjesztette. Ezen gyűlés e munkálatot igen helyesnek találta, a mely, ha a kiinduló alap is helyesnek bizonyul, sokkal egyszerűbben s

célszerűbben látszik végrehajthatónak mint az eddigi tervek; azonkívül a két főcél is elérhető, t. i. lesz elégséges katonaság és jól őrzött határ, továbbá az eltartási költségek magából a határból kerülnének ki; a határőrök igényei ki volnának elégítve és a határterületet is saját földjük s hazájuk gyanánt szeretnék.

Herdegennek ezen közhelyesléssel fogadott *új tervezetét* (Hofkrat. 1702. augusztus. Nr. 263. exped.) a következőkben mutathatjuk be:

1. Minthogy az egész tiszamarosi végvidék összesen csak két ezer határőrre van tervezve, legjobb volt volna mindjárt a békekötés után az itteni militia számát redukálni, a mi most már nehezebb dolog; több év múlt el azóta haszon nélkül, a családok itt kivétel nélkül mind militarisoknak tekintették magukat és nagyobbrészt fegyver alatt állottak is t. i. 10,289 számbavehető egyén közül 5560 katonáskodott, a mint az A) alatt mellékelt összeírási táblázat mutatja. Ezen okból részint az előbbi egyforma szolgálat, részint a hosszú együttlét és megszokás miatt könnyű szerrel már *nem választhatók* széjjel; erővel pedig annál kevésbbé tanácsos ezt tenni, mert a számfölötti redukáltak a tél beálltával könnyen a Tisza és Maros jegén át török területre szökhetnek, a hol a török szomszéd éppen most a folyók partjai mellett falvakat telepít és minden odaköltözőnek 7 évi adómentességet, sőt 1--2 ökröt, disznót, tehenet, birkát ígér. S hogy ígétét teljesíti, mutatja már több innen átszökött szerb példája, kik emez előnyökben valóban részesültek is.

2. Ha pedig redukálás nem történik: a szerb családok mind a nekik bőségesen juttatott földek adómentes birtokában maradnának, s még ingyen munkákra sem lehetne őket kényszeríteni; így pedig ország fenn nem állhat.

3. Ha pedig a földeket tőlük elvesszük, a melyeket már annyi idő óta műveltek, és a militia eltartására a szomszéd vármegyék contributióját fordítjuk, mely e szerint az országos adóból közvetlenül elmaradna: ez is több akadályba ütköznék. Ez ama három főpont, mely a felülről adott utasítások valóztatásának sok nehézséget gördít útjába.

4. A szerb nép kielégítésére, a national-militia szaporítására, a különben is szűk földterület megtakarítására, továbbá a magtáraknak egy krajcár költség nélküli megtöltésére és a váraknak elkerülhetetlenül szükséges ingyen munkák előállítására igen célszerű volna, ha ezen katonai helységek *Títettől* kezdve felfelé *Szegedig*, belevéve *Szabadkát* és *Zombort* is, és Szegedtől a Maros mentében Erdélyig nem elkülönítve, hanem *egy testben* hagyatnának azon kikötéssel, hogy mint militarisok és mint szerbek egyetemlegesen, a mint évről-évre katonai szolgálatot tettek, a vármegyei és a dézsma-adó alól fel legyenek mentve.

5. Ennek következtében, a Tisza-Maros mentében a kívánt két ezer helyett, a bolgárokat is beszámítva, 8 ezernél is több fegyveres legényre számíthat a császár, s ezek közül $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{4}$ része esetről-esetre mindig pihenhet. Csak azt kellene még megállapítani, melyik helységben mennyi lovasság legyen: mert a családok redukálás nélkül együtt maradnának.

6. A kamarának, mint királyi fiscusnak, mindenki, s így a tisztek is, minden termés után beszolgáltatná a *kilencedet* (nouát); a mellett a helységekre az összeírásból ismert birtokok és haszonvételek arányában egy meglehetősen évi *contributiót* is lehet róni, valamint a szükséges *ingyen munkákat* is. Minthogy azonban a termés folyton változik, az adókivetést is a tábornokra vagy a várparancsnokra kellene bízni, a ki egy kamarai tiszttel együtt évről-évre állapítaná meg amaz összeget.

7. Ha valamely család el akarna költözni vagy a pusztára telepedni: ezt meg kell engedni, az illetőt a mustralistából kitörülni és oda írni, a hová telepedett. Hogy azonban a végvidék ne mindenféle szerb gyülelész népséggel teljék meg, a kapitányok és tisztek megvesztegettetésük esetében igen szigorúan büntetessenek meg.

8. Ezért jó lesz hadibiztost nevezni ki, a ki a kamarai tiszttel és a főkapitánynyal évenként kétszer, március és augusztus hónapokban az összeírás szerint mustrát vagy szemlét tartson.

9. A *Gyulán*, *Jenőn* és *Világosvárt* levő szerbek ügyének rendezéséről még nem akar szólni.

10. A *csárdákra* vonatkozólag Volkrának és Herdegennek az a véleménye, hogy a Tisza melletti lapos és a gyakori áradás és kiöntés miatt igen mocsáros vidékre ilyenek nem szükségesek; de a Maros mellett legalább 4—6 csárdát kell építeni olcsón, közelben fa is található.

11. Az utóbbi instructió (35. és 46. pontja) nagy súlyt fektett *Szegedre*, mint főhelyre; ezt azért minél hamarább ingyen munkákkal jókarba kell hozni; a közeli Halas, Kecskemét, Kőrös, Cegléd is utasíttassék 20 kocsit adni e célra 8 hónapra; hisz úgy is az ő érdekükben van és saját védelmükre is szolgál Szeged megerősítése, aztán marhájuk is van elég, nem is érzik e terhet. Ez iránt csak egy magyar udvari kancelláriai rendelet szükséges.

12. A gróf Volkra jelentésének¹⁾ 17. pontjában említett 18 lovas és 11 gyalog századhoz szükséges zászlókról is kell gondoskodni; darabját 40—50 frtjával meg lehet csináltatni.

13. Gondoskodni kell arról is, hogy mint már tervezve volt, Szegedre 200 tutaj küldessék, jövőre pedig évenként 600 tutaj; mert ezen vidéken építőfa nincsen, s kaszárnyát, hidat stb. nem lehet másképen építeni és javítani.

14. Az *igazságszolgáltatást* illetőleg már az előbbi szervező bizottság határozta el, hogy a criminalis ügyek egyelőre még a katonaság kezében maradjanak. A földterület tekintetében, a mely az egyes falvak határát képezi, a militaris helységek is úgy, mint mások, a kamara joghatósága alá tartoznak. Rendkívüli esetekben mindkét hatóság a hadbíró (auditor) segítségével egyetértőleg vizsgálja meg az ügyet és szabja meg a büntetést.

15. Egy B) mellékletben bemutatja Herdegen új tervét, mennyi *készpénz* fizetést kellene a tiszta-marosi szerb militia tiszteinek évenként adni a szabadalmakon kívül, t. i. két főkapitány (a 200 frt) 400 frt, 12 kapitány (a 100 frt) 1200 frt, 21 lovas hadnagy (a 60 frt) 1260 frt, 21 lovas zászlótartó (a 36 frt) 756 frt, 21 lovas őrmester (a 30 frt) 630 frt, 13 gyalog hadnagy vagy vajda (a 48 frt) 624 frt, 13 gyalog zászlótartó

¹⁾ Ezt még nem ismerjük.

(á 32 frt) 416 frt, 13 gyalog őrmester (á 24 frt) 312 frt. Tehát összesen 116 fejnek 5598 frtot.

16. Egy C) mellékletben a tiszta-marosi határőrvidékben levő *német* törzstisztek készpénzbeli fizetését 19,100 frtra teszi. Elhez járulna még az ingyen munkán kívül a *szege*di vár javítására évenként 3500 frt, s így összesen 28,198 frt. A német törzstisztek fizetését így tervezi: gróf Schlick vezénylő tábornok kapjon 5000 frtot, Löffelholz ezredes, mint aradi várparancsnok, 4600 frtot, báró Globitz, mint szegedi várparancsnok 4000 frtot, 2 várőrnagy (Platzmajor) 2000 frtot, 1 hadbíró 800 frtot, 2 helyettes (Stattleut) szabad italmérésen kívül 600 frtot, Volke császári tolmács 600 frtot, 2 szerb tolmács 200 frtot, 2 sebész (a kinek több hasznát lehet venni, mint orvosnak) 600 frtot, 2 porkoláb a zárpénzen kívül 400 frtot, hóhér (más illeték nélkül) 300 frtot, összesen 19,100 frt és a szegedi vár erősítésére tervezett 3500 frt.

17. Mind ezen költségek előteremtésére fordíttassanak a szerbektől lakott *Bács, Csongrád, Békés és Zaránd* districtusok adója, mely ugyan kevés s eddig alig 15 ezer frt jövedelmet hozott a *császárnak* (!?); de ha még a bajai harmincadnak összes jövedelmei is ő hozzá, az aradi inspectióhoz utasíttatnak: Herdegen kötelezi magát, hogy a terv megállapítása után udv. kamarai biztos minőségben s mint a ki a népet és nyelvét ismeri, két írnnokkal (á 150 frt) e munka keresztülvitelét magára vállalja. Több költségre nincsen szüksége, sőt remél még abból is valamit megtakaríthatni. Végre még szóbeli bővebb fejtegetést ígérve, tervezetét augusztus 10-én befejezi.

Herdegen tervezetét Bécsben augusztus 14-én tárgyalták az udvari haditanács részéről és innen némi észrevétel és utasítás kíséretében augusztus 17-én Lamberghhez küldötték, adjon reá részletes és okadatolt véleményt, hogy az végleges császári resolúciónak alapjául szolgálhasson. Kísérő iratában¹⁾ az udvari haditanács az A) mellékletéről még nem szólhat, de felhívja Lamberg

¹⁾ Hofkrat, 1702. aug. Nr. 150. registr.

6. pontját gazdasági és katonai szempontból csakugyan olyan könnyű volna keresztülvinni? S minthogy az egész munkát csakis az A) táblán felsorolt szerb lakosokkal kötött formászerinti szerződés alapján valósíthatnák: jól kell ezen embereket kiismerni, vajjon ama föltételeket elfogadják-e? T. i. hajlandók-e katonáskodni, kilenced-adót, ingyen munkákat és némi kis contributiót adni? Vagy talán jobb volna az első terv szerint belölők csak 2000 embert katonáknak választani ki és a többieket parasztoknak azoktól elkülöníteni? Azonban jobb lesz nekik Herdegen tervét ajánlgatni, őket édesgetni, előnyeiket szép színekkel festeni és ama terheket is olyanoknak tüntetni fel, melyeken idővel szintén még segíteni lehet.

2. Mind ezt azonban csak tanácsképen kell előtlők fel-említeni, lekötelező ígéretet nem szabad tenni.

3. Ha a szerbek a tervezet ezen pontjaira ráállanak, s így az először projectált két ezer helyett a bolgárokkal együtt valami nyolc ezer határőrző katonája lesz a császárnak; nem lesz már különbség a tényleges és kiszolgált katonák (emeriti) és más összeírt családok között; több költségbe sem fog kerülni ezen új berendezés, csak hogy több katonatiszt kellene. Az összes militiából mindenkor két ezer lesz őrségben a határon, két ezer nem szolgál folytonosan, hanem csak szükség esetében fognának a végvidékeken kívül az országban katonáskodni, a többiek otthon fogják helyettesíteni: mások a békében és háborúban is őrzik a határt. — Ezután még csak azt kell megállapítani, hol mennyi lovas és mennyi gyalog határőr legyen, hogy elegendő tisztek, a szükséges zászlók meg legyenek és hogy a legénység megeskettessék.

4. A *Szabadkán* és *Zomborban* katonáknak már összeírt legénységet illetőleg ezek a háborúban tényleg szolgáltakkal minden különbség nélkül s egyformán tartassanak; a mult háborúban szerzett érdemeikért az általuk most birt földeknek tulajdonjogával ajándékoztassanak meg, s ők személyi és dologi tekintetben mint jól kiérdemesültek életök tartamára mindenben

teljesen egyenjogúaknak tartassanak a többi határőrökkel. Földeik haláluk után ismét jobbágyi természetűekké legyenek.

5. Herdegennek a 4. pontban kifejezett kívánságára vonatkozólag, hogy *Titel* is a szegedi generalatusba vétessék, megjegyeztetik, hogy *Titelt* és *Kobilt* a péterváradí és szlavóniai parancsnokságtól elválasztani lehetetlen; azonban szükséges a két generalatus határait akár az ingyenes munkák tekintetéből, akár más tekintetből is határozottan kijelölni. Legjobb volna talán, ha a szlavóniai generalatus Péterváradtól elkezdve a Duna mentében ennek baloldalán két mértföldnyire terjedne, *Titelt* is magában foglalva, *Sabliát* és *Bácsot* pedig kizárva. A Tisza melletti és Bács fölötti többi terület a Tisza és Duna között *Bajával* együtt a szegedi generalatusba tartozzék.

6. Hogy a határvidék mögötti terület a határvidék szervezése következtében lakosságától meg ne fosztassék, a határvidék maga pedig túl ne tömössék az országos közterhek elől menekülő néppel; szoros figyelemmel kell lenni az A) alatt mellékelt összeírási táblára és a hadibiztos évenként kétszer szemlét tartson, a mint a Herdegen-féle tervezet 8. pontjában mondatik. Ennek 7. pontja az elköltözni akarókat illetőleg is helyeseltetik.

7. Hogy a szerb tisztek és a német törzstisztek fizetésére és ellátására szükséges pénz éppen a szomszéd Bács, Bodrogh, Békés, Csongrád vármegyékből vétessék, nem lényeges; egyre megy, homman veszik, minthogy úgy is az országos adóból kerül ki.

8. A *csárdák* építésére vonatkozólag van újabb intézkedés.

9—11. Herdegen tervezetének 11.—13. pontja helyeseltetik és az udvari kamara az illető dolgok elintézésére s megrendelésére kéretik.

12. Az igazságszolgáltatás criminalis és nagyobb ügyekben a katonaságé legyen a kerületen belül; kívül pedig, az országban beljebb, az egyes esetek természete szerint, a mint azok tisztán katonai, polgári vagy vegyes jellegűek, már többszöri régibb utasítás szerint az illető közegek hozzájárulásával intéztessenek el. A kamara polgári hatósága alá tartozik a határvidék területén

is minden nem militaris ügy, ilyen az adószedés, a kilenced, az ingyenes munkák, fejadó és gazdasági ügy.

13. Herdegen tervezetének vége tisztán kamarai ügy, az udvari haditanács csak annyiban foglalkozik azzal, hogy a szerb tisztek és a német törzs eltartására szükséges költség, a mennyiben *magából a districtusból*, t. i. a határőrvidék adójából nem kerülhet ki, a hiányt a szomszéd Bács, Bodrogh, Békés, Csongrád, Zaránd vármegyék teremtsék elő. Az udvari kamara ezeket kívánsága vagy belátása szerint veheti igénybe. Hová vagy mire fordítja a többletet? ahhoz az udvari haditanácsnak semmi köze nincsen; csak azt kívánja, hogy a militia megadóztatása igen csekély legyen.

Az udvari haditanács egyúttal *Lambergnek* augusztus 3-án tett s fent megemlített kérdéseire is felel: A földmérésben mindenütt egyféle mértéket használjon, t. i. a *lépést*, a mely egyenlő két geometriai lábbal, egy láb pedig 12 hüvelykkel. Ezen mértéket használja, ha az új tervezetet életbe lehet léptetni; ha nem lehet, tartsa magát a régibb instructiókhoz. Az udvari haditanács már akkor is, mikor a régibb utasítások szerint a közlegény csupán csak földet, a tisztek is zsoldjuk $\frac{2}{3}$ részét földben kapták, — tudta, hogy annyi földet marha és szolgák nélkül nem lehet megművelni; azért minden 6 hold szántóföld után két ökröt engedett szabadon, és minden 2 drb ökör után egy szolga vagy akár egy család is szabadon maradhat. A császári ezredekben a végvidéken letelepedni óhajtó kiszolgált katonák szintén 3 szabadsági évet kapjanak a jobbágyi földeken, azonkívül mesterségük vagy bármily iparáguk után személyi kiváltságokban is részesíttessenek; ők is, mint a szerbek, a vármegyében lakjanak ugyan, hanem sem személyi, sem dologi ügyben ne legyenek a vármegyének alávetve. Karánsebesről is át akart jönni néhány hadnagy; ezek átköltözhetnek ugyan, azonban csak mint parasztok, mert tiszt itten is van elég. Különben is nem érdemes néhány ember miatt összeveszni a törökkel, a kinek területéről akarnak átjönni. A szerb papok ügye maradjon az eddigi állapotban; s minthogy rájuk nagy szükség

van, mert csak általuk lehet a köznépre hatni: azért őket minden közteher alól teljesen fel kell menteni. Ha a papok a népet netalán zsarolnák, meg lehet a népnek mondani, hogy a „szerbek királyi bírójá“-nak lesz kötelessége őket megvédeni.

Gróf Lamberg hivatalosan megkapván Herdegen tervezetét a kísérő utasításokkal, mindjárt eljárta ezen ügyben és eljárásáról 1702. október 24-én Aradról keltezve küldötte be jelentését.¹⁾

A szervező bizottság a szerb népet maga elé hivatván, a császár különös kegyéről biztosítja, ha mindnyájan, a hogy egy-egy helységben laknak, katonáskodni akarnak és készek némi kis adót fizetni, a termés után kilencedet adni és ingyenes munkákat végezni. Ezért fel lesznek mentve a vármegyei és a földesúri hatóság kellemetlenségei alól és katonai védelem alatt békében fognak élni, vagy beljebb az országban a kamara védelme alatt. Zsoldot nem fognak kapni. A császár irányukban mégis kegyesebb, mint magyar és német katonái iránt, a kik béke idejében egyszerűen elbocsáttatnak. De a szerb nép nem hajolt e szavakra. Azt mondták, ha a földet művelnék, háborúba mennének s még azonfelül adót is fizetnének, sokkal rosszabb sorsuk volna, mint a közönséges parasztnak, a ki, ha adóját lerögzte, legalább nyugodtan pihenhet. A tisztek eddigi fizetésükkel megelégszenek, ha pedig ezentúl csak ők kapnának készpénzbeli fizetést s a többiek nem, a közlegények azon hitben, hogy a tiszteket ő ellenük fizetik, megszöknének. Ők mind szegények; mi hasznát vehetnék a szabadalmaknak? Tiszteik által egy latin folyamodványt adtak be a bizottsághoz, melyben kérik, hogy a győri, komáromi és egyéb helyek militiája módjára nekik is pénzbeli zsoldot adjanak, hogy ily fizetéssel is különbözzenek a közönséges paraszttól; ők se többet, se kevesebbet nem kérhetnek. Erre a bizottság felvilágosította őket, hogy számukat nagyon meg kellene *apasztani*, ha mind pénzbeli zsoldot akarnak; továbbá nekik vagyonuk arányában *adóznioik* is kellene. A szerbek mindenképen pénzt akarnak; természetesnek találják, hogy mint

¹⁾ Ennek eredetije van: *Hofkrat.* 1702. aug. Nr. 263. expedít csomagban 14. szám alatt.

földművelők adózni is tartoznak és hogy közülök csak a java vétessék ki határőrző katonának.

Ezek tehát a Herdegen-féle tervezet elfogadására semmi hajlamot nem mutattak; a szervező bizottság mégis módot keresett a dolgot kiegyenlíteni és a tervezetet velük elfogadtatni.

Herdegen tervezetének lényege az: 1. a paraszt *ne különíttessék* el a katonától, mert könnyen a törökhöz szökhik által. 2. A hol a földbirtok *felméretik* és arányosan szétoosztatik, nem marad mindenütt adó alá vehető föld; pedig 3. okvetetlen kell a német törzsöt, a szerb tiszteket és a hol a föld nem futja ki, a militiának egy részét is *pénzzel* fizetni. Ezen három bajon úgy lehetne segíteni, ha 4. a szerb nép nem különítetik el és a vármegyei terhek és a dézsma alól felmentetik. Így azután 5. a kívánt két ezer helyett lesz nyolc ezer *kész* katona. 6. A szerbek mind adónak kilencedet és ingyenes munkákat; 7. az ország belső helyeire áttelepedni szabad; 8. évenként kétszer tartassék szemle és összeírás.

A szervező bizottság az első három pont igazságát beismeri. De nem áll az, hogy az egész szerb nemzet kész katona gyanánt tekinthető; általában véve nincsenek felszerelve, legkevesebbnek van lova, legtöbbnek fegyvere sincsen nagy szegénységük miatt. Azért a törökök is kezdik már az ő szerbeiket felfegyverezni, pénzbeli zsolddal ellátni, a mint szabadságos éveket is engedtek nekik és marhával látták el. A nonát vagy a kilencedet sem lehet tőlük a termés után kívánni, ha csak a szerb papok számára is nem akarjuk megengedni a dézsmát; ezek bizonyára követelni is fogják maguknak, pedig arra ők nem jogosultak. Herdegennek nagyon vérmes reményei vannak. A 2 ezer helyett nem kapnánk 8 ezer fegyverest, hanem csak 8 ezer egyént, s pedig szegényeket, kik nagy részt soha sem voltak katonák, de nem is akarnak azokká lenni, mert ez terhesebb rájuk nézve mint a parasztság. Ha a katonák egyszersmind földműveléssel foglalkoznának, szükség esetében két lovas katonát sem lehetne hamarosan készen találni, s ily körülmények között szó sem lehet a különösen a végvidékben nagyon szükséges fegyelemről.

Ila viszont ezen emberek nagy szabadalmait tekintve a jövőre gondolunk, a midőn majd ezen állapot meg fog változni, előre elképzelhetjük, mily nehezen lehet őket majd ismét adó alá hajtani! De akár a földek felmérése, akár Herdegen terve fogadtatik el, mégis 35,606 frtra van még szükség, a melyeket máshonnan kell venni. (Herdegen a 16. pontban csak 28,198 frtot említ.) A nép jószántából egy tervet sem hajlandó elfogadni, mondja a szervező bizottság, azért egyet *rendeletképen* kell rájuk parancsolni. S mint hogy ez bizonyosan elégedetlenséget fog szülni, igen célszerű lesz minden zavar és szökések megakadályozására néhány ezredet ide rendelni . . . Egyik okból a paraszt, másikból a katona fog majd megszökni . . . Egyik terv sem elégítheti ki mindnyájuk kívánságát stb.

A szervező bizottság, minden körülményt tekintetbe véve és megfontolva, maga is *egy tervvel* lép fel, melyben némi pénzbeli fizetést és gabona-osztást ajánl, és ez által a föld felosztását, a családok elkülönítését és különféle visszaéléseket elkerülhetni és megakadályozhatni vélt.

S ezen terv csakugyan keresztül is vittetett.

A szervező bizottság a szerb militia létszámát az eredetileg felvett két ezernél jóval nagyobbra teszi és a tisztekkel együtt 3854 emberre tervezi, t. i. 1536 lovast és 2328 gyalogost tesz a tiszta-marosi határőrvidékbe, úgy, hogy a *szegeði* parancsnokság alatt 1891 fej legyen, a Maros vidékén pedig 1965 fej.

Az ajánlott létszám részletezése a következő:

I. A *szegeði* parancsnokság: egy főkapitány, egy-egy kapitány Szegeden, Kanizsán, Szentán, Becsén, egy német parancsnok Zsablyán kapitányi címmel és ranggal, egy kapitány Zomborban. Összesen 7 fej.

1. *Szegeden* lovasok: 4 hadnagy, 4 zászlótartó, 4 őrmester, 8 káplár, 180 közlegény = 200 fej. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200 fej.

Ezen helyen a régiebb tervtől eltérőleg 50 hajdú vagy gyalog katonával többet indítványoznak, részint őrségül a nyitott palánkra, másrészt mert néhány csajkát is szükségesnek tartanak,

melyek a Marost Csanádig biztosítsák; sőt odáig néhány csárda felállítása is kívántatnék.

2. *Martonoson* gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50 fej. Lovasok: 1 zászlótartó, 1 káplár, 23 közlegény = 25 fej.

3. *Kanizsán* lovas: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

4. *Szentán* lovas: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogos: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

5. *Petrovcszellón* gyalogos: 1 hadnagy, 1 őrmester, 2 káplár, 26 közlegény = 30.

Ezen helységtől nem messze ered a Tiszából a *Becse* (?), a melyen Török-Becséről könnyen excursiókat lehet tenni; maga a Tisza is áradáskor mindjárt a falu fölött átevezhető, a mint 1694-ben a tatárok itten át is menekültek. Itt néhány *csajkáról* és *csárdáról* is kellene gondoskodni.

6. *Becsén* lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

Ezen őrhely 50 lovassal erősítették, kik azonban Zsablától hozatnak ide, mert ott egy elzárt szigeten úgy sem volnának alkalmasak szolgálatra. A gyalogság is 150 fejjel szaporíttatik, mert alább, a hol a Becse a Tiszába ömlik, a törökök egy telepet csináltak s így gyarló őrség mellett könnyen elfoglalhatnák ezen alkalmas tiszai átkelőt. A Tisza és a Becse kiöntései miatt itt is az alul-fölül képződő mocsárok bejárására *csajkákra* is volna szükség.

7. *Csúrogon* lovasok: 1 hadnagy, 1 őrmester, 1 káplár, 27 közlegény = 30. Gyalogosok: 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény = 50.

Azon csatorna alatt, melyet itt a Tisza alkot és a mely a Zsabláiig terjedő nagy mocsarat okozza, lefelé a folyóig a talaj eléggé jó; az ellenséges túlsó oldalon pedig száraz föld van,

úgy, hogy esetleg Temesvár és Pancsova felé lehetne excursálni: az ellenség is átúszhatik, a mint 1683-ban a tatárok itt az elfogott keresztényeket át is úsztatták. A lovasok a Becse és Zsablia közötti közlekedés fentartására kellenek, a gyalogosok pedig a Tisza és ama csatorna közti szögletben állítandó egy-két *csárdába*.

8. *Zsablián* lovasok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50. Gyalogosok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény = 200.

E helyen 50 lovassal kevesebb van felvéve, mert innen Becsére vannak áttéve; ellenben 100 gyalogossal több van, mert ezek nemcsak helyben kellenek, hanem *csajkákkal* a csatornában és a mocsarakban is űrködhetnek. S minthogy ezen hely a Tisza mellett s az ellenség felől az első állomás, szükséges, hogy itt mindig *német* parancsnok legyen, a mint rendesen 50 német katona szokott is itt lenni, (akkor épen csak 30 volt).

9. *Zomborban* lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közlegény = 100.

Az itteni lovasok könnyen Zsabliára vagy Becsére mehetnek segítségre; a gyalogosok megfékezhetik a rablásokat a Dunán, a mocsarakban és a csalikokban; a nagy pusztát pedig a lovasok tisztíthatják ily fajta szemétnéptől.

10. *Szabadkán* lovasok: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 4 káplár, 90 közlegény = 100. Gyalogosok: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény = 50.

Az itteni lovasság elsiethet *Szeged*, *Kanizsa*, *Szentu* segítségére és a *bajai* országutat és a pusztákat tisztán tarthatja; ha több gyalogságra volna szükség, annak számát könnyű itt helyben megkettőztetni. Különben a szabadkai és a zombori őrség a Duna mentében is biztosíthatja a közlekedést.

A tiszai határőrvidék állománya e szerint volna: 1 főkapitány, 5 kapitány, 1 német parancsnok Zsablián = 7 fej. A lovasság: 16 hadnagy, 16 zászlótartó, 16 őrmester, 32 káplár, 725 közlegény = 805 fej. A gyalogság: 12 hadnagy, 11 zászlótartó,

13 őrmester, 44 káplár, 1000 közlegény = 1080 fej s így mindössze 1892 fej a zsabliai parancsnokkal együtt.

Ezeknek eltartására pénzben és gabonában kell: 1 főkapitány 200 frt és 36 köből gabona; 5 kapitány á 100 frt, 24 köből gabona; 16 lovas hadnagy á 50 frt, 18 köből gabona; 16 lovas zászlótartó á 36 frt, 15 köből gabona; 16 lovas őrmester á 30 frt, 12 köből gabona; 32 lovas káplár 24 frt, 9 köből gabona; 725 lovas közlegény á 18 frt, 6 köből gabona; 12 gyalog hadnagy á 40 frt, 18 köből gabona; 11 gyalog zászlótartó á 30 frt, 15 köből gabona; 13 gyalog őrmester á 24 frt, 12 köből gabona; 44 gyalog káplár á 18 frt, 9 köből gabona; 1000 gyalog közlegény á 12 frt, 6 köből gabona. Tehát összesen 1891 fejre kell 30,288 frt és 12,447 köből gabona. Ezekhez járul még a zsabliai német parancsnok.

A szervező bizottság által felterjesztett s az előbbi közleményben részletezett *legújabb* tervet az udv. haditanács és az udv. kamara tagjaiból *Kolonics* kardinalis elnöksége alatt alakult bizottság áttanulmányozván, annak 1703-ban iavaszzsal készíté el reá vonatkozó véleményét illetőleg határozatait „*Puncta provincialia*“ néven.¹⁾ Ezek az udvari magyar kancelláriával közöltetvén, ez több részben kifogást és óvást tett azon pontok ellen s az egész intézményt az ország alkotmánya és a magyar nemzet elleni sérelemnek nevezte a „*Considerationes circa projectum*“ cím alatt tett észrevételeiben.²⁾

Tehát a szervezésnek 1703-ban már befejezve kellett lennie, a midőn Rákóczy e vidékre is lehozta seregét.

Befejezésül ama fentemlített két okirattal kell még megismerkednünk, melyek a végleges állapotot tüntetik fel. Ezek azonban hosszabb terjedelműek lévén, csak röviden mutatjuk be tartalmukat; annál is inkább, mert az előbbi e nembeli okiratoktól lényegesen nem sokban különböznek. E szerint tehát:

1. A Tisza-Maros melletti *szerb nemzeti* gyalog és lovas

1) *Hofkrat.* 1703. máj. Nr. 110. exp. és aug. 548. exp. csomagban 17. sz. — Vaniesek is közli I. köt. 135–137. lapján.

2) *Hofkrat.* 1703. aug. 548. expedít csomagban 18. sz. alatt.

militia létszáma 3854 fejben állapítottatott meg. Ezek ellátására kellett készpénzben adandó zsoldra 60,714 fjt, gabonában 25,224 köből; a *német* törzstisztek számára 20,648 fjt évi fizetés. Mind ennek előállítására *Bács, Bodrogh, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd* és *Torontál* vármegyék évi contributiója (hadi adó) tűzetett ki. Ha és a meddig ez az ország még fejletlen állapota miatt nem volna elegendő, a hiányt a szomszéd vármegyék fődözik. Az említett vármegyéktől e célra felvett pénzmenyiség az ország közadójának összegéből leirandó.

2. Minthogy a határőrvidék külön országtestet nem alkothat, az illető vármegyék hasonlóan rendeztessenek be az ország egyéb vármegyéihez. A katonák a földbirtok, ipar és kereskedés után szintén adózni tartoznak.

3. Az egyes vármegyék határai törvényesen s hitelesen megállapíttassanak, nehogy mint eddig volt, 2—3 vármegye egy falun összevesszen.

4. Hogy a vármegyék nagy száma az adózó nép vállaira fölösleges terhet ne vessen, jó volna néhányat, a melyek vagy igen kis területtel bírnak, vagy melyeknek holléte sem bizonyos, egybevonni és számukra csak egy vármegyei tisztikart adni. Így kellene egybevonni Bács és Bodroghot, így Csongrád, Csanád és Torontál vármegyét, így Arad és Békés vármegyét.

5. A mely vármegyékben a kamara bírja a legtöbb földet, ott a király magának tartsa vissza a főispánságot és csak alispánokat nevezzen ki oda.

6. Az egyesített vármegyékben az alispánok és szolgabírák, ne mint eddig a parasztok által (?) - hanem a földbirtokosok által választassanak és rendes fizetést kapjanak, de ez ne a contributióból vétessék.

7. Minthogy a szerb nép nem túri maga fölött a magyar kormányt, a király megengedte, hogy a vármegyében lakjanak ugyan, de ne a vármegyei tisztek, hanem valamely külön kir. szerb bíró alatt. Szlavóniában van már egy, a Duna-Tisza-Maros közre is kell ilyent kinevezni. Ez azután a szerb albirákkal és

a szerb nép véreivel minden egyes vármegye adóösszegéből az illető részletet a méltányosság szerint a szerbek között kiveti.

8. Az albírák szerbek vagy németek lehetnek, ha a számvitelben, adókivetésben és behajtásban elég ügyesek. Ezek a militia eltartására való pénzt hiány nélkül a főhadi pénztárba szállítsák.

9. A vármegyékhez jött rendeleteket a fő- vagy az alispán bontja ugyan fel, de mindjárt a szerb fő- vagy albíróval közölje; a hol az udvari császári (?) kamara a főbirtokos, ott a kamarai főtisztviselővel; s ha valamely katona ügy forog kérdésben, még a határőri tábornokkal vagy a legközelebbi várparancsnokkal is közlendő, és így a tárgy minősége szerint közös megegyezéssel intézendők el az ügyek.

10. Mindezen tényezők együtt működjenek az adó alá való összeírásnál, hogy igazságosan és méltányosan vettethessék ki az egyesekre.

11. Minden helységben két paraszt telek vágassék ki a pap és egy telek a tanító számára, s ezek minden teher alól szabadok.

12. A török háborúk alatt e vidékekből, különösen Bihar vármegyébe menekült lakosokat, ha visszakíváncsoznak, az ottani földesurak által nem akadályozhatók, hogy ezen alsó vidék ismét benépesíttessék.

13. Az előfogatok körüli visszaélések megszüntetése céljából elhatároztatott, hogy csak a csász. hadsereg málhája vitessék ingyen, minden más esetben csak igazolási jegy mellett kaphat valaki előfogatot, melyet azonnal meg is kell fizetnie a megállapított díjjegyzék szerint t. i. egy ló után egy mértföldnyire 5 krajeár.

14. Az ingyenes élelmezés szokása megszüntetett ugyan, de hogy e szerint utazhatni is lehessen, a kancellária azon legyen, hogy alkalmas helyeken koresmák és vendégfogadók építtessenek.

15. Az ingyen munka vagy robot a határbeli várak és katonai épületek fentartására is a határőrvidékbe vett vidékekből

állíttatik ki; így Szegedre Bács és Csongrád vármegye adjon 80—80 napszámot. A távolabbi helységek pénzen is válthatják meg magukat.

16. A robotra nézve Bács vármegye alsó része Bukin-Novoszellótól Titelig bezárólag és mintegy 2 órányira a Dunától elhúzódo terület a szlavóniai ezredhez tartozik; a többi Szegedhez.

17. Ezen alsó vidékben a hidak és utak építésére és jó karban tartására a kamara fog fát és mesterembereket adni; a vármegye adjon ingyen fuvart és napszámosokat.

18. A Bács melletti erdő, mely egyetlen e vidéken, még igen gyöngye; ezt mindenképen őrizni kell, és a kamara is inkább Szerémből hozzon fát.

19. A kamara intézkedjék, hogy a nép ez alsó vidékben építőfát kaphasson; hogy így többé ne földbe vájt gödrökben lakjanak, hanem rendes házakat építvén, állandóan is egy helyben maradjanak.

20. Hogy a polgárok az annyira terhes katonatartás terhe alól felszabaduljanak, célszerű lesz a szükséges helyeken kaszárnyákat építeni. A kamara adja az anyagot, a vármegye az ingyen munkásokat.

21. A császári katonákra célszerűbb és a polgárokra nézve is könnyebb volna, ha minden katona havonként egy fél frtot kapna és azon maga vásárolna magának sót, gyertyát stb. apróságot (salgamum).

22. A postaközlekedés Szegeden és Aradon át vezetendő Erdélybe.

23. A szerb militiának a pénzbeli fizetésen kívül kenyér helyett adandó gabona legcélszerűbben ezen vidék dézsmájából vehető; a kamara e részben a papsággal egyezkedjék.

Ezen bizottsági pontozatokra a magyar udvari kancellária a sértett alkotmány és nemzetiség nevében nyomatékos választ adott.

Először is csodálkozását és sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az egész tervezetben sehol egy árva szóval nem említettik *magyar* határőrség, hanem csak *szerb* s pedig éppen *nemzeti*

militia néven és *német* militia fordul elő; pedig a szerbeket a történelem eddig megbízhatatlan, gyanús népnek hirdette. Nyílt sérelem és gyalázat ez a nemzet ellen, hogy saját hazájának határait idegen nemzetbeliek védjék, midőn pedig a magyar éppen a csatatéren szerzett magának vitézsége által érdemeket. Ez által a magyar mint gyáva és ügyetlen az egész világ gúnytárgyává tétetett. Annak sincsen értelme, miért kelljen a militiára szükséges pénzt éppen *ama vármegyéből* s miért nem inkább az *országos* főpénztárból venni? Ezen vármegyék ez által mintegy az ország testétől elkülönítetnek, a mi pedig a 2-ik ponttal is ellenkezik.

Ha a határok védelmét eddig is pl. Komáromban, Győrben a magyarok vitték, és szerbek is közbe voltak keverve; itt is kellene *magyar* határőrséget alkalmazni, s alkalmas szerb egyéneket tiszti rangra vagy polgári méltóságokra emelni. A két nemzet elválasztása a kölcsönös bizalmatlanságot és gyűlölséget nem megszüntetni, hanem fokozni fogja. Sokat időz ezen pontnál és szerencsétlen gondolatnak mondja a szerbek olyatén rendkívüli állását, hogy a vármegyében legyenek s mégis a vármegyei hatóságtól függetlenek, sőt még önálló külön bírójok alatt. Ebből sok zavart jósol.

A következő pontokra is cáfolja azon állítást, hogy valaha parasztok vettek volna részt a vármegyei gyűléseken. A vármegyék határai régen rendben volnának, ha a vármegyék működése meg nem akadályoztatik vala. A főispánság is nem illeti a királyt, sem a leggazdagabb földesurat, hanem a kit a király e tisztre kinevez.

Alig a 11., 12., 22. és 23. pontot helyeselheti a magyar kancellária a törvények értelmében. De hogy a vármegye ingyen munkákkal segítsen hidakat s utakat csinálni, melyek után a vámot nem ő kapja, erre a vármegye nem kényszeríthető.

Egyéb intézkedések iránt a magyar kancellária nem táplál oly vérmes reményt, mint a bizottság; a katonaság rakoncátlansága mindig talál módot visszaélésekre és erőszakoskodásokra.

Vajjon ezen pontok újra egy közös értekezletben megvitat-tak-e? erre adatunk nincsen; a legfelső *helybenhagyást* sem ismerjük. Az 1702. évben végzett munkálatok után a szervezés nagyobbhrészt be lévén fejezve, a határőrök már a következő 1703. év derekán elég alkalmat találtak a *császár* iránti hűségök bebizonyítására. Erről, valamint a határőrvidék további sorsáról s ezeknek az 1741. évi országgyűlési határozat alapján történt megszüntetéséről értekezésünk következő része fog szólni.

III.

A Rákóczy-féle szabadságharc mozgalmai.

(1703 - 1711.)

Alig volt még a határőrvidék szervezve, már is jó hasznát vette a dynastia, nem ugyan a szomszéd török ellen, a ki békében maradt s örült, ha őt nem bántják; hanem a most kitört belviszályok elfojtására.

A bécsi kormány vétkei provokálták a *Rákóczy*-féle mozgalmat. A nép tódult Rákóczy zászlai alá, a Kún-ság is kész volt a csatlakozásra, ha seregével lejebb jövend. Eleinte kedvezett is a szerencse Rákóczynak; mert a császári seregek másutt lévén elfoglalva, alig maradt az országban valami csekély katonaság hátra; úgy hogy a császáriak hadereje majdnem kizárólag a nagyváradi, az arad- és szeged-vidéki szerbekből állott. Rákóczy az országnak ezen új lakosait is csatlakozásra és a nemzeti ügy pártolására szólítá fel több ízben, hanem mind hiában. A szerbek fentjelzett sajátos helyzetöknél fogva nem akartak az ő pártjára állani, sőt egész határozottsággal a kurucok és a nemzeti ügy ellen harcoltak. Nem ismerték, nem értették az ország alkotmányát, mely őket befogadta és új hazát adott nekik; s inkább a bécsi kormányhoz ragaszkodtak, a melytől mindent vártak. Ehhez pedig hívek voltak és elősegítették érdekeit, míg a maguk érdekeit nem látták veszélyeztetve, mint a többi közt *Szegedinacz Peró* lázadása mutatá. Azért a kuruc-mozgalmak

elején ők kezdék azok ellen a reactiót s pedig a nyers erő egész durva vadságával és oly féktelen dühvel, hogy tisztjeik maguk is sokalták az általok elkövetett embertelen s hajmeresztő kegyetlenségeket, a melyeket korra és nemre való tekintet nélkül gyakoroltak s melyeket méltán a 30 éves háború iszonyúságai mellé tehetni.

Nehem tábornok s péterváradí parancsnok 1704-ben rosszalja a szerb militia keresztényellenes viseletét (unchristliches Verfahren). *Globitz* szegedi parancsnok is azt írja népéről, hogy egyebet sem tesz, mint rabol és pusztít; továbbá, hogy újra meg kellett eskettetnie katonáit, mert nagyon szökdösnek át a török területre.¹⁾ 1704. október havában *Löffelholz* ezredes s aradi várparancsnok hasonlóan panaszkodik a császári udvari haditanácsnál, hogy a szerbek csak rablásra, portyázásra alkalmazhatók és 200 német lovas katonát kér.

A szerb határőrök vad kegyetlensége és a kurucok heves visszatörései valóságos írtóháború színhelyévé tették szegény hazánkat; kivált a Bácska és a vele szomszédos pestmegyei és kiskúnsági magyar községek sorsa kétségbe ejtő volt; mert ezek ellen fordult mindig a szerbek dühe és rablóvágya. Itt a szegény alföld magyar népén szerzett magának érdemeket a császár iránt, főleg a szegedi várparancsnoksághoz tartozó szerb militia. És a kurucok is mindig a Bácskába csaptak, ha boszújokat akarták tölteni a szerbekben.

A határőri militiának részvételéről e harcokban rendszeres adataink nincsenek. A császári udvari haditanács levéltára e részben szegény, Thaly Archivum Rakocianum-ja terjedelme mellett is csak összefüggetlen adatokkal szolgálhat célunkra; s ezért a mi előadásunk is csak hézagos lehet.

1703. július havában a kurucok a Tiszán át akarván kelni, a szegedi vár, a szerbek akkori főfészke, veszedelemben forgott. *Globitz* a tiszai sáncok legénységét Szegedre rendelte és segítségükkel megtisztítá a vidéket, azután Csongrádtól kezdve Szegedig őrizteté szerbeivel a tiszai átkelőket. Szeptember 15-én egy kuruc

¹⁾ Hofkrat. exped. jkönyv.

hadosztály mégis eljött Csongrád elé, azonban br. *Kiba* tábornok s bródi parancsnok, szerb és német katonáival szétverte őket; erre Szegedről szeptember 19-én egy az egész Duna-Tisza-közre szétküldött nyílt parancsában Rákóczyt becsstelen csalónak, pártütőnek és az ország ellenségének nevezi; a helységeket pedig a császár iránti hűsége szolítja fel és hogy a hadak számára élelmet szolgáltatassanak. Október első napjaiban Halas mellett újra összeütközött a kurucokkal; ezek 234 embert veszítenek, de Kiba is elesik, serege szétveretik és a Duna-Tisza-köz népes magyar helységei mind a kurucokhoz állanak. Ennek következtében a budai és a szegedi őrség egymástól el lévén vágva és innen élelmet többé nem kaphatván, a szegedi militia a magyar vidéket pusztítani s rabolni kezdé. A császári tisztek ez iránt kiadott tilalmát a szerb militia nem vette komolyan, és még *Monasterli* János szerb alvajdának Baján december 5-én kelt rendelete is eredmény nélkül maradt; a neki vadult szerbet, mint a partot szakított árvizet, nem lehetett megfékezni. — De Rákóczy katonái is sok helyen nem cselekedtek másképen. *Hellepront* János kuruc ezredes 1704. február 25-én a Dráva mellékéről ír Károlyi Sándorhoz, mint a Duna-Tisza-köz parancsnokához, elkeseredve a magyar katonaság rakoncátlansága és fegyhetlensége fölött; ezt hozza fel okául annak, hogy a szerbek nem akarnak meghódolni, látván, hogy a kurucok még a meghódolt magyar nemzetet is kínozza ölik Baranyában. A Szekesőn és Baján talált sőt mind elprédálták, „egy szóval minden dolog csak préda.“ Monasterlihez felszólítást küldött a Bácskába, s nagy reménységben van, hogy az egész szerbség meghódol (!) csak a magyar katonaság tartson fegyelmet. Jelenti továbbá, hogy a Duna mellett Bátát, Szekesőt és az ő saját birtokát is felverték a szerbek: „az embereket mind, még a gyermeket is levágták; kettőt megsütöttek; a feleségem is csak egy ingben szaladt Pécsre.“ Ezen dúlásnak az volt oka, hogy az előbb meghódolt szerb népre a bátai, szeremlei, kalocsai parasztság rátört és pusztította; most azok is „a magyarokon tromfot ütöttek.“ Végre felemlíti, hogy Baját ő vette be: „Bajának és

a pécsi tartománynak elhyerésében én voltam a vezérő és igazgató; excessusoknak oka nem vagyok . . . A bajai sáncban lévő szerszám, liszt, élés elég találtatott, azt felszállítják; a sáncot pedig parancsolat szerint elrontattam.“¹⁾ Hasonló rabló és pusztító kalandokról a Duna melletti magyar falvakban egészen Kalocsáig *Csery Mihály* is ír Károlyi Sándorhoz 1704. március 6-án.²⁾

Ezen évben a szegedi és az aradi várparancsnokok magukhoz vevén az aradvidéki szerbeknek Rácz-Tököli alatt lévő dandárát és a nagyvárad-i őrségnek egy részét, január 7-én megtámadták és szétverték a kurucok bihari táborát.³⁾

Végtelen rablásaik és kegyetlenkedéseik miatt Rákóczy a szerbeket, miután 1703. november elején hozzájuk bocsátott felszólítása után is őket pártjának megnyernie már nem remélhette, megbüntetni készült. 1704. június végén kezdé ellenük a hadjáratot, előre küldvén Eszterházy Antal tábornokot. — Ezen előcsapatok Báthmonostorban megtámadván a szerb klastromot, a szerb források szerint éjjel a benne levő összes kalugereket megölték. Ezen rémtett jeladás volt a szerbeknek általános menekülésre a Dunántúli vidékbe, Szerémségbe úgy, hogy Rákóczy, a ki a Duna mentében vonult le hadaival Titel felé, sehol nagyobb ellentállásra nem talált; Bács vára maga is az első felszólításra megadta magát. Ezen vár őrségét *Nehem* ezredbeli császári katonaság képezte *Fluk* ezredes parancsnoksága alatt. A 100 legényből álló „derék őrség“ tisztei ellen fellázadt, kapitányát megkötözte és a várat Rákóczynak adta által. Nehem július 29-én sem tud még vigasztalódni az „erős Bács vár átadása“ iránt, s attól fél, hogy ezen gonosz példának még több követője lesz, mert az őrségek a folytonos fáradság dacára sem zsoldjukat nem kapják, sem ruhával nem láttatnak el rendesen.⁴⁾ Bács vára akkor lett a lángok martalékává; vagy

1) Arch. Rakoc. I. 108.

2) U. o. I. 304.

3) Horváth M. Magy. tört. VI. 328.

4) Rofkrat. 1704. exped. jkönyv.

maga Fluk gyújtotta meg, vagy mint némelyek mondják, a magyarok.¹⁾

A fejedelem innen Titelig vonult, mindent égetve, pusztítva, a szerb lakosság pedig közeledésének hírére részint Szerémbe, részint a Tiszán át török területre menekült. A kik pedig itthon maradtak, azok az üldözők könyörtelen boszúja elől nagyrészt a mocsárokba és rétségekbe rejtőztek; de a kurucok a nádasokat rájuk gyújták. Titeltől a Tisza mentében fölfelé vonultak folytonos pusztítás közben, ellenséggel sehol sem találkozván. Rákóczy Ferencz Emlékirataiban (ford. Thaly K. 5. kiadás 99. lapján) maga írja: „Seregeim nagy zsákmányt szereztek mindennemű barmokban, azonban sokat szenvedének a nyár hősege, a forró homokban naponként 8—12 óráig tartó menetek és a vízhiány miatt; minthogy a Duna folyását nem mindig követhettük.“ *Darmas* főhadibiztos is július 19-én Martonosról írt levelében azt mondja: „Mi az egész Rácországban (t. i. Bácskában) Dunán, Tiszán innen lévő nagy roppant helyeket összeégettük...“ S csakugyan csináltak is itt annyi kárt és pusztítást ezen mostani és a következő boszuló hadjáratokban, hogy ezek valóságos tatárjárással versenyeznek, és azon kevés is elpusztult, a mi a török kort még túlélte.

1704. július 20-án délben Szeged előtt állott Rákóczy: a vár mellett fekvő várost (a palánk²⁾ vagy mostani belváros), a mely a Tisza vidékén lakó szerbek legbiztosabb menhelye volt, körültáboroltatja, felégeti s kifosztatja. A várat azonban eredménytelen ostromlá a fejedelem, a ki aztán részint betegsége, részint élelmi és ostromszerek hiánya miatt aug. 13-án oman

---

¹⁾ Ekkortáiban a Heister-féle hadtest lehetett megbízva a Bácska védelmével a szerb militián kívül. A császári udvari haditanács jegyzőkönyve tanúsága szerint Simonyi Ádám alezredes a Bácskában július hóban kéri fizetését a haditanácstól.

²⁾ *Palánk*-nak nevezték akkor a török végekben lévő erődöket, melyek erősítése nem állott egyébből, mint kerítésből, melyet egymástól 2—3 lábnyira levert lehetőleg hosszú cölöpök alkottak, s melyek vesszővel voltak összefonva s polyvával kevert sárral betapasztva. Hasonlóképen ilyen *összefon*t gerendákból készült és az erődítményekből kisarkaló négyszögek szolgáltak bástyácul. S ezen helyek akkor elég erősek is voltak, mert a vasvári s a karloviczi békekötés értelmében *ágyúkat* használni tiltva volt.

Csongrádon át Gyöngyösre vonult. A város magyar lakosságát és a ferencrendi barátokat Kecskemétre küldé nagyobb biztonságba.

Erre szeptember 25-én fegyverszünet kötöttet, mire *Heister* a szerémi és *Globitz* a bácskai militiát szept. 25-én és később október 7-én kelt rendeleteikben kötél-, kerék- és karó-büntetés alatt tiltották el mindenféle ellenségeskedéstől.

Az elmenekült nép is lassankint visszaszállingózott elhagyott és felégetett lakóhelyeire azon boldog hitben, hogy most békében itthon maradhatnak, mert hisz vége van mindennek, már „meg-egyeztek a magyarsággal.“ — Hellepront János kuruc ezredes október 4-én erre vonatkozólag a solti táborból így ír Kecskemét, Nagy-Kőrös és Czegléd városokhoz: „Minthogy, hála istennek! ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy a szerbség mind Zombort, úgy más falukat is megszállotta, bajaiak a szedésre feljöttek és a többi is feljön lakóul, a Zombor táján lévő helységek már szántanak, vetnek és minden gazdaságot folytatják azon szándékkal, hogy ők a magyarsággal megegyeztek volna, és se a szerb, se a magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni: azért akarám kegyelmeiteknek urunk ő nagysága képeben parancsolni, hogy e jövő hétfőre virradóra az egész katonáit valamennyi vagyon, mindjárt ide küldje, hogy a kecskeméti katonákkal egyesülvén Szabadka vagy Baja felé egy fordulást tennék vizsgálsnak okáért, ha csakugyan a hódolást elfogadnák, avagy pedig más csalárdság vagyon benne; a ki, ha úgy vagyon, olyan erővel leszünk, hogy annak is megfelelhessünk“. ¹⁾

Vajjon mi volt e fegyveres körjáratnak eredménye, adatok hiányában nem tudjuk.

Október 15-én járt le a fegyverszünet, és Rákóczy november hó közepén *Bottyán* Jánost nevezte ki a Duna-Tisza-közre vezénylő tábornokká. Ez még királyi huszárezredes korában a török elleni hadjáratok alatt gyakran táborozott ezredével a Bácskában Pétervárad táján és Szerbiában; majd évekig volt a Duna-Tisza-köznek parancsnoka. Akkor ismerte meg ő a szerbeket s

²⁾ Századok, 1868. évf. 625.

ezek is őt, s féltek tőle mint vitéz vakmerő férfiútól. Minthogy egy újabb, november 22-ről kelt felszólításra a szerbek zsoldért sem akartak Rákóczy zászlaja alatt szolgálni: Bottyán Érsek-újvárról lesietett, hogy a fejedelem által nyáron személyesen kezdett itteni hadjáratot folytassa.¹⁾ Ő is egészen Titelig száguldozott és a szerbeket ismét a Dunán és a Tiszán átűzte. Szegedtől és Péterváradtól elvágta az élelmezést és megakasztotta a közlekedést Buda és Pétervárad között. Erre december 10. körül elhagyta a vármegye területét és december 15-én még egyszer s „utoljára“ szólítá fel a bácskai szerbeket hódolásra és békességre.²⁾

Felszólítása, úgy látszik, nem maradt eredmény nélkül: mert 1705. február 2-án gróf Bercsényi Miklós főhadvezér oly utasítást adott Bottyámnak, hogy — miután a Bácskában levő szerbek az ellenségeskedést megszüntették s békében laknak — iparkodják őket továbbra is minden úton-módon békés magok-viseletében megerősíteni, ha már az egész szerb nemzetet nem nyerheti is meg Rákóczy ügyének. Használja fel erre Hellepront kapitány segítségét is és Mindszenti Farkas szerb kapitányt, a kivel különben is jó viszonyban van. Fogadjon közöttük hadat, mire nézve pénzt is küld, hogy a szerbek jobban bízzanak. Ezen dolog azonban a császáriaknak elárultatván, nem sikerült és Mindszenti megöletett.³⁾

Egy hónap múlva, március 2-án Rákóczy a felső magyarországi szerbek példájára hivatkozva, új felszólítást intéz az alsó Duna-Tisza-közben lakó szerbekhez, hogy a közös szabadság védelmére az ő seregébe siessenek. A kik pedig lakóhelyeiken békében gazdálkodni kívánnak és a fejedelem protectiója alatt otthon maradni: három hét alatt követeket küldjenek hozzá Egerbe. Ellenkező esetben leküldött hadai által tűzzel-vassal fogja őket, feleségeiket s gyermekeiket arról a földről végképen

1) Thaly: Bottyán élete, 44. lap.

2) Arch. Rakoc. IX. köt. 164.

3) Arch. Rakoc. IV. köt. 328. és 379.

elpusztítani. Bottyánt bízta meg e felszólítás terjesztésével és a szerb követek hozzá kísértetésével.¹⁾

Mily eredménye volt e felszólításnak, nem tudjuk. Azonban Bottyán szerémi hadjáratából visszatérve, május közepén megint Szeged és Pétervárad ellen küldi hadait, míg maga Buda alá vonul. Május vége felé a marosvidéki szerb militia jött által a Tiszán és Madarast és környékét pusztítja, míg gróf Károlyi tábornok vissza nem űzi. Erre újra csend állott be a Bácskában, de Hellepront mégis július 6-án a fejedelem parancsa szerint mindenféle „vigyázással van mind a portákkal, mind a kémekkel.“²⁾

Herbeville császári tábornokkal, a ki augusztus hóban Budáról elindult és Erdélybe sietett seregével, Bottyán meg nem mérkőzhetvén, csak Szegedig üldözte, a hol ez a Tiszán átkelt. Bottyán erre betegesen feküdvén Kecskeméten, október elején azon hír terjedt el, hogy a Szeged melletti Tápé falunak tiszai hídjához a Bácskából 15 zászlóalj szerb jött, de kenyér szűken van köztük: Bottyán tehát október 12-én ezen bácskai szerbek distrahálására Zenta és Martonos felé egy lovas osztályt küldött. Ezek igen szerencsésen jártak, és már október 16-án zsákmánynyal terhelten tértek vissza.³⁾ Még október vége felé is küldött új portyázó csapatot, melynek szerencsés visszatértéről Rákócynak tett jelentésében azt írja: „Hadam egész a péterváradi sáncig benyargalván, feles szerbeket vágtak le és egy álgújukat is elnyerték. Szarvasmarhát, juhok sokat hajtottak; egy szóval egész a péterváradi sáncig a körül és belül lévő helységeket s úgy mindennemű jószágukat porrá tették.“ — Ugyan erről pedig Eszterházy Antalhoz így ír: „Már két ízben portásaim egész Bácskaságot annyira megrablották és égetéssel megpusztították s marháikat mindenestül elhajtották, azoknak semmijük nem maradt meg. A búzájuk is mind megégett. Maguk közül, a kik megmaradtak, azok is: kik Dunán túl Péterváradja tájára, kik a Tiszán túl, a török földére szaladtak.“⁴⁾

1) Arch. Rakoc. IX. köt. 169.

2) Arch. Rakoc. IX. 201.

3) Arch. Rakoc. IX. köt. 252. — Thaly: Bottyán élete, 61., 62., 69.

4) Arch. Rakoc. IX. köt. 253—255.

Mennyi elkeseredéssel folyt a harc s mily szomorú napjai voltak e szerencsétlen vidéknek! Igy búcsúzott el e tájról Bottyán, a szerbek engesztelhetetlen ostora, és november 4-én Kecskemétre új működési helyére ment a Dunán túli részbe. S egy hónappal későbbben egy csapat bácskai szerb megint zaklatja a Kis-Kúnságot.

Az 1706. év ismét ellenségeskedésekkel kezdődött. Még mult évi december végén híre járt, hogy Schlick cs. tábornok Péterváradon a szerbeket a magyarok ellen izgatja.¹⁾ Bercsényi erre Bottyánt szándékozik ismét leküldeni a Duna mellé, és március 7-én a vállalat sikerére szükségesnek tartja, ha „előbb a szegedi szerbeket leültethetnék, mert így rezzenve marad tőle hát megül az ember untalan.“²⁾ Február 24-én maga Bottyán is kéri a fejedelmet Duna-Földvárról: „Mint hogy a tiszamelléki szerbség u. m. a martonosi, zentai, kanizsai militia gyakran Kecskemétre és vidékére szokott kiesapni és a szegénységet pusztítja, parancsolja meg a fejedelem vagy neki, vagy *Csajághy* János kapitánynak, hogy valami ezer gyaloggal és ezer lovassal s két tarackkal azokra rájuk üthessen. Utóiratban is kéri még a fejedelmet, ne nehezteljen őt a szerbekről tudósítani. „Hiszem istent, a tiszamelléki ráczokat összetörhetni.“³⁾

Erre hihetőleg Csajághy kapott is felhatalmazást; mert március 19-én Rákóczy már tudósítja Bercsényit, hogy Csajághy Martonost és Rác-Kanizsát összeégetve, tért vissza Kecskemétre.⁴⁾

Május 10-én újra fegyverszünet kötöttetett június 30-áig; a szerbek azonban nem igen respectálták, miért is Bottyán Duna-Földvárról már május 22-én báró Nehem péterváradi cs. vezénylő tábornok előtt panaszt és ünnepélyes óvást tesz. A szerbek t. i. majdnem naponkint valami új ellenségeskedést tesznek s a szegény falú népét rabolják, pusztítják; annyira, hogy — ha ő is nem tekintené a szerződés szentségét, —

¹⁾ Arch. Rakoc. V. 3., 5., 7.

²⁾ U. o. 39.

³⁾ Arch. Rakoc. IX. 287.

⁴⁾ Arch. Rakoc. I. 492.

azok kegyetlenkedését ő már régen megboszúlta volna és a szerb népet a végpusztulásig üldözte volna. Ünnepelesen tiltakozik a szerbek garázdaságai ellen és a fegyverszünet részéről való netaláni megszakasztásának okát magáról elhárítja.

Hihetőleg a Schlick által március közepén Péterváradra hozott száva-drávaközi szerbek nyugtalankodása adott okot e felszólalásra. De maga Rákóczy is július 10-én szükségesnek véli Bottyánt Péterváradra küldeni, mihelyt csak vége lesz a fegyverszünetnek, „mert a rácznak idején kell megütni az orrát, hogy ha fegyverkezéshez kezdünk,“ írja Bercsényinek.¹⁾

Mennyire nyomorúságos állapot volt akkor a Bácskában, arról szomorú képet ad Bercsényi egy nov. 17-én a fejedelemlhez írt levelében: „Eleget beszéltem szegedi és más tisztekkel; de hogy a Rácországra most már messze lemelessenek, teljes lehetlenség, elbecézvén az idő a hadat, a pusztában maradna a fele is étlen, szomjan, víz- és hidegvetten semmi fejében.“ De azért, ha csak a kenyér a legénység számára megérkezik, mégis még az nap le akar küldeni lovasságot a Tisza mellett Algyőig vagy Tápéig, a hol a német katonaság fog átkelni a Tiszán; ott egy istenadta szerencsére üssék meg s ha mi kárt tehetnek neki Szegedig; mert Szegedtől innen sem élése, sem módja a járásnak. Kedvükre hagyta ugyan nekik a szerb nyereséget; de azt mondják a szegediek: „oda bizony hiába biztatom, mert ha csak Szentát, Szabadkát, Kanizsát s mellékeit nem veri, ott semmi sincs másutt. Ha mélyebben akar menni, két hétre is kenyeret vigyen. S így eligazítom őket, ha kenyér lesz, a németlesésre Szegedig, hadd próbálják.“ De tovább nem meri küldeni.²⁾

A történetek után a vidék ily állapotán nem lehet csodálkozni, hanem inkább azon, hogy tudtak egyáltalában itt megélni, a hol a föld művelésére sem értek reá.

Bácskában most csend volt, mígnem Károlyi Sándor meghagyásából 1707. március havában Berthódi István a Maros

1) Arch. Rakoc. I. 562.

2) Arch. Rakoc. V. 312.

vidékéről ütött e tájakra. Erre Globitz Szegedről ápril hó 3-án a bácskai szerbekkel az éppen védtelen Kecskemét rémséges feldúlásával felelt. A tiszai militiát Vulin főkapitány vezette, jelen volt a Rác-Tököli is; a sabliai szerbek pedig Bogyislót és Csanádot is pusztítják. A Kecskeméten lemészárolt török kereskedők miatt azonban diplomatai jegyzékváltás keletkezett a portával, a mely úgy intéztetett el, hogy az ott részvevő szerbek mind családonként 2—2 frtot, a többiek pedig 1—1 frt harácsot tartoznak fizetni. E miatt lehangolva, más vállalatba nem fogtak.

1708. ápril havában a szerbek ismét rémlúreket terjesztenek, azonban *Sötér* Tamás ezredes ellenkészületeinek hírére békében maradnak; a kurucok június és július hónapokban többször mutatkoznak Csongrád és Szeged között.

Szeptember 11-én a szerbek Nagy-Kőröst támadják meg, de gyalázatos vereséget szenvednek; szekerekre rakván sebesülteiket, siettek vissza Szegedre.¹⁾

Augusztus 3-án Rákóczy is Trencsén mellett nagy vereséget szenvedett, a mi pártját igen megingatta. Kecskemét és Kőrös is bejelenté már hódolatát Budára és Szegedre. *Herberstein*, szegedi várparancsnok be is követelte tőlük az adót. Ennek dacára a szegedi militia a Péterváradnál telelt német had által segítettve, mégis 1709-ben ápril hó második felében, mihelyt az akkori rendkívüli nagy hó és hideg elmúlt, Kecskemétre tört és vidékéről sok marhát hajtott el; mert február hóban meg a kurucok vágta le több szerbet az aradi várból és hajtották el marhájukat. Kecskemétért ismét Szűcs István csapott május elején lovasságával a Bácskára és nagy pusztítással szerez magának elégtételt.²⁾ A szerbek pedig május 20-ika körül Ceglédig portyáznak.

Igy folytak itt a napok örökös rablás és kölcsönös megtorlás között; azalatt fogyott a nép, a kevés lakosság elszegényedett és elvadult, az egész vidék újra elparlagosodott ezen állandó

¹⁾ Századok, 1868. 706.

²⁾ Századok, 1868. 712.

írtóharcokban. S mindezen bajokhoz tavaszkor nagy áradások, nyáron pedig új kegyetlen vendég is járult, a *gugahalálnak* nevezett dögvészes ragály, a mely csak augusztus hóban kezd némileg szűnni. Annyian haltak el, hogy nem győzték eltemetni. S ekkor a szerémi, Lácskai és marosvidéki szerbek összeállottak a sokat szenvedett magyar városok pusztítására.

Julius 13-ika óta megint Bottyán volt a Duna-Tisza köznek parancsnoka és üllői táborából augusztus 21-én Sötér ezredest Kecskeméten éberségre inti. Hogy az Alföld vigyázó had nélkül ne legyen, járjon körül a Bácskában vagy a Duna-Tisza vidékein, vagy a merre az ellenség mozgalmairól hírt hall.¹⁾

Egy-két nappal később maga Bottyán kapott parancsot Rákóczytól, hogy „egy fordulást tegyen Bácskára“. Bottyán ennek következtében augusztus 30-án szándékozott is elindulni s isten segítségével 8 nap alatt az expedíciót befejezhetni is remélte. De azért szeptember 9-én is Szent-Lőrincz-Kátán van; részint betegsége tartóztatta vissza, részint a Sötértől kapott hír a Szeged körül gyülekező szerbek és *siákók*²⁾ nagy számáról, melynek előbb erejét akarta megtudni. Hadait azonban előre küldé a Bácskába, de azok haszon nélkül tértek vissza, mialatt vezérük szeptember végső napjaiban meghalt.

Bottyán halála is csapás volt a fejedelemre és nagy veszteség a magyar Alföldre. A magyar városok nem érezvén magukat biztonságban, újra meghódoltak a császári német parancsnokoknak, a kiktől védőleveleket kaptak a szerbek dúlásai ellen.

1710. február közepén a tiszavidéki szerbek Szegednél gyülekezvén, átkeltek a Tiszán és a marosiakkal egyesültek. Május hó első napjaiban Herberstein a Kecskemétre jött rakoncátlan lengyel kurucok ellen szerb és német csapatokat küldött, a melyek azokat szétverték.

Rákóczy szerencsecsillaga azalatt letűnt, a harcot tovább nem folytathatta, miután az ígért külsőegély elmaradt. S így az

1) Arch. Rakoc. IX. 699. és 717.

2) Tulajdonképen *sirákok*, Kis-Ölähországból lévő Sirák nevű uradalomból.

1710. év vége felé a kuruc világnak itt lent is vége szakadt már. A békealkudozások a császár és a Rákóczy-párt között november 17-én elkezdettek és befejezést nyertek 1711-ben a május 1-én Szatmártt kötött egyezségben.

Most a szerb militia is haza bocsáttatott, az elmenekült nép is a Szerémségből visszavágyakozott; de nehezen ismertek rá elhagyott lakóhelyeikre. Az egész Bácska el volt pusztítva, közigazgatási életének semmi nyoma, magyar ember itt akarva sem tarthatta volna fent magát e gyászos napokban. A vármegyei levéltár és vele a vármegye diplomája elveszett. Úgy mint a másfélszázados török uralom után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni és szervezni. Így tartatott 1712. december 1-én Kalocsán Bácsvármegye részéről az alakuló közgyűlés, a mikor a június 2-án kelt új diplomát is kihirdették. Három évvel később, 1715-ben Bodroghvármegye felélesztése iránt is tettek kísérletet, ez azonban a csekély népesség és területe nagyobb részének a tiszai határőrvidék által való elfoglalása miatt nem sikerült.

IV.

A határper Bács és Bodrogh vármegyék között.

(1712—1730.)

A Rákóczy-féle mozgalmak lezajlottak, de itt alant megdermedt, sőt kihalt minden nyilvános élet; mint a másfélszázados török pusztítás után, úgy kellett most is mindent újból kezdeni.

A Bács vármegyei levéltárral elveszett ennek kir. diplomája is, s ezért (VI. vagy mint magyar király) III. Károly 1712-ik június 2-án új diplomát állított ki számára. Ennek alapján gróf *Csáky* Imre kalocsai érsek¹⁾ mint Bács vármegyei főispán elnöksége alatt 1712. december 1-én Kalocsán újra alakult és szervezkedett e vármegye. Bodrogh vármegye is megszűnt és csekély irományai elszéledtek, elvesztek.

¹⁾ Széchenyi Pál után 1710-ben Csáky Imre lett az érsek, és 1732-ig kormányozta egyházi és politikai megyéjét.

A bécsi udv. kamara a király szándékáról azonnal tudósította volt a császári udvari haditanácsot és kérdezé tőle, vajjon mit kellene most tenni? A haditanács Nehemtől kér információt, s minthogy ez nem nyilatkozott a vármegyék visszaállítása ellen (indokait bővebben nem ismerjük), a haditanács sem emelt ez ellen szót.¹⁾

A régi Bács és Bodrogh vármegyék területe, mióta a töröktől visszafoglaltatott, még eddig nem csatoltatott vissza *teljesen* az anyaországhoz, s nem részesült egészen a nemzet alkotmányában. Hanem hogy a császár és a bécsi kormány által a szerbeknek adott szabadságokat megtartsák, egy szervezendő határőrvidék számára szükséges területet hasítottak ki az alsó Duna-Tisza-közből, a mint már előbb említettük; és ezen vidék részint katonai s részint kincstári vagy kamarai igazgatás alatt tartatott.

E miatt az ország rendei az 1712-ik évi országgyűlésen keserves panaszt emeltek és fájdalmuknak egy junius 1-én kelt felterjesztésükben kifejezést adván, kérték a királyt, hogy az országnak több ilyen részét, nevezetesen Pozsega, Verőcze, *Bács*, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál, *Bodrogh* és Szörény vármegyéket az anyaországhoz visszakapcsolja és a többi vármegyék módjára szervezze. E közben, mint láttuk, a király junius 2-án Bács vármegyét már visszaállította, de megnyirbált területtel. A július 11-én adott válaszában a rendek kérelnét méltányosnak találta ugyan, azonban annak teljesítése, úgy mond, sok nehézséggel jár, mert a katonai és politikai érdekeken kívül nagy akadályul szolgál azon körülmény is, hogy az újra alakítandó vármegyék határait megállapítani nem lehet.²⁾ S ezen vallomásnak nagyon is igaz alapja volt az akkori földrajzi ismeretek tájékoztatlanságában, a mint azt különösen Bács és Bodrogh vármegyékre vonatkozólag a következő évek eredménytelen kísérletei bizonyították is.

A rendek kérelmének *Bodroghra* nézve is volt annyi eredménye,

---

1) Hofkrat. 1712. protoc. exped. fol. 597. és 603.

2) Pesty: *Eltűnt vármegyék*, I. 222.

hogy a Pozsony vidékén dühöngő mirígyhalál miatt 1712. aug. hóban megszakasztott országgyűlésnek 1714. szeptember hótól 1715. június 15-ig folytatott végszakaszában a magyar udvari kancellária felterjesztésére a király ezen vármegyét is újra felélesztette, a mennyiben 1714-ben gróf *Nádasdy* Pált (Fogarasi örökös urát, császári királyi tanácsost, Amália császárnő kamarását és a császári királyi residentia palotagrófját) Bodrogh vármegye főispánjának nevezte ki; 1715. január 18-án pedig az elveszett címer helyett, mint mondá, a régihez hasonló *új pecsét-címert* adott (novum sigillum priori et antiquo dicti comitatus sigillo simile), melynek használatát vörös viaszban megengedte.

Ezen új királyi diploma Bodrogh vármegye területéről egy szóval sem tesz említést; pedig éppen ez volt a Bodrogh vármegyei kérdés nehezebb fele, ebben fáradott hasztalanul Thurnon: ez támaszkodott az életerős Bács vármegyével elkeseredetten folyt hosszas viszályt, a mely sok keserűséget okozott mindkét félnek s oly sajtószerű fordulatokat vett, minőket bármely más megye története nehezen mutathat fel, s melyek a jogérzetet megnyugtatóni még sem valának képesek. S midőn e kérdés eldöntése a lehetetlenséggel látszott határosnak, az 1802. évi országgyűlésen úgy került az, hogy a két vármegyét véglegesen és törvényesen egyesíté.

A beiktatási és alakuló közgyűlésről Bodrogh vármegyének 1715—1719. évekről szóló jegyzőkönyve értesít bennünket, a mely átiratban meg van az országos levéltárban¹⁾ és Bács vármegye levéltárában is. A királyi diploma felolvasása után gróf Nádasdy Pál Deteri Orbán Mátyás Alajos kalocsai kanonok és titeli prépost által főispáni székébe minden kifogás és ellenmondás nélkül beiktattatott és megeskedetett, mire a vármegyének jelenlévő nemessége hálaérzetének ad kifejezést a király azon kegyéért, hogy e vármegyét újra felállította.

Ezután a *tisztikar* választatott és eskedetett meg, valamint évi fizetése is megállapított.

Rendes vagy I. alispán lett *Urbanecz* Mátyás (nem Mihály),

¹⁾ Neo Regestr. Acta 1710. Nr. 29.

a ki a mellett Bács vármegyében helyettes vagy II. alispán is volt, évi fizetése 300 frtban állapítottatott meg. Főjegyzővé hasonlóan 300 frt fizetéssel *Osztroiczky* Imre választatott; pénztárnok 380 frttal *Grujber* Mihály János; főszolgabíró 150 forinttal a Bács vármegyei alszolgabíró *Nigrinyi* István; főbiztos 200 forinttal *Rimarecz* (Rzrimarecz vagy Szrimác?) József Antal; alszolgabíró 75 frttal *Vukas* Lukács. Ezután a vármegyei huszár havi fizetése 6 frtban, a hajdúé 5 frtban, a várnagyé (castellanus) 6 frtban állapítottatott meg.

Erre kihirdettetett a *titeli prépostságról* szóló kir. adománylevél az installációt végzett Deteri Orbán M. Alajos kanonok és kalocsai plébános részére.

Egyéb tanácskozási tárgy ezúttal nem volt, nem is lehetett; csak a *terület* kérdése merült fel, a mely még nem volt megállapítva. (Egyelőre talán csak a péterváradai sánc és Titel körül lévő néhány nem katonai helységgel kellett az új Bodrogh vármegyének beérnie?) S azért a jelen és a következő évek gyűlési *jegyzőkönyvei* is igen szűk körben mozognak s a felsőbb rendeletek felolvasásán és kihirdetésén kívül alig volt érdemleges házi tárgyük. Az installationális jegyzőkönyv után feljegyzett 1716. évi január havi s a többi jegyzőkönyvek is alig egy-két rendelet felolvasását jelentik.

Tehát mindenekelőtt a külön területről kellett gondoskodni és ezt Bács vármegyétől pör útján megnyerni. Mindjárt március 25-én Osztroiczky főjegyzőt 4 frt napidíjjal Bécsbe küldik, hogy ez az udvarnál Bodrogh vármegye területének kiadatását sürgesse. Maga Nádasdy is még az országgyűlés folyama alatt kérte a királyt és az országrendeket, hogy Bodrogh vármegyének Bácsból való elkülönítése rendeltessék el; és erre a király még 1715-ben *Pálfi* Miklós nádornak rendeletet is küldött (mandatum reambulatorium), minthogy ily határpörök elintézése már az 1635. évi 19-ik és a legújabb 1715. évi 40-ik törvénycikk értehnében hivatalból az ország nádorát illeti.

A nádor Bács vármegye által különféleképen megakadályoztatván, az ügyben személyesen nem járhatott el, s így a

viszály elintézését *Patachich* György boszniai püspökre és négy más bizottsági tagra bízta.

Patachich e közben 1716. január 21-én Zomborban Bács vármegyében a bizottsági ülést megtartotta, kihallgatta a feleket, s mérlegelte, vizsgálgatta felhozott okmányait.

Időközben *Patachich* püspök az élők sorából elköltözött, és a nádor a határper felülvizsgálását *Berkes* András váczi prépostra bízta és melléje bírótársakul Pest és Sümeg vármegyék alispánjait és egy-egy szolgabíróját nevezte ki, azonkívül még két szegedi tanácsnokot. *Berkes* azonban gyengélkedő egészsége miatt a megbízásnak nem felelhetett meg s lemondott. Bodrogh vármegye folytonos sürgetéseire a nádor végre *Glarenics* Sebestyén kaposfői prépostot és pécsi kanonokot küldötte ide ezen ügyben mint megbízottját (subdelegatus).

Az új elnök 1717. márc. 8-ra hívta össze a két vármegye küldötteit Zomborba ; Bács vármegye ellenkezései miatt azonban ez alkalommal semmi egyezés nem jöhetett létre.¹⁾

A nádor június 28-án *Glavenics*nak újra meghagyta e két vármegye ügyét és *Szelezcky* Márton Pest vármegyei alispánt és *Sibolti* Sándor szolgabíró, továbbá *Gyurkovics* Péter Tolna vármegyei alispánt és *Paszárdi* János Pál Baranya vármegyei alispánt rendelte melléje.

Glarenics e közben szeptember 8-ikát tűzte ki a pörös feleknek új határnapul. Bodrogh vármegyét ez alkalommal báró *Pejacsevics* György, *Grajber* Mihály János, *Osztroziczky* Imre és *Szrimác* József Antal képviselték. Bács vármegye részéről megjelentek *Babarc* Ferencz érseki vicarius, *Viszlay* András, *Urbanecz* Mátyás II. alispán stb.

Hosszas kutatás, keresés s vizsgálgatás után a bírák végre 1717. szeptember 19-én *Mandra* vagy Uj-Palánka helységben kimondták az ítéletet. Határul vették a *Mosztonga* patakot, a mely körülbelül Gákovától délre Zombor felé foly, s innen

¹⁾ Bodrogh vármegye jegyzőkönyvei szerint a nádor március 16. és április 30. rendeletet adott e vármegyének, hogy a fenforgó kérdésben május 24-re Pozsonyba küldje megbízottait.

továbbra is dél felé folytatja irányát, Bácsot körül fogja és végre *Bukin* helység alatt ennek nyugati oldalánál elhúzódván, a Dunába ömlik. — 1. A Mosztonga és a Duna között lévő terület (tehát *Monostorszegh* és a régi *Bodrogh* helye is) kétségen kívül Bács vármegyéhez tartozónak ítéltetett. — 2. Bácshoz tartoznak még *Széplak*, *Uros*, *Fizinda* vagy *Füzeg* és *Tovarisova* falvak és puszták. — 3. Bodrogh vármegye hajdanában külön területtel bírt és kétségen kívül a Duna-Tisza között volt. — 4. A Mosztonga alatt, *Bukintól* kelet felé a Duna mentében és északkeleti irányban *Verbász* felé lévő falvak és puszták (kivéven mégis a 2. alatt említett négy helység) mind *Bodrogh* vármegye területét képezze. Névszerint: *Lubisics*, *Mandra* vagy *Uj-Palánka*, *Rajkovo*, *Obrovác*, *Nagy-Bancsa*, *Szelencse*, *Parabut*, *Deszpót-Szent-Iván*, *Szántó*, *Toronya*, *Szent-Péter*, *Paska*, *Pienicza*, *Torzsá*, *Kuczura*, *Kér*, *Csarnok*, *Sáncz* (ez egy halom neve Szivacz körül), *Verbász*, *Szofron*. Innen a határvonal észak felé megy, (a mai vasútvonallal egyezőleg) befoglalja *Szabadkát* is és ezután a Tiszához fordul s ennek mentében egészen torkolatáig tart; s így egészen *Tütelig* a tiszai határőrvidék is *eleben* Bodrogh vármegyéhez számíttatott. — 5. *Futak* és más helységekre nézve, a melyek a régi okmányokban majd Bács, majd meg Bodrogh vármegyébe soroltatnak, még fennmaradt a kétség; mert kivált a törökkori okiratokban sok tévedés történt. — 6. A földesúri jogok sértetlenek maradnak. — 7. Föntartatik mindkét fél részére azon jog, hogy új és jobb bizonyságokat találván, ezek alapján határkiigazítást kérhet (*probis futuris in salvo relictis*).

Eképen lett Bodrogh vármegye, a mely eddig csak *testületileg* működött, *területtel* bíró igazi törvényhatósággá. Ezen terület, a melyet a történelmi jogok alapján akartak visszaállítani, korántsem felelt ugyan meg hajdani területének, s ezt is nem egyszer karhatalommal kellett még Bács vármegye ellen megvédenie; de megszűnt álomszerű élete, *precarius* helyzete, s valóságos testté, hússá lett.

A nádori bizottság ítéletének kihirdetése után, mielőtt a

földterület birtokába helyeztetett, Bodrogh vármegyének első teendője volt mindjárt a következő napon, 1717. szeptember 20-án, *tisztújítást* tartani *Új-Palánka* katonai sáncban. Ezen közgyűlésen, melyet a főispán megbízásából *Berényi* Gergely a pécsi káptalan hites jegyzője hívott össze, jelen volt maga *Glavenics* Sebestyén, *Skvárics* János kamarai tiszttartó, *Imre* János Pest vármegyei II. alispán, *Bencsik* Mátyás Pest vármegyei szolgabíró, *Ujfalusi* Tóbiás Pest vármegyei esküdt, *Pasardi* János Pál a pécsi püspöki birtokok igazgatója, *Balog* István és *Sarkó* István Baranya vármegyei alszolgabírák stb.

A tisztújítás pedig eképen folyt le :

Alispánnak a főispán kívánatára kijelöltetett *Pejacserics* György, *Skvárics* és *Grujber* (mindig így iratlik, helyesebben talán *Grüber?*), megválasztatott *Pejacserics*, s az mindjárt tiszti esküjét is letette; főjegyző ismét *Osztroziczky* Imre lett, a ki az új vármegye körül sok érdemet szerzett magának; pénztárnoknak *Grujber* János erősített meg; főszolgabíró *Szrimác* József Antal, alszolgabíró pedig *Salics* Mátyás lett. Az alsóbb rendű hivatalokat a vármegye későbbben szándékozott betölteni, a mint szükség lesz rájuk. Erre még a tisztviselők fizetéséről is intézkedtek és a szomszéd vármegyék példájára a főispánnak 1500 forintot szavaztak meg, a többiek számára egyelőre meghagyták a még 1715. március 25-én megállapított összegeket.

Bács vármegye nem nyugodván meg *Glavenics*nak 1717. szeptember 19-én kihirdetett ítéletében, a mely ellen — mint mondá — váratlanul meglepetve nem védhette magát elég erélylyel, és felhasználván a mindkét pörlekedő félnek biztosított perújítási engedélyt, a királyhoz folyamodott, hogy ez iránt rendeletet adjon a nádornak, mint az ily ügyekben törvényes s rendes bírónak. Bács vármegye kérelmét a király meghallgatta, és már 1720. elején kapta *Pálffy* Miklós nádor a január 8-án kelt királyi rendeletet (*mandatum novi judicii*), a ki aztán máj. 2-án (minthogy *Glavenics* időközben meghalt) *Berkes* András

latvani prépostot s egyszersmind a váczi káptalan nagy prépostját küldötte ki maga helyett.¹⁾

Ezen felújított perre most a két vármegye újra fegyverkezik és mint 1716-ban, ismét gyűjtik az okmányokat és bizonyságokat jogaik igazolására. Így 1720. február 9-én Bodrogh vármegye királyi rendelet és a pécsi káptalan bizonysága mellett azt akarja igazolni, hogy *Bodrogh vára Alsó-Monostor* mellett a Dunaparton volt, mert a környékbeli terület és erdők most is bodroghli föld és erdőnek (bodrocka zemlja és bodrocka suma) neveztetnek. Keresik, vajjon van-e szó hagyomány az iránt, hogy *Bodrogh-Monostor* Bodrogh vármegyében volt? Kutatásukat egy bizonyos felírásos *cörös köre* is terjesztették ki, a melyet mult években Monostor régibb helyén, a templomban találtak, a melyet azonban *Lipkoviés* Márton, bácsvármegyei szolgabíró és *Szuknyoviés* ferenczrendi barát a Dunába vettek, mert a rajta lévő írás a régi Bodroghról felvilágosítást adhatott volna.

Ezzel ellentétben április 8-án Bács vármegye is királyi rendeletre a váczi káptalan által (mint már 1718. elején) ismét azt kerestette: vajjon merre volt *Bodrogh* helység, a Tiszán túl vagy a Maroson túl?²⁾ Lehet-e igazsággal állítani, hogy a Duna melletti Bodrogh adott volna nevet a vármegyének? Nemde, az 1716. és 1719. évi országgyűlés a contribútió kivételénél Bodrogh vármegyét a Tiszán túli kerületben említi? Miképen nevezik a Bodrogh vár körüli földeket? A romok tégláit hová vitték, nem-e az *aradi* várba?

Berkes András június 28-át tűzte ki bírói eljárásának határnappjául s ezt utóbb szeptember 2-ára halasztotta, a midőn a szomszéd Pest és Baranya vármegyék megbizottaival,³⁾ hosszú vizsgálat és fontolgatás után oly ítéletet hozott, a mely az eddigi állapotot lényegesen módosította.

¹⁾ Az e fejezetben használt adatok és okmányok majdnem kizárólag Bács vármegye levéltárából vannak.

²⁾ Csak ezen kutatás maga 90 frtnyi költséget okozott Bács vármegyének.

³⁾ Szelezki Márton Pest vármegyei alispán, Paszardi János Pál Baranya vármegyei alispán, Benesik Mátyás, Huszár István Pest vármegyei jurassor, Petróczy Mihály baranyai szolgabíró.

A két vármegye most jobban zavarodott össze mint valaha. Azért 1720. november 5-én maga Károly király is felszólítja a nádort, hogy a két vármegye határozottan elkülöníttessék és területük véglegesen állapíttassék meg, hogy a mostani pozsonyi concursus az adóportákat is külön-külön kivethesse. Azért tehát a nádor azonnal vizsgálja át az egész ügyet, intézze el jog és méltányosság szerint és vesse ki az adóportákat is. S ítéletét hajtsa végre, hogy már egyszer vége legyen az egész dolognak.¹⁾

A nádor hozzá is fogott Berkes és társai ítéletének revideálásához s következőleg határozott: Glavenics ítélete alapján Bodrogh vármegye 1717. szeptember hóban az alsó vidéket kapta, melyet 1718. január 24-én át is vett s egyszersmind térítvényt adott, melyben kötelezi magát, hogy ha Bács vármegye valamikor jogait ezen helységekre kimutatja, azokat akadálytalanul Bácsnak vissza fogja adni.

A nádor 1721. február 12-én kelt rendeletével bízta meg Bencsik Mátyás és Petrovai (Petróczi) Mihály szolgabírákat új ítéletének végrehajtásával. Ezek március 12-én hozzá is fogtak. 1. *Baja* várost ismét Bácsnak adták vissza, így három szeremlei lakos tanúságára *Felső-Monostort* (Báthmonostor) is. 2. Az ez alatt a Duna mellett lefelé lévő helyeket és pusztákat *Monostor-szeggel* és *Zomborral* Bodrogh (?) vármegyének adták át. 3. Chomafalva név alatt három szivaczi lakos tanúsága szerint a szerbektől Csomopliának (Csomopla) nevezett helység értendő a Moszlonga alatt; tehát ezt is Bácsnak adták át, valamint az innen délfele és Uj-Becse felé terjedő egész vidéket is; a keletfele terjedő vidék a Tisza mellett Bodroghnak maradt. 4. Bácsnak adták még Chaszló pusztát is, melyet a szerbek Csesztonak neveztek. Ez egy mértföldnyire van észak-nyugatra Zentától, Chomafalvától öt és Uj-Becsétől hét mértföldnyire van távol. Itt egy hahmon templomromok is voltak. Cseszto alatt van *Kalocsa*, északra *Vastorok* s nyugatra *Gjürkin* puszták. 5. Nyártonos alatt Martonost és Matha alatt a Szeged alatt egy mértföldnyire Halas

---

¹⁾ Bács vármegye levéltárában.

felé terjedő Matya földrészt (Matyér) értve, mindkettőt Bácsnak adták át.

E szerint a Chaszló és Uj-Becse közötti vidék a Tisza mellett ezen öt katonai sáncsal: Zenta, Osztrova (Ada), Petrovoszelló, Földvár, Moholy egyelőre szintén Bodroghnak tartatott vissza, míg Bács azokra való jogát kétségtelenül be nem bizonyítja.

Bács vármegye a mostani állapottal meg volt elégedve, de félt, hogy Bodrogh vármegye is megújítja ellene a pört, és azért 1722. január 10-én Baján tartott közgyűléséből az udv. haditanács pártfogását keresi és azt kéri, hogy neki a királynál védőlevelet eszközöljön ki. Azonban február 3-án a nádor rendeletet kapott, hogy a Bodroghnak engedett perújításban vagy maga, vagy megbízottjai által intézkedjék.

Ezalatt Bodrogh vármegye új főispánt kapott ezobor-szent-mihályi gróf *Czobor* Márk személyében, a kit, mint *Herberstein* szegedi várparancsnok 1722. áprilban az udvari haditanácsnak írja,¹⁾ *Szelecckzy* Pest vármegyei alispán és a Bodrogh vármegyei volt alispán, *Urbanecz Szabadka* katonai helységben proclamáltak és installáltak. Herberstein utasítást kér, mitevő legyen ezen esettel szemben. Az udvari haditanács ezen kihirdetést katonai helységben és katonai hatóság előleges tudta nélkül sehogy sem tudta helyeselni. Junius 24-én pedig azt írja az udv. haditanács Herbersteinnek, hogy *Kolonics* Ádám bodroghli főispán installációjáról tegyen jelentést, és vajjon az követelte-e a katonai sáncokat vagy helységeket?

Miképen kell a főispán nevének ily eltérését magyarázni? Herberstein Czobort *Miksának* írta, a mi nem igen feltűnő; de mit keres a *Kolonics* név itten? Hihetőleg tollhibából írták Kolonicsnak, a ki Czobor sógora volt, Krisztina nevű húgának férje és az udvari haditanács előtt ismeretesebb lehetett?

A vármegyék ide s tova tolásából keletkezett bajok között első helyet foglaltak el az adóügyek, a melyeket mindkét vármegye tisztei hajtottak be, különösen *Baján* és *Sziracson*,

¹⁾ Bécsben: Hofkrat. prot.

mely helységek majd Bácshoz, majd meg Bodroghhoz számíttattak. S ezen bajok miatt az udvari kamara mint földesúr többször kért orvoslatozt, végre a két vármegye lakossága is kir. biztost kért leküldeni, a ki az itteni adózavarokat kiegyeztesse. Erre a király *Inkey* Jánost Zala vármegyei alispánt, vagy *Niczky* György magyar királyi kamarai tanácsost küldötte ki e célra, mire a bécsi udvari kamara 1722. június 30-án a m. kir. kancelláriát sürgette, hogy azoknak minél hamarább elküldje a királyi rendeletet.¹⁾

Bács vármegye levéltárának nagy pusztulása és az illető szakasz rendezetlensége miatt, a mi rendszeres kutatást nem enged, a következőben befejezésül csak még néhány nem kimerítő adatot sorolhatunk fel, mígnem a véletlen vagy a szerencse e részben kimerítőbb s teljesebb adatokkal ismertet meg.

Egy 1723. június 27-én kelt királyi rendelet újra meghagyja a nádornak, hogy Bodrogh vármegye kérelmére az általa felhozandó új okmányok alapján a határpöört ismét vegye tárgyalás alá, és az egyes vitás helyeket, ha Bodroghnak sikerülni fog azokat magáénak bizonyítani, Bácsból elvéve, csatolja Bodroghhoz.

Másrészről van adatunk arról is, hogy Bodrogh vármegye kérelmére a nádor *Szluka* Fer. (?) és *Ordódi* Lajos László által inquiráltatott az iránt: vajjon Baja, a mely most Bács vármegye kezében van, a török idő alatt is annak nevezetett-e? Nemde *Jankovác* hajdan *Jánosi* volt és a szomszéd erdő neve Therkesnud (?) volt. (?) Nem-e *Jankovác* körül voltak: *Czobor-Szent-Mihály*, *Zeche*, *Paka*, *Halmas*, *Rég*, *Budi-Szent-Miklós*, *Kakat*, *Ivánfalva*, *Ordód*, *Szent-Márton*, *Tamásfalva*, *Szent-Molas*, *Liget*? Vajjon hol van a régi *Tapolesa* és *Szent-Pál*, s ezek körül Doroszló, Dérfalva, Zond, Szent-György, Csimor, Arathia (?) most már részben megváltoztatott néven? Hol vannak most talán más nevezett alatt a következő helyek, melyek hajdan szintén Bodroghba tartoztak: Szőlős, Zát, Tamafalva, Ujfalú, Baracska, Bulosozseg, Zeche, Pethe, Tettes, Zaka, Borod, Árokegyház, Csőszapa, Cheres, Patir, Apatinfalva, Bukozelles, Háj-Szent-Lőrincz, Uj-Becse, Hetes,

¹⁾ Bács vármegye levéltárában lévő másolat.

Gergely, Bánzaka, Aranyád, Szent-Andrástelke, Réva, Szt-László, Kokonzat, Hétház stb. Végre a lakosság *Pivniczán*, kinek tanácsára vagy buzdítására, vagy talán éppen bácsvármegyei tisztek parancsára szegült ellene, midőn Bodrogh vármegye a nádor újabb helyesbített ítélete (mandatum correctorium) szerint akart eljárni?

Azonban az egész ügyről többet nem tudunk, kivéven egy sovány adatot az udvari haditanács irataiból, a mely szerint Bács vármegye 1723. június hóban az udvari haditanácshoz folyamodott: ne engedje meg a két vármegye *elkülönítését* és szabadítsa fel Bács megyét a sok katonatartás terhe alól.

A következő rövid adatokat is az udvari haditanácsnak iktatókönyveiből ismerjük.

1724. május 31-én gróf *Nesselrode* tábornok és főhadibiztos Pozsonyból azt jelenti az udvari haditanácsnak, hogy a királyi helytartótanácsnál Bodroghnak Bács vármegyébe való *bekebelezése* elhatároztatott.

Ugyanekkor ezen időtájban halt meg *Czobor Márk* bodroghi főispán.

1729. december 19-én a királyi helytartótanács véleményét nyilvánítja a *Csongrád* és *Bodrogh* vármegyék főispánságáért folyamodó egyénekről és a bodroghvármegyei contribútió kezelésére ad utasítást. A folyamodók közül azonban Bodrogh vármegye ezentúl nem kapott főispánt, mert a vármegye maga is *megszüntettetett*. 1730. febr. 23-án megkerestetik az udvari kamara, hogy *Bodrogh vármegye pecsétje*, a mely akkor Hammerselmied Ferencznél volt, Bács vármegye alispánjának adassék által. A helytartótanács pedig megbíztatik, hogy ezen pecsétet az alispántól magának átadassa és azután a magyar királyi kancelláriához küldje be.

V.

III. Károly király kora 1711—1740.

Az egymással folytonosan perben álló két vármegye általános történetében e század első évtizedeiben nagyobb események nem

fordulnak elő, mert Bács és Bodrogh vármegyék e tájban egészen passiv szerepre voltak kárhoztatva. Így az 1716-ban kitört török háborúban is csak szenvedőleges szerep jutott e vármegyéknek, a mennyiben akkor, a midőn savoyai Eugen herceg Temesvár ostromára ment, a seregek zöme a Pétervárad és Zenta közötti téren vonult át a bánságba, a mi tetemes gabonát és előfogatot igényelt.

Az 1718-ban létrejött békekötés után a birodalmi hadak egy része ismét vármegyénk területén állomásozott, midőn pedig 1738-ban a török háború ismét kitört, a seregek zöme újból vidékünkön vonult át s így tetemes pénzáldozatot okozott.

Ezen háborúk vármegyénket tehát csak távolabbról érintették, de majdnem lángba borította az 1735. évi pórlázadás, melynek szálai egészen a Bácskaságba is lenyúltak, s ha a békésmegyei és aradi pórok kellő időben le nem veretnek, az elégedetlen szerb és magyar lakosság aligha nem csátlakozott volna a fölkelőkhöz.

Bács és Bodrogh vármegyék lakossága e korszakban súlyos napokat élt, a minek oka csaknem kizárólag a katonai teher volt. E teher pedig részint az itt elszállásolva levő, nemkülönben az átvonuló ezredek élelmezésében és fuvarozásában, részint pedig a péterváradi és belgrádi várak építése és javítása körüli munkálatok teljesítésében állott. Bács és Bodrogh vármegye azonkívül évente 600 öl tűzifával is ellátni tartozott Pétervárad helyőrségét,¹⁾ a mi a hadi utak készítése, javítása és a mocsárokon emelt hidak készítése után vajmi súlyos teherként nehezedett a lakosság vállaira.

Ez okozá, hogy e korban napirenden volt a vármegyei lakosok titokban folytatott költözése, mert a lakosság egy része a közigazgatásilag és katonailag kirótt terhek elől kényszerülve érezte magát arra, hogy a tiszai és dunai határőrvidék katonai helyiségeibe szökjék át, hol az ily terhek viselésétől megszabadult.

A megyei lakosság szökdösése folytán a megye hatósága állandóan panaszkodott a helytartótanács és a bécsi udvari

¹⁾ Eredeti iratok Bács-Bodrogh vm. Itrban.

haditanács előtt a terhek túlságos súlyos volta miatt s egyúttal igen sűrűn történt fölterjesztés az iránt, hogy az elszökött alattvalók a katonai helységekből kiadassanak s eredeti lakóhelyeikre visszatérni kényszeríttessenek. Ez ügyben az udvari haditanács számos rendeletet adott ki a katonai helyek főparancsnokságaihoz, névleg a szegedi és péterváradi várparancsnokokhoz, mert valóban attól lehetett tartani, hogy a vármegye, ha alattvalói elköltöznek, lassankint elveszti adófizetőit s nemcsak a megyei törvényhatóság, hanem az állam is kárát vallja.

Bács és Bodrogh vármegye lakosai e korban két részre valának elkülönítve, t. i. a *kamarai* vagyis *megyei alattvalókra* és a *határőrvidékek katonai szervezettel bíró lakóira*. Vármegyénk egész területe kamarai birtok volt a töröktől történt visszafoglalás óta, a polgári lakosság tehát nemcsak megyei, hanem kincstári alattvaló is volt. E területből volt kihasítva a dunai és tiszai határőrvidékek helységeinek, vagy u. n. sáncainak tömege, a melyeknek lakói közvetlenül a bécsi udvari haditanács rendelkezése alatt állottak.

Földesúri birtok e tájban vármegyénkben még nem volt. Az országos u. n. újszerzeményi bizottság (*Neoacquistica commissio*) csak 1715-ben létesült, mely hivatva volt a töröktől visszafoglalt birtokok régi tulajdonosait kinyomozni és azoknak azt pénzért visszaadni. Ez a bizottság 1716—1741-ben állott fenn s három helyütt: Pozsonyban, Kassán és Zágrábban működött. Bács vármegye a pozsonyi kirendeltséghez tartozott, a mely 1716-ban gróf Volkra elnöklete alatt Szegeden kezdte meg működését. Vármegyénkben e bizottság után 1727-ben csupán a Czobor-család nyerte vissza régi birtokát, t. i. a bajai uradalmat.

A kamarai alattvalók a bevándorolt és beköltözött magyar, német, bunyevác lakosságból kerültek ki, de minthogy a közterhek elől ezek is gyakran menekülni iparkodtak s a katonai helységekre szökdöstek, a közlakosság szaporításáról kellett gondoskodni. A délvidéki vármegyék települése, főleg a temesi

bánságban, ekkor már javában folyt, a helytartótanács figyelme tehát csakhamar vidékünkre is kiterjedt. Így kezdődtek nálunk is az országos kormány útján eszközölt tömegesebb telepítések III. Károly király korában, melyek ettől fogva mindinkább előrehaladtak.

A kormányhatóság által eszközölt *telepítések* vármegyénkben az 1720-as években kezdődtek, még pedig magyar jövevényekkel. Egész helységek telepítése azonban ekkor még nem történt, s bár Nemes-Militics és más helységek első települései ezen időből erednek is, úgy látszik, e telepítések csak részlegesek voltak. Az új lakosság ugyanis nem éppen szívesen jött a Bácskaság területére, mert a katonai végvidék fennállása itt a közbiztonságot s a gondtalan élnetést nagyban veszélyeztette. De nem is öltethet nagyobb arányokat a bácskai telepítés ügye mindaddig, a míg a temesi Bánság telepítése és rendezése folyamatban volt, mi 1718-tól kezdődött s a harmincas években is tartott.

Azon időtől fogva, hogy a passaroviczi béke értelmében 1718-ban a temesi részek is megszabadultak a török uralom alól, s hogy ennek következtében a tiszai határőrvidék s általában a katonai véghelyek jelentőségüket veszítették, vármegyénk hatósága mind jobban és jobban törekedett arra, hogy a katonai sáncok kivételes helyzete megszűnjön s a határőrvidék területe polgári lábra állíttassék. De bár e törekvés meg volt nemcsak a vármegyében, hanem az országos rendekben is, a katonai véghelyek III. Károly király uralma alatt létezni meg nem szűntek.

Az 1718. évi békekötés után Bács vármegye mindjárt sietett a királynál a tiszai határőrvidék feloszlatását s a szintén katonai szervezett alatt álló Szabadka és Zombor helységeknek a vármegyébe való bekebelezését kérni, — de hasztalan; pedig a határőrök ezentúl egészen 1734-ig foglalkozás nélkül, tétlenül ültek itthon és az országnak semmi hasznára nem voltak. Sőt ellenkezőleg kivételes helyzetük érzetében és unalmas munkátlanságban, annyi alkalmatlanságot, kárt, hatalmaskodást, rablást és gyilkosságot követtek el a szegény szomszédos adózó népen,

A bácsi várromok látképe.
(Eredeti fénykép után.)

hogy számtalan jogos panaszra adtak okot a vármegyének és a királyi kamarának.

A szegedi és a péterváradi parancsnokok, mint már a határőrvidék szervezésekor, úgy azután is folytonosan ellenséges viszonyban voltak Bács és Bodrogh vármegyékkel. Így panaszkodik Bács vármegye már 1713. augusztus hóban, hogy Herberstein szegedi parancsnok a vármegyét a pallosjog gyakorlatában megakadályozza. Állandó panasz tárgyát képezte az is, hogy a várparancsnokok a marhakereskedőket és más vármegyei alattvalókat, a kik az adózást el akarják kerülni, a militarisok közé befogadják s védelmük alá veszik, és pedig nemcsak szerbeket, hanem magyar, tót, görög, sőt zsidó egyéneket is vegyesen pártfogolnak és a vármegye többszöri kérelmére sem adják ki. A bécsi udvari haditanács mindenkor eltiltá ugyan az ily vármegyei alattvalók befogadását, de az orvoslás mégis nagyon késett s legtöbbször egészen elmaradt.

Pedig Herberstein tábornok 1713. december hóban maga is beismeré, hogy Bács vármegye a három év óta rávetett adó miatt kénytelen tönkre menni; de azért mégis befogadta a szökevény vármegyei alattvalókat, mi által a hátramaradt szegényebb nép vállán a teher még súlyosabb lett. Az udv. haditanács 1716. február hóban Löffelholz ezredeshez rendeletet küldött, hogy a hadbiztossal egyetértve Bács és Bodrogh vármegye panaszait illetőleg részletes jelentést tegyen, összeírást készítsen és a számszeleltieket a katonai helységekből utasítsa ki. A péterváradi parancsnok pedig 1719. márc. hóban a péterváradi sáncban lakó katonai és polgári népnek elkülönítését javasolja.

A parancsnokok azonban mindig találtak módot a sérelmek orvoslását húzni-halasztani s végre arról egészen megelégedezni. Így aztán a katonai helységeken annyira megsaporodott a lakosság száma, hogy ez a szervezéskor megállapított összegnél 5-10-szer is nagyobb volt. S e népnek alig ötödrésze tett katonai szolgálatot, hanem földműveléssel, kereskedelemmel és iparral foglalkozott. Hogy továbbá megfelelő területtel is rendelkezhes-

senek, egyszerűen a szomszédos alattvalókéból vettek el erőszakkal annyit, a mennyire szükségük volt.

Mennyire zaklatták és károsították vármegyei szomszédaikat, láthatni egy hosszabb bűn-lajstromból, melyben a károsított helységeknek a vármegye elé terjesztett panaszai egybe vannak foglalva.¹⁾ Ezen iratot a vármegye Péterváradsáncban (Ujvidék) 1728. évi október 18-án kelt hiteles kiadványban a kamarai jószágigazgatónak adta ki alattvalói jogainak védelmére, illetőleg a hatalmaskodások és erőszakoskodások orvoslása és megbüntetése céljából. Ezen itt említett és más hasonló tárgyú iratok szerint a panaszok a következők:

1. A péterváradi (ma Ujvidék) bíró és esküdtek az egész község nevében panaszzolják, hogy a péterváradi sáncban levő katonák a közöttük lakó kamarai alattvalókat a község előljáróságának joghatósága alól kivonják és nem engedik sem földesúri adójukat, sem contributiójukat fizetniök, sem az ott állomásozó vagy átvonuló katonaságnak szállást adniok, sem rongált házaikat kitatarozniok, a panaszosoknak pedig igazságot nem szolgáltatnak. Verekedések és civakodások alkalmával a kamarai alattvalókat erőszakkal is behörtönözik s tetszés szerint büntetik; továbbá földeiket, a melyeknek eddig kétségbevonhatatlan birtokában voltak, s a melyek nélkül nem lehetnek el, a rác katonák erőszakkal egymás után ragadják el tőlük. Nagy sérelmet látnak abban is, hogy a vármegye szélén lakván, egyedül ők kényszerítettnek az átvonuló katonaságnak előfogatokat és fuvart szolgáltatni, míg a szerb határőrök hasonló királyi szolgálatot nem végeznek, jóléhet négyszerte nagyobb számmal vannak, mint a kamarai vagy vármegyei alattvalók, miután e számukat nagyrészt a mult években a szomszéd kamarai helyekről különböző elviselhetlen terhek kikerülése végett ide menekülők szaporították és folyton szaporítják. Végre irtásföldjeik, megmívelt kertjeik és egyéb haszonvételeik sem biztosak a szerb militia kapzsisága elől.

2. A kovili bíró is panaszkodik a község nevében, hogy a szerb militia (mert egymás mellett volt egy kamarai és egy

¹⁾ Eredetije a Bács-Bodrogh vm. ltrban.

katonai Kovil (Kobila) nevű helység) a kovili sáncból őket házaik építésében akadályozza és hogy eddig békében birt földelket el akarja tőlük ragadni. Kraloveze (vagy Kralovadike), Kotyove és Mali-Szent-Iván nevű pusztákban a határokat elrontják és vetéseiket marhájukkal legeltetik, eltapostatják. Elvették Mali-Szt-Ivánt, Vecskereket egészen, továbbá a kamarai Kovil- és Gardinovácznak egy részét.

3. Hasonló panaszt emelt a gardinováczi bíró is a kovili militia ellen, valamint a temerini bíró a péterváradí és a csúrogi kapitány ellen.

4. A túriai bíró és esküdtek súlyosan bepanaszolják a szenttamási kapitányt, a ki határukat annyira megnyirbálta, hogy már sem szántóföldjük, sem kaszálójuk, sem legelőjük nincsen; sőt azzal is fenyegette őket, hogy házaik küszöbéig minden földet elvesz tőlük. A szegény falusi nép kétségbe van esve és nem tud magán segíteni, ha a vármegye nem védi őket, amálínkább, mert a csúrogiak is folytonosan zaklatják és földelket pusztítják. A szenttamási militia elfoglalta Kutas, Szirnyevo és Kipove pusztákat; a kamarai Túria és Verbász helységek és Felity pusztá területét is részben. Csúrog elragadta Nádas pusztá felét. A földvári militia is a Béla nevű pusztának egyharmadától fosztotta meg a túriaiakat.

5. Az obrováczi bíró és esküdt a palánkai határőrök ellen tett panaszt; ezeknek kapitánya több mint 600 drb gyümölcsfát vágatott ki az obrováczi határban tűzifának; a falusiak marháját összefogdostatja és csakis 1-4 garas bírság lefizetése után adja vissza gazdájának.

6. A béregi bíró is panaszkodik a zombori militarisok ellen, hogy az eddig jogosan és békében birt Godecsova (vagy Godecse) pusztájukat 1727-ben erőszakosan elragadták tőlük s így megélhetésük alapjától fosztották meg őket, minek következtében adójukat sem képesek megfizetni. A kolluthi bíró is bepanaszolja a zomboriakat, hogy valami 50 lánc földjüket tulajdonították el.

7. A zombori bíró is (mert e helység is felerészben katonai s felerészben kamarai volt) bepanaszolta a zombori szerb

militia kapitányát, Brankovics János grófot, hogy egy bizonyos Petosova nevű pusztájukat, melyet a szervező bizottság a kamarai alattvalóknak osztott volt ki, erőszakkal elvette. Még egy Sivolya nevű földrészüket is a szerb katonák szántják és erre építették szállásaikat, míg ők ezután adót kényszerítettnek fizetni.

8. A doroszlói bíró panaszkodik, hogy a katonai hatóság alá tartozó kóborló és rabló siákok a Bresztovác nevű pusztát elfoglalták és a doroszlói határt majdnem egészen a faluig eltulajdonították; míg ők mint adófizetők alig élhetnek meg. Így Zsarkovo pusztától is megfosztották.

9. Bukesinovics falu bírása, Maszlár, panaszkodik, hogy a zombori sánchoz tartozó Gákovában¹⁾ vagy szintén Bresztovácznak nevezett pusztán lakozó zsivány természetű siákok tőlük Prekája pusztájának majdnem harmadrészét elragadták.

10. A kupuszinai bíró és esküdtje panaszkodnak, hogy Runyani (v. Grunani) nevű földjükről a zombori militia a kazlakba rakott szénájukat elvitte, sőt e földjüket magát is erőszakkal el akarja ragadni.

11. A prigrivicza-szent-ivániak is a zomboriak ellen panaszkodtak, hogy a már lakott Bukovác pusztájuknak kétharmadát elfoglalták.

12. A keresztúri bíró és esküdt panaszkép adják elő, hogy e falu a Rákóczy-féle mozgalmak előtt nemcsak a keresztúri határnak, hanem Kerekity és Tamana pusztáknak (utóbbinak csak felében) zavartalan birtokában volt, sőt e mozgalmak után is még a pétervárad-i parancsnokok (Nehem, Löffelholz, Tillier) által békében hagyottak, mígnem a Palánkára helyezett mostani kapitány a nevezett Kerekity és Tamana földrészeket, Illovának felét, sőt a keresztúri földeknek nagyobb részét is erőszakkal el nem vette tőlük. Ennek az az oka, hogy míg a szervezés szerint Palánkára két század határőr van bejegyezve, jelenleg itt két ezredet is lehetne kiállítani, annyira felszaporodott a

---

¹⁾ E helységet 1727 körül telepítette be a szegedi parancsnokság siákokkal és tette fiók-sánczá.

népesség, Következő népes pusztáik és szállásaik vannak, u. m.: Bulkesz, melyet 1723-ban vettek el, Kerekity, Vizinda, Plavsin szállás, Bicsanszki szállás, Szmolnyánovicz, Uros, Rajkovszelo, Knezevity szállás, Miskov szállás, Zlatno-glavacz. Mindezen gazdag és népes helyek adózás alá nem esnek s a kamarai helységekből megszökött jobbágyokat itt rejtik el. Ezeken kívül vannak nem lakott pusztáik is, t. i. a keresztúriak- és gajdobraiaktól elvett fél Illova, Paulovác, Mandra, Lyublyesity s több más, s mindez még sem elég nekik.

13. Hasonló panaszt emel a palánkai sánc ellen Bukin falu is.

14. Szivacz kamarai falu bírása és esküdtje panaszából tudjuk, hogy a zombori militia pusztá Felházat vette el tőlük; a zombori szerb pópa, Veszeni, pedig a szivacziakhoz tartozó Pervanicza nevű pusztában kutat ásatott és ezen a címen most a pusztának mintegy hatodrészét erővel magának követeli.

15. A szóntai bíró jelenti, hogy a zomboriak 1727-ben mintegy 30 láncot foglaltak el Lapsova nevű pusztájokból.

16. A kis és nagy Pacsér nevű kamarai pusztá, mely már 12 év óta báró Pejacsevics György és Parcsetics Antal által bérben tartatott, a zombori határőrök által 1726-ban elfoglaltatott. Így Katalin pusztá is, a melyet 1716—20-ig Pejacsevics Márk bérelt volt ki; továbbá Glucsi, Paka, Kianovo is erőszakos foglalás útján került a zomboriak kezébe.

17. Kesze és Kulpin puszták felét Oduyer tábornok vette el 1727-ben, úgy Cséb pusztából is két puskalövésnyi földet tulajdonított el.

18. Sablya sánc Goszpodince pusztának felét és Bozej pusztát egészen elfoglalta. Végül

19. A szabadkai militia a bajai uradalomhoz tartozó Mélykút falu határának egy részét ragadta magához.

Mindezek és még egyéb a telhetetlen szerb militia által erőszakkal elfoglalt földterületek és puszták a kamarai alattvalóknak, az adózó népnek megélhetési alapját képezték; az pedig most ezektől megfosztatva, subsistentiája alapjában meg

volt ingatva; nemcsak adófizetésre képtelenné váltak, hanem megélni sem tudván, tömegesen szöktek meg falvaikból annál inkább, mert a katonaságnak adandó előfogatok körül való visszaélések marhájakat is tönkretették. S minthogy így legközelebb Bács vármegye léte is veszélyeztetve volt, ez mindenképen utána járt, hogy a baj orvosoltassék; hogy vagy az elvett földek előbbi gazdáiknak adassanak vissza, vagy az adó aránylag leszállíttassék.

Ily kéréssel terjeszté fel panaszait a vármegye az 1728—29. évi országgyűléshez; hasonlóan panaszkodott az 1731-ik dec. 17-én Baján tartott vármegyei közgyűlés is Csupor Ádám első alispán útján a kir. helytartótanácsnál és legalább azt kívánják, hogy Gákova vagy másképen Bresztovác kamarai pusztá, melyet a szegedi várparancsnok erőszakkal elfoglalván, katonai sánccá tett és a rabló siákokkal telepített be, ismét visszaadassék és ezen szemét népség a vármegyéből kipusztíttassék.

Hogy a szerb militia erőszakoskodásainak fő haszna éppen a kapitányokra háramlott, kik valóságos földesurak gyanánt viselkedtek, magától érthető. Az akkori viszonyokat az 1728-ik évi országos összeírás alkalmából néhány katonai sáncre tett észrevételek is megvilágítják.

1. A pétervárad-i sáncean Szávicz Vászó a főkapitány, alatta egy gyalog és egy lovas század van. A sáncknak majdnem egész határát ő használja, azonkívül a szomszéd Csenej pusztát és Verkáló pusztá felét, a melyben a határőrök szántóföldjei vannak. A kapitánynak körülbelül 50 ekényi földje van, s ez után nem fizet sem dézsmát, sem kilencedet; hanem alattvalóival együtt szabadon élvezi a földnek hasznát. Ezen sáncean legalább 600 adóképes egyén van, s majdnem mind marhakereskedők, boltosok, iparosok. Vannak itt görög kereskedők is, de mennyi? nem lehet tudni. Ezek évenként fizetnek adót, családjaik azonban Török- és Görögországban vannak. Van itt helyben serfőző ház is.

2. Kovil (Kobila) sánc kapitánya Kobilai Vászó, szintén egy lovas és egy gyalogszáznak parancsol. A sánc határának felét ő használja, ezenkívül még három pusztát, u. m.: Szent-Iván, Berladin és Miklosevác, összesen valami 6 mértföldnyi

területet. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén, kik gazdaságukat szabadon, minden adó nélkül viszik. Maga a kapitány és két altisztje marhakereskedéssel foglalkozik. Vannak itt még görög kereskedők is, kik a kapitánynak adóznak; azon kívül még két serfőző és két malom is a Dunán, neki jövedelmeznek.

3. Titel sánc. Az itteni kapitány, Bosnyák, két pusztának van birtokában: Barba és Kövesd, és pedig mint az előbbiek szintén adó nélkül. A sánc egész területe négy mértföldnyire becsültetik.

4. Vilova sánc. Itt csak egy hadnagy lakik egy fél század gyalogsággal, s az birja szintén adó nélkül a sánc egész határát.

5. Sablya sánc kapitánya, Zority Zsiván, alatt van egy lovas és egy gyalogszázad. Ő használja a szomszéd pusztákat: Egrest, Martinczit, Novoszellót, Paskát, Csicsovot, Bozevet, és ökrökkel kereskedik. A sánc területe kitesz 6 mértföldet. Van itt serfőző és vízimalom. Mint az előbbiek, ezek is függetlenül és adózás nélkül viszik gazdaságukat. Található itt legalább 500 megadóztatható egyén.

6. Csúrog sánc, kapitánya: Delality Janko s alatta egy gyalog és egy lovas század áll. Használja a szomszéd pusztákat: Kovinczát, Szent-Pétert, Martinczét, Boranyát, Szent-Miklóst, Nádast, Nádalyt; egész területe mintegy 6 mértföldet tesz. Van itt körülbelül 400 adóra kötelezhető egyén; vannak marhakereskedők és görögök.

7. Földvár sánc, kapitánya: Runity Sztojko, használja Földvárnak egész határát, továbbá Szt-András és Béla pusztákat, végre Botra puszta felét; utóbbinak másik fele a becsei sánchoz tartozik. Itt is egy gyalog és egy lovas század van; vannak itt görögök és marhakereskedők. Az egész határ mintegy 5 mértföld.

8. Szent-Tamás sáncot Doroshanin Putnik kapitány birja e pusztákkal együtt: Devecser, Sofronya, Kipono és még Túriának egy negyed részével. Az egész határ mintegy 7 mértföld, és még ezenfelül a szomszéd verbásziaktól is valami 150 hold földet vettek el. Itt is két század van, a lakosság 400 megadóztatható

főre rúg ; van itt 8 marhakereskedő, azonkívül boltosok, iparosok és görögök.

A határőri kapitányok és a legénység egyéb visszaéléseiről és garázdaságairól majd alább szólunk még.

A határőri militia adózási viszonyairól, adatok hiányában, határozott tudomásunk nincsen. De hogy az előbb kilátásba helyezett csekély fejadót vagy capitátiót idővel fölemelték és az adócsavart a militiánál is működtették : arra vannak adataink a Száva menti határőrökre vonatkozólag s ezen eset valószínűen nemcsak azon vidékre szorítkozott. A száva-menti határőröket t. i. Löffelholz tábornok már 1715-ben használta várépítéseknél, hasonlóan a dunai határőrök is alkalmaztattak így Péterváradnál. Eleinte 3 garas napidíjat kaptak munkájukért, a mi nemsokára 2, és később 1 garasra olvadt le ; sőt, midőn az építési pénztár fogytán volt, éppen ingyen kellett e munkát teljesíteniök. Ezután báró Petrás a szlavóniai-szerémi ezredben a várépítésre és erődítésre szolgáló pénztárt minden áron meg akarván tölteni, illetékes helyen azt indítványozta, hogy e célra a határőrök is adóztassanak meg. Erre a robotváltás tetszetős címén szedték az adót s a nép, hogy a földművelési munkáiban meg ne zavartassék, készségesen adta ezen adót. A duna-vidéki határőrökre 2472 forint vettelett ki e címen, de ezen adó később 10,000-re emelkedett és a mellett még fát is kellett vásárolniok s Péterváradra fuvarozniok. Midőn a folyók kiöntései miatt elemi csapások is érték a határőröket, nagy ingerültség uralkodott köztük, s minthogy lovat, fegyvert, lőszert és ruhát is a maguk költségén kellett szerezniök, azt kérték (1722-ben), hogy legalább a természetbeli robot alól, mely címen adóztak, mentessenek föl és Bács vármegye se szedje el tőlük földeiket, a tisztek pedig kapják ki rendesen fizetésüket.¹⁾

A duna-vidékiek sorsa nem fordult jobbra. A cs. udvari haditanács megbízásából gróf Oduyer 1727-ben Futakon új szabályzatot adott ki, de a contributio és az erődítési adóilletékek

¹⁾ *Vanicsek*: Gesch. d. Milit.-gränze. I. 186.

megmaradtak.¹⁾ S minthogy egyesek földeiket eladogatták, ez betiltatott; mert maguk is csak haszonélvezői valának azoknak. Hasonlókép megtiltatott a főkapitánynak is fő- és altiszti címeket árulni s ez által az illetőket a contributió alól fölmenteni. Ellenben a pétervárad-i sáncban levő militiának meghagyatott, hogy az ottani főkapitánynak 40 ekével robotoljanak téli és éppen annyival nyári vetés alá; a kapitányoknak pedig 20—20 ekével, továbbá az aratást, cséplést és fuvar-t ingyen tartoznak végezni. A főkapitánynak azonkívül 80 kazal szénát kaszálni és behordani, így 18 öl tűzifát is a palánkai erdőből behordani, vagy e helyett 80 ingyen napszámot adni köteleztettek. Bizony elég teher, miből azonban csak a tiszteknek volt hasznuk.

1731-ben az udvari haditanács megbízta itteni közegeit, hogy a militiát 27, vagy legalább 25 ezer frt adóra rábeszéljék. 1736-ban (július 4-én) Szegeden összegyűltek a tiszai határőrvidék kapitányai Merbeck lovas ezredes és szegedi várparancsnoknál, és az egyes sáncokat egymáshoz viszonyítván, abban egyeztek meg, hogy ha az egész Tiszavidék mint egy 100-as szám vétetik, ebből Szabadka sánc 24 részt tegyen, Zombor $21\frac{1}{4}$, Zenta $6\frac{1}{4}$, Szent-Tamás $6\frac{3}{4}$, Becse $5\frac{1}{4}$, Csúrog 5, Sablya $4\frac{1}{2}$, Kanizsa $4\frac{1}{2}$, Martonos 4, Ostrova vagy Ada 5, Petrovoszelló $3\frac{1}{2}$, Mohol 3, Földvár $2\frac{1}{2}$, Brestovác $2\frac{1}{4}$, Szeged $2\frac{1}{4}$ részt, tehát a 15 sánc: 100 részt.

Merbeck ezen osztályozást helyben hagyta és megparancsolta az őrnagynak, tiszteknek, esküdteknek és községeknek minden sáncban, hogy az ezen és a következő években a császári illetékpénzeket az említett arányban fizessék, és hogy e szerint vettessék ki jövőre mindennemű teher, mely a határőrvidéket közösen illeti. Ugyanezen arányt 1741. február 25-én gróf Gaisrugg tábornok, mint szegedi parancsnok s a tiszai határőrvidék feje, megerősíté. Ezen időben a tiszai határőrvidék csakugyan 24,000 frtot fizetett be évenként a szegedi kamarai praefectura pénztárába; Szabadka pedig az utóbbi években 5234 frtot szokott Szegedre beszolgáltatni.

¹⁾ U. o. 203—206. l.

Az 1733—35-ik években folyt a háború a franciák és a spanyolok ellen. Ez időben használtattak a vidékünkön lakó szerb határőrök először az országon kívül, mintán eddig éppen semmi katonai szolgálatot nem kellett teljesíteniök. Azonban most sem vették nagy hasznukat. Az országon kívül csak egy fél éven át tartoztak a táborban vagy az ütközetben részt venni, nehogy otthon gazdaságukban károkat valljanak. Ezen időtartamot sem vették komolyan és ha szerét ejthették, a hadi operációk közepette is hazaszökdöstek kisebb-nagyobb csapatokban. Így történt ez 1734-ben, midőn a bécsi udvar a lengyel trón ügyeibe avatkozott és a többi között néhány századot (810 embert) a tiszai határőrvidékből is Lengyelországgal szemben, a sziléziai határra küldöttek. Ezek között volt Szabadkáról is egy lovas század, Szucsics Jakab kapitány vezérlete alatt, a mely az 1734. dec. 28-iki Slavában tartott katonai szemle alkalmával összesen 84 egyénből állott. A határőrök itt is rablással üzték el unalmukat s azután hazaszöktek, mint ez a Bács-Bodrogh vármegyei levéltárban található és a szabadkaiakra vonatkozó iratokból is látható.

Ezalatt az itthon maradottak a bécsi udvar által veszélyeztetett régibb vallási szabadságukat féltő rác papságra hallgatva Szegedinác Péro, Zakó ezredes s más tisztek vezetése alatt a Bácskában és a Maros határvidékén fanatizálva, fegyvert ragadtak és 1735. ápril hó 27-én Szent-Andráson a lázadás zászlaját kitűzték.¹⁾

Ezen Péro-féle pórlázadás első mozgalmái vármegyénk területén zajlottak le, s az itteni zendülés előidézője Paulovics Vizáron ujvidéki vladika volt, a kinék túlzásaira már 1733-ban felhívta a király figyelmét a magyar királyi helytartótanács. Paulovics ez időben tért haza Bécsből, hol egy szerb küldöttség élén a szerb nép 1691-ik évi kiváltságainak megerősítését kérte, s most itthon úgy viselkedett, mintha egy külön tartomány élén állana. Aranyos betűkkel írt s a király nagy pecsétjével ellátott levelet mutogatott, talán éppen azt, a melyben a király régebben

¹⁾ *Horeáth M.*: Magyarország. tört. VII. 189.

csakugyan megerősítette a szerbek kiváltságait; de elhitette a néppel, hogy abban őt a császár külön hatalommal ruházta fel; hogy katonai területté alakította át az egész Bácskát s hogy őt tette annak katonai, világi és egyházi fejévé, még a katolikusokat sem vevén ki.¹⁾

Paulovics 1735. ápril 5-én Ujvidéken s másnap Futakon gyűlést tartott, a melyre a kamarai falvak bíráinak fegyveresen kellett megjelenniök. A futaki vásárban fegyvervásárlásra ösztönözte a többi résztvevőket, még a katolikusokat is. Az ellenszegülőket vesszővel fenyegette, Gizdarovics Pálnak, a katymári vén bírónak pedig ő maga adott ugyan kardot a kezébe, egyúttal azonban ráírvált, hogy máskor a nélkül meg ne jelenjék, mert különben megvereti. Elhitetvén a néppel, hogy a császár felhatalmazta őt tisztek kinevezésére is, alezredessé tett egy Mio nevű palánkai szerbet, az obrováci, szántovai, pivniczai, deszpotszent-iváni és verbászi lakosok közül egyeseket kapitányságra emelt, hűségesköt követelt tőlük, meghagyta a bírának, hogy katolikusok és gör. keletiek mielőbb szerezzenek be és szereljenek föl lovakat, katona módon ruházkodjanak s első parancsára lóháton és fegyveresen jelenjenek meg. A vladika megtagadta a vármegye és a kincstár iránt tartozó engedelmességet és kiterjesztette a lázítást a szomszédos eszéki parancsnokság területére is. A fölkelők naponként gyűléseket tartottak s dacosan jegyezték meg az uraknak, kik fegyverkezésük miatt kérdőre vonták őket, hogy a szerb nemzetnek eddig is szabad volt, tehát ezután is szabad lesz fegyveresen járnia. Céljaik előmozdítása végett adót vetettek a népre, mely viszont meglagadta a kincstár, a vármegye és a földesurak iránt való tartozásait. Az izgatás pár nap alatt hatalmába kerítette Bács vármegyének északi részét is, hol Jankovác és Kuplyevo (?) árkolt helyek azonnal a lázongókhoz álltak, Doroszló helység pedig egyszerűen kijelentette, hogy az utakat és hidakat ezentúl nem fogja javítani.²⁾

1) *Márki S.*: Péro lázadása. Akad. Ért. XV. köt. 21. l.

2) U. o. 22. l.

A kir. kamarai igazgató: Staudacher József, oly fenyegetőnek találta a mozgalmat, hogy Csupor Ádám s Körmendy László kincstári tisztek kíséretében már ápril 8-án fegyveres segítséget kért Vaha gróf péterváradí tábornoktól, a ki azonnal futárt küldött ugyan Bécsbe az udvari haditanácsához, de kijelentette, hogy nem intézkedik addig, míg utasítást nem nyer. Erre tehát egyenesen a kalocsai érsekhez, mint a vármegye főispánjához, tettek jelentést, kit az ügyben a bácsi kamarai administrator is megkeresett, — ápril 10-én, húsvét napján pedig elment hozzá Bács vármegye tisztikarának nagyobb része, hogy személyesen figyelmeztesse a veszedelem nagyságára. Patachich Gábor érsek ápril 16-án valóban körülményes jelentést tett a kir. helytartótanácsnak s kinyilatkoztatta, hogy mivel ilyen bajnak megakadályozására a vármegye ereje elégtelen, ha ebből a vármegyére s a szomszéd törvényhatóságokra szörnyű veszedelem következne, őt és tiszteit senki ne okozza, mert ha az itt pislogó szikrából tűz támad, igen valószínű, hogy szomorú következése lesz annak más vármegyékre is.¹⁾

Alig írta meg levelét a főispán, midőn nyílt ellenszegülés hírére hallotta. Ápril 19-én ugyanis a kátyiak kiverték falujokból a megyei urakat, kik a háziadó összeírása végett jelentek meg köztük. A megye elfogatta a három főbűjtogatót, mire a többiek is megszeppentek s nem merték előadni a megyei gyűlésen azt a panaszukat sem, a mit Csupor Ádám volt alispán s több más megyei tisztviselő ellen emeltek. Éppen ezen a napon rendelte el a király is, hogy a bácskai szerbeket engedelmességre kell szorítani a megyei hatóság, a kincstár és a földesurak iránt, de olyképen, hogy a kapitány mindenben Vaha tábornoktól függjön, annak engedelme nélkül semmit se tehessen, s még a megye egyenes kérelnére, a legsürgősebb esetben se nyújthasson segítséget. A mellett azt az utasítást kapta a kapitány, hogy május 16-án mind a négy századával jelenjék meg Péterváradon, hol a zavarok megvizsgálása végett kirendelt kamarai bizottság tanácskozni fog. Ez annál jobban elkeserítette a megyei urakat,

¹⁾ U. o. 22—23. l.

mivel hasonló parancsot vett a péterváradi és az eszéki tábornok is, kiknek gyalogsága teljesen elegendő lett volna a bizottság oltalmára. Május 3-án azt kérték tehát, hogy legalább két századot tartsanak vissza az északi vidékek őrzésére.¹⁾

E közben a kincstári falvak jobbágysai kivétel nélkül fegyvert ragadtak s külön tiszteik követésére esküvel kötelezték magukat. A kiküldött császári csapatok ugyan összefogdosták a főbb kolompосok egy részét, a vármegye azonban örökös aggodalomban élt, hogy a nép feltöri a gyenge börtönt, kiszabadítja ezeket a rabokat és még az eddiginél is jobban fenyegeti a közbiztonságot; azt pedig, hogy a foglyokat valamelyik szomszéd várnak pl. Eszéknak vagy Szegednek tömlőceibe szállítsák át, a sokféle elfoglalt katonaságtól alig remélhették.

Mivel Patachich érsek-főispán s a megyei tisztikar mindenben a vladikát okozta a történetekért, a királyi helytartótanács május 4-én egyenesen felkérte a királyt, fogassa el Paulovicsot s bilincsekben vitesse valamely vár falai közé. A dolog annál sürgősebbnek látszott, mert ugyanaz nap Bácsban is elrendelte a királyi helytartótanács a nemesség felkelését arra az esetre, ha a Békés vármegyében szintén kitört lázadás ide is áttérjedne. E végből Bács vármegye alispánja Tajnay Mihály, még a rendelet kiadatása napján értekezett a főispánnal. Ha nyíltan nem törtek is még ki a bácskai szerbek, megbízhatók semmi esetre sem voltak, s fegyverre szólíttatva, nagy mennyiségben beszerzett fegyvereiket minden valószínűség szerint éppen a kormány ellen fordították volna, mire csak az alkalmat várták.

Patachich érsek-főispán már korábban megbízta a vizsgálatokkal Pruzsinszky Ferencz alszolgabíró és Latinovics Péter táblabíró, kik azonban csak az amúgy is általánosan tudott készülődésekről deríthettek ki egyetmást, megakadályozásukra azonban semmit sem tehettek. A megye, ha próbált is ellenük valami keveset, eljárását alig tarthatta titokban, mert a postamesterek mind szerbek voltak. Az egyik magának a szerb metropolitának

¹⁾ U. o. 23. l.

lévén testvére, a főispánnak Bécsbe, Pozsonyba és máshová küldött leveleit elfogta s a péterváradi, bácsi és eszéki postamesterekkel egy húron pendülve, bemutatta azokat a lázadók összejövetelein. Ezeket az összejöveteleket az utóbbi időben már Szegeden tartotta a vladika, hogy az ottan és a környéken lakó főbb szerbeket is megnyerje az ügynek.

Maga a főispán nem mert kimozdulni érseksége székvárosából, Kalocsáról, bár érezte, hogy ily körülmények közt a vármegyében kellene tartózkodnia. Azzal mentegtetődött, hogy nincsen háza Bács vármegyében sem neki, sem a hatóságnak; Bács és Baja mezővárosok pedig, hol tiszttartója és uradalmi serfőzője lakik, éppen nem biztos helyek; hiszen csak a mult nyugalmasabb években történt, hogy a rablók kifosztották és megkínózták mind a két emberét.¹⁾

E közben csakugyan megkezdette működését a Péterváradra kiküldött bizottság. A nemesség folyamódásának mégis lett annyi foganata, hogy a Hintho ezrednek csak két századát küldték a védelmére, a másik kettőt pedig a megye belsejében helyezték el, hogy a csendre és a nyugalomra felügyeljen.

Szinte érthetetlen azonban, hogy a könnyen felizgatható nép közt még most is szabadon hagyták járni-kelni Paulovics vladikát. A kir. helytartótanács nemcsak április 22-én és május 20-án, hanem június 10-én egyenesen őt tette felelőssé minden bajért s idején, (sőt már 1733. végén is), figyelmeztette a királyt, hogy bűnös úzelmeivel ez a püspök folyton veszélyezteti a köznyugalmat, örökösen bújtogatja a szerbeket a hatóság és a fennálló rend ellen, s addig nem is lehet remélni a nép lecsillapodását, míg ezt az izgága embert el nem távolítják onnan. Most már nem arra kérték III. Károly királyt, hogy bilincsekbe veresse, hanem csak arra, hogy jó módjával tegye őt el valahová.²⁾

A király azonban, ki időközben leverette a Békés vármegyében szintén a szerbek bújtogatása következtében támadt mozgalmakat,

¹⁾ U. o. 24. l.

²⁾ U. o. 25. l.

a szerb militia megnyugtatósa végett jobbnak tartotta az engesztelődés útját választani. 1734-ik októbere óta ismét Bécsben tartózkodott Jovánovics metropolita, ki mindenképen meg akarta most már győzni az udvart arról, hogy a katolikusokkal való egyesülés ez idő szerint kivihetetlen, s hogy a szerbek hűségére csak eredeti szabadságlevelük megerősítése után lehet számolni. Eleintén igen hidegen fogadták a főpapot, ki első föllépésével olyan rossz hírbe keverte az unió ügyét. Mikor azonban értesültek Paulovics püspök készülődéseiről s Péro fészkelődéséről, szóba álltak vele. Időközben ugyan börtönbe került Péro, de ha nem fogadta is el a kormány a metropolitának érette való kezeskedését, sietett teljesíteni másik kívánságát s május 18-án végre kiadta a kiváltságlevelet. Patachich kalocsai érseket s bácsi főispánt, titkos tanácsost és septemvirt pedig, ez alkalommal is szerzett érdemeinek elismerésül, már június 6-án grófi rangra emelte a király.¹⁾

Az 1735. évi bácskai zendülés csak egyik epizódját képezte a Szegedináczi Péro és társai által támasztott lázadásnak, melynek eseményei Békés és Arad megyében épp ez időtt zajlottak le, s mely mint tudva van, a felkelők vérében fojtatott el. A rend és nyugalom helyreálltával Bács és Bodrogh vármegye belélete ismét a rendes mederbe került, míg nem a következő 1736. év ismét nehéz mozgalmakat hozott vidékünkre.

Ez évben ugyanis III. Károly király, mint az oroszok szövetségese, a törökökkel való háborúba bonyolódott, s bár ekkor még csak a háború előkészületei folytak, vármegyénk már is nagy tábori mozgalmak színtere lőn. A Szerbia területére vonuló császári hadak ugyanis mind vármegyénken keresztül vonultak át, sőt itt huzamosabb ideig táboroztak is. Az 1736. évi táborozás részint az ország más vidékeiről, nemkülönben a német tartományokból és Itáliából ide szállásolt katonaság elhelyezéséből, részint pedig a Belgrádhhoz vonuló hadcsapatok át- és visszavonulásából állott. Vármegyénk területén a királyi

---

¹⁾ U. o. 25—26. l.

helytartótanácsnak ez ügyben 1736. évi június 17-én kelt leirata szerint a bécsi udvari haditanács intézkedésére három tábor állíttatott fel, Bács, Futak és Kovil mellett, melyekben összesen 4 gyalogos és 17 lovas ezred lett elhelyezve.¹⁾

Az átvonuló csapatok a vármegye községeinek fuvarját és élelmét is igénybe vették, az ujvidéki sánc pedig főleg beteg katonákkal volt megrakva. A csapatok élelmezése a bajai és ujvidéki éleltárakból történt, a fuvarok kiszolgáltatása pedig mindig valamely hadbiztos kirendelése alapján lőn végrehajtva. Nagy áldozatokat kellett hoznia a vármegyének, főleg takarmányban, mert a sok lovasnak a kir. éleltárak zabot ugyan bőven szolgáltattak, szénát azonban a vármegye tartozott adni, mint azt III. Károly királynak Bécsből 1736. évi július 13-án a vármegyéhez intézett rendelete mutatja. E királyi rendelet szerint Bács és Bodrogh vármegye 400, Pest vármegye 60, Baranya 96 és Tolna 44 kaszást tartozott adni a szükséges széna gyűjtésére, vagyis összesen 600 munkás foglalkozott vármegyénkben a takarmány előállításával állandóan.²⁾

A közfuvar és az élelem révén ekként Bács és Bodrogh vármegye nehéz áldozatokat hozott a császári ármadáának, és éppen ez volt oka, hogy később, midőn az országgyűlések elé terjesztette felhalmozódott sérelnzeit, a gravamenek között az 1736. évi táborozás alkalmából tett szolgálatokat s e szolgálatok útján a vármegyét ért csaknem elviselhetetlen terheket mindig fölemlgette.

A következő 1737. évben a hadi műveletek megkezdődvén, vármegyénk ezen török hadjáratban annyiban szintén részt vett, hogy az itteni határőrség tetemesebb része fegyverbe szólíttatott. Julius havában gróf Neiperg alatt a Tisza és a Maros vidéki szerb határőröket Boszniába rendelték — Banjaluka felé, — részint pedig a főseregbe osztották be. Az előbbiekből 1738-ban Szabácsba helyőrség küldetett, mely február 25-én a várból egy

¹⁾ Eredetije Bács-Bodrogh vm. ltrban.

²⁾ A királyi rendelet eredetije Bács-Bodrogh vm. levéltárában.

török csapatra kirendelt, azonban szerencsétlenül járt; negyvenen közülök elesettek, a többiek Zvornikba vitettek fogságba. Ezek között volt Szkenderovics Pavas is Szabadkáról. Ezt a törökök elbocsátották, hogy otthon egy hó alatt fogolytársaiért váltságdíjul pénzt gyűjtsön, mint ezt a törökök szokták gyakorolni. Szkenderovics hazajövetén, Fábrý Mihály szegedi ideiglenes várparancsnok március 26-án németül írt menlevelet adott neki, melyben mindenkit szíves adakozásra szólít fel. A gyűjtés eredményéről nincsen tudomásunk.¹⁾

III. Károly király uralkodásának végső éveit a most folyó török háború foglalta el, melynek folyamán 1739-ben Szabadkáról Szucsics Jakab, mint tiszavidéki legidősebb kapitánynyal ismét egy csapat, t. i. 150 ember, küldetett Belgrádba a hajókra. A szabadkaiak tehát a török háborúban többfelé is alkalmaztattak. A város későbbi (1743. és 1770.) szabadalomlevelei érdemül említik fel, hogy lakosai Viddin, Mehádia, Nissa és Belgrádnál maguk költségén szolgáltak, sokan elvesztek és fogságba kerültek s az utóbbiak kiváltására 16 ezer forintot fordítottak. Futakról Temesvárra, 18 mértföldnyire szállították a császári seregnek a lisztet 80 lovas s 100 ökrös szekéren, maguk gazdaságának mulasztásával; szénát is adtak a seregnek ingyen és 600 kocsival el is vittek Kanizsáig.²⁾

Az 1739-ik évben a szerencsétlenül folyt török háború a belgrádi békével befejeztetett ugyan és így a hadi mozgalmaknak vége szakadt, vármegyénk azonban még mindig e háború következményeit sínylette. Már 1738-ban kiütött ugyanis nálunk a törököktől áttérjedt *pestis*, melyet nem is lehetett egyhamar elfojtani. E veszélyes betegség az egész alsó vidéken dühöngött s 1738. június 15-től 1739. febr. 19-ig egymagában Szabadkán 313 ember halt el pestisben. A kir. helytartótanács rendeletére Bács vármegye hatósága a ragály megakadályozására Csongrádtól Bajáig kordont állított fel, melyet őrség őrzött s a szabályszerű 40 napi vesztegzárt a délről jövők Kecskeméten töltötték. A

¹⁾ A menlevél Szabadka szabad királyi város levéltárában.

²⁾ *Irányi I.*: Szabadka tört. I. 123.

vármegyében általában 1739. február hóban szűnt meg az epidémia. Még e hó elején jött felsőbb rendelet, hogy a ragályban elhaltak sírjaira meszet öntsenek s a kihalt helységeket gyújtsák fel.¹⁾

VI.

Mária Terézia kora 1741—1780.

III. Károly király 1740. évi október 20-án történt halálával a korona a *pragmatica sanctio* értelmében leányára, Mária Teréziára szállott, a kinek uralkodása Bács és Bodrogh vármegyék történetében is valóban korszakot alkot. Mindjárt az 1741. évi országgyűlés, melyen az ország rendei a külső ellenségek által fenyegetett trón védelmére nagylelkű segedelmüket megajánlották, fontos intézkedést tett, a mennyiben az itt alkotott XVIII. t. c. által kimondatott, hogy a Bács, Bodrogh, Csongrád, Csanád, Arad és Zaránd vármegyékben fekvő u. n. katonai helyek az ország és a vármegyék törvényhatóságának adassanak vissza és vettessenek alá.

Ekként Bács vármegyének régi óhaja ment teljességbe, mert már az 1703., 1712., 1723. és 1728. évi országgyűlésekhez is tett az iránt fölterjesztést, hogy a katonai határőrvidék feloszlattassék s annak helységei a vármegyébe kebeleztesse.

De bár a törvény most meg lett alkotva, a közbejött örökösödési háború miatt el kellett halasztani annak végrehajtását s ez valóban csak tíz év múlva lett fogatosítva.

Mária Terézia királynő a külső ellenségek által 1741-ben megtámadtatván, az ez évi (szept. 11.) pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek segélyét kérte ki, a hol a „*Vitam et sanguinem!*“ örökké híres szavak elhangzása után, nyomban megkezdődött az ország fegyverkezése is. Ezzel kezdődött az 1741—1748-ig tartó nagy örökösödési háború, melyben Bács és Bodrogh vármegye közönsége szintén tetemes vér- és pénz-áldozatokkal róttá lett hűségét a királyi trón és a haza iránt.

¹⁾ U. o. I. 125.

Vármegyénk a szept. 11-iki országos végzést hírül vévén, *1741. évi október 10-én* Baján tartott közgyűlést, melyen gróf Patachich Gábor kalocsai érsek és főispán emelkedett szavakban ecsetelte a királynőt s a birodalmat fenyegető veszélyt, minek folytán a Bács megye részéről adandó segély a következőkben körvonaloztatott:

A vármegyében lakó nemesség fejenként és személyesen kel föl és száll táborba. A birtokos nemesség a személyes fölkelésen kívül, minden nádori porta után 1—1 fegyveres lovast állít, teljes fölszereléssel a saját költségén. A vármegye törvényhatósága végül 274½ nádori portája után egyenkint 4½ gyalogost visz a harcmezőre, a miről gróf Csáky György, a tiszáninneni kerület főparancsnoka, legott értesítettett.¹⁾

Elhatározta továbbá a vármegye, hogy az általa nádori porták szerint kiállítandó gyalogság fölszerelésének költségeit az 1741—42. évi adóból fedezi, előirányozván egy-egy gyalogos fölszerelését 11 frt 30 krban. A szükséges ruha beszerzésével Miskolezy István főjegyző bízott meg, a költségek kifizetésére pedig Pruzsinszky Ferencz pénztárnokot felhatalmazták. Az általános fölkelésre nézve a községek előljárói, kik ezen gyűlésre a főispán által beidézettek, utasítva lettek, hogy azt megyeszerte kihirdessék.

A vármegye főbiztosa, Bogdányi Nándor, megbízott, hogy a megyében kiállítandó gyalogos és lovas insurgenseket assentálja. Fölhatalmazást nyert, hogy a legénységet megvizsgálja és a harcképtelen elemet visszautasítsa, azok helyébe más újoncokat követelhessen.

A kiállítandó felkelők számarányának megállapítása végett a közgyűlés Csejtey Pál másod alispán vezetése alatt egy bizottságot küldött ki, a mely, ha munkálatait befejezte, még e gyűlésnek azonnal jelentést tegyen. A főszolgabírák pedig utasítottak, hogy a személyes fölkelésre köteles nemesség és a porták után kiállítandó nemesi lovasság ügyében lajstromot készítsenek és terjesszenek elő.

¹⁾ Eredeti jkönyv Bács-Bodrogh vm. Itrban. (Fol. 1741. 449—450.)

A második napon, *okt. 11-én* folytatólag tartott közgyűlésre a porták megállapításával megbízott bizottság előterjesztette jelentését s e szerint az insurgensek kiállítása a következő arányban szabattott meg: 1. az érseki uradalom $3\frac{7}{8}$ portája után állít $17\frac{1}{2}$ hajdút, 2. a kir. kamara 44 portája után 198 hajdút, 3. a bajai uradalom $7\frac{7}{8}$ portája után $35\frac{1}{2}$ hajdút, 4. a futaki uradalom 5 portája után $22\frac{1}{2}$ hajdút, végül 5. a vármegyei helységek minden $\frac{2}{3}$ porta után 1 hajdút. Az ezen arányban való hadjuttalék kivetésével a főjegyző bízott meg,¹⁾ s ezzel a közgyűlés feloszlott.

A vármegye ezután *okt. 27-én* tartott az alispán elnöklete alatt részleges gyűlést Baján, melyen a kisebb folyó ügyek nyertek elintézését s ugyanitt hirdettetett ki a főispán meghívója, melylyel *nov. 10-re* újabb közgyűlést rendelt tartatni.

E közgyűlés Baján az érsek-főispán elnöklete alatt meg is nyílt s itt első sorban a királynőnek Pozsonyban 1741-ik okt. 17-én kelt ama leirata olvastatott fel, mely szerint az országszerte elrendelt felkelés alapján kiállítandó hadak felszerelése sürgettetik s a vármegyei kiadásoknak a hadipénztár által való convertálása helyeztetik kilátásba. A közgyűlés e leiratot tudomásul vevén, kimondá, hogy lovas és gyalogos hadait, ha parancs érkezik, útnak fogja indítani.

A nemesség fölkelésére nézve az országos szabályzat értelmében, e közgyűlés részletes intézkedéseket tett s a kiállítandó insurgensek arányát a következőleg szabta meg:

1. Az armalista, továbbá az egy teleknyi földbirtokkal vagy ennél kevesebbel bíró nemesek közül *Bajáról*: Athanackovics Miklós, Hazsity Rakó, Varga Ferencz, Csejtey György és György István 2; *Katymárról*: Allaga Pál és Táde 1; *Borsódról*: Latinovics Jakab, Antal és György 2; ugyancsak *Borsódról*: Knezevits Simon, Mátyás, másik Mátyás, János és György, nem különben *Zomborból*: Urbanecz Antal és Hazsits Márk együttvéve (7-en) 3; *Ujvidékről*: Putnik Albert és János 1; ugyancsak *Ujvidék-*

¹⁾ Eredeti jkönyv. U. o. (Fol. 1741. 456—457.)

ről: Knezevits Illés 1 jól felszerelt lovast állítanak fel saját költségükön.

2. A birtokos nemesek közül Nikoletics János *szenttamási* határőrségi kapitány, mint nemcsak armalista, de birtokos nemes, 1 lovas kiállítására köteleztetik.

3. A mi a nemesi *özvegyeket* illeti, mivel birtokos nemes özvegyek a vármegyében nincsenek, intézkedés nem tétetik.

4. A vármegye *tisztviselői* közül a következők tartoznak insurgenst állítani:

Csupor Ádám első alispán	1 lovast,
Csejtey Pál másod alispán	1 „
Tajnay Mihály Vermes Lászlóval	1 „
Miskolczy István főjegyző	1 „
Barics Mihály Bernyakovics Simonnal	1 „
Latinovics Péter	1 „
báró Peacsevich József	1 „
Pruzsinszky Ferencz	1 „
id. Kereskényi György Bárány Miklóssal	1 „
Jancsó István Adámovics Bálinttal	1 „
Pécsy Ferencz Besze Józseffel	1 „
Bogdányi Ferdinand Babics Farkassal	1 „
Lukácsy András, Solterics Márton- és Brestyán- szky Jánossal	1 „
Lakóczy Mihály ügyész, Záborszky Zsigmonddal és Csupor Jánossal	1 „
összesen 14 lovast.	

Továbbá ugyanezen közgyűlés a következő ügyeket tárgyalta:

A fölkelők számára szükséges tábori káplán a Ferencz-rendből fog kikéretni, s erről a főispán ígérete szerint fog gondoskodni.

Hogy mennyiben járuljanak a megyei plébánosok az insurrectió költségeihez, azt a hadjárat folyama alatt az érsek-főispán fogja elintézni.

A mi az idegenek és a kamarai tisztviselőket illeti, ezek fizetésük nagysága szerint minden 100 forint után 15 forinttal

tartoznak a költségekhez hozzájárulni. Ezenkívül Szolgáry Nándor, a ki a kir. éléstár felügyelője, mint nemes, 1 katonát állítson.

A megyei insurgens had tisztikara ekként állapíttatott meg:

Kapitány: Csupor Ádám alispán,

hadnagy: Heyl Ignác,

zászlótartó: Paviánovics Mihály ifj., kik mindannyian saját költségükön fognak táborba szállani;

biztos: Bogdányi Nándor megyei főbiztos, a kit a vármegye fizet havi 18 frttal.

Ezután felolvasták őfelsége a királynénak Pozsonyban 1741. évi november 2-án kelt ama leiratát, a melylyel elrendeli, hogy: 1. az éléstárba a hadak részére 1830 mérő zab és 976 mérő búza szállíttassék; 2. minél előbb tegyen jelentést a vármegye ügy őfelségének, mint a kerületi főparancsnoknak, kik és hányan nevezettek ki tisztekké, hol és miből áll a sereg?

E pontokra nézve határozatott: 1. a mi a gabonát illeti, annak kivétele legott foganatosíttatik és elszállítása iránt (a földvári éléstárba) azonnal intézkedés tétetik; 2. a tisztek és a legénység kimutatása még e gyűlés folyamán úgy a királyi kancelláriához, mint a főparancsnokhoz megküldetik.

A megyei gyalogos had tisztikara a következőleg lett megalakítva: *kapitány:* Kereskényi György idős, szolgabíró; *hadnagy:* br. Bernyakovics Simon, megyei csendbiztos; *zászlótartó:* Gyárfás Ferencz, megyei csendbiztos; mindhárman a megye költségén felszerelve.

Végre felolvasták ugyane közgyűlésben gróf Károlyi Sándor tábornoknak Nagy-Károlyban október 28-án (1741.) kelt levelét, melyben információt kér a megyében kiállítandó lovas és gyalogos hadról. E levélre a megye azt válaszolta, hogy örülni fog, ha Bács megye csapata a tábornok parancsnoksága alá rendeltetnék; ha azonban a bácskai insurgens hadak ifj. gróf Eszterházy Ferencz alá, mint a tiszáninnen kerület főparancsnoka alá kerülnének, úgy ő vele fognak érintkezésbe lépni.

Ezen ügyek elintézésével a közgyűlés berekesztetett, s harmad napra 1741. november 12-én Csejtey alispán elnökle

alatt folytattatott, a midőn jobbra a többi megyei folyó ügyek intéztettek el, a nemesi fölkelésre nézve pedig csupán a következő három határozat hozatott: 1. hogy a megyebeli birtokos kereskedők, molnárok, továbbá a zsidók és cigányok szintén megadóztassanak; 2. hogy gróf Gvadáni, mint a futaki uradalom és báró Znanua, mint Novoszelló birtokosa, maguk helyett 1—1 jól fegyverzett lovas állítsanak; 3. mivel eddig még a megyei lovas insurgens had *őrnagyi* állása betöltetlen, ezen állásra Csejtey György bajai nemes választatott meg.¹⁾

A következő megye-gyűlést gróf Patachich érsek-főispán ugyanezen (1741.) évi *november 27-ére* hívta össze Bajára, hol ismét személyesen elnökölt.

E gyűlésen mindenekelőtt felolvasták a kir. helytartótanácsnak november 7-én kelt leiratát, melyben közli, hogy az ország négy kerületében, nevezetesen 1. a dunántúliban gr. Eszterházy József tábornok, 2. a dunáninneniben gróf Eszterházy Ferencz lovas tábornok, 3. a tiszáninneniben gróf Csáky György tábornok, 4. a tiszántúliban gróf Károlyi Sándor tábornok neveztettek ki főparancsnokokká. Rendelé egyúttal a helytartótanács, hogy a gabona az éléstárakba minél előbb beszállíttassék.

A közgyűlés a tiszti kinevezéseket tudomásul vevén, fölterjesztést tételni határozott az iránt, hogy miután a kir. éléstár téli időben messzire esik, a földvári éléstárnál pedig nincs egyetlen ember sem, a ki a beszállított gabonát nyugtázná, ennél fogva engedje meg a királyi helytartótanács, hogy Bács vármegye gabonailletményét a bajai éléstárba szállíthassa.

Felolvasták folytatólag gr. Pálffy János nádornak Pozsonyban november 9-én kelt leiratát, melyben tudatja a vármegyével, hogy a megyei insurgens had vezérlete gróf Károlyi Sándor tábornok és gróf Károlyi Ferencz altábornokra bízott, a bácskai sereg törzstisztjei gyanánt pedig báró Haller Samu, Mednyanszky és Gyulay neveztettek ki, a kiknek számára szükséges zsoldról és élelemről a megye gondoskodik.

¹⁾ Eredeti jkönyv. Bács-Bodrogh vm. Urban. (Fol. 1741. 467—471.)

A közgyűlés e nádori leiratra azt válaszolta, hogy ha az itt említett tisztek a vármegyébe lejönnek, az előírt ellátásban fognak részesíttetni, s egyúttal tudatták a nádorral, hogy a megye hada már készen áll, a ruházat és fegyverzet beszerzésével pedig az alispán Pozsonyban és Bécsben most foglalkozik.

Ezután két tábornoknak, t. i. gr. Károlyi Sándor tiszántúli és gróf Eszterházy Ferencz dunáninneni kerületi főparancsnokoknak levelei vétettek tárgyalás alá, a kik közül Károlyi a bácskai insurgensek állásáról kér tudósítást, Eszterházy pedig arra kéri a megyét, hogy vele, mint a ki alá a bácskai had is tartozik, lépjenek érintkezésbe. Károlynak és Eszterháznak a kellő információ express úton el is küldetett; de egyúttal, mivel a közgyűlés nem tudhatta biztosan, tulajdonkép melyik tábornok hatósága alá van Bács megye insurgens hada rendelve, ez iránt a nádorhoz és a kir. helytartótanácsához kérdést intéztek.

Olvasták végül a kir. helytartótanácsnak november 14-iki és a nádornak november 15-iki leiratait az iránt, hogy a porták szerint kiállított katonaság számára 6 bóra való élelem gyűjtessék össze és a csapatok a királyi hadba küldessenek át. A vármegye erre határozatilag kimondá, hogy a portai katonaságot a kívánt módon fölszereli és Bogdányi főbiztos vezetése alatt kiküldi. A megyei katonaságot azután a nádor vizsgálja meg s a kiket jóknak talál, vigye a harctérre; a háború befejezése után pedig a vármegyébe bocsássa őket haza.

Ezek után a közgyűlés még néhány folyó ügyet intézett el és aztán feloszlott.¹⁾

Újabb gyűlést a vármegye *december 11-én* tartott Csejtey Pál másodalispán elnöklete alatt Baján, a melyen a kisebb folyó ügyek mellett, az insurrectióra nézve is folytak tárgyalások. Így a kir. helytartótanács a Bács vármegyére kiszabott gabona beszolgáltatásál november 29-én kelt rendeletével megsürgetőt, erre az válaszoltatott, hogy a kérdéses gabona szállítása a bajai éléstárhoz folyamatban van. Gróf Károlyi Sándor tiszántúli

¹⁾ U. o. (Fol. 1741. 477—480.)

kerületi főparancsnok azon újabb (nov. 17-én kelt) megkeresésére pedig, hogy a seregek sorozata vele közöltessék és hogy a gyalogság részére Pozsonyban puskák vásároltassanak, a csapatok lajstromának átküldését határozta el a közgyűlés és egyúttal tudatta, hogy a puskák már be vannak szerezve.

Ugyanezen gyűlésen mutatták be gr. Károlynak másik átiratát is, a melyben az insurgensek ruházatának minősége és egyformasága tekintetében közli a tudnivalókat s az assentáláshoz alkalmas egyéneket ajánl. Olvasták továbbá gr. Forgács Ferencz őrnagy kétféle átiratát, (Kelt Komjáton nov. 24-én és 25-én) a melyekben egyrészt a gyalogos hadaknak a hadbiztosságok szerint való beosztását, másrészt a levelezés közvetítése és a katonák összeírása szempontjából érvényes szabályzatot közli.¹⁾

Ez évben nem is foglalkozott többé Bács vármegye a fölkelés ügyével s a legközelebbi közgyűlés *1742. évi január 10-én* tartott Baján az érsek-főispán elnöklete alatt. Ezen gyűlés is tüzetesen foglalkozott az insurrectióval, mert több elintézni való újabb irat érkezett ez ügyben a vármegyéhez. Miután tehát az 1741. évi országgyűlésre kiküldött követeknek, Csopor József- és Tajnay Mihálynak jelentését a közgyűlés meghallgatta, legott a fölkelésre vonatkozó újabb leiratok tárgyalására került a sor.

Először is a királyi helytartótanács ama (december 5-én kelt) rendeletét vették elő, melyben a vármegyére kivetett gabonának beszállítását sürgeti. Erre nézve a közgyűlés azt határozta, hogy miután a gabona szállítása folyamatban van, az ezen ügygyel megbízott megyei tisztnak, Baranyai Miklós biztosnak, a beszállított gabonára vonatkozó kimutatását fölterjeszti.

Ezután a királynőnek Pozsonyban december 5-én kelt ama rendelete olvastatott fel, a mely szerint 1. meghagyja a királynő, hogy a megyei fölkelő had december 25-ére teljesen felszerelve, a harcra való indulásra készen legyen; 2. hogy a vármegyére

¹⁾ Ered. jkv Bács-Bodrogh vm. Irtban. (Fol. 1741. 481.-2.)

kirótt gabonán kívül tartson készen a vármegye bizonyos mennyiségű gabonát a seregek számára való eladásra is. A közgyűlés ezen legfelsőbb rendeletet tisztelettel tudomásul vevén, elhatározta, hogy ez ügyben a kir. kancellária útján választ ír őfelségének és tudatja, hogy 1. a mi a fölkelő csapatokat illeti, a megyei (porták után kiállított) gyalogos had teljesen készen van és csak az indulási parancsot várja; a nemesi fölkelő had azonban még nem teljes és itt azon kérelem intéztetik őfelségéhez, engedné meg, hogy a különben is csekély számú nemességgel rendelkező vármegye tisztviselői kara, a mennyiben szintén személyesen lenne kénytelen hadbaszállani, mivel kevés köztük a birtokos ember, fizetését továbbra is megkapja. 2. Az eladásra szánt gabonára nézve jelenti a vármegye, hogy a szolgabírákat utasítá, hogy a földművelőket fölösleges gabonájuk beszállítására buzdítsák.

Ezen közgyűlés után még mindig folyt a csapatok felszerelése s egyúttal Baját tűzték ki gyülekezési helyül, honnan parancs esetén indulni fognak. A felszerelés azonban lassan folyt, mert az (1742. évi) *február 12-én* tartott megyegyűlés még mindig nem jelenthetett mást a főparancsnokságnak, mint hogy a ruházat stb. még nem teljes. Mária Terézia királynő ugyanis ez évi január 16-án kelt rendeletével meghagyta a vármegyének, hogy csapatait indítsa a már előbb leköszölt útiterv szerint útnak, e rendelet azonban még február 12-én sem volt végrehajtható.¹⁾

Csak a jun. 21-iki megyegyűlésen lehetett végre határozatilag kimondani, hogy a csapatok teljesen felkészülve június 28-án Baján összpontosíttassanak, a hol a szabályszerű hadi szemle és ünnepi mise után meg fognak áldatni, és nyomban a nádor táborába Pozsonyba indulnak.²⁾

E szerint a bácskai csapatok valóban el is távoztak, de hogy a hadjáratok mely részében nyertek foglalkozást, arról nincs értesülésünk. A királynő 1742. szeptember 12-én tudatta a vármegyével, hogy a csapatok a hadjárat befejeztével a télre haza fognak küldetni, azonban számít reá őfelsége, hogy a

¹⁾ Ered. jkv. (U. o. fol. 1741. 507.)

²⁾ U. o. 1741. 592.

vármegye a jövő évre is kiállítja insurgenseit. Ez természetesen meg is történt, sőt az újabb ujoncokban és gabonában szolgáltatott áldozatok az örökösödési háború tartama alatt évről-évre fokozódtak.

Memnyi vér- és pénz-áldozatába került Bács és Bodrogh vármegyéknek e hosszas (1748-ig) terjedő háború, kiszámítani nem lehet. Az insurgens had azonban csak egyik részét képezte a vármegyénk által kiállított haderőnek, mert nemcsak ezek, hanem vidékünkön levő határőri helységek őrsége is ki lett rendelve a háború színterére és így a Bácskaság kétszeresen is részt vett a küzdelmekben és a vér-áldozatokban.

A tiszai határőrség legénysége szintén mindjárt az 1741. évben ki lett rendelve az ausztriai határokra s ezeknek szerepléséről részletesebb adataink vannak. Az 1741. évben a tiszavidéki határőrök részt vettek a sziléziai hadjáratban; ugyanekkor 500 tiszai és 400 marosi határőr harcolt gróf Pálffy alatt Felső-Ausztriában a bajorok ellen, azonban e csapatok annyira rosszul viselték magukat, hogy Pálffy panaszára gróf Khevenhüller tábornok le akarta fegyverezni és haza akarta küldeni őket. Ez azonban a tiszteknek, kivált Vuics Arzén, újonnan kinevezett tiszavidéki főkapitány kérelmére elmaradt.¹⁾

Az 1742. év ápril havában a tiszai és a marosi határőrök Vuics és Sévics János főkapitányok alatt Morvaországba rendeltettek. A császári sereg győzelmeinek biztosítására a tiszamaros- és dunavidéki határőrök gróf Festetics parancsnoksága alatt még egyelőre ott is maradtak és 1000 tiszavidéki Ohnützbe tételelt helyőrségnek. Festetics később, július végén Prága felé vonul, hogy az ostromló sereget erősítsen; s még decemberben is működtek a tiszai határőrök Pálffy alatt, a marosiak pedig Mercy alatt Bajorország ellen.

Az 1743. év márc. havában ismét 1510 lovas és gyalogos határőr vonult a tiszai vidékről Vuics főkapitány vezetése alatt Bajorország felé. Ápril hóban Engelshofen tábornok többi között Szabadkáról is 200 önkéntest rendelt ki, kiket Szlavóniába akart

¹⁾ Hofkriegsrath Proth. 1741. Fol. 2974. és Vancsek i. m. II. 332.

vezetni, de ezek a kivonulás előtt fellázadtak, miért is a főizgató, a Roglaticzáról való Péter hadnagy be is záratott.¹⁾ Ezek azután 1745-ben sem kerültek haza, hanem a szávamenti militiához csatlakozva, továbbra is táborban maradtak. Ugyanezen 1745. évben a tiszai határőrökből 522 ember Freiburnál francia fogságba esett; de az udvari haditanácsnak november 13-án kelt értesítése szerint már kicseréltettek és útban voltak hazafelé, miért Fábrý szegedi várparancsnok november 25-én köszönetet mondott.

Bár a további táborozásokról nincsenek részletes adataink, kétségtelenül bizonyos, hogy a bácskai részek militiája 1748-ig állandóan részt vett a háborúkban s csak az örökösödési küzdelmeket befejező aacheni béke után tértek vissza tűzhelyeikhez.²⁾

Még azonban javában folyt a külföldön való csatározás, midőn Bács vármegye minél hamarabb meg akarván szabadulni az alkotmányilag is sérelmes militiától, az érsek-főispánnak 1743. évi február 19-én Pesten kelt felszólítására a Baján tartott vármegyei közgyűlésben *február 27-én felirt* a helytartótanács-hoz és a magyar udvari kancelláriához, hogy most, egy kissé békésebb idő beálltával, legalább a vármegyei terület belsejében és adózó vármegyei alattvalók közvetlen szomszédságában lévő *hét katonai sánc*, melyek a célnak úgy sem felelhetnek meg, a kir. kincstárnak sincsenek hasznára, sőt a szomszédos kamarai alattvalóknak számtalan bajt és alkalmatlanságot okoznak stb., Bács vármegye polgári hatóságának alárendeltessenek, a mint már az 1741. évi törvény is rendeli. Eme hét katonai helység a következő: Szabadka, Zombor, Ujvidék, Kovil, Szent-Tamás, Bresztovác és Palánka.

A május 18-án tartott közgyűlés Miskolczy István vármegyei főjegyzőt küldé ki Pozsonyba és Bécsbe, hogy az illető kormány-székeknél személyesen is sürgesse ez ügyet, hogy ez utánjárása

---

1) Hofkrat, 1743. évi protoc. exp.

2) Némelyek szerint a szintén ezen háborúkban részt vett és utóbb felosztatott pandúr csapatok egy része ekkor telepítettett a Baja melletti Pandúr helységbe.

s a referensek fölvilágosítása által végre rég óhajtott sikeres megoldást nyerjen.

Ez időben a tiszai militia Vuics főkapitány kezdeményezésére március hóban ellenkező kérelmet adott be az udv. haditanácshoz, hogy őket továbbra is e kiváltságos helyzetben megtartsa, létszámuk ne redukáltassék és Magyarországra ne kebeleztesse be, hanem újonnan szerveztessenek; és mivel a folyó évi ápril közepén az ellenség elé Morvaországba voltak indulandók, az erre vonatkozó császári határozat még táborba menetelők előtt küldessék meg. A háborúban pedig se Menzel ezredes, se Trenk alá ne tétessenek, és a már redukált szegedi század is (Röszkén) visszaállíttassék.

A királyi resolútió erre azt mondta, hogy a helyes be rendezés a királynőnek is kiváló gondját képezi; de vajjon hogyan lehet ezen ügyet a visszakebelezéssel összeegyeztetni, erre nézve az udvari haditanács véleményét szeretné ismerni.¹⁾

Azonban a vármegye közreműködése előtt már felszabadult Röszke sánc és ennek következtében szabaddá lett Szent-Péter pusztát Vuics Lázár martonosi kapitány kérelmére szeptember hóban a martonosi katonai sánchoz osztották be. Maga utánjárására s néhány pártfogó közreműködésére a *szabadkai* militia katolikus részének is sikerült a nem katolikus szerbek ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni. 1743. március 26-án íratott alá a szerződés a kir. kincstárral, mely szerint Szabadka most Szent-Mária néven szabadalmazott kamarai mezővárossá lett; ápril 23-án királyi resolútió által megerősített és május 7-én már az ünnepélyes szabadalomlevél is aláíratott. De azért még sokáig tartott, míg e város ügyei rendbe jöttek, és míg a kebelében lakó házi ellenségeitől, a katonai életet folytatni akaró s most már éppen felbőszült szerbektől megszabadulhatott és megpihenhetett.²⁾

Miskolczy megyei főjegyző junius 8-án érkezett Pozsonyba és a rábízott ügyben itt, azután pedig Bécsben lelkiismeretesen járt

1) Hofkrat, 1743. prot. exp. ápril.

2) *Irányi I.* Szabadka tört. I. 134.

el. A katonai helységek visszakapcsolását a már fentérintett indokokból kérelmezi. A vármegyében levő katonai helységeket pedig két csoportra osztja: 1. olyanokra, melyekben vármegyei alattvalók is laknak a katonákkal vegyesen, vagy legalább igen közel egymáshoz. Így Zombornak egy része katonai sánc, más része pedig polgári helység; ugyanez áll Ujvidékről is; Kovil sánc mellett egy azonos nevű kamarai helység van; Bresztovác, Palánka és Szent-Tamás pedig más kamarai helységektől van körülvéve. Szabadkát már nem kellett említenie. A többi 12 katonai sánc: Martonos, Kanizsa, Zenta, Osztrova vagy Ada, Mohol, Petrovoszelló, Becse, Földvár, Csúrog, Zsablya, Vilova, Titel, melyek hajdan szintén Bács és Bodrogh vármegyékhez tartoztak, egy hosszú és összefüggő sorban vannak a vármegyének szélén a Tisza mellett, és egyedül csak Mosorin kamarai helység van közöttük, más polgári helységekkel nincsenek keverve. Mint-hogy most az ország határai a Tiszától igen távol esnek, a katonai helységek mind célszerűtlenek és minden nehézség nélkül az anyaországhoz visszacsatolhatók. Ha azonban a királynő a nemzet reménye ellenére a Tisza mellett mégis más határőrvidéket szándékoznék szervezni, még azon esetben is amaz előbb említett 6 helység a Tiszától való nagyobb távolsága miatt sem alkalmas arra; ellenben mint polgári helységek a közterhekben részt vennének és így a kincstárnak is nagyobb hasznára lehetnek. A katonai és a vármegyei joghatóság összekeverése, melyet a királyi resolúció is megszüntetendőnek mond, továbbra is megzavarná a királyi és közszolgálatot, a katonai és a polgári alattvalókat egymás ellen lázítaná és számtalan bajra szolgáltatna okot és alkalmat. Mindezért tehát kéri Bács vármegye, hogy úgy, mint Szabadkát lehetett, legalább az említett hat belső helység szabadíttassék fel a katonai hatóság alól. Az udvari haditanácsnak méltányossági indokokból az ellen emelt kifogását éppen Szabadka példája döntötte meg, mely maga folyamodott felszabadításáért és most (1743.) július hóban a *pétervárad* sánc (Ujvidék) is hasonló kérvényt akar beadni.

Miskolczy főjegyző Bécsben és Pozsonyban mindenütt

többször ajánlván ügyét,¹⁾ még a királynőhöz is adott be kérvényt, azonban határozott eredményt nem nyerhetett, mert a királynő mindenek előtt a szlavóniai határőrvidék szervezésének kimenetelét akarta bevárni, mielőtt ezen helységek ügyében határozna. Miskolczy július 16-án a magyar udvari kancellária útján folyamodott a királynőhöz, hogy a végnélküli rablások megszüntetése végett a *bresztorácsi* sánc vagy végleg feloszlattassék, vagy az ottani militia jobb felügyelet céljából más katonai sáncba osztassék be. Hasonló kérvényt adott be július 25-én a helytartótanácshoz is. Október 22-én a horvát bán elé bocsáttatva, megtudta ettől, hogy a királynő szándéka Péterváradot, mint a török elleni erős várat és ezzel szemben a péterváradi sáncot is, mint amannak szükséges kiegészítő részét szintén fentartani; hasonlóan Titelt is, mely egy erős vár építésére igen alkalmas. A bán azonban remélte, hogy a királynő a bácsmegyei többi vegyes és kevert katonai helységeket illő cseréért át fogja adni. A folytonos rablások megszüntetésére pedig a királynő célszerű intézkedéseket fog tenni, hogy a vármegyei lakosság békében élhessen.

Miskolczy főjegyző tehát többet nem tehetvén, ügyét mindenütt újra pártfogásba ajánlva, okt. 25-én Bécsből hazatért és november 3-án Bajára érkezett. Egy ügyet azonban mégis szerencsésen végzett be. Csongrád vármegye t. i. Szabadka felszabadulásának hírért hallván, azonnal a királynőhöz folyamodott, hogy ezen hely a XV. és XVI. századbeli okmányok szerint Csongrád vármegyéhez tartozván, ebbe kebeleztesse. Miskolczynak azonban sikerült újabb, XVIII. századbeli jogok alapján Szabadkát Bács vármegyének nyerni meg, a mely Bodrogh vármegye területét is elfoglalván, ennek jogutóda volt. Erre kelt 1743. szeptember 17-én a királyi határozat, a mely Szabadka várost Bodrogh, illetőleg Bács vármegyébe teszi. Elismerésül jó akaratukért Nedeczky és Koller referenseknek a vármegye valami 250 frt ajándékot juttatott.

A szabadkai sánc megszüntetése miatt gróf Pálffy, magyar-

---

¹⁾ Naplószerű relatiója Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

országi vezénylő parancsnok, felsőbb rendeletre a már előbb útnak indított szabadkai militiát május hóban a többiektől elkülönítette és haza küldte, míg a többi határőr tovább folytatta útját a bajorok ellen. A szabadkaiak haza is érkeztek s csak azok hiányoztak, kik Engelshofennel Szlavóniába mentek; de ezeknek hazabocsátása iránt is megtétetett az intézkedés.¹⁾

Szabadka vagy Szent-Mária a katonai kormány hatásköréből kivételt és a királyi kinestár mint földesuraság s a vármegyei hatóság alá rendeltetett; helyben pedig 12 választott tanácsnok és egy bíró vezették ez új kamarai mezőváros ügyeit. A szerb militia azonban tisztjeik és pópáik által fellázítva, nem akarta a polgári előljáróságot elismerni, hanem ezer bajt okozott a város katolikus részének, a melynek utánjárására szüntettetett be ezen katonai sánc. Ők helyben akartak maradni mint határőrök, vagy legalább az eddigi terület jobbik felén kívántak maguk külön letelepedni. Küldtek is augusztus hóban az udvari haditanácshoz egy küldöttséget (Velimir hadnagy, Gyurgyeva Száva és Mucsalov Péter) ez ügyben, azonban ez szeptember 4-én azt felelte nekik, hogy Szabadka mindenesetre kamarai mezőváros marad; a kik azonban magukat a polgári hatóságnak nem akarják alávetni, hanem továbbra is a katonai életet akarják folytatni, azok jelentsék magukat a szegedi parancsnoknál, mert onnan határozottan el kell költözniök, hová és mikor? még nem bizonyos; de a meddig ott maradnak még, addig a dézsma és egyéb kamarai alattvalókat illető terhek alól fel lesznek mentve.²⁾ E város most a polgári belviszályok állandó színhelyévé lett, a min a leküldött királyi comissiók sem voltak képesek segíteni, mígnem végre az elégedetlen zavargó rész (1746-ban) innen elköltözött.

Mialatt ezek történtek, Mária Terézia királynő trónját ismét újabb veszedelmek fenyegették, miért is a királynő Pozsonyban 1744. évi augusztus 18-án kelt leiratával újabb segedelemre szólította föl a többi közt Bács vármegyét is. A vármegye

¹⁾ *Iványi I.* Szabadka tört. I. 135.

²⁾ Hofkrat, 1743. prot. reg.

közönsége e leíratot az ez évi *szeptember 2-án* Baján tartott közgyűlésben vette tudomásul s Patachich érsek-főispán indítványára újabb hadiszegelelem szavaztatott meg, s egyúttal úgy a személyes, mint a porták szerint való insurrectió is kimondatott. A személyes fölkelés részére a következő jelölések történtek:

A kamarai uradalom állít	.	.	.	.	1 lovast.
A bajai uradalom állít	.	.	.	.	1 „
A futaki „ „	.	.	.	.	1 „
Báró Zuana (Novoszellón) állít	.	.	.	.	1 „
Csupor alispán állít	.	.	.	.	1 „
A Latinovics család állít	.	.	.	.	1 „

A szabadkai nemesek közül:

A Szuchich család	.	.	.	.	állít 2 lovast.
Guganovics és Antunovics család	.	.	.	.	1 „
Vidákovics család	.	.	.	.	1 „
Vujevich család	.	.	.	.	1 „
Bukvics és Gyenics család	.	.	.	.	1 „
Vojnich család	.	.	.	.	1 „
Kaics család	.	.	.	.	1 „
Hail Ignác Ujvidékről	.	.	.	.	1 „
Pilaszánovits család Bajáról	.	.	.	.	1 „
Piukovics (Almás) és Ivánkovics (Szt-Iván) cs.	.	.	.	.	1 „
Allaga család Katymárról	.	.	.	.	1 „
Latinovits Antal, Jakab és György Borsódról	.	.	.	.	1 „
Knezevich Simon, Mátyás, másik Mátyás, János és György	.	.	.	.	1 „
Csernovics vagy Knezevich Illés Ujvidékről	.	.	.	.	1 „
A megyei tisztviselők	.	.	.	.	4 „

Összesen 25 lovast.

Kimondá továbbá a közgyűlés, hogy maga a vármegye is fegyverkezéshez lát és újból minden porta után 1—1 gyalogost állít ki, a megyei uradalmak pedig jobbágyaikból szintén minden telek után 1—1 lovast tartoznak teljesen felszerelni. A nemesek

közül, a kik személyesen tartoztak volna fölkelni, br. *Peácserics* tűzvész által történt nagymérvű károsodása, Urbanecz Antal és Hazsits Márk zombori nemesek pedig szegénységük miatt kihagytak.¹⁾

Az uradalmak által kiállítandó lovasok a telkek száma szerint a következőleg osztattak szét:

az érseki uradalom	3 $\frac{1}{4}$ lovast,
a kamarai uradalom	40 $\frac{1}{2}$ „
a bajai uradalom	5 $\frac{1}{4}$ „
a futaki uradalom	5 $\frac{3}{4}$ „
Novoszelló	$\frac{1}{4}$ „

Összesen 55 lovast.

Ezeknek megállapítása után megfelelő intézkedés tétetett az élelmezés és felszerelés ügyében is, s egyúttal elhatározta a közgyűlés, hogy a felkelő hadnak szeptember 29-ére vagyis Szent Mihály napjára Bajára kell gyülekeznie.²⁾

A fölkelő had valószínűleg össze is gyűlt a kitűzött időre, azonban az 1744-ik év folyamán nemcsak nem vonult már a harcmezőre, hanem a következő év tavaszán sem, a mennyiben a vármegye csak *1745. évi július 23-án* Baján tartott közgyűlésében foglalkozott újra ezen ügygyel s itt lett bejelentve, hogy gróf Károlyi Ferencz altábornoknak a sziléziai Oppel melletti táborból június 22-én írt tudósítása szerint a bácsmegyei fölkelő had *parancsnokává* Szily János kapitány, *kapitányává* Csupor János, *hadnagyává* pedig ifj. Paviánovics Mihály neveztetett ki.³⁾

Hogy az ekként tisztekkel is ellátott had mikor indult útnak, nem tudjuk, de a következő hónapokban már bizonyára részt vett a hadjáratokban, mert innen kezdve több rendelet érkezett a vármegyéhez, a melyekből nemcsak erről, hanem arról is értesülünk, hogy mint általában a többi csapatokból, úgy a bácsmegyeiből is többen hazaszökdöstek s ezeknek visszaküldését kéri a felsőbb hatóság. Így *az 1745. évi november 9-én*

1) Eredeti jkönyv Bács-Bodrogh vm. Itrban. (Fol. 1744. 867—870.)

2) U. o. 872.

3) Eredeti jkönyv. 1745. 77.

tartott megyei közgyűlés, miután tudomásul vette a főispán átiratából, hogy Mária Terézia királynő férje Lothringeni Ferencz német-római királylyá választatott s a vármegye hódolata jeléül 300 arany ajándékot küldeni határozott, egyszerre három rendbeli rendelet lett meghirdetve, t. i. a kir. helytartótanácsnak szept. 10-én, a nádornak szept. 9-én és végül a főispánnak szept. 8-án kelt átiratai, melyek mind a fölkelő had szökevényeinek kinyomozására és visszaküldésére vonatkoztak.¹⁾

Az ez évi táborozás, úgy látszik, november hó végéig tartott, mert Bács vármegye törvényhatósága *a november 20-iki* közgyűlésében már nemcsak arról birt tudomással, hogy a fölkelő had nem sokára hazajön, hanem egyúttal annak fogadásáról és elszállásáról is intézkedett. Előre bocsátván a közgyűlés, hogy a vármegye fölkelő hada ez ideig a királyi táborban dícséretesen küzdött és most az ellenségre való tekintetből egyelőre még azt szétbocsátani végleg nem lehet, de téli szállásra mégis hazajön: ennél fogva elrendeltetik, hogy a telkek után kiállított katonaságot azon helységek tartoznak élelmezni, a melyek annak idején őket fölszerelték, ez pedig addig tart, a míg a vármegye újabb határozatot nem hoz. A tisztek közül a vezér: Szily János őrnagy is megkapja ellátását és megtartja az elszállásolt csapatok feletti parancsnokságot; állandó székhelye pedig Zomborban lesz. A többi tisztek is a vármegye pénztárából kapják fizetésüket ez időre, a podgyász, fuvar, orvos, kovács stb. költségeit szintén a vármegye fedezi, a lovak eltartása pedig az illető községek dolga.²⁾

A megyei fölkelő sereg dec. hó első napjaiban csakugyan haza is érkezett Bajára, s miután ott a csapatok felett szemlét tartottak, Szily őrnagy, mint a sereg vezetője, az ezen alkalomra összehívott s Csopor Ádám alispán elnöklete alatt *december 7-én* tartott közgyűlés előtt a csapatok lajstromát, a hadiszerezvényeket és a zászlót bemutatta. A közgyűlés örömmel fogadta a visszatérőket s miután a november 20-iki gyűlés végzése értelmében

¹⁾ U. o. 1745. Fol. 102 - 103.

²⁾ Eredeti íjkönyv. 1745. Fol. 109 - 110.

az elszállásolás iránt intézkedett, a zászlót és a többi szerelvényeket további intézkedésig Szily őrnagynak adta át, mire a közgyűlés is eloszlott.¹⁾

Arról, hogy e csapatok mikor lettek végleg szétbocsátva, a vármegye közgyűléseinek maig is meglevő jegyzőkönyveiből nem értesülünk, bizonyos azonban hogy ez még a tél folyamán megtörtént és ettől fogva az örökösödési háborúk további folyama alatt (1746—48-ig) újabb insurrectió nem is lett elrendelve. Hogy a bácskai csapatok már az 1746. év elején rég feloszlottak, mutatja a kir. helytartótanácsnak január 18-án kelt rendelete, melylyel meghagyja a vármegyének, hogy ama 60 darab puskát és 60 pár pisztolyt, a melyet a bácskai fölkelő had felszereléséhez a kincstár adott, szolgáltatassa be a legközelebbi fegyvertárba; ha pedig azt tenni nem bírná, a kérdéses fegyvereket készpénzzel váltsa meg. Bács vármegye *1746-ik évi március 19-én* tartott közgyűlésében e rendelet folytán intézkedett, hogy a megyei szolgabírák a fegyvereket szedjék össze, a mi pedig azokból már nincs meg, kivéve azt, a mi még a hadjárat alatt vívott csatákban elveszett, a vármegye a kincstárnak meg fogja téríteni.²⁾

Míg eképen az insurrectiók mozgalmái a megyében teljesen lezajlottak, azalatt a *bácskai katonai helyek visszakapcsolása* és polgári lábra állítása ügyében is történtek lépések. Az ország és Bács vármegye által ez ügy iránt táplált reményeknek legalább részben az 1745. évi július 1-én kelt következő királyi rendelet felelt meg:

„Adjuk tudtára mindenkinek, a kit illet, hogy miután magunkat legkegyelmesebben elhatároztuk, hogy az 1741. évi törvények értelmében az alsó-szlavónia-szerémi kerületében a Duna innenső partján, továbbá Bács és Bodrogh vármegyékben a Dunának másik partján fekvő katonai helyek: Szabadka vagy mostani nevén Szent Mária, Zombor, Bresztovác és Palánka, az illetékes vármegyei törvényhatóságokba bekebeleztessenek. S miután a foganatosítandók foganatosítására biztosainkat elégséges

¹⁾ U. o. Fol. 1745. 119—120.

²⁾ Eredeti jkőnyv. Fol. 1746. 143.

utasítással már a helyszínére küldöttük: ennél fogva a mondott kerületek és helyek görög szertartású illír hív lakosainak részére és folyamodására ezennel kegyelmesen kinyilatkoztatandónak véltük, egyszersmind azt is elhatároztuk és rendeltük, hogy az említett bekebelezés a szerb fajnak és népnek az üdvözült néhai császárok és királyoktól, t. i. dicsőséges elődeinktől kegyelmesen adományozott és királyi felségünk által is megerősített kiváltságokat meg ne szüntesse s rajtok csorbát ne ejtsen, de sőt, hogy azok a bekebelezés dacára ezentúl is megtartassanak.“¹⁾

Ennek következtében a Szerémség és alsó Tótországnak, úgy némely Bács és Bodrogh vármegyei katonai helységek visszakapcsolására az 1741. évi XVIII. és L.-ik törvénycikkek értelmében kinevezett és kiküldött biztosok: báró Engelshofen tábornok az udvari haditanács részéről, gr. Patachich Sándor, br. Vay László a magyar udvari kancellária részéről, 1745-ik szept. végén Bács vármegyében hozzá is fogtak teendőjükhöz.

Mindenekelőtt kijelentették a királyi felség határozataként, hogy addig is, míg a Magyarországra vonatkozó XVIII. törvénycikket az ott előírt módon és alakban teljesen életbe léptetheti, Bács és Bodrogh vármegyékben Szabadka vagy mostani nevén Szent Mária városon kívül, a mely már előbb csatoltatott ugyan az országhoz és a még hátralevő részében is nem sokára egészen be lesz kebelezve, más katonai helyek is, mint: Palánka, Zombor és Bresztovác, melyek Pétervárad fölött csupa polgári és adózó helységek közt fekszenek, minden hozzájuk tartozó területtel együtt, melylyel eddig az ottani határőrök bírtak, a kir. kamarának, mint földesúrnak, adassanak által és az aránylag rájuk eső közterhekkkel most mindjárt ideiglenesen Bács és Bodrogh vármegyék hatósága alá vettessenek, úgy azonban, hogy Zombor, Palánka és Bresztovác lakosai közül azok, kik továbbra is katonáskodni akarnának, innen a Szerémségben, a Péterváradtól Zimonyig alakítandó új dunai határőrvidékre telepedjenek át.

E szerint a Bács vármegyétől kért hét belső helynek bekebelezése nagyobb részt elrendeltetett; Pétervárad, Kovil és

¹⁾ Szalay L.: A szerb telepek, 57. l.

és Szent Tamás sáncokról a kir. resolúció még nem tesz említést. Ellenben utasítja a kiküldött bizottságot, hogy a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott s így kiköltözni kénytelen 298 szabadkai szerb család számára Mosorinban és szükség esetében ennek szoszédságában, az eddigi kamarai falvakban új lakóhelyeket készítsen, mi által a Tisza mentében a határőrvidék Szegedtől Titelig és Péterváradig éppen egy összefüggő láncot alkotna.

A bizottság Kosztka Ferencz főhadbíró Szegedről és Zákics István kanizsai kapitányt, mint a Tisza vidékén levő legidősebb tisztet, *1745. szeptember 26-ára* Mosorinba rendelte. Másnap tartatott itt az első ülés, melyben Bács vármegye alispánja, Csopor Ádám, és a bácskai kamarai birtokok igazgatója, Rédl Ferencz József, is részt vettek. Az egész Mosorin község a bizottság elé volt rendelve, mely kijelenté neki a kir. rendeletet: nyilatkozzanak, vajjon határőrökké akarnak-e lenni, vagy pedig parasztok maradni? Előbbi esetben helyben maradhatnak, utóbbiban pedig máshová kell költözniök. Meggondolásra fél napi időt kaptak, mi alatt a bizottság tagjai délután Titelre utaztak és a lerombolt, de szép fekvésű váracsot és a katonai helységet látogatták meg. Szept. 28-án a mosorini családfők egyenkint kérdeztettek meg határozatuk iránt, s kitűnt, hogy az 58 családból 43 jelentkezett katonának és csak 5 volt hajlandó más vármegyei helységben tovább folytatni a földművelő-életet. Délután a bizottság Kovilra ment át, a hol *szeptember 29-én* a kamarai Kovil helység, valamint a szomszéd Lok és Gardinovác falvak kamarai alattvalóinak hasonlóképen előadatott a királyi rendelet. Lokban akkor csak 11 ház volt, ezek mind katonák akartak lenni; Gardinováczból is csak egy maradt a kamarának híve, a többi 18 ház szintén a katonaság mellett nyilatkozott.

Azonban a koviliakból szeptember 30-án csak 3 jelentkezett katonának, 37 pedig földművelő akart lenni és elhurcolkodni. E helységekből tehát mindössze csak 53 ház akart máshová költözni, az ide telepítendő szabadkaiak pedig 298 házat tettek; arról kellett tehát gondoskodni, hogy ezek az új helyeken elférjenek.

Zákics kapitány és Kosztka főhadbíró ezután elbocsáttatván, *október 6-ára* Bresztovácza rendeltettek; a bizottság tagjai pedig 15 huszár és 1 őrmester kíséretében Péterváradra mentek s onnan Palánkára. Itt volt 107 családfő, ebből 4 katonai, 89 pedig polgári életre határozta magát, 14 a táborban volt távol.

Zákics Becsére érkezvén, rendeletet kapott, hogy hatszáz határőr készüljön Sziléziába és ő ez ügyben azonnal intézkedett. Kosztka pedig *október 1-én* lement Bresztovácza, megvizsgálta a helység activ és passiv vagyoni állapotát és több ügyet elintézett, míg *október 6-án* a bizottság is ide érkezett. *Október 7-én* tartatott Bresztováczon a gyűlés. Mind a 175 családfő katona akart maradni, s csak egy ház akart adófizetővé lenni. Az előbbieknél kijelentették, hogy mind az új dunai határőrvidékre fognak átköltözni, míg a háborúban távollevőknek 1746. nov. 1-ig adatott meggondolási idő. *Okt. 8-án* a bizottság Zomborba ment és ott október 12-ig hasonlóképen járt el. A militarisok — egy családfő kivételével — összesen 569-en és 77 siák ismét a katonai élet mellett nyilatkozott, mert a vármegye alá jutni semmi kedvök nem volt. De belátták, mennyi nehézséggel jár, ha egész gazdaságukkal a dunántúli pusztai vidékre kell átköltözniök, s azért engedélyt kértek, hogy előbb még küldöttséget meneszthessenek az udvarhoz, a mely némi könnyítést kérjen.

A bizottság az őrizetére volt 40 német katonának felét a béke és a rend fentartására hagyta; s miután elrendelte, hogy a zombori és bresztováczi tisztek 20—20 legénynyel október 22-én Szent-Tamáson a bizottságnál jelenjenek meg, okt. 13-án eltávozott Szabadkára és 14-én itt is, mint másutt, gyűlést tartott, mely alkalommal az összes ottani 315 szerb házból csak egy akarta magát a polgári hatóságnak alávetni, 261 család kész mint katona Mosorin és vidékére átköltözni, 53 pedig akkor távol volt hazulról s csak később fog nyilatkozni. Okt. 29-én pedig jelentik, hogy újra 17 jelentkezett a 299-hez úgy, hogy most 316-an vannak.

A bizottság ezután *október 21-én* Szent-Tamáson folytatta működését, melyre Fábry szegedi parancsnok is meghívott.

Ezen értekezletben elhatározták: 1. hogy Mosorin, Gardinovác, Lok és Kovil kamarai falvaknak azon lakosai is, kik a katonai életet választották, szintén kiköltözzenek; így tehát ezen falvak teljesen rendelkezésére álljanak a szabadkaiaknak. Minthogy azonban ez mind kevés volt és közelben csak Káty helység létezett, mely pedig nagyobb területű, mint a milyen kellett volna, és a kamarai praefectus is meg akarta tartani, azért hozzáadták még Túriát egészen, Goszpodinczének nagyobb részét és Temerin határából egy kisebb részt, hogy az egyenes irány ki legyen kerekítve. Tehát elhatározták, hogy még Túria és Goszpodincze kamarai falvaiból is a parasztok mind vonuljanak ki, hogy a szabadkaiak elférjenek és Mosorin új katonai sánccá szerveztetik.

Mosorinban összesen volt 58 családfő, ebből 43 katona, 15 paraszt lett.

Lokban összesen volt 11 családfő, ebből 11 katona.

Gardinovácban összesen volt 19 családfő, ebből 18 katona, 1 paraszt lett.

Kovillban összesen volt 40 családfő, ebből 3 katona, 37 paraszt lett.

Túrián összesen volt 43 családfő, ebből 32 katona, 1 paraszt lett, 10 távol volt.

Goszpodiczen összesen volt 22 családfő, ebből 20 katona, 2 paraszt lett.

Tehát összesen 193 családfő, ebből 127 katona, 56 paraszt lett és még 10 családfő távolléte miatt nem nyilatkozott.

Minthogy az egész terület, a melyen ezen kimutatás szerint összesen csak 193 család lakott, alig látszott elégségesnek, ha majd a szabadkai 315 család mind ide akar jönni; a bizottság Fábry felszólalására még azt is kikötötte, hogy ha ezeknek szükségük találna lenni még több földre, ennél többet is kapjanak.

2. A határidő lejár a következő 1746. évi aratáskor úgy, hogy jövő 1746. évi tavaszkor a mostani lakosoknak vetni és kaszálni már nem szabad, hanem ez az utódoknak engedendő

által; ők csak az 1745. évi őszi vetést arathatják még az 1746. év nyarán a régi helyen.

3. Szabadkán a kamarai alattvalók a militarisokat bizonyos liquid követeléseikre nézve elégtésék ki; ezek pedig a tulajdonukat képező házakat, szőlőket, szállási és gazdasági épületeket, malmaikat, kutaikat és egyéb instructiókat eladhatják. Hogy a város területén, egy részének a militarisok által való elfoglalása miatt, ezen ideiglenes állapot tartamára a contributió és egyéb adózásuk aránylag leszállítatik-e? Ez iránt a bizottság kérdést fog intézni a királynőhöz.

4. Ezen királyi biztosok Palánka helységet, mely a Szerémségben levő dunai határőrvidékhez tartozott s már ennek bekebelezése óta megszűnt sánc lenni; valamint Zombor és Bresztovác helységeket, melyek e napig katonai helyek voltak, azonban a vármegyének belsejében a Dunától és a Tiszától egyaránt távol estek, összes területükkel a királyi kincstár földesúri és Bács-Bodrogh vármegyéknek közhatósága alá helyezték. Az ezen helyeken a katona élet mellett nyilatkozott egyének és családjaiak úgy, mint a szabadkaiak is, innen átköltözvén, házaikat magukkal vihetik, vagy eladhatják. A Palánkán visszamaradók ezentúl, mint polgári alattvalók, folyó 1745. évi november 1-től kezdve a vármegyének fognak adózni, és 1746. január 1-től kezdve a királyi kincstárnak földbért is fognak fizetni.

5. Minthogy a királynő által 1745. évi november 1-re a kiköltözésre kitűzött határidő már igen közel van és a kiköltözés a téli idő miatt igen meg van nehezítve, a királyi biztosok megengedik, hogy a bekebelezett helyekről a militarisok, valamint az eddigi kamarai helyek lakosai kölcsönös áttelepedése az új határőrvidékre, illetőleg más kamarai helységekre, csak a következő 1746. évi tavasszal történjék, úgy, hogy ezen átköltözések a mostani őszi vetéseknek jövő 1746. évi nyári aratásáig be legyenek fejezve. S ezt Szabadkára nézve a tiszai határőrvidék szegedi parancsnoksága, Bács vármegye és a kir. kincstár közös megállapodása szerint lehetőleg elő fogják mozdítani s e célból

az említett kamarai helységeken, Mosorinban és a többiben a földet az oda átvendő szabadkaiaknak már előlegesen még e folyó 1745. évben egyénekenként ki fogják osztani. S ennek következtében 1746. tavaszán a militarisoknak sem vetniök, sem kaszálniök nem szabad többé Szabadkán, hanem új lakóhelyeiken, a melyeket tavasszal mindjárt elfoglalhatnak, s a metalán még ott talált parasztokat kihelyezhetik. Hasonlóan a zombori és bresztováczi militarisoknak is megtiltatik a tavaszi vetés előbbi lakóhelyeiken.

6. Az említett helységek és területek 1746. november 1-én adatnak át véglegesen a királyi kincstárnak, illetőleg a katonai parancsnokságnak. Ha tehát valamely militaris alapos ok és engedély nélkül ezen határnap után is a kamarának átadott régi lakóhelyén találtatnék, az ezentúl is kamarai és vármegyei alattvalónak tartozik maradni. A kik pedig most katonai szolgálatban, az országon kívül, a császári várakban időznek, azoknak 1746. november 1-ig engedtetik meg gondolási határidő, a meddig magukat polgári állapotra, vagy a katonai élet folytatására elhatározni tartoznak. Addig pedig in status quo hagyandók; a távollévő tisztek az új polgári községek által minden szokott eddigi előnyeikben s kiváltságaikban sértetlenül megtartassanak. Reájuk nézve az iránt is, vajjon és miképen értékesíthetik tulajdon szerzeményüket, még kegyes kir. határozat fog dönteni.

7. Mielőtt azonban az átköltözés megtörténhetik, szükséges, hogy az egymástól elváló katonai és kamarai alattvalók minden kölcsönös követeléseik kiegyenlíttessenek; éppen úgy, hogy a katonáknak beiratkozott eddigi kamarai alattvalóknak az adóból és földesúri adózásokból származó netáni hátralékuk is elszámoltassék és elintéztessék.

8. Minthogy továbbá a királynő részint a közrend és béke gyorsabb helyreállítása, részint a bekebelezés sikeresebb és gyorsabb keresztülvitele céljából az előbbi határőrvidékben, a rablásban vétkeseknek teljes amnestiát adott; azért, nehogy a királyi kegyelemnek éppen ellenkező és rossz eredménye legyen,

megkíváncsit, hogy a vármegye és a kamara is tiszteletben tartsák ezen amnestiát a polgáriakká lett palánkai volt militarisokkal szemben, ha valamelyikök hasonló vétekben bűnösnek találtatnék.

9. Az igazságszolgáltatást illetőleg azon időre, míg a militarisok régi helyeiken maradnak (jóllehet a cs. udv. haditanács joghatóságának megóvása tekintetéből, a mely jogon és gyakorlaton alapszik, másképen kellett volna intézkedni, mondják a királyi biztosok;) a jelen körülményeket tekintve, ideiglenesen úgy intézkedtek, hogy bármily criminalis vagy civilis vétségben, ha tisztán csak militarisok között forog fenn, a katonai hatóság ítéljen Szegeden; ha azonban hasonló ügyek katonák és polgárok között vegyesen fordulnak elő, ezekben a polgári hatóság ítéljen.

Ezután okt. 23-án a kir. biztosok színe előtt megtörtént az illető helységek átadása és átvétele a szegedi parancsnok, a kamara és a vármegye között azon hozzáadással, hogy ennek kötelező ereje folyó 1745. évi nov. 1-ével veszi kezdetét, mi az az illető helyek lakosaival is közeltetett. Az előbbi katonai sáncok: Palánka, Zombor, Bresztovác és Szabadka, a péterváradi s illetőleg a szegedi parancsnokság részéről átadattak a kir. kamarának és Bács vármegyének; viszont a vármegye és a kamara részéről az eddig polgári helyek: Mosorin, Gardinovácz, Lok, Kovil és Túrja egészen, Goszpodincze területének nagyobb része és Temerin egy része a mostani határok között a bemutatott mérnöki térrajz szerint a szegedi parancsnok számára adattak át. Egyúttal mindezen helységeknek a kir. biztosok által fölvetett egyéni összeírásaik is kicseréltettek, mert a névjegyzékek ismerése a költözéskor mihez tartás végett célszerűnek és szükségesnek látszott.

Ugyanezen alkalommal Titel és Kovil sánc is, a mely eddig a dunai határőrvidékhez tartozott, a tiszai határőrvidékhez tétetett át. Minthogy azonban sem a péterváradi parancsnok, sem megbízottja nem volt jelen Szent-Tamáson, a ki ezen sáncokat hivatalosan átadhatta volna, Fábry szegedi parancsnok, hazatérve,

maga helyett ifj. Zákies becsei kapitányt bízta meg, hogy a kir. biztosokkal Péterváradra menvén, ott vegye át e két katonai helységet.¹⁾

E szerint az új tiszai határőrvidék Szabadkát, Zombort és Bresztováczt elvesztette, hanem Szabadka helyett Mosorint kapta és ennek környékét, azonkívül még Titelt és Kovilt, úgy, hogy mostani alakjában szépen kikerekített egészet alkotott a Tisza mentében Szegedtől kezdve le a Dunáig és Pétervárad-sáncig, mely utóbbi a vele szemben levő Péterváradhoz tartozván, az új dunai határőrvidékhez számíttatott. Bács és Bodrogh megyék tehát még sem nyerték vissza egész területüket; csak az volt hasznuk, hogy a vármegye belsejéből a határőrök kiszorultak és ennek keleti szélén különválva csoportosítottak.

A kir. biztosok munkálatát okt. 23-áról Bács vármegye 1746. január 18-án Baján tartott közgyűlésén vette tudomásul. Midőn a magyar udvari kancellária 1746. március 22-én a kir. biztosok eljárásáról jelentést tett, a királynő ápril 8-án a biztosok munkálatát egészben helybenhagyta. Azonban a fentemlített 5. és 6. pontra vonatkozólag a kiköltözésre adott határidőt (1746. nov. 1.) mégis hosszúnak tartá s ezt Szent Mihály napra tette. Együttal meghagyta, hogy a katonai parancsnokság és a kamarai jószágigazgató, Rédl, sietessék a dolgot; a tiszteknek is elég lesz hat havi gondolkozási idő szept. végeig.

Ezen értelemben azután május 14-én ki is adatott a kir. rendelet, hogy a Szabadkán maradó militarisok a kiköltözésig eddigi kiváltságaikat élvezhetik, a polgáriak a városra vetett contribúciónak e miatt csak $\frac{2}{3}$ -ad részét fizetik. Az elköltözés ideje azonban visszavonhatlanul megtartassék.²⁾

A szabadkaiaknak még az év folytán ígért földosztás azonban meg nem történt. A kir. helytartótanács csak 1746. ápril 22-én értesíti Bács vármegyét a királynőnek e vármegye kebelében történt visszacsatolások iránt való akaratáról, és május 24. és

¹⁾ Hofkrat ltr. 1745. dec. exped. 35. A biztosok jelentése meg van Bács-Bodrogh vm. ltrban és Hofkrat ltr. 1745. márc. exped. 823.

²⁾ Hofkrat ltr. 1746. máj. regist. 274.

junius 3-án meghagyja a vármegyének, hogy a szabadkaiak részére Mosorinban és környékén a fejenkint való földosztás egy katonai, kamarai és vármegyei bizottság előtt történjék, és pedig egy gyalogos legalább $9\frac{1}{3}$ -ad, egy lovas pedig 14 hold földet kapjon. Ha ezen helyek nem volnának elegendők, a vármegye a hiányt pótolni tartozik; de azon is örködjék, nehogy egyesek többet kapjanak, mint a mennyire szükségök van.¹⁾

Bács vármegye Mosorin és a többi öt helység elvesztése miatt 1594 frt 27 krt veszítvén az évi contributióból, ezen összegnek a mult 6 téli hónapra (november—ápril) eső 1332 frt 42 kr elengedését kérte a maga adóösszegéből. A királynő e kérést méltányosnak tartá ugyan, de még időelőttinek találta, miért is az adóelengedést csak jövőben látta helyénvalónak, a midőn a vármegyei adózók tényleg elköltöznek. Erről a helytartótanács által *junius 17-én* értesítette a királynő a vármegyét, meghagyván egyúttal, hogy a szegedi parancsnoksággal intézze el a dolgot, hogy ezen helységek az illetékes adót lefizessék, mielőtt új lakóhelyeikre távoznának.

Ugyanezen napon, 1746. junius 17-én, értesíti Pozsonyból a királyi helytartótanács a vármegyét a királynő ama kegyes elhatározásáról, mely szerint a vegyes hatóságokat e vármegye területén meg akarván szüntetni, a péterváradai sáncot is, a mennyiben még katonai volt, fel akarja oszlatni. A katonai hatóságot pedig, ha másképen nem lehet, valami egyenértékű területtel kell másutt kielégíteni. A királynő tehát annak kipuhatolására: vajjon kell-e egyenértéket adni? milyent és hol? elrendeli, hogy (nem a szegedi parancsnok, mint nem rég mondatott, hanem) báró Engelshofen altábornagy bízatik meg azzal, hogy valamint a szeréni vagy új dunai határőrvidékben, úgy az előbb Bács vármegyéhez tartozott, most pedig a tiszai határőrvidékhez csatolt és a Szabadkáról ide költöző militarisok számára kijelölt Mosorin, Lok, Gardinovácz stb. kamarai helységekben a földnek fölmérését és kiosztását a kamarai és vármegyei tisztek jelenlétében úgy intézze el, hogy egy gyalogos

¹⁾ Hofkrat ltr. 1746. szept. exp. 598.

határőrre legalább $9\frac{1}{3}$ hold és egy lovasra 14 hold jó és alkalmas föld jusson, a miből maguk és lovaik megélhessenek. S ha ekkor kitűnnék, hogy ezen kijelölt helységek és földek a szabadkai 314 családnak nem elegendők, s hogy a péterváradi sáncért is valami egyenértéket kellene adni: erre nézve Engelshofen a vármegyével és a kamarával egyezkedjék, vajjon honnan veendő és hasítandó ki a kívánt terület. Figyelemmel legyenek arra, hogy az említett kamarai helységekből katonai életre vállalkozott 127 család az előlegesen már kijelölt új dunai határőrvidékbe költözzék, a hol számukra in concreto bizonyos terület már ki van hasítva.¹⁾

A szabadkai szerb militarisok a kimondhatlan sok baj után, melyet volt katolikus társaiknak okoztak, még sem voltak hajlandók kiköltözni. Még július hóban is kérelmezték az udvari haditanácsnál, hogy kiköltözésük újra elhalasztassék 1747. május 1-ig, vagy, hogy szabad legyen néhányat maguk közül hátrahagyni, a kik ingatlan birtokaikat eladják. Erre a királyi határozat augusztus hóban még azt is megengedte, hogy mert új lakhelyeikre a sok szénát el nem vihetik, marhájukat 1747. évi tavaszig itt hagyhassák; maguk a militarisok pedig Szabadkáról, Zomborból, Bresztovácziáról és Palánkáról még folyó évi Szent-Mihályra okvetlen elköltözzenek. Engelshofen panaszkodott ugyan, hogy határnapul 1746. november 1-je volt kitűzve, és hogy Csupor alispán ugyancsak fenyegeti a hátramaradottakat, hogy a vármegyei contribuensek közé veszi: azonban az udvari haditanács augusztus 24-én azt válaszolja Engelhofennak, hogy az átköltözés a szabadkaiakra nézve Szt-Mihályon túl semmiképen sem halasztható, azonban sok szénájuk miatt marhájukat itt hagyhatják tavaszig. Házaik, szőleik és egyéb gazdaságuk eladásában a katolikusok bizonyára nem fognak akadályokat gördíteni. A zomboriakra, bresztovácziakra és palánkaiakra nézve marha telettetési engedély nem vonatkozik, hanem ők is minden esetre Szent-Mihály napra kiköltözzenek. Hasonlóan írt az udvari haditanács gróf Pálffy Jánosnak is augusztus 27-én. Ugyanezen

¹⁾ Hofkrat ltr. 1746. szept. exped. 598. és Bács-Bodrogh vm. ltr.

napon a magyar udvari kancelláriának is írja: hogy Pálffy az ügyek állapotáról tudósította, egyúttal elnézést kér, ha a költözés Szent-Mihály után egy-két napig eltartana.¹⁾

E közben megtörtént a péterváradi sánc megszüntetése is. Az erre vonatkozó s fentebb már említett királyi rendelet (1746. június 17-éről) június 25-én Bács vármegyének Baján tartott közgyűlésén felolvastatván, a szükséges intézkedések megtétettek. Engelshofen is augusztus hó 11—13-ig a helyszínén foglalkozott az előmunkálatokkal és a militarisokat egyenkint felszólította nyilatkozatra. Ekkor 224 egyén jelenté ki, hogy katona akar maradni, 149 pedig a polgári állapotot választá.²⁾

A katonaság, kamara és vármegye részéről kiküldött hármas bizottság aug. 15-én ült össze a helyszínén és a kir. resolúció felolvasása, meghirdetése és az eddigi militia összeírása után megállapították a helység és lakosságának ideiglenes állapotát, valamint az átadás és az egyenérték vagy kárpótlás módozatát. Az értekezletről vezetett jegyzőkönyv pontonként sorolja elő a katonai részről tett proposíciókat, a melyeknek azonban több pontja ellen a kamarai és vármegyei polgári biztosok észrevételeket és óvást tettek. Ezen okmány három példányban adatott ki 1746. aug. 15-én Pétervárad-sáncban.³⁾

E szerint a Bács vármegye belsejében volt katonai helységek átadattak a polgári hatóságoknak, és csak a Tisza mentében egy széles szalagként futó helységek csoportja maradt még egyelőre, mint meghővített tiszai határőrvidék, katonai szervezetben és katonai hatóság alatt. A felszabadult főbb helyek pedig, hogy az elmúlt években, a korona mellett tanúsított hűségük ez által is megjutalmaztassék, kiváltságos állapotba jutottak; így lett Szabadka már 1743-ban szabadalmazott kincstári mezőváros, Pétervárad-sánc pedig Ujvidék néven 1748. és Zombor 1749-ben szabad királyi városokká lettek.

Ezen állapot azonban, mint már említettük, csak ideiglenes

1) Hofkrat ltr. 1746. évi prot. regist.

2) Hofkrat ltr. 1747. szept. exped. 597.

3) Eredetije meg van Bács-Bodrogh vm. ltrban.

volt, mert Bécsben a tiszai és marosi határőrvidék végleges megszüntetésén dolgoztak, s ezt a természetnek megfelelően csakugyan a határra szándékoztak átvinni, t. i. az alsó Duna vidékére, az u. n. Bánságba, a török határszélekre. Ebben azonban igen óvatosan kellett eljárniok, mert attól lehetett tartani, hogy a királynő elenségei, a francziák, a török széleknek katonai erősítését a törökök előtt kedvezőtlen színben fogják feltüntetni. Kolowrat azért 1747-ben az udvari haditanácssal tartott értekezletből figyelmezteti a királynőt e körülményre s azt tanácsolja neki, jó volna előbb a törököt lassankint erre előkészíteni az által, hogy egy ideig különböző előmunkálatokat, mint fölméréseket, összeírásokat stb., végeznének szeme előtt.¹⁾

Mégis az *1750. augusztus 15-én* kelt királyi rendelettel az összes, még fenlevő tiszai és marosi katonai sáncok megszüntetése kimondatott. A szerb metropolita azonban és Szévícs őrnagy, a szerb militia nevében, a felosztatás ellen szólaltak fel és kifogásaikat írásban az udvari haditanácshoz be is adták.²⁾

A királyi határozat most is szabad választásra hagyta a militarisoknak, ha vajjon ezen életmódot folytatni és az új határőrvidékre költözni akarnak-e, vagy pedig polgári alattvalókká lenni és helyben maradni. Elhatározásukat 1751. évi Szent-Mihályig kellett bejelenteniök. Nov. 1-én Engelshofen altábornagy a volt katonai sáncokat és a polgári életre tért lakosságot a kamarai és vármegyei biztosoknak adja át, a kik adó tekintetében azonnal a vármegye és földesúri ügyekben a kamara alá teendőek. A Bánságba átmenni nem akaró tiszteket a királynő biztosítja kegyelméről, a még nem nemeseknek díj nélkül nemességet ígér és hogy az általuk választandó helyeken curiákat fog kihalásztatni örökös birtokjoggal számukra. A többiek pedig mindnyájan egy-egy jobbágytelket kapnak 10 évre, korlátolt építési joggal.

Ez alkalommal azonban a polgárosítás alól kivételt az alsó Tisza-Duna szöglet, t. i. Titel, Lok, Mosorin, Gardinovác és Kovil, mely helységeket a királynő a *győri, esztergomi* és

¹⁾ Hofkrat ltr. 1747.

²⁾ *Vanicek*: i. m. I. 574.

komáromi 3 sajkás osztály szervezésére tartotta vissza, (egyenkint 170 legény 4 sajkával). A rendelet végrehajtására Engelshofen altábornagy, Grassalkovich kamarai elnök, Károlyi és Tersztyánszky mint királyi biztosok küldettek ki azon megbízással, hogy ha ezen helységek nem volnának elegendők a sajkások befogadására, más szomszéd helységeket is vonjanak a kerületbe; ellenkező esetben Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. E helységek lakosai október végéig nyilatkozzanak: vajjon mint katonák ott akarnak-e maradni, vagy pedig a polgári területre átköltözni? Az átköltözés határnapjául 1751. évi ápril 1. tűzetett ki; az átköltözőkkel november 1-től 3 évre érvényes szerződés kötlessék, ígervén nekik, hogy közvetlen királyi alattvalók lesznek s más földesúrnak nem fognak átadatni.¹⁾

A Tisza melletti katonai sáncok 1750. nov. 1-től kezdve adójukat már részint Bács vármegyének és a kamarának, részint a szegedi parancsnokságnak adták be, a mint azok lakosai vagy polgárai alattvalóknak jelentették be magukat, vagy pedig katonáknak. Az adó mennyisége egyelőre a régi maradt, melyet mint katonai sáncok tartoztak fizetni. A félévi adó a következő volt:

a szegedi parancsnoknak fizettek Titel és Lok 342 frt 58 dénárt, Mosorin, Vilovó, Gardinoveze 475 frt 57 dénárt, a Kovil helyett visszatartott Zsablya 609 frt 25 dénárt;

a kamarának fizettek: Martonos 706 frt 80 dénárt, Mohol 563 frt 46 dénárt, Szent-Tamás 924 frt 44 dénárt, Túrta 298 frt 85 dénárt, Csúrog 590 frt 42 dénárt, Goszpodince 210 frt 11 dénárt, Új-Kovil 161 frt 63 dénárt, Ó-Kovil 339 frt 20 dénárt.

Vegyesen a kamarának és a szegedi parancsnoknak fizetett: Kanizsa 80·23 és 544·80, Zenta 152·87 és 1015·85, Ada 168·72 és 765·68, Petrovoszelló 139·9 és 461·32, Becse 218·8 és 767·31, Földvár 73·11 és 322·56.

A királynő 1751. március 1-én e sáncok volt tiszteinek nemesi armálisokat, június 28-án pedig Martonos, Kanizsa,

¹⁾ *Horráth M.*: Magyarorsz. tört. VII. 320.

Zenta, Ada, Mohol, Petrovoszelló, Becse, Szent-Tamás, Túrta, továbbá Csúrog, Goszpodincze, Ó-Kovil és Új-Kovil helységeknek eddigi érdemeikért privilegiumot adott jutalmul, mi által e helységek együtt véve a szabadalmazott *tiszai kamarai kerületté* alakultak, melyből e század vége felé (1791.) a *tiszai koronai kerület* (u. n. Districtus) fejlődött.

A szerbek közt azonban nagy ingerültség uralkodott úgy, hogy igen sokan részint a most alakított kikindai határőri kerületbe, részint Oroszországba vándoroltak át. 1751-ik szept. 21-én Engelshofen betérjészté jegyzékét, mely szerint 3592 egyén, illetőleg család jelentkezett további katonáskodásra. Ezek azután a Bánságba vitettek át, közöttük azonban és a hátramaradni akarók közt nem egyszer véres jelenetek fejlődtek ki, mert a katonák a polgári életre tértek a szerb nemzeti ügy árulónak tekintették.

A királynő azért 1751. okt. 23-án komoly, feddő szavakat intézett a szerbekhez, engedelmességre és hűségre szólította fel őket.¹⁾ Más részt pedig a polgárrá lett s nemességet nyert 40-nél több tisztet földekkel is megadományozta. Mindazáltal sokan, Sévics által elcsábítva, Oroszországba mentek és ott Új-Szerbia néven gyarmatot alapítottak, melyben itteni régibb lakóhelyeik neveit élesztették fel. Az 1751—52. évben összesen 53 al- és főtiszt kapott az udvari haditanácstól engedélyt és útlevelet orosz földre. A királynő nevében 1752. aug. 29-én a bánság rendezésével megbízott udvari bizottság Nenádics metropolitának azt írja, hogy a kiköltözni szándékozóknak adott engedély felsőbb helyen tiszteletben tartatik, de az illetők siessenek új hazájokba költözni, másoknak azonban a királynő a kivándorlást nem hajlandó megengedni, nehogy az ország lakossága megfogyatkozzék.

A tiszai határőrvidék felosztásakor, mint fentebb említők, ennek alsó része, t. i. Titel, Lok, Gardinovác, Mosorin, Vilova és Zsablya a szervezendő csajkások számára tartatott vissza

¹⁾ Szalay L.: A szerb telepek, 58. l.

katonai kézben. Minthogy azonban e terv kivitele egyelőre nem látszott lehetőnek, ezen helyeket is 1752. március 17-én kelt kir. rendelettel ideiglenesen a polgári hatóságnak kellett átvennie, a mi május 10-én tényleg meg is történt. Egy újabb, október 24-én kelt kir. rendelet a tiszai kiváltságos kerület szabadalmaiban is részesíti ezen helységeket, de később 1763-ban a kamara ismét a katonai hatóságnak adta vissza e hat falut, melyből ezúttal egy csajkás század szerveztetett. Erről azonban még alább lesz szó.

A tiszai kamarai kerület, mely 1751-ben megalakult, nem maradt sokáig a szerbek kizárólagos kerülete, mert mindjárt az első években a magyar elem is nagyobb számmal települt le itten. E kerület privilegiuma értelmében a kir. kincstár, mint földesúr alá tartozott, melynek természetnyelveiből évente 8-adot adott, belügyeit választott tanácsa által a becsei székházban önállólag intézte. 1774. aug. 1-én nyerte második szabadalomlevelét, melylyel a kerület előbbi szabadalma megerősített és az a katolikus lakosságra is kiterjesztetett. Harmadik szabadalomlevelét 1800. március 14-én nyerte már mint „koronai“ kerület, a mennyiben 1791-ben gróf Schönborn családnak átengedett munkácsi uradalomért a korona javakhoz kerülván, azóta tiszáinnyi koronai kerületnek neveztetett s csak 1848-ban kebeleztetett be Bács-Bodrogh vármegyébe.

Mindezen eredmények, melyek a bácsmegyei katonai sáncok polgárosításában és visszacsatolásában nyilvánultak, nemcsak az ország rendei, hanem e vármegye hatóságának ébersége s folytonos sürgetése eredményeként tekintendők, mert a katonai sáncok s a katonai szolgálmányok Mária Terézia királynő uralmának első decenniumában állandó sérelmét képezték Bács vármegyének. Ezen sérehek alkatelemei még a régebbi időkből származtak, s bár ezeknek orvoslása végett az 1702. évi országgyűlés óta csaknem minden országgyűléshez kérvényt nyújtott be a vármegye, mindazáltal az állapotok sanálása egészen 1741-ig egyre késett. Ez volt oka, hogy Bács vármegye most már az 1741-iki országgyűléshez újból beterjeszté sérelmeit követeli útján, melyek akkor

részletesen körvonaloztattak.¹⁾ Mivel pedig az 1741. évi országgyűlés a XVIII. t. c. értelmében a katonai véghelyek felosztását kilátásba helyezte ugyan, de az, mint láttuk, a negyvenes évek folyamán csak igen csekély részben fogatosított, a vármegye egyéb apróbb sérelmei pedig változatlanul maradtak: ennél fogva Bács vármegye az 1751. évre összehívott pozsonyi országgyűlésre orvoslás végett a következő sérelmeket terjeszti elő:

1. A kir. helytartótanács által 1745-ben a vármegyére az országgyűlésen kívül kirótt adótöbblet töröltessék.

2. Az 1715. évi XXII. t. c. úgy rendeli, hogy a főpostamester és alárendeltjei magyarok legyenek; Bács vármegyében azonban ezek nem magyarok, hanem gör. kel. szerbek; így a bácsi, novoszellói, gajdobrai, glozsáni és temerini állomásokon, miért is kérendő őfelsége, hogy ezen állásokra magyarok tétessenek annál inkább, mert a gajdobrai postamester, a szerb Jovánovics József, a hűtlenné vált Cantakuzén herceggel conspirált, a miért hűtlenségi perbe fogatott és ma is börtönben ül.

3. Bács vármegyére nézve újabban oly intézkedés történt, hogy adózásra nézve az eszéki biztossághoz, tehát a dunántúli kerülethez, jogszolgáltatásra nézve pedig (az 1723. évi XXXI. t. c. szerint) a debreczeni táblához, tehát a tiszántúli kerülethez tartozik. Adóügyben tehát Duna-Földvárra kell fordulnia a vármegyének, a mi nemcsak messze van, hanem a Duna áradásai miatt nagyon is kényelmetlen út. Épp úgy van a vármegye igazságszolgáltatás tekintetében Debreczennel. Kívánatos lenne tehát, hogy Bács vármegye jurisdictió tekintetében a dunáninneni kerülethez, adóügyben pedig a budai biztossághoz csatoltatnék az 1723. évi XXXI. t. c. módosításával.

4. Bács vármegye adófizetőinek legnagyobb része a görög keleti vallású népből áll; az ujvidéki püspök azonban a szegény adózó nép legnagyobb hátrányára úgy intézkedik, hogy a legmódosabb családokból tesz papokat, és azután az egész családokat adómenteseknek declarálja; ehhez járul, hogy ilyen pap a községekben nem kettő, hanem a már kissé népesebb

¹⁾ „Gravamina I. Cottus Bachiensis 1741.“ című kézirat Bács-Bodrogh vm. Itrban.

helységekben négy is van, minek folytán a vármegye adó tekintetében tetemes anyagi kárt szenved. Óhajtandó tehát, hogy ezen eljárásnak eleje vétessék.

5. Zombor és Ujvidék közelebb szabad királyi városi rangra emeltetvén, részben mindkettő a vármegye adófizetője maradt. Zombor azonban már most is vizályt kezd a vármegyével s a kir. kincstárt nyíltan megkárosítani törekszik; bár e város kamarai helységek közt fekszik, a katonai előfogatokat megtagadja, minek következtében a szomszédos községek szegény népe a katonai fuvarbarmainak romlásával Zomboron keresztül 5—6 mértföldnyire kénytelen teljesíteni. És e város, — mely úgy lakóira, mint épületeire és egyéb dolgaira nézve inkább egy faluval, mint kir. várossal hasonlítható össze, miért is a kir. városok formáját és jellegét századok mulva is alig fogja elérni, — annyi adóssággal van terhelve, hogy azokból száz éven át sem fog kilábolni. Részint ezen, részint azon okból, mert hitelezői már zaklatják, lakosai titkon és apránként a környékre szökdösnek, némelyek pedig félelmükben vagyonukat titokban elszállítják, — és így a zomboriak maguk nyíltan tanúsítják, hogy a kegyelmes kir. kiváltsággal élni nem remélnek. A lakosság különben annyira ki van merülve anyagilag, hogy a város adó és kölcsön tartozásait csak katonai végrehajtással lehet rajta megvenni. Ily viszonyok között, mivel e városnak semmi jövője nincs, szabadahua pedig csak a kincstárnak és a szomszédos községeknek van kárára, legyen azon az országgyűlés, hogy e város, mely eddig csak a vidéket rabló gonosztevők fészke és menhelye volt, a szab. királyi városok sorába be ne cikkelyeztessék.

6. A tiszánimeni katonai helységek az 1741. évi XVIII. t. c. értelmében immár a kiküldött bizottság által polgári lábra állíttatván, végre valahára a többi kamarai falvak mintájára a vármegye hatósága alá vettessenek.

7. Végre a kerületi biztosok (commissarii provinciales) azért vannak létesítve, hogy adóügyekben a katonasággal és következőkép a hadipénztárral érintkezzenek, a katonai fuvarról

és a katonai szállításról gondoskodjanak a vármegyével egyetemben; Bács vármegye azonban csak panaszkodhatik a hadi biztosa ellen, és így, mivel a hadbiztosság közegei a vármegyének nincsenek segítségére, azoknak fizetésével a szegény lakosság ne terheltessék, hanem ezen állások inkább be se töltsessenek; mert a vármegye ezeket a dolgokat maga is elvégzi. Ha mégis meghagyatnának, úgy fizessék őket a befolyó adóból. Kívánatos az is, hogy a lakosság természeti szolgáltatásainak hányada a rendes adóba tudassék be.¹⁾

Ezek voltak azon sérelmek és kívánalmak, melyeknek orvoslását és teljesítését Bács vármegye az 1751. évi országgyűléstől várta. Sérelmeinek egy része oly természetű volt, hogy annak orvoslását a legjobb akarat mellett sem lehetett eszközölni; így történt azután, hogy míg a tiszai katonai helyek visszacsatolása és a vármegye joghatósága alá helyezése — mint fentebb láttuk, — még ezen évben megtörtént is, azt nem lehetett megakadályozni, hogy Zombor szab. kir. város kiváltságai országgyűlésileg be ne cikkelyeztessenek.²⁾

A vármegye többi apróbb sérelmeinek és kívánságainak reparálásáról az 1751—1752. évi országgyűlés végzéseiből nem értesülünk; az ország belügyeinek Mária Terézia királynő uralmának további folyamán történt gyökeres reformja azonban csakhamar behegeszté ezeket a sebeket is és a vármegyére 1751-től fogva, az előző évtizedek súlyos bajai után, a jól kiérdemelt béke ölében lassankint mind jobb és jobb napok virradtak.

Mária Terézia királynő uralmának hátralevő részét maradandó alkotások teszik nevezetessé vármegyénkben, mert most vették kezdetüket itt a kamarai birtokok tömegesebb betelepítései s

¹⁾ „Gravamina et postulata I. Cottus Bachiensis 1751.“ című kézirat Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

²⁾ Zombor és Ujvidék szab. kir. városoknak becikkelyezése az 1751-iki országgyűlésen tetemes ellenzésre talált és a becikkelyezés csak azon kikötéssel történt meg, hogy e városok köteleztettek továbbra is előfogatokat adni és tőlük az országgyűlésben való részvétel joga megtagadtatott. (*Horváth M.*: Magy. tört. VII. 305—7.)

ekkor lett vidékünk tüzetesebben rendezve és benépesítve. A telepítések ugyanis, melyek már III. Károly király korában megkezdődtek, csak akkor ölthettek nagyobb arányokat, midőn az 1740—51. évek közt a katonai határőrvidék helységei bekebelezettek s ez által a polgárosodás és a közbátorság hatványozott léptekkel nyomult előtérbe. Az 1750-es évek elejétől fogva részint önként, részint kincstári úton számos jövevény talált új otthont Bács és Bodrogh vármegye területén és most Mária Terézia királynő kormánya, élén Grassalkovich Antal kamarai elnökkel, azon nagyszerű tervvel foglalatoskodék, hogy e vármegye nagy terjedelmű kincstári birtokai ne csak hazai, hanem külföldi telepesekkel is népesíttessék.

E tervek valósítását az ötvenes évek folyamán megakadályozta a hét éves háború, mely Nagy Frigyes porosz királylyal és szövetségeseivel vívatott. E háború a királynő és kormányának minden gondját s a birodalom s az ország egész haderejét lekötötte, minek folytán a békés munkálatokkal csak akkor lehetett újból foglalkozni, midőn e háború 1763-ban megszűnt. Ez ideig mindössze csak pár telepítvény keletkezett vármegyénkben, mint Csataalja 1736-ban, Ujvidék 1739-ben, Hódságh, Kollúth, Gákova, Prigl.-Szent-Iván, Palánka és Gajdobra 1748-ban, végre Apatin 1750-ben német lakosokkal. A tulajdonképeni telepítések 1763. után kezdődtek, mert csak ekkor nyert megbízatást a magyar udvari kamara részéről annak egyik tanácsosa, Cothmann Antal, hogy a bácskai kincstári birtokokat járja be és azok betelepítése iránt tegyen előterjesztést.

Cothmann kamarai tanácsos az 1763. év ápril 25-én indult el Bécsből a Bácskaságra, miután előbb Grassalkovich Antal gróffal, a kamara elnökével külön is értekezett. Május 10-én kezdte meg körútját Apatinnál, hova hajón érkezett s ott Rédl bácskai kamara-kerületi igazgatóval és Fuchs kamaratelepítési tisztartóval közösen fogtak a teendőkhöz, a mi egészen július hó 27-ig tartott. Bejárták az összes kincstári uradalmat s a szerzett tapasztalatokról szóló jelentését, nemkülönben a telepí-

tésekre vonatkozó javaslatát Cothmann Pozsonyban ez évi dec. 27-iki kelettel terjesztette elő.¹⁾

Ezen munkálat következménye volt az 1764. évi június 28-án kibocsátott királyi rendelet, mely szerint a Duna mellett lakó szerbeknek (Bukcsinovác) onnan rablásaik miatt távozniook kellett és Gajdobra, Glozsán és Kúla pusztákra kellett telepedniök. 1766-ban pedig a bácskai vidékre nézve egy külön telepítési bizottság alakítottatott s egyúttal egyes császári biztosok meghatalmazást nyertek a németországi Ulm, Köln, Frankfurt, Schweinfurt és Regensburg városokban, a kik az áttelepedni kívánókat ide szállították. Így nyertek az 1763—1768-ik évek folyamán német lakosokat: Kernya 141, Krusevlya 42, Gákova 197, Pr.-Szent-Iván 232, Doroszló 11, Filipova 212, Veprovác 13, Kollúth 216, Bezdán 40, Kúpuszina 7, Hódság 28, Gajdobra 150, Bukin 18, Palánka 84, Karavukova 31 és Apatin 555 telepessel.²⁾

Ugyanezen időszakra esik a kincstári jószágok rendezése és úrbéri szabályozása is, melynek keresztülvitelével a királyi kamara és annak elnöke Grassalkovics Antal gróf a zombori jószágigazgatóságot s annak fejét Rédl-t bízta meg. A jószágigazgatóság ekkor nyerte Zomborban ma is fennálló díszes székházát s innen indult ki a további igazgatás.

És míg ekként a használatlanul heverő kincstári pusztákon életrevaló községek alapítottak s a kincstári telepesek úrbére az országszerte behozott új urbarium értelmében rendeztetett, addig a Tisza és Duna alsó szögletében a csajkások ügye is most véglegzetetett. Láttuk fentebb, hogy a tiszai határőrvidék polgárosítása és visszacsatolása alkalmával 1751-ben Titel, Lok, Gardinovác, Mosorin, Vilovó és Zsablya katonai kézben tartatott vissza. Most 1763. május 1-én, miután a hétéves háború zivatarai is elvonultak, e hat helységben, a megszűnt komáromi, győri stb. csajkások mintájára, egy csajkás századot szerveztek. 1769-ben

¹⁾ Eredeti jelentése az Orsz. Levéltárban. Fordításban az egész jelentést kiadta Iványi István Szabadkán 1888-ban.

²⁾ *Fr. Steltzer: Gesch. der Bácska*, 83—84. l.

történt e század kiegészítése és a legénység száma 917 főre emeltetett; erre azonban a területet is szaporítani kellett, mely célra az 1769-ik május 5-én kelt királyi rendelet alapján az 1757-ben a tiszai kerületbe vett Csúrog, Goszpodincze, Ó-Kovil és Új-Kovil helységeket, továbbá Káty és Szent-Iván kamarai falvakat csatolták a csajkás kerülethez, melynek katonasága a következő török háborúk idején még többször tett hasznos szolgálatokat.¹⁾

Mária Terézia királynő uralmának utolsó éveit vármegyénkben Szabadka kamarai mezővárosnak szabad királyi várossá való emeltetése és Bács vármegye törvényhatóságának az ellen való küzdelme teszi emlékezetessé. E város még 1743-ban felszabadult a katonai uralom alól s mint szabadalmazott kamarai mezőváros, azon időtől fogva, hogy Zombor és Ujvidék királyi városokká lettek (1749.), állandóan arra törekedett, hogy hasonló kiváltságot nyerjen.

A város ez iránt való kérelmét 1776-ban nyújtotta be a helytartótanácsához, mely a királyi kamara meghallgatása után június 10-én Bács vármegyéhez küldötte le a kérvényt azon meghagyással, adjon véleményt az iránt, hogy e város megérdemli-e és a közérdek kívánja-e, hogy Szabadka (akkor: Szent-Mária) szabad királyi várossá legyen? A vármegye július 29-én tárgyalta ezen rendeletet, de csak szept. 18-án tartatott meg Szabadkán a vármegyei és kamarai urakból álló vegyes bizottsági ülés, a mely öt pontba foglalva adta elő az általa e kérvény ellen támasztott nehézségeket. Erre Adámovics Mihály vármegyei ügyész az 1776. szeptember 26-án Ujvidéken tartott megye-gyűlésben is előadta tiszti jelentését és véleményét, és a városnak kérelmét, mint az országgyűlésen szentesített hazai törvényekbe ütköző törekvést nem pártolhatta s ellenvetéseit 11 pontban terjesztette elő.²⁾

1) A kerületben később 1800-ban Gyurgyevó, 1801-ban Nádaly helységek telepítették s így a csajkások már 14 helységet birtak, melyek csak egy század mulva 1873-ban kebelezettek vissza Bács-Bodroghi vármegyébe.

2) *Irányi I.*: Szabadka tört. I. 257—8.

A város a vármegyei és kamarai vegyes bizottságnak ellenérveire szintén válaszolt s 1776. december 2-án Jósics Péter és Pertics Simon tanácsnokokat küldte fel Bécsbe, a kik az illetékes kormányzéseknel, továbbá az udvarnál a város ügyét előmozdítani iparkodtak. A királynő maga is kihallgatáson fogadta Jósics tanácsnokot és a város kérelmét támogatni ígérte, mire a küldöttség 1777. május hóban hazatért.

A királyi helytartótanács 1777. július 3-án utasította a vármegyét, hogy miután előbbi jelentése nem kimerítő, Szabadka város anyagi helyzetéről bővebb jelentést adjon. A vármegye e rendeletet szeptember 20-án olvasta ugyan, de nem intézte el, úgy, hogy a helytartótanács 1778. évi március 12-én ismét kénytelen volt ezen fölterjesztés beküldését a vármegye részéről sürgetni.

Erre végre 1778. május 11-én ült össze Szabadkán Lipkay Zsigmond első alispán elnöklete alatt a vegyes bizottság. Jelen voltak: Kruspér Pál udvari kamarai tanácsos és zombori jószágigazgató, Kászonyi Ferencz megyei főjegyző, Rudics Máté aljegyző, Vermes és Gombos táblabírák, Latinovics, Ódry szolgabírák, Adámovics megyei ügyész. E bizottság a város vagyonát és jövedelmeit írta most össze s erre vonatkozó jegyzőkönyv 1778. június 15-én Zomborban tartott megyei közgyűlésből lett fölterjesztve a helytartótanácsához, még pedig azon kérelem kapcsán, hogy: a város felszabadulása esetében a kegyesen adandó privilegiumban határozottan kitétessék, hogy e város a katonai előfogatokon kívül nemcsak a vármegyei tiszteknek, hanem e vármegye szolgáltnak is szükség esetében tartozik előfogatokat adni. Továbbá, minthogy Tompa pusztát a város nem akarja betelepíteni, a katonai szállítások Halason át e városba irányozandók, és e város Halasig tartozik fuvar- és előfogatokat adni az eddigi szokás szerint, végre, hogy Bajmok és Csantavér pusztákat egészen tartozik betelepíteni, a nélkül, hogy azokból valamit elvonna; és e két hely a reá arányosan eső és a városéból levonandó porta számmal teljesen a vármegye joghatósága alá tartozék. Ily föltételek mellett hajlandó a vármegye

maga részéről többé nem ellenkezni e város felszabadítása ellen, különben tiltakozásul újra mellékelte Bács vármegye ügyészének 1776. szeptember 26-iki ellenérveit.

Szabadka város hosszas utánjárás után 1779. évi január 22-én valóban elérte célját és a vármegye ellenzése dacára szab. kir. városi rangra lett emelve. E privilegium értelmében megtartotta eddigi határterületét is 12 nagy pusztájával, de Bács vármegye azon kívánságát, hogy Bajmok és Csantavér betelepíttessék, teljesíteni köteleztetett.¹⁾

Ezzel záródott a már a következő évben elhunyt királynő vármegyénk életében mindenkor nevezetes uralkodásának utolsó lustruma.

VII.

II. József császár és II. Lipót király kora.

(1780–1792.)

II. József császár, a ki anyját, Mária Teréziát a trónon követte, nagy változásokat és újításokat léptetett az országban életbe. Magát királylyá meg nem koronáztatta, a vármegye hatóságát eltörölte és másképen osztotta be az országot, a német nyelvet tette hivatalossá és az adóztatásra biztosabb és természetesebb alapot keresett, sőt még vallási és egyházi ügyekben is új reformokat teremtett.

Bács vármegye 1785-ben az itt levő szab. kir. városokkal együtt a tiszántúli Torontál, Temes és Krassó vármegyékkel egy kerületbe soroltatott, melynek főnöke március 18-án Bachó János kir. biztos lett. Ekként a vármegyék és szab. kir. városok eddigi önállósága megszűnt, az országban felállított tíz kerület valamelyikébe soroztattak be és a magistrátusok is kinevezés útján állíttattak össze.

A császár új adórendszerének megvalósítására 1784. aug. 16-án általános népszámlálást és birtokbecslést rendelt el, mely

¹⁾ *Iványi* i. m. I. 273–288.

összeírások és számozások országszerte nagy felháborodást szülvén, legtöbb helyen csak katonai kíséret és fődözet mellett voltak végrehajthatók. Bács vármegyében nem történtek ily heves jelenetek, legalább ilyenekről nem értesülünk s úgy látszik, 1784—85. években az egész munkálat be lett fejezve.

II. József császár a reformok életbeléptetése után folytatta boldogult anyjának, Mária Terézia királynőnek, telepítési politikáját s vármegyénket kiváló figyelemben részesítette. Ide főleg németeket telepített, de Zenta vidékére egy csomó saporogi kozákokat is befogadott, a kik orosz nomádok voltak s hazájukból kiköltözni kényszerítették, mert sem falvakban lakni, sem családot alapítani nem akartak.¹⁾ Utóbbi okból ezen vidékről is csakhamar kivesztek.

1784-től 1787-ig folytak vármegyénkben a telepítések s ezen alkalommal a következő új községek alakultak: Torzsa 1784-ben 250 házzal, Cservenka 1785-ben 500, Új-Verbász 1785-ben 310, Kis-Kér 1786-ban 230, Szeghegy 1786-ban 230, Bulkesz 1786-ban 230, Járek 1787-ben 80 házzal 1.750,000 forintnyi költséggel.²⁾

A már fennálló helységekben történt újabb német telepítések a következők voltak: Palánkán 1785-ben 200 ház, Új-Szivacson 1786-ban 135 ház, Sóvén 1786-ban 80 ház. Kúlán 1786-ban 60 ház, Parabutyon 1786-ban 100 ház, Rácz-Militicsen 1786-ban 100 ház, Bresztovácson 1786-ban 150 ház, Veprovácson 1786-ban 160 ház, Kernyán 1786-ban 100 ház, Csonoplyán 1786-ban 100 ház, Bezdánban 1786-ban 85 ház, Sztanisicsen 1786-ban 100 ház és Almáson 1786-ban 100 ház.³⁾

E telepítéseket megszemlélendő, a császár 1786-ban maga is személyesen rándult le vármegyénkbe⁴⁾ s a dunántúli vidékről Zomboron át július 9-én érkezett Szabadkára, a hol a tanács

1) *Czörnig*: Ethnographia, III. 149.

2) *Eimann*: Der Deutsche Kolonist és *Steltzer*: Gesch. der Bácska, 84. l.

3) U. o.

4) József császár első ízben, még mint trónörökös, 1768-ban érintette látogatásával vármegyénket. Ez évben utazta be a temesi bánsági új telepítéseket s ekkor május 12-én Kikindán és Csókán át Zentára rándult át, a hol az 1697. évi csata színhelyét megtekintette. Zentáról Temesvár felé folytatta útját. (Ered. napló a bécsi titk. levéltárban.)

és sok úri nép a városháza előtt várakozott rá. A fogadtatás itt is, úgy mint másutt, úgy látszik, hidegen és minden tüntetés nélkül történt, és csak rövid ideig tartózkodott a császár a városban. Parcsetics főjegyzőtől a várost illető némely dolgok után, továbbá Zenta és Szeged távolsága iránt tudakozódott; erre maga II. József császár Zentára ment át, hol a kozák telepeseket is megismerlélte s azután Szegedre folytatta útját.

Nem sokára mozgalmasabb hadi események és tábori élet színhelyévé lett Bács vármegye, a mi e vidékre számtalan sok izgalmat, munkát és terhet hozott. S ez annál is sújtóbb volt vármegyénkre nézve, mert az 1787-ik évi szűk termés nagy drágaságot okozott s így igen nehéz volt a huzamosan itt táborozó ezredeket a szükségessel ellátni.

II. József császár 1787. évi májusban Krimben az orosz cárnővel, II. Katalinnal, a török ellen szövetkezett és főleg Bács vármegyében tervezte a hadi munkálatokat megindítani. Futakra tételt a főtábor, s e miatt itt az egész évben hadikészületek folytak s szakadatlanul sok katonaság vonult át megyénken lefelé. Ezeknek ellátása és szállítása, az élelmiszerek beszerzése és elfuvarozása távoli helyekre, számtalan napszamos állítása, újoncozások stb., tömérdek sok terhet és dolgot róttak az egész vármegyére és nagy gondot adtak a magistrátusnak.

Hogy az 1787. évi szűk termés miatt a gabonakészlet el ne fogyjon, II. József császár egy időre eltiltá a sörfőzést és a pálinkaégetést; kereskedésre sem volt szabad gabonát eladni vagy jövőre félretenni. Minden házban össze kellett írni (1787. november hóban) az ott található egész gabona, zab és széna mennyiségét, föltüntetvén azt is, mennyi kell az illetőnek egy évi házi szükségleteire.¹⁾ A fölösleget mind a kincstárnak kellett eladni és pedig ily árak mellett: egy pozsonyi mérő búza 2 frt, rozs 1 frt 30 kr, árpa 46 kr, zab 40 kr, egy mázsa széna 20 kr. Ezen pénznek azonban csak felét kapták, másik fele a háború végére ígértetett. Fuvart a helységek tartoztak adni.

¹⁾ Ered. iratok Bács-Bodrogh vm. Itrban.

A vármegye és a szab. királyi városok, u. m. Szabadka, Zombor és Ujvidék küldöttei 1787. évi december 3-án Baján gyűltek össze értekezni, hogy a katonaság téli eltartásához mindegyikük mennyivel járuljon. A részletes adatokat egyenkint nem ismerjük, azonban Bács vármegyére összesen 100 ezer mázsa széna és 3000 porció szalma lett kivetve, Szabadka 16 portája után pedig 232 mázsa liszt, 2004 pozsonyi mérő zab, 16032 porció széna, 29 mázsa gyertya és 52 öl fa esett, mit iparkodni kellett minél előbb beszedni, hogy szükség esetén készen legyen. December 14-én a vármegye már sürgette a városokat és helységeket a rájuk eső széna és szalma részleteknek a futaki és ujvidéki raktárakba való szállítására. Előhe vagyona arányában mindenkinek, nemeseknek és hivatalnokoknak is hozzá kellett járulnia, és minden tisztviselő fizetésének 6—15%-ka levonatott hadiségély fejében.

Alig telt el néhány hét és a vármegye hatósága újabb rendeletet adott ki, hogy a városok és helységek a pétervárad-i vár építésére munkásokat (napszámost, ácsot stb.) küldjenek s azok minden 8 napban újakkal cseréltesse- nek föl. E szerint február 23-ától március hó végéig adott a vármegye munkásokat, kiket a kincstár 24 krnyi napidíjjal fizetett.

A hadikészületek 1788-ban is folytak. A katonaság még mindig gyülekezett, hétről-hétre más ezredek jöttek a vármegyébe. Az átvonuló katonaság részére fuvart és szállást nyugtatvány mellett kellett adni, élelmi szereiket maguk vásárolták piaci áron és készpénzben; az előljáróságoknak csak arra kellett ügyelniök, hogy mindig elegendő legyen a piacon. Kenyérrel is nyugtatványt adtak a hatóságoknak.

Március hó 1-én maga II. József császár is Szabadkára érkezett és ott egy napi pihenőt tartott. A császár kísérete 261 lóval és 72 ökörrrel jött. Mezőhegyesről is 1600 darab vágó ökröt szállítottak a táborba; ezeket mind az útba eső helysége- nek kellett ellátniok. Sőt az országos szállításban is részt kellett venni a helysége- nek és városoknak, melyek közül pl. Szabadka február hóban 1200 pozsonyi mérő tiszta búzát vitt

a futaki táborba mázsánként 2 krért; éppen így Bajáról 7500 pozsonyi mérő zabot vitt Futakra 625 kétfogatu kocsin; ápril hóban a plávnai kamarai erdőből 800 öl fát kellett 14 nap alatt a Dunához szállítani. Havonként 35,000 porció szalmát (egyenként 10 fontos, 16 krajcárjával) kellett a táborba vinni. Szabadka város a reá kivetett szénát a fuvarozás könnyítése céljából Kamendin pusztán (Ó-Kér alatt) a rendeltetési helyhez közel vásárolta össze s január 8-ika óta hetenkint fölváltva 200 ember és 60 kocsi foglalkozott ott több hétig a széna csomagolásával és szállításával.¹⁾ A vármegye azonkívül febr.—ápr. hónapokban az oppovai és perlaszi (Torontál megyei) Titel felé vezető utak építésére számos napszámot és kocsit tartozott adni, a kiket a kincstár 15, 30 és 45 krnyi napszámmal fizetett a fogatok minősége szerint.

Ennyi készület után végre 1788. február 19-én küldetett a portának a forma szerinti hadüzenet, és II. József császár március 14-én, újból leutazva hozzánk, e napon már a futaki táborba érkezett. A hadjárat ez évben, mint tudva van, nem volt kedvező a császári fegyverekre és semmi különös eredmény nem lett elérve. November 6-án jött vármegyénkbe Ferencz főherceg és kíséretével Péterváradról Pest felé, utazva 3 hatfogatu és 2 négyfogatu hintóval, melyekbe a közben eső állomások adtak lovakat.

Hasonlóan folyt le az 1789. év is folytonos teherkiosztás, fuvarozás, sürgetés, panasz stb. között. A török sereg közelsége miatt Krassó vármegye is veszélyben forogván, a császár rendeletére Bachó János kerületi főnök Temesvárról összes hivatalnokaival vármegyénkbe, Szabadkára költözött mint biztosabb helyre s minthogy más alkalmasabb épület ott nem volt, a szent-ferenczrendi szerzetesek klostromában elfoglaltak minden helyiséget e hivatalnokok számára, míg a barátok a városba mentek ki lakni. Bachó kerületi főnök szeptember végén jött ide és november hóban költözött vissza. Ez alkalommal áthozták Krassó és Temes vármegyék levéltárait is 38 ládában, melyeket

¹⁾ *Irányi* i. m. I. 310–311.

szintén a klastromban helyezték el s csak ezen év végén szállítottak haza, mert időközben szerencsés fordulatot vettek a dolgok a harcúterén.

Az agg gróf Hadik Endre helyébe ugyanis augusztus hóban gróf Laudon neveztetett ki fővezérré, a ki Belgrádot legott ostrom alá vette. A török seregeknek e tájban a Havasalföldön szenvedett nagy veszteségének híre elcsüggeszté a belgrádi török őrseget úgy, hogy szeptember 30-án a külvárost és október 8-án magát a várat is feladták.

Bács vármegye okt. 11-én értesült e szerencsés fegyvertényről, de mivel Belgrád csaknem teljesen le volt rombolva, hogy lakhatóvá tétessék, sok mindenféle iparost és építő anyagot kellett oda szállítani. Magára Szabadka városára 100 munkást rótt ki a vármegye, hogy a belgrádi táborba menjenek rőzsze-kötegeket csinálni, más 100-at Péterváradra a várba rendeltek és 100 kocsit Zimonyba a hajók kirakodásához. Pedig csak az elmúlt hó vége felé rendeltek már onnan Zimonyba 200 nap-számost egy vezetővel és 2 kocsi élelemmel, a kiket minden 2 hétben újjakkal kellett felcserélni. Szabadka szeptember 26-án a vármegyénél panaszt is emelt, hogy annyi ember és kocsi állítást parancsolt a városra, hogy legjobb akarata mellett sem képes eleget tenni.¹⁾

Az 1789. évi szerencsés hadjárat bevégeztével a katonaság ismét vármegyénken át vonult téli szállásaira, sőt jó részben itt foglalt szállást. Október 22-én II. József császár is teljes tábori készletével, valami 209 lóval jött megyénkbe, s október 23-án Szabadkán megpihenve, onnan Mélykúton és Halason át Bécsbe tért vissza.

Ugyancsak vármegyénken át vonult el az ez évi hadjárat győzelmes vezére: gróf Laudon tábornagy, a kit főleg Szabadkán fogadtak zajos ovációkkal, hova december 17-én délután 3 órakor érkezett. Tiszteletére még bálát is rendeztek a városi vendéglőben, melyet a tábornagy jelenlétével is megtisztelt; a tanács pedig ezen ünnepély emlékét a város jegyzőkönyvében

¹⁾ *Iványi* i. m. I. 314.

is megörökíté. Másnap reggel Laudon Halas felé távozott vármegyénkből.

A nem törvényes, mert nem az országgyűlés által rendelt adózásokban kimerült nemzet kedélyét, nyugalját, a melyet már előbb a császár több rendbeli alkotmányellenes intézkedései felzaklattak, a törökön vett győzelmek és Belgrád visszavétele nem volt már képes helyreállítani és lecsendesíteni. Már az előző években hangosan kikeltek a vármegyék az alkotmányellenes kormányzás ellen. Bács vármegye a császári katonaság által csaknem állandóan megszállva lévén, engedelmeskedni volt kénytelen a felsőbb parancsoknak; de a császárnak 1789. febr. 28-án kelt ama rendeletére, melylyel a hiteles helyeken őrzött, legnagyobb részt birtokviszonyokat illető, fontos okmányokat Budára egy központba összehozatni parancsolta, a vagyoni érdekeiben magát veszélyeztetve vélt nemességnek elégedetlensége éppen lángokban tört ki. A vármegyék minden felől, maga a királyi helytartótanács is erélyesen tiltakozott az alkotmány sérelme ellen és határozott hangon országgyűlést követeltek.

Végre a hosszas háborúban, a tartós ellenszegülésben kifáradt és testi egészségében is megtört császár 1789. december 18-án a panaszok orvoslására kilátásba helyezé a kívánt országgyűlést, a melyre a vármegyék az előmunkálatokat el is kezdhetik. Ezek hozzá is láttak, sőt az engedély határain is túlmenve, néhányan önhatalmúlag foglalták vissza az előbbi elveszett tért. II. József császár nagy kormányterveit ekként meghiusítva látván, elcsüggedt, engedelkenyebb lett és 1790. jan. 28-án a vármegyékhez intézett leiratában kijelenté, hogy országgyűlést nemsokára fog tartani, addig pedig május hó 1-től fogva az ország polgári közigazgatási és törvénykezési viszonyait ismét azon állapotba helyezi vissza, a melyben azok 1780-ban, trónra lépte előtt voltak. Vértől szívvel vonta tehát vissza összes újításait, kivéven a türelmi rendeletet, a jobbhágyságnak és a lelkeszségek rendezésére vonatkozókat. Az említett határidő megérkeztéig azonban, míg az új intézkedések részletes eltörlő-engedélyek által megszüntetve nem lesznek, tartózkodjanak minden önhatalmú eljárástól.

II. József császár kevéssel ezután, február 20-án meghalt. A törvényhatóságok most tehát a határidőt már be sem várhatták ; mindenütt közgyűlések tartattak a vármegyékben s miután az előbb kinevezett tisztviselők önként lemondtak, a régi rend is tényleg ismét helyreállott. Így Bács vármegye 1790. február 1-én tartott közgyűléséből, a melyen még Bachó János kerületi főnök elnökölt, fölkerlte az 1785-ik év előtti főispánt, gr. Hadik Andrást, foglalja el újra székét, és március 3-án Zomborban tartott közgyűlésen már a régi alkotmányos tisztikar kezdé meg ismét működését.

E vármegyei gyűlésen oly királyi határozat olvastatott föl, a melynek értelmében a királyi városok, a vármegyék, illetőleg a kerületek alól fölmentve, ismét régi joghatóságukat gyakorolhatják, a latin hivatalos nyelv használata visszaállítatik, az iskola ügyekre vonatkozólag pedig az rendeltetett, hogy azok a régi állapotba térjenek vissza, a latin nyelv a magyarnak segítségével taníttassék, az időközben behozott tandíj is megszűnik stb. Egy hét mulva pedig (márc. 26.) megérkezett a helytartótanács március 5-én kelt rendelete is, mely szerint az igazságszolgáltatás is az 1780. év előtti állapotba helyeztetett vissza.

A vármegyék az indulatok őrzöngő mámorában az előbbi kormányzat minden nyomát eltüntetni és megsemmisíteni iparkodtak. Örömrivalgás és zene között még a méltányos adókivetés céljából készített földmérésekre és népösszeírásokra vonatkozó irományokat is — a tudomány s az utókor nem csekély kárára — megsemmisítették, nehogy a fejedelem és a nemzet közötti meghasonlás egyik főokának még emléke is maradjon hátra.

Így Bács vármegye is felszólítja a városokat, hogy az illető iratokat mind az ápril 7-én Baján tartandó vármegyei közgyűlésre vitessék, hogy ott azok tűzzel elpusztíttassanak. Azonkívül esküvel kellett fogadnia a városok tanácsának, hogy tudva és akarva az iratokból semmit sem tartott vissza, s ha mégis netalán valami hátramaradt volna, mihelyt előkerül, szent kötelességének ismeri azt legott elpusztítani. A városok készségesen

szót fogadtak e rendeletnek, sőt még a házszámokat is leakasztották s levakarták.

Ezalatt II. József halála után II. Lipót ülven trónra, ő az országgyűlést 1790. évi június 6-ára hívta össze Budára. Ezen országgyűlés, melyen követei által vármegyénk is képviselve volt, november hó első napjaiban Pozsonyba tétetett át, a hol nov. 15-én Lipót király fényes megkoronáztatása a nemzetet a trónnal ismét kibékíté s az bizalommal fordult új királya felé. Az országgyűlési tanácskozások ezután az 1790—91. évben szakadatlanul folytak s az itt hozott s hazánkra korszakot alkotó törvények között kettő vármegyénket közelről érinté, a mennyiben a VII. t. c. által az eddigi tiszai kamarai kerület a korona javához csatoltatott, Szabadka szabad királyi város szabadalmi pedig (XXX. t. c.) törvénybe iktattattak. Az országgyűlés befejezése után a vármegye új főispánja, Ürményi József 1791. augusztus 1-én Zomborban közgyűlést tartott,¹⁾ melyen a tisztújítás megtörtént. Az itt megválasztott alispánok, t. i. Kovács József és Ódry András, továbbá Márfy Lipót főjegyző erős kézzel intézték ezután a megye ügyeit s iparkodtak az alkotmányos életet lábraállítani, a mire annál inkább szükség volt, mert a főispán nem sokat időzött körükben, hanem az országos dolgokkal a megyétől távol foglalkozott.

E közben a törökökkel még 1790. évi szeptember 25-én fegyverszünet kötött, 1791. augusztus 4-én pedig a háború előtti állapot alapján Szisztovóban a végleges béke is létrejött. És bár e föltételek meglehetősen kedvezőtlenek voltak, mégis osztatlan örömmel fogadták azt mindenütt, főleg, mert a francia bonyodalmak mind nagyobb és nagyobb aggodalmat keltettek.

Egy európai háború előestéjén, 1792. március 2-án, érte az országot s vele vármegyénket a csapás, hogy II. Lipót király rövid és áldásdús uralkodásának második évében elhunyt.

Iványi István és Dudás Gyula.

¹⁾ Ered. jkvi részlet Bács-Bodrogh vm. Itrban.

V. RÉSZ.

A vármegye története 1792—1848-ig.

A vármegye története 1792—1848-ig.

I. Ferencz király uralkodásának korszaka (1792—1835.) nagy és fontos események korát jelzi hazánk történetében, s ezen fontos események vármegyénket is sokszorosan érintették. Mindjárt 1792-ben kitört a francia háború, mely innenfogva két évtizeden át csaknem szakadatlanul folyt, s ez az óriási küzdelem, melyet hazánkkal együtt majdnem az összes európai államok előbb a francia köztársaság, utóbb pedig Napoleon ellen folytattak, roppant pénz- és vér-áldozatba került s ezen áldozat meghozatalában Bács-Bodrogh vármegye is tetemes részt vett.

Vármegyénk beligazgatása ezen időben Ürményi József főispán, kir. személynök állandó távolléte folytán Kovács és Ódry alispánok által vezettetett, a kik az országgyűlés által a háború viselésére megszavazott hadjuttalékot újoncokban és gabonában Bács-Bodrogh vármegye quótája arányában kiállították s a megjelölt helyekre küldötték. Sajnos, hogy a megyei gyűlések ezen kori végzéseit nem ismerjük s így azt sem tudjuk pontosan, vajjon vármegyénk a háború első éveiben mennyi katonát és mennyi pénzt vagy élelmet adott.¹⁾ Tény azonban, hogy mint általában az egész ország, úgy e megye is állandóan a francia háború behatása alatt állott s a királynak megajánlott segély előteremtésével s kiállításával kellett foglalatoskodni, a mi a megyei vezető férfiaknak és magának a vármegyei lakosságnak nem kevés gondot okozott.

De bár az anyagi áldozatok gondja e megyét csaknem teljesen lekötötte, mindazáltal hozzánk is elhatott a francia

---

¹⁾ Az ez évi megyei jegyzőkönyvek 1849-ben megsemmisültek.

forradalom által proklamált szabadabb elvek ereje, s jölehet Bács-Bodrogh megye újjáalakulása és fejlődése természetéből kifolyólag az előző század óta folyton a legmonarchikusabb érzelmeket táplált, sőt politikai pártállás tekintetében a legloyálisabb elemekhez tartozott, mégis akadtak egyesek, a kik a Martinovics és társai által ekkoriban terjesztett eszméket felkarolni igyekeztek. Így a forradalmi eszmék nálunk is megfészkeltek itt-ott magukat, azonban a mozgalmak itt nagyobb arányokat nem öltöttek.¹⁾ Vármegyénk a szabadelvű eszmékkel szemben nagyon is conservatívnak mutatta magát, s ezt legjobban illusztrálja az 1794. évi szeptember hóban tartott megyegyűlés, a melyből kelt fölterjesztésben a Martinovics-féle mozgalmat elítéli, Martinovicsot és társait a király és a társadalom gyilkosainak nevezi.²⁾

A Martinovics-féle mozgalom elfojtása által a király mindenható miniszterének, Thugutnak sikerült elnémítania a demokrata szabadelvűeket, s ezután az alkotmányos szabadelvűeket vette üldözőbe. Bács vármegye főispánja, a szabadelvűség hírében álló Űrményi, mint kir. személynök nyugdíjaztatott, de vármegyénkben egyébként senkit sem találtak, a kit bántani lehetett, sőt ellenkezőleg, alig volt megye az országban, a hol annyi mindenféle kir. kitüntetéssel felruházott, aulikus érzelmű egyén találtatott volna.³⁾

1) Vármegyénk 1794. évi június hóban tartott közgyűlésében adott életjelt először és utoljára a forradalmi szellem, a midőn ugyanis a megyei nemesség egy tagja, Császár Ferdinánd, állítólag a tisztújítás és az állapotokkal való elégedetlenség miatt a gyűlésben így kiáltott fel: „Lehetetlen többé tűrni; revolutiónak kell lenni; a szegény nemesség és nem a parasztok fognak fölkelni és a főispán legelőször fog lefejeztetni. A királyok — úgy mond — gyilkosok, és boldog az az ország, melynek nincs királya.“ Császár e kijelentése miatt elfogatott, de iratai között semmi gyanúsat nem találtak s a megye fölterjesztése folytán megindított felségstérségi pert a királyi tábla utóbb be is szüntette, mert kiderült, hogy Császár e kijelentést csak felindulásból tette. A királyi tábla felmentő ítéletét a hétszemélyes tábla is jóváhagyta.

2) *Fraknói V.*: Martinovics összeesküvése.

3) Így e tájban (az 1790-es években) Szentgyörgyi Horváth Zsigmond és Rédl udvari tanácsosi, Űrményi Mihály és Kruspér Antal királyi kincstári tanácsosi, Ódry András, Cseh Mihály, Gromon Zsigmond és Rudics Máté királyi tanácsosi címet viseltek. Ezekon kívül Latinovics János királyi helytartósági tanácsos, Siskovics Pál királyi udvarnok, Márffy Lipót aranyarsarkantyús vitéz volt.

De nemcsak politikai mozgalmak, hanem egyáltalán nevezetesebb tények sem adták elő magukat vármegyénkben mindaddig, míg az 1796-ik év folyamán Kovács József első alispán nem halt, a kinek elhalálózásával a megyei tisztújítás szüksége merült fel. 1797-ik január 11-én Baján a megye részleges vagy kis gyűlést tartott s felolvastatott Ürményi főispán átirata, mely a tisztújítás határnapját ez évi jan. 23-án Zomborban tartandó közgyűlésre tűzte ki. E gyűlés a kitűzött napon meg is tartatott, mely alkalommal a megyei karok és rendekből Joannovics János gör. kel. püspök, Rédl Ferencz udvari tanácsos, Kruspér Antal és Ürményi Mihály kincstári tanácsos, Kászonyi Ferencz érseki jószágigazgató, Latinovics Miklós, Rudics Máté, Latinovics József, Gombos Ferencz, Vojnics Salamon, Putnik István, Zákó Döme, Gúganovics Siskovics Pál, Ódry András (másod alispán) az egész tisztikarral és mások számosan Zomborban a ferenczrendiek zárdaépületében összegyűlvén, előbb a szomszéd kath. templomba mentek át, hol a szokásos isteni tisztelet megtartatott, azután a gyűlés terembe tértek vissza. Ürményi főispán az átellenben levő kincstárigazgatósági épületben volt szállva, érte tehát Lakner József kalocsai kanonok vezetése alatt küldöttség menesztetett, ki is a gyűlésben megjelenván, Márffy Lipót főjegyző és arany-sarkantyús vitéz által üdvözöltetett. Ezután Ódry András másod alispán és a tisztikar leköszönt hivataláról s a főispán elnöklete alatt megejtetett a tisztújítás. Első alispánná Ódry András, másod alispánná Latinovics Tádé lettek megválasztva.¹⁾

A többi tisztviselők megválasztásával a tisztújítás befejeztetvén, a főispán akkori szokás szerint átadta a megye pecsétjét az első alispánnak, a levéltár kulcsát pedig a főjegyzőnek. Egyúttal ezen közgyűlés alkalmával a megye országgyűlési

---

¹⁾ Főjegyző lett Márffy Lipót, ügyész Szucsics József, főszolgabírák: Vojnics Sebestyén, Szalay Péter, Latinovics József és Polyák József, levéltárnok Matyasovszky János, főpénztárnok Pinkovics Simon, aladószedők Rudics Antal, Pertics Dömjén, Vojnics János, Stefanovics Antal, aljegyzők Bunyik Benjamin és Antunovics Simon, táblabírák Janesó Ferencz, Császár Márton, ifj. Latinovics József, Vermes Lajos, Ferencsevics Fülöp, Markovics Mátyás és Mészáros Albert. Ezeken kívül még megválasztottak az esküdtek, csend-biztosok és alszolgabírák is. (Ered. közgy. jkv Bács-Bodrogh vm. Itrban.)

követei, névszerint Kászonyi Ferencz és Vojnits Sebestyén, bemutatták jelentésüket az országgyűlés lefolyásáról, úgy nem különben a hozott törvényeket is, melyek legott meghirdettettek. Mivel pedig az országgyűlés végzése szerint Bács és Bodrogh vármegyére 1260 ujonc vettetett ki hadjuttalék gyanánt, melyet ápril hó végéig kellett kiállítani, ez irányban is megtették a kellő intézkedéseket. Végül a szükségessé vált teendők elintézésére a főispán elnöklete alatt egy választmány küldetett ki, a megye követei részére pedig napidíjak fejében 900 firt utalványoztatott, majd pedig némely kevésbbé lényeges folyó ügyek letárgyalása után a gyűlés eloszlott.

Ódry újonnan választott alispán minden irányban nagy tevékenységet fejtett ki, mert nemcsak hogy a számos megyei és törvényszéki ülésen elnökölt, de főleg a most sűrűn előforduló nemesi fölkelési ügyek elintézésében is tevékeny részt vett. Így 1797. február 25-én és március 13-án Baján az országgyűlés által megajánlott gabona, ökrök és lovak beszerzése céljából tartatott ülés, ápril 19-én pedig Zomborban rendes közgyűlés volt, melyen felolvasták I. Ferencz király ápril 10-én kelt leiratát a nemesi fölkelést illetőleg, s erre nézve a szükséges előintézkedések azonnal meg is tétettek.

A május 3-án Zomborban tartott újabb közgyűlés alkalmával a nemesi fölkelést szervező megyei választmány bemutatta munkálatát, melynek alapján a szükséges intézkedések megtétettek. Ezen alkalommal mutatta be a bizottság a megye portáinak felosztását is, mely szerint ezek a következőleg állapítottak meg, és pedig: a kincstári birtokra $63\frac{5}{16}$, a bajai uradalomra $9\frac{11}{16}$, a futakira $6\frac{1}{16}$, a bácsira 3, a tiszai korona kerületre $27\frac{8}{16}$, Szabadka városra 16, Zombor városra 13, Ujvidék városra 10, a többi megyei birtokosra összesen 151.

Ezen gyűlést követte június 19-én Szabadkán megtartott újabb közgyűlés a nemesi fölkelés ügyében, melyre a főispánon kívül gróf Pálffy Miklós tábornok is megjelent. Az időközben érkezett rendeletek felolvasása után, a tábornok kérelmére, kiegészítettett a nemesi fölkelő had tisztikara, és pedig akként,

hogy a főispán indítványára a fővezérségre herceg Grassalkovics Antal, az őrnagyi állásra báró Geramb Lipót kéretett föl, s ezen kívül a tisztikar a következőleg alakíttatott meg:

Ezredes *fővezér*: herceg Grassalkovics Antal, *őrnagy*: báró Geramb Lipót;

az *első csapatnál*: kapitány Vojnics Salamon, főhadnagy Szucsics Boldizsár, alhadnagyk Köröskényi Miklós és Gombos Pál;

a *második csapatnál*: kapitány Vojnics József, főhadnagy Antunovics István, alhadnagyk Vermes Sándor és Császár Ferencz;

a *harmadik csapatnál*: kapitány Piukovics Bencze, főhadnagy Dénes Márton, alhadnagyk Piukovics Fülöp és Fratricsevic István;

tábori lelkész: Ross István zentai róm. kath. plébános és Popovics Simon szenttamási gör. kel. plébános;

segédtiszt: Rudics Antal kapitányi ranggal, *hadbíró*: Antunovics Simon főhadnagyi ranggal, *zászlótartó*: Vojnics Jakab őrmesteri ranggal, *orvos*: dr. Mistermüller József, *borbély*: Szemere György.

Ezután a június 20-án gróf Pálffy tábornok előtt tartandó szemléhez Ódry András alispán alatt egy bizottság küldetett ki, miután pedig a szemle megtörtént, a vármegye hatósága oly értelmű jelentést küldött az országos nemesi had fővezérének, József főherceg nádornak, hogy az insurrectiónális sereg indulásra készen áll.¹⁾

Minthogy később Grassalkovics egészségi okokból a neki szánt fővezérséget el nem fogadta, felsőbb ajánlatra helyébe br. Luzsénszky Pál választatott meg ezredessé; báró Geramb pedig a tényleges katonai szolgálatból el nem bocsáttatván, helyébe őrnagyk Vojnics Salamon kapitány rendeltetett. A nemesi fölkelő sereg július 2-án indult, a felsőbb helyről nyert úti program szerint, Baranyába s július 9-én ért Szigetvárra. A csapatok összes létszáma 506 főből állott. Szigetvárőről a csapatok

¹⁾ Ered. jkv Bács-Bodrogh vm. ltr. 1797.

julius 26-án Sárvára mentek. Onnan tudatta Vojnics Salamon főparancsnoki helynök, hogy a csapatok fegyverzete hiányos és részben hasznavehetetlen, de azoknak kiegészítéséről gondoskodván, az itt tartott fő szemle alkalmával József nádor megelégedését nyilvánítja.¹⁾

Az augusztus 10-én Baján tartott közgyűlés alkalmával a fölkelő megyei had vezetése véglegesen Vojnics Salamon őrnagyra bízott s innen fogva a bácskai sereg Szombathely és Csorna között táborozott egész szeptember hóig, mely időközben gróf Pálffy tábornok ajánlatára a megye által báró Lutzénszky tétetett fővezérre. Mivel pedig a táborozás költségei nagyon is fokozódtak, a szeptemberi közgyűlés elhatározta, hogy e költségek fődözésére a megyebeli birtokosok, papok és a 300 frton felüli fizetéssel bíró tisztviselők évi jövedelmük 3%-kát tartoznak a fölkelési pénztárba beszolgáltatni és pedig ez összeg felét azonnal, felét pedig később.

Míg azonban a vármegye hatósága emnyire buzgólkodott a fölkelő sereg felszerelésén és fentartásán, a francia háborúk folyásában váratlan fordulat állott be. Napoleon ugyanis a viszonyok változtával hajlandónak mutatkozott a békekötésre, mely hosszú alkudozások után 1797. október 17-én Campo Formióban meg is kötöttet. E béketárgyalások dacára, a magyar nemesi had csak október 29-én kelt királyi rendelettel boesáttatott laza, de végleges felosztatásuk nemcsak el nem rendeltetett, hanem meghagyatott, hogy készenlétben maradjanak. A bácskai sereg november 19—20-án volt Bajára érkezendő, mialatt azonban a vármegye bizottsága a visszaérkező hadnak Baján, Zomborban és Szabadkán leendő elszállásolásáról s az elhez szükséges költségek és természetbeli járandóságok beszerzéséről gondoskodott, december 19-én kelt királyi rendelettel a fölkelő had végleges elbocsátása is elrendeltetett. Erre a megye hatósága a Baján megtartott végső szemle után a legénységet hazabocsátotta, a fegyvereket részint a megyei, részint a hadi raktárakban, a

---

¹⁾ *Dudás Gy.*: A bácskai nemesség fölkelése 1797-ben. Tört. Társ. Évk. VI. évf.

sereg zászlóját pedig a megyei levéltárban helyezték el megőrzés végett.

Igy az 1797. évi fölkelés minden véráldozat nélkül ért végett, de jövőre is tanujele maradt Bács-Bodrogh vármegye hazafiságának és áldozatkészségének.

Két év mulva, midőn Napoleon a szövetséges seregeket olasz földön (1799—1800.) tönkre verte és hadaival már az ausztriai örökös tartományok felé nyomult, az 1800. év elején Ferencz király felhívására a megyei felkelő hadak egybehívása ismét megtörtént. Bács vármegye is kiállította ismét csapatait, a felszerelés és a táborozás részleteiről azonban nem maradtak fenn tudósítások, s csak annyit tudunk, hogy az ez évi fölkelő csapatok sem vitettek a harctérre, hanem a béke létrejövele után épségben hazabocsáttattak. Az 1800-ik évi fölkelés költségei megyénknek így is 21,122 frtnyi kiadást okoztak.¹⁾

A békesség a francziákkal megkötöttén, lassankint több gond fordíthatott az ország és a megyék belügyeire, a mire annál inkább nagy szükség volt, mert a háborúk okozta terhek már igen kimerítették az országos és megyei pénztárakat, a kincstár által pedig ekkoriban szükségből kibocsátott papírpénz értéke folytonosan csökkent, a minek folytán az ország tetemes károkat szenvedett. Az ekként keletkezett sérelem orvoslása a következő országgyűlésre volt halasztandó, ez azonban e század hátralévő utolsó éveiben nem tartatott, mert a legközelebbi országgyűlés 1802-re tűzetett ki.

Vármegyénk Ürményi főispán és Ódry alispán kormánya alatt az utóbbi öt éven át békés életet élt, mi közben a felmerült anyagi sérelnék orvoslására s azon megyei érdekek felkarolására kellett törekedni, mik e tájban Bodrogh megyének Bácscsal való egyesítése, az 1797-ben megkezdett Ferencz-csatorna ásatásának folytatása, a vármegye új székházának építése alakjában jelentkeztek. Ürményi főispán azonban már mindezeket nem valósíthatta

---

¹⁾ Az 1797. és 1800. évi fölkelés kiadásai csak az 1809. évi megyei közgyűlésben terjesztettek elő s innen ismerjük őket. (Megyei jkv 1809.)

meg, mert utolsó ténykedése itt az 1801-ik évben Zomborban tartott megyei tisztújítás volt, a melyben a tisztkar legnagyobb részben újból beválasztatott, a főispán pedig ez év végével a fehérvármegyei főispánság elnyeréseért folyamodván, állásáról lemondott s helyébe 1802. ápril 9-én br. Podmaniczky József neveztetett ki.

Az 1802-ik év tavaszi közgyűlésében az ez évre hirdetett országgyűlésre követekül Rudics Máté és Márfy Lipót választattak meg, a kiknek oly utasítást adtak, hogy az országgyűlésen Bodrogh vármegyének Báccsal való törvényes egyesítését s a felmerült országos sérelmek orvoslását sürgessék. Ugyanezen közgyűlés vette tudomásul br. Podmaniczky főispáni kineveztetését, a ki azután az itt előkészített program szerint 1802-ik ápril 26-án iktattatott be hivatalába Baján a szokásos ünnepek között.¹⁾

Az 1802-ik év nemcsak ezen főispáni változás, hanem egyéb események által is nevezetes maradt vármegyénk multjában. Nevezetesen ezen évben hozta meg végre az országgyűlés a nevezetes végzést, mely szerint Bács és Bodrogh vármegyék, melyek Mária Terézia királynő kora óta úgy is együttesen igazgattak, most törvényesen is egyesültek. Régóta sürgette ezt Bács vármegye, legújabbán pedig Ürményi főispán készítette elő az utat, Podmaniczky pedig befejezte. Az ez évi VIII. t. c. e két vármegyét örökre egybeforrasztotta.

A másik nevezetes tény az 1793 óta épülő Ferencz-csatorna megnyitása volt, mely 1802-ik évi május 2-án történt. Nem tartozik ide e csatorna gazdasági és közlekedési jelentőségének fejtegetése, sem pedig létrejövetelének története, azért e helyütt csupán érintjük e fontos tény.²⁾

Ugyanezen évben lett véglegesen megoldva a vármegyei székház építésének hosszú óta vajúdó ügye, még pedig akként, hogy a megyeház építése Zomborban tényleg megkezdett. Az

1) Eredeti jegyzőkönyvek Bács-Bodrogh vm. ltr. 1802.

2) A csatorna építésének körülményei e mű más szakaszában behatóan fognak tárgyalatni. Szerk.

építés kérdése az előző század közepe óta húzódott, s mert a megyének nem volt igazi központja, az érsek-főispánok előbb Bácsban, utóbb Istvánmegyén kívántak székházat építtetni. A megye állandó székhelylyel nem bírván, gyűléseit jobbára Baján és Bácsban tartotta, levéltára Baján, börtönei állandóan pedig Bácsban voltak. Már a század közepén Zombort kívánta a vármegye központjává tenni, de főleg Klobusiczky érsek-főispán ellenezte ezt. Miután a kalocsai érsekek (1775.) megszűntek a vármegye főispánjai lenni, a megye hatósága jobbára Zomborban székelt, a mennyiben gyűléseit II. József kora óta az ottani volt szent ferenczrendi zárdában tartá. Később megyeház építésére is gondoltak s 500 frtért Zombor városától egy telek is vásároltatott. Több tervezet után Ódry alispán Bauer főmérnök tervét ajánlotta elfogadásra, melynek részletes költségvetését nem ismerjük ugyan, de az építés 1802-ben két emeletes, börtönökkel és kápolnával ellátott székház tervezete a kir. helytartótanácschoz jóváhagyás végett fölterjesztetett.¹⁾

Az 1803-tól 1809-ig terjedő időszakban a vármegye törvényhatósága jobbára folyó belügyeinek intézésével foglalkozott s ezért közgyűlései valami különös érdekű határozatokat nem is hozhattak. Érdekes azonban, hogy az 1803-ik évi közgyűlés, a többi közt Szabolcs vármegyének a magyar nyelv hivatalos használatára vonatkozó feliratát egyszerűen tudomásul vette, a mi bizonyára a megyében élő nemzetiségekre való túlzó tekintetektől történt.²⁾ Az 1804-ik évben a megye területén Verbászon pestis ütött ki, a mi nagy ijedelmet okozott, de a járvány a kellő óvintézkedések megtétele után teljesen megszűnt. Intézkedések tétettek ugyane tájban a megyebeli cigányok összeírása, a két Palánka község végleges szétválasztása s a Duna ez évi (1804.) nagy áradása és kiöntései által sújtott megyei lakosok adóelengedése tárgyában stb.³⁾

¹⁾ A királyi helytartótanács e tervezetet 1804-ben hagyta jóvá, mire az építés meg is kezdődött. (Ijky Bács-Bodrogh vm. ltr. 1804.)

²⁾ Ered. ijky Bács-Bodrogh vm. ltr. 1803.

³⁾ U. o. 1804.

Az 1805. évi országgyűlésre Bács-Bodrogh vármegye Vojnics Fábián másod alispánt és Márffy Lipót főjegyzőt küldte fel követei gyanánt. Ez országgyűlés újabb nemesi fölkelést rendelt el, a mi a megyével közöltetett is, de a szokásos előkészületeken kívül, a háborúk megszűnte következtében, lényegesebb teendőkre nem volt szükség.¹⁾

A következő évek ismét nyugalomban teltek el s bár a francia háborúk által okozott roppant anyagi terhek országszerte súlyos bajok kútforrásaivá lettek s vármegyénkben is érezhetők voltak, ez ügyben más vármegyék példájára nálunk panasz nem lett emelve, sőt minden kormányrendelet végrehajtatott. Midőn Ferencz király 1807-ben újra országgyűlést hirdetett, vármegyénk Baján február hóban tartott közgyűléséből ismét Vojnics Fábiánt és Márffy Lipótot küldötte ki követei gyanánt. Március 12-én Podmaniczky főispán elnöklete alatti megyegyűlés a folyó belügyekkel foglalkozott. A megyeház építése ekkor már annyira haladt, hogy az épület tető alá került. Különböző kevésbbé lényeges ügyek elintézésén kívül²⁾ tudomásul vette e gyűlés, hogy őfelsége a király május hóban megyénken fog átutazni. A király május 10—11-ike között Szeged felől jövet vármegyénken utazott át Pécs felé, utazásának részleteit azonban nem ismerjük. Csak Ódry alispán jelentéséből tudunk annyit e királyi utazásról, hogy a király ünnepélyes fogadásáról egy megyei bizottság gondoskodott s hogy a király a helységekben, melyeket érintett, a kellő hódolattal fogadtatott.³⁾

A következő 1808. évi országgyűlésre Szucsics József és Rudics Máté választattak meg követek gyanánt, a szokásos nem sokat mondó utasításokkal. Ugyanez évi közgyűlésen be lőn

¹⁾ Az ezen 1805. évi fölkelés fölszerelési költségei mindazáltal 3220 frtnyi kiadást okoztak a vármegyének. (Jkv 1809.)

²⁾ Az ez évi megyei határozatok közül érdekes talán felemlíteni, hogy a Veszprém megye által sürgetett Tud. Akadémia felállítását vármegyénk jobb időkre kívánja halasztatni, az országos tébolyda felállítására pedig 411 frtot adott, a selyemtenyészés meghonosítása végett pedig Baján és Futakon u. n. epreskerteket állíttatni rendelt. (Jkv 1807.)

³⁾ Megyei jkv 1807.

jelentve, hogy a vármegye székháza immár teljesen elkészült s a még hátralékos költségek kifizettettek.¹⁾

Mivel 1809-ben a francia háború újra kitört, az országos fegyverkezés ismét napirendre került s Bács-Bodrogh vármegyében is ápril 11-én általános insurrectió hirdettetett. A Baján ápril 17-én tartott közgyűlés a fölkelés szervezésére minden szükséges intézkedést megtett. A fölkelő csapatok most lovas és gyalog ~~hadosztály~~osztályra osztattak be a következő tiszttikarral: 1. *a lovasságnál* őrnagy főparancsnok: Késmárky Antal, első kapitány: Vojnics Mihály (volt királyi testőr), másod kapitány: Szucsics István, főhadnagyk: ifj. Vojnics Mihály és Mészáros Antal, alhadnagyk: Lakatos Bertalan és Piukovics István, zászlótartó: Vujevits Albert;

a gyalogságnál kapitány: Julinácz Péter, főhadnagy: Vojnics János, alhadnagyk: Volarics Imre és Duka Péter, őrmesterek: Vörös József és Rubinyi István;

a tiszai kerület külön századot állítván fel, ennek kapitánya: Manojlovics Lázár, másod kapitánya: Radisics István, főhadnagyai: Eremics Vazul és Kondorai György, alhadnagyai: Dudvarszky Sándor és Osgyáni István.

Ugyanezen közgyűlés megállapította a fölkelő csapatok tisztjeinek fizetését, továbbá örvendetes tudomásul vette József főherceg nádor értesítését, hogy a francziák a Dunán való átkelésnél megverettek;²⁾ megtette továbbá a szükséges intézkedéseket a péterváradi és eszéki várak parancsnokainak megkeresésére, a kik embert, építőanyagot és élelmet kértek e várak védelmi állapotba helyezésére.

1809. évi július 19-én Zomborban Podmaniczky főispán újabb közgyűlést tartott, melyen a királyi leirat értelmében felállíttatni kért megyei két lovas ~~hadosztály~~osztály szervezése határozatilag kimondatott.

¹⁾ A vármegyei ház költségvetését nem ismerjük s így nem tudjuk, hogy az összes építkezés mennyibe került.

²⁾ Ez évben 600 francia fogoly küldetett megyénkbe, kik ideiglenesen Zomborban a kaszárnnyában, templomokban és egyebütt helyeztettek el. (Jkv 1809.)

Ezután a nemesi fölkelő had és az újabban felállíttatni rendelt két hadosztály felszerelési költségeinek beszerzésére nézve tétetett intézkedés, mert e költségeket a megye lakosságának kellett viselnie. Az előleget azonban az állam adta, nevezetesen 650,000 forintot utalványozott Bács vármegye részére e címen, a mit e közgyűlés tudomásul is vett.

Az új hadosztály tisztikara következőleg állapíttatott meg: *ezredes* helye betöltetlen s annak kinevezése a nádorra bízandó;

alezredes: Szentgyörgyi Horváth József;

őrnagy: Lebanovics János; *kapitányok*: Matyók Ferencz, Császár Ferencz, Kovács Ádám, Panics János és Goreczki Venczel; *másod kapitányok*: Jankovics Cziril, Czopf József, gróf Sean Károly, Nikolics János, Sopron Antal; *főhadnaggyok*: Putnik István, Latinovics János, Fratricsevics János, Vojnics István, Latinovics Szaniszló, Gregus Eduárd, Bugarszki Miklós, Adámovics Antal, Viszinger József és Jankovics János; *alhadnaggyok*: Bobor Dániel, Brezovics Péter, Latinovics József, Dévay Imre, Gyuracs-kai Pál, Milasevics József, Dévisch József, Hirschhegger Mihály, Nikolits Döme és Cservenka Alajos.

E csapatok kiállítása után Nagy tábornok küldetett ki megyénkbe, a ki a diviziókat átvette s elvezényelte. Sajnos, az ez évi hadjárat részleteit nem ismerjük. Tény azonban, hogy a bácskai nemesi fölkelő sereg, továbbá a rendkívüli segélyképen felállított két divízió részt vett a dunántúli táborozásban, melynek fővezénylete János főhercegre volt bízva, a nemesi hadak vezére pedig most is József nádor volt. A francziák Eugen nápolyi alkirály vezérlete alatt nyomultak az országba, míg Napoleon Bécsét tartotta megszállva. János főherceg ausztriai fővezér seregeivel egész Győrig hátrált s itt gyülekeztek május hóban a nemesi hadak is. Már a dunai megyékből mintegy 8000 főnyi nemesi had volt együtt, de a tiszai nemesség még nem érkezett be, midőn Napoleon parancsot adott Eugen alkirálynak a győri német-magyar tábor megtámadására. A június 14-iki híres győri csatában a mieink megverettek, de a nemesi had jól megállta

helyét a balszárnyon, míg nem a heves ágyútűz elől végre is hátrálnia kellett Buda felé, mely visszavonulásnál a nemesi hadak a János főherceg alatti csapatok hátvédéd képezték. Budánál csatlakoztak a sereggel a tiszai megyék csapatai.¹⁾ A július hóban vívott asperni és wagrami csaták után megkötött fegyverszünet beálltával, a mi megyei csapataink sem bocsáttattak legott haza, mert a bécsi béke a francziákkal csak október hóban kötött meg s így a csapatok hazaküldése november 24-én kelt kir. rendelettel történt.

A vármegye e hadimozgalmakkal teljes 1809-ik év folyamán egyéb teendőit sem hanyagolta el, sőt úgy a közügyek, mint az administratív teendők körül lényeges intézkedéseket tett. Már április hóban rendes tisztújítást eszközölt, mely alkalommal első alispánná újra Ódry András, második alispánná Vojnics Fábian, főjegyzővé Bunyik Benjamin,²⁾ főügyész Szucsics József választottak meg s ugyanekkor a többi tiszti személyzet is kiegészítést nyert.³⁾

A királyné koronázási ajándéka ügyében a megyéhez intézett nádori felhívásra a vármegyére eső 9043 frt 26 kr és a tiszai koronai kerületre eső 2961 frt, vagyis összesen 12,004 forint beszedése iránt a kellő intézkedés, a porták szerint kivetett kulcs szerint szintén megtörtént. Ezenkívül tetemes áldozatot hozott megyénk közönsége a Ludovica katonai akadémia felállítása ügyében is, melyre gyűjtés útján mintegy 27,000 frt folyt be.⁴⁾

Az ez évi háború költségeinek fedezésére királyi leirrattal vármegyénk is felszólíttatván, a gyűjtés ez irányban is folyt s végeredményében a kir. kincstár számára 26,034 frt készpénzt, 141 lovat, 3320 mérő zabot és 2345 mérő búzát eredményezett,

1) Horváth M.: Magyarország. tört. VIII. 373.

2) Márffy Lipót eddigi főjegyző Csében meggyilkoltatott 1809. elején, állítólag jobbágysai és alantasaival való szigorúsága miatt.

3) A többi tisztviselők ezek: aljegyzők Antunovics Albert és Latinovics Benjamin, alügyész Mészáros Dániel, főszolgabírák Latinovics József, Poeskay Zsigmond, Vojnics Antal, Alföldy János, pénztárnokok Siskovics Pál, Polyák József, Latinovics Fülöp stb.

4) Jkv 1809.

melyek mint vármegyénk lakosságának adományai lettek ez évben beszolgáltatva.¹⁾

A következő évek folyamán azonban megyénkben kevés lényeges dolog történt; az 1809-ik év után bekövetkezett pénzérték csökkenés (devalváció) megyénket is érzékenyen sújtá ugyan, de arról nem értesülünk, hogy ez ügyben, más vármegyék példájára, panasz tétetett volna. Mind az 1810., mind pedig az 1811-ik évi megyei gyűlések folyó ügyek intézését végezték s mint fontosabb teendő csak az 1811-ik évi országgyűlésre megválasztandó követek kijelölése és a tisztújítás merült fel. A június 22-én Zomborban tartott gyűlés megválasztotta követekül Rudics Mátét és Szucsics Józsefet, az augusztus 5-én tartott gyűlésben pedig a tisztújítás is megtörtént. A tiszviselői karban lényeges változás nem történt.²⁾

Az 1811. évi pozsonyi országgyűlés e közben már javában folyt, midőn október hóban a szokásos értesítés mellett arról is értesült a vármegye, hogy egyik követe, Rudics gyengélkedése miatt leköszönt, minek folytán helyébe az október havi közgyűlés Vojnics Antalt választotta. A nov. hó 20-án tartott közgyűlés örömmel vette tudomásul Podmaniczky főispán leveléből, hogy a nádor az 1809. évi fölkelő seregben szolgált három altisztnek érdemérem, részint pénzjutalom adományoztatott. Lényeges intézkedések történtek ugyanítt a már készen levő vármegyeház költségeinek kifizetésére nézve. Továbbá az előző évi hadi-kiadásoknak az állam által történendő kárpótlása, a vizek szabályozása, az elszaporodott gonosztevők kiirtása ügyében is tétettek lépések.³⁾

E közben az újból kitört franczia háború folytatására Ferencz király 1812. február és július hónapokban ismételt felhívást küldött a vármegyéhez s egyéb segítségen kívül főleg könnyű lovasok állítására hívta fel. Bács-Bodrogh vármegye ez évi május hóban tartott közgyűlésében a királyi felhívás felolvastatván, a

¹⁾ U. o.

²⁾ Jkv 1811. Ez évben volt az első tisztújító közgyűlés az új megyeházában.

³⁾ U. o.

megyei rendek oly határozatot hoztak, mely szerint bár a vármegye elismeri a kívánt segedelem szükségességét, mindazáltal a kért pénzt, élelmet és újonczokat csak az esetben hajlandók megadni, ha azt az országgyűlés megszavazza; kéri tehát őfelségét, hogy e végett minél előbb országgyűlést hívjon egybe. Kijelentik azonban, hogy az önkéntes úton való pénz- és gabona-adományok, továbbá újonczok beszoigáltatását nem ellenzik.¹⁾

Történt-e és mi történt az önkéntes adományozások terén, nem tudjuk; tény azonban, hogy az augusztus hóban kitört háborúban a lipcei (október 16.) csatáig és Páris elfoglalásáig a hazai csapatok is részt vettek s csak az u. n. párisi béke után bocsáttattak haza.

A következő 1814. év, mivel a francia háború, Napoleon száműzetése után, szünetelt, békében folyt le, vármegyénk a hadisegedelmek elszámolásával és a be nem szoloíaltatott adományok utólagos beszedeésével foglalkozott. Folyamatban volt a vármegye által kiállítandó 53 könnyű lovasnak (velites) fölszerelése is, a mi annál nagyobb gondot okozott, mert a megyei hadi pénztárnok (Siskovics Pál) számadásaiban 42,503 frt hiány mutatkozott s ezen összeg beszedeése pedig sok nehézségbe ütközött.

Intézkedéseket tett a vármegye továbbá a török földön kiütött pestis járvány behurcolása ellen, mely betegség rohamos közeledése nagy riadalmat okozott. A megye külön választmányt küldött ki az óvórendszabályok fogatosítására, de ezekre nem lett szükség, mert a járvány hazánk határait elkerülte. Az előző évben gyűjtött adományok bejelentésére őfelségéhez szintén külön küldöttséget menesztett megyénk gr. Brunszwick József vezetése alatt; hasonlókép küldöttség által képviseltette magát József nádor menyegzőjén is.²⁾

1815-ben Napoleon száznapi uralma idején utoljára megindult francia háború alkalmából még egyszer igénybe vétetett vármegyénk segedeleme is, a pénzbelileg kimerült országra azonban

1) Ered. jkv Bács-Bodrogh vm. ltrban. 1813.

2) Jkv 1814. évről.

nagy szerencse volt, hogy a Napoleon bukása után megkötött második párisi béke végre visszaadta az állandó békességet. Innen fogva vármegyénk is a hosszas háborúk által ütött sebek orvoslásához foghatott, s mialatt az európai fejedelmek világ-részünk ügyeinek rendezésével foglalkoztak, hazánk és megyénk saját belügyeinek rendbehozatalára fordítá legfőbb erejét. Magyarországnak ez időben legtöbb gondot a pénzügy okozott, t. i. a kényszerből kibocsátott papírpénz értékének rendkívüli leszállása.

Bács-Bodrogh vármegye 1816. évi augusztus 26-án tartott közgyűlésében vette tárgyalás alá a királyi rendeletet, mely végre is a papírpénz bevonását és a nemzeti bank feállítását helyezte kilátásba. A közgyűlés elismerte őfelsége kegyes jóakarátát a pénzügyek rendezése körül, de e rendeletet most egyszerűen tudomásul véve, a pénzügy rendezését az országgyűlésre halasztandónak tartá.¹⁾ Azután folytatta megyénk az insurrecciónális költségek utólagos beszédését és elszámolását, mely még ezután is sok gondot okozott. A megye által kiállított könnyű lovasok (velites) feloszlatása a nádor által elrendeltetvén, az is fogamatossíttatott.

Ugyanezen évben tétetett intézkedés a megyére eső újoncjutalék ügyében, mert a király a béke biztosítására újabban ismét 30,000 újoncot kért az országtól. Vármegyénk rendjei ez ügyben azt határozták, tekintve, hogy a háború már megszűnt és mert az újoncok megszavazása az országgyűlés elé tartozik, a kérelmet nem teljesíthetik s annak fogamatossíttatásától az alispánokat eltiltják.²⁾

A kir. rendeletekkel szemben való idegenkedés megyénkben ekkor már annyira terjedt, hogy a midőn a nádor leküdte a só árának emelésére vonatkozó kir. rendeletet, a megye december havi közgyűlése, ezt mint közvetett adót emelő intézkedést, nem vette tudomásul és az országgyűlés elé utasította.³⁾

A pénzügyön és adón kívül az *úrbéri* ügyek is sokat

¹⁾ Ered. jkv 1816.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

foglalkoztatták e tájban vármegyénket. Az úrbér végleges szabályozásának szüksége már nálunk is nagyon égetővé vált, mert mind több és több baj volt keletkezőben. Nem tartozik ide hazánk ezenkori úrbéri állapotának fejtegetése, tény azonban, hogy az állapotok már-már tarthatatlanokká váltak. Megyénkben a kaszálók felszántására vonatkozó engedély is sok bajt okozott. Számos úrbéri per volt folyamatban nálunk is, így Pacsér, Ó-Morovicza, Katymár, Kúnbaja, Madaras, Cséb, Baja, Mélykút és Gákova, továbbá Baja pörösködtek leginkább úrbéri ügyekben, a köteleességüket megtagadó bajsai úrbéresek ügyében pedig Ódry András alispán elnöklete alatt külön büntető törvényszék küldetett ki.

A következő években egy nevezetes vallási mozgalom foglalkoztatta vármegyénket, melynek hőse az u. n. Szent Miska volt. Frankovics Mihály kupuszinai szűcsmester támasztotta e mozgalmat, a ki, mint utólag kiderült, vallási rajongásban szenvedt, s mint ilyen 1818-ban búcsúhelyek látogatásával és betegek gyógyításával foglalkozván, a köznép között nagy népszerűsége tett szert, sőt néhány plébános és Ódry alispán pártfogását is megnyerte. Lakását Kollúthra tevén át, bár a kalocsai szentszék július 2-án kelt körlevelével őt és híveit rajongóknak deklarálta, az ottani plébános pártfogása mellett továbbra is hívőkre talált, a kik messze vidékről is sereglettek hozzá s a kikkel éjjelenként titkos ájtatossági ceremóniákat tartott, betegeket gyógyított s adományokat fogadott el.¹⁾

Mivel a megyei hatóság Frankovics ellen lépéseket nem tett, az egyházi hatóság november hóban a kir. helytartótanács segélyét vette igénybe, a mely 1819. január 19-én kelt rendeletével megyei hatóságunkat sürgős közbelépésre utasította. Kollúthra már ezrenként tódult a nép, midőn Frankovics a plébánosnál április 11-én elfogatott, ellene a törvényes eljárás megindult s Zomborban bebörtönözték. Hívei 1819. augusztus 11-én mintegy 2000-en zászlókkal jöttek Zomborba, s hogy

¹⁾ Dr. Bende I.: Szent Miska mozgalma. Bács-Bodrogh vm. Tört. Tárt. Évkönyv, 1890. évf. 97. stb. I.

vezérüket kiszabadítsák, a vármegyei ellen támadást intéztek, de katonaság által szétverettek, a főkolomposok pedig elfogattak. Frankovics és társai ellen ez évi szeptember hó 13-án hozott a törvényszék ítéletet, melylyel ő 2 évi elzárást kapott, a többiek pedig több kevesebb fogságra ítéltettek. Frankovics büntetésének kiállása után 1823-ban a pozsonyi irgalmas-rend zárdájába vitetett fel s további sorsát nem ismerjük.¹⁾

Az ezután bekövetkezett korszakban (1820—25.) vármegyénk is az általános politikai hatás nyomait kezdé érezni, midőn Ferencz király mindenható miniszterének, Metternich hercegnek abszolút intézkedései s minden szabadságra irányuló törekvést elnyomó kormánya lassankint az általános elégedetlenség előidézőivé lettek. Metternich rendőri politikája, mely minden ébredő szabad mozgalmat csírájában kívánt elnyomni, megteremté csakhamar káros gyümölcseit, mert országszerte nagy volt az elégedetlenség, titkos társulatok alakultak, melyek az olaszországi szabadságra törekvő carbonari-k mintájára szervezkedtek s lassankint forradalmi elvek terjesztőiként szerepeltek. Bár nincs tudomásunk, hogy vármegyénkben ezek propagandát csináltak volna, tény azonban, hogy az u. n. carbonarik felkutatása és elfogatása megyénkben is elrendeltetett.²⁾

Ily viszonyok között a vármegyéknek más teendőjük e korban alig maradt hátra, mint a kormányrendeletek egyszerű végrehajtása. Bács-Bodrogh vármegye ez időben már szintén elégedetlen volt, s midőn 1821-ben október 10-én közgyűlést tartott, Ódry alispánnak ugyancsak nagy küzdelmébe került, míg a vármegye karai és rendjei a királyi leirrattal kért újoncjutalékot megszavazták.³⁾

Országgyűlések e tájban nem tartatván, az ország ellenzéke csak a megyegyűléseken tudott nézeteinek kifejezést adni, s így a megyegyűlések egyedüli színhelyei voltak a politikának. Mivel pedig a kormány az ország alkotmányának megvédése körül s

1) 1825-ben még, mint a rendház portása, életben volt. Bende I. i. h. 112. l.

2) Erre vall az 1821. évi rendelet. (ljkv 1821.)

3) Jegyzőkönyv 1821.

az országgyűlés összehívása iránt semmi intézkedéseket sem tett: több vármegye a kir. rendeletek végrehajtását egyenesen megtagadta. E rendeletek többnyire a hadiadó és az újoncállításra, vagyis inkább azok emelésére vonatkoztak, s e megyékbe kir. biztosokat kellett küldeni a rendeletek végrehajtására. Nálunk erre nem volt szükség, mert bár tetemes ellenzék támadt, Ódry alispánnak tapintatos eljárásával sikerült az ellentéteket elsímítani.

Ódry András alispánnak 1822-ben történt elhalálozásával nagy csapás érte vármegyénket, mit csak súlyosbított az a körülmény, hogy az eddigi főispán báró Podmaniczky József a rákövetkező évben szintén elhalt. Ódry halála után a főispán Szucsics József addigi másod alispánt tette az alispáni székbe, ki Podmaniczky főispán 1823. évben bekövetkezett halála után (máj. 12.) maga kormányozta a vármegyét, s a ki főleg az úrbéri perek véglegelését sietteté s azok gyorsabb elintézésére Hegyesen, Monostorszegen, Mélykúton, Ómoroviczán, Pacséron, Rigyiczán, Zentán (hol zavargás is volt a járásföldek miatt), Topolyán, Bácsen, Csében, Deszpot-Szent-Ivánon, Jankovácson, Katymáron és Madarason a szükséges lépéseket megtette. Történtek továbbá ez időben lépések (főleg Bauer megyei mérnök útján¹⁾ a Tisza és Duna vidékének ármentesítése körül is, így Béregen és Dautován, továbbá a megye alsó járásában, Asbóth János kir. kincstári jószágigazgató közreműködésével, mintegy 24,000 hold ármentesített. Gondot fordítottak ezenkívül a Telecska vizeinek szabályozására, a Ferencz-csatorna hídjának javítására, az apatini és monostorszegi partjavításokra stb.²⁾

E közben a királyi helytartótanács közölte a megyével, hogy őfelsége az elhalt főispán helyére 1824. december 30-án gróf Győry Ferenczet nevezte ki. Győry, az új főispán beiktatási ünnepélye 1825. évi május 30-án Zomborban tartott közgyűlésen

---

¹⁾ Bauer e tájban készíté a megye részletes térképét, mely a legjobbak közé tartozott s 1824-ben adatott ki.

²⁾ Megyei jkv 1821-22.

történt, melyen a megyei rendeken kívül számos vendég s azok közt Klobusiczky Péter kalocsai érsek is jelen volt.

A nagy pompával tartott beiktató ünnepély után ez évi szeptember 22-én tisztújító közgyűlést tartott vármegyénk, a mi 14 év óta nem történt. E tisztújításnál Szucsics József első, Antunovics Albert másod alispánná, Latinovics Benjamin főjegyzővé, Ódry József ügyésszé választattak és a többi kisebb állások mind betöltettek. Mivel pedig ugyanez évben az országgyűlés is megnyílt, ezen 1825—1827-ig terjedő ciklusra Szucsics József alispán és Rudics Dániel egyhangúlag követekké lettek választva.¹⁾

Az 1825. évi országgyűlés országos összeírást rendelve el, mivel a szabályzatok kidolgozása sok időbe került, annak foganatosítása csak 1828-ban került napirendre. Mivel ez összeírás az úrbériség rendezésével is összefüggésben állott, a végrehajtást kül- és belelemekből összeállított bizottságnak kellett végeznie. Így a nádor akként intézkedett, hogy Bács-Bodrogh vármegyében az összeírást Zala megye küldöttjei, Temes megyében pedig Bács-Bodrogh vármegye küldöttjei teljesítsék. Az 1828. évi március hóban tartott közgyűlésen meg is jelent Zala megye részéről Hertelendy Károly s bemutatta a maga és küldött társainak megbízólevelét, mire a munkálat meg is indult.²⁾

E közben az 1825—1827. évi országgyűlés feloszlott, bizottságot küldvén ki az 1790. évi országos bizottság reformmunkálatainak átvizsgálása végett. E bizottságba megyénk részéről Szucsics József első alispán is beválasztatván, ő a pesti értekezletekre 1828-ban felment, s helyette az ügyeket ekkor Antunovics Albert másod alispán vezette. Midőn azonban ez évi október hó 1-én tisztújító közgyűlés tartatott, azon már Szucsics alispán is jelen volt. E tisztújításán a hivatalnokok majdnem mindannyian a régiek maradtak.³⁾

---

¹⁾ Jkv 1825.

²⁾ Jkv 1828.

³⁾ Jkv 1828. Rudics iratok, XIII. 13.

Ezen s a következő években vármegyénk kizárólag belügyeinek intézésével foglalkozott. Tetemes intézkedések tétettek az utak javítása, a vizek lecsapolása tárgyában; sok gond fordított az adóhátralékok (13,029 forint) beszedésére stb. Mivel pedig e tájban egyes megyei termelők nagyban foglalkoztak az angol cégek számára rendelt kender szállítmányok küldésével s e téren oly nemű panasz tétett a trieszti angol kereskedő társulat részéről, hogy a szállítók a kender csomagolásnál csalást követnek el, ezen ügy közgyűlésileg kelt határozattal szigorú vizsgálat tárgyává tétett.

Az országos összeírási munkálatok is elkészültek 1828. végéig, mire vármegyénk azok felülvizsgálását 1829. jan. 13-án tűzte ki s e célra megfelelő bizottságot rendelt.

Zenta mezővárosnak is volt külön panasza e tájban, az uradalommal való viszálya a legelő kérdésben, mely az 1800. évi korona kerületi kiváltságot rá nézve illuzóriussá tette. Ez ügyben a megye Zákó György elnöklete alatt szintén vizsgálat elrendelését határozta.

Végül a nagy mértékben elhanyagolt állapotban levő állategészségügy rendezése körül Pest vármegye felhívására megkezdte megyénk is a szükséges lépéseket.¹⁾

Időközben Szucsics első alispán 1829-ben kir. táblai bírónak neveztetvén ki, gróf Győry főispán tisztújító közgyűlést 1830. évi július 27-én tartatott. Ez alkalommal első alispánná az eddigi másod alispán: Antunovics Albertet választották, másod alispán Vojnics Antal lett, a főjegyző, ügyész stb. jobbra a régiek maradtak.

Ez évi szeptember 30-ára újabb országgyűlés hivatván egybe, vármegyénk arra követekül Antunovics Albert alispánt, és Ódry József ügyészt oly utasítással küldötte, hogy az országos sérelmek orvoslását sürgessék.²⁾

Ezen 1830-ik és a következő évben a súlyos politikai helyzethez az országra és vármegyékre egyaránt nagy csapás

¹⁾ Megyei jkv 1828--29.

²⁾ Megyei jkv 1830.

járult az ezen alkalommal első ízben fellépett *kolera járvány* képében. Az egész országot félelemre ejtette e teljes vehementiával dühöngő ragály s csakhamar vármegyénkben is fellépett, dacára, hogy a kir. helytartónácsnak ez ügyben a megyéhez intézett sürgős rendeletei végre lettek hajva s a szükséges határzárak is megvonattak. Az óvintézkedések foganatosítására Fratricsevi Pál elnöklete alatt egy megyei bizottság ügyelt fel, mely minden lehető megtevést, ez azonban nem akadályozta azt, hogy az epidémia egész 1831-ik év végéig dühöngessen. Mennyi áldozatot követelt e járvány megyénkben, nem tudjuk, mert erre nézve adatok fenn nem maradtak, a halandóság számaránya azonban semmivel sem állt hátrább az ország más megyéinél.

A kolera fellépte súlyos csapás volt az egész országra, melynek felső vidékein az e miatt kitört zendüléseket csak véráldozattal lehetett elfojtani. Vármegyénkben a járvány kisebb-nagyobb mértékben még 1832 elején is tartott. A királyi helytartótanács egyre-másra küldözte az óvórendszabályokat, különösen a pangó kereskedelem érdekében, a betegedések és halálozások statisztikája is időről-időre közzététetett, míg végre a járvány bizottság elnöke az 1832. évi február 24-én tartott megyegyűlésen jelentette, hogy a járvány szűnőfélben van, mire az óvintézkedések költségeinek összeírása és beszédese iránt is intézkedés történt. Ugyanezen közgyűlésen elhatározta vármegyénk, hogy I. Ferencz király országlásának 40 éves évfordulója alkalmából gróf Győry főispán vezetése alatt egy üdvözlő küldöttséget meneszt, melybe a vármegye legelőkelőbb emberei lettek beválasztva.

Érdekes tárgyat képezte e közgyűlésnek az Ujvidék és Szabadka városokkal való hivatalos levelezés ügye. Ujvidék ellen megyénk azt a panaszt emelte a kormányseknél, hogy az ide vonatkozó újabb törvényes intézkedés dacára nem akar a megyével magyar nyelven levelezni. Mivel Ujvidék város a panasz elintézése közben már e kívánságnak eleget tett, ezt tudomásul vették. Mivel azonban Szabadka még mindig latin nyelven levelezett, e

közgyűlés újabb fölterjesztést intézett a kir. helytartótanácshoz, hogy e várost a magyar nyelv használatára utasítsa.¹⁾

E közben érkezett ideje annak, hogy a vármegye tisztújító közgyűlést tartson s ezt gr. Győry főispán 1832. évi október 24-ére tűzte ki. Ez alkalommal első alispánná Antunovics Albert helyébe Ódry József eddigi ügyész választatott, másod alispánná pedig Rudics József lett. Főjegyző Latinovics Benjamin maradt, ügyesszé pedig Szucsics Károly választatott meg.²⁾

A tisztújítás után nem sokára az összeülendő országgyűlés számára követekül Rudics József másod alispán és Szucsics Károly ügyész választattak, a kik az egész 1832—36-ig tartott s hazánk történetében egyaránt nevezetes országgyűlési ülés-szakon át képviselték a vármegyét.

Mivel pedig ezen országgyűlés az ország összes lényegesebb ügyeit, milyen az adó, újoncozás, magyar nyelv, úrbériség stb., mind felkarolta s ezekkel vármegyénk közönsége is mindinkább többet foglalkozott, érkezettnek látták az időt, hogy az országgyűlési ügyekkel való foglalkozásra az 1833. évi közgyűlésen állandó u. n. országgyűlési választmányt küldjenek ki, melynek kötelességévé tétetett az országgyűlési ügyeket intézni és a megye követeinek nemcsak alaputasítással, de szükség esetén póttutasításokkal szolgálni; továbbá az ország törvényhatóságaitól érkezett átiratokat bonckés alá venni és azokra nézve a megyei közgyűlésnek véleményes jelentést tenni. Ezen bizottság adta azután megyénk követeinek amaz utasításokat, melyekkel azok e fontos országgyűlés időszaka alatt fungáltak, nevezetesen a megye által a háborúk idején felvett 262,000 frtos kincstári kölcsön visszafizetési módozatainak megállapítása, a lengyelek pártolása, Erdély visszaesatolása stb. sürgettetett, végül több vármegye országgyűlési felirata pártoltatott. Mindez nálunk a szabadelvűbb eszmék érvényrejutását jelezte.

Míg ekként vármegyénk az országos közdolgokba befolygni iparkodott, az alatt itthon sem hanyagolta el teendőit, a mennyiben

¹⁾ Megyei jkv 1832.

²⁾ U. o.

azt halljuk, hogy az 1830-as évek folyamán lényeges intézkedések tettek a folyók szabályozása, töltések és utak, hidak építése és jókarban tartása, az ekkor dühöngött marhavész megszüntetése, a szűk természet folytán beállott szükség csillapítása, élésházak felállítása s a közbiztonság helyzetének javítása körül.¹⁾ Általában Ódry József alispán sok igyekezettel fáradozott a rábízott megye ügyeinek vezetésén, mire annál inkább nagy szükség volt, mert gróf Győry főispán beteges lévén, állandóan távol maradt az ügyek vezetésétől, míg végre 1837-ik május 18-án állásától önkéntes lemondás útján végleg megvált.

Az országgyűlés folyama közben történt I. Ferencz király halála 1835-ben, a kit a trónon fia, V. Ferdinánd király követett. A trónváltozás nem akadályozta az ország karait és rendeit, hogy a reformmunkálatokat az országgyűlés tárgyalásain be ne fejezzék, s midőn 1836-ban az üléseknek vége szakadt, vármegyénk követei, Rudics József és Szucsics Károly, jun. 19-én kelt terjedelmes jelentésben számoltak be az országgyűlésen végzett nagy jelentőségű munkálatokról.²⁾

Itthon ezalatt bajok keletkeztek, mert egyrészt az 1835. évben járványszerűleg fellépett scorbut (sülykór)-ban az emberek közül sokan haltak el, másrészt az állattenyésztés ügye is nagy kárt szenvedt a kiűtött marhavész következtében, mely úton az egykorú feljegyzések szerint 9000 darab nagyobb lábas jószág hullott el. E bajokhoz járult, hogy a megyei pénztár kezelése körül rendetlenségek mutatkozván, a pénztárnok ellen följelentés tétetett, s az ügy megvizsgálására gr. Vay Ábrahám máramarosi főispán küldetett ki Zomborba. A megyei számadások 1814-től 1836-ig átvizsgáltatván, tetemes hiányok mutatkoztak, minek folytán Horváth Mihály megyei pénztárnok állásától felfüggesztetett s ellene vizsgálat indíttatott.

A gróf Vay királyi biztos által földerített rendetlenségek is előmozdították azt, hogy a betegeskedő gróf Győry főispán állásától fölmentetett s helyébe 1837. május 18-án Rudics

¹⁾ Megyei jkv 1832—33.

²⁾ Báró Rudics-féle ltr. VII. 1—4. sz.

József főispáni helytartóvá neveztetett ki. Vármegyénk Rudics kineveztetését június 19-én tartott közgyűlésében nagy örömmel vette tudomásul, szeptember 11-én tartott székfoglalása pedig valóságos ünneppé nőtte ki magát.

Rudics átvevén a megye kormányzatát, erélyes kézzel látott a viszonyok rendezéséhez. Megbízotván a megye-pénztár rendellenes kezelése ügyében folyt vizsgálat vezetésével is, Horváth pénztáros vagyonát zár alá vétette s ellene, valamint több tisztviselő ellen fenyítői pert indíttatott. Mérsékelni iparkodott másrészt a vármegye rendjeinek szabadelvű mozgalmát, mely e tájban főleg Kossuth és az ifjak elfogatási ügyének országos tárgyalásánál s a vármegyéknek ez ügyben történt felszólalásainak közlésénél nyilvánult. Neki lehet csupán tulajdonítani, hogy Bács-Bodrogh vármegye karai és rendei, a kik előbb a vármegyéknek az ifjak elfogatása ügyében küldött átiratait lelkesen pártolták, a június és októberi gyűléseken már ez ügyben oly értelmű feliratot intéztek a királyhoz, melyben kijelentik, hogy bíznak öfelsége jó szándékában s köszönetet mondanak az alkotmányosság gondos fentartása érdekében tett intézkedésekért. (!)¹⁾ Ez ügyben ezután érkező körleveleket pedig (mint Pest és Csanád megyékét) 1838-ban egyszerűen tudomásul vevén, ad acta tették.²⁾

De ezen, megyénkben mutatkozó conservatív irány természetesen csak a Metternich által inaugurált általános áramlatnak volt tünete, mert e tájban 1836—39-ig országszerte az abszolút uralom új jelenségei mutatkoztak. Ez idézte elő Kossuth és az ifjak elfogatását, a szabadelvű irány elfojtását, a szólásszabadság korlátozását, mely törekvés elé gátat vetni csak egy újabb országgyűléstől remélte a nemzet.

Vármegyénk, miután időközben a tisztviselők mandátuma lejárt, a főispáni helytartó elnöklése alatt 1838-ik évi október 25-én rendes tisztújító közgyűlést tartott, mely alkalommal Ódry József eddigi alispán és Antunovics Albert közt erős választási

1) Megyei jkv 1837.

2) U. o. 1838.

küzdelem folyt az első alispáni székért, melyből Ódry került ki győzedelmesen. Másod alispán Rudics Dániel, főjegyző Latinovics Károly, ügyész Szucsics Károly lett.¹⁾

A következő évi június 6-án országgyűlés hívván egybe, vármegyénk Ódry József alispánt és Szucsics Károly ügyészt választotta követeivé; azután pedig Rudics Dániel másod alispán a megye ügyeinek vezetését átvevén, a követek részére a szükséges általános utasítások külön bizottság által megadattak.²⁾ Azután pedig a megye helyi érdekű ügyeinek szentelte Rudics munkásságát, nevezetesen az árvízvédelem, a kiküldött egykori (gr. Vay) királyi biztosság által okozott költségek elszámolása, utak javítása stb. mellett még arra is volt gondja, hogy a pesti árvízkárosultak javára a megyeházában (hol különben Rudics főispáni helytartó a mulatságok tartását már ekkor eltiltá), fényesen sikerült mulatságot tartatott.

A következő évben súlyos csapás érte megyénket az által, hogy Baja mezőváros 1840. évi május 1-én tűzvész áldozatává lett. A szerencsétlen lakosság felsegélyezésére megyénkben legott külön bizottság alakult, mely azután megye- és országszerte gyűjtést indított, de hosszú időre volt szükség, míg a megye ezen ekkoriban legvirágzóbb városa újból felépült s a csapás súlyát kiheverte.

E közben az országgyűlés 1840. május 13-án befejeztetvén, megyénk követei szokás szerint jelentésben számoltak be az ott történetekről, a mi örvendetes tudomásul vétetett. Az újonnan alkotott törvények között megyénket első sorban az újoncozás érdekelte, mely ez évben történt először sorshúzás útján.

Az új törvények életbeléptetésén kívül vármegyénk e tájban ismét a folyamszabályozással, nevezetesen a bajai Sugovicza Duna-ág, nem különben a Kígyós és Mosztonga-ér lecsapolásával foglalkozott. Gondot fordított a kereskedelmi forgalomban ekkor már nagy szerepet játszó kender termelésének emeléséről s egyéb gazdasági intézkedésekről; de leginkább figyelmet érdemel

¹⁾ Megyei jkv 1838.

²⁾ Báró Rudics ltr. VII. 10—12. sz.

vármegyénk azon egyik határozata (1840. közgy. 465. sz. a.), melynek folytán a megye feliratait őfelségéhez ezentúl magyar nyelven fogja intézni.¹⁾

Vármegyénk ez után 1841. évi december 20-án tartotta újabb tisztújítását, mely közgyűlés arról is nevezetes, hogy a megye határozata folytán, a tisztviselők választásánál a hivatalnokok és papok első ízben nyertek szavazati jogot.²⁾ Első alispánná ismét Ódry József, másod alispánná pedig Knézy Antal lett megválasztva.³⁾

Ugyanezen közgyűlés a megyei pénztár ügyében folyt bűnperben is intézkedett, a minek folytán utóbb a vizsgálat befejeztetvén, a hiány összesen 198,595 frtban állapítottat meg, melyből ekkor már 85,000 frt vissza lett térítve.⁴⁾

Még ez évben lényeges személyváltozások történtek megyénk tisztikarában, a mennyiben Ódry József alispán a kir. helytartósághoz mint tanácsos neveztetvén ki, állását elhagyta; nemkülönben Szucsics Károly ügyész is, a ki a pesti kir. ítélőtáblához bíróul lett kinevezve. Ezek állásait előbb helyettesekkel töltötték be, a következő 1842. évben pedig Knézy Antal első alispánná, Latinovics Károly (eddig főjegyző) másod alispánná, Nikolics Izidor (eddig aljegyző) főjegyzővé, Zákó István (eddig alügyész) ügyészszé választatott.⁵⁾

E közben érkezett az 1843. évi országgyűlés ideje, melyre vármegyénk Latinovics Károly főjegyzőt és Zákó István főügyészt választotta követekül, a kiknek lényeges utasítások adattak. Így követelte megyénk, hogy a reformmunkálatok (1825. év óta) revidéáltassanak az országgyűlés által és a változott viszonyokhoz alkalmaztassanak. Továbbá utasítást nyertek a vallásügyi, úrbéri,

1) Megyei jkv 1840.

2) Bőrő Rudics ltr. XII. 652.

3) Rudics Dániel eddigi másod alispán 1841. ápril hóban pesti kir. váltótörvényszéki ülnökké lett kinevezve.

4) Horváth volt pénztáros 1843-ban szabadlára helyeztetett s egyúttal kegyelmet is kértek ő és társai számára. (Megyei jkv 1841 43.) Az ellene folyamatban volt eljárás 1845-ben történt halálával szűnt meg.

5) Megyei jkv 1842.

gazdasági, honfiúsítási stb. dolgokban. Rudics főispáni helytartó maga is be akart folyni az utasítások és főleg a későbbi póttasítások adásába, azonban ebben meggátolta őt részben a nádor azon intézkedése, melylyel őt (1843. dec.) a pakráczy és a verseczi gör. kel. szerb püspökök beiktatásához kir. biztos gyanánt kiküldötte.

Ez alatt az országgyűlés tárgyalásai megindultak s vármegyénk 1844. január 15-én a követeknek újabb utasításokat is adott. Ez utasítások még mindig conservatív szellemet árulnak el s talán ez okozta, hogy a megye és követei között csakhamar összeütközés támadt. Ugyanis az országgyűlés tartásának idejére nézve beadott javaslat tárgyalása alkalmával, a bácskai követek: Latinovics Károly és Zákó István utasítások ellenére szavaztak, mire a vármegye a követeknek rosszalását fejezte ki. Latinovics és Zákó erre 1844. május 30-án megbízatásukról lemondván, helyökbe június 20-án, a lemondás elfogadása után, Vojnics Barnabás és Horváth Péter választottak követekké.¹⁾ Horváth azonban már július hóban betegség miatt lemondott, s most Knézy alispánt választották meg, de ő a választást el nem fogadta, mire Nikolics Izidor főjegyző küldetett az országgyűlésre.

A következő 1845-ik évben ismét tisztújítás válván szükségessé, május 7-ére Rudics főispáni helytartó kitűzte a választó közgyűlést. A választás közfelkiáltással történt s így a megye nem alkalmazta azon korábbi határozatát, hogy a szavazásban a honoratiórok és papok is részt vegyenek.²⁾ Első alispán újból Knézy Antal, másod alispán pedig Latinovics Károly lettek. Főjegyzővé Piukovics Ágoston, főügyészszé Zákó István választott.

Ugyanez évben az ország több megyéje fordult körlevelével Bács-Bodrogh vármegyéhez az iránt, hogy az országszerte sérelmesnek tartott u. n. administratori rendszert a kormány megszüntesse. Vármegyénk e rendszerben semmi különös veszélyt

¹⁾ Báró Rudics ltr. XIII. 352.

²⁾ Ezt a határozatot a királyi helytartótanács utóbb törvénytelennek nyilvánította.

nem látott, s a megyék köriratait azon hozzáadással tette félre, hogy e dolog megvitatása az országgyűlésre tartozik.¹⁾

Ugyane tájban a megyét érdeklő anyagi ügyek terén is történt némi mozgalom; nevezetesen a Tiszászabályozás megyénket közeli-ről érinté, s a gr. Széchenyi István által eszközölt szabályozási munkálatokhoz hozzá kellett járulni. Gróf Széchenyi mint kir. biztos Szegedre hívta meg a megye küldötteit értekezletre, mire e célból Latinovics Károly vezetése alatt egy küldöttség ment át. Más részről örömmel vette tudomásul vármegyénk a kir. helytartótanács abbéli értesítését is, mely szerint a megyében termelt kender a velencei hajógyárakban gyártásra alkalmasnak találtatott s így nagyobb kivitelre nyílt kilátás. Lépések tétettek végül a bácskai kincstári puszták egy részének dohánytermelésre való berendezése iránt is e tájban, melyet újabb telepítésekkel kívánt a kormány egybekapcsolni.²⁾

Ez alatt történt, hogy József nádor 1847-ik január hóban elhalálozott s helyébe István főherceg neveztetett ki királyi helytartóul, miről a kir. helytartótanács vármegyénket január 18-án értesítette. Vármegyénk az országos gyászban szintén részt vett s a nádor emlékére vert érmekeket örök emlékezet okáért, a megyei levéltárban megőriztetni rendelte. Midőn pedig híre jött, hogy István főherceg kir. helytartó körutat tesz az országban és a közben megyénket is érinti, minden szükséges intézkedés megtéetett az ünnepélyes fogadtatásra. A főherceg szeptember 16-án Török-Kanizsáról jött Szabadka felé. A Tisza partján vármegyénk küldöttsége élén Rudics főispáni helytartó fogadta s Zákó István táblabíró fogatán, a vármegyei és szabadkai bandériumok kíséretében utazott tovább. Szabadkán nagy lelkesedéssel fogadták, tiszteletére volt kivilágítás és táncvígalom, sőt fáklyás zene is. Másnap a főherceg előbbi kíséretével együtt Alnáson át Bajára ment, mindenütt lelkesen fogadtatván, honnan Mohácson át Pécsre utazott tovább.³⁾

1) Báró Rudics ltr. XII. 1234.

2) Megyei jkv 1843.

3) *Irányi I.*: Szabadka tört. I. 408–9.

1847. szept. 17-én kelt királyi leirattal újabb országgyűlés hivattván össze, vármegyénk okt. 18-án tartott közgyűlésében Latinovics Lajost és Piukovics Ágostont választotta követei gyanánt. Ezeknek a megye oly utasítást adott, hogy az összes országos sérelmek orvoslását, továbbá István főhercegnek nádorrá való kineveztetését sürgessék.¹⁾

Ezen, hazánk történetében korszakot alkotó országgyűlésen az ügyek menete eleintén igen lassan haladt, a szabadelvű reformpárt állott itt újból szemben a konservatív többséggel, s e pártok hónapokon át heves, de eredménytelen harcot folytattak egymással. A párisi forradalom híre 1848 febr. hó végén hozzánk is eljutott, mire az országgyűlés magatartása is azonnal változást szenvedt. Kossuth március 3-iki remek beszédével tolnácsolta a nemzet kívánságait, mire az eddigi meddő viták helyébe lázas tevékenység lépett. Az általa ajánlott feliratot a felső tábla is elfogadván, egy országos bizottság vitte fel Bécsbe, hol Kossuth beszéde, melyben Bécsnek is alkotmányt követelt, már ismeretes volt és a hol március 13-án már a forradalom szintén kitört, Metternich pedig lemondott s vele az absolut kormányzat is megbukott.

A nagy szellemi mozgalmat, mely most a pozsonyi országgyűlésen folyt, az egész országban nagy figyelemmel kísérték, a reformok mindenütt lelkesedéssel fogadtattak, de legnagyobb volt a lelkesedés Pesten, a hol a tüzes vérű ifjúság kezdeményezésére március 15-én szintén mozgalom támadt, a sajtószabadság életbe lépett s a nemzet kívánalmai 12 pontba foglalva szerte hangoztattattak.

Vármegyénkben legelőször Szabadkára ért a pesti mozgalom híre, mire Spelletich Bódog ügyvéd már március 18-án népgyűlést hívott össze s az előtt felolvasta és fejtegette a nemzetnek a pesti 12 pontban foglalt kívánalmait;²⁾ Zomborban a megye március 20-án éppen az országgyűlési követeknek adandó újabb

1) Báró Rudics ltr. VII. 19—21. XII. 1580.

2) *Irányí I.*: Szabadka tört. I. 444.

utasítások céljából közgyűlést tartott, melyen miután a követeknek jelentése az úrbériség megszüntetéséről és a sajtószabadság behozataláról felolvasták, az egész gyűlés örömrivalgásban tört ki. Erre Zákó István a pesti 12 pont elfogadását hozta javaslatba. Itt azonban már ellenzék támadt s midőn Vermes Gábor a pontok azonnal való tárgyalását indítványozta, ezt a közgyűlés el nem fogadta s a kérdéses pontok tárgyalását az országgyűlési követek tudósításának beérkeztéig függőben tartani határozá.

Másnap a hírlapok megérkezvén, Knézy elnöklő alispán megengedte, hogy azok tartalma a pesti és pozsonyi eseményekről a nyílt gyűlésben felolvastassanak; mire Zákó újból a pesti 12 pont tárgyalását indítványozta s határozatilag kijelentetni kérte, hogy a vármegye az őfelsége és a dynastia iránt való hűség fentartása mellett a pontok tartalmát, nem különben a képviseleti rendszer behozatalát, elfogadja és egyúttal mindennemű más utasítások visszavonása mellett, utasítja a vármegye követeit, hogy az országgyűlésen e pontokat támogassák.

Ezen indítványt a jelenlevők egyhangúlag lelkesen fogadták s most elrendeltetett, hogy a nép felvilágosítása végett a községekbe bizottságok küldessenek, továbbá a lakosság megnyugtaltására is minden lehető megtörténjék. Azután a gyűlés apróbb folyó ügyek elintézésével, az újabb közgyűlés napját május 1-re kitűzvé, éppen oszlófélben volt, midőn a zombori postamester megjelent a hivatalos levéllel, melyben a vármegye értesítettik, hogy gróf Batthyány Lajos elnöklete alatt a magyar felelős miniszterium kineveztetett.

Leírhatlan lelkesedés szállotta meg erre a megyei karakat és rendeket és most Zombor város tanácsa megkerestetett, hogy osztozzék a megye örömmünepében s tegyen intézkedést a megyével együttesen ünnepélyes „Te Deum“ tartása és a város kivilágítása iránt. A város tanácsa készséggel fogadta a felkérést és még az nap délután 3 órakor testületileg, teljes díszben jelent meg a vármegyeház nagytermében, homman azután a megyei

karok- és rendekkel a kath. templomba vonultak s itt a hála isteni tisztelet nagy néptömeg jelenlétében tartatott meg. Este a város fényesen kivilágított és zászlókkal feldíszítettett s a talpon levő óriási közönség a Rákóczy-induló zenéje mellett örömrivalgások között járta be az utcákat.

Grosschmid Gábor.

VI. RÉSZ.

Az 1848—49. évi események.

Az 1848—49. évi események.

Bács-Bodrogi vármegye 1848. április 3-án tartott közgyűlése egy állandó és a járásokba kerületi választmányokat választott meg, melyeknek legszorgalmasabb kötelességükké tétetett a közcsendre való felügyelet és a központokban a polgári nemzet-őrség szervezési előmunkálat.

Szabadka, Baja, Ujvidék, a tiszai korona kerület és a megye községei mind hasonlóképen örültek a vívmányoknak. Még a később oly hírre vergődött Szent-Tamás tornyáról is lobogott a magyar zászló. A szerb nép itt örömében neki esett az itteni, főleg szerb nemzetiségű nemesekre és a szabadság emlékére alaposan elpáholta őket.

A magyar barát hangulat azonban csakis a pesti március 17-iki és az ujvidéki március 27-iki pontok hozataláig tartott, melyekben a szerbek külön nemzetiségi aspirációikat foglalták írásba. Az ujvidéki gyűlésen Bán Mátyás, Szerbia politikai ágense vett részt, a ki 1848. március 31-én azt írta Knityáninnak, hogy az ujvidéki szerbek megesküdtek, hogy ha kell, készek azokat vérükkel is megvédeni és nagyobb részük véleménye szerint a harc elkerülhetlen lesz.

Az ujvidéki határozatok rossz vért szültek a közvélemény előtt, mire Trifunác Pál, Nikolics Izidor, Pavlovics Tódor, Sztojácskovics György és Szubotics János a Pesti Hírlapban kijelentették, hogy a szerbek távol állanak a kárhozatos szeparatizmustól és a közös magyar hazához fiúi szeretettel ragaszkodnak. Ez alatt az ujvidéki szerb küldöttség Pozsonyban járt és az országgyűléshez benyújtotta a határozatokat. Minthogy azonban rögtön tárgyalás alá nem vették, felkeresték Batthyány Lajos

miniszterelnököt és Kossuth Lajost. Utóbbi veszett össze Sztrati-mirovics Györggyel, és jelenté ki, hogy kardra kerül a dolog, ha a szerbek elkülönítő törekvéseiket megakarnák valósítani, mire Sztratimirovics állítólag oda veté, hogy a szerb sohasem volt gyáva alihoz.¹⁾

Az ujvidéki küldöttség április 15-én ért haza. A kocka eldőlése után a magyarok és szerbek közötti eddigi békés és testvéri viszony teljesen felbomlott. A szerbek nemzeti aspirációikkal nyíltan léptek fel, különösen megyénkben, melyet alsó részeiben sűrűn laktak. Oly nagy volt a szerb nemzeti eszmének éltető ereje, hogy sokan már maguk előtt látták a politikailag független, önálló szerb vajdaságot. Ügyvédek, orvosok, papok, tanítók, kereskedők kivétel nélkül állottak a nemzeti mozgalom élére. Különösen az 1840-től magyar nyelven vezetett anyakönyvek ellen léptek fel papi befolyás folytán.

Az első agresszív irányú mozgalom megyénkben Ujvidéken keletkezett, hol a szerbek rögtöni tisztújítást követeltek április hó 6-án és keresztül vitték a nemzetiségiak kivétel nélkül való megválasztását. Ugyanitt április 20-án a nagy szerb templom udvarán egy népgyűlésen a magyar nyelvű anyakönyvek elégettek. Délután pedig Karlóczára átmenve, követelték a kongresszus mielőtti egybehívását.²⁾

A sajkás kerületben — megyénk jelenlegi titeli és zsablyai járásai — április 4-én Zsablyán gyűlésezének. A szerb kérelmek, melyek a karlóczai április 14-iki körlevél határozataival egyeznek, 21 pontban foglaltattak össze, és egy küldöttség Pápics zsablyai próta elnöklete alatt Pesten keresztül őfelsége elé vitte.³⁾

Bács megyébe ezen szerb mozgalmak Ujvidékről indultak ki, hol Miletics Szvetozár, mint a fiatalság vezére, naponkint üdvözölte a Bács megyéből jött szerb küldöttségeket. A szerb

¹⁾ Horváth M.: A magyar szabadságharc tört. I. 137., dr. Kerékgyártó Á.: Magyarország. tört. VII. köt. 273. adják elő e tényt, Kossuth azonban a Sztratimirovicsal való szövöltséget, nevezetesen a neki tulajdonított fenyegető kijelentést, később valótlannak nyilvánította. — Szerk.

²⁾ Orsz. Levéltár, 1848. Vegyesek. A.

³⁾ Narodne Novine, 1848. 42. sz.

kokárdák szélteben tűzettek fel. Miletics főleg a sajkkás kerületben izgatott, melynek Mosorin községében született paraszt szülőktől. Csúrogon a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit hirdette forradalni színezetben. Ápr. 22-én Nádalyon oly hevesen izgatott, hogy a hatóság el akarta fogatni, de idejekorán Szerémségbe szökött. Népköltő volt és egyik forradalmi dalát szélteben énekeltek; ezt a dalt Zákó István le is fordította magyarra.¹⁾

Az izgatás természetesen megtermé gyümölcseit. Moholon, Petrovoszellón, Szent-Tamáson, Kulpinon és Földvárt a magyar anyakönyveket elégették. Ó-Becsén nagyobb mérvű zavargás ütött ki. Az ápr. 26-iki tiszai korona-kerületi gyűlésen az új törvényeket hirdették ki; szóba került a kerület állása Bács megyéhez, s ezen pont körül kétféle vélemény keletkezett. Az egyik párt a kerület belhiányainak javítása mellett az eddigi viszonyt fentartani kívánta, a másik párt teljesen külön válást akart a Jász-Kúnság példájára. Zákó István képviselő magyarul beszélt s ez által a szerb nép haragját magára vonta. A szerbek hangosan követelték, hogy szerbül beszéljen, mire ő megígérte, hogy beszéde befejezésével eleget tesz óhajuknak. A gyűlés eloszlása után a szerbek Zákót lakásán megtámadták, botokkal verték, s egy téglát meg is sérté fejét, s a képviselő alig tudott a nép dühe elől megmenekülni. A zavargók most a tanácsházat lerombolták; közel 300 rabot szabadon bocsátottak, a pénztárt feltörték, a levéltárt elégették, a szállásokat felgyújtották. A hatóság képviselői szerencsére idejekorán megszökhettek. Végre báró Jóvics a becsei határban levő birtokán összeszedvén cselédségét és a környék polgárait, fegyveresen Ó-Becsére jött és a rendet helyreállította. Két napra rá Csúha őrnagy katonasággal jött és a királyi biztos a zavargókat elfogván, törvény elé állíttatta, s 7-et felakasztatott.²⁾

Ezen és a kikindai lázadás folytán a kormány Csarnojevics Arzént, temesi főispánt nevezte ki kormánybiztosul, a ki a déli megyékben és Bácskában is a statáriumot felállította. A kormány

¹⁾ Popovics, Uszpomene, II. 39. l.

²⁾ Orsz. Ltr 1848. Vegyesek I. Szrpszke Novine, 1848. 33. sz. Horváth, I. 144. l. Adlerstein, II. 306. l.

meghagyta Bács megyének és városainak, hogy „őt mindenben támogassák, miután hazánk alsóbb vidékein a lázadások és bűjtogatások oly helyekre is kiterjeszkedtek, a melyek eddig hasonló bűntényektől mentek valának.“ Csarnojevics rendeleteit azonban sok helyt nem igen respektálták; Ujvidéken máj. 4-én ellene protestáltak, a sajkasok pedig visszaküldötték.¹⁾

A szerbek a királyi biztos határozott tilalma dacára május 13-án Karlóczán megtartották a kongresszust, mely nemcsak egyházi, hanem főleg politikai jellegű volt. A kongresszuson elhatároztatott a patriarchai és vajdai méltóság felállítása és a szerb nemzeti vajdaság megalakítása, az egyházi és iskolai ügyek függetlensége stb. — Határozataik szerint Bács-Bodrogh megye szintén a vajdaság területébe vonatott.

A karlóczai főodbor, a forradalom alatt a fő politikai testület, melynek elnöke a kulpini születésű Sztratimirovics György volt, felhívta a megye összes szerb községeit, hogy ezentúl csakis neki engedelmeskedjenek és tagadják meg a magyar megyei hatóságot. Sőt mi több, május 24-én, június 4-én és 12-én az összes szerb népet fegyverfogásra hívta fel.

Hrabovszky péterváradi parancsnok hatalma főleg Szerém megyére terjedt, de érdekkörébe esett Ujvidék is; Vukovics biztos Bánságban működött, úgy, hogy tényleg Bács-Bodrogh megye kormánybiztosa csakis Csarnojevics Péter temesi gróf volt. A biztos május 30-án azt nem tudta, hogy megyénkben hány katona van és hol állomásoznak. Ez okból május hó 30-án Rudics József főispánhoz fordult, hogy a főparancsnokkal tudassa az összes katonaságnak Ujvidékre való rendeltetését és felhívja a megyét, hogy a Torontálból ide rendelt József huszár-ezred és 800 gyalogos költözködése körüli intézkedéseket azonnal tegye meg.²⁾

A megyei közigazgatási állapotok illusztrációjául szolgáljon az, hogy a biztos nem tudta a főispán tartózkodási helyét és a főispánhoz intézett rendeleteit így címezte „ott, a hol van.“

¹⁾ Szrpszke Novine, 1848. 34. sz.

²⁾ Rudics ltr. VI. 1.

A megyei nehézkes közigazgatás ime egy másik klasszikus példája. Az osztrák kormány deszka- és zsidelyszállító hajókon fegyvereket csempészet le a Dunán. A novoszellóiak ezen fegyverekből néhányat meg is vettek és a hatóság ezen május 16-iki eseményről, 24-én értesült. Ugyan mikor érhetett le az alispán úr intézkedése Novoszellóra és hol lehetett már a fegyverrel terhelt hajó!? Nemkülönben hasonlóak voltak a katonai intézkedések is.

A szerbek sokkal gyorsabbak voltak; ez a gyors tevékenység jellemző rájuk nézve az egész harc alatt. A római sáncok mentén olyan erős tábort alakítottak, hogy vele egész Bács vármegyét fenyegették. A fegyveresek száma itt 6000-re rúghatott. Nem messze ezen tábortól Csúrogon Jovánovics Izsák állott több száz emberrel. A római sánci táborba később 150 szerbiai is érkezett Petrovics István odhori elnök parancsára.

Bács megye zsablyai és titeli járása 1848—49-ben a sajkás kerülethez tartozott, mely már április közepén kezdett forrongani. Junius 6-án Jovánovics Csicsa Zakár a titeli fensíkon át a főpiacon Titelen megjelent mintegy 1000 péterváradi ezredbelivel és 8 nagyobb ágyút, 64 ágyú- és 16 kartácstöltényt vitt el. Vállalatában 200—300 titeli szerb is támogatta. A felkelők a lőport összeszedve 7-én a római sáncokba Zsablyán át vonultak, hol újjongva fogadtattak. Zsablyán szintén újabb csapatokkal erősödtek. Jovánovics nemsokára nemzetőri őrnagygyá neveztetett ki.¹⁾ Mollinári ezredes nem tudott neki ellentállani, mert saját szerb tisztei cserben hagyták; ugyanis csak három maradt hozzá hív, míg a többiek a katonasággal a lázadók pártjára állottak.

Titel és Zsablya ezúttal a szerb felkelők részére kiállították a fegyveres népbeni illetéket.²⁾

Junius 15-én a „Duna“ gőzösön Sztratinirovics György mintegy 500 harccsal Titelre evezett, Mollinári parancsnokot letette, a fegyvertárat, 14 ágyút, 2000 fegyvert elvitte. Ekkor

1) Közlöny, 1848. 9. sz. Iványi, Szabadka és Vidéke, 26. sz. okmány.

2) Vukovics eml. 182. l.

az összes sajkkás csapatok felkeltek, egy része a római sáncokba, másik Karlóczára ment.¹⁾ Titelre és környékére nemzeti biztосként Kresztics Mihály neveztetett ki.

Szent-Tamás és környékén Bosznics Tivadar szervezte a felkelést.

A magyar kormány ily viszonyok között június első napjaiban a fegyveres megtorlás eszközéhez nyúlt. Hrabovszky jun. 12-én Karlóczát támadta meg, de szerencsétlenségre vereséget szenvedett. Megyénkben a királyi biztos parancsolt; ő azt sem tudta, hogy mennyi katonaság fekszik a megyében. A biztos, a kormány ellentétes rendeleteket adott ki a megyének. A hadügyminiszter a János dragonyos ezred csak egy századát Ujvidékre rendelte május 31-én, Csarnojevics pedig az egész ezredet rendelte le. A katonai parancsnok úgy segített magán, hogy a már Ujvidéken levő egy századhoz az ó-becseit leküldötte. A kormány ezenkívül a Wasa-ezred egy osztályát szintén Ujvidékre rendelte. Knézy Antal alispán ily körülmények között semmit sem tett, mert ellentétben ezzel Csarnojevics odautasította, hogy a megye összes katonaságát Ujvidékre szállíttassa, a mit különben az alispán nem helyeselt, mert a katonaság elvonulása által féltette a megye közbiztonságát.²⁾ A megyében ekkoron már mutatkoztak egyes zavargók, sőt Sztanisicson a rögtönítélő bíróság három egyént halálra is ítelt június 3-án.³⁾

Két nappal később Csarnojevics Zomborban járt és az ó-becsei elfogott lázadókat Aradra rendeltette elszállítani.⁴⁾ — A biztos a nemzetőrség szervezését szem előtt tartva, a bácsmegyei felső járásba június 3-án Rudics Károly nyugalmazott huszárkapitányt nevezte ki minden községek ideiglenes főparancsnokává. Kálóczy Kálmánt pedig megbízta a honvéd őrsereg számára való toborzással.⁵⁾ Báró Jóvics vezérőrnagy a tiszai koronai

1) Hazánk, III. 376. Horváth, I. 221. I. Szentkláray, 297.

2) Rudics ltr. XII. 1808.

3) U. o. 1807.

4) U. o. VI. 3.

5) U. o. VI. 2., 4.

kerület nemzeti őrsereg ideiglenes főparancsnoka lőn, de hogy mily lanyhán ment a fegyverkezés, elég bizonyíték Jóvícs és Csarnojevics sokszori panasza.

A királyi biztos kettős célt tűzött ki, Péterváradról Karlóczát és Ujvidékről a római sáncokat elfoglalni. Ez okból Ó-Becséről a 4. Zanini századot rendelte le, sőt Kikindáról is kért csapatokat. Meghagyta ez okból Bács megyének, hogy egy bizottmányt küldjön Ujvidékre, mely a katonaságnak a város körülötti községekben való elszállásolásáról gondoskodott.¹⁾ Ezen bizottmányhoz Knézy alispán személyesen lerendeltetett, mely időre Zomborban a közigazgatási ügyeket Latinovics Károly másod alispán vezette.

Junius első harmadában híre ment, hogy a római sáncokból a szerbek Ó-Becsét meg akarják támadni. Kiss Ernő mozgó csapatjával Bácskába rendeltetvén, Földvárig ment, de itt ellenkező rendeletet nyervén, ismét a Tiszán visszament.

Bácskában ekkor a rendes katonaság következőkép oszlott meg: Ó-Becsén a Zanini ezred egy zászlóalja volt; Ujvidéken az Estei Ferdinánd ezred egy zászlóalja; az egész megyében pedig elszórva a János dragonyos ezred, összesen mintegy 2200 ember.

A karlóczai kudarc és az ó-becsei rémlír behatása alatt a Zomborban junius 17-én tartott bizottmányi ülésen Zákó István és Mártonffy Károly indítványára 20,000 nemzetőr összegyűjtése és ezeknek Ó-Kőren való táborba szállása határoztatott el. „Ezek a sajkás kerülettel szemben Futtakig őrvonalat képeztek, nehogy a lázadók a megyebeliectől alattomosan táplálékot nyerjenek, vagy ezekkel érintkezésben lehessenek.“

A megyét ez időben kezdték a szerbek leginkább izgatni és nem volt szerb község, melyben a karlóczai határozatok meg ne lettek volna. S ha a szerbek aktiv nem is keltek fel, passzív viseletükkel félelmet költöttek a magyar- és németek között. A bácskai kordon főleg azon szempontból állíttatott föl,

¹⁾ U. o. VI. 6.

hogy a felkelőktől a megye megvédessék és a többi még nyugodtan viselkedő szerbek megfélemlíttessenek.

Az ó-kéri táborba a községek erősen küldték le csapataikat. Váratlanul Csarnojevics felszólította a megyét, hogy a további fegyverkezést szüntesse be.

A biztos „a különben túlbuzgóságból és nagyrészt félreértésből származott népfelkelés békés úton való lecsillapítása és a törvényes rend helyreállítása“ okából június 24-én a szerbekkel a tényleges viszonyok helybenhagyása mellett tíz napra fegyverszünetet kötött, melynek 6. pontja szerint a Bácsban székelő katonaság a kitűzött napig semmiféle ellenséges támadást sem tesz.

A júniusi fegyverszünet alatt azonban a szerbek tovább fegyverkeztek és időt nyertek az insbrucki szerb küldöttség visszatéréséig. A megye pedig a képviselőválasztásokat tűzte ki.

Ujvidéken a követválasztás zavargásokra adott okot. Június 26-ára tűzetett ki. A magyar párt a választáshoz fogott, de a szerbek elleneztek. Véletlenül ezen a napon két szerbiai, a fegyverszünet védelme alatt Ujvidékre jött és egy köszörűsnél késeiket élesíték. Két magyar őket meglátva, handzsárkéseiket elveszi, miből dulakodás támadt. A szerbek segítséget kapva, három magyart agyonütöttek, ezek közül az egyik egy szabadon bocsátott rab volt. A Zanini ezred 4. százada most Péterváradról jött és rendet csinált, mire Hermann Gáspár közfelkiáltással képviselőül választatott. Csarnojevics négy napra rá elszedette a szerbektől a fegyvereket.¹⁾

A fegyverszünet, mely csak papíroson köttetett meg, de tényleg fenn sem állott, legkevesbbé sem csillapította a felkelés hullámain. Júniusban megyénk székvárosában is zavarogtak a szerbek, a kik már május havában ellentállást tanúsítottak a nemzetőrségi intézmény behozatala ellen. Egy ízben a városi gyűlésen bizonyos Nikolics hevesen támadta meg a magyar pártot; Athanaczkovics Trivó igyekezett enyhíteni fellépését, mindazonáltal a viszály magvai már el valának hintve, úgy, hogy

¹⁾ Erdűjhelyi Monogr. Letopisz, 1851. II. Szerb. Bew. 106. l. Schüffe II. 86. l.

a június 5-én megalakult csendbizottság az izgatók ellen fellépett és a szerbek lefegyverezését elrendelte.

A bácskai tábor főbb helyei Ó-Becse, Verbász és Ó-Kér volt. Utóbbi helyen gyülekezének a nemzetőrök. A katonaságot Bechtold megérkeztéig Éder vezérőrnagy vezényelte. A felállítani rendelt honvédszászlóaljak közül június 22-én érkezett le Ó-Becsére az első zászlóalj Csulha ezredes alatt; teljes száma 1500 ember volt. Valamivel később a János dragonosokkal állomást cserélve a császári huszárok egy ezrede jött át Szlavóniából és öregbíték a Ferdinánd huszárok számát. Cserey őrnagy alatt a fővárosból jött 1200 főnyi pesti önkéntes zászlóalj, Becsén és Földváron helyeztetett el. Temerinben az Estei ezred és Ujvidék-Temerin között a Zanini zászlóalj egyes részei állomásoztak.

A nemzetőrség főhelye Ó-Kér volt, melyet Dedinszky kapitány vezetett.¹⁾ Szent-Tamás első ostromáig száma 10—15 ezerre rúgott. Több megye számos községéből sereglének ide a csapatok, melyeket néhány heti itt tartózkodás után újak váltottak fel. Ó-Kér helyi színezetének ellenkezője volt Verbász, hol csak úgy pezsget az élet; nyalka császári és Ferdinánd huszárok sűrűn láthatók voltak. Eleinte a polgári elem felülmulta a katonait. Itt lakott a főispán, Horváth Antal, ki Rudics József helyébe neveztetett ki. Rudics főispán hűtlen lett a haza ügyéhez és túltett az ó-konzervatívokon is reakcionárius érzelmeit illetőleg. A királyhoz szító vak engedelmesség, szabadsággyűlölet jellemzék őt. A megye első alispánja Knézy Antal volt, egyszerű, derék magyar tisztviselő; helyét a központban Latinovics Károly foglalta el, a ki lelkileg Rudics nyomdokaiban járt. Horváth nem foglalhatta el azonnal állását, mert karját törte ki. Nála gyülekezett össze a gavallérok és nagy urakból, előkelőbbekből álló társaság. Evés, ivás, kártyázás és poharazás járta, mintha nem is háborúba, hanem lakodalomba készültek volna.

Megyénk nemessége eléggé hazafiasan viselé magát. Bács megye 1848-ig ó-konzervatív érzelmű volt, de a márciusi esemé-

¹⁾ Pester Zeitung, 1848. 718. sz.

nyek után a liberalisokhoz csatlakozott. A konzervatív nemesség és követek közül azonban sokan a reakcióhoz szegődtek, így Rudics József főispán, Latinovics Károly és testvére, a ki képviselő volt stb.

Midőn Bechtold Fülöp báró a bácskai seregek főparancsnokává neveztetett ki, igen megörvendhetett a megye laza állapotán. Egy részt a konzervatívok és reakciónáriusok, más részt a mulató megyei urak nagyon megkönnyíték neki áruló szerepét. A fővezér titokban a kamarilla eszköze volt és minden intézkedése oda irányult, hogy a délvidéken az időt hiú támadási kísérletekkel agyonüsse. Bechtold június 14-én neveztetett ki és július 14-éig mást sem tett, mint szervezkedett a szerb ellenség ellen.

Június közepéig megyénkben a lázadás tényleg sehol sem ütött ki, mely eddig csakis a sajkások kerületében és a Szerémségben üt fel először fészkeit. Június elején a szent-tamásiak hírét vették, hogy katonaságot fog a kormány hozzájuk szállásolni, mire Kuszli István bíró vezetése alatt egy küldöttség ment Knézy alispánhoz, a ki a katonabeszállásolást elengedte, de az ó-kéri csapatok élelmezését meghagyta. Hazajövet, a szerb papok közül Gyorgyevics Avram elhagyta a forrongó községet, a többi három lelkész pedig a néphez szegődve, fegyverkezésre buzdította. Bechtold személyesen megjelent a községben, melynek házában a fekete-sárga lobogó lógott, s midőn hallá, hogy a lakosok csak a nemzetőrség ellenségei, de a császári seregnek nem, nevetve fejezte ki meglepődését. Bechtold azonban nem tudta, hogy a szent-tamásiak két küldöttet menesztettek Járeken át, hogy segítséget nyerve, a szerb felkeléshez nyíltan pártolhassanak.

Még mielőtt a küldöttek visszaérkeztek volna, június 22-én 300 szerbiai három ágyúval Szent-Tamásra bevonult, élükön öt bulyukbasa és egy sajkás őrmester.

Mi természetesebb, minthogy a július 14-iki ütközetig Szent-Tamás környéke fosztogatásoknak volt kitéve.

Vármegyénkben néhány hétig a római sáncokról alig beszéltek, csakis Szent-Tamásról. Végre megjött július 14-én a támadás napja is.

A támadó sereg 2400 gyalogos és 700 lovashból állott.

Kölcsonös három órai ágyúzás után, és miután az ó-kéri nemzetőrség parancsnoka nem nyomult Szent-Tamás déli oldalába, a harc abban hagyatott és Bechtold visszavonulást fúvatott.

Szent-Tamás ostromának megghiusulását Bechtold előre kiszámította. A leggyengébb részről, Verbász felől nem is támadt és seregét nem is bocsátotta igazi rohamra. A megghiusult támadás után Bács megye, de az ország is megdöbbsent; seregért esedeztek és Bechtold, kinek érdekében állott, igyekezett minél több ideig egy nagyobb sereget lekötöni.¹⁾

Damjanics Túrriánál a hidat lerombolva találta és szintén kénytelen volt visszavonulni.

A magyarok kudarcá után a szerbek offenzíve léptek fel. A római sáncokból július 17-én Földvárt támadták meg, miután 14-én hasztalan kísérték meg elfoglalni. Az előőrség vitézül védte magát, míg a segély megjött újólág Ó-Becséről és a szerbek visszaverettek, kik 14 halottat és 2 sebesültet vesztenek.²⁾

De nemcsak a római sáncok, hanem Szerémségből is támadának a szerbek megyénkbe. Július 16-án mintegy ezer felkelő Futakra kelt át Begecsnél, de a Futakra rendelt szabadkai nemzetőrök vitézül viselték magukat és ezeket, valamint az ó-futaki szerbeket is szétkergették.³⁾

A győzelem után a magyarok elvonultak, de július 19-én reggel 700 főnyi nemzetőr, 200 gyalogos és 160 főnyi lovas visszatért Ó-Futakra, mire a szerbek, 30 ember kivételével, Szerémségbe futottak, a nemzetőrség pedig Ó-Futakot teljesen kifosztotta.

Július 23-án Ó-Kanizsa és Martonos szerbjei békés úton lefegyverezettek, miután a szerbek ellen menni vonakodtak, Ó-Becse és Szent-Tamás, a Tiszamente szomorú képet nyújtott.

1) Vukovics, 270. l. Golubszki, 23—27. Horváth, I. 377. l. Szrpszki Let. 1851. Közlöny. 1848. évf. 40. sz.

2) Horváth, I. 172. Szrpszke Novine, 1848. 75. sz. Vukovics, 272. l.

3) Helfert, II. k. 61. l. Pap, I. k. 311., 321. l. Iványi, Szabadka tört. I. k. 436 Rudics ltr. XII. 1890. Vukovics, 273. l.

Szent-Tamás környékén temetetlen magyar holttestek fej nélkül találtattak. Becse, Petrovoszelló, Mohol, Ada és Szent-Tamás szállásai puszták voltak. A július 13-án tartott megyegyűlésen megválasztott többnyire új főszolgabírák egykorú jelentéseiből sokat lehet az állapotokra következtetni. Lopás, rablás napirnden volt.

Knézy Antal alispán július 27-én kineveztetett élelmezési főbiztosul, alispáni állásával járó teendőktől felmentetett. Augusztus felé Rudics is felmentetett állásától és helyébe Horváth Antal neveztetett ki főispánul, kinek öcsese, László, Szent-Tamás körül harcolt.

Augusztus 1-én váratlan harc fejlődött ki. Néhány szerb a szent-tamási szállásokra ment. A verbászi huszárok őket meglátván, rájuk támadtak, mire Szent-Tamásról számosan egy ágyúval a megtámadottak segítségére siettek és a huszárokat a verbászi sáncokig űzték, azon hiszemben, hogy itt nincsenek ágyúk elhelyezve. De a mint oda értek, heves kartácsütéssel fogadtattak. Üldöztetés közben gróf Zichy Ferencz puskatussal fejbe vágatván, lováról leesett, mire a szerbiaiak fejét levágták és a sáncok elé tűzték.

Két napra rá Sztratinirovics György Szent-Tamásra jött. Augusztus 3-án kirohanást intézett a verbászi sáncok ellen; ő szemközt a határőrvidékiekkel és 2 ágyúval a sánczoknak ment, míg Golubszki a ferencz-csatornai hídon átkelve, a csatorna mentén haladt. Mielőtt Golubszki Verbász alá érhetett volna, a rövidebb úton haladó Sztratinirovics már harcba bocsátkozott a magyarokkal.

Sztratinirovics György Szent-Tamásról értesíti a cserevicsi parancsnokot, hogy Temerint és Járeket augusztus 10-én meg fogja támadni.

Szent-Tamás második ostromát augusztus 19-ére tűzték ki. Bechtold főhadiszállását 17-én Verbászra tette át és a sereg egy részét Kis-Kéren állította fel. Ezenkívül egyidejűleg Túrja megtámadását tűzte ki.

A szerbeket Biga Péter cs. kir. kapitány vezette, a ki számos tiszttel augusztus 18-án érkezett Szent-Tamásra és már tudta a támadás napját is.

A verbászi fősáncot, a leggyengyebb oldalt, Bakonyi támadta meg dandárával.

Bakonyi dandára oly hevesen támadt, hogy a Sándor gyalogság felmászott a sáncokra. De mire Bechtold ezt meglátta, Wollenhoffer dandárát a csatornai hídfőtől visszaparancsolta, úgy, hogy Bakonyi csapata magára hagyatott, mert a többi részekén csak áltüntetések történtek. A Sándor gyalogság délben támadt. Egy szerb író írja, hogy halált megvetve, vakon mentek ágyútüzeléseknek és lövéseknek rohamban. Végre azonban háromszori roham után kénytelenek voltak visszavonulni.

Túria ostroma, mely ellen Kolowrath indult, szintén meg-
hiúsult.

Szent-Tamás és Túria alatt 20—30 halott és 90—100 sebesült volt a magyarok vesztesége.

A győzelem behatása alatt Sztratimirovics Temerin és Járek elfoglalását tűzte ki, hogy Szent-Tamást az ostrom alól felmentse. Máté 3—4000 emberrel és két ágyúval védte a két helyet. Dobanovácski és Jovánovics Mihályt délután visszaverte, de mikor Sztratimirovics is érkezett, Máté Temerin alá vonult. Az őt követő szerbeket ismét visszaverte Temerin alatt. Járeket az 5. honvédszászlóalj sikeresen védte meg.

Sztratimirovics azonban következő nap, 29-én esti $\frac{3}{4}$ 11 órakor ugyanazon rendben Járeket újra megtámadtatta. Máté összes erejével Temerinről Járek védelmére sietett, azonban a magyar csapatok nem védték vitézül, mint Horváth állítja. Máté parancsnok könnyelműsége sodorta a két községet végveszélybe; a katonaság és nemzetőrséget pedig a félelem fogta el és Ó-Kérre futott. Máté el is mozdíttatott az alparancsnoki állásból, körülbelül Bechtold lemondásával egyidejűleg. A községek pusztulása aug. 30-án reggeli 7 óráig teljes volt.¹⁾

¹⁾ Bácska, 1885. 25., 36., 63. és 68. sz. Gyukics, Javor, 1892. 21. sz. Szrpszke Novine, 1848. 76. sz. Vukovics 335. l.

Mátét követte Szentkirályi is, a kinek helyébe az ezüsthajú, fiatal lelkű Beöthy Ödön követte mint kormánybiztos.

Beöthy és Mészáros, két szeplőtlen jellemű férfiú, készítette elő Szent-Tamás harmadik ostromát, melyet szeptember 21-ére terveztek.

A szerbek védelmi ereje aug. 19. óta nem igen változott, de messzire hordó ágyúkat kaptak. Túrián Jovánovics Péter állott 200 péterváradi határőrrel, 30 szerbiaival, 600 túriai nemzetőrrel és 4 három fontos ágyúval. Szent-Tamáson Biga Péter parancsnokolt, mindössze 6000 ember és 24 ágyú felett.

A magyar sereg támadása éjjel 2 órakor kezdődött a köd leple alatt, de heves harc után visszaveretett.

A Verbászra visszavonuló magyar sereg vesztett 30 halottat, köztük Fesztetich gróf. Az egész ország közvéleménye le volt verve a hír hallatára, úgy, hogy Kossuth Szegedre sietett ragyogó szónoklatával a kedélyeket felbuzdítani.

Szeptember havában a kolera is kiütött. Szent-Tamáson is sok kárt okozott. E mellett a megye alsó részét csatangoló rablók lepték el. Magyarok, szerbek egyaránt szegénylegényeskedtek a zavarosban. Bizonyos Gojkovics Uros szerémi rablóvezér különös hírre tett szert; de később maguk a szerbek üzték ki Bácskából, mire ő Szerémségbe ment, hol szerencsére felakasztották.

Október 9-én a szent-tamásiak két kisebb, jelentéktelen kirohanást tettek. E hó végén pedig Szuplyikácز vajda látogatta meg a bácskai szerb táborokat.

Ezután megyénkben már alig fordultak elő fontosabb dolgok 1849. január haváig.

Vécsey jan. 20-án indult el a verbászi táborból és 21—22-ike körül Csantavéren járt, 25-én pedig Szegedre ért. Beöthy helyére Hunkár veszprémi főispán neveztetett ki, a ki Batthyány Kázmér lejöveteléig vezette a kormánybiztosi teendőket.

Bácska nem ürítettett ki teljesen. Pétervárad közelében, Futakon és Ujvidéken 3—4000 nemzetőr visszamaradt Bezerédy Miklós nemzetőri alezredes és Bozó Manó őrnagy vezetése alatt.

Szabadkán Tar Őrnagy alatt táborozott egy mozgó nemzetőri csapat. Egyes falvak nemzetőrséggé alakultak, szövetkeztek a kölcsönös védelemre.

A szerbek Torontálban és Bácskában egyidejűleg kezdenek támadni.

Ezután egy szerb bizottmányt állítottak fel, melynek tagjai Nikolics Sándor és Pál, Nenádovics Máté, Davidovác Szabasz és Nikolics Arkadia voltak.¹⁾ Ezek intézkedése szerint egy szerb hadoszlop Kúlára ment január 25-én, de visszaveretett. Három napra azonban Sztejin Demeter és Nenádovics Máté 3000 emberrel mégis elfoglalták. Itt is, valamint Verbászon hadbíró-ságot állítottak fel. Ennek hírére a lalicsi szerbek tisztviselőiket elfogták és átadták a bizottmánynak.²⁾ A Knézy alispán által elzárt Zdrahal ekkor eresztették szabadon. Sorok szolgabíró-t nem a szerbek, hanem a svábok fogták el, mert ő nemcsak az 1848., hanem önbatalmúlag a 49. és 50. évekre előre bekasszálta az adót; ez ellen kelt ki Zdrahal, mint törvénytelenység ellen, és ezért záratott el. Így például Sorok Torzsában 20,000 forintot zsarolt és 250 embert besoroztatott.³⁾ Február 2-án Hódságh és Kuczurát, 5-én Szivaczot, 6-án Torzsát foglalták el, Bezerédyt onnét elűzve.

Sorok főszolgabíró-t február 4-én a Kosztics Péter elnöklete alatti hadbíró-ság felakasztotta. Hasonló sorsra jutottak Fitos jegyző, Zdrahal Lajos, Vogt és Boruszki kamarális tisztviselők.

A második szerb hadoszlop Topolyának tartott és Kúla (27-én) elfoglalása után 30-án Topolyát foglalta el.⁴⁾ Szeghegyet január 26-án rabolta ki 400 szerb 4 ágyúval. Szeghegy 4250 forint váltságdíjat fizetett.⁵⁾

A harmadik szerb hadoszlop a Tisza jobbpartján haladt felfelé. Ó-Becsét a patriarcha meghagyása folytán Szuraneczki István volt kapitány és most nemzetőri alezredes az 1. sajkás

1) Helfert, IV. k. 308. l. Vjesztnik, 1849. 4. sz.

2) Nemzeti Muzeum. F. Szerb. III. 31. l.

3) Helfert, IV. 537. l.

4) Gyukics, Prigledbe, 28. l.

5) Bácska, VIII. évf. 63. sz. Iványi, Szabadka és Videke, 125., 145. okm.

zászlóalj 3. századával és 2 század péterváradival (Bosznics alatt) foglalta el. Mohol elfoglalása után Szuraneczki és Davidovác Demjén Zentának tartottak a 2. sajkás tartalékos zászlóaljjal, néhány száz nemzetőrre és Trivkovics vezetése alatt levő szerbiaikkal. Zentát február 4-én foglalták el.¹⁾ Kétezer magyar lelte halálát és levágott fejeik a katolikus Szent-Háromság szobor köré rakattak.²⁾ Erre a jankováczi nemzetőrség Moholra rontott és 107 szerbet ölt le, köztük a szerb papot. A verbászi szerb odbort is kézre kerítették és közülök 25-öt lelőttek.³⁾

Ó-Becsére Petrovics István volt szegedi lakos neveztetett ki szerb nemzeti biztosul, a ki elnöke is volt az ottani odbornak.⁴⁾

Ezen kivívott sikerek után a szerbek Kúla felől Zombor felé indultak. Sztejin Demeter az 1. sajkás zászlóaljjal és Drágics őrnagy Szerémségből jött csapatával febr. 10-én indult el Kúláról, este Szivacson volt és 11-én Zombort három felől támadta meg.

A Zombort védő nemzetőrség parancsnoka Czintula Antal volt.

Zombor közelében Bezdánban csak egy fegyveres sereg táborozott Nemgyei Bódog vezérlete alatt, mely 2350 ember, 540 lóból és 12 ágyúból állott. Ez Nugent által megveretvén, Zombor védelmére hívatott. Nemgyeivel volt Niczky György. A nemzetőrség száma a rendes sereg fele számára rúgott. Niczky már február 2-án volt Zomborban, mialatt Nenádovics Máté szerb vezér a várost felhívta, hogy hódoljon meg. A városi gyűlésen Latinovics Károly indítványozta a meghódolást, de leszavaztatott.

Nemgyei serege e közben megszaporodott; Pál Antal a fekete sapkásokkal és a halasi mozgó nemzetőrséggel segítségül jöttek.

¹⁾ Mayerhoffer Windischgrätzhez intézett jelentésében 1-ét említi. Kriegsarchiv. Detaila etc. Fasc. II. 3—106.

²⁾ Helfert, IV. 309. 1.

³⁾ Brslyan. II. évf. 2. sz.

⁴⁾ Vjesznik, 1848. 9. sz.

A szerbek három felől támadtak, a magyarok vad futásnak eredtek.

A futósereg Sztanisicson, Mélykúton át Szabadkára menekült. Zomborban egy szerb nemzeti bizottság alakítottatott és elnökéül Sztojácskovics neveztetett ki. Sztojácskovics később a megyei szerb főodbor elnökéül neveztetett ki, de a kaponyai vereség után hivatalát már nem foglalhatta el.¹⁾

Sztejin most Apatint és Bezdánt hódoltatta meg; Batinán át pedig Nugenttel érintkezésbe lépett. Bajmok február 14-én hódolt meg és arra is kötelezte magát, hogy a magyarok ellen fegyvert fog.²⁾

Nemegyei ezen gyávasága miatt, hogy csekély ellentállás után kereket oldott, hadbírótság elé állíttatott, de Kossuth protekciója révén kimászott a hínárból. Baja szintén február 14-én hódolt meg és később Petricsevics Horváth cs. kir. őrnagy Windischgrätz nevében a várost végleg leigázta.³⁾ Pilaszánovics József városi főbíró szerencsére idejében elmenekült.

Most Szabadka állott a veszély előtt, hol Gáál László vitte a parancsnokságot és Pongrácz, később Borovszky a térparancsnokságot. A szerbek eleve Szabadkát is meghódolásra hívták fel. Spelletich Bódog kormánybiztos már március 4-én értesült, hogy a szerbek Bajmok alatt táboroznak és a szabadkai szállásokig nyomultak.

Sztejin és Drágics csapatukkal március 5-én támadtak, de visszahúzódtak Gáál előtt Bajmok felé, a kaponyai csárdánál állást foglalva. Gáál ereje 3000 emberből és 5 ágyúból állott; míg a horgosi nemzetőrséget Bene alezredes alatt Ó-Becse ellen küldé.

Reggel 10 órakor a kaponyai csárdánál találkoztak az ellenfelek. Heves ágyúzás indult meg és a két tábort csak egy ér választá el. Részünkről a jobb szárnyat az 5-ik honvédezászlóalj képezte Tóth József vezérlete alatt, a balt az első

¹⁾ Letopisz, 129. k.

²⁾ F. Serb. III. Vörös gyűjtem. 186. sz.

³⁾ Wiener Zeitung, 1849. 99. sz.

mozgó nemzetőr zászlóalj, a zombori nemzetőrség, 200 Ferencz Károly gyalogos és 40 budai gránátos Udvarnok Béla alatt. Gáál a szerb ágyúzás előtt kénytelen volt visszavonulni, mit a szerbek futásnak vevén, 3 ágyúval az ér hídján átkeltek. A balszárnyon levő zombori nemzetőrség Fratric kapitány alatt nem engedelmeskedett a visszavonulási parancsnak, hanem Miklósy hadnagy vezényére támadtak. Gfeller Ferencz őrnagy újra kiadta a visszavonulási parancsot, mire őt egy gránátos puskatusával mellbe verte és elhallgattatá. Gáál ezt látva, visszafordul és szuronysegezve rohamot intéz. A szerbek ennek nem tudván ellentállani, ágyúikat az érbe vetve, futásnak eredtek.

A szerbek minden irányban menekülének Bajmok, Pacsér, Kúla, Hegyes, Feketehegy, Zenta és Moholy felé; Verbászt útközben kifosztották.

Bánságban Szegednél is visszaverettek. Nagy csapás volt Knityánin hazatérése is, mert ez által a szerbek hadereje gyengült. Bácskában ezidőszent a sajkas kerületben csak egy zászlóalj volt. Zomborban egy péterváradi zászlóalj és egy a szerémségi polgári népekből toborozva, továbbá egy zászlóalj sajkas és egy osztály zombori szerb nemzetőr. Zomborban március közepén Nugent gróf csatlakozott egy osztály lovassal és fél üteggel, hol az összes csapatok feletti vezényletet átvette, de március 30-án Zombort 8000 emberével elhagyta.¹⁾

Ugyanekkor Perczel Mór, mint parancsnoka a déli hadseregnek, megindította híres hadjáratát.

A szőregi csata alatt a horgosi nemzetőrséggel Ó-Kanizsát foglaltatta el, Zentára pedig Gáál ezredet küldte, a ki Zentát a szerbektől, rövid ellentállás után, visszafoglalta.

Március 24-én Perczel egyesített csapataival Csantavéren tartott pihenőt. Hat zászlóaljjal, 6 lovas századdal és 24 ágyúval rendelkezett. Ezen mintegy 6000 emberével sietett Pétervárad felmentésére. 25-én találkozott Szeghegyen Fakh Oszkárral és a 13 huszárral, a kiket a várbeliek puhatolni küldöttek ki. Perczel itt Ujvidéken és Futakon óhajtott találkozni Bezerédy

¹⁾ Napredak, 1849. 23. sz.

őrnagygyal, a ki az alsó vidéket őrizte. Bezerédy még február 1-én Kuczurán a szerbeket visszaverte, de 19-én Kiszácsot elveszté, de Hrabovszky segítségével ismét visszafoglalta. Február 24-én pedig Bozó Manó Futakot védte meg.

Perczel április első napjaiban Kúlát foglalta el, a hol Igmándy alezredes segédsapatával egyesült. Innét szólította fel március 31-én a szent-tamásiakat kapitulációra.¹⁾

Perczel a tagadó válasz után április 3-ára tűzte ki a támadást. Az ostrom előtt újra megadásra szólította fel az őrséget, mely jól tudta, hogy az erősség legfeljebb 24 óráig tartható. A parancsnokságot a legidősebb tiszt vette át, a ki lőporért és segítségért küldött Rajacsicshoz és Mamulát felkérte, hogy Perczelt hátban támadja meg.

Perczel két hadoszlopban nyomult előre: egyik Perczel Miklós vezetése alatt; vele voltak Földváry Sándor 400 szegedi önkéntessel és egy üteg. Ezen oszlop a Ferencz-csatorna déli partján levő hídfő ellen támadt. A másik hadoszlop Verbász felől támadt a verbászi sáncoknak tartva; Gáál vezérlete alatt az 5. és 8. zászlóaljából, a Wasa gyalogságból, 2 ütegből állott. A nemzetőrség és lovasság tartalékul szolgált.

Perczel serege reggeli fél 8 órakor állt a kitűzött pontok alá és heves ágyúzással nyitotta meg az ostromot, mit a szerbek élénken viszonyoztak.

Ez alatt a verbászi sáncokban is hevesen folyt a küzdelem. Gáál eleinte nem tudott boldogulni s csak akkor nyomulhatott előre, mikor a hídfőt a szerbek elvesztették. A szerbek Kis-Kér felé és a Krivaján át menekültek; a szerb köznépet Batthyány Kázmér mentette meg a lemészároltatástól. 2000 szerb esett el, 200 fogságba jutott. A hídfő lerontatott nyomban. Ápril 4-ik és 5-én a halottakat takarták el. Szent-Tamás bevétele főleg Földváry dicsősége volt és emiatt Szeged városától 100 hold földet nyert jutalmul.²⁾

¹⁾ Vjesznik, 1849. 20. sz.

²⁾ Hazánk, I. k. 391. l. Bäcska, VII. 77. sz. Ruprecht, Geschichte des k. k. 60. Linien Infanterie Regiments von Wasa. Wien, 1871. 345. l. Gyukics, Prigledbe, 31. l. Golubszki, Uspomene, 66-100. l.

Ápril 4-én tudatta Batthyány Szent-Tamás elestét a kormánynyal.

A szerb őrség megmenekült része Földvárra és Török-Becsére húzódott.

Zomborban ekkor Nugent állott, a kivel Sztejin Demeter egyesült. Nugent már Kúla elfoglalásának hírére Bezdánba vonult és onnan a Dunán átkelt március 31-én. Sztejin a Dunát megkerülve, sajkás zászlóaljával ápril 5-én már Karlóczán volt és innét a római sáncokba ment.¹⁾

Ezután Túrta, Földvár csakhamar meghódoltak, épp úgy Zombor, a hol Gfeller őrnagy 3 ágyúval és egy század gyalogsággal mintegy 200 határőrt elfogott, lefegyverzett és hazaküldött, de a köztük talált hat szerbiait főbelövette.

Szent-Tamás eleste óriási pánikot idézett elő a szerbeknél. Perczel rettegetté vált és ápril 7-én könnyen foglalta el a római sáncokat, melyet Davidovics 8000 emberrel védett. Goszpodincze heves roham után foglaltatott el, mire a szerbek a fensíkra futottak. Gáál Csúrogon állott, hogy az ó-becsei szerb csapatot figyelemmel kísérje. Ismét csak Földvár volt a nap hőse. Három zászló, 8 ágyú esett zsákmányul és mintegy 500 szerb borította a csatáért. A huszárság egészen Zsablyáig üldözte a futókat.²⁾

Ilyen győzelmek között követte el Perczel a legnagyobb hadászati hibát. Megelégedvén a babérokkal, a szerbeket nem üldözte tovább, hanem seregének teljes 4 napi pihenőt engedett és épp annyit a szerbeknek a szervezkedésre. Ha Perczel azonnal utánuk ered, a fejetlenségben a titeli fensíkot könnyen elfoglalhatta volna, a mit a szerbek kivétel nélkül bevallának. S ez a mulasztás nagyon is megboszúlta magát.

A fensíkot ezen napok alatt a szerbek lázas sietséggel erősítették.

Perczel most Káty felé indult 10-én, mert ott ágyúdörgést hallott s azt hívé, hogy a szerbek itt táborni ütközt, pedig

1) Kriegersarchiv. F. z. v. Jellacsits, 1849. Fasc. V. 3—23. i.

2) Közlöny. 1849. 76., 83. sz.

mindössze egy káplár néhány ágyúval és emberrel félrevezette. Mikor Perczel Kátyra ért, előbb dereglyén Szerémségbe evezett. Ezzel ismét 2 nap veszett el.

Ápril 9-én Csúrogról Titelt a magyar fővezér kapitulációra hívta fel, arra hivatkozván, hogy a sajkkás kerület neki már meghódolt. Perczel ugyanekkor adta ki rendeletét, mely által a sajkkás kerületet az anyaországgal egyesítette. Elrendelte, hogy minden község tartozik bírót és előljárókat választani, de megengedte, hogy ügyeiket szerb nyelven vezessék. Ápril 12-én az összes községekkel bizalmi férfiakat választatott, hogy Zsablyán szolgabíró, pénztárnokot, főjegyzőt és országgyűlési képviselőket válasszanak. Itt is megengedte, hogy a járás ügyei szerb nyelven vezettessenek. A császári terheket eltörölte, kijelentette, hogy a vagyonukat önmaguk kezelhetik, míg a kincstári birtokok kezelését a szolgabíróra bízta; egyszersmind az alkotmányos törvények behozatalát kijelentette.¹⁾

Míg Perczel emígy polgárosított, addig Sztratinirovics György átvette a szerbek feletti vezényletet és főleg Vilovót és Mosorint erősítette. A sajkkás falvakat fegyverre szólította fel, Mosorinnál 3000 embert vont össze és 25 ágyút állított fel. Ő adta ápril 10-én Perczel hódolási felhívására a tagadó választ.²⁾

Ez alatt Perczel Mosorint támadta meg. A honvéd támadó sereg elinte hátrálni kényszerült, de Forget segítségével jöven, az ellent visszaverte. Ekkor Gáál vette át a vezényletet és a mosorini töltésig nyomult. Vilovónál Sztefanovics erejét Mihálovics kötötte le dandárával és 3 óra hosszat harcolt a szerbek ellen. De a mosoriniak visszaverték a magyarokat. A szerbek Vilovón 4 embert, a magyarok 150-et vesztek.

Most Perczel Szent-Ivánra vonult vissza és 14-én Kátyra, miután Felső- és Alsó-Kovilt megszállotta.³⁾

A harc tartama alatt érkezett a fensíkra az osztrák Puffer

1) Vjesznik, 1849. 20. sz.

2) Zdravkovics, 90., 93. l.

3) Thim, Hazánk, III. 375. Horváth, II. 474. l.

és Sztratiurovicstól a parancsnokságot átvette, mire a megfosztott szerb fővezér elhagyta a fensíkot.¹⁾

Ez volt Perczel első kudarca megyénkben, melyet különben elkerülhetett volna.

Perczel belátta, hogy nem veheti be a fensíkot s ezért Ujvidékre és innét Ó-Becse ellen indult, mely rohammal foglaltatott el, de az átkelést nem tudta kierőszakolni, mire Pádénál kelt át 4 zászlóaljjal, 2 lovas osztálylyal s 14 ágyúval és a Tisza-Szent-Miklósnál levő szegedi dandárral április hó 21-én egyesült.²⁾

Perczel Bánságban teljesen megverte a szerb haderőt és május 10-én Pancsovát is elfoglalta. Győzelmei dacára Kossuth és a katonai kormány nem volt megelégedve véle és szemére vetették, hogy a Bácskát védtelenül hagyta s attól tartottak, az Eszékre levonult horvát bán elfoglalja. Kossuth Bemét is utasította (május 21-én), hogy Perlaszról foglalja el gyorsan Titelt és Péterváradot szabadítsa fel, hogy azután Perczellel együttesen Jellacsitsot leverhessék. Csakhogy a bán már Pétervárad alatt állott és így kifogyván az időből, Perczel elhatározta, hogy a bán érkezése előtt még egyszer megostromolja a titeli fensíkot. Május 16-án a magyar sereg a következőkép oszlott meg a megyében: Szabó István alezredes volt a táborkari főnök. Az első hadosztály Kohlmann ezredes alatt Szeghegyen állott, u. m. a Wasa zászlóaljból 259 ember, a 30. zászlóaljból 846 ember, egy osztály Hunyady huszár 233 ember, egy fél üteg (3 ágyú) 12 fontos s egy fél üteg 6 fontos ágyúval s egy fél üteg röppentyű. Ez volt a II. dandár Kölgey alezredes alatt.

A második hadosztályból Gáál ezredes alatt a VI. dandár Baján állt, u. m.: 120 gránátos, egy zászlóalj bácsi védsereg, 1000 ember, 120 bácsi lovas, egy 18 fontos, hat 2 fontos és három 5 fontos ágyúval Karacsay őrnagy alatt.

A VII. dandár Piroson volt; az 5. honvédzászlóaljból 720

---

1) Vjesznik, 1849. 25. sz.

2) Szokoly, I. k. 230. l.

fő, 48 hevert lovas, egy fél 6 fontos üteggel (4 ágyú) Bossányi őrnagy alatt.

A VIII. dandár Ó-Kéren, u. m.: a 7. honvédzászlóaljból 500 ember, 160 tolna-baranyai huszár, Mihálovics őrnagy alatt.

A IX. dandár Ó-Becsén; két század Thurszky 337 ember, bácsi gyalog védereg 7420 fő, bácsi mozgó lovasság 306; fél 6 fontos, egy 3 fontos üteggel. Továbbá egy fél század kún lovas, 150 fő, Czintula őrnagy alatt. Főhadiszállás Szegyhelyen volt.¹⁾ Perczel ezen csapatait egyesítve május 22-én támadta meg a titeli fensíkot, tehát mintegy másfél hónapra az első kísérlet után.

Jelenleg Knityánin védte Mosorin és Vilovónál a következő csapatokkal: 3 sajkás zászlóalj, 2 zászlóalj bácsi önkéntes, 2 zászlóalj szerbiai, egy divízió lovasságból és 16 ágyúval.

Május 23-án Bisztronovszki őrnagy jelent meg Knityáninnál, hogy békeajánlatokat tegyen, de az visszautasította.

De lássuk a támadást. A perlaszi dandárnak, Bene alatt meghagyatott, hogy egy zászlóaljból, két lovas századból és egy ütegből álló seregével ugyanazon a napon Titel felé nyomuljon. Ő maga a fővezér két hadoszlopban támadt; egyikkel Mosorin, másikkal Vilovó ellen. Előbbi ellen csak látszólagosan. Reggel három órakor kezdődött a harc, de már 6 órakor a magyar sereg Szent-Ivánra vonult.

Knityánin mindazonáltal szorult helyzetben volt és Horváth ezredest, Jellacsits előhadának parancsnokát, hívta gyorsan segítségül, a ki Szlankamennál állott és másnap 2 zászlóaljjal, 2 lovas századdal és 3 röppentyűteleppel át is kelt.

Perlasz felől Bene a Titelre vezető utat akarta hatalmába keríteni, a melyet Grivicsics és Gyurics kapitányok védték és Lukics egy divízió illirbánátival. Bene először Écskáig űzetett vissza, de ismét visszatért tartalékától támogatva.

Két nappal később Perczel újból támadt. Három órakor reggel indult el 3 zászlóaljjal, 2 divízió lovassal és 12 ágyúval Vilovó és Mosorin ellen. A röppentyűtelepek óriási kárt ténének

¹⁾ Nemzeti Múzeum, Vörös gyűjtem.

csapataiban, mire kénytelen volt visszavonulni. Benének ugyanakkor sikerült Titelig nyomulni, csakhogy hajók híján nem tudott a Tiszán átkelni.¹⁾

Ezen kudarc után Perczel otthagyta a fensíkot és elvonult.

Győzelmei által megyénk javarésze ismét megyei hatóság alá került. Midőn a szerbek Zombort, a megyei székhelyt elfoglalták, a megyei tisztviselők Bajára és Szabadkára menekültek és csak akkor tértek vissza, mikor Batthyány Kázmér kormánybiztos a megyét újjá szervezte. Ő vitte keresztül az újoncozást is. Puskás őrnagy jelentése szerint 1849. március 28-án 6517 újoncot rótt ki a megyére. Ebből tényleg 4578 kiállítatott és hátralékul a szerb kézen levő titeli kerület leszámításával 1567 maradt. A mult évi tartozás 2241 újoncot tett ki. A sereg szervezéssel, illetve újoncok kiképeztetésével Czintula Antal bízott meg; hasonló célból a felső járásba Karottay, Szabadkára és a telecskai járásba Szárics őrnagy, Zombor és a közép járásba Adliczer Antal százados, az alsó járásba Vaskalap István kapitány küldetett ki.

A szerbek jöveletekor a megyei védelmi bizottmány Szabadkára menekült, a hol április 3-án gyűlést tartott. Felolvastatott Batthyány gróf azon rendelete, mely által a megye székhelyét Szabadkára tette át. A leköszönt Knézy alispán helyébe Karácsonyi Lipót választatott ideiglenesen április 10-én alispánná.

A megyei konzervatív férfiak eltávozása után új restauráció tartatott. Az alispáni állásra Antunovics jelöltetett, de ez nem lévén hajlandó a forradalmi kormány rendeleteit végrehajtani, Spelletich kormánybiztos a kormánybiztos nevében a tisztikart kinevezte nyílt rendelet alakjában. Első alispán lón: Putnik Béla. Másod alispán: Latinovics Zsigmond. Főjegyző: Karácsonyi Lipót, 1. aljegyző: Ast Nándor, 2. aljegyző: Kerekes Sándor, 3. aljegyző: PocsKay Zsigmond, 4. aljegyző: Birkás Ágoston. Kiadó: Fábián Ferencz. Levéltárnok: Klein József. Főügyész: Vargay István, 1. alügyész: Kovács Ágoston, 2. alügyész: Remete István, 3. alügyész: Maróczy Ignác, 4. alügyész:

¹⁾ Gyukics, Prigledbe, 45. l.

A hegyesi csataemlék.
(Eredeti fénykép után.)

Punczmann Béla, tiszti alügyész: Piukovics Ferencz. Főpénztárnokok: házi: Szalmásy Miksa, hadi: Kovacsics Antal. Számvevői hivatal: főszámvevő: Thurszky Ferencz, alszámvevők: Czintula Mihály, Kanyó Lajos, Piukovics Demjén.

Szolgabírák:

I. Felső járás. Főszolgabíró: Pál Antal, alszolgabíró: Milassin Zsigmond.

II. Közép járás. Főszolgabíró: Mattyasovszky László, alszolgabírák: Fratricsevics Péter.

III. Alsó járás. Főszolgabíró: Móricz László, alszolgabíró: Kovács József.

IV. Tiszai járás. Főszolgabíró: Gábry Károly, alszolgabíró: Markovics László.

V. Telecskai járás. Főszolgabíró: Csajághy János, alszolgabíró: Szárcsay Ambrus.

Középponti szolgabíró és pénztárnok: Knézy József.

A megyei tisztviselőikar így megalakulván, nyomban meg is kezdette működését. Kérelmére azonban fizetés felemelésben is részesült. A főispán fizetése ezidőszert volt 2000 frt, az alispáné 1200, másod és harmad alispán kapott 1000, főjegyző 700, főügyész 700, főpénztárnok 700, főszolgabíró 800, számvevő 600, aljegyző 400, alügyész 400, alszámvevő 400, aladószedő 400, alszolgabíró 400, esküdt 250, levéltárnok 500, kiadó 280, iktató 200, írnok 160, útibiztos 200, főorvos 600, főmérnök 400, seborvos 300, várkapitány 300 forintot.

A kinevezett megyei tisztviselőikar éljenzéssel fogadta a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot a május 7-iki közgyűlésen. Ágfy pedig megbízott a kormányhoz intézett felirat megszerkesztésével, a melyben Bács-Bodrogh vármegye a debreczeni határozatokat helybenhagyja és a forradalmi kormány parancsának aláveti magát, valamint a Habsburg dinastiát trónvesztettnek tekinti.

Hasonlókép Zombor is csatlakozott a forradalmi kormányhoz és polgármesterül Putnik Béla választatott meg, a ki Szabadkán a szabad csapatok első zászlóaljának parancsnoka volt.

Ez időbe esnek a bűnfenyítő és vésztörvényszékek szereplése is. A vésztörvényszék Szabadkán állíttatott fel és elnökévé Tomcsány András neveztetett ki.¹⁾

A bűnfenyítő törvényszék a megyei védelmi bizottmány ápril 4—10-iki ülésében következőkép alakult meg: elnök: Antunovics Pál, közbírák: Karácsonyi Lipót főjegyző, Piukovics Mihály főügyvéd, Piukovics Ferencz alügyvéd, Arnold Frigyes városi bíró, Vojnics Barnabás, Gábrics Károly, Vojnics Mihály, Vojnics Márk, Vojnics Dénes, Rudics Mór, Ardegh Ignác, Milassin Máté, Hajnal István, Poescay Zsigmond alszolgabíró, Vojnics Livius esküdt, Katona Lajos várkapitány.²⁾

A hadi események fonalát otthagytuk el, mikor Perczel a titeli fensík előtt elvonult és Jellacsits a fensík felé közeledett. Perczel egy ízben a Péterváradot ostromló sereget támadta meg, de kudarcot vallott. Az erődöt ugyanis 10 zászlóalj gyalogos, 1 század lovas, 51 ágyúval, összesen 10,400 ember 515 lóval ostromolta.

Perczel június 7-én éjjel 12 órakor egy gyenge hadosztályt Káty ellen indított.

Ottinger hagyta Perczelt előnyomulni, gyengén harcolva; mikor Perczel e cselet nem vette észre s mindinkább beljebb nyomult, lovasaival két oldalt hirtelen támadt és Perczel jobb szárnyát nyomban megfutamították. Erre Perczel egész serege futásnak indult s a római sáncokig meg sem állt. Az osztrák lovasság kegyetlen mészárlást vitt véghez; gróf Sternberg 4 század dragonyossal s 2 század Wallmoden kürassírral a 8-ik honvédzászlóaljat s a Thurszky századot elérve, teljesen megsemmisítette.

Perczel 1500 halottat és 230 sebesültet veszített. Ő maga alig néhány száz emberrel tért Ujvidékre.

De Perczel ezen vereség után sem veszítette el fejét, hanem széjjel vert seregének összegyűjtéséhez fogott. Másnap Petrováczra és 8-án Járek és Temerinre ment, miután Jellacsits nem üldözte.

¹⁾ Közlöny, 1849. 97. és 98. sz.

²⁾ U. o. 71. és 77. sz.

Jellacsits Ujvidékre június 9-én ért. Célul a vár és város közötti híd szétrombolását tűzte ki.

Péterváradot Kiss Pál védelmezte, ki Perczel után vette át a főparancsnokságot. Ő az ujvidéki erődítményeket elhagyá és a hídfőhöz vonult vissza. A harc előtt Ujvidék magyar érzelmű lakossága a várba menekült s innét a Lajos-völgybe. A hídsáncokba a nemzetőrség helyeztetett el. Kiss kénytelen vala Ujvidéket bombáztatni, hogy hajóhídját megmentse.

Jellacsitsnak engedni kellett és boszúsan távozott, Kisst a bombázás miatt barbárnak nevezvén. Hat halottat és 39 sebesültet vesztett. Ujvidéken 180 polgárt fogott el.

Ezen kísérlet után folytatta útját a Bácska felé. Június 15-én indult el a Ferencz-csatorna felé, fő táborát Verbászon ütven fel. A jobb szárnyat Grammont vezette és Földvárt szállotta meg; Dietrich Szent-Tamást és Túriát, a közép Kis-Kért.

Ó-Becsét a magyarok Perczy hadosztályával védették, míg Czintula dandára Földvárt és Túriát nyugtalanította és könnyen megszakíthatta volna Jellacsitsnak a Lang hadosztályával való összeköttetést. Jellacsits elhatározta tehát Ó-Becse megtámadását, hogy a magyar sereget a Tiszán átűzhesse és a hidat szétrombolhassa. Június 24-én 10 zászlóaljjal, 13 lovas századdal s 13 üteggel Szent-Tamásról átkelt a Ferencz-csatornán és Ó-Becse ellen indult. Langot Földváron utasította, hogy Czintulát támadja meg 6 zászlóalj, 6 lovas századával és 18 ágyúval. Czintula azonban észrevevén az ellen tervét s hogy el ne vágassék a seregtől, harcolva Ó-Becsére vonult. Jellacsits győzött és a hidat teljesen lerombolta.

A bácskai magyar hadsereg vezényletét ekkor már kivették Perczel kezéből. A kátyi vereség után Kossuth Vukovicsot küldte le hozzá, hogy a parancsnokságot minden áron vegye el tőle, mert azt tartotta, hogy rendes sereg ellen nem tud küzdeni. Perczel észrevette a kormány szándékát és szemrehányásokkal illette a kormányt.¹⁾ Mindazonáltal meghajlott és a vezényletet

¹⁾ Szilágyi, Forrad. tört. 146. l. Forr. férf. 49. l.

Tóth Ágostonnak adta át, a ki az ó-becsei vereség után Mihálovics dandárát Bajmokról Csantavérre rendelte.

Zombort ez időben, június 19-én, Reznicek kapitány foglalta el és Bezdánig hatolt. Mihálovics dandára pedig még Baján, Bajmokon s később Csantavéren állott. Baján volt 2000 ember 13 ágyúval, utóbbi helyen 860 honvéd és 700 német légió.

Az ó-becsei harc után Guyon Richárd tábornok vette át a magyar csapatok feletti vezényletet, a ki vitézsége miatt kapta meg „az oroszlánszívű” melléknevet.

Guyon az I. hadtesttel Vetter Antal rendeletére Zsombolyáról Török-Becsére ment s itt hidat verve, a Bácskába vonult. Topolyán ütötte fel táborát. Rohlmann ezredet Bajára küldé, hogy ott hidat verjen és a Dunántúlról jövő Kmetty 6000 emberének az átkelést elkészítse.

Kmetty gyorsan sietett le, július 13-án már Szivacson és Kernyán állott.

A Guyon vezérlete alatti sereg főösszege 12,800 ember, 2350 ló, 40 ágyú volt.

Jellacsits hadserege 15,000 emberre rúgott.

Guyon diszpozíciói következők voltak: a zöm Szeghegyen volt, jó részt tartalék Jeszenszky alatt. Guyon itt lakott a régi jegyzői lakban. A jobbszárny a szeghegyi és hegyesi határon állott, Perczy Mihály ezredes vezetése alatt. A legszélsőbb szárnyon a Wasa gyalogzászlóalj Kinzel őrnagy alatt; aztán a 30. csongrádi 2 zászlóalj Kovách Ernő őrnagy alatt, a Hunyady huszárok két százada Móricz Károly őrnagy alatt; továbbá a bácskai mozgó nemzetőrség egy zászlóaljja Pongrácz kapitány alatt, utána a Kóburg huszárokból egy század Hertelendy százados alatt. A balszárny Feketehegyen Igmándy ezredes alatt állott, kivel Guyon július 8-án Szeghegynél egyesült. Itt aránylag kevés számú sereg állott, csakis a Wasa, illetve a 61. honvédzászlóalj előhadként.

Ez volt a harcrend, midőn Jellacsits július 14-én éjjel egy órakor támadt, de a magyarok által megveretett és Verbász felé futott.

A magyar sereg követte Jellacsits hadát. Két szárny a közép által támogatva, a lerontott hidakat helyreállította és az 5. honvédszászlóalj a jobbszárny melletti hídra ront s az átmenetet kierőszakolta. Jellacsics helyzete ily módon tarthatlanná lett; és a csatorna mögötti állását is elhagyta, Kis-Kérre futván, hová Lederer és Reznicek is követték. Draskovich ezalatt a Dunán csendben átkelt, a szent-tamási figyelő csapat a főszereghez vonatott, Lang pedig Földváról Mosorinba vonult.

Jellacsits vert hadával július 15-én Kátyra ért, éjjel 2 órakor. 200 halottat és 500 sebesültet veszített; Guyon 81 halottat és 145 sebesültet.

A győzelmi hírt maga Guyon írta meg Vetternek, a ki július 13-án távozott el a táborból, de a győzelem hírére visszajött.

Kossuth elismerő levelében Guyont kiválóan magasztalta.

A hegyes-feketehegyi csatával egy napon a perlaszi magyar őrség a titeli hídfőt támadta meg, és az ott elhelyezett ágyúkat is elfoglalta. De Sztefanovics és Iguresics a tartalékkal segítségül jöve, a támadókat ismét kiverték.

Jellacsits Kátyra érvén, a Duna jobb partjára sietett. Puffer Kovilon át Karlóczára kelt át, a többi csapatok a titeli fensíkon át menekültek.

Ottinger és Lang Vilovót szállták meg egy 12 fontos üteggel. Mosorinon Knityánin őrködött. Budiszavlyevics Szlankamenen át Bukováczra ment s vele az egész tartalék és gyalogság 2 üteggel. Jellacsits főereje tehát Szerémségben Pétervárad előtt foglalt állást.

Ezalatt Kinetty július 15-én Kiszácsról elindult és másnap Ujvidéken volt. Guyon Temerinre vonult a római sáncokba.

Az osztrák főhadvezér, Haynau értesülván Jellacsits vereségéről, a bámnak meghagyta, hogy kísértse meg újból a Bácskába való nyomolást és a 3. hadtestnek Ramberg alatt, megparancsolta, hogy nyomuljon Szabadkáig és kísértse meg a bácskai magyar sereg elfogatását vagy szorítsa a Bánságba. Ramberg a vett parancs után sietve útnak indult és július 21-én már Halason járt.

Vetternek tudomása volt ugyan ezen tervről, de ő ez alatt a titeli fensíkot gondolta elfoglalni és Péterváradból jul. 20-án az ellenség által megszállva tartott környéket bombáztatta, hogy az ellen figyelmét a vár előtti vidékre vonja.

Vetter terve ugyanis abban állott, hogy ő és Kmetty a mulasztás után Jellacsits ellen indulnak, míg Guyon Temerin felől a fensík ellen induland. Guyon július 19-én szemlét tartott Vilovó előtt s aztán Szent-Ivánra vonult vissza. Ekkor a fensík védőinek száma 10,000 főre rúgott. A védelem következőkép osztatott fel: Dietrich tábornok vitte a főparancsnokságot, főhadiszállása Titelen volt. Lang ezredes Vilovót védte és 12 üteget állított fel, Knityánin Mosorinon állott; Kamen nevű csúcson a Tisza felé Rajcsetics kapitány állott a sajkásokkal, Ottinger pedig a lovassággal Titelen.

Vetter támadását július 23-ára tűzte ki reggel $\frac{1}{2}$ 3-kor, de az által, hogy az ágyúk a honvédek megérkezése előtt szólaltak meg, a titeliek idejében észrevették és harckészen várták. Guyon Vilovó ellen 3 zászlóaljjal, 4 huszár századdal és 12 ágyúval támadt, de már 7 órakor kénytelen volt Szent-Ivánra visszavonulni. Ugyanekkor Mosorint 8 zászlóalj, 3 század lovas, 4 üteggel fenyegette; Knityánin honvédeinket bevárta 600 lépésre s a mint a töltésre értek, heves kartácstűz által őket visszaűzi. Néhány honvéd foglyul esett.

A szerbek azon hiszemben, hogy az ütközetnek vége, reggeli 9 órakor pihenni tértek; de délben éppen ebéd alatt ágyúszó riasztá fel őket. Guyon újra támadt. Látva, hogy a Mosorinnál a rét sekély, itt egyesíté erejét: 15 zászlóalj gyalogost, 5 század lovast 6 üteggel. A harc $\frac{1}{2}$ 2 órakor kezdődött.

Szerb részen a jobbszárnyat Sztэфánovics, a közepet Knityánin vezette. A magyar sereg négy hadoszlopban támadt, egy ötödik a töltésen közeledett. De heves tüzeléssel vissza kényszerítették; újra támadnak, de ismét hátrálnak. Így folyt a harc délután 5 óráig, a mikor a legelszántabb támadás következett. Honvédeink balszárnya már a fensíkot elérte, felmásznak és a védőket kezdik leszorítani, de ebben a pillanatban báró Malzhan főhadnagy

jelenik meg egy század lovassal s fél üteggel, s a honvédségre rohan. Kétségbeesett harc után, a mieink senki által sem támogatva, egyenkint hullanak el.

A szerbek vesztesége 8 halottat és 45 sebesültet tett ki. Magyar részről nem tudni bizonyosan.¹⁾

Perczel hibájáról annak idején megemlékeztünk s kimutattuk, mily szomorú következményei voltak. Ezen hibát Vetter helyrehozhatja, ha rögtön Péterváradra siet és az őrséggel egyesülve, Péterváradból kitörve, a zavarba jutott Jellacsitsot megtámadja. Nagyon valószínű, hogy tönkre teheti s ezzel Szerémség hatalmába jutott volna.

A július 23-iki harc a legutolsó volt megyénkben. Ezután Vetter a kormány rendelete folytán kivonult a megyéből; 26-án Adán volt, 31-én Szegeden. Kmetty közel 10,000 emberrel s 33 ágyúval a római sáncokban visszamaradt és 24-én Guyon előbbeni állását foglalta el. 26-án Zsablyán táborozott, Monostoron, Bezdánban, Apatin, Túrián, Szent-Tamáson és Verbászon megfigyelő csapatok állítottak fel. Zomborban Török Ignácz térparancsnok, Baján pedig Zám belly ezredes állott.

Zám belly ezredes azonban már július 24-én értesíté Törököt, hogy Althon őrnagy Baja felé nyomul és így ő mihamarább mindent Zomborba küld, felkéri, hogy ha a gabonaszállításra a csatornán elég víz nem volna, tartson 1600 szekeret készen az érkező portékáknak Péterváradra való küldésére. De következő nap értesíti, hogy Szabadkára vonul.

Ez alatt az ügyek hirtelen rossz fordulatot vettek a megyében. Az osztrákok Bajának és Szegednek tartottak. Zám belly erre Szabadkára menekült s Törököt az apatini 126. zászlóalj biztosítására kéri fel és értesíti, hogy az átkelés már csak Csantavéren és a Tiszán át lehetséges. Török tehát készült elhagyni a megyét, de Járossy alezredes nem volt hajlandó Bezdánból mozdulni, végre augusztus 1-én Apatinból Becse felé tartott és Török is a Bánságba kelt át.

Ez alatt az osztrákok hadteste július 29-én már Mélykúton

---

¹⁾ Thim, Hazánk, III. k. 308. l.

járt; Althon őrnagy Baját elfoglalva, 30-án Szabadkát szállotta meg, melynek nemzetőrsége idejében Szegedre vonult. Innét Zombort, Hegyest és Zentát foglalta el az ellen.

A horvát bán július 27-én értesült Haynau győzelméről és a magyarok óriási veszteségeiről. Erre 31-én a titeli fensíkra kelt át s a Bánságba ment. Szeged felé küldötte augusztus 5-én Knityánin bizonyos Velimir alatt egyik osztályát, mely Csúrog és Földváron át felfelé haladva, 10-én kedvező hírrrel tért vissza és jelenté, hogy a magyar sereg szerencsecsillaga bukófélben van.

Althon augusztus 6-án már Mosorinban volt, 17-én pedig Puffer Ujvidékre indult Pétervárad körülszárlására.

Bánulatos, hogy még július utolsó napjaiban Kossuth (július 26-án az országgyűlésen) kijelentette, hogy Szent-Tamás körül a szerbek helyére székelyeket fog telepíteni. Szemere pedig rendeletileg meghagyta, hogy Szt-Tamás ezentúl „Székelyszeg“-nek irassék.

A világosi fegyverletétel (augusztus 13.) után következett a pacifikáció. A felállítandó szerb vajdaság élére Mayerhofer neveztetett ki, a ki szeptember 3-án a megyében rögtönítelő székeket állított fel és a reakciónárius Latinovits Károlyt nevezte ki kormánybiztosul.

Thim József.

VII. RÉSZ.

A szerb vajdaság története.

A szerb vajdaság története.

(1849 - 1860.)

Bács-Bodrogh vármegye, dacára a területén mindig szaporodó rendes katonai véderőnek, csakhamar önvédelemre szorult és mikor Eszterházy Sándor gróf parancsnok 1849. évi januárban, felsőbb parancs folytán, elhagyta a vármegyét, legerélyesebb törekvésével sem volt képes területét a szerbek vadsága ellen védelmezni; rabolva, gyilkolva és pusztítva, valóságos rémuralommal hatoltak azok egész a vármegye felső széléig.

De nem feladatom a vármegye önvédelmét a szerbek ellen e helyütt elmondani, azonban meg kell említenem, hogy míg a vármegye közigazgatása majdnem egészen szünetelt, addig igen végzetes dolgok történtek az országban úgy, mint a birodalom túlsó részében is, melyek közvetve vármegyénkre is döntő befolyással voltak.

Már 1848-ik évi május havában kezdettek a külön ajkú nemzetiségek, felizgatva részint képzelt nemzetiségi jogaik által, részint a reactió és annak fő előmozdítója, az u. n. camarilla által, melynek ismét fő eszköze a császári határszéli katonaság volt, nyugtalankodni. Gyűpontjai ezen magyarellenes mozgalmaknak a szlávok részéről Prága, Zágráb és Ujvidék voltak, hol a szlávok aspirációi nyílt kifejezést nyertek; ekkor még a magyarországi tótok nyugodtan maradtak.

Emnek ellenében Magyarország kormánya sem maradhatott tétlen; mindenekelőtt István főherceg nádor, mint az ország királyi helytartója, minthogy a király és udvara még május 15-én távol az országtól Insbruckba költözött, már május 19-én Pestre július 2-ára hirdette ki az országgyűlést; de minekelőtte az

országgyűlés megnyílt, kényszerítve volt már, a mindinkább egész a lázadásig nyugtalankodó külön nemzetiségek ellen az önvédelemről gondoskodni, e végett rendeltetett Csányi László, mint kormánybiztos, a horvátok ellen Eszékre, hol 5000 emberből álló sereggel rendelkezett; e végett határoztatott május 16-án már el a 10 honvédszászlóalj felszerelése.¹⁾

A csehek Prágában gyűltek össze, ellenben a szerbek Rajasits József patriárka és Sztratimirovics György vezetése alatt május 13-án Karlóczán kongresszust tartottak, melynek manifestumai már a nyílt lázadást hirdették a magyar állam ellen. Hasztalan lépett fel ellenük báró Hrabovszky tábornok, mint a péterváradí vár parancsnoka; a szerbeknek legbefolyásosabb istápjá Mayerhoffer belgrádi osztrák császári konsul lett, ki rábirta a szerb kormányt a felkelő magyarországi szerbeknek nemcsak hadi, de pénzbeli segélyezésére is.

A lázongó nemzetiségek vezérei most Insbruckba siettek, hol a reakció közegei Ferdinánd királyt egészen hatalmukba kerítve, izolálták minden más tanácsadó befolyásától, így lett azután Jellacsits csakhamar teljhatalmú dictator és a magyarországi hadak parancsnoka.

A pesti országgyűlés a miniszteriummal és István főherceg nádorral mindenkép igyekezett az ellentéteket kiegyenlíteni, de az ellenséges udvari befolyás ellenében az lehetetlen volt. Hasztalan ajánlotta meg az országgyűlés a hadisegélyt és az újoncokat az olaszok ellen, a reakció mindig hathatósabban emelte fel fejét. A szerbek lázadása nyílt felkeléssé fajult, az összeütközések június havától egész szeptemberig mindig sűrűbben követték egymást, a magyar miniszterek elvesztették minden hatalmukat szemben a lázadókkal szövetkezett udvari párttal, mely mindinkább vakmerőbben kezdett működni és Jellacsitsnak augusztus havában az országba történt betörése által, nyílt erőszakhoz nyúlt, melynek főcélja a magyarok ősi constitutiójának,

---

¹⁾ A készülődésben Bács vármegye sem maradt hátra; Grosschmid Gábor nevezetett ki újoncállítási biztosnak, ki három hó folyama alatt, minden kényszer nélkül, majdnem 10,000 újoncot és 320 lovat soroztatott be a magyar haderő részére.

valamint a márciusi engedményeknek megsemmisítése volt ; a reakció elérkezettnek vélte az időt az úgy nevezett egységes monarchia helyreállítására.

Az ily erőszakos fellépés végre a magyar miniszteriumot lemondásra kényszerítette, István főherceg nádort pedig nemcsak lemondásra, de szeptember 22-én az országnak végképeni elhagyására is határozta.

Ez időben neveztetett ki az udvar által Lamberg Ferencz gróf tábornok Magyarország hadparancsnokának és teljhatalmú királyi biztosnak, kinek leküldése annyira felizgatta a kedélyeket, hogy Lamberg szeptember 28-án a pesti hídon a nép által meggyilkoltatott.

Ezen merénylet volt a jelszó az egymást követő többi felforgató erőszakoskodásra. Görgei Arthur volt magyar királyi testőr és augusztus 27-én kinevezett nemzetőri őrnagy, mint parancsnok Fehérmegyében hadi törvényszéki ítélet folytán szept. 30-án felakasztatta Lorén, a Csepel-szigetben Zichy Ödön gróf volt főispánt, mint honárulót.

A betörő horvát bán mindinkább közeledett Budapest felé, de a közlekedés útját állta. Már szeptember havában megkezdődött a magyar ezredeknek és tisztjeinek átpártolása a magyar hadsereg részére, ezekkel és a mindenünnen összesereglett nemzetőrökkel sikerült Jellacsitsot Pákozdnál visszaverni és október 1-én a sukorai csata után visszavonulásra, úgy Roth és Filipovics tábornokot fegyverletételre kényszeríteni.

A magyar sereg főparancsnoka Móga tábornok a sereget Bécs felé vezetvén, minthogy a rendes hadseregnek a magyarok iránti hűségében, valamint Móga vezér őszinteségében mindenki kételkedett, Kossuth november 1-én az időközben tábornoknak kinevezett Görgeinek adta át a vezéri botot, megelőzőleg azonban már október 6-án kitört a bécsi forradalom, mely alkalommal Latour tábornok, osztrák hadügyi miniszter, a nép dühe által felakasztatott.

E közben az udvar újból elhagyta Bécset és a királylyal Ohmütz erődített táborába költözött, hol a reakció ismét új

erőszakhoz nyúlt; már október 16-án Windischgrätz herceg a sereg élére állítva Magyarország meghódítására az országba indítatott, azon felül elhatározatott az országot, a fellázadt nemzetségekkel szövetkezve, kilenc oldalról megtámadni. Ekkor kezdette meg újból működését Jellacsits, Simonics és Hurbán Magyarország külön részeiben, úgy Urbán Erdélyben, Vogel tábornok felső Magyarországon, Bács vármegye pedig a szerb rablóknak engedtetett át.

Windischgrätz herceg készülődései közepette nagy változás történt az olmützi táborban. A reakció látván, hogy Ferdinánd császár eddigi kényszerített és ellenmondó magatartása által a császári hatalom tekintélye mindinkább hanyatlik, trónváltásra határozta el magát, és Ferdinánd császárt lemondásra bírta, melyet Ferencz Károly főherceg fivére lemondása is követett, úgy, hogy a megüresedett trón most törvényesen annak fiára, Ferencz József fiatal főhercegre szállott, kit a sereg élére állítani és vele a sereg élén Magyarországot meghódítani vélték. A trónváltás és lemondások csakugyan 1848-ik évi december 2-án Olmützben megtörténtek és a fiatal főherceg, Ferencz József, mint ausztriai császár, trónralépett.¹⁾

Windischgrätz herceg lassan haladt előre, de január elején elérte Budapestet, melyet minthogy a magyar kormány Debreczenbe tette át székhelyét, hatalmába kerített, de azért a védelmi hadjáratok az országban, valamint Erdélyben nem szüneteltek, habár változó szerencsével folytak.

Debreczenben a visszahúzódt kormány által nagy erélyvel folytattattak a hadikészületek, melyeket a tábornokok között uralkodó egyenetlenségek némileg akadályoztak ugyan, de másoknak hazafias buzgósága, különösen Mészárosnak, mint hadügyminiszternek szakavatott erélye hathatósan előmozdított.²⁾ Vetter és Mészáros tábornokok egymást váltották a fővezérségben, a tábornokoknak egymás közötti versengése határozta el Kossuthot

1) Lásd Reichsges. Blatt, 1849. I. sz. az új császár trónralépte kiáltványát, úgy ugyanakkor a magyar nemzethez intézett kiáltványát.

2) Lásd Horváth M., II. 320. Kerégyártó Árpád, 537.

Dembinszky lengyel tábornok meghívására, ki 1849. január 20-án érkezett meg Debreczenbe, hol a fővezérséget azonnal át is vette, azonban kinevezése nem szolgált előnyére a hadvezérségnek és seregnek, mert a versengést csak növelte, mindazáltal az általa vezérelt kápolnai ütközet március 9-én előnyére szolgált a magyar seregnek, mert Windischgrätzet visszavonulásra kényszerítette.

A legnagyobb gondjai közé tartozott a kormánynak a várak megtartása, mi sikerült is Komárom és Péterváradra nézve, de Eszék február 20-án feladatott, Arad és Temesvár pedig osztrák kezekben maradt.

Az osztrák kormány az 1848-ik évi márciusi törvények ellensúlyozására 1849-ik évi március 4-én kihirdette az új octroyált alkotmányt, mely azonban Magyarországon úgy, mint más egyes népfajoknál is, visszhangra nem talált.

Ezen időtájban keletkezett Debreczenben az úgynevezett békepárt, mely kész volt az alkudozásra és a mely Görgeit ismerte el fejének, noha az országgyűlés tagjai között is számos híve volt, de Kossuth és pártja irányában nem vergődhetett felszínre. Ámbátor ezt Kossuth tudta, mégis Vetter tábornok megbetegedése után Görgeit, kit talán ez által maga részére megnyerni vélte, helyettes fővezérnek nevezte ki, kinek azután hősiessége alatt a magyar sereg diadalról-diadalra jutott. Kápolna után a hatvani és váci ütközetek következtek, melyeket azután az isaszeghi, nagysarlói és komáromi győzelmes csaták követték.¹⁾ Az 1849-ik évi április 19-én vívott nagysarlói ütközet után értesült a győzelmes Görgei a debreczeni április 14-én a békepárt ellenzése dacára történt függetlenségi nyilatkozatról, mely őtet nagy mértékben felháborította.²⁾

¹⁾ Lásd Kerékyártó, II. k. 580. Horváth M., II. k. 353—399. Mészáros emlékiratai, II. rész. 1849.

²⁾ Az április 14-iki országgyűlés határozata ez volt: Magyarország és ezzel törvényesen egyesült Erdély nagyfejedelemséggel és minden hozzá tartozó részzel, országgal és tartománnyal szabad, önálló és független államnak nyíltan kijelentetik, elválaszthatlanul részeiben és sértetlenül integritásában. A Habsburg-Lothringeni-ház Magyarország és azzal egyesült Erdély és minden hozzá tartozó rész és ország feletti uralmától örökre meg-

A komáromi csatával be volt végezve a magyar seregnek oly dicsőséges tavaszi hadjárata.

A szerbek hadjáratai szemben a magyarokkal március havától egész május 16-áig nem voltak részükre szerencsések, mert Szőregnél, Szent-Ivánnál, Basahídnál mint Uzdinnál, Bács vármegyében pedig Zentán, Szent-Tamáson, úgy a római sáncoknál, mindenütt vereséget szenvedtek.¹⁾

Ausztria kormánya már ápril 15-én kereste meg az orosz kormányt 30,000 ember segítségért Erdély felszabadítása végett. Az orosz cár mindenféle ürügy alatt csakhamar elrendelte az interventiót Ausztria részére Magyarország ellen, melyet minden sympathia mellett a francziák, mint az angolok közönynyel nézték.²⁾

Dacára az orosz intervenció hírének, Komárom felszabadítása után némi csend állott be az országban, így történt ez Bács-Bodrogi vármegyében is, hol Batthyány Kázmér gr. és Spelletich Bódog mint kormánybiztosok, a közrendet helyreállítani törekedtek, a mi főleg a bajmoki és a későbbi hegyesi csaták után az izgágát okozó szerbek elmenekülvén, sikerült is.

Az orosz hadakat Paskievics, az új osztrák hadakat pedig Haynau tábornok vezényelték, kiknek ellenében Görgei készítette a védelmi terveket.

A vármegyének politikai mint társadalmi élete az 1849-ik évi első hónapokban tökéletesen szünetelt, a szerbek uralma útját állotta, hogy a magyarok tetteiről bármi bizonyos hír átszívároghasson, a magyar lapok be nem bocsáttattak, a németek

---

fosztatik, letétetik, az ország földének élvezetétől és minden polgári jogból kizáratik, valamint ez ezennel trónvesztettnak, kizártnak és számkivettettnak a nemzet nevében kijelentetik. (Böhm Lénárd, Délmagyarország, II. 330.)

¹⁾ Beszéltek, hogy egyik tábornok, kinek kezében akkor emberek, városok és országok sorsa volt letéve, úgy nyilatkozott volna, hogy a szerbeket a magyarok által kissé meg kell szelidíteni, hogy hajlékonyabbak legyenek és az úgynevezett vajdaságot fel kell adni a magyaroknak és azután császári fegyverekkel el kell venni a magyaroktól, nehogy a szerbek mondhasák valaha, hogy ők hódították meg a vajdaságot. (Böhm Lénárd, Délmagyarország, II. 483.)

²⁾ Reichsges. Blatt, 1849. június 19-én költetett meg a conventió az oroszokkal a betörő orosz seregek Ausztria által való élelmezésére nézve.

pedig elhallgatták az igazat; a kápolnai csata híre, a szerbek rémületére, mégis eljutott a vármegyébe is, bár torzítva, Görgei diadalait pedig fennen hirdették Szabadkán Bittermann nyomdájából, mert Szabadka lett azon központ, hová a fenmaradt csekély vármegyei élet menekült, és a hol mindenről értesülve, buzgón készülődtek a szerb támadók elleni védelemre.

Az 1849-ik évi ápril hó 14-én Debreczenben kimondott trónvesztést, ki sem fogta fel a maga horderejében; mikor az Szabadkán a május 7-én Putnik Béla vezéralispán elnöklete alatt tartott vármegyei közgyűlésben meghirdettetett, mintegy öntudatlan ösztönkép tört ki az öröm, mit a közgyűlés a kormányhoz Aszt Nándor mint főjegyző által szerkesztett feliratában ki is fejezett, később Buda bevétele pedig még nagyobb örömet okozott, máj. 25-én nagy bankettel ünnepelték Zomborban a Sikara erdőcskében a szerencsés hadi eseményt. A közönség oly kevésbé volt tájékozva, hogy az események horderejét csak érzelmei szerint ítélte meg. A közlekedésbe egyébiránt mindig némi káröröm is vegyült az akkor már gyűlölt szerbek irányában, a kiknek megaláztatását mindenki nemcsak reménylette, de hőn óhajtotta is. Az események azonban nem szüneteltek és rohamosan fejlődtek.

Az oroszok hadosztályai felett Miklós cár június 14-én személyesen tartott szemlét a duklai szorosokban, más részről pedig Erdélybe 110,000 orosz tört be a tömösi szorosnál. Az oroszok túlerejük dacára lassan, de győzelmesen haladtak előre, míg a magyar seregeket egyik baleset a másika után érte.¹⁾

---

¹⁾ Kinek a parancsára történt, hogy Görgei, mint fővezér, diadalmas seregét nem előre, de hátra, Buda váracsa ostromára vezette, határozottan nem lehet megállapítani. Bayer törzskari ezredes, Görgei törzskarából, előadása szerint már a napi parancs is meg volt írva, a seregnek Bécs felé mozgosítására, mikor azt Görgei hajnalban rögtön visszakövetelte, Bayer ezt egy éjjel érkezett, külfországból kapott titkos sürgönynek tulajdonította, mások Damjanich tábornok szerencsétlen lábtörésének.

Annai bizonyos, hogy Görgei, mint akkori vezér-tábornok elégtelenségének az ápril 14-iki debreczeni függetlenségi nyilatkozattal táborában nyílt kifejezést adott akkor már, de azóta is nyíltan gúncsolta a debreczeni eseményeket, határozottan kimondván, hogy a

A magyar sereg a betört és előre nyomuló túlerő folytán mindinkább hátrálni kényszerítettet. Az osztrák seregek Haynau alatt a Duna jobbpartján összpontosultak, melyeknek ellenében Mészáros vette át a fővezérséget, a kormány pedig Szegedre visszavonult. Görgei visszavonulását Vác felé július 13-án kezdette meg, honnan egész Tokajig hátrált.¹⁾

A szegedi kormány mindenkép igyekezett a helyzetnek megfelelni, ez okból Görgei mellőzésével Dembinszky újból fővezérnek nevezetett.²⁾

Dembinszky kinevezése alkalmával egyedül Bem tábornok volt a vezérek között, a kinek működését Erdélyben némi szerencse követte.³⁾ A folytonos gyanúsítások és az innen eredő bizalmatlanság leginkább nehezítették az intézkedéseket. Nagy szerencsétlenség volt ez a magyar ügyre, hogy a vezetők a vezérekkel nem értettek egyet. *Discordia res maximae dilabuntur.* Itt is beteljesedett.

Haynau főhadiszállását már július 17-én Budapestre tette át, innen közeledvén Szeged felé. Dembinszky Szőregrnél csatát vesztvé, nem Arad, hanem Temesvár felé hátrált seregével,

---

debreczeni trónvesztési nyilatkozat és a lengyel vezérek meghívása a muszkát hozta a magyar nyakára, már pedig az egész világgal nem lehet hadat viselni.

Ez volt valószínűen az ok, hogy Görgei saját védelmi terve ellenére, hadait nem előre, de hátra Buda váracsa ostromára vezette, melyet május 4-én kezdett lövetni és máj. 21-én elfoglalt. Mindenki örült, csak Görgei nem, mindig zárkózottabb és rejtélyesebb lett és éppen nem sietett az oroszok elleni védelemre.

1) Lásd Kerekgyártó, II. 668. Horváth Mihály, III. 111—211—277.

2) Az izolált Görgei Kossuth halála után ismételve nyilatkozott az akkori eseményekről. Ismételve gáncsolta, hogy Kossuth a függetlenségi nyilatkozat által Cortez Nándorként elégette a visszatérés hajóit és elidegenítette a magyarok külső, úgy is csekély számú barátait, de különösen helytelenítette a nyilatkozatra választott időpontot, mely előnyös időben szolgáltatott alkalmat az oroszoknak az intervencióra, holott, ha az ősz felé történik, más fordulatot vehetett volna az egész hadjárat és az oroszok a Garam völgyében fagyhattak volna meg. Most is, mint előbb kijelentette, hogy a debreczeni függetlenségi nyilatkozatnak természetes következménye volt Temesvár és Világos, hozzájárulván ehhez Dembinszky és Bem tábornokoknak meghívása. Tiltakozik egyszersmind az „áruló” cím megbélyegzése ellen, mert úgy mond: Grouchi elárulhatta Napoleont, Károlyi Sándor Rákóczyt, de Görgei tábornok nem árulhatta el a dictator Görgeit. (Lásd a Pesti Hírlapnak 1894-ik évi ápril 6-án és 7-én kiadott számait.)

3) Mészáros emlékiratai Szokolyi Viktortól, II. k. 1849.

Klapkának időközti komáromi győzelmeit ellensúlyozta a Nagy Sándor által vezényelt debreczeni veszített csata. Vécsey tábornoknak Temesvár elleni ostroma is megghiúsult.

Kossuth augusztus 3-án értesülván Dembinszkynek nem Arad, hanem Temesvár felé történt visszavonulásáról, nyomban Bem tábornokhoz küldött futárt, kérvén őt, jönnie átvenni a fővezérséget. Bem meg is jelent, de a seregben dívó demoralizáció és a vezérek versengő határozatlansága lehetetlenné tette a fővezérnek kinevezett Bem tábornok intézkedéseinek sikerét, a Szent-András felé vívott csata pedig oly szerencsétlen volt, hogy az egész hadsereg feloszolva szétbomlott, úgy, hogy hadosztályok meg voltak ugyan még, de hadsereg többé nem létezett, mert szétfutott.

Görgei seregével elérte Aradot és itt kapta a szerencsétlenség hírért és pedig augusztus 11-én, ezt követték az eredménytelen miniszteri tanácskozások, míg végre Görgei felhatalmaztatott a megkezdett alkudozások folytatására. Kossuth leköszönvén, utána Görgei, mint dictator, azonnal a capituláció pontjainak meghatározását kezdette meg és Világosnál augusztus 12-én fegyverét feltétlenül seregével együtt a muszka cár lábaihoz letette. Aug. 13-án követte ezt nagy szomorúság és ingerültség között a parancsnoksága alatt álló hadosztálya is és ezzel véget ért minden dicsőség, mely oly fényesen ragyogott a tavasszal és Paskievics tábornagy méltán jelenthette a cárnak, hogy: „Magyarország felséged lábai előtt fekszik.“

A mi ezután következett, az nagyon szomorú képe a valóságnak; ki csak szerit tehetett menekült, de a ki a császárok kegyelmébe bízott, életével vagy legalább drágán fizette meg csalódását. Hosszú alkudozások után Pétervárad szeptemberben, október 2-án pedig Komárom capitulálván, az osztrákok urai lettek egész Magyarországnak.

Az osztrák hadseregnek az orosz császári hadsereg segélyével szerzett diadalát felhasználva, az osztrák kormány egész szigorral bánt el a mélyen megalázott nemzettel; ismét nem lehet feladatunk mindazon véres és kegyelet nélküli eseményeket elmondani,

melyek a világosi fegyverletételt, de különösen Komárom átadását követték, csak azt tartozunk felemlíteni, hogy az Aradon okt. 6-án történt kivégzések között egy bácsvármegyei és épp zombori származású tábornok is volt és pedig Schweidl József, az egykori József huszárok ezredese.

De vessünk fátlyolt a lesújtó katasztrófára és térjünk vissza feladatunkhoz, Bács-Bodrogh vármegye történetéhez.

A magyarországi szerbek azokhoz tartoznak, a kik mit sem felejtene, de mit sem okulnak. A világosi fegyverletétel idejében a szerbek Titelen kívül nem uralták többé Bács vármegyét, egyetlen egy jelentékeny csatát sem nyertek, mindenütt visszaverve, a horvátokkal együtt az egész Duna vonalon visszavonulni kényszerültek. De mindennek dacára még sem átkodtak a magyar seregek lefegyverzése után hűségükért jutalom fejében a karlóczai kongresszus alkalmával követelt vajdaság létesítéséhez Bács-Bodrogh vármegye területét igénybe venni. Így tettek ők már Rákóczy korában a szatmári béke után, így tettek később a mult század végén II. Lipót király koronázása alkalmával is.¹⁾ Követeléseik alapjául mindenkor I. Lipót királytól bevándorlásuk után 1690. és 1691-ik években nyert szabadalmukat véve.

A külön terület nyérése volt, mely különben ezen privilegiumokban nem is említették, annál kevésbbé ígértetik, mindíg fő céljuk és törekvésük, mit különösen az 1790-ik évben ápril havában Temesvárt Schmidfeld tábornok és udvari biztos jelenlétében tartott kongresszus alkalmával leghevesebben követeltek, nem hallgatva a bölcs Tököly Száva ítésére, ki hasztalan emelte fel szavát a privilegiumok ellen, melyek szerinte csak ingadozóvá tették a szerbek sorsát, mert véleménye szerint a kiváltságok helyett a jogok és törvények ama közösségére kell nemzetüknek törekedni, melyet az 1690-ik évben nyert boldogtalan privilegiumokkal vesztettek el.²⁾ Nem hallgattak továbbá az 1790-ik

¹⁾ Lásd Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. Évk. VII. évf. 11. A szerb vajdaság megkísérlése a mult században, Thim Józseftől.

²⁾ L. Délmagyarország, Böhm Lénárd, II. 216.

évi országgyűlés határozataira sem, melyek nyíltan kimondják, hogy :

1. Azon nép, mely más országba békés úton költözik be, nyerhet az ország többi lakosainál kevesebb, vagy azokkal egyenlő, de több és nagyobb jogokat soha semmi esetben sem kaphat.¹⁾

2. Hogy az ily beköltözött népet soha sem lehet letelepíteni oly feltétel alatt, hogy külön államot alkosson, mert az nem országba befogadás, hanem új országalkotás lenne.

3. I-ső Lipót király, ki magát koronázása alkalmával az ország jogainak épségben tartására esküvel kötelezte volt, a beköltöző szerbeknek nem is adhatott oly feltétel alatt egy részt az országból, hogy külön jogokkal felruházva, külön államot alkossanak, mert a magyar föld nem elidegeníthető öröksége a királynak.

Végre 4. I-ső Lipót olyatén kiváltságokat sem adhatott a beköltöző népnek, hogy azoknál fogva az új államot képezhessen az államban, hanem csak oly jogokat, melyek az ország alkotmányával nem ellenkeznek.

1848. évben a márciusi napok után a szerbek mozgalmával azonnal kezdetét vette. Bács-Bodrogh vármegyében az első lépés Ujvidéken történt, ugyanis már április 2-án Ujvidékről a szerbek részéről külön küldöttség menesztetett a pozsonyi országgyűléshez.²⁾

A küldöttség 1848. évi április 9-én az országgyűlés ülésében megjelent, de nem volt megelégedve az országgyűlésnek Kossuth előterjesztése utáni határozatával és Kossuthot, ki akkor már

---

1) Horváth M., Magyarország története, VIII. 100- 116. l.

2) Ezen küldöttségnek tagjai voltak : Sztamalovics Pál prótó, Kosztits Máté plébános, Kamber János polgármester, Kosztics Sándor aljegyző, Mihajlovics Péter, Sztratirovics György kulpini birtokos, Polit János és Dada kereskedők, Popovics ügyvéd, végre Miodragovics Gyóka és Grbics Jásó parasztok.

nagy tekintélynek örvendett, magánlakásán keresték fel, azonban itt sem kaptak részükre kedvezőbb választ.¹⁾

A magyar seregek feloszlása és fegyverletétele, valamint az orosz seregek kivonulása után a császári osztrák hadsereg kezei között maradt minden hatalom a levert országban. Haynau tábornok lett ura a helyzetnek. Bács-Bodrogh vármegyében is megtörtént mind az, a mi egyebütt az országban történt, a kapitulált vagy összefogdosott bácsi eredetű honvédtisztek, valamint a közlegények, éhesen, rongyosan kísértettek hosszú vonalokban Horvát- és Stajerszágon keresztül Olaszhonba, vagy más idegen országba, hogy mint helóták az idegen ezrekbe besoroztassanak, de még sokkal szigorúbb sorsa lett a volt császári katonatiszteknek és a nem katonáknak, a kik az osztrák katonaság által éjjelenként összefogdosva csapatonként küldettek a temesvári kazamatákba, hol mindennemű sanyargatás után haditörvényszék elibe állítottak, sőt még azoknak is, a kik az egész harci időszak alatt tétlenül álltak, purificálni kellett magukat, de legszigorúbban bántak el az úgy nevezett vérbírákkal, kik a rögtönítélő bíróságok tagjai voltak, pedig ez volt akkor az egyedüli mód az anarchiát meggátolni.

Már ápril elején a kaponyai csata után és később Perczel hadjárata hírére menekültek a szerbek túl a Dunára, mire azután már előbb a szerb vadság elől menekülni kényszerült magyarok és németek is visszatértek, így volt ez különösen Zomborban, honnan a vármegye hatóságának tagjai is menekülni kényszerültek, és a város hatósága hol az egyik, hol a másik kezében volt.

A szerbeknek menthetlen hibája volt, hogy sem személyi, sem vagyoni biztonsággal nem gondolva, minden rend és

---

¹⁾ Ezen találkozás sok mindenféle hírre adott alkalmat. Állítólag ekkor válaszolt volna Kossuth Sztratinirovics azon megjegyzésére, hogy a forrongás nyílt szakadásra fog vezetni, ha a déli szlávok várakozásaikban csalatkoznak. Mert ha Pozsony jogaik elismerését megtagadja, úgy ők ezt másutt fogják keresni. Mire Kossuth izgatottan válaszolt: „akkor döntsön közöttünk a kard”, mire Sztratinirovics ingerülten veté oda: „a szerb soha sem volt gyáva alhoz”. Ezen párbeszéd egyébiránt szerb forrásból ered és Kossuth annak megtörténtét tagadta.

fegyelem nélkül haladtak előre, mire azután a magyarok részéről a megtorlás sem maradt el, ezen okból a menekülés volt az egyedüli mód a bántalmazások kikerülésére.

Mikor a kápolnai ütközet következtében a magyarok Zombor felé közeledtek, Nugent gróf alezredes a csekély számú osztrák katonasággal és a szerbek előkelőivel szinte Bezdán felé Baranyába átvonult és minthogy a kiürült városban a szerb csőcselék féktelenül rabolt és fosztogatott, a katolikusok egy része is vele menekült, de nagyobb részt másnap Bezdánból Zomborba visszasietett, csak Latinovics Károly másod alispán, ki lábtörése miatt tehetetlenné vált, csekély számú társaival sietett Pécs felé.

Az április 1-ső napjaiban Zomborba érkező Putnik Béla, mint a fekete sapkás magyar mozgó csapat vezére és akkoriban a magyarság képviselője, mindenek előtt a közrendet és a vagyonbiztonságot akarván helyreállítani, felvonult kis serege előtt ágyúii kiszégezése mellett, azonnal megérkezése után kihirdette napi parancsát, mely szerint mindenki, ki egy forint értékű tárgyat lopni merészel, agyonlővetik. Ezen szigorú fenyegetés nem is tévesztette el célját.

A Baranyába átvonult Nugent-Laval osztrák alezredes megismerkedett útközben a menekült Latinovics Károlylyal, őt, mint volt alispánt, a fegyverletétel után Német-Bolyban 1849-ik évi augusztus 16-án kelt rendeletével a minden hatóság nélkül levő, egyedül az osztrák császári katonaság cirkálása által megszállva tartott Bács-Bodrogh vármegye részére császári ideiglenes teljhatalmú biztosnak nevezte ki, megbízván őt a közrend helyreállításával.

Latinovics nem késett megbízásának eleget tenni és azonnal visszatért a vármegyébe, hol sietett is a szervezés megkezdésével, minek következtében mellőzve a szerbek által erőszakosan behelyezett, de többnyire menekült hatósági személyeket, Zomborban Virter Ferenczet, Baján Sámuel Józsefet bírónak, Kovácsfy Alajost pedig zombori főjegyzőnek nevezte ki és helyezte be, egyszersmind az egész megye területére Piukovits Ágoston volt alispánt és a volt szolgabírákat hivatalaikban megerősítette.

Szabadkára kerülven a sor, Latinovics 1849-ik évi szept. 25-én személyesen Szabadkára utazott és ott városi közgyűlést hirdetett, melyen kinyilvánította, hogy ő Magyarországon nem ismer más nemzetiséget, mint a magyart és a többit csak külön népfajoknak tekinti, egyszersmind elrendelte a tisztújítást és pedig az 1848-ik évi törvények alapján, annak teljesítéséig pedig Antunovics Pál volt főszolgabíró ideiglenes polgármesternek nevezte ki.

Latinovics Károlynak ezen fellépése nagyon visszatetszett a szerbeknek, híre hamar terjedt, azért mindent elkövettek, hogy Latinovics működése megakadályoztassék. Törekvésük sikerült is, mert már 1849-ik évi október hó 10-ik napján Nikolics Izidor tudatta Szabadka várossal, hogy őfelsége magas kegyelméből Bács-Bodrogh vármegye részére főköormánybiztosnak neveztetett ki.

Ezen kinevezés és Latinovics tökéletes mellőzése ismét felébresztette a szerb uralom rémképét, a szerbeken kívül mindenki elégedetlen lett, de ki sem mert szólni, mindazáltal Nikolicsot Rudics József volt főispán által kívánták pótolni, azért a közvélemény Rudics, mint egyedüli lehető mentő felé fordult, ki akkor Badenben tartózkodott, őt óhajtván általában a vármegye kormányzójának.¹⁾ Az osztrák császári katonaság nem rokonszenvezett a szerb uralommal, ez volt az oka, hogy a szabadkai térparancsnok, Fecondo őrnagy, értesülven a közkívánatról, 1849-ik évi augusztus 23-án e sorok íróját hivatalosan magához kéretvén, Vojnics Barnabással Rudicsnak meghívása végett Badenbe küldötte. Sok akadály után Badenbe érkezvén, hosszabb tanácskozás dacára Rudics nem volt hajlandó a meghívást elfogadni.

Ezen hír hallatára az egész vármegye nagy izgalomba jött, minthogy az újonnan fellépett új hatóság, mint valódi rémuralom, a megyében lévő ulánusokkal fogdosztatta össze az úgynevezett compromittáltakat, e célból az ulánusok a nép fékentartása

¹⁾ Lásd Grosschmid Gábor, Történelmi tanulmányok, I. füzet. A szerb vajdaság keletkezése.

végett éjjel-nappal cirkáltak falvakban és városokban. Ennek dacára a volt és megerősített szolgabírák Latinovics beleegyezésével nem akadályozták, hogy a községek előljárói a községek nevében az előljárók aláírásával ellátva, a szerb vajdaság célzott felállítása ellen kérvényeket intéztek őfelségéhez,¹⁾ mely kérvényeket Latinovics október közepén kezeihez vevén, azon utasítással adta át Dévay Imre és ezen sorok írójának, hogy utazzunk Bécsbe és tegyünk meg mindent, mit csak tehetünk a netaláni szerb vajdaság felállítása ellen. Dévay, mint én, azonnal Bécsbe siettünk, s Rudics Józsefet Badenben és Athanaczkovics szerb püspököt Bécsben nem késtünk felkeresni. Rudicsnál, valamint Bécsben is találkoztunk a conservatív párt embereivel, főleg annak bácsvármegyei tagjaival, ott voltak: Széchen Antal gróf, Rédl Gyula és Imre bárók, Somsich Pál, Bezeredy Miklós, Rudics József, Wukner Lajos, Luka Sándor, Piukovics Ágoston és többen, hanem csak mint tábornokok sereg nélkül, ellenben a a magyar szabadelvűek közül akkor már ki sem lehetett Bécsben, mert azok tartván az üldözéstől, vagy külföldre menekültek, vagy szétszórva bújdostak, sőt akkor már leginkább összefogva, a pesti József kaszárnyában (Neugebaude) vagy más börtönökben sínlődtek, ha még kivégezve nem lettek, és így a magyarok közül alig találkozott más, mint mi ketten, mint a vármegye nevében Latinovics által felbatalmazott küldöttek, kik szavukat a szerbek kívánsága ellen felemelni merték; tanácskozásainkat a fennevezettekkel Bécsben a Károly főherceg című szállodában tartottuk, hol elhatároztatott, hogy felkeressük a minisztereket és kérvényeinket őfelségének a császárnak átnyújtjuk.

Előzőleg azonban felkerestük Athanaczkovics Plátó szerb püspököt, kit mi a magyarok iránti jó indulatáról ismertünk és a kiről tudtuk, hogy a magyar kormány bizalmát is birta, mert akkor már tudomásunk volt, hogy a püspök Kossuth által meg lett bízva a szerb vezetőket a magyarok részére megnyerni, és e célból 2000 darab aranyat is átvett, melyek Zomborban rokonai kertjében használatlanul elásva heverték, azt azonban

¹⁾ A kérvények a vm. tört. társ. levéltárában.

nem tudtuk, hogy Athanaczkovics az aranyokat Bécsbe hozva az osztrák kormánynak már átadta. Athanaczkovics, Vászó nevű fiával, ki mint bizalmi férfiú atyjával együtt Bécsben tartózkodott, igen szívélyesen fogadott, de nyíltan kimondotta, hogy kár fáradsunk, mert a vajdaság létesítése már elhatározott dolog, minthogy annak és a patriárkátus helyreállítását a császár már 1848-ik évi dec. 15-én kiadott nyílt parancsában elrendelte.¹⁾

De ezt ki sem hitte közölünk és másnap elkezdettük felkeresni a minisztereket. A belügyminiszter, Bach Sándor ügyvédiesen fogadott, perelt velünk, és szemünkre hányta hűtlenségünk, de kihallgatásunk végén mégis biztatásul hozzátette, hogy a szerbektől legkevésbé sincsen okunk tartani, mert arról gondoskodva lesz; ellenben a miniszterelnök, Schwarzenberg herceg kedélyesen fogadott benünket reggelijénél, nyugodtan meghallgatta előadásunkat és mikor felmutattuk a petitiókat, azokat forgatva, mondotta: ezeket fel kell mutatni őfelségének.

Mi ezt jó jelnek vettük és siettünk erről értesíteni társainkat. Ez volt november 18-án, de mily nagy volt csalódásunk pár nap múlva a hivatalos lapban a vajdaságot tervező miniszteri előterjesztést október 27-ik napjáról és a császár megerősítését november 18-áról olvasni. Ezzel megszűnt minden működésünk, mindenki haza sietett.

Nagy bizonytalanság követte az egész eljárást, de ki sem mert ellene felszólalni, csak annyit mondhatunk, hogy Rajacsics patriárka követőivel legkevésbé volt a dolgok ily módon való megoldásával megelégedve.

Nikolics Izidor császári főköormánybiztos értesülván a petitiókról és Bécsbe küldetésünkről, 1849-ik évi október 14-én, 8 napra az aradi vértanúk kivégzése után, felboszantva, német nyelven a következő rendeletet bocsátott ki, Piukovics általa behelyezett aispánhoz:

„Tekintetes alispán úr! Szomorodott szívvel kell tapasztalnom, azonnal a császár őfelsége kegyelméből megkezdett hivataloskodásom alkalmával, hogy sokan az ideiglenes hivatalnokok

¹⁾ Reichsges. Blatt, 3. 849.

közül, a legmagasabb rendeleteket és intézkedéseket mellőzve, általam ismeretlen célokra, kötelességüket megszegve, népgyűléseket rendeznek és azokon, visszaélve a nép tudatlanságával és együgyűségével, az egybegyűlteket részint fenyegetések, részint ígérekkel kérvények aláírására kényszerítik. Minthogy pedig a hivatalnokok ily eljárása a törvényes (?) rendet és nyugalmat könnyen veszélyeztethetné, minthogy továbbá ezen eljárás ő császári királyi felségének legmagasabb akaratával ellenkezik és őfelségének elhatározott akarata a felizgatott kedélyeket megnyugtató és a nemzetiségek között viszonyos egyetértés és testvériség által a közbékét és egymás iránti szeretetet előidézni, egyszersmind a gyűlölet és ellenségeskedést kiirtani és a törvényeknek ez által a kellő tiszteletet és engedelmisséget megszerezni, minthogy pedig a hivatalnokok ily eljárása csak a gyűlölet és engedetlenség új magvát hintené el: azért is arra indítva érzem magam, hogy tekintetes uraságodnak saját felelőssége alatt meghagyjam, hogy e rendeletem vétele után azonnal gondoskodjék, hogy ily tiltott és törvénytelen (?) üzelmek rögtön megszűnjenek, egyszersmind, hogy előre bocsájtva a legszigorúbb vizsgálatot, kitudódjék, hogy mi a célja ezen üzelmeknek és kik azok, a kik azokat előidézték, kik a vezetők és intézők. Meghagyom tehát címzett uraságodnak, hogy mindezekről magának kellő tudomást szerezvén, a tapasztaltakról 6 nap alatt hozzám ki-merítő jelentést tegyen.

Fogadja stb. Zomborban, 1849. évi október 14-én. Nikolics Izidor a bácsi császári kerület főbiztosa.“

E rendeletet Piukovics Ágoston akkori ideiglenes alispán még az nap (október 14-én) másolatban a következő magyar hátirattal tudatta a szolgabírákkal:

„A bácsi kerület császári kerületi főbiztos Nikolics Izidor őméltósága lemásolt sorait fő- és szolgabíró urakkal oly meghagyással közlöm, hogy a tőlem igényelt felelősség viszont követelése mellett haladék nélkül értesítsen, hogy kerülete helyeiben mikor, minő népgyűlések, mi célból, kinek rendeletéből és minő eredménnyel tartattak? Szem előtt tartandja továbbá a jelen

ostromállapotot és a népet bármi szín alatt gyűlésektől vagy tanácskozmányoktól, melyek a polgár háború iszonyai következtében, fájdalom! egymástól idegenné vált külön népfajoknak kedélyét összesímulás helyett még inkább ingerelhetnék, — a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegetődzés mellett eltiltandja. Szóval a császári rendelet tartalmaként önfelelőssége mellett örkönd, hogy őfelsége legkegyelmesebb urunknak a közbéke s csend helyreállítására a külön ajkú lakosok egymásközi gyűlölet kiengesztelhetőségére és az ez általi testvéri, felebaráti szeretet megszilárdítására irányzott magasztos atyai törekvései legkisebb akadályra sem találjanak. Zomborban, 1849-ik október 14-én.“

És így az 1849. évi november 18-án kelt császári nyílt parancs következtében a szerb vajdaság és temesi bánság megalakulván, kinek sem volt kedve az ostromállapotban levő hazába, vagy épp a fenyegetett Bács vármegyébe visszatérni, ki csak szerét tehette elszéledt, hová tudott, vagy csendes magányba bújdosott, minthogy pedig a szabadsajtóról szó sem lehetett, csak a röpiratok voltak azok, a mennyiben el nem koboztattak, melyekben néha-néha a szabad szó is felvillogott, így jelent meg az „*Oesterreich-Ungarn und die Wojwodina*“¹⁾, mely nyíltan bírálta a történeteket, de nem helyezkedett a rideg legitimitásra és némely közös ügyet elismert, míg ellenben Somsics Pálnak „*Das legitime Reichs Ungarns*“, a legszigorúbb törvényességet, legitimitást és jogfolytonosságot követelt.²⁾

¹⁾ Lásd *Oesterreich Ungarn und Die Wojwodina von einer Saxo Magyarén*, (Groschmid Gábor) Wien 1850. *Das legitime Reichs Ungarns von Paul Somsics*, Wien 1850.

²⁾ A vármegyében maradtaknak sorsa még szomorúbb lett. Latinovics Károly körlevelének meghívására mindenki haza sietett, de annál nagyobb volt a meglepetés, mikor az úgy nevezett „compromittáltak“ sorra a katonaság által összefogdosztattak, a kik Zomborban a megyeház börtönében lettek elzárva, hol 1850. évi áprilisig maradtak és sokat szenvedtek egy Noffi nevű embertelen hadbíró goromba eljárása következtében. Ápril havában, három kivételével, mindannyian szigorú őrizet alatt Temesvárra kísértettek. A három vérbíróssággal vádolt, Hoffmann Mihály, Putnik Béla és Lénárd Máté Budapestre küldetett. Temesvárra megérkezvén, a legnyomorultabb kazamatákban helyeztettek el, melyek nem csak sötétek, de oly nedvesek valának, hogy szüntelen csepeget az eső fejekre és egy kis száraz helyiség sem maradt, hol magukat megvonhatták volna, csak Koda Sándor orvos, Aszt rokona, segítségével sikerült jobb börtönhelyiséget nyerni.

A vajdasági pátens által a Magyarországtól elszakított Bánság és Bács-Bodrogh vármegye mint önálló katonatartomány kormányoztatott.

Az első, igen rövid ideig fennálló ideiglenes szervezet következő volt: a *temesi bánság* és az ahhoz kapcsolt *Bács* megyéből és a *rumai* és *illoki* szerémi kerületekből alakított *szerb vajdaság* élén egy császári tábornok állott „tartományi főnök“ (Landesschäf) címmel, ki mellé 1849-ik év végén egy *ministeriális biztos* és több előadó, a szükséges személyzettel, rendeltetett. Az egyesített katonatartomány pedig két vidéki *főbiztosságra* osztatott fel, melyek élén vidéki főispánok álltak.

A temes-krassóvidéki főbiztosság Mocsonyi András vezetése alatt állott, a két hasonnevű megyéből, a verseczi kerület kivételével, mely Torontál és Bács megyékkel, s az említett két szlavóniai t. i. az illoki és rumai kerülettel a bács-torontálvidéki főbiztossághoz tartozott, melynek élén Nikolics Izidor állt. A határőrvidéki ezredek előbbi alakjukat és felosztásukat kapták vissza.

Krassó, Torontál és Temes megyék, valamint a verseczi kerület élére kormánybiztosok (Regierungscommissäre) állíttattak, kik alatt álltak az alispánok s a többi tisztviselők, kik az előbbi megyei tisztviselőket megtartották ugyan, de megyei bizottmányokról többé szó sem lehetett, miután az ország a forradalom következtében ostromállapotba helyeztetett s a lakosok haditörvényeknek és törvényszékeknek lettek alávetve.

E kormányzási rendszer tartott 1849-ik évi augusztustól egész a következő évi szeptemberig, mikor a második provisorium lépett életbe.¹⁾

A tartományi igazgató megmaradt, de 1850. május havában *Mayerhoffer* tábornoknak a tartományi főnökségtől történt elmozdítása után Coronini János gróf császári tábornagy lett katonai tartományi főnök, ki alatt a kormányzás közigazgatási része a cs. ministeriális biztosra bízott és minthogy 1850.

1) Lásd Böhm Lénárd, Délmagyarország II. 358. lap.

szeptemberben a törvénykezés a közigazgatástól teljesen elkülönítettett, és Temesvárott tartományi (Landesgericht), *Lugoson, Nagy-Becskereken, Zomborban* és *Ujvidéken* pedig csász. és kir. kerületi törvényszékek (Kreisgerichte) állítottak fel, melyek a legtöbb ügyekben első, különben pedig másod folyamodású bíróságot képeztek, s azonkívül minden járásban egy első folyamodású cs. kir. járásbíróság (Bezirksgericht) a szükséges személyzettel szerveztetett. A megyék politikai igazgatása kerületi főnökökre (Vorstand) a szükséges segédszeméllyzettel bízott. Az alispán, fő- és aljegyzői címek és hivatalok beszüntettek és a járási főbíróságok helyébe járási főbiztosságok léptettek és a megkevesbített járási szolgabíróságokká alakítottak. A járási fő- és albiztosok mellé segédek (Adjunktor) adattak.

A politikai hatóságok szervezetükhöz képest a császári belügyminiszterium, a törvénykezések pedig a cs. igazságügyi miniszterium alá rendeltettek. Peres ügyekben eleinte a felebbezés a tartományi törvényszékekhez, később pedig mindkettőtől a Temesvárt felállított cs. főtörvényszékhez és innét a bécsi cs. kir. legfelsőbb törvényszékhez történt.

A II. provisorium alatt vette kezdetét a telekkönyvek behozatala is, egy, csupán e célból Temesvárott felállított cs. k. telekkönyvi igazgatóság vezetése mellett, mely alatt úgynevezett telekkönyvi tanítók (Grundbuchs Instructoren) és helyszínelők álltak, továbbá catastralis központi bizottmány alatt földbecslési biztosok és segédek a földek és birtokok adó tekintetbeni osztályozása és becslése végett hozattak be, és minden kerület székhelyén cs. kir. pénzügyi igazgatóságok és adóhivatalok, mint szintén az 1850. behozott dohányegyedárúság és közvetlen adók ellenőrzése végett csász. kir. pénzügyőrök és mind az újonnan behozott politikai rendszer kiegészítője a csász. kir. rendőrségi intézmény a közcsend és a biztonság fentartása végett léptek életbe.

Ezen II-ik provisorium tartott 1850-ik szeptembertől kezdve egész 1853-ik évi májusig, mikor a III-ik, most már véglegesnek nevezett szervezetet léptették életbe.

A végleges szervezet szerint a szerb vajdaság és a temesi bánság részére cs. kir. helytartóság állíttatott *Temesvárott*, melynek élén egy katonai kormányzó állott egy helytessel (adlatus), kinek egy cs. udvari tanácsos, mint tényleges elnöknek, helytartósági tanácsosok, titkárok, fogalmazók, a szükséges segéd-személlyel voltak alárendelve, a román és szerb fordítóval. Az erdészeti igazgatóság egyik osztályát képezte a helytartóságnak.

Az egész koronataromány öt kerületre, u. m. a lugosi, temesvári, becskerek-i, ujvidéki és zombori kerületre, ezek ismét járásokra osztattak.

A kerületek főnökei, a kik egyszersmind helytartósági tanácsosok voltak, kerületi főnök (Kreisvorstand) címet viseltek, kik mellé kerületi biztosok, titoknokok és segédhivatalok adattak. A járás főnökei pedig járás főnökök (Bezirksvorstand) címmel ruháztattak fel, és szinte segédekkel, iktatókkal és irnokokkal voltak ellátva.

Minden kerületi hivatalnál egyszersmind *kerületi törvényszék* állíttatott fel, mint a nagyobb fontosságú polgári, váltó és bűnvádi ügyekben első folyamodású bíróság, azonban a *temesvári* kerületi törvényszék országos vagy tartományi törvényszék nevet viselt, (Landesgericht). Ezen kívül minden kerület színhelyén úgynevezett cs. k. városilag kiküldött járásbíróóságok (Städtisch Delegirter k. k. Bezirksgericht) működtek, mert a városok bírói hatósága a végleges rendezés után megszűnt.

A vajdaságot és a bánságot, mint külön tartományt megalapító 1849. évi november 18-án a birodalmi fő- és székváros Bécsben kiadott császári pátens a következő:

„Mi, első Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyar, Csehország stb. királya, vonatkozólag 1848. december 15-iki pátensünkre és a birodalmi alkotmány 1. és 72-ik §-aira, miniszteriumunk előterjesztésére elhatároztuk és rendeljük, mint következik:

Az eddigi Bács-Bodrogh, Torontál, Temes és Krassó megyék (Bácska és Bánság) és Szerém megye runai és illoki összefoglalt területéből egyelőre, míg birodalmunk ez országrészének

jövendő állása vagy pedig annak egy más koronaországgal leendő összekapcsolása felől alkotmányos úton végleges intézkedés nem fog történni, saját közigazgatási terület képeztesék, melynek igazgatása Magyarországtól függetlenül közvetlen miniszteriumunk alatt állandó ország hatósága által vezetessék. E terület „*Szerb vajdaság és temesi bánság*“ nevet fog viselni.

Fentartjuk magunknak az ország képviseletét e területek valamint az ország lakosainak a birodalmi képviseletbeni részesítését más koronaországok intézményeihez hasonlólag a birodalmi alkotmány alapján külön rendeletünk által rendezni.

Az ország közigazgatási vezetését egyelőre egy Temesvárot székeltető országfőnökre ruházzuk, ki mellé a polgári igazgatás szervezése végett egy miniszteri biztos rendeltetik.

Tekintettel e területen lakó különböző népek sajátos érdekeire, rendeljük, hogy az ország népessége három fő törzse szerint három nagyobb közigazgatási vidékre (kerület) és e vidékek mindegyike járásokra osztassék és azok szervezéséről, valamint közigazgatási és képviseleti szerveik, a vidék és járásfőnökök a vidék, járás, képviselet hatásköréről szentesítés végett egy rendelet tervezete nekünk benyújtassék.

A runai és illoki szerémségi kerületek és Bácskának leginkább a szerbek által lakott részei, valamint Temes és Torontál megyék ily részei, egyelőre mint a terület külön kerülete képezik a „*Szerb vajdaságot*.“

A szerb vajdaságnak valamely más koronaországgal való összekapcsolása felül a birodalmi alkotmány 72. §-a alapján annak kerületi képviselőisége meghallgatása után fog intézkedés tétetni.

Hogy birodalmunkban a szerb nemzetnek az elénkbe felterjesztett óhajtsáihoz képest nemzeti és történelmi emlékeit megtisztelő elismerésünket adjuk, hajlandók vagyunk császári címünk mellé a „*Szerb vajdaság nagy vojvodája*“ címet felvenni és a vojvodaság általunk mindannyiszor kinevezendő közigazgatási főnökének „*alvojvoda*“ címet adunk.

Megvárjuk a szerbek néptörzsétől, hogy császári kegyelmünk

e jelen maradandó bizonyítéka által császári házunk iránti hű ragaszkodásában megerősítve, az összes birodalommal szoros kötelékben az egyenjogósított nemzetiségekkel békés és rendezett együttlétben és a birodalmunk minden népének egyenlőképen engedélyezett intézkedések egyenlő élvezetében úgy saját, mint az általa lakott ország sikeres fejlődésének és előrehaladó erősödésének legbiztosabb zálogát fogja felismerni. Kelt birodalmi fő- és székvárosunkban 1849. november 18-án. Ferencz József.“

E pátens következtében az 1779. évben visszacsatolt bánsági megyék alig 70 év múlva tényleg megszűntek és új beosztást nyertek, de a pátens beltartalma a bánságra, mint a vajdaságra nézve elárulja a jövőendő bizonytalanságát, mely bár különböző magyarázatra adott alkalmat, de épp határozatlansága miatt kit sem elégített ki, legkevésbé a követelő szerbeket.

E közben a megszűnt Bács-Bodrogh vármegyében halotti csend uralkodott. Hasonlított az egész kiejtett vulkánhoz, melynek hamú esője elborította az egész sivataggá vált láthatárt, de azért a hamú lepel alatt is még mindig sziporkált itt-ott az izzó láva, ezen sziporkálás nyugtalanítja a leigázó hatalmasokat. A vajdaság életbeléptetése által Bács-Bodrogh vármegye is mint olyan megszűnővé lenni tovább, csak területének történetét írhatjuk.

A vajdaság, melyhez Bács-Bodrogh vármegye tartozott, ideiglenes felosztása három évig változatlan maradt és az 1853. év közepén történt végleges megállapodás sem sokat változtatott.

A vajdaság e szerint, nem tekintve a Bánátot, két kerületre oszlott. Az első volt a zombori kerület, mely 108 □ mértföldre terjedt, 349,436 lakossal és 77 községgel, ezen kerület 6 járást foglalt magában és pedig Zombort, Apatint, Kúlát, Baját, Szabadkát és Zentát.

A második, az ujvidéki kerületnek területe 73 □ mértföldre terjedt, 193,443 lakossal és 119 községgel, ezen kerület öt járásra osztott és pedig Ujvidék, Ó-Becse, Palánka, Ruma és az illoki járásra.

A véglegesen rendezett törvénykezés szerint Temesvárt volt elhelyezve a császári fő- (Oberlandesgericht) és egy úgy nevezett „országos“ törvényszék (Landesgericht), a kerületi törvényszékek pedig Lugos, Nagy-Becskerek, Zombor és Ujvidéken szerveztettek, a városokban a járásbíróságok egyszersmind „városilag kiküldött bíróságok“ címet viseltek.

Fenyítői vizsgáló bíróságok voltak a bűnfenyítői ügyekben a zombori és ujvidéki kerületi törvényszékek, úgy az apatini, zombori, kúlai, bajai, ó-becsei, palánkai és ujvidéki járás- illetőleg városilag kiküldött bíróságok.

A felebbezések a temesvári főtörvényszékhez és onnan a bécsi legfőbb törvény- és semmisítőszékhez intéztettek.

Minekelőtte még a végleges szervezés meghirdettetett volna, az egész koronaországban el volt terjedve a hír, hogy ezen úgy nevezett „végleges szervezés“ is csak ideiglenes, mert különösen a vajdaság magyar része az anyaországhoz fog visszacsatoltatni; hogy ezen híreknek eleje vétessék, az 1853-ik évi ápril 11-én kiadott hivatalos „Temeswarer Zeitung“-ban egy szinte hivatalos nyilatkozat jelent meg, mely határozottan megcáfolja és visszautasítja a szájról-szájra kelt és elterjedt hírt.

Mindennek folytán Bács-Bodrogh megyének, mint várme-gyének története tulajdonképp az ötvenes években az újonan alkotott szerb vajdaság története, melynek története ismét nem más, mint annak szervezési története, mely mint láttuk egész 1854-ik évig folyton változásokon ment keresztül és alig állott másból, mint felsőbb rendeletek fogantatása- és alkalmazásából, mi minden esetre elég nehéz feladat volt, mert az új szervezések, majdnem egészen „tabula rását“ feltételeztek és azoknak kereszt-tülvitele nehezen volt beilleszthető az előbbi szerkezetbe, minthogy pedig az új kormányzási rendszer egészen a „sine me de me“ bürokratikus elveken alapult, a vajdaság története is közigazgatásának történetében központosul.

Schwarzenberg herceg miniszterelnök, valamint Bach belügy-miniszter kormánya is visszaemlékezett I. Lipót és II. József

császárok kormányzási idejére és rendszerére, de nem okult azoknak meghiúsult eredményein. Vissza akarták ők is állítani a törvényes monarchiát, de nem tudtak lemondani a felforgató erőszakról.

Ez volt oka, hogy kimondva a „hódítás“ általi jogvesztést, mit sem törődve és tökéletesen mellőzve az ősi alkotmányos szokásokat és törvényeket, az ostromállapot védelme alatt, a monarchia többi részeinek idegen intézményeit, az egységes monarchia szervezésének ürügye alatt, a szerb vajdaságban is meghonosítani akarták.

Hogy azt annál biztosabban telessék, mindenekelőtt a közcsend és nyugalom fentartásának eszközeiről kellett gondoskodni, azért egyik első lépése volt Bach belügyminiszternek 1850. évi január 18-án kelt rendelete, mely a zsandárság felállítását és szervezését rendelte el.

A zsandárok, a mint azokat Bach szervezte, soha sem voltak a Lajthán innen népszerűek, egyik fő oka volt ennek, hogy a zsandárok nemcsak a közbiztonság őrei, de egyúttal a rendőrség fürkéző titkos kémei is voltak, ők tették a titkos feljelentéseket, ők szerkesztették hosszú keskeny papírszeleteken a bűnfenyítői tényállásokat, hozzá idegenszerű sisakos egyenruháik nem egyszer gúnytárgyaivá tettek, kihágásaikat pedig nem mindig fekezte a fegyelem.

De már jóval előbb még 1849-ik évi október 25-én a komáromi kapituláció után nemsokára jelent meg Bach belügyminiszternek azon mérvadó rendelete, mely Magyarországnak és az akkor még el nem különített szerb vajdaságnak ideiglenes szervezését foglalta magában, és a mely hosszú magyarázó utasítással volt ellátva, annak 13. §-a már akkor hivatalos nyelvvül a hatóságok levelezéseiben a német nyelvet rendelte el.

A szerb vajdaságnak története a valóságban két részre oszlik, az első a szervezési, a második a működési időszak, mert a harmadik, a feloszlás, már a magyar provisorium szer-

vezéséhez tartozik. Az első 1853. évig, a második 1860. évig terjed.

Nem tagadhatjuk, hogy az osztrák miniszterium minden egyes tagja nagy erélylyel fogott a szervezéshez, de mindenesetre a belügyminiszter Bach volt a tulajdonképeni mérvadó. A szervezés voltakép az 1850-ik évvel vette kezdetét.

Már 1849-ik évi március 2-án kelt császári nyílt parancs, melylyel a császár a kremzéri birodalmi gyűlést feloszlatta és a jövő kormányszat főelvéit is megállapította, meghagyta egyszersmind az összes minisztereknek, hogy a közigazgatás és törvénykezés minden ágában a császárnak előterjesztéseket és javaslatokat tegyenek, melyek azután a császár által többnyire rövid záradékkal jóváhagyatva szentesítettek.

Időszerint felsorolva ezen szervező és a császár által jóváhagyó záradékkal szentesített felterjesztések és javaslatok a következők voltak:

1850. évi január 25-én Schmerling igazságügyi miniszter felterjesztést tett az osztrák váltótörvény behozatala iránt, mely a császár jóváhagyásával azonnal életbe is lépett.¹⁾

Ezt követte Kraus pénzügyi miniszter, ki február 24-én kelt felterjesztésével az ideiglenes földadót ajánlja behozni, mely a császár jóváhagyása után azonnal be is hozatott, ezen okból március 19-én a miniszter már felállítani rendeli annak ideiglenes igazgatóságát.²⁾

Folytatólag ismét Kraus pénzügyi miniszter 1850. évi április 20-án tett felterjesztésével ajánlja és a császár jóváhagyása után be is hozza a jövedelmi adót, de már előbb január 3-án tett szervezési javaslata alapján behozni ajánlja az új pénzügyi hatóságok által minden évben újonan kivetendő és ugyanazon hatóságok által beszedendő egyenes adókat, melyek azután a császár által március 4-én és 23-án jóváhagyatva azonnal életbe is léptek.³⁾

1) Reichs-Gezetz-Blatt, XXIII. 1850.

2) U. o. 80., 84., 1850.

3) U. o. 61., 183., 1850.

Kraus után ismét Schlunerlingnek két rendelete következett, az egyik június 19-éről, melylyel szabályozza a hagyatéki eljárást, a másik június 30-ról, melylyel beszünteti az eddigi hatósági ügyészségeket és helyettük behozza a császári állam-ügyészségeket.¹⁾

Ezt követi ismét Kraus pénzügyminiszternek augusztus 2-án felterjesztett javaslata a bélyegtvörvény behozataláról, mire csakhamar megjelent a császári pátens is, mely annak életbelépését rendeli el.²⁾

A vajdaságot különösen illeti Kraus miniszternek szeptember 5-én kelt azon rendelete, mely a vajdaságban is életbelépteti Temesvárt a tartományi pénzügyi igazgatóságot.³⁾

Szeptember 25-én az összes miniszterium javaslatot tett azoknak mikénti kárpótlásáról, a kik az úrbériség megszüntetése következtében kártalanításra igényt tartanak, melyet szinte a császár jóváhagyva szentesített.⁴⁾

Ezután következett ismét azon számos pénzügyminiszteri rendelet, melylyel a mindenféle egyenes és közvetett új adók Magyarországon, úgy mint a vajdaságban életbeléptettek, így a fogyasztási adó szeptember 29-én, az egyenes adó október 16-án, a dolányegyedárúság november 29-én.⁵⁾

Ezekhez felemlíthetjük még Bruck kereskedelmi miniszternek március 26-án kelt rendeletét a postabélyegek behozataláról.⁶⁾

A fennebbiekből látható, hogy a legtöbb új szervezés a kormányzásnak pénzügyi részét illette, az 1851. évben következő mérvadó rendeletek és szabályzatok pedig már csak corolláriumiak voltak a fennebbi alaprendeleteknek.

Igy az adóra nézve a temesvári pénzügyi igazgatóság jun. 28-án meghirdeti a hivatalos „*Temeswarer Zeitung*“-ban a császári adóhivatalok székhelyét és az azokhoz tartozó községek

1) U. o. 259., 1850.

2) U. o. 329., 1850.

3) U. o. 355., 1850.

4) U. o. 374., 1850.

5) U. o. 378., 375., 562., 1850.

6) U. o. 851., 850.

sorát. Február 18-án közli a földadó osztályait, február 4-én pedig a pénzügyi hatóságoknak szabályozott hatáskörét.

Folytatólag ugyanazon igazgatóság, a kormányzattal együttesen, elrendeli jövőre nézve a közvetlen illetékeknek az adóhivatalok általi beszedését és jun. 24. a jövedelmi adó kivetésének mikénti módozatát. Augusztus 3-án pedig közli a bor és húsról kivetendő fogyasztási adónak mikénti kezelését. Végre szeptember 26-án kelt rendeletével szabályozza a földadó ideiglenes kivetését.¹⁾

A dohánygyedárúság rendezéséről sem feledkezett meg a pénzügyi igazgatóság, ezen célból számos intézkedés látott napvilágot, már február 15-én szabályoztattak a kis tőzsdék, május 7-én közzététetett a dohányárulási árjegyzék, végre a július 15-én kelt rendelettel határozottat meg a só ára is. Habár a behozott szokatlan új adók érzékenyen sújtották a népet, a dohánygyedárúság volt mégis azon adónem, mely behozatala alkalmával legtöbb elégedetlenséget szült és pedig egyaránt a nép, valamint az úri osztály között is.²⁾

A pénzügyi rendeletek és intézkedések után 1851. évben mindenesetre az igazságügyi téren kibocsátott rendeletek tartoztak a legjelentékenyebbek közé.

Első helyet foglal az igazságügyi miniszternek augusztus 17-én kelt azon rendelete, melylyel meghirdeti és életbelépteti a császár által szentesített törvénykezési szervezést és a kerületek beosztását, nemkevésbé fontos volt az igazság- és pénzügyminiszternek együttes rendelete, az árvavagyon kezelését illetőleg, melynek következtében a községi árvatárak megszüntetettek és az árvavagyon kezelése a községek előljáróitól elvétellett, egyszersmind az intézkedés az árvabizottságokra bízott, az árvavagyon összesített kezelése pedig a császári adóhivatalok által pénztárilag kezeltetni rendeltetett.

Ezek után ismét a pénzügyi és kereskedelmi miniszterek együttes rendeletei léptek előtérbe, ugyanis május 18-án az újonnan kiadott 10, 100 és 1000 frtosoknak, mint bankjegyeknek

¹⁾ U. o. 21., 30., 56., 118., 146., 179., 1851.

²⁾ U. o. 25., 35., 61., 1851.

forgalombatétele hirdettetett meg, meghirdettetett továbbá június 20-án a belső vámsorompók megszüntetése. Végre szeptember 1-én a pénzügyminiszter értesítette a közhatalóságokat egy önkéntes aláírás útjánai államkölcson felvételéről a forgalomban lévő államjegyek beváltása céljából.¹⁾

A legfontosabb rendeletei közé tartozott a belügyminiszternek mindenestre az augusztus hó 17-én kiadott azon intézkedése, melylyel egyszersmind értesíti a hatóságokat, hogy az általa javasolt politikai szervezés és területbeosztás öfelsege által jóváhagyatott.²⁾

Az év bezártával 1851-ik évi december 31-én jelent meg az egész birodalomra nézve legfontosabb azon nyílt császári parancs, melylyel az 1848-ik évi március 4-én adományozott alkotmány megszüntetett, de egyúttal a jövőndő alkotmány elvei is előzőleg kimondattak, melyek biztosítják a polgároknak törvény előtti egyenlőségét, az úrbériség megszüntét és a törvényhozás szabályozását. Ezt követte egy másik ugyanaznap kelt császári nyílt parancs, mely biztosítja a hitvallási szabadságot és a hitvallási alapítványok szabad élvezetét ; végre megjelent ugyanakkor egy harmadik is, melyben a miniszterelnök felhívatott gondoskodni, hogy a mondottak értelmében a törvényjavaslatok kidolgoztassanak és a császári szentesítés végett előterjesztessenek.

A következő 1852-ik évben a törvénykezés terén volt a legnagyobb mozgalom. Különösen legjelentékenyebb horderővel birt az igazságügyi miniszternek 1852-ik évi november 29-én kelt azon rendelete, mely által a császár parancsára az általános osztrák törvénykönyv Magyarországhban és a szerb vajdasághban érvényre emeltetett, úgy nemkülönben ugyanannak egy más, szinte az nap kelt hason horderejű rendelete, melyben nemcsak a jövő örökösödési rend megállapított, de az ősiség fokozatos eltörlése is szabályoztatik. Ezekhez járul még a miniszternek október 28-án kelt azon rendelete, melyben az ideiglenes per-

¹⁾ U. o. 124., 1853.

²⁾ U. o. 155., 1851.

rendtartás is életbelépett. Végül az általa kidolgozott és október 2-án kiadott új ügyvédi rendtartás.

A közigazgatás ezen évből csak kisebb horderejű miniszteri intézkedésekkel dicsekedhet, így a tartományi kormányzat július 11-én közli a belügyminiszter rendeletét a közhivatalnokok német mintára készült egyenruházatáról.¹⁾ Figyelemre méltó a kormányzatnak már előbbi keletű azon határozata is, melylyel a volt földesurak köteleztetnek a községek közös költségeihez aránylag hozzájárulni.

Az 1853-ik év sem volt szegényebb a szabályozások és rendezések terén.

Az igazságügyi miniszter ezen évben kibocsátott rendeletei leginkább szabályozzák az úrbéri és az azzal kapcsolatban levő kártalanítási ügyeket, úgy általában a törvénykezési eljárást.

Ezen okokból már 1853. évi január 13-án kelt igazságügyi miniszteri rendelet szabályozza a volt földesuraknak fekvőségeire betáblázott hitelezők mikénti kártalanítását, a földesuraknak az úrbériség megszűnte folytán kárpótlás fejében járó tőkékből. Ezt követte ugyanazon miniszternek ápril 2-án kelt rendelete, melylyel meghirdette a császár által szentesített úrbéri pátenst, mely által a földesurak és volt jobbágyok közti régibb úrbéri viszonyok rendeztetnek, egyszersmind egy másik rendelettel a tehermentesítés és az úrbériség megszűnte következtében a volt földesuraknak okozott kár pótlásának honnan és miképpen való eszközölése is szabályoztatott.²⁾

Végre nagy fontossággal birt az igazságügyi miniszternek 1853. évi november 8-án kelt rendeletével meghirdetett azon két rendbeli császári parancs, melynek elseje elrendeli az oly régen várt, az úrbériség kárpótlása fejében járó tőkeösszegek kifizetését, a másodika pedig szabályozza azon hitelezők követeléseit kielégítését, a kik a vagyon elkobzásra ítélték vagyonára igényt tartanak.

¹⁾ U. o. XVII. 1851.

²⁾ U. o. XLIX. 1853.

Az igazságügyi miniszternek a törvénykezést szabályozó 1853. évben kibocsátott rendeletei a következők:

A február 16-iki rendelet szabályozza az új törvénykezési rendtartást, a május 3-án kelt rendelet meghatározza a bíróságok ügyvitelét, a jul. 18-iki rendelet életbelépteti az új csődrendtartást, miután már előzőleg a perenkívüli rendtartás szabályoztatott, végre a július 29-én kelt rendelet életbelépteti az új büntetőeljárás eljárást.

A közigazgatási téren ezen évben már január 12-én jelent meg a belügyminiszternek azon rendelete, melylyel a megyei és kerületi közhatóságokat szervezi és rendezi, de ezek úgy is már ideiglenesen létezők, csak kevés változást szenvedtek.¹⁾

A pénzügyi téren a következő jelentékenyebb intézkedések tétettek: A pénzügyi miniszter május 2-án kelt rendeletével behozatott az ideiglenes földadókönyv (kataszter), május 17-én kelt rendeletével pedig kiadatott az ideiglenes utasítás, hogyan kezeltesék az összesített árvavagyon a császári adóhivatalok által.²⁾ Junius 25-én kelt azon kormányzási rendelet, mely meghatározza a katonák járandóságát, az adónak végrehajtás utáni beszédését. Végre szept. 6-ik napján kihirdettetett azon császári pátens, mely meghatározza a jövő évi egyenes adókiivetést.

Az 1853. évben még három általános intézkedés érdemel említést.

Március 24-én kelt igazságügyi miniszteri rendelettel a szaporodó rablási és rablógyilkossági bűntettek a katonai törvénytörések bírálása alá utasítottak, úgy a kereskedelmi miniszternek június 8-án kelt határozata elrendelte az osztrák űrmértékek általános behozatalát.³⁾

Vége a harmadik a belügyminiszter rendelete ápril 23-ról a tiltott nyomtatványok irányában való eljárásra nézve.⁴⁾

A vajdaságnak 1854. évi története több nevezetes mozzanatot

¹⁾ U. o. XVI.

²⁾ U. o. XVII. 1853.

³⁾ U. o. XXIII.

⁴⁾ U. o. XXII. 1853.

mutathat fel. Ugyanis ezen évben tört ki az oroszok elleni keleti háború, mely árnyékát jóval előbb már előre vetette és a mely a bécsi kormányra nagy hatással volt, mert mindenesetre engedékenyebbé tette, melynek fő oka egyébiránt Ausztriának szorult pénzügyi állapota is lehetett, mely szabad mozgását nagyon bénította.

A szerb vajdaságra nézve a legnevezetesebb esemény volt, hogy a belügyi és igazságügyi miniszterek február 1-én kelt rendeletükkel¹⁾ a szerb vajdaságnak közigazgatási és az attól elkülönített törvénykezési szervezését véglegesen megállapították és nem sokára reá ápril 11-én az egész nép örömére az igazság- és belügyi miniszterek rendeletére, valamint a katonai kormányzat parancsára a hosszan tartott ostromállapot végre beezűnttetett.

Már 1853. évi október havában Ausztria magát semlegesnek nyilatkoztatta ugyan, de Oroszország, mely Ausztriát a 49-iki intervenciójáért részére lekötelve vélte, folyton alkudozott, Ausztriát magához vonni óhajtván, az alkudozás sokáig tartott, míg végre Ausztria mégis a nyugati hatalmak felé fordult és 1854. évi decemberben a nyugati hatalmakkal feltételes szövetséget kötött. Ezen kétes helyzet nagyon visszahatott a birodalom pénzügyeire, mert már március hó 1-én kibocsátott rendeletével tudatta a pénzügyminiszter, hogy 50 millió sorsolás útján visszafizetendő kölcsönt kénytelenített felvenni,²⁾ de ez a hadsereg szükségessé vált felszerelésére elegendő nem lévén, már június 16-án ismét megjelent egy császári nyílt parancs, melyben a valuta rendezése és a birodalmai szükségletek fedezésére egy önkéntes kölcsön 300—500 millió erejéig iratott ki.³⁾

Hogy ezen kölcsönök eredménye elősegíttessék, a kormány mindennemű eszközökhöz nyúlt.⁴⁾ Legelőször a volt földesurak kártalanítási tőkéinek és kamatainak mielőbbi kielégítése által akart célt érni és a birtokosok jó akaratát megnyerni. Ezen

1) U. o. 23., 1854.

2) U. o. 23., 1854.

3) U. o. 101., 1854.

4) U. o. 33., 1854.

okból már január 16-án jelent meg egy császári pátens,¹⁾ mely kijelelte, hogy mely kútfőből történjék az illetőknek kielégítése, sőt a július 17-én kelt miniszteri rendelettel már e célra rész-fizetések is rendeltetnek tétetni. Szept. 12-én kelt rendelettel pedig siettetette azon magánzók kielégítését, a kik a vagyonvesztésre ítélték elkobzott vagyonára igényt tartottak, melyre nézve az igazságügyi miniszter október 5-én egy szabályozó rendeletet is bocsátott ki.²⁾

Hogy az önkéntes aláírás mentől nagyobb eredményt mutasson fel, több mindenféle segély nyújtott az aláíróknak. Így az igazságügyi miniszter július 6-iki rendeletével a volt földesuraknak is az aláírásnál több előnyt nyújtott, augusztus 29-én kelt pénzügyminiszteri rendelettel pedig az aláírási határidő egész augusztus 31-éig hosszabbított meg, sőt egy másik még július 6-án kibocsájtott közös miniszteri rendelettel elhatároztatott, hogy az összesített árvapénztárak és a hitbizományok javai is a kölcsön részére igénybe vétethetnek és megterhelhetnek.³⁾ De legnagyobb bizonyítéka mennyire akarta az osztrák kormány a népesség hajlamát ez időben megnyerni, mindenesetre az 1854. évi ápril 16-án a császár által engedélyezett *amnestia*, melynek következtében 336 rabságra ítélt visszanyerte szabadságát, vagy rabságának egy része legalább elengedett. Az amnestiáltak között volt több bácsvármegyei is, a kik közül különösen megemlítem Hoffmann Mihályt, kinek 18 évi rabságából nyolc év engedtetett el. Ezen erőltetésnek megtermettek gyümölcsei, mert az összes miniszteriumnak szept. 15-én kelt meghirdetéséből kitűnt, hogy a kiírt önkéntes kölcsönre összesen a birodalomban 506 millió íratott alá,⁴⁾ melyből különösen a temesi bánságra és a szerb vajdaságra 70 millió esett. A részletes kimutatást nem sikerült megszerezni.

Mint minden évben, úgy 1854. évben is szeptember 27-én

---

1) U. o. 169., 1854.

2) U. o. 262., 1854.

3) U. o. 150., 1854.

4) U. o. 229., 1854.

kelt császári pátenssel határoztatott meg és íratott ki az egyenes adók mennyisége.

Végül az igazság- és pénzügyi miniszterek együttesen nov. 6-án az összesített árvavagyon mikénti kezelésére nézve egy utasítást bocsátottak ki.

E nyugati hatalmakkal megkötött szerződés szerint Ausztria kötelezve volt, a háború tartamára a dunai tartományokat, Szerbia, Moldva és Oláhországot megszállva tartani; minek folytán az osztrák seregek ez irányban meg is indultak.

Az 1854. év végével a szerb vajdaság szervezete legnagyobb részt befejezve lévén, 1855. évben ez irányban már kevés is történt és a miniszterium inkább kifelé fordította gondjait. Ennek eredménye volt az 1855-ik évi november 5-én a pápával kötött egyezmény (concordatum). Már az 1850. évi ápril 18-án kibocsátott császári parancscsal a magyarországi „placetum“ joga tökéletes mellőzésével megengedtetett a római katolikus püspököknek a pápávali közvetlen érintkezés, az újonan kötött concordatum pedig az egész egyházat minden állami befolyástól felmentette és a hatalmat, különösen a nevelésre nézve, a papság kezére bízta. Ezen nagy befolyású esemény különben a szerb vajdaságra nézve nem zavarta meg a hitvallási belnyugalmat, mit részben a kalocsai érsekek bölcs uralmának is lehet tulajdonítani.

A törvénykezési téren az igazságügyi miniszter tevékenysége a telekkönyvek, az úrbériség és egyetemben a pénzügyminiszterrel az árvavagyon kezelése felé fordult.¹⁾

Ezen okból még 1855. évi december 15-én kibocsátotta Schmerling miniszter a telekkönyvi rendeletet, mely szabályozza az egész telekkönyvi eljárást és ügymenetet. December 25-én pedig meghirdeti az újonan felállítandó úrbéri törvényszékek életbelépését, ellátván azokat eljárásuk és ügyvitelük tekintetében az 1850-ik évben február 18-án kibocsátott rendeletében a kellő utasítással.

Hogy a kellő felügyeletet gyakorolhassák, az igazságügyi és pénzügyi miniszter november 27-én kiadott közös rendeletükben

¹⁾ U. o. 1856., 1., 5., 28.

szigorúan kötelezték az árva bizottságokat és az összesítve kezelő adóhivatalokat az árvavagyon időszakonkénti kimutatásait felterjeszteni.¹⁾

A keleti háború az 1856. évi március 30-án megkötött párisi békekötéssel véget érven, az ausztriai hadsereg is a dunai tartományokból hazatért. A szerb vajdaságnak kettős haszna volt az egész hadjáratból, közvetve, hogy a bécsi kormány a hadjárat következtében enyhébben járt el a lakossággal, más részt közvetlenül, hogy a hadjárat következtében magasra emelkedett gabona, különösen zab árak nagy hasznául szolgáltak a termelőknek úgy, mint a kereskedőknek.²⁾

A pénzügyi miniszter részéről 1856-ik évben még egy utólagos szervezés történt, ugyanis ápril 3-án felállított Temesvárt a „Landes Finanz procuratus“; különben ezen évben számos rendeletet bocsátott ki a tartományi pénzügyi igazgatóság is a dohány kezelését és egyedárúságát illetőleg.

Megszűnván a krími hadjárat és befejeztetvén a tartomány szervezése, az 1857. és 1858-ik évek a szerb vajdaságra nézve a legnyugalmasabb évekhez tartoznak.³⁾

Az egyes közigazgatási és törvénykezési ágakban a következő intézkedések történtek: 1857-ik évi március 3-án a pénzügyminiszter kiadott rendelete újból meghatározta a só árakat.⁴⁾

December 25-én az igazság- és pénzügyi miniszter együtt ellátták az újonan működő úrbéri törvényszékeket a kellő ügyviteli szabályokkal.

1857-ik évben három császári nyílt parancs jelent meg, az első június 7-én, mely meghatározza, hogy a tehermentesítési alap terhei és tartozásai évenként tartandó sorshúzás útján fizetessenek ki és rovassanak le.⁵⁾ A második június hó 24-éről behozza és meghirdeti az erdei törvényt, végre a harmadik

1) U. o. 228., 1855.

2) U. o. 170., 25., 13., 11., 1856.

3) U. o. 53., 1856.

4) U. o. 125., 85.

5) U. o. 119., 1857.

szeptember 26-ik napjáról a hátralékban levő úrbéri volt és fenlevő tartozások mikénti beszedését szabályozza.¹⁾

A következő 1858-ik évben az igazságügy terén a következők történtek és jegyezhetők fel:

A febr. 7-én kelt császári parancs következtében behozatott a közjegyzői intézmény a szerb vajdaságban is, minek következtében a temesvári helytartóság március 15-én meghatározta a kinevezett közjegyzők hivatalos helyiségét és pedig: Bácsban, Ujvidéken, Palánkán, Ó-Becsén, Zomborban, Apatinban, Kúlán, Baján, Szabadkán és Zentán.²⁾

Az október 26-án kelt igazságügyi miniszterium rendelete pedig beszünteti az úrbériség megszűnte következtében fenállott fizetési moratoriumot.³⁾

A pénzügyminiszter részéről közhírré tétetik 1858-ik évi ápril 27-én kelt azon csász. rendelet, mely szerint a conventionális érték helyett az „Osztrák érték“ lépett életbe, úgy az 1858-ik évi október 12-én kelt azon pénzügyi miniszteri rendelet, mely szerint a hivatalnokok fizetése osztrák értékben fizetendő ki.⁴⁾

A temesvári helytartóság október 16-án kelt rendeletében közhírré teszi, hogy a közigazgatási és földtehermentesítési alap költségei fedezhetése tekintetéből a pótható 1859-ik évre $44\frac{6}{10}$ krral az egyenes adónak minden forintjától állapíttatik meg.

Végül a szeptember 29-én kelt császári parancs elrendeli a hadsereg mikénti kiegészítését, melynek hatályba lépte 1858-ik évi november 1-én veendi kezdetét.

Ezen évben előfordult a Tiszaszabályozás kérdése is.⁵⁾ Már 1850-ik évi június 16-án kelt császári parancs elrendelte, hogy a Tisza folyó szabályozásának munkálatai a kormány felügyelete alá helyezzessenek, elrendelvén egyszersmind, hogy az állam évenként 100,000 firttal járuljon a szabályozási költségekhez,

¹⁾ U. o. 190., 1857.

²⁾ U. o. 37., 1858.

³⁾ U. o. 214.

⁴⁾ U. o. 53., 1858.

⁵⁾ U. o. 238., 1850.

minthogy ez, valamint a magánjárulékok és részfizetések a szabályozási munkálatok befejezésére nem voltak elegendők, a szabályozó társulatok kénytelenítettek 15 millió kölcsön felvételére, minek folytán a császár 1858. évi szeptember 15-én kibocsátott parancsában a kölcsönt jóváhagyta és annak felvételét megengedte.¹⁾

Az 1859-ik évtől mindenki nyugalmat és békét várt, a vajdaság is élvezni vélte a most már véglegesen befejezett szervezést, de mindenki csalatkozott. Az év első napján intézte III. Napoleon az osztrák követhez azon felszólítását, mely mélyen sértette Ausztria császáriját és kormányát, mire megtorlásul Ausztria olaszországi hadseregét nagyobb mévben megszorította. Hasztalan jártak közbe Angol- és Olaszország, Piemont elvetette az osztrák ultimatumot, mire az osztrákok átlépve a Ticino folyót, megtámadták az olaszokat, de rossz vezetésük időt engedett a segítségre jövő francziáknak az olasz hadsereggel való egyesülésre. Jun. 4-én történt az első vereség Magentánál, mit június 21-én a még nagyobb solferinói vereség követett.

A solferinói szerencsétlen csata után fegyverszünet köttetett, mely alatt kezdetét vették a hosszantartó békealkudozások.

A hadjárat, valamint a hadsereg felszerelése roppant kincseket nyelt el, melyet a birodalom gyenge pénzügyi állása nem birt elviselni, a pénzzavar napról-napra érezhetőbb lett, mely a kormányt kényszerítette már ápril 29-én az osztrák nemzeti banktól egy 200 millióig terjedő kölcsönt felvenni, fedezetül megengedetett a banknak ezen kölcsön erejéig 5 firtos bankjegyeket kibocsátani, egyszersmind ugyanezen nap egy másik pénzügyminiszteri rendelettel a bank felmentetett bankjegyeit készpénzzel beváltani.²⁾

De ezen 200 milliót is csakhamar elnyelte a hadiszükséglet, úgy, hogy a császár kénytelenítve érezte magát május 19-én kelt nyílt parancsában új póttadót kiírni, mely az egyenes adó

1) U. o. 1858., 10.

2) U. o. 67. és 68., 1859.

minden forintja után vettetett ki és szedetett be és pedig a háborúnak egész tartama ideje alatt.

De ez sem volt elégséges, mert a kormány nem volt képes az 500 millió kölcsön kamatját sem készpénzben fizetni, azért a pénzügyi miniszter június 22-én kelt rendeletével¹⁾ a kamatoknak fizetését készpénz helyett ideiglenesen államkötvényekkel rendelte kielégíteni, csak december 12-én határozta el a pénzügyi miniszter²⁾ az önkéntes kölcsön kamatjára nézve, hogy az 1860. évi január 1-ső napjától ezüstben fizetessék.

A július 8-án megkötött fegyverszünet a császár július 15-én kiadott manifestuma³⁾ által adatott tudtára a monarchia összes népeinek, de az alkudozások egész novemberig húzódtak, mert a béke Franciaországgal és különösen Sardiniával csak november 10-én kötött meg. A béke Ausztriának legszebb és leggazdagabb tartományába: Lombardiába került.

A népek megnyugtatóására végül december 23-án jelent meg a császárnak azon parancsa, melylyel az államadóságok törlesztése és ellenőrzése céljából egy állandó bizottság rendeltetett.⁴⁾

A sok szerencsétlenség hírére a vajdaság népe nemcsak nyugodtan maradt, de egykedvűen hagyta folyni az eseményeket, maga sem tudta, sirassa-e a hadjárat szerencsétlen áldozatait, vagy inkább örüljön elnyomóinak bukásán. A sok mindenféle adó és kölcsön kiszípolozta a népet, mely megfosztva ősi szabadságától és nemzetiségétől, anyagilag mint szellemileg a tönk szélére jutott. Némán tűrte nyomorát, mert ki mozogni mert, Josefstadthban nyerte érte jutalmát.

1859 mint 1860-ban a közdolgok annyira igénybe vették a kormány tevékenységét, hogy nem maradt ideje a mindennapi ügyekről gondoskodni, de azért mégis történtek mind a két évben intézkedések, melyeket feljegyezhetünk.⁵⁾

Igy 1859-ik évi szeptember 6-án az igazságügyi miniszter

1) U. o. 106. és 112., 1859.

2) U. o. 221., 1859.

3) U. o. 128. és 129. 1859.

4) U. o. 229., 1859.

5) U. o. 165., 1859.

meghirdette a szerb vajdaságra nézve a közjegyzők működésének határnapját. Továbbá november 11-én az igazságügyi és belügyi miniszterek közösen meghirdették a nemesi közös birtokosok birtokának arányosításánál követendő eljárás szabályait, végül ugyanazok 1860-ik évi október 31-én kelt rendeletükkel rendszerezik a vajdaságra nézve is a községek bíróságát kisebb peres ügyekben.¹⁾

Mintegy örvendetes előjelül tekintette mindenki a belügyi miniszteriumnak 1860-ik évi szept. 13-án kelt azon rendeletét, melylyel Magyarország kormányzata megváltoztatik és az öt részre osztatott helytartótanács Buda városában ismét egyesítetik és egy tanácsot képezend.²⁾

A számos mindenféle ellentmondó hír hallatára, ha a köznép nem is mozdult, de a műveltebb osztályok mindig elégtelenebbek lettek, ennek okai mindinkább előtérbe léptek, mert az egész szervezés hiányai fokozva nyilvánultak és a helyzetet majdnem tűrhetetlenné tették.

A fő hiány volt a merev centralisáló bureaucraticus rendszer és pedig alulról egész felfelé, egy hosszú létrán át, mely a felfolyamodásokat már lassúsága által előre eltemette.

Mindenütt csak a főnök döntött, úgy a helytartótanácsnál, mint a járáshivataloknál.

Nagy hiba volt, hogy a járáshivatalok túlterhelve voltak, mert itt minden összpontosult, a közigazgatás együtt maradt a törvénykezéssel, hozzájuk tartoztak még a rendőri ügyek és az egyenes adóztatás ügyei, így a járáshivatalok csekély számú hivatalnokaikkal nem voltak képesek feladatuknak megfelelni, minthogy pedig az alsóbb közigazgatási közegek előtt fordul meg leginkább és legtöbbször a nép panasza és terhe, a közelégedetlenség innen vette kezdetét.

Az írásbeli minden közvetlenség nélküli eljárás a legkisebb ügyet is hosszúra nyújtotta, mi nagy ártalmára volt különösen

¹⁾ U. o. 31., 1860.

²⁾ U. o. 396., 1860.

a gyám- és a rendőri ügyeknek, de főleg a fenyítő ügyeknek, melyek többnyire évekig elhúzódtak.

A baj forrása azonban sokkal magasabb helyről eredt, ez pedig volt az Ausztriában annyira élére állított centralisatio és bureaucratismus.¹⁾

III. Napoleonnak 1859. új évi támadása új reményeket ébresztett mind bánátban, mind a vajdaságban, mert ezen időszakban mindenki csak tőle várta a szabadulást, az emigratio mindenről kellőleg volt értesítve, azért nem mulasztotta el az elégteleneket mindenről titkos utakon értesíteni és felbátorítani, különösen a zombori fiatalság volt az, mely mindig merészebben mert nyilatkozni, az akkor szerény körülmények között létezett zombori magyar olvasóköri helyisége volt a hely, hol a kormány ellenesei gyakran összegyűltek megbeszélni az eseményeket.

A kormánynak is végre tudomására jött az új mozgalom. Azt orvosolni akarván, az első volt Coroniui táborszernagy, ki hogy közvetlen meggyőződhesen az állapotokról, személyesen bentazta a vajdaságot, de szemléje minden eredmény nélkül maradt, őt követte 1860. év május havában St. Quentin altábornagy, ki behatóbban lépett fel.

Zomborba érkezésekor a tábornokot a szerbek nagy ünnepélylyel fogadták, de a magyarok sem akartak visszamaradni és nagyobbyszerű küldöttséget választottak maguk közül üdvözlésére. St. Quentin szívélyes jó akarattal fogadta a küldöttség tagjait, kikérdezte őket panaszaik és kívánataikról, sőt vezérüket, Aszt Nándort, ebédre való meghívás által ki is tüntette, de a tábornok eljárásában nagyon csalatkoztak, már szept. havában érezniök kellett a váltságot.

Legelső jele volt a változásnak, hogy Budapestről felhívás érkezvén azon kérelemmel, hogy a magyar tudományos akadémia alapja javára aláírások gyűjtessenek, ezen felhívás következtében csakugyan egy kis összeg aláíratott és össze is szedetett, de egyszerre csak megjelent Zbanszky polgármester küldöttje és

¹⁾ Lásd Böhm Lénárd, Délmagyarország és a Bánság története, II. rész. 365--370.

felsőbb rendelet következtében leakarta foglalni a pénzt, azonban az illetők neszét vevén a dolognak, a pénztárt üresen találta.

A hó közepén Aszt mint ügyvéd a bíróságtól haza sietvén, egy törvényszolga által feltartóztatott és Zbanszky, a város polgármesteréhez kísértetett, ki őt minden más előzmény nélkül, felsőbb parancsra, foglyának nyilvánítá és letartóztatta, másnap letartóztatták Bajmokon Koczik Pált és mindkettőt őrizet alatt Szabadkára kísérték, itt hozzájuk kísérték Bajáról Fazekas Kristófot és Pap Zsigmondot, Szabadkáról pedig Czorda Bódogot és Mándics Márkót, innen másnap szigorú őrizet alatt Szegedre szállították őket, honnan ismét vasúton egész az ország széléig utaztak, hol más vasútra átszállva, csak Josefstadt várában állapodtak meg, hol már bánátból több társra találtak, kik azután mindannyian a kazamatákban elhelyeztettek.

A jofestadti várfogság nem volt szigorú, pénzért a foglyok mindent kaphattak, a kényelemhez szokott temesvári foglyok, kik között a fő fogoly Murányi volt, bebútoroztatták celláikat és egészen láziasan rendezték be magukat. A foglyok nem győzik elegendőleg dícsérni Ripp tábornok és magyar neje barátságos emberszeretét, ki, a mennyire lehetett, könnyítette sorsukat.

Végre Bécsben a monarchia ügyeinek vezetői és intézői belátták, hogy az eddig követett kormányrendszer, mily veszélyeket hozott az egész birodalomra, különösen pedig, hogy a Magyarországon nagy mérvben emelkedő elégtelenség még nagyobb veszéllyel fenyegeti a monarchia létét, hogy az ily helyzeten segíteni lehessen, elhatározták az egész rendszer megváltoztatását. Ezen okból bocsátotta ki őfelsége 1860. évi okt. 20-án azon nagy horderejű diplomát, melyben a *pragmatica sanctióra* helyezkedve, kijelenti, hogy törvényt hozni, változtatni csak az országgyűlés illetve a birodalmi tanács lesz hivatva és annak őrizetére bíztatik a közjog; az ugyanazon nap kiadott második diploma pedig különösen a magyarokat illetőleg értesítést ad az újonnan kinevezett kancellárnak, Vay Miklós bárónak, hogy (az 1741. törvény 11-ik cikke értelmében) a magyar

ügyekről őfelsége csak magyarok által akar gondoskodni, ennél fogva megbízza Vay bárót, hogy az országbíró és a tárnokmesterrel együttesen a tisztségek betöltésére a kijelölést tegye meg, nem különben a curia és a királyi tábla helyreállítása és a bírák kinevezéséről gondoskodják, egyszersmind a vármegyék municipális jogai is visszaállíttassanak.

Mint mikor a mély sötétségben egy fényes nap- vagy villámsugár felvillan, oly hatást gyakorolt a meglepő diploma a vajdaságban is, öröm ragyogott minden arcon, csak a volt hivatalnokok és bírák homlokán volt látható a gond árnyéka, a bizonytalan jövő miatt.

Az első teendők közé tartozott a vajdaságban is a régi megye hatóságának helyreállítása, e végett küldetett le gróf Mensdorf Pauli, mint teljhatalmú biztos, hogy meghallgatván az illetőket, a szükségesekről véleményes jelentést adjon. Gróf Mensdorf november vége felé meg is jelent Szabadkán, hol Rudics József báró tanácsára összehíván több bizalmi férfit, a jövőre felett tanácskoztak, mert a vajdaság megszűntével az új intézkedések elkerülhetlenül szükségessé váltak.

A mellékelt szövege a diplomának legjobban magyarázza azoknak minvoltát, azért azokat kivonatban itt közöljük.

Az 1860-ik évi október 20-án keltezett diplomának három főpontja van:

I. A törvényhozási, változtatási és megszüntetési jog, az általunk és örököseink által, csak a törvényesen összegyűlt országgyűlések, illetőleg birodalmi tanács közreműködésével fog jövőre gyakoroltatni.

II. A törvényhozás minden tárgya, melyek jogokra, kötelességekre, vagy érdekekre vonatkoznak, melyek mindannyi királyságaink és tartományaink között közösek, különösen a törvényhozás, a pénz-, érem- és hitelt, a vám- és kereskedelmet, továbbá a bankot és jegyeit, a törvényhozás, a posta-, távirda- és vasuti közlekedést illetőleg, a katonatartás- és állításra nézve jövőre a birodalmi tanácssal együttesen tárgyalassanak, kívánjuk továbbá, hogy az új adók, a régiek emelése, új kölcsönök

felvétele, a régieknek átváltoztatása, az állami javak eladása vagy megterheltetése csak a birodalmi tanács beleegyezésével történhessék, nem különben végre az állam évi költségvetése, az állam számadásainak átvizsgálása csak a birodalmi tanács hozzájárultával eszközöltessék.

III. Minden más tárgya a törvényhozásnak, melyek a fennebbi pontokban nem foglaltatnak, az illető országgyűléseken és pedig különösen a magyar koronához tartozó országokban, az előbbeni alkotmányok értelmében, a többi monarchiákhoz tartozó országainkban pedig saját alkotmányuk szerint fognak elintéztetni. stb.

A temesi bánság és a szerb vajdaság megszűntét és Magyarország való visszakapcsolását, úgy Illok és Rumának a Szerémséghez való kapcsolását Majláth György országbíró hivatalosan csak 1861. február 13-án jelentvén, azoknak valóságos megszűnte csak ezen naptól számítható, noha őfelségének ez ügybeni parancsa már 1860. évi december 29-én lett kiadva.

Rudics József báró a vármegyének főispánjává neveztetvén ki, Bács-Bodrogh vármegyének újjá szervezése is az 1861-ik évvel kezdetett meg.

A szerb vajdaságnak mint állami tartománynak két fő tényezője volt: a katonaság és a hivatalnokok serege, mert a régi tényezők vagy megsemmisültek, vagy önkéntesen visszavonulva, minden befolyásról lemondottak.

A harmadik osztályba tartozó nép, mely állott a kisbirtokosok, honorátiórok, kereskedők, iparosok és polgárok osztályából, sokkal fejletlenebb volt anyagilag, mint szellemileg, hogy sem számba vehető lett volna, de azért mégis ezek voltak azok, kik előteremtették azon sok száz milliót, melyet Ausztria kormánya elpazarlott részint a havasalföldi bércek között egész tétlenségben, részint Lombardia virányos mezein hasztalan véraldozatok között.

A nemességnek és birtokosságnak nagyobb része vagy compromittálva volt, vagy passiv viselkedve bármihe is résztvenni vonakodott, mi annál könnyebb volt, mert a kormány rendezői

úgy sem bíztak bennük. A legbefolyásosabb része a nemességnek úgy is elhagyta a vajdaság területét és Budapestre vagy Bécsbe költözött, ilyenek voltak a mágnások részéről a két Rédl, Kray báró és a Chottek grófok, báró Rudics József, a nemesség közül Latinovics Lajos, Latinovics Károly, Bezerédy Miklós, Cseh Antal, Vojnics Barnabás, Vermes Gábor és számosan mások.

Hogy ostromállapotban a katonaság haditörvényszékeivel mindenkor nagy befolyással bír, az természetes, de a szerb vajdaságban a tulajdonképpeni kormányzat is az ő kezökbe jutott, a mennyire a tartományi főnök mindig egy rangban magas tábornok maradt.

Az első tartományi főnök (Landesschef) volt Mayerhoffer tábornok, a hírhedt belgrádi osztrák császári konzul, a ki oly erélylyel uszította a szerbeket a magyarok ellen és a kinek sikerült is drága pénzért, a különben derék jellemű Knityánin vezetése alatt egy csomó szerb és montenegrói csőcselék kalandort összecsofítani és Magyarországra küldeni, hol azután dűlva és rabolva haladtak a nélkül, hogy maguk irányában mást, mint gyűlöletet és ellenszenvet ébresztettek volna.

Mayerhoffer, mint főnök, szelidebb lett, de azért megmaradt epitetonja: der Magyarenfresser, kormánya alatt grasszáltak a haditörvényszékek leginkább, melyek azonban csak Temesvárt tartattak.

Ezen haditörvényszékeknek viselkedése a személyes befolyásoknak mindenkor nagy tért engedett és leginkább a parancsnokoktól és a hadbíróktól függtek. Innen jött azután, hogy ítéleteik indokai oly sajátságosak és különbözők voltak. Például erre nézve felhozhatom az Aszt Nándor elleni felmentő ítéletet, ki a vármegyének a debreceni függetlenségi nyilatkozatát elfogadó felterjesztését a Szabadkán tartott közgyűléséből mint főjegyző szerkesztette és ezért vádolva állott a haditörvényszék előtt; ezért Szacs vayt, ki a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot fogalmazta, halálra ítélték és felakasztották, Asztot ellenben

felmentették, mert — úgymond az ítélet — bár a fogalmazványt mint főjegyző aláírta, de a felterjesztést magát nem írta alá, pedig tudni való dolog, hogy a vármegyei felterjesztéseket soha sem írta alá, sem az alispán, sem a főjegyző a maga névével, de azok mindenkor: „Bács-Bodrogh vármegye közönsége“ aláírással láttattak el.

Mindenki csodálkozott, hogy a volt alispán Putnik Béla elítélése előtt, mint mondják, a szerbek kérelmére szabadlábra helyeztetett, a többi pedig csak később amnestia útján szabadult a börtönből. Spelletich Bódog kormánybiztos, nem tudni mi okból, még 1851. évi december 22-én szinte ab instantia felmentetett.

Legnagyobb beszámítás alá estek a vérbírák, így Hoffmann Mihály 18 évi, Lénárd Máté 15 évi sáncmunkára kegyelmezettek meg, mert az első bíróság által mind a ketten kötél általi halálra voltak elítélve.

Mayerhoffer tábornok már 1854. évi május havában főnöki hivatalától felmentetvén, helyét Coronini Kronberg János gróf táborszernagy foglalta el, ki ugyan egy tiszta jellemű szelidebb egyéniség volt, de azért kormánya alatt is tartott az ostrom-állapot, mert az csak 1854. évi ápril 11-én szüntetett meg és addig a haditörvényszékek folytonosan működtek, így 1853. évi június 30-án a felkelésben való részvét miatt Sztrilich Sándor 15 évi börtönre, ugyanakkor Vukovics Simon ugyanazért 6 évi sáncmunkára, Szkenderovics János fegyverrelitkolásért 1853. évi december 31-én hat heti fogságra ítéltettek és csak az 1854. évi ápril 16-iki amnestia adta vissza részben vagy egészben az elítéltek szabadságát.

Vagyonek Kobzásra csak ketten voltak a vajdaságban ítélve: Putnik Béla és Pilaszánovics József, de az elsőnek sikerült fekvőségét annyira megterhelni, hogy az elkobzás illusorius lett: Pilaszánovics pedig vagyonát kegyelem útján visszanyerte.

Számosan voltak egyébiránt a foglyok a temesvári kazamatákban, a kik néha igen is hosszú vizsgálati fogság után minden büntetés nélkül haza bocsájttak. Ezekhez tartozott például Kray János báró is, ki Topolya megtámadása és kirablása után,

mindenéből kifosztva, a szerbek által elfogva előbb Karlóczára, onnan pedig Temesvárra hurcoltatott és csak nagy nehezen bírta julius végével szabadságát visszakapni.

Csak egyetlen egy egyénisége volt Bács-Bodrogh vármegyének, a ki még 1849. évi október 6-án Aradon kötél általi halálra ítéltetett és kegyelem útján agyonlővetett és ez Schweidl József tábornok, ki mint zombori születésű, bácsvármegyei illetőségű volt, de elítélése még Haynau tábornok által történt.

Általában véve, a vajdaság idejében a császári katonaságra nem alkalmazható Tacitus mondása: *major in provincia gladiatorum licentia*, az egész idő alatt kevés volt a katonai kihágás.

Coroninit a tartományi főnökségben St. Quentin tábornok követte, ki szinte jó és becsületérzésű katona volt, habár ő eszközölte az 1860-iki utolsó politikai elfogatásokat.

Tagadhatatlan, hogy a katonaság között sok emberiesen érző humánus egyéniség is találkozott, a kik nem értettek egyet a hirhedt „bresciai hiénával“, különösen a hadbírák és katona orvosok műveltebb osztályáról lehet e címen megemlékezni, ezek között volt Hofstätter kapitány hadbíró és a tirolai származású Lux törzshadbíró, a kik mindig emberségesen bántak a vádlottakkal; úgy a tábornok-parancsnokok közül Ripp tábornok, jusefstadti várparancsnok és Blomberg ezredes említhetők, a kikről csak jót mondhatnak az érdekeltek.

Máskép álltak a dolgok a hivatalnokokra nézve.

A tulajdonképeni kormányt mindig a miniszteri biztos vezette, ez volt már Mayerhoffer elmozdítása után Griez csász. tanácsos, ki a végleges rendezés után, mint az újonan szervezett helytartótanács elnöke, folytatta a kormányt. A vajdaság részéről Huber Zsigmond volt mellette az előadó tanácsos. Huber, mint Ujvidék város szülötte, jól ismerte a vármegyét és lelkiismeretesen hivataloskodott. Zombori kerületi főnök volt Petrovics Pál, ki mint volt szerémi kereskedő, lett kerületi főnök, ujvidéki kerületi főnök volt Trnka Ferencz, Zombor város polgármestere volt utoljára Zhanszky, kinek igyekezetét a város ügyeit legalább rendőrileg előmozdítani, nem tagadhatni. Ezekhez járult azután

a közigazgatási, valamint a pénzügyi alárendelt hivatalnokoknak nagy serege, a kik alig érdemlik meg, hogy neveikről megemlékezzünk. Pénzügyi igazgatók voltak Hälnel után Koráb Ferencz, ki némi népszerűségnek örvendett.

A törvénykezés személyzetének megválasztására több gond fordíttatott, a provisoriumban az első szervezés Névery Sándorra volt bízva, ki csak nagy nehezen tudta a bírákat összeszedni.

A vajdaságon az első ideiglenes törvényszék szervezése alkalmával csak egy törvényszék szerveztetett és pedig Zomborban, mert a városi hatóságok megtartották törvénykezésüket. Ezen első ideiglenes törvényszék elnöke volt Piukovics Ágoston, bírái pedig: Latinovics Benjamin, rövid ideig, Karácsonyi Lipót, Kardos János, Kuluncsics István, Albrecht József, Macskovics József, jegyző volt Reitter Nándor.

A végleges szervezés alkalmával Piukovics Lugosra helyeztetett át, a zombori törvényszék elnökének pedig Popovics Márk neveztetett, császári államügyész előbb Melé József, később Milutinovics Szvetozár lett. Bírák voltak idő folytával: Del Negro Mór, Gararoli János, Athanaczkovics Trifun, Koszta Ferencz, Masirevics Samu, Ondrejkovics József, Szevics József, Wolf, Jordán József, Albrecht József, Gartner Ferencz, Vargay István, előbb külai járásbíró.

Az újonnan alakított törvényszék elnöke volt Czerin (Zerin), bírák: Branovacska István, Hladnik János, Pascu Miksa, Barách József, Tarnovszky Konrád, Nagy Incze, Dubravay János. Járásbírák voltak: Sánta István Apatinban, Doics Lázár Palánkán, Sevics József Becsén.

1854. évi április 27-én neveztek ki a segédek (Aktuäre) a járásbíróságokhoz, ezek voltak a zombori törvényszék kerületében: Demetrovics Milos, Benedek József, Rácz Cziril, Kovacsics Ágoston, Markovics Márk, Rudics Sándor, Hrobosy János és Manojlovics Demeter.

Továbbá első osztályú irodatiszteknek máj. 14. kinevezettek: Kuluncsics Ágoston, Radisits Sándor, Simics Ernő, Jäger Sándor,

másod osztályúaknak: Ivanics Sándor, Rosmanics József, Mali József, Bracsevaesky Titusz.

Ezen kinevezések csak azért méltók figyelemre, mert ezek mind megyebeliek voltak, holott a törvényszéki bírák között kevés a benszülött.

A későbbi bírói kinevezéseknél főtenyező volt a temesvári főtörvényszék elnöke, a lengyel származású Simonovics Ignác, ki nemcsak a legkitűnőbb bírákhoz tartozott, de ritka belátású kormányképes egyéniség is volt.

Hogy a bíró és hivatalnok áldásosan működhessen, úgy polgári, mint hivatalos életében érintetlennek kell lennie, mert csak így működhet önállóan. De az ily egyéniségek nagyon hiányoztak az akkori körülmények között és így a kormányzat gyakorta kényszerülve volt tökéletesen alkalmatlan, még a szükséges jogi tanulmányok végeztét kimutatni sem képes egyéneket, mint egyszerű írnokok, pincérek, inasok és hasonló alárendelt egyéniségeket alkalmazni, kiket azután a szerencse szárnyaira kapott.

A szerbek vajdaságának nem volt tulajdonképeni nemzetisége, így akarta a bécsi kormány a nemzetiségeket egymás irányában kielégíteni, „*aequalis conturbatio non dividit fratres*“, azért azt a román, szerb, mint magyar, de még a német is egyaránt gyűlölte, a neutralisált vajdaság kinek sem kellett: honnan vegye ily körülmények között még a jó hivatalnok is a kellő tekintélyt? főleg mikor a nyelvek nemtudása és az idegenszerű spádés egyenruha azt külsőleg sem mozdította elő?¹⁾ A vajdaságba beküldött hivatalnok vagy bíró idegen maradt végtől-végig, hozzá csekély fizetéséből örült ha napi költségeit is fedezhette.²⁾

Minden hazafiság és nemzetiség szelleme nélkül meddő maradt a szerb vajdaságnak tiz évi működése is, igen kevés az, mi ezen időszakból a jövőre fennmaradt. Mindenekelőtt felemlíthetjük azon beton oszlopot a bezdáni Dunapartján a

¹⁾ Lásd Böhm Lénárd, Délmagyarország története, II. rész. 303—309.

²⁾ Nem hiába mondták a „Bach huszárokról“ Magyarországon: „3 Stern am Kragen, 3 Erdäpfel im Magen, so wills das hohe Ministerium haben.“

Monostorszeghtől Bezdánig meghosszabbított Ferencz-csatorna torkolatánál, mely a neutrális latin nyelven fennen hirdeti, hogy a dicsőségesen uralkodó I-ső Ferencz József császár alatt, Coronini Kronfeld János gr. kormányzó, úgy Schmidburg Győző báró helytartósági alelnök kormánya idejében, Mihalik János miniszteri felügyelő működése által állam költségén 1855-ik és 1856-ik években készült el azon Duna zsilip és adatott át a közforgalomnak, de ezen emlék is csak pávatoll a holló szárnyában, mert a csatorna meghosszabbítása a kész terv szerint már az akkori m. kir. kincstár által 1848 előtt volt elhatározva és Mihalik a kivitellel megbízva, a költséget pedig a csatorna jövedelme pótolta. A második emlék, hogy még 1850-ik évi jun. 16-án a kormány a Tiszaszabályozást a kormány felügyelete alá helyezte, és a munkálatokra 100,000 frtot engedélyezett évenként, harmadik emlékül felhozhatjuk azon eperfasorokat, melyekkel Petrovics Pál kerületi főnök szegélyezte a Zomborba a községek felé vezető országutakat, és ez talán a legszebb emlék, mely a vajdaság után fenmaradt. Végre felemlíthetjük még azon irathalmazt, mely összevissza dobva, meg sem közelelhetőleg penészedik a zombori megyeház egyik tornyának padlásán.

A vajdaság a közdolgokkal keveset törődött, legfőbb gondja volt az adó behajtása, de ott sem volt nagy az eredmény, mert az adóhátralékokat csak katonai kényszerrel lehetett behajtani. Az összesített árvavagyon pénztári kezelése is nagy hiányokat hagyott hátra, mert a tőkék kiadása sok gondatlansággal történt és nagy veszteségeket okozott, például Petrovics egyik adós bukása Krassó vármegyében és Rigyicski fizetéseképtelensége.

Dacára, hogy a vajdaság kormánya 10 évi léte alatt részint mindennemű adó, részint önkéntes kölcsönök címén és a nagy kincstári uradalnak jövedelme fejében sok milliót húzott, az árvizek meggátlására, vagy a belvizek lecsapolására és a közlekedési utak építésére a vajdaság kormánya egy krajcárt sem fordított, nem mutathatni fel azon időszakból egy műutat, vagy egy rövid levezető csatornát sem. Gazdálkodásuk hasonlított

a törökökéhez, kik a meghódított tartományokat csak zsákmánynak tekintették és nem gondolva a jövővel, azokból csak mentől több hasznot törekedtek húzni.

De még kevesebb gondot fordított a vajdaság kormánya a szellemi részre, a nevelésre és iskolákra, az iskolák humanisztikus részét a concordatum következtében egészen a papságra és a felekezetre bízta, még mindig csak a két barát gymnasium Baján és Szabadkán oktatta az ifjúságot, volt ugyan szándéka a kormányzatnak reáliskolákat állítani fel, mit Zomborban és Ujvidéken meg is kísérelt, de tehetetlen volt e téren is valami lényegest alkotni és így a vajdaságban, mint előbb is, az ifjúság kénytelen volt tanulmányait és művelődését Pécsett, Szegeden, vagy Budapesten, ritka esetben Temesvártt keresni, mert utóbbi felé soha sem gravitált a vajdaság lakossága.

De saját belhivatalos körében sem tudott kellő rendet tartani a vajdaság kormánya, így például elhagyta pusztulni régi levéltárait, a régi megyei, a szerbek által feldúlt levéltárait egész rendetlenségben össze-vissza hányva hagyták penészedni. A volt kincstári adminisztráció iratait pedig, melyek között a régi telepítési iratok is foglaltattak, mázsa számra adták el, minden válogatás nélkül, a sajtos asszonyoknak.

Talán leghasznosabb tevékenységet fejtett ki a szerb vajdaság kormánya az úrbéri rendezés körül, mert a felállított úrbéri törvényszékek következtében mindenfelé megkezdődtek az úrbéri szabályozási munkálatok, habár azok az idő rövidsége miatt alig haladhattak tovább a határok pontos felmérésével, mi különösen Hevesy Károly mérnök és segédjei által erélyesen kezdetett meg.

Az úrbéri törvényszék elnökei a rendes törvényszéki elnökök voltak, mint bírák működtek Kovácsfy Alajos és Henrik Pál, úgy Dubray János Szerémből.

A kincstár részéről pedig legszakavatottabb előmozdítója volt az úrbéri szabályozásoknak Reisz Sándor királyi kincstári ügyész, ki hathatósan mozdította elő a községek határának

tagosítását és ritka becsületessége és szakavatottsága által ki tudott egyenlíteni minden ellentétet.

A megyei hatóság rögtöni megszűnte és a szerb vajdaság létesülése által a vármegyében a társadalmi élet is épp oly rögtön változott, az eddigi helyzet urai, a nemesség és a közbirtokosság, valamint a hozzájuk szító honorátiórok szándékosan mellőztettek, sőt gyakran üldözés tárgyává lettek, azért kénytelenek voltak visszavonulni, vagy épp elköltözni a vajdaság területéről. Az ez által okozott űrt, a monarchia minden szélrózsájából betódult új hivatalnokok, az egyesek minden szaktudománya mellett sem voltak képesek pótolni, mert erre sem elegendő képzettségük, sem elegendő szellemi erejük nem volt és az által, hogy a nemzeties szellemhez nem csak nem símultak, de mindenütt magukat ellentétbe helyezték, mikép sem tudtak maguknak legkisebb népszerűséget, vagy épp befolyást szerezni.

Ennek ellenében egy harmadik elem emelkedett, lassan ugyan, de folytonosan és ez a gyarapodó kisbirtokosság volt, a felszabadult eddigi úrbéreseket, a városi polgári, valamint a tiszamelléki kisebb birtokosok mindig nagyobb tért foglaltak saját körükben és behatoltak a társadalmi életbe is, ezeknek mintegy képviselőjükül tekinthetők voltak, a városokban a honorátiórok, a falukon a községi jegyzők, a kik közöttük, nagyobb képzettséggel bírván, kiválóbb befolyást gyakoroltak.

Ezen elemek, nem lévén mi sem útjukban, a népes, magukat kormányozni képes és így önkormányzatra alkalmas nagyközségekben, egy egészen új néposztályt alakítottak, mely demokratikus alapon emelkedve, valóságos magvát képezik a jövőnek és egész Délmagyarországon, de különösen az egykori vajdaságban fejlődött ki leginkább, mert vármegyénk legnagyobb része kinstári birtokot képezvén, az úrbériség megszűnte és a határok tagosítása után felszabadulva, szabad, önkormányzásra képes birtokosok lettek és vagyonosságuk, valamint folytonos fejlődésük következtében annyira emelkedtek, hogy ha van jövője a demokratiának és intézményeinek az országban, azok sehol sem lehetnek annyira helyükön, mint Bács-Bodrogh vármegyében, hol a nagy, gazdag

községek már most is az önkormányzatra képeseknek tekinthetők és pedig annál inkább, mert a megyének birtokos mint armalista nemessége a vajdaság alakításánál úgy, mint egész léte alatt tehetetlennek bizonyult, mert a bácsi nemességnek ősei nem laktak a vármegyében és a most itt lakó nemesség új nemzedéke nem tudta, de nem is volt ideje rövid ittléte alatt megtanulni, hogy „noblesse oblige”. Az egykor a magyar állameszméjéhez oly híven ragaszkodó papság pedig, kezében a Concordatummal, mélyen hallgatott és hagyta a dolgokat menni mint azok menni akartak, de őket sem bántotta senki.

Azon egyesek családjai, a kik a községekben kiválva szorgalmuk vagy szerencsájuk által nagy vagyonra tettek szert, mindig szaporodtak és megszerzett nagy vagyonuk megszerezte nekik a társadalmi tekintélyt is, és nem volt többé szükségük a nemesi előjog tekintélyéhez fordulni. Az utolsó gazdag család, mely nemességet keresett és nyert, az Aigler — Szemző család volt, a többi nem aspirált már reája és megelégedett saját és nagy vagyona által nyert tekintélyével.

A németesítés a bánságban inkább, de a vajdaságban nem tudott gyökeret verni és kevés eredményhez juthatott, legfeljebb társadalmi meghasonlást idézett elő, kivéve talán a városok közül Ujvidéket, hol az a katonaság által elősegítve, némileg lábra kaphatott.

A magyarság visszavonult, de azért, például Zomborban, ha magok között mulathattak, nem hibázott az úgy nevezett Sándor cigány, és ha nem játszhatta is a tiltott Rákóczy-nótát, de volt azért elég régi magyar nóta, melyeknek mélabús hangjainál oly érzékenyen lehetett siratni az elmúlt boldog időket, de egyszersmind lelkesülni is a jövő reményein, mert mindenki lelkében élt a hit, hogy ennek változni kell és ez így nem maradhat.

Mindig sűrűbben harsogott fel hol itt, hol ott Vörösmarty szózata, vagy Kölcsey himnusza, közbe-közbe pedig eldalolták Petőfi Sándor, Tóth Kálmán vagy más koszorús költő édes-mézes dalait, mert a magyarnak a vajdaságban nem volt más

vígasza, mint a dal és zene, mely azonban egyszersmind ébresztője is volt a kitartásra.

És ha a szerb vajdaságban nem is volt helye a magyarnak, hol tanulhatott és kitűnhetett volna, mégis mindig szaporodtak, a kik magukat a nagyvilágban is kitüntették. Ilyenek voltak: Mészáros Lázár, a hírneves magyar hadügyminiszter, Türr István, a marsalai ezer hős egyike, Magyar László, az afrikai utazó, Kliegl József, a hírneves gépész, a betűszedőgép feltalálója, Fratricsevics Ignác, a magyar testőrség kapitánya, végre Tóth Kálmán, a koszorús költő, ki oly édesen tudott a magyar szívhez szólni és annyi szép érzelmnek kifejezést adni.

Grosschmid Gábor.

VIII. RÉSZ.

Az alkotmányos élet 1861-ben.

Az alkotmányos élet 1861-ben.

A szerb vajdaság megszüntetése leírhatlan örömet keltett vármegyénk hazafias lakosságában, mit csak fokozott az a körülmény, hogy Rudics József 1861. január 15-én főispánná lett kinevezve. Öröm sugárzott minden arcon, az új főispán felé fordult minden szem, kit az üdvözlők özöne lepett el. Első volt ezek között Nikolics Izidor, császári tartományi főnök, ki a vármegye régi pecséteit is átszolgáltatta¹⁾; továbbá Popovics Márk, a zombori cs. törvényszék elnöke és számos mások.

Rudics újonnan kinevezett főispán január 10-én és 22-én közzétett kiáltványában értesítette a vármegye lakosságát kinevezetéséről, intvén egyúttal a népet és a nemzetiségeket a békére.²⁾

Szabadka városa volt az első, mely nemcsak örömének kifejezést adott, hanem császári polgármesterének leköszönése után, január 3-án, rendes tisztújítást tartott. Zomborban január 9-én tűzték ki nagy lelkesedés között a városháza erkélyére a nemzeti színű zászlót, honnan azután a magyar olvasóközönség vezetése alatt zenekísérettel a megyeház előtti térre vonult a közönség, a megyeház erkélyére is feltűzték a zászlókat s végül a nagy nemzeti örömet díszlakomával fejezték be. Nem volt kisebb a lelkesedés Ujvidéken sem, hol este a város szintén fényesen kivilágított.

Rudics főispán szükségesnek tartotta hivatalos működésének megkezdése előtt a megyei rendszer régi embereivel való értekezést, kik már 48 előtt hasznos szolgálatokat tettek a vármegyének.

---

1) Báró Rudics levéltár VIII. 1 18.

2) Tört. Társ. Évk. II. évf. 65—68. l.

Ezen okból a főispán január 20-án Zomborba indult. Útja valóságos diadalmenet volt. Zombor fellobogózva, valóságos fejedelmi pompával fogadta az új főispánt, volt díszebéd és este kivilágítás. Viharos éljenzés között vonult a magyar olvasóköri által rendezett fáklyásmenet a főispán ablakai alá, hol a megtartott hazafias szónoklatok még jobban fellelkesítették a közönséget.

Másnap, ünnepélyes isteni tisztelet után, a főispán beláthatlan néptömeg kíséretében indult a vármegyeház előtti térre, hol megdöbbenve szemléltek a teljesen elhanyagolt és rongált állapotban levő régi megyeházát, melyet most a főispán újból a megye részére foglalt le és erkélyére a megye színeivel ellátott zászlót kitűzette. Január 22-én tért vissza a főispán Szabadkára, hol kellemetlenül lepte meg a koronának jan. 16-án kelt azon kiáltványa, mely szerint a birodalmi tanácsba hazánk is bevonatni szándékoltatott.

Február 3-án a főispán ismét Zomborba utazván, ott 4. és 5-én értekezleteket tartott. Az első napon a régi járások szerint lettek kinevezve azon választmányok, melyek másnap együttesen a megyei bizottság alakítására tettek javaslatot. Ezen alkalommal nem fogadták el azt az indítványt, hogy a volt csász. hivatalnokok az újonnan betöltendő tisztségekből kizárassanak. Általában a volt vajdasági hivatalnokok az új rendszer intézői ellen nem panaszkodhattak, mert legkisebb sérelemnek sem voltak kitéve, úgy, hogy nem is volt szükség Mayláth György helytartósági elnök (február 1-én kelt) ama rendeletére, mely meghagyta, hogy a volt császári tisztviselők ellen netán nyilvánuló ellenszenv mérsékeltesse.

Igy következett be a február 7-én tartott első megyei közgyűlés, mely a főispán elnöklete alatt Zomborban, a régi vármegyeház rongált állapota miatt, a paplakban tartatott meg. E közgyűlés nagy tömeget gyűjtött egybe. A főispán a régi szokás szerint meghívásra megjelenván, lelkes szónoklattal üdvözölte a jelenlevőket s egyszersmind előadta, hogy az 1848. évi törvények értelmében a megyei bizottmány lenne megválasz-

tandó, előterjesztvén egyúttal a már elkészített névjegyzéket. Ennek felolvasása után 900 bizottmányi tag felkiáltás útján meg is lett választva. A megválasztottak közt foglalt helyet nemcsak a vármegye egész intelligentiája, hanem a jelesebb honorátiórok is úgy, hogy a régi nemesség alig képezte felét az új bizottmánynak. E választás által a vármegye megszűnt tulajdonképeni nemesi közönség lenni és átalakult az 1848-ik évi törvény által contemplált új hatósággá.

A bizottmány megalakulása után felolvasatott őfelségének január 5-én kelt leirata, melyben a vármegye értesítve lón br. Rudics Józsefnek főispánná való kineveztetéséről, a mi harsány éljenzéssel fogadtatott, ennek megszűnte után pedig Antunovics János kanonok és Milassin Jakab szép beszédekkel üdvözölték a főispánt.

Ezután meghirdették őfelségének január 16-án kiadott parancsát is, mely szerint meghagyatott, hogy: 1. alkalmas bizottmányi tagok választassanak, 2) az eddigi adók behajtása folytattassék, 3) a törvénykezés szintén az eddigi szabályok szerint folyjon, 4. a függőben levő kérdések az összehivandó országgyűlésre halasztassanak. Ezen kir. rendelet felolvasása után Latinovics Vincze feliratot indítványozott őfelségéhez, melyben kimondassék, hogy a vármegye szorosán ragaszkodik az 1848. évi törvényekhez. Ezután Mártonfy Károly tett indítványt, a ki még tovább ment, mert a megye részéről kimondatni javasolta, hogy: 1. az október 20-iki diploma törvénytelen; 2. a megye az 1848. évi törvényekhez betűszerint ragaszkodik; 3. a meglevő törvénytelen adók beszedését nem ellenzi, de behajtása tekintetében semmi felelősséget nem vállal; 4. az idegen hivatalnokok sürgősen elmozdítottassanak és másokkal pótolják őket; végre 5. a nép kiáltvány útján kellőleg felvilágosítottassék.

Vége győzött Magyar Imrének közvetítő indítványa, mely a felirat fogalmazását illetőleg egy szűkebb bizottság kiküldését óhajtotta, hogy véleményes javaslatát a legközelebbi bizottmányi ülésre terjeszsze elő. Ezen bizottság tagjaivá lettek Nikolics

Izidor, Latinovics Vincze, Mártonfy Károly, Milassin Jakab, Koczik Pál és Aszt Nándor.

Felolvasták ezután a volt zombori kerületi főnöknek Petrovics Pálnak amaz értesítését, hogy hivataloskodását beszüntette és az eddigi hivatalnokokat a megye rendelkezésére bocsátva, kész mindent az újonan megbízott közegeknek átadni. Ennek következtében a vármegye tulajdonához tartozó épületek, a közpénztárak, a levéltár, továbbá a hivatalos iratok és helyiségek átvételével, jelentéstétel kötelessége mellett, Latinovics Lajos bizottmányi tag elnökle alatt egy választmány bízott meg, mire a közgyűlés feloszlott.

Nagy meglepődést és magas reményeket keltett a február 14-én kibocsátott királyi meghívó, mely szerint őfelsége az 1848. évi törvények értelmében megválasztandó képviselőket az április hó 2-án Budán tartandó országgyűlésre meghívta.

A február 21-ére kitűzött újabb bizottmányi ülésre igen számosan jelentek meg s ekkor Rudics főispán elnökle alatt megkezdődött az ezen napra kitűzött tisztújítás. Az első alispánságra a főispán által ki lett jelölve Pál Antal, Latinovics Mór, Pilaszánovics Lajos és Cseh Antal. Minthogy a két utóbbi leköszönt, a két első között szavazásra került a dolog, minek következtében Pál 385, Latinovics 223 szavazatot nyert, s így Pál 162 szótöbbséggel első alispánná lett. Másnap febr. 22-én közfelkiáltás útján a következő tisztviselők választattak meg: másod alispánná Zákó Péter, főügyésznek Mártonfy Károly, első alügyésznek Rezsnyi János, főszolgabíráknak Milassin Zsigmond, Mattyasovszky László, Nityin Áron, Móricz László, Milassin Jakab, adószedők Tripolszky József, ifj. Szeniőz János, főjegyzőnek Aszt Nándor, aljegyzőknek Antunovits Máté, Kovács János, Sztojkovics Szilárd, Széchényi József, levéltárnoknak Kuluncsics Ágoston, főorvosnak Szép György, főmérnöknek Hevesi Károly, Pap Zsigmond, főszámvevőnek Beke Gyula, főcsendbiztosoknak Latinovics Lázár, Sztratimirovics Dániel, várkapitánynak Parcsetics Mátyás stb.¹⁾

¹⁾ Megyei biz. jkv. 1861.

A megválasztottak, valamint a kinevezett tisztviselők tisztí esküjüket nyomban letevén, a tisztújítás befejezettnek nyilvánított. A tisztújítás befejezése után a közigazgatás célszerűbb menete szempontjából a megyének régóta meglevő öt járása öt fő- és tíz alszolgabíró között, az illető esküdtek beosztásával, elkülönített és a járasok területéhez tartozó községek megjelöltek.

Szóba hozták ezután a hivatalnokoknak tisztí javadalmozását, a mi a változott körülmények tekintetbe vétele mellett újból meg lón állapítva, és pedig: a főispánnak 4000 frt, az első alispánnak 2400 frt, a másod alispánnak 2000, a főjegyzőnek 1800, főügyésznek 1600, a főszolgabírárnak 1500 frt és így hason arányban a legutolsó tisztviselőig, meghagyatván ifjabb Szemző Jánosnak, mint házipénztárnoknak, a javadalmozaknak ily mennyiségben való kifizetése.

Felolvasták továbbá öfelségének február 14-én kelt legfelsőbb leiratát, melylyel tudatja a vármegyével V. Ferdinánd királynak, valamint édes atyjának, Ferencz Károly főhercegnek, a trónról való lemondását, és ennek következtében mint törvényes örökösnek trónraléptét, egyszersmind kihirdeti az április 2-ára összehívott országgyűlés hatánapját s a vármegyét a szükséges képviselőválasztások megejtésére hívja fel.

Ezen leirat következtében elrendeltettek a képviselőválasztásokra szükséges előmunkálatok; beosztattak a választási kerületek és megválasztattak a központi, valamint a kerületi szavazatszedő, végül a szavazásra jogosultak összeírását eszközlő választmányok.

Felvétettek továbbá a zombori, valamint az ujvidéki ker. hatóságoknak február 17-én kelt átiratai, melyek az egyenes adók beszedését és az adóhivataloknak átvételét sürgetik; olvastatott továbbá a zombori kerületi hatóságoknak febr. 20-án kelt levele a fölszerelés és bútorzat átvételét illetőleg: minek következtében a járasokban levő épületek, pénztárak, irattárak és egyéb hivatalos tárgyak átvételére járasonkint külön-külön alválasztmányok küldettek ki. Ellenben a bérelt helyiségeket és

bútorzatot illetőleg a bizottmány kinyilvánítja, hogy azokat át nem veheti; továbbá az egyenes adók beszédésére, valamint az adóhivatali személyzet átvételét illetőleg a megye közgyűlése oda nyilatkozott, hogy az egyenes adók beszédését el nem vállalhatja, valamint az eddigi adóhivatalok átvételét sem.

A levéltár átvételével három tagú választmányt bízta meg. Együttal megválasztatott Pál Antal alispán elnöklete alatt a belgazdászati ügyek intézésére egy szűkebb körű alválasztmány.

Az adók beszédése, minthogy a vármegye segédkezeket nyújtani vonakodott, sok nehézséggel járt. Erre nézve felsőbb helyről még január 20-án kapott figyelmeztetést megyénk, hogy az eddigi adók beszédését ne akadályozza. Mire a vármegye bizottmánya válaszában kifejtette, hogy a szerinte törvénytelen adók behajtását ugyan nem fogja akadályozni; de addig, míg erre nézve az országgyűlés nem határoz, a beszédést nem eszközölheti.

Ezen bizottmányi ülés alkalmával számos átirat érkezett a vármegyéhez a szomszéd és a távolabbi törvényhatóságoktól, melyekben közlik felirataikat az alkotmány és a törvényes rend minél előbbi helyreállítása iránt. Ezen iratok felolvastatván, lelkesedéssel vétettek tudomásul, nemkülönben a kir. helytartótanácsnak ama február 18-án kelt intézménye is, mely szerint gróf Cziráky János helyére gróf Apponyi György neveztetett ki országbíróvá. Azután Majláth György kir. tárnokmesternek febr. 7-iki leiratára került a sor, melyben értesíti a főispánt, hogy a vajdaság volt hivatalnokai egy évi kedvezmény-időt kaptak, melyben fizetésüket is húzzák; felhívja továbbá a főispánt, hogy a határnapot, melyen a császári hivatalnokok működése megszűnt, jelentse be. Végül felolvasták Knézy Antal volt alispánnak a megyéhez intézett búcsúlevelét, ki hosszú szolgálat után érzékeny szavakkal vált el a megye közönségétől. Ezt is megélje-nezték és tudomásul véve, szolgálatait jegyzőkönyvi elismerésben részeltették.

Vármegyénk a következő bizottmányi ülést Pál Antal alispán elnöklete alatt március 4., 5. és 6-án tartotta. Első tárgya volt

ennek a megye megrongált palotájának helyreállítása, mire nézve az alispán jelentése szerint 23,533 frtra volt szükség. Ez összeg erejéig az árlejtés megtartása elrendeltetett. Ugyancsak az alispán jelenté, hogy a megyei szolgaszemélyzet ruházata és fegyverzete elkészült. Jelenté továbbá, hogy bár a házipénztár megalakítása nélkül a megye költségei nem fedezhetők, a szükségletek előirányzatát mégis elkészítette s e szerint az évi szükséglet 253,977 frtot tesz ki, mely összegből építésre 35,000 frt, tisztviselők fizetésére 65,605 frt, rabtartásra 39,500 frt kívánnak. Ezen összegek beszedésére a számvevőség kellőleg utasított, addig pedig, míg ez megtörténik, felszólítottak a községek és uradalomnak a rájuk eső házi adóilleték előlegezésére.¹⁾ Végül jelentette az alispán, hogy a községek tisztviselőinek megválasztása s az árvaügyek intézésére nézve a megye összes szolgabíróságait utasítja; mindezt a bizottmány helyeslőleg vette tudomásul.

Míg a bizottmány ezen ügyeket intézte, addig a febr. 11-én kibocsátott királyi meghívó értelmében megválasztattak az ápril 2-ára összehívott országgyűlésre küldendő képviselők is és pedig: a rigyiczai kerületben Allaga Imre, Baján Latinovics Vincze, az apatini kerületben Simics József, a külai kerületben Jámbor Pál, ó-kanizsaiban Kiss Jakab, ó-becseiben Bende József, ó-morovicaiban Ballagi Mór, hódásághiban Szemző Mátyás, bácsiban Zákó Sándor, petrováciban Stehló József, ennek lemondása után pedig ifj. báró Rudics József, almásiban Piukovics Mihály.²⁾

Ezután megyénk hatóságát különböző ügyek foglalkoztatták. Nagy vitákra adott alkalmat a katonasággal való levelezés, mely folyton a német nyelvet használta. A megye a német nyelven való levelezést a császári ezredekkel szemben megtagadta, de Majláth helytartósági elnök február 8-án kelt rendeletével utasítja a megyét, hogy a német leveleket ne vesse vissza. Egyúttal a honvéd egyenruha viselését is eltiltotta.

1) E felhívás következtében gróf Chottek-uradalom 10,000 frtot, id. Szemző János 3000 frtot s mások is több ezer frtot adtak előlegül.

2) A megválasztott képviselők, mivel az országos pártok megalakulva még nem voltak, csak személyes programmal bírtak.

Ápril 2-án a vármegye Pál alispán elnöklete alatt újabb bizottmányi ülést tartott. Ezen ülés több határozatot hozott, nevezetesen a községi előljárók és jegyzők ellen felmerült panaszok megvizsgálását rendelte el; a császári hivatalok, nemkülönben a megyei régi levéltár és az abban őrzött régiségek átvételét tudomásul vette; intézkedés történt a megyei tisztvelői és szolgaszemélyzet fizetésének folyósítására nézve, végül pedig a vajdasági hivatalnokok névsora, kik újra hivatalt nyertek, felsőbb helyre fölterjesztelni határoztatott.

E közben ápril 2-án az országgyűlés is megnyílt, melynek felirati vitáit megyénkben is nagy figyelemmel kísérték. Rudics főispán pedig május 7-én ide lent újabb bizottmányi ülést tartott a törvénykezésre nézve kibocsátott rendelet foganatosítása végett. A bizottmány, hogy a felsőbb rendeletnek eleget tegyen 12 rendes és 12 tiszteletbeli törvényszéki bírói állást szervezni határozott s ezen bírói állások nyomban be is lettek töltve. Ugyanezen ülésen letárgyalták az adók beszedésére, a tiszasza-bályozási hátralékos (3255 frtnyi) költség behajtására s az árvaügyek kezelésére vonatkozó helytartósági rendeleteket is, végül a bepanaszolt községi jegyzők közül többen állásuktól elmozdítván, helyükbe új tisztviselők választása rendeltetett el.¹⁾

Újabb bizottmányi ülések ezután junius 3-án, julius 1-én, augusztus 5-én tartattak, melyeken a folyamatban levő adó, fegyelmi, árva stb. ügyek véglegeztettek.

A szeptember 2-án tartott bizottmányi ülésben Rudics főispán fájdalommal jelenté, hogy őfelsége az országgyűlést (aug. 21-én) feloszlatta s hogy az országgyűlés tiltakozás mellett szét is oszlott. Kijelenté egyúttal a főispán abbeli reményét, hogy e megye a törvényes téren továbbra is küzdend és hátrálni nem fog. Pest vármegye körlevelét, melyben a megyéket az országgyűlés tiltakozásához való csatlakozásra hívta fel, a bi-

---

¹⁾ A bács-keresztúri jegyző állásában visszahelyeztetvén, a nép ellenszegült s fegyveres beavatkozásra is volt szükség.

zottomány magáévá tette s ez ügyben feliratát azonnal elküldetni határozta.

Gróf Forgách Antal kancellár e felíratra szept. 22-én a főispánhoz oly értelmű rendeletet küldött, hogy őfelsége a vármegye ezen hatáskörét túllépő felirata folytán a megye bizottmányát felosztatja, a további üléseket eltiltja, Bács-Bodrogh vármegye kir. biztosává Piukovics Ágoston törvényszéki elnököt nevezi ki, a főispáni állás pedig beszünttetetik.

Rudics főispán e rendeletet foganatosítás végett Pál Antal alispánnak adta át, a ki ugyan tudomásul vette, de a bizottmány felosztatása iránt nem intézkedett, hanem okt. 6-ára egy nagy értekezletet hívott össze, melyre az egész tisztikar megjelent s itt oly értelmű határozatot hozott, hogy hivatalaikat nov. 1-ig továbbra is megtartják, a bizottmány felosztatása miatt pedig őfelségéhez felíratot intéznek.¹⁾

Ennek dacára Piukovics Ágoston október 18-án közlé a főispánnal, hogy mint kir. biztos Zomborba érkezett és hivataloskodását megkezdette, mire Rudics főispánsága megszűnt. Piukovics a közigazgatási és törvénykezési ügyek vezetését tényleg csak november első napjaiban vette át, addig a régi magistrátus intézte azokat, mígnem az egész tisztikar visszalépett s most az alkotmányos vármegyei életet újból az ideiglenes abszolút közigazgatás váltotta fel.

A tíz hónapi alkotmányos állapot rövid volt ugyan, mégis nagy változást idézett elő a társadalomban. A régi magyar világ mint egy varázs szóra ébredt fel ismét mindenütt, csakhogy sokan hibáztak már az egykori tényezők közül, kiket vagy a halál ragadott el, vagy egészen visszavonulva miben sem vettek többé részt.

A német szó majdnem egészen eltűnt, az idegen hivatalnokok is eltávoztak, alig maradt egy-kettő, a kik nősülés vagy más körülmények által visszatartattak, csak az adó- és pénzügyi hivatalnokok maradtak régi helyükön.

---

¹⁾ Báró Rudics levéltár irataiból.

Zomborban, mint a megye székhelyén, hol a bizottmányi ülések tartattak, lehetett a változást leginkább észrevenni. Főleg eleinte az öröm nyilvánítása mindenütt utat tört magának; az ebédek, lakomák egymást követték, hol lelkes szónoklatok között Sándor cigány ismét elfoglalta szokott helyét, de most már nemcsak a bús magyar, de a víg csárdás is járta, sőt néha-néha a Kossuth-dal és a Klapka-induló is megszólalt és nem egy vendég nehéz fejjel hagyta oda a Rákóczy-induló lelkesítő hangjaival kísérve, a mulató helyet.

A német hivatalnokokat nyugodtan hagyták távozni, bánatalmazásról szó sem volt. El is távoztak a nélkül, hogy valaki búsult volna utánuk. A szerbek látszólag nyugodtan viselték ugyan magukat, de élénken foglalkoztak a túl a dunai szerb szomszédok eseményeivel. A magyar világ külsőleg is magyarosan viselkedett, a magyar öltözet, a Rákóczy-köpeny volt az általános divat. A magyarság fő szóvivője Zomborban a Magyar Olvasókör volt, hol a magyar hivatalos és előkelő világ gyülekezett és a mely számos lakomáról és táncvigalomról gondoskodott.

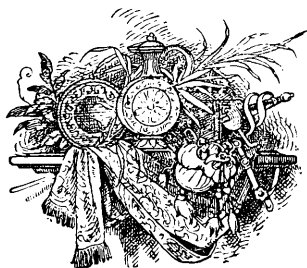
De a 10 havi tartam sokkal rövidebb volt, hogy sem állandó nyomokat hagyott volna, dacára annak, hogy el kell ismernünk, hogy az új hivatalnokok és egyéb tényezői az új helyzetnek, feláldozó buzgalommal szolgálták az új ügyet.

Noha az országgyűlésen a pártoknak megalakulni még idejük sem volt, a választások az országgyűlési képviselőségre több helyütt nagy küzdelem között történtek, de ezt a vármegyében majdnem mindig csak személyes érdek okozta.

A víg élet hamar aggodalomra fordult, az országgyűlési hírek mindinkább zavartabbá lettek, míg végre az augusztus 21-iki felosztatás mindenkit elszomorított, de kit sem csüggesztett el, mert mindenki bízott a jövőben, ez okból nyugodtan mondott le a tisztviselői kar is a hivataláról és reményteljesen vonult vissza a nyugodt családi életbe. De azért csend uralkodott a megye egész területén, a legkisebb rendzavarás sem adott okot

bármely kivételes rendszabályra. Ily körülmények között jelent meg Piukovics mint királyi biztos, kinek személye ellen, mely a megelőző időben a legnépszerűbbekhez tartozott, nem volt kifogás, de igen, királyi biztosi minősége ellen, melyet a közvélemény nem tudott összeegyeztetni a hazafisággal.

Grosschmid Gábor.

IX. RÉSZ.

A magyar provisorium vármegyénkben.

A magyar provisorium vármegyénkben.

(1862—1867.)

Piukovics Ágoston királyi biztos 1861. november hó elején állását elfoglalván, mindenekelőtt új tisztikar szervezéséről kellett gondoskodnia, a mi elég nehéz volt, mert az előbbi alkotmányos aera tisztviselői mind a magán életbe vonultak s csak kevesen valának a megyében, a kik akár ambitióból, akár a megélhetés szükségéből hivatalt vállalni akartak. Mindenekelőtt az alispáni és a többi fő hivatalokat kellett betölteni és sok rábeszélésre került, míg végre Kovacsevits Antal első, Athanaczkovics Trifun második alispánná, Sebők József főjegyzővé és Punczmann Béla ideiglenes ügyészszé kineveztetett.

Piukovics kir. biztos által létesített szervezet nem felelt meg a szükségletnek, mert a tisztviselői kinevezések oly csekély számúak voltak, hogy már kezdetben, különösen a törvénykezésnél, sok hátralék támadt az ügyek intézésénél, a minek feldolgozása később évekbe került. A kir. biztos azzal menté magát, hogy nincsenek alkalmas emberei, a miben igaza is volt. Ő maga nagy erélylyel dolgozott; tekintélyét mindenütt fenn tudta tartani. A mint a főbb hivatalnokok állásaikat elfoglalták, legott a részletes szervezéshez fogtak. A közigazgatási többi kisebb hivatalok, valamint a törvénykezési s telekkönyvi hatóságok csakhamar megkezdték működésüket, a megyei pénztár is átvétetett és a tisztviselők december hótól rendes fizetésben részesültek.

Az első nevezetesebb ügy, melyet a királyi biztos kellő intézkedés végett az alispánnal nov. 11-én közölt, őfelségének még november 5-én leküldött ama rendelete volt, hogy a megyei

bizottmány feloszlattatván, az ideiglenes rendszabályok életbe léptetendők. A kir. biztos most a megye pénzügyeit és számadásait rendbeloizandó, nov. 26-án a számvevői hivatal által elkészíttette a községek számadásainak jegyzékét, továbbá a házipénztár 1861. évi számadását.

Nem kisebb figyelemre méltatta a kir. biztos a községek előljáróit s jegyzőit, a kik ellen még mindig sok volt a panasz; felhívta tehát a szolgabírákat, hogy a jegyzők működéséről jelentést tegyenek, a mi meg is történt.

Ekként az 1861—62. években sikerült a kir. biztosnak egy részt a megye tisztviselői karát valahogy szervezni, más részt a törvénykezést, a mennyire lehetséges volt, a kellő hivatalnokokkal ellátni s a megye közigazgatását és jurisdictióját a rendes útra terelni. A következő 1863. évben a megyei tisztikar lényeges változáson ment át, főleg azért, mert egyesek a szolgálattól visszaléptek. Így Kovacsics alispán (1863. május hóban beadott) lemondása után helyébe Latinovics Mór neveztetett ki első alispánná. Másod alispán továbbra is Athanaczkovics Trifun maradt, a ki a törvényszék elnöke is volt. Harmad alispán Kovácsfy Alajos lett. Főügyész a már előbb visszalépett Punczmann után Vargay István volt, ki helyébe ez évben Milassin Jakab lett kinevezve. Sebők főjegyző szintén leköszönvén, utóda Aszt Nándor lett. Aljegyzők Molnár István, Czedler János, Kalapsza József. Mérnök Kovacsics Vladimir, törvényszéki ülnökök Dubravay János, (hely. elnök) Virter Ferencz, Sztrilics Tóbiás, Mattyasovszky László stb., alügyész Punczmann Béla, főlevéltárnok Kuluncsics Ágoston, központi főszolgabíró Kovacsics Alajos, főpénztárnok Ballun Pál stb., szolgabírák Albrecht József, Thurszky Ferencz, Aranyosi Ferencz, Henrich Pál, Popovics Vazul, végül ugyanekkor lettek az alszolgabírák és a többi kisebb tisztviselők is kinevezve.

A megyei kormányrendszer Piukovics Ágoston királyi biztos alatt a központosított személyes bürokracia volt. A megye tulajdonképeni kormányzója az első alispán lett volna, de a királyi biztos oly kevés hatáskört engedett az alispánnak, hogy

a tulajdonképeni kormányzó a királyi biztos volt. A beérkezett ügydarabok, különösen a szolgabírói jelentések kiosztattak a szaktisztviselőknek, a kik a kész végzéseket terjesztették jóváhagyás végett az alispán elé. A régi megyei választmányok mind megszűntek ekkor már létezni, csupán egyet nevezett ki a királyi biztos a gazdasági ügyekre.

Az 1862-ik évben sok dolgot okoztak vármegyénkben az árvízjárok, mik sok sürgős intézkedést és könyöradományok gyűjtését tették szükségessé. A következő 1863. év ellenkezőleg roppant szárazságot hozott vidékünkre, a mi azután megyénk népességének egy részét az éhínségnek tette ki, a mit csak rendkívüli intézkedések útján lehetett elviselhetővé tenni. Ehhez járult, hogy a közbiztonság megyeszerte nagyon ingadozott, elannyira, hogy a rablók ellen való védekezésre egyes községekben fegyverek osztattak ki, az 1862. és 1863. évek tartamára pedig rögtönítelő bíróság állíttatott fel. Ugyanezen években az adókat egyes helyeken csak katonai segítséggel lehetett beszedni.

Ugyane tájban rendezte a kir. biztossági megyekormány az árvaszéki, a földadónyilvántartási ügyeket; azonkívül intézkedéseket tett felsőbb meghagyásra a gyógyszerárak állítása, a himlőoltás és a köthártyalob szembaj terjedésének gátlása terén. Ugyancsak ekkor kelt pár rendelet az utak javítása s rendezése, továbbá a közmunkák összeírása iránt. Végül ezzel kapcsolatban említendő, hogy a helytartótanács 1863-ban adott engedélye folytán a megyénk kereskedelmi forgalmát nagyban előmozdítani hivatott alföld-fiumei vasút előmunkálatai is megkezdettek.

A következő 1864. évben a megyei kormányzat főgondját az inség elhárítása képezte, mely még mindig sújtotta a lakosságot. Az adományok gyűjtése, kölcsönök felvétele, a befolyt adományok és vetőmagvak szétosztása sok teendőt igényelt, bár a kormány maga is erélyesen segítette a kir. biztosságot, mert 60,000 frt segélyt utalványozott, az inségesek közmunkákra alkalmaztattak, sőt a kormány rendeletére, a Tiszának folyamatban levő szabályozási munkálatainál is felhasználattak; minthogy pedig a bécsi osztrák bank az összes kincstári uradalmakat zálogban bírta,

a kincstári jobbágyok segélyezése céljából a bankhoz oly kérelem intéztetett, hogy a jobbágyok a legelők egy részét felszánthassák.

Míg ekként az inség csillapítására minden lehető megtörtént, addig megyénket anyagilag a folyton dühöngő marhavész is sújtá, melynek ellenében hasztalannak látszott minden védekezés. A kir. biztos elnöksége alatt az állatvédelemre bizottság alakult, mely figyelmét főleg a megye északi felében grasszáló járványra fordította, de nem sok eredményt ért el, mert a járvány csak november hóban, a hideg beálltával kezdett szünetelni. Ehhez járult, hogy ez évben az emberek között a süllykór (scorbut) is járványszerűleg lépett fel, melynek elnyomására a kormány 6000 frtot engedélyezett.

Az egészségügyi intézkedéseken kívül lényeges lépések történtek ez évben is az úrbéri rendezkedés, az utak és csatornák építése, a megyei levéltár rendezése stb. terén, valamint a még mindig ingadozó közbiztonság helyreállítása körül is, mert a rögtönítélő bíróság megyénkben ez évben állandóan működött s csak a következő (1865.) évi június hóban szűnt meg.

Az 1865. évben lényeges változás történt megyénk kormányzatában, a mennyiben aug. 26-án br. Rudics József ismét főispánná lett kinevezve, Piukovics pedig mint kir. biztos (a megye és városok részére) melléje rendeltetett. Mivel pedig a magyar országgyűlés őfelsége által újból összehívott, a megye választóinak összeírása, a központi választmány életbeléptetése s a választó kerületek felosztása is megindult. Azután pedig a képviselő választások megyeszerte megejtettek s az országgyűlés dec. hóban össze is ült.

A magyar országgyűlés azonban alig fogott hasznos munkájához, midőn már is a poroszokkal és olaszokkal felmerült conflictus vonta magára az ország és megyénk figyelmét, a kikkel a következő évben (május hó) a háború meg is kezdődött. E háború nagy befolyással volt a hazánk és Ausztria közötti kiegyezésre és így vármegyénk politikai kormányzatának megváltoztatására is, előbb azonban tetemes áldozatokat kellett a háborúra hozni, nevezetesen 1866. május havától fogva megyénk-

ben is megindult az újoncozás és külön a toborzás, a szabadságolt hadkötelesek behívása, hadi élelem szedése stb.

A háború szerencsétlen kimenetele Bács-Bodrogh vármegyét súlyosan érinté, a mennyiben a megyéből való zászlóaljak már az első összecsapásoknál, de különösen a königrätzi ütközetben nagy veszteségeket szenvedtek, a mint ez csakhamar a leküldött hadijelentésekből is láthatóvá vált. Azonban nemcsak a háború, hanem az ez évben dühöngő kolera is tizedelte megyénk lakosságát. A kolera 1866. évi szeptember hóban ütött ki s főleg a Duna és Tisza mentében terjedt feltűnő gyorsasággal. Leginkább dühöngött Apatin, Csonopla, Bajmok, Martonos, Ó-Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Ó-Becse, Rácz-Militics, Bogojeva, Ó-Morovicza, Baja, Szent-Tamás, Doroszló és Bikity községekben. Hasztalannak mutatkozott minden védekezés a terjedő járvány ellen és csak a hideg idők beállta vetett határt a betegségnek.

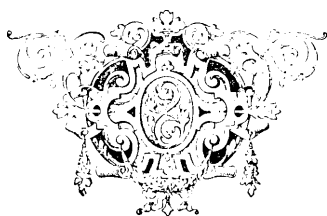
Az 1865. évi inség és az 1866. évi kolerajárvány folytán bekövetkezett nyomor enyhítése céljából Somsich Pál mint kormánybiztos küldetett le vármegyénkbe, ki személyesen meggyőződván a valóságról, az év őszén nagyobb mérvű segílyt helyezett kilátásba. E nehéz viszonyok dacára, felsőbb helyről az adók behajtása egyaránt sürgettetett, sőt a beszédésnél katonai erő is alkalmaztatott. Piukovics kir. biztos szigorú gazdálkodásának eredménye lett e tájban mintegy 30,000 frtnyi megtakarítás, mely összeget ő a vármegyeház szükségessé vált kibővítésére akarta fordítani, de a kir. helytartótanács a megtakarított összeget a következő évi járadékba beszámíttatni rendelé és így a vármegye annak közvetlen hasznát nem látta. Mindazáltal ezen évben is történt lépés a megyei közlekedési vonalak kiegészítése terén a temerin-újvidéki és a zombor-bezdáni műutak kiépítése folytán, a közbiztonság emelése érdekében pedig újólag a rögtönítélő bíróság lépett életbe.

E közben az országgyűlés 1866. június 25-én elnapoltatott s csak nov. 19-én hivatott újból össze, melynek folyamán a felirati viták folytak, miután pedig Deák Ferencz felirata el lett fogadva s föl lett terjesztve. 1867. évi február 18-án azon öröm

érte a nemzetet, hogy őfelsége gróf Andrássy Gyula elnöksége alatt a felelős magyar miniszteriumot kinevezte, az alkotmányt helyreállította, a király megkoronázására pedig június 8-ika tűzetett ki határnapul.

Mindjárt a miniszterium megalakulása után tudatta Sennyey Pál báró tárnokmester megyénkkel a hírt, hogy Rudics József főispán saját kérelmére felmentetett állásától, ápril 20-án pedig arról értesült a vármegye, hogy Mihajlovics Miklós neveztetett ki főispánná s így Piukovics Ágoston kir. biztos is meg vált állásától.¹⁾

Grosschmid Gábor.

---

¹⁾ Dacára, hogy az új miniszterium már március 10-én megkezdte működését, azért még egy ideig a királyi helytartótanács is működött s így a vármegye két helyről kapta rendeleteit. Piukovics kormányszata vége felé (tehát ápril 17. körül) egybehívta a vármegye bizottságát, mely alkalommal néhány kisebb ügy elintézése után, a királyi biztos azon kérdésére, hogy a biz. tagok akarnak-e a változott viszonyok között hivatalt viselni, a tagok igenlő választ adtak, kijelentvén egyúttal, hogy az ő kir. biztossága tartama alatt azonban nem szolgálnak. (Ez ülés jegyzőkönyve a megye levéltárában nem található.) Piukovics ápril 17. történt felmentetése után a magánéletbe vonult s Zomborból Szabadkára költözött. 1862-től 1867-ig terjedő királyi biztosi kormányszatának minden esetre érdeme, hogy a megyében a rendet megszilárdította s így előkészítette a talajt a 67-iki kiegyezés után bekövetkezett alkotmányos aera számára.

X. RÉSZ.

Az alkotmányos aera 1867—1870-ig.

Az alkotmányos aera 1867—1870-ig.

Bács-Bodrogh vármegye főispánjává 1867. évi ápril 17-én Mihajlovics Miklós neveztetvén ki s egyidejűleg az előbbi főispán és kir. biztos állásától fölmentetvén, ezzel az alkotmányos élet nálunk is beköszöntött. Az új főispán már ápril 23-án a megye székhelyére, Zomborba érkezett s itt legott hozzálátott egy részt a hivatalok, pénztárak, levél- és irattárak átvételéhez, más részt pedig a vármegye közigazgatásának újjászervezéséhez. A kellő előkészületek minden irányban megtétetvén, a megye alakuló közgyűlését június hó 4-ére hívta össze Zomborba, melyre a bizottsági tagok csaknem teljes számmal jelentek meg s minden körben lelkes hangulat uralkodott. A közgyűlésen az új főispán kinevezési oklevele felolvastatván, Mihajlovics a szokásos esküt azonnal letette, mire a közgyűlés megkezdé tárgyalásait.¹⁾

Mindenekelőtt meghallgatta a közgyűlés a m. kir. belügy-miniszter április 13-án kelt leiratát, melylyel az a köztörvényhatóságok visszaállítását tudatja. Azután Pál Antal alispán megemlékezvén, hogy Haynald Lajos kalocsai érsek székfoglalását most tartja, indítványozá, hogy az új érseket távirati úton üdvözljék, a mi meg is történt. Mártonfy Károly indítványozta ezután, mondja ki a közgyűlés, hogy a képviselői állást a megyei tisztviselői állással összeférhetlennek tartja, s a közgyűlés ezt is elfogadta. Végül Pál alispán és a többi tisztviselők benyújtották állásaikról való lemondásukat, mire a tisztújítás kezdetét vette. Előbb azonban a főispán a tisztviselők létszámának emelését javasolta, minek következtében elhatároztatott, hogy már ez alkalommal a polgári, bünyfenyítői és árvaügyí személy-

---

¹⁾ Megyei jkv 1867.

zetnél az eddigi létszám egy helyettes elnökkel, illetőleg egy harmad alispánnal, úgy az eddigi 14 ülnök még 4 segéd előadóval, továbbá egy jegyzővel és 3 díjnyokkal, a telekkönyvi személyzet pedig külön iktatóval és kiadóval, nemkülönben a közigazgatásnál a szolgabírák száma még 5 szolgabíróval és 6 díjnyokkal, a pénztárnál pedig egy új díjnyokkal szaporíttassék.

Az ezután megkezdett tisztújítás eredménye a következő volt: első alispán lett Pál Antal, második alispán Zákó Péter, harmad alispán Aszt Nándor, főjegyző Lovászy Mihály, főügyész Koczik Pál, főszolgabírák: Milassin Zsigmond, Knézy Zsigmond, Nityin Áron, Móricz László, Popovics Vazul, Kovácsfy Alajos. Ezután a törvényszéki ülnöki és a többi tisztviselői állások betöltésével a tisztújítás június 5-én befejeztetett.

Ezután a vármegye községei öt járásra való elkülönítését teljesítette a közgyűlés s aztán Mártonfy Károly három indítványa lett elfogadva. Ezen indítványok szerint a megkoronázandó királynak a megye bizottmánya feliratilag hálás hódolatát, Deák Ferencznek elismerő köszönetét, a miniszteriumnak pedig bizalmát fejezi ki, a mi meg is történt. Végül Rudics volt főispán érdemei jegyzőkönyvileg megörökíttetni rendeltettek.

A gyűlés további folyamán a járási tisztviselők beosztása és elhelyezése céljából egy szervező választmány lett kiküldve, a mely másnap már teendőit el is intézte s így a tisztviselők elhelyezésével kapcsolatban, az alispán jun. 8-án már a főispán által kinevezett rendes és tiszteletbeli tisztviselők névsorát is bejelenthette,¹⁾ a mi után a gyűlés feloszlott.

Míg a vármegyében a főispáni székhely felállítás és a tisztújítás végbement, addig Pesten június 8-án I. Ferencz József király őfelsége koronázási ünnepélyét a legnagyobb fény- és pompával tartotta meg, melyen Bács-Bodrogh vármegye megválasztott országgyűlési képviselőin kívül, külön bandériuma által is képviselve volt. Ugyanis még a volt kir. biztos kormányzata idején

¹⁾ E névsort lásd megyei jegyzőkönyv. 1867. 29. sz. a.

történt ez iránt kezdeményező intézkedés, minek folytán egy a vármegye színeit viselő 6 tagú bandérium küldetett a koronázásra.¹⁾

Az 1867. július 1-én Pál alispán elnöklete alatt tartott bizottmányi ülés még mindig a szervezkedéssel volt kénytelen foglalkozni. Azután szept. 2-án és szept. 4—5-én, nov. 4-én, dec. 2—3-án tartattak gyűlések, melyeken jobbára a folyó ügyek lettek elintézve. A következő 1868. évben a megyei szervezésnek legfontosabb ágai lettek szabályozva, a mit egy részt a főispán szakavatott vezetésének, más részt pedig az első alispán és tisztársai által kifejtett buzgó tevékenységnek lehet tulajdonítani. Így első sorban a megyei árvaügy rendeztetett. Mivel ugyanis a gyámsági és árva-ügy e tájban fölötte rendetlen és szomorú állapotban volt, ennél fogva az ezen ügy rendezésére Zákó másod alispán alatt külön választmány küldetett ki, a mely már febr. 4-én beadta javaslatát, a melynek alapján a vármegye szabályrendelete megalkottatott.

A másik közigazgatási ág, melynek rendezése most történt, a vármegye közmunkájának szabályozása volt. Ezt is külön választmány végezte. Ezzel kapcsolatban kellett az árvíz elleni töltéseknek ügyében is intézkedni, s ez szintén megtörtént, mert a július 2-iki gyűlésben e célra külön fedezet szavaztatott meg. A töltések hiányossága okozta, hogy éppen e tájban a Duna a szöntai gátat áttörvén, mintegy 41,000 hold szántóföldet öntött el, mi által 730,000 forintnyi kárt okozott.²⁾

A vármegye törvényhatóságának ez évi tevékenységét jellemzi továbbá, hogy mindenekelőtt a megyei gyűlések tanácskozási rendjét megállapító szabályzat alkottatott. Azután az úrbéri ügyek rendezése került sorra. E tájban a megyében létező 96 úrbéres község közül 40 volt rendezve, 56 pedig még rendezésre várt. Az ezzel járó teendők ellátásával egy újabb (úrbéri) alispáni állás szervezése vált szükségessé, a mi a következő évben meg

---

1) E bandérium tagjai: Pilaszánovics Jenő, Latinovics Gyula, Kovacsics Antal, Wagner Ferencz, Karakásevics Simon és Ivanics Sándor voltak.

2) Megyei jkv. 1868.

is történt. Ezen körülmény, továbbá, hogy Aszt Nándor 3-ik alispánt a király időközben kir. táblai bírónak nevezte ki, de főleg az életheleptetett közigazgatási reformok a megyei tisztikarban némi változásokat idéztek elő. Így az említett harmad alispán távozása után már 1868. június 22-én annak helyébe Koczik Pál választott harmad alispánnak, ennek helyébe főügyész Széchenyi Józsefet tették; a szintén megürült főorvosi állásba pedig dr. Sztojkovics Péter jutott.

Ez után még szept. 10-én, dec. 1-én és dec. 28-án tartotta gyűléseit a megye, melyek közül ez utóbbin lett meghirdetve a m. kir. belügyminiszter azon leirata, melylyel a közigazgatási és törvénykezési tiszti személyzet fokozatos szaporítását engedélyezte. Ennek folytán az új állások nyomban be is töltettek. Ugyanezen, valamint az előző közgyűlésen lettek az országgyűlés által hozott új törvények is meghirdetve.

Ez évi december 20-án a m. kir. belügyminiszter utasítá vármegyénket, hogy az új képviselőválasztások iránt a központi bizottságot hívja össze, Baja és Zenta pedig külön központi bizottságot válaszson. Ezen rendelet sok más apróbb ügyekkel együtt csakhamar kellő elintézést nyert.

A következő 1869. évi január 11-én Mihajlovics Miklós főispán elnökle alatt tartott bizottmányi ülésnek főtárgya a képviselőválasztások előkészítése volt, mert az újabb országgyűlés ápril hó 20-ára lett összehíva. Azután az időközben érkezett törvények meghirdetése s a folyó ügyek intézése végeztével két új harmad alispán választott Kovácsfy Alajos és Grosschmid Gábor személyében az úrbéri ügyekre nézve. Ez évben több gyűlés tartatott még, melyekben folyó ügyek végeztettek.¹⁾

Ezen év köztörténetéből mint nevezetesebb esemény emelkedik ki, hogy Mihajlovics főispán állásától május 14-én fölmentetvén, a kir. kuria tanácselnökévé neveztetett ki. A vármegye e tényt június 8-iki gyűlésén sajnálattal vette tudomásul.

---

¹⁾ Megyei jkv. 1869.

Lényeges intézkedéseket tett továbbá a megye törvényhatósága a Kalapsza-féle sikkasztás által okozott 20,000 frtnyi kár megtérítése, az alföld-fiumei vasút közigazgatási bejárása, továbbá a megyei utak osztályozása és javítása, a folyók szabályozása, töltések emelése, a Ferencz-csatornának Bezdántól Bajáig való meghosszabbítása, a népszámlálás eszközlése, az adóhátralékok beszedése, a közbiztonság megvédése stb. körül.

Mihajlovics főispánnak távozása után a megye kormányzatával Pál Antal első alispán lett megbízva, a ki nehéz tisztét, mivel a főispáni állás azonnal be nem töltetett, teljes tizennégy hónapon keresztül vitte. A kormányzatára bízott vármegye ügyeit sok buzgalommal törekedett az alispán intézni, a mint azt az elnöklete alatt tartott bizottmányi ülések végzései igazolják. Már az 1869. év utolsó részében is tetemes intézkedések történtek az ő indítványára, tulajdonképeni munkássága azonban a következő 1870. évre esik. Ez évben bizottmányi ülések tartattak március 22-én, június 1-én, szeptember 5-én és december 12-én. Ezen gyűléseken tárgyalatott a megyének nem egy fontos ügye, melyek közül itt az újoncozást, a népszámlalást, a megyei tisztviselő személyzet kiegészítését említjük. Már a március havi bizottmányi ülésen került szóba a tiszai koronai kerület megváltása, a mi 1 millió 300,000 frton történt a korona mint földesúrtól. A vízszabályozási és útkészítési munkálatok terén is lényeges haladás történt, nevezetesen a Mosztonga lecsapolása tényleg meg lett kezdve, azonkívül, mivel már a közmunka váltság fejében ez évben 50,000 frt befolyt, a szeged-ujvidéki útvonal építése is elhatározottatott. A júniusi gyűlésen jelentette be Lovászy főjegyző a megyei népszámlálás eredményét, a mely szerint megyénket összesen 480,294 ember lakta. Ugyanezen gyűlés gróf Batthyány Lajos hamvainak áthelyezéséhez 25 tagú küldöttséget menesztett, végül Baja város kérelmét, melylyel magát a királyi városok sorába emeltetni óhajtá, pártolólág terjesztette a belügyminiszter elé.¹⁾

---

¹⁾ Megyei jkv. 1870.

Legtöbb történt azonban ez évben a megrendült közbiztonság helyreállítása ügyében. A Bács-Bodrogh, Csongrád és a szomszédos megyékben elszaporodott rablók kiirtására ez évben küldetett Szegedre gróf Ráday Gedeon királyi biztos gyanánt, a kinek emberei s vármegyénk hatósága erélyesen léptek fel a gonosztevők ellen, minek folytán a vidékünkön garázdálkodó tolvajok és rablók csakhamar mind kézre kerültek.

Sok hasznos tevékenységet fejtett ki a megye kormánya továbbá az úrbéri tagosítások terén, bár az első ily munkálatokat Uj-Verbászon és Kis-Hegyesen csak katonai karhatalom alkalmazása mellett lehetett keresztül vinni. Kúla, Keresztúr, Lality, Ó- és Uj-Sóvé, Ó-Kér, Szeghegy, Feketehegy, Ó-Sztapár, Monostorszeg után Cservenka, Kis-Kér, Torzsa stb. helységek tagosítása történt meg.

Végül ugyanezen évben iktatta az országgyűlés törvénybe a megyénket átszelő Ferencz-esatorna államkincstári átruházását és az alföld-fiumei vasút kiépítésére vonatkozó intézkedéseket.¹⁾

Pál Antal mint kormányzó alispán a megye ügyeit a következő 1871. évben is tőle megszokott ügybuzgalommal vezette mindaddig, mígnem június 14-én Mártonfy Károly nevezetett ki a vármegye főispánjává.

Bács vármegye politikai pártjai 1870. év előtt.

Bács-Bodrogh vármegye a régi időktől fogva a mérsékelt hangulatú, majdnem a retrograd pecsovisnek gúnyolt megyékhez tartozott, úgy e kérdéses időszakban is többsége a mérsékelt szabadelvű Deákpártnak volt híve, de azért a bal, vagy mint mondani szokták, a balközép párthoz tartozók is szaporodni kezdtek; a szerbek külön képezték a nemzetiségi pártot és tulajdonkép nem tartoztak sem az egyik, sem a másik alappárthoz; a függetlenségi pártnak pedig alig volt egy-két embere a vármegyében és azért nem nevezhetni őket külön pártnak, noha a Tiszavidéken, különösen Zentán és Kanizsán találkoztak

¹⁾ Megyei jkv. 1870.

számosabb lívei. Azonban a nép általában, főleg a magyarok ragaszkodtak ezután is, Kossuthi nevéhez, őt tartván az ország, különösen a nép felszabadítójának, de végre Deák bölcsességében megnyugodott mindenki.

A vármegyében a hatvanas években mindenestre mérvadó egyéniség volt Pál Antal, főleg mikor első alispán lett és a kormányzási hatalmat is kezében tartotta.

Pál Antal Mihajlovics egész főispánsági ideje alatt határozottan a balpárttal tartott, csak annak távozása után, a 14 hónapi főispánt helyettesítő kormánya alatt kezdett némileg a jobbpárt felé is hajlani, de ez által elvesztvén az egyensúlyt, alig birt mind a két pártnak eleget tenni, mi befolyását nagyban csökkentette.

1869. évben a képviselő választások a következő eredménnyel folytak le:

Az *apatini* kerületben a balpárti Kürthy István 1257 szavazattal választatott meg a jobbpárti Mártonfy Károlynak 962 szavazata ellenében.

*Almás*on a jobbpárti ifj. hr. Rudics József választatott meg 539 szavazattal a balpárti Rudics Mihálynak 184 szavazata ellenében.

A *bácsi* kerületben a balpárti Vukovics Sebő volt miniszter választatott meg képviselőnek 1415 szavazattal a jobbpárti Cseh Ervinnek 594 szavazata ellenében.

Hódásághon a balpárti Gromon Dezső lett képviselő 1468 szavazattal a jobbpárti Antunovics Mátyás 908 szavazata ellenében.

A *kulpini* kerületben a nemzetiségi párti Paulini ellenében a kormánypárti Tóth Vilmosnak 861 szavazata lett a nyertes a kormánypárti Dimitrievics Milosnak 506 szavazata ellenében is.

A *külai* kerületben a balpárti Jámbor Pál maradt a győztes a jobbpárti Papp Zsigmond ellenében, 1295 szavazattal 469 szavazat ellenében.

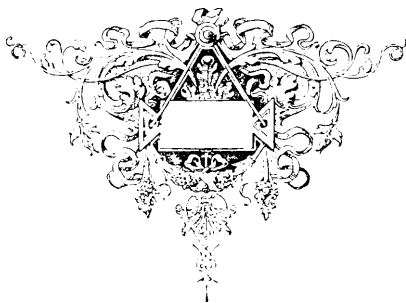
Ó-Kanizsán győzött a balpárti Jankovics Gyula 472 szavazattal a szintén balpárti Fehér Jákónak 446 szavazata ellen.

Ó-Becsén a pártonkívüli Latinovics Vincze lett a nyertes a nemzetiségi Miletics Szvetozár ellen 1671 szavazattal 1312 szavazat ellenében.

Végül a *riggiczai* kerületben Somsics Pál kormánypárti választatott meg szintén kormánypárti Klemm Lőrincz ellen 875 szavazattal 186 szavazat ellenében.

Baján a balpárti Tóth Kálmán, Zentán pedig a szintén balpárti Majoros István választattak meg képviselőkül.

Grosschmid Gábor.

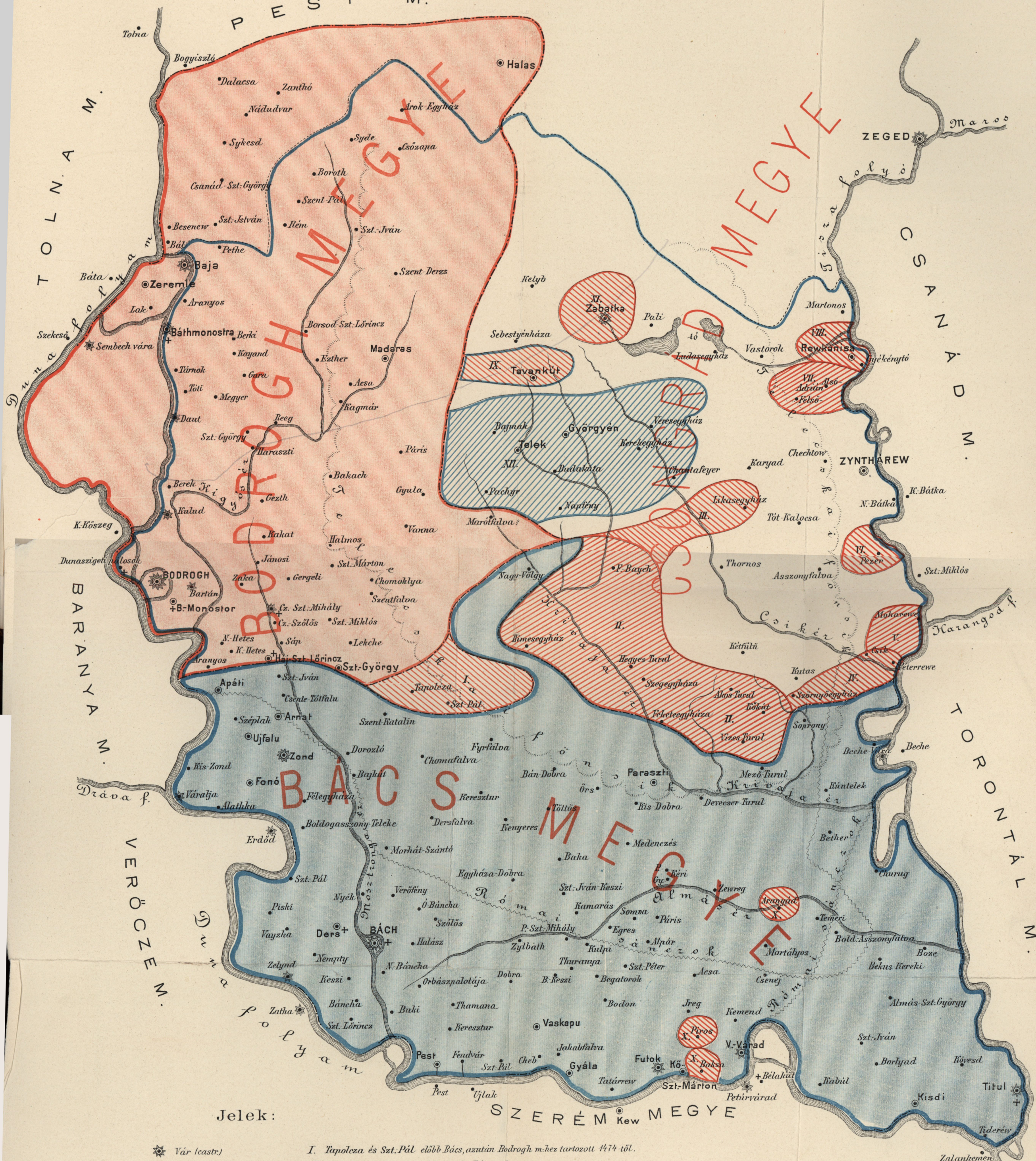

a mohácsi vész előtt.

Tervezte dr. Dudás Gyula.

P E S T M.

Jelek:

- ☼ *Vár (castr.)*
- ◎ *város (cid)*
- ◎ *mezőváros (opp.)*
- *helység (villa, poss.)*
- † *Apátság, prépostság, s*
- *ingadozó terület.*

- I. *Tapolca és Szt. Pál* előbb Bács, azután Bodrogh m.-hez tartozott 1474-től.
- II. *E terület* előbb Csongrád, azután Bács m.-hez tartozott.
- III. *Likasegyház* 1518-ban csatoltatott Csongrád m.-hez.
- IV. *Bács és Csongrád* közt váltakozott.
- V. *Moharéve* előbb Bács m.-hez tartozott. 1412-től Csanád m.-be tétetett át. 1520-ban Csongrád m.-hez tartozott.
- VI. *Perlek, Pezer* előbb Bács, azután Csongrád m.-hez tartoztak.
- VII. *Al-és Fél-Adrián* előbb Bodrogh, azután Csongrád m.-hez tartoztak.
- VIII. *Kanizsa-rew* előbb Csanád, azután Csongrádban feküdt.
- IX. *Tavankút* Bodrogh és Csongrád m.-között váltakozott.
- X. *Pyros, Baksa és Aranyád* helységek előbb a Bodrogh-vár földjét képezték, de 1237-ben a király a békakúti apátságnak adta s így Bács m.-be kerültek.
- XI. *Szabadka* 1439 és 1499-ben Bodrogh vármegyéhez számítottatott.
- XII. *A Bajmok és Csantavér* közötti terület 1447-68-ban Bács m.-hez tartozott. Bajmok és Pacsér 1504-ben Bodrogh m.-fekküdt.

